

MAGYARORSZÁG

1848/49. ÉVI FÜGGETLENSÉGI HARCZÁNAK KATONAI TÖRTÉNETE.

IRTA:

B. J.

(A SZERZŐ SAJÁTJA.)

III. KÖTET

A NYÁRI HADJÁRAT

7 CSATAVÁZLATTAL ÉS 1 ÁTTEKINTŐ HADMŰVELETI VÁZLATTAL.

BUDAPEST, 1898.

GRILL KÁROLY CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSE

V., DOROTTYA-UTCZA 2. SZÁM.

TARTALOMJEGYZÉK

a harmadik kötethez.

ÖTÖDIK RÉSZ.

Az osztrák-orosz szövetséges hadak támadó hadjárata.

1849. évi június elejétől a háboru befejeztéig.

Huszonnyolczadik fejezet. Általános helyzet Buda bevétele után. Sereg-szervezési munkálatok; Klapka hadműveleti terve. Görgey hadügyminiszteri tevékenysége és a magyar sereg beosztása a nyári hadjárat kezdetén	1
Huszonkilencedik fejezet Az osztrák fősereg és a déli hadsereg műveletei, valamint az erdélyi események június hó elejéig. Az összes osztrák seregtestek állása és beosztása a főparancsnokságnak Haynau által történt átvétele idejében	21
Harminczadik fejezet. Tárgyalások és megállapodások Oroszországgal a segélynyújtást illetőleg. Hadműveleti tervek és a Magyarországgal ellen működésbe hozott orosz hadak állása és beosztása a nyári hadjárat kezdetén. Intézkedések az élelmezés biztosítása érdekében. A hadviselő felek hadereje egymással szembeállítva	34
Harminczegyedik fejezet. A nyári hadjárat megindítása; bevezető harcok a Felső Duna mentén. A szeredi ütközet 1849. június 9-én; a csornai ütközet június 13-án és a zsigárdi ütközet június 16-án; végül a peredi csata június 20-án és 21-én	47
A szeredi ütközet 1849. június 9-én	50
A csornai ütközet 1849. június 13-án	52
A zsigárdi ütközet 1849. június 16-án	54
A peredi csata első napja 1849. június 20-án	60
A peredi csata második napja 1849. június 21-én	65
Harminczkettedik fejezet. Az osztrák fősereg összpontosítása a Duna jobbpartján. A Győr és Komárom körüli harcok. Nugent hadainak portyázása a Dunán túl; 1849. június közepétől július közepéig	74
A győri csata	77
Az osztrák fősereg előnyomulásának folytatása; a komáromi első csata 1849. július 2-án	85
A komáromi második csata 1849. július 11-én	101
Harminczharmadik fejezet. Az orosz fősereg betörése és előnyomulása Miskolcz-Debreczen vonaláig 1849. június közepétől július elejéig	109
Harmincznegyedik fejezet. A délvidéki események 1849. május közepétől augusztus elejéig	118
A kátyi ütközet 1849. június 7-én	121
Ujvidék pusztulása 1849. június 11-én	124
Az ó-becsei ütközet 1849. június 25-én	126

A hegyesi csata 1849. július 11-én	130
A mossorini ütközet 1849. július 23-án	137
Arad vára megadja magát	139
Temesvár ostroma	140
Harminczötödik fejezet. Az erdélyi események 1849 június elejétől	
augusztus elejéig	145
A marossényi ütközet 1849. június 21-én	146
A borgó-prundi ütközet 1849. június 22-én	147
A jaádi ütközet 1849. június 27-én	148
Ütközet Olaszfalunál 1849. június 28-án	149
A besztercezi ütközet 1849. július 10-én	154
A szeredfalvi, illetőleg galaczi ütközet 1849. július 16-án	156
A szászrégeni ütközet 1849. július 23-án	157
Ütközetek a tömösi és töresvári szorosok birtokáért 1849. június	
19-én és 20-án; a brassói erőd bevételé 1849. június 22-én	159
Ütközetek a Feketeügy (a kökői hid) mentén 1849. június 24-én	
és július 2-án	161
A szepti-szentgyörgyi ütközet 1849. július 5-én	163
A fogarasi ütközet 1849. július 13-án	164
Ütközet a Vöröstorony szoros birtokáért; Nagyszeben megszállása	
1849. július 21-én	165
Bem betörése Moldvába 1849. július 22-én	167
A szepti-szentgyörgyi második ütközet 1849. július 23-án	168
Ütközetek Bükszádnál és Kászón-Ujfalunál 1849. augusztus 1-én	169
A segesvári csata 1849. július 31-én	171
Gyulafejevárv ostromának folytatása, továbbá az augusztus 1-én	
vívott szerdahelyi és szászsebesi ütközetek	175
Nagyszeben bevételé Bem által 1849. augusztus 5-én	177
A nagy-csúri csata 1849. augusztus 6-án	178
Harminczhatodik fejezet. Az orosz főserég folytatólagos hadműveletei.	
Görgey elvonulása Komárom alól; a váci csata. Perczel művele-	
tei az orosz főserég oldala ellen; a turai ütközet Végül Görgey	
seregének további visszavonulása a Felső Tiszához s innen Nagy-	
váradon át Arad felé; orosz ellenhatás: a debreczeni csata. 1849.	
július elejétől augusztus közepéig	181
A váci ütközet 1849. július 15-én	184
A váci csata 1849. július 17-én	187
A turai ütközet 1849. július 20-án	192
Görgey hátrálása Miskolczig; az oroszok folytatólagos műveletei	
ellene; alkudozások	196
Ütközetek Görömbölynél 1849. július 23-án és 24-én	203
A sajómenti ütközet 1849. július 25-én	206
Az orosz főserég zömének átkelése a Tisza balpartjára	208
A gesztelyi ütközet 1849. július 25-án; Görgey seregének vissza-	
vonulása a Tisza mögé	209
A debreczeni csata 1849. augusztus 2-án	213
Harminczhetedik fejezet. Haynau műveletei a Dembinski parancsnok-	
sága alá helyezett középtisztai és déli magyar hadsereg ellen; a	
szőregi és temesvári döntő csaták Nugent folytatólagos műveletei	
a Dunán túl. 1849. július közepétől augusztus elejéig	226
Az osztrák főserégnek Tisza átkelése Szegednél 1849. augusztus 3-án	240
Az osztrák III. hadtestnek Tisza-átkelése Magyar-Kanizsánál 1849.	
augusztus 5-én	241
A szőregi csata 1849. augusztus 5-én	242
Az ó-besenyői ütközet 1849. augusztus 6-án	249
Lovas összeütközés Csátádnál 1849. augusztus 8-án	250
A temesvári csata 1849. augusztus 9-én	252

Harmincznyolczadik fejezet. A világosi fegyverletétel	265
Harminczkilenczedik fejezet. A többi magyar hadoszlopok fegyverleté- tetele. Munkács, Arad és Pétervárad meghódolása	282
Vécsey hadoszlopának fegyverletétele	286
A Bem és Guyon vezette hadoszlop fegyverletétele	287
A Dessewffy és Lázár tábornokok vezette hadoszlopok fegyverle- tetele	291
Gaál és Kazinczy hadoszlopának fegyverletétele; Inczédy hadának elcséledése	292
Munkács meghódolása	295
Arad meghódolása	296
Pétervárad meghódolása	297
Negyvenedik fejezet. Komáromi események 1849. július közepétől októ- ber elejéig	301

MELLÉKLETEK.

1. A zsigárdi ütközet vázlata.
2. A peredi csata vázlata.
3. A győri csata vázlata.
4. A komáromi második csata vázlata
5. A debreczeni csata vázlata.
6. A szőregi csata vázlata.
7. A temesvári csata vázlata.
8. Az egész hadjárat áttekintő hadműveleti vázlata.

ÖTÖDIK RÉSZ.

Az osztrák-orosz szövetséges hadak támadó hadjárata.

1849. június elejétől a háboru befejezéséig.

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

Általános helyzet Buda bevétele után. Seregszervezési munkálatok; Klapka hadműveleti terve. Görgey hadügyminiszteri tevékenysége és a magyar sereg beosztása a nyári hadjárat kezdetén.

Buda bevételével a magyarság ügye sikerének tetőpontját érte el; de egyuttal ez képezte dicsősége elalvó mécsének utolsó nagy és fényes fellobbanását is, mely szinte előre jelezte az utat a bukás és megalázás sötét örvénye felé. A vészfelhők már a hosszúra nyúló ostrom utolsó időszakában tornyosultak egymásra, minek oka részben a függetlenségi nyilatkozatban — mely ha nem is idézte elő az akkor már elhatározott orosz intervencziót, de bizonyára siettette azt — másrészt a szintén abból kifolyólag az ország kormányzója és a sereg fővezére között ujabbban keletkezett meghasonlásban, nemkülönben ez utóbbi és a többi seregvezetők között meg-megújuló és a teljes összeférhetlenségig fokozódó torzskodásban keresendő. Pedig ha valaha, úgy bizonyára most, az óriási tulerő veszélyével szemben volt szükség egységre az akaratban és kivitelben egyaránt, mert csakis ez képezhette a siker egyedüli és elengedhetlen feltételét. Így azonban önmagában pártokra szakadva, bármily önfeláldozással és bámulatos kitartással védekezett is Magyarország, két nagyhatalom együttes erő kifejtésének sokáig ellent nem állhatott s a mielőbbi gyászos vég szinte előrelátható volt.

A pártoskodásnak és torzskodásnak fentjelzett és valóban szomorú viszonyaiba az események leírása folyamán elég alkalmunk

leendő alapos betekintést nyerni, előbb azonban lássuk a hadügy-minisztérium kebelében legutóbb kifejtett tevékenységet. Miután *Mészáros* a függetlenségi nyilatkozat folytán április 15-én hadügyminiszteri állásáról lemondott, helyette Kossuth, mint tudjuk,*) *Görgeyt*, állítólag azon titkos célzattal, hogy ez utóbbit a hadseregtől eltávolítsa, kínálta meg a hadügyminiszteri tárczával, a ki azt el is fogadta, kikötvén azonban magának, hogy egyelőre a seregnél maradhasson, mely időre a hadügyminisztériumban helyettesítése válván szükségessé, ezen állásra *Klapka* tábornok szemeltetett ki. Ez május 5-én Debreczenbe érve, vas szorgalommal és ambícióval látott hozzá feladata megoldásához s főtörekvése már kezdettől fogva a következőkre terjedt ki: hogy a hadsereget minél előbb a lehető legnagyobb állományra emelje, és hogy az egyes seregarancsnokok szorosan a hadügyminiszter parancsai és utmutatásai nyomán, az általa kidolgozandó egységes hadművelleti terv értelmében folytassák hadműveleteiket, nem pedig mint eddig, hogy kiki ugyszólván saját szakállára, kénye-kedve és belátása szerint cselekedjék.

A mi a sereg állományának kiegészítését illeti, az a hadügyminiszteri változás idejében már folyamatban volt, a mennyiben *Kossuth* az ország kormányzójává történt kikiáltása után legelső teendőjének tartotta a hadsereg kiegészítéséről és szaporításáról gondoskodni, mi célból különben már márczius 25-én az országgyűlés elé törvényjavaslatot terjesztett be, melynek értelmében az 1848. július havában megszavazott 200.000 ujonczjutalék még ki nem állított hátralékos részének, nemkülönben az ezenfelül még ujonnan kiállítandó 50.000 főnyi ujonczhadjutaléknak toborzás s ha ez kellő eredményre nem vezetne, sorshuzás útján leendő kiállítása rendeltetett el.

Ezen ujonczokból 12 uj, 92—103 számmal jelzendő honvéd zászlóalj alakítása terveztetett, melyekhez később még 3 önkéntesen alakult zászlóalj járult. Hogy a zászlóalj parancsnokok névsora lehetőleg teljes legyen, pótlólag itt közöljük a zászlóaljak számának feltüntetésé mellett az illető tisztek neveit, a kik az első parancsnokok előléptetése, vagy más uton történt fogvatékba jutása folytán azok helyébe léptek s a kiket esetleg eddig felemlíteni alkalmunk még nem volt.**)

1. zászlóalj, Posta Ferencz őrnagy,
3. Bobics János ezredes, később Földváry Károly,
4. Glasz Hugó,
7. Udvarnok Béla,
8. Igmándy Sándor,
9. Elek Ferencz, később Sándor Kálmán,
12. Klement György,
13. Keresztes Lajos,
18. Duschek Nándor,
23. Pongrácz László,
25. Kernpotich Aurél, mindnyájan őrnagyok.
26. Bőjthi György alezredes,
27. Csutak Kálmán,
28. Huszóczy Dénes,
29. Asztalos Sándor,
31. Puhl József,
35. Bangya

*) Lásd II. kötet 107. oldal.

**) V. ö. I. kötet 140. oldal.

János, később Andorfi Károly, 36. Dobay Ágost, 38. Erdődy Ferencz, 39. Gira Ádám, 40. Horváth József, 41. Barcza Boldizsár, később Soltész György, 42. Kubinyi M., később Szabó József, 43. Karove Antal, mindnyájan őrnagyok; 44. Straube Károly alezredes, később Stettina György, 54. Gyulai Szabó Gusztáv, 55. Baróthy László, 56. Kisfaludy Móricz, 57. Greskovics Sándor, 60. Stojanics Miklós, mindnyájan őrnagyok.

Továbbá a február végéig alakult 63—72. zászlóaljaknál és pedig: 63. Egyed Ignác, később Grosz Ferencz, 64. Rutkay István, mindnyájan őrnagyok; 65. Királyi Pál, később Kökényessy László alezredes. 66. Balogh János, később Gózon Lajos, 67. Niuny, 68. Zurich Ferencz, később Martini Róbert, 69. Földváry György, 70. Kun Géza, 71. Szász János, később Jausz Imre, 72. Koczó Károly, később Bokori őrnagy.

Április hava folyamán főleg Erdélyben állítottak fel új zászlóaljak, a székely határőrzászlóaljak pedig csak számot cseréltek. *) Így keletkezett a 73. zászlóalj kolozsvári önkéntesekből, parancsnoka Damaszkín György őrnagy; a Máriássy-sorezred 3. zászlóaljából alakult 74. zászlóalj, parancsnoka Jeszenszky János őrnagy; az erdélyi önkéntesekből alakult 75. zászlóalj, parancsnoka ismeretlen; a 7. csiki és 4. marosszéki székely zászlóaljból alakult 76—86. számú zászlóaljak, parancsnokai a zászlóaljak számszerinti sorrendjében: Sándor László, Weber János, Péchy Gyula, illetőleg később Kabos Károly, Papp Vilmos, Simon, Endes József, Kovács Ignác, Sárosy Ferencz, Nagy Dániel őrnagy, Szabó Nándor alezredes. A 86. zászlóalj, valamint a marosszéki és szatmári önkéntesekből alakult 87. és 88. számú zászlóaljak parancsnokai ismeretlenek; a 89. zászlóalj parancsnoka Szupper Ágost, a 90-iké Keményfy József, a 91-iké Bay Bertalan őrnagy.

A Bem alkotta 10 székely nemzetőr zászlóalj parancsnokai: *) 1. Incze Gergely, 2. Leszák Lajos, 3. Magyar Ferencz, 4. Rindsmaul Béla, 5. Hild Ferencz, 6. Jánosi József; a 7—10. zászlóaljak parancsnokai ismeretlenek.

Május hava folyamán alakultak:

a	92. zlj	Kecskeméten,	par. Lakatos Benedek	őrnagy
"	93. "	N.-Kőrösön,	" Kuch Mátyás	"
"	94. "	Czepléden,	" Balarischan Mihály	"
"	95. "	Egerben	" Kubinyi Károly	"
"	96. "	Miskolczon,	" Balka	"
"	97. "	Tokajban,	" Fülhegyi Henrik	"
"	98. "	Komáromban,	" Fiala János	"

*) Lásd II. kötet 155. oldal.

a	99.	zlj	Tatán,	par.	Kain Lajos	őrnagy
"	100.	"	Léván,	"	Liptai Lajos, később Axmann Vincze	"
"	101.	"	Szabadkán,	"	Vinkler Ferencz	"
"	102.	"	H.-M.-Vásárhely	"	Szerdahelyi Sándor	"
"	103.	"	Szegeden,	"	Maygraber Ágoston, később Gorove Antal őrnagy.	

Önkéntesekből alakult:

a	104.	zlj	par.	Földváry Sándor alezredes
"	105.	"	"	Várady Gábor őrnagy
"	106.	"	"	Pribék Miklós

Az utóbb között zászlóaljakból a 92—94. és 101—103. zászlóaljak a Szegeden gróf *Hadik Ágoston* ezredes parancsnoksága alá helyezett s a déli hadsereg támaszául szánt I. tartalék-hadosztályba egyesítették. Az Esztergomban *Pulszky Sándor* ezredes parancsnoksága alatt alakuló s a dunai hadsereg támogatására szolgáló II. tartalék-hadosztályhoz a 95—100. zászlóaljak nyerték beosztásukat. Ezen tartalék hadosztályok mindegyikéhez még 4—4 huszár század és 1—1 hat- és 1—1 tizenkétfontos üteg osztatott be.

A Buda alá történt elvonulás előtt a régi seregredek zászlóaljai szintén önálló honvéd zászlóaljakká lettek. Így keletkezett:*)

A	107.	zlj	a	2.	sorezred	2. zljából,	par.	Szeszniczky Károly őrnagy
"	108.	"	"	2.	"	3.	"	Buchta Ferencz
"	109.	"	"	19.	"	3.	"	Horváth Pál
"	110.	"	"	32.	"	3.	"	ismeretlen
"	111.	"	"	33.	"	3.	"	"
"	112.	"	"	34.	"	1.	"	Potoczky Péter
"	113.	"	"	34.	"	3.	"	Mayer Henrik
"	114.	"	"	39.	"	1.	"	ismeretlen
"	115.	"	"	39.	"	2.	"	Koltig Ferencz
"	116.	"	"	39.	"	3.	"	Martinszky Ferencz
"	117.	"	"	48.	"	3.	"	Lasberg Károly
"	118.	"	"	52.	"	3.	"	Desputh János
"	119.	"	"	60.	"	1.	"	Meschide József
"	120.	"	"	60.	"	2.	"	Turner Gusztáv
"	121.	"	"	60.	"	3.	"	ismeretlen
"	122.	"	"	61. és 62.	sor-ezr. századaiból	par.	Herkalovics Andr. alezr.	

A nyári hadjárat kezdete előtt alakultak még a:

123.	zlj	a	volt beszercei	I. zljéből,	par.	ismeretlen
124.	"	"	"	II.	"	"
125.	"	"	zólyomi önkéntesekből	"	Fourget őrnagy	

*) Lásd II. kötet 109. oldal.

126.	zlj a zólyomi önkéntesekből	par. Járosy Ádám	őrnagy
127.	" " kaposvári "	"	ismeretlen
128.	" " " "	"	"
129.	" " kecskeméti ujoneczokból	"	Elek Ferencz "
130.	" " " "	"	Michalecz "
131.	" " tótkomlói "	"	Bárány "
132.	" " hódmezővásárh. "	"	Mihályi "
133.	" " " "	"	Hangos János "
134.	" " tordai "	"	Benő "
135.	" " erdélyi "	"	Jeney Dani "
136.	" " hátszegvidéki "	"	Dalos Elek "
137.	" " kolozsvárvidéki "	"	Lázár Gerő "
138.	" " bács megyei "	"	Gieller Ferencz "
139.	" " szabolcsi "	"	Benczur Miklós "
140.	" " hétfalusi "	"	ismeretlen

A lovasság szervezése szintén örvendetesen haladt előre, úgy, hogy a lovas századok száma a nyári hadjárat derekán a 158-at érte el. Az Erdélyben tervezett 19. huszár ezred felállítása egyelőre függőben maradt.

A tüzérség május hava folyamán szintén jelentékenyen szaporított.

Pótlólag meg kell még emlitenünk továbbá, hogy már a magyar főhadsseregnek a Duna, illetőleg a fővárosok felé történt előnyomulása alkalmával, márczius közepe táján *Szemere Bertalan*, felső-magyarországi országos biztos és a honvédelmi bizottmány tagja a kormánytól felhatalmazást nyert egy úgynevezett „*védssereg*“ szervezésére, melynek rendeltetése volt: rendes hadaink hátának fedezése, illetve a netán észak felől az országba betörő ellenséges hadoszlopok feltartóztatása. A főbb pontok, melyek szerint Szemere védsseregét alkotni kívánta, saját emlékirata szerint a következők: A védsseregnek, hogy céljának megfelelően, legalább 3000-re kell szaporíttatnia. A tér, melyet meg kell védenie nagy, de oly csoportokba lehet a sereget felosztani, hogy a hegyi utakon keresztül, az ellenség szeme előtt is 2—3 nap alatt bárhol összpontosíthatja magát e nagy téren. E végből szükséges, hogy minden osztályban, minden illető megyebeli legyen, kik ismerjék a rejtett ösvényeket. Egy osztály áll 500-ból, önálló vezérkapitány alatt. Mindenik osztálynak saját vidék jelöltetik ki. A szomszéd vezérek folytonos összeköttetésben és érintkezésben lesznek egymással, velem s az illető tábori fővezérrel. Az osztályok feloszolnak apróbb-nagyobb csapatokra. Ezért mindenik osztályban még egy kapitány és összesen 5 fő- és 5 alhadnagy leendő, hogy minden 50 emberre egy főtiszt jusson. A védsseregbeli legalább 1 s legfőlebb 4 évre tartozik vállalkozni. Minden 1 évre, apró szükségesei bevásárlására 5 p. frtot kap. Ezenkívül szűrfélét és csizmát. . . Az ellenségtől elvett mindenféle zsák-

mány a védserégé. . . . A védserég katonai fegyelem és hadi törvények alá van helyezve stb.“ Május hava folyamán csakugyan meg is alakult a védserég s állománya rövid idő alatt 4300 főre szaporodott fel. Az egyes osztályok következőleg alakultak:

1. borsodi	osztály,	par. Major József	százados
2. gömöri	"	" Sziklay József	"
3. zempléni	"	" Spányik Károly	"
4. szabolcsi	"	" Benczur	"
5. heves-abauj-tornai	"	" Petrilla	"
6. nógrádi	"	" Kemény Károly	főhadnagy
7. szepesi	"	" ismeretlen	"
8. sárosi	"	" Pruzsinszky András	"

Szemere védserégével majdnem egyidőben márczius végén a hadügyminiszterium egy új, XIX. számmal jelzett hadosztály felállítását határozta el, melynek feladata volt az ország határát Zempléntől egészen Mármarosig bezárólag őrizni és esetleg megvédeni. Ezen *Zurich Ferencz* és *Lázár Vilmos* őrnagyok által vezetett 2 dandárból álló hadosztály parancsnokságát később *Kazinczy* ezredes vette át.

Midőn április elején a *Hammerstein* lov. tábornok által Windischgrätz támogatására szánt *Vogel* hadtest elővédje Eperjes felé tolatott előre,*) az ország kormánya Kassa körül egy újabb hadtest felállítását vette foganatba, melyet eleinte *Bikkesy* ezredes vezérletére bízott. Ez és *Kazinczy* hadosztálya képezte magvát az ugynevezett északi hadtestnek, melynek parancsnokságát április végén *Dembinski* altábornagy vette át. A IX. számot nyert északi hadtest 4 dandárra tagozódott, melyeknek parancsnokságait *Bulharyn* ezredes, továbbá *Jaszwitz*, *Lázár* és *Zurich* alezredesek voltak hivatva átvenni. *Dembinski* mintegy 8000-nyi hadtestével a *Vogel* hadtesttel szemben egyelőre védőleg akart viselkedni s csupán a kilátásba helyezett tetemes erősbitések beérkezte után szándékozott támadólag fellépni és annak folytatása gyanánt Gácsországba betörni, hogy honfitársait szintén fegyverfogásra és általános felkelésre bírja, mihez első mámorában nem csekélyebb reményeket fűzött, mint hogy ezen vállalata által nemcsak az osztrákokat hátban fenyegetni, hanem még az esetleges orosz betörésnek is gátat vetni képes leend. *Kossuth* eleinte ráállott a tervre, melyet azonban május közepén a minisztertanács mint czéltalant és kivihetetlen elvetett, minek folytán *Dembinski* nemsokára megvált állásától.

Amint a fent közöltekből látható, az ország kormánya a véd-erőnek szaporítása körül megfeszített tevékenységet fejtett ki; a hadserég felszaporodásával azonban a fegyverek gyártása sehogy sem volt képes lépést tartani s így Klapka május 10-én, s miután

*) Lásd II. kötet 87. oldal.

annak foganatja nem volt, május 24-én egy újabb felhívást intézett az ország lakosságához a magántulajdonukat képező fegyverek beszo-
 lgáltatása iránt. Ám ugy látszik, ennek sem volt eredménye, mi-
 nek folytán Kossuth május 27-én egy igen erőlyes hangu rende-
 letet bocsátott ki a fegyverek beszo-
 lgtatása iránt, melyben többek
 között kijelenti, hogy „a kik a birtokukban levő alkalmas fegy-
 vert készséggel előadni vonakodnának, vagy talán azt el is rejte-
 nék: hazánk függetlensége biztosításának csonkítói s az ellenség
 orgazdái gyanánt fognak tekintetni s a legszorosabb feleletre vo-
 natni.”

Már ezen rendelet különös hangjából is látható, hogy ekkor
 már a hazát fenyegető veszély igen nagy lehetett és tényleg ugy is
 volt, mert az orosz beavatkozás ténye már nemcsak valószínű, ha-
 nem majdnem bizonyossá kezdett válni. Ezen fenyegető veszély su-
 lyának behatása alatt bocsátotta ki a kormány május 18-ikáról kel-
 tezve kiáltványát a nemzethez, melyben a haza minden bárminemű
 fegyverfogható polgárát az oroszok elleni keresztes hadjáratra szó-
 litotta fel.

Klapkának legkiválóbb gondját a hadügyminiszteri állás el-
 foglalása után az egységes főhadműveleti terv megállapítása képezte,
 melyet hamarjában ő maga ki is dolgozott, ugy, hogy azt már má-
 jus 12-én a minisztertanács elé terjesztette, mely azt el is fogadta.
 Ezután Klapka a minisztertársai és az ország kormányzója által
 elfogadott tervvel május 15-én Görgey svábhegyi főhadiszállására
 sietett, a ki ahoz, legalább szinleg, szintén hozzájárulását jelentette
 ki. A véglegesen megállapított haditerv szószerinti szövegében kö-
 vetkezőleg hangzott:

Howédelmi tervezet az osztrákok és oroszok betörése ellen.

Az ellenséges erők tulsulya parancsolja — a szükséges erős-
 bitések megérkezéig — a következő védelmi állásokat: Komárom
 mint erődített tábor az I., VII. és VIII. hadtesteknek 30.000 embe-
 rével, gátot vet az osztrák hadsereg előnyomulásának. Vár- és had-
 parancsnok *Klapka* tábornok. Ad-latus Assermann alezredes.

A II. és III. hadtestnek *Aulich* tábornok alatt — külön csapat-
 küldések által a Duna balparton összeköttetésbe tévén magát Dem-
 binski altábornagygyal (a jobb szárnynyal Dukla irányában) és
 Komárommal — a Nyitránál foglal állást. Ezen egyesített két had-
 testnek, melyek alkalmasint csakhamar az utána érkező erősbitések
 által a főhadsereggé fogják kinőni magokat, feladata egyelőre ez
 lesz: a Duna balparti ellenséges erők sakkban tartása és megfigye-
 lése, a Bányavárosok fedezése és oly állodásnak megtartása, mely-
 ből az erősbitések megérkezése után könnyen lehessen megint az
 offensívába általmenni. Hátrálási vonal: Vác felé, vagy Miskolcz
 felé, aszerint, amint a körülmények parancsolják.

Kmethy hadosztálya a fővárosok visszafoglalása után Veszprém felé tart s innen lép összeköttetésbe Komárommal. Ezen számgulódóhad feladata: a Duna jobbparti vidékeket fedezni; végre ha *Bem* tábornok a Dunát átlépi, az összeköttetést ő közte és Komárom közt a lehető leggyorsabban eszközölni. Hátrálási vonala: Buda felé. Ha Buda be nem vétetik,*) *Kmethy* e miatt marad ezen erősség további körülzárására, itten minden erősítéseket, amit csak lehet, magához von és veszélyeztetés esetén Esztergomon vagy Pesten át keresi összeköttetését a főhadsereggel.

A felsőmagyarországi hadsereg (*Dembinski* altábornagy) kisebb része a hegyszorosokat Felső-Magyarországon, a zöme pedig, mindig összeköttetésben a főhadsereggel, a Felső-Vágot és a Nyitrát tartja szemmel. Az ő rendelkezésére marad *Zurich* alezredesnek a Mármarosban és Beregben alakuló hadosztálya (a későbbi *Kazinezy* hadosztály). Hátrálási vonala: Miskolczon át a Tiszához.

Aradvár és Temesvár ostromlására, továbbá a Bánát és Bácska biztosítására ottlent marad *Perczel* tábornok a maga hadteste felével és *Vécsey* tábornok hadtestével.

Bem tábornok a maga csapatjával s a *Perczel*-féle hadtest másik felével beveszi Titelt, a Péterváradot körülzárló ellenséges had ellen intézendő támadás által ezen várat felmenti; azután a Duna balpartra visszatérvén, a folyam mindkét oldalán fölfelé nyomul; ott és akkor, ahol és amikor a körülmények engedik, eszközi a maga átkelését, ellenesetben csatlakozik a fősereghez, melynek fővezérlete ez esetben őrá ruháztatnék át.

A tartalék — *Desseffy* tábornok — egyik hadosztályával — *Hadik* — a Közép-Tiszánál, a másikkal — *Pulszky Sándor* — a Felső-Tiszánál foglal állást, itt teljesen szervezkedik és várja a hadügyminisztérium további rendelkezését.

Erdélyben *Czecz* tábornok vezényel, kinek főgondja marad, az oláh lázadást végkép elnyomni, Gyulafehérvár meghódítása és teteemes segítségük küldözése Magyarországra.

Kelt Debreczenben május 21-én, 1849. Az ideiglenes hadügyminiszter Klapka s. k. tábornok.

Klapkának ezen terve tehát egyelőre tisztán védőlegesen magántartást irt elő, melyből később, az erőknél jobb egyesítése után esetleg támadásba kellett átmenni; az utóbbinak gyors megvalósulhatását azonban, már maga a főhadműveleti terv is szinte lehetlenné tette, amennyiben a főtámadósereg főparancsnokául kiszemelt Bemnek a Felső-Dunához leendő beérkezte előtt, már magában véve is majdnem egy egész hadjáratnyi teendőnek elvégzését hagyja meg. Bátran állíthatjuk egyszersmind, hogy Klapka azáltal, hogy a

*) A hadműveleti terv május 21-én, tehát az napon kelt, a melyen Buda tényleg bevétetett.

különféle hadiszínhelyeken levő seregrészeket a maguk szétdarabolt-ságában továbbra is meghagyta, még a főhadműveleti terv alapindító okául szolgáló azon célzt, hogy az egyes seregrészek műveleteiben egységet hozzon létre, sem érte el; Klapka, Aulich, Dembinski, Perczel és Bem a főhadműveleti terv értelmében is tulajdonképen mindmegannyi önálló független seregarancsnok maradt, csupán arra utalva, hogy egymás között összköttetést tartsanak. Nem lett volna-e jobb és célhozvezetőbb már kezdettől fogva minden egyebütt nélkülözhető seregrészt a Felső-Duna mentén egy erős, hatalmas főhadsereggé egyesíteni? melylyel az osztrák fősereg ellen, még mielőtt az a még csak készülőfélben levő orosz segélynyújtásra számíthatott, döntő csapást kellett volna megkísérteni. Bizonyára most kínálkozott utoljára, nem pedig hetek mulva, mint Klapka számítá, az alkalom, hogy a Buda hosszadalmas ostroma által amugy is elvesztett drága idő a félbeszakadt támadó műveletek folytatása által helyreépíttassék.

Feltűnő továbbá, hogy *Görgey* személye a főhadműveleti tervben egyáltalában nem szerepel; ez pedig határozottan az utóbbinak tudtával és beleegyezésével kellett hogy történjék, mert különben nem írhatta volna Klapka a május 21-én hozzá intézett hivatalos átiratban, melyhez maga a terv is mellékelve volt, hogy: „méltóztassék egyuttal belőle meggyőződni, mennyire iparkodtam e részben egészen az Ön nézetei nyomán járni.“ A vonatkozó megállapodások Görgey és Klapka között már előbb említett május 15-iki találkozásuk alkalmával jöttek létre, mely alkalommal Klapka azt is közlé Görgeyvel, hogy az országgyűlés kebelében alakult ugynevezett békepárt a függetlenségi nyilatkozat visszavonásán fáradozik. Görgeynek már korábban eltökélt szándéka volt, az országgyűlést esetleg fegyveres erővel is az április 14-iki határozat visszavételére bírni; most, hogy a békepárt terveiről értesült, korábbi eszméjének parlamentárisabb formában való megvalósítását s e végből Buda bevétele után a hadügyminiszterség tényleges átvételét határozta el. Hogy célját mikép vélte elérhetni, erre nézve ő maga ad bővebb felvilágosítást „Mein Leben und Wirken“ című emlékiratában, melyből az erre vonatkozó következő részletet vesszük át: „A parlamentben a békepártot új erők bevásztása által erősíteni kellett. E végből a főhadseregben szolgáló azon parlamenti képzettségű honvédtiszteket, kiknek politikai érzülete felől nyugodt lehettem, sürgősen felszólíttattam, miszerint tőlük telhetőleg azon legyenek, hogy a megürült képviselői helyekre ők választassanak meg. A parlamenten kívül azon kellett lennem, hogy az április 14-iki pártot legfontosabb támaszaitól megfoszszam. Ezek voltak a főhadseregtől elkülönítve harczoló hazai hadtestek parancsnokai: Bem, Perczel Móricz, Dembinski s azonkívül Komárom várparancsnoka: gróf Guyon. Ezeket az általok elfoglalt parancsnokságoktól el kellett távo-

litanom s helyeiket olyan férfiakra bízom, a kik részéről annak idején nem kellett attól tartanom, hogy a függetlenségi nyilatkozat fentartása mellett fognának nyilatkozni. Ez utóbbi feladatnak azonban csak mint valóságos hadügyminiszter reméltem megfelelni. Ezen meggyőződés birt rá végtére is, — fejezi be elmélkedéseit — hogy egy oly törvényre való megeskettetésem iránti erkölcsi undoromat legyőzzem, mely törvénynek megbuktatását Magyarország igazságos ügyének megmentésére a legkedvezőbb esetben is részemről mellőzhetlennek tartottam.“

Ily eszmékkel és gondolatokkal telítve indult tehát Görgey május 28-án Debreczenbe utnak, a hol azonban nagy bosszúságára az országgyűlést már elnapolva találta, miután az Kossuth indítványára még május 23-án az átköltözködést Pestre határozta el. Debreczenbe érve, *Görgey* azonnal érintkezésbe lépett a békepárt tagjaival s a tanácskozás eredményéről ugyancsak fentemlített emlékiratában következőleg emlékszik meg: „Mihelyt a jelen volt békepárti urak egynémelyikének beszélgetésünk közben futólag ejtett megjegyzéseiből azt véltem kivenni, mikép a békepárt az új államtörvénynek egy katonai ellenforradalom általi félretétele eszméjét helyesli, legott szükségesnek láttam az urak előtt az egész vállalatot, minden akkoriban valószínű következményeivel együtt tartózkodás nélkül szóba hozni. De alig kezdék hozzá, máris ilyforma élénk felkiáltásokkal szakították félbe szavaimat: „Nem kell katonai forradalom! nem kell karduralom!“ — Ez vala nemleges eredménye a békepárti férfiakkal való találkozásomnak. Teli reménnyel léptem volt a gyülekezetbe, kiábrándultan jöttem el onnan.“

A hadügyminiszteri teendőket átvéve, Görgey mindjárt június 2-án a saját és Kossuth aláírásával ellátott több rendbeli rendeletet bocsátott ki, melyek közül a legfontosabb az, melylyel az összes seregpáncsnokok, nem mint eddig a kormányzónak, hanem közvetlenül a hadügyminiszter parancsai alá helyeztetnek. Ez ellen mindenekelőtt *Perczel Mór*, majd *Dembinski* és *Bem* is felszólt, ami alkalmas ürügyül szolgált Görgeynek, hogy azoknak, mint renitens elemeknek a hadseregtől való eltávolítását hozza javaslatba Kossuth előtt. Perczel helyére Görgey *Vettert* ajánlotta, a ki késznek is nyilatkozott a déli hadsereg feletti parancsnokságot elvállalni; Dembinski helyett pedig a IX. hadtest parancsnokságát *Wisocki* vette át. Klapka kinevezése folyán a komáromi sereg parancsnokává, *Guyon* szerepe szinte önmagától megszűnt, a ki e helyett az egyik tartalék feletti parancsnokságot kapta. Legnehezebben ment a dolog Bemet illetőleg, a kit Kossuth, mint tudjuk, az alakítandó fősereg főparancsnokául szemelt volt ki s. a ki előbb Erdélyben, utóbb pedig a Bánságban babért babérra halmozott. Bár Kossuthnak Bemmel, ennek Erdélynek s a Bánságnak nem tisztán katonai ügyeibe nyúló tulkapásai miatt utóbb igen sok surlódása volt, azért annak elejté-

séről hallani sem akart. E tárgyban igen érdekesek Kossuthnak ezen időből Bemhez intézett levelei, melyeknek egyes ide vonatkozó fontosabb részeit eredeti szövegezésükben közöljük. A Bem tulkapásaira vonatkozó, Debreczenben április 23-án kelt levélben Kossuth ezeket írja: „Nem mulaszthatom el kötelességemnél fogva, mint Magyarország kormányzója a tábornok urnak a leghatározottabb módon azon utasítást adni, miszerint semmiféle politikai, közigazgatási és pénzügyi intézkedésekbe ne bocsátkozzék, a mint ezt egy magyar tábornok sem teszi; hanem tisztán tábornoki és hadvezéri hatáskörére szorítkozzék.”

Május 26-án többek között a következőket írja Kossuth Bemnek: „Miután felteszem, hogy Önnek is irtak Erdélyből s kérték Önt, siessen oda: ennél fogva szükségesnek tartám tábornok urnak kijelenteni, miszerint ebbe teljességgel nem egyezhetem, hanem szilárdan ragaszkodom a megállapított hadmiveleti tervhez és kérem Önt, hogy a vett rendeletek értelmében a Duna oldalán működjék. Biztos hireim vannak, hogy az ellenség különösen Karloviczot félti. Puchner gyaníthatólag szintén oda fog iparkodni. Jellacsics azért vonul a Dráva felé. Karlovicz az ő kijelölt központjuk. Ha Ön ezt és Kameniczet gyorsan elfoglalja s azután a mellett fölfelé siet: az ellenséges déli hadsereg csirájában el van fojtva és egy horvát sem jön többé át a Dráván. Ezért komolyan sürgetem, hogy a tábornok ur ezen rendeletről semmi esetben se térjen el. A mi Erdélyt illeti — a tábornok ur ujabban azt írja nekem, hogy Ön a kormánytól semmit sem kapott és egy 40.000 főnyi sereget ad vissza. A tábornok ur megfélekedezett arról, hogy én Önnek, midőn először lépett Erdélybe, egy csapatkimutatást adtam kezeibe, melyben 18.000 ember, e közt 10.000 rendes csapat volt kimutatva. Továbbá, hogy midőn ezen hadsereg csaknem egészen meg vala semmisítve, én Önnek Déva ellen 7800 főnyi erősbitést, több mint 20 ágyuval — Kolozsvár ellen a Trangous zászlóalját 1235 emberrel — valamint Deés, Halmágy és Bánffy-Hunyad ellen legalább 1500 főnyi csapatokat, összesen tehát több mint 10.000 főnyi erősbitést adtam. S ezért nehezemre esik, hogy Ön keserűen azt veti szememre, miszerint semmit sem tettem Önért. — Ép oly érzékeny ama szemrehányás, hogy én Önnek pénzt nem adtam. Lesz szerencsém legközelebb megküldeni Önnek az erdélyi hadsereg részére tett kiadások hiteles kimutatását, hogy a tábornok ur lássa az összegeket és nekem ne tehessen megnevérdemlett szemrehányásokat. Mert ha megérdemleném az Ön szemrehányásait, nemcsak állásomról kellene lemondanom, de megérdemelném, hogy verpadra lépjek. — Tábornok uram! Ön a legelső Europa élő hősei közt. Én szeretem, tisztelem Önt mint atyámat. De ebből nem következik, hogy Ön engem, Önnek legjobb barátját, engem, az országhalkormányzót igaztalan szemrehányásokkal illethessen és a kormányfejét, kire a nemzet

sorsának vezetését rábízta, lealacsonyíthasson. Mint embernek ez nekem nagy fájdalmat okoz; de mint kormányzó a nemzet souverainitását és állásom tekintélyét meg kell őriznem. Szilárdan bízom Önnek adott szavában, hogy én föltétlenül számíthatok Önre. — E bizalomnál fogva ismételve kérem: előre a 16.000 emberrel a Duna mellé, tisztelt Tábornok uram, bármit műveljen is Puchner a határon. A határokat most nem őrizhetem ily nagy erővel, — az erőket összpontosítanom és a főellenséget mindenáron megsemmisítenem kell, habár pillanatnyira a fél országot kellene kiűriteni. — Erdélyben, csak az élelmezési lajstromban létezik sok csapat, — harczkész állapotban pedig, fájdalom, igen kevés. Czecc oly gyöngének mondja magát, hogy még az oláh hordáknak sem imponálhat és Zarándmegyében Hatvani — egy ember, ki nem is katona, csupán guerillavezető és semmit sem tud, de kinek Tábornok ur Csutak őrnagy helyett a parancsnokságot átadatta — a hadtesteket és az ágyukat elvesztette, úgy hogy Inczédy alezredesnek, kit oda rendeltem, tetemes erősbitéseket kelle küldenem. — Igaz, én istenem! — ujonzokat állítani, ez semmi fáradságomba sem kerül, — három hét alatt 100.000 embernél többet állíthatok — de fegyverek és ruházat! ez a bökkenő; s e nélkül a legénység nem hadsereg. Már egy milliónyi összeget dobtam ki, hogy külföldről kaphassak fegyvereket. Hasztalan! A Tábornok ur maga is tudja — a határ Oláhország felé több hét óta szabad; Ön bizonyára mindent elkövetett, amit ember csak tehet: és mégis egyetlen fegyvert sem kaphatott onnan, s még a százok és oláhok lefegyverezése sem fegyverezhette föl az ottani hadsereget. Én megteszem, amit csak ember tehet. Isten nem vagyok. Jelenleg Beszterczére 2000 fegyvert küldök; pedig most itt is 50.000 embert kell fölszerelnem. Azonban Erdélyben mégis elég erő van, hogy egyideig tarthassák magukat, ha a parancsnokok teljesítik kötelességüket. — De épen ez a baj — Czecc betegen fekszik. Tóth Ágoston ezredest, a legügyesebb tisztet Erdélyben, a Tábornok ur elmozdította, mert ő a colonisatio polgári igazgatásába nem akart beavatkozni, pedig ha ő ezt teszi: őt haditörvényszék elé lettem volna kénytelen állítani, mert ezen nehéz és organikus területfelosztást igénylő ügy kívülfekszik a katonai batalom ressortján. De a Tábornok ur a derék, az ő állomásának teljesen megfelelő férfiut visszahívta. Kérem, rendelje vissza Tóth ezredest e fontos állomásra. A Tábornok ur az erdélyi hadseregnek vezénylő tábornoka marad; és ha Ön Bécs vagy Fiume elleni dicsőséges feladatát megoldotta: kérni fogom Önt, hogy a tényleges parancsnokságot Erdélyben ismét vegye kezébe, — de a Dunától vagy az ausztriai határról, vagy Fiuméből nem lehet Beszterczén vezényleni — az Ön helyettesét messzeterjedő hatalommal kell felruházni. — Ha ott Erdélyben a veszély növekszik és Czecc tábornok beteg marad: bizonyára ad interim a vitéz tábornokot,

Nagy Sándort kell oda rendelnem s Öntől erre nézve beleegyezését kell kérnem. — A fődolog az, hogy a Tábornok ur most a 15.000—16.000 embert gyorsan szedje össze és vonuljon a Dunához — ettől függ a haza megmentése. Ha az nem történik meg; ha utasításaim nem teljesítették: akkor a felelősséget el kellene magamról háritanom s állásomról le kellene köszönnöm. Mert én nem kormányozhatok, ha utasításaimat nem teljesítik. Számítok Önnek nekem adott szavára. — Debreczen, május 26. délben. Önnek hálás barátja *Kossuth Lajos* s. k, országkormányzó. Utóirat. Épen most kapom Önnek sürgőnyeit Mehádiából május 21. és 22-iki kelettel. Habár Puchner újra betörne is: összpontosítási tervemtől nem állhatok el. Nekünk Bécs ellen kell mennünk; ehez az Ön jövetele 15.000—16.000 emberrel elkerülhetlenül szükséges. Lőpormalmokat nem állithatok fel, mert malmunk elég van, — de ezeknek fele nem dolgozhatik, mivel nincs salétromunk. A kén előállítására végezt a szükséges intézkedés megtételét, habár elég kénünk van, csak salétrom hiányzik!" stb.

Ezt május 28-án az alábbi levél követte: „Benső szomorúsággal vettem Önnek f. hó 26-iki levelét, melyből azt kelle látnom, hogy Ön a minisztertanács határozatának, mely szerint Ön egy körülbelül 12.000—16.000—20.000 főnyi sereggel saját parancsnoksága alatt vonuljon át a Dunán — s az én legbensőbb óhajtasaimnak nem akar engedni, s azon pillanatban jelenti ki, miszerint vissza kíván térni Erdélybe, midőn a kormány teljes bizalommal Önnek a szabadság ügyéhez való ragaszkodása iránt, bizonyossággal várta a tudósítást, hogy Ön a Duna jobb partjára vonult. Már az Ön dicsőség koszoruzott neve roppant súlyt vetett volna a háboru mérőserpenyőjébe. Aminek természetesen az Ön kimaradása következtében el kell esnie! Mily szerencse az ellenségre nézve! De az elnökletem alatt ma tartott minisztertanács ismételve odanyilatkozott, miszerint megmarad a már hozott határozat mellett. A haza elismeri az Ön magas érdemeit. De a hazának, a szabadságnak java, sőt ennek Keleten való fennállása a feladat: ennek megoldására van Ön a sors által kiszemelve! Kérem Önt, ne engedje magát semmi mellétekintetek által se vezetettetni; vegye át az Önnek ajánlott parancsnokságot, érje el a cél, mi csak habért teremthet az Ön számára! Tegye meg ezt Ön a haza, a szabadságért, sőt az én kedvemért. A megállapított tervtől nem állhatok el; ezt keresztül kell vinni! A megállapított haditerveket nem lehet megzavarni; az ország kormányát nem szabad lehetetlenné tenni. A kormánynak kell, hogy arra számithasson, miszerint rendeletei pontosan keresztül vitetnek, különben a többi hadtestek, melyeknek mozdulatainál az egész dispositió számba lőn véve, veszedelemnek lennének kitéve. — A minisztertanács elhatározá, hogy Vukovics igazságügyminiszter urat Önhöz küldi, miszerint közölje Önnel a körülmények fontosságát s Önt bírja rá, hogy vegye át az Önnek

ajánlott parancsnokságot. Ha a miniszter urnak nem sikerül Önt erre rábírní: akkor a miniszter ur teljes hatalommal van ellátva, azt és úgy tenni, amint a hazának java kívánja, mert ezt egyáltalában semmiféle tekintetnek nem lehet feláldozni. Magyarország és a szabadság sorsa csak Bécs falai alatt dőlhet el és fog eldőlni. Fontolja meg Ön ezt, nagyon tisztelt altábornagy ur, és határozza el magát! Az Ön választása nem lehet nehéz! Debreczen, május 28. 1849. Az országhormányzó *Kossuth Lajos* s. k.“

Bem vonakodása folytán, hogy a felső-dunai hadsereg feletti parancsnokságot átvegye, új fővezér után kellett nézni; Görgey állítólag Klapkát jelölte meg Kossuth előtt ilyen gyanánt, mihez azonban ez utóbbi nem adta beleegyezését s így csakhamar abban állapodtak meg, hogy a hadügyminiszterség mellett Görgey tartsa meg a fővezéri állást is. Felesleges külön kiemelni, hogy Kossuthnak e tekintetben nagyok voltak az aggályai, de az események sürgős intézkedést igényeltek. Hogy *Görgey* feladatának, mint hadügyminiszter és fővezér, eleget tehessen, úgy itt, mint ott helyettesítéséről kelle gondoskodnia. Helyettesévé a hadügyminiszteriumban *Szabó Imre* ezredest, mint államtitkárt nevezette ki, míg az összes magyar seregek hadműveleteinek vezetésére Tatán *Bayer* ezredesnek vezetése alatt egy „Központi hadművelési iroda“ szervezetet. Egyidejűleg az összes hadseregek, önálló hadtestek és más hadsapatok parancsnokai rendeletileg utasítottak, miszerint Szabó és Bayer rendeleteit úgy tekintsék s azoknak úgy engedelmeskedjenek, mintha csak saját magától Görgeytől érednének.

Végül Görgeynek még egy rendeletét kell közölnünk, mely a hadseregnek hadtestekbe leendő új beosztását czélozta; ezen rendelet következőleg hangzott: „Az utóbbi hadjáratokban tett tapasztalás szerint a hadsereg felosztásában némely hiány merült fel, amely nevezetesen abban áll, hogy e haderő felosztására nézve áltatában az osztrák rendszer utánóztatott: a mely az ép alakulásnál levő hadseregnél részint zavarnak, részint pedig a már ugyis igen elhanyagolt rangvágy nevelésének alkalmul szolgált. Ennélfogva a hadsereg felosztása következőleg fog megállapittatni: Legnagyobb taktikai egység a hadtest (Armee-Corps), mely 10.000 hadakozóból álland. A hadtest 2 gyalog és 1 lovas hadosztályból fog állani. A gyalog hadosztály 5 zászlóaljából, a lovas hadosztály 2 ezredből vagy 8 osztályból. A hadtest és hadosztály parancsnokai valóságos állandó tisztségben leendének. A hadosztályoknak eddigi dandárookra felosztása a gyakorlati téren nem látszott eléggé czélszerűnek, gyakran a hadosztályokba osztással cseréltetett fel, de főleg az anélkül is felesleges törzstisztek szaporítását idézte elő. Ha a körülmények szerint a hadosztályoknál kisebb alosztályok igényeltetnének, akkor ezek csak ideiglenesek lehetnek, és sokkal czélszerűbben fognak a csapat, mint dandár névvel neveztetni, minthogy eddig a dandár-

parancsnokság nevezete alatt külön hatóságot valánk szokva képzelni, mely a hivatalos ügyvitelben nyomós szerepet játszott. A hadosztály, hadjárat közben, a körülményekhez képest több csapatokra oszthat, minden csapatnak rangban legöregebb törzs- vagy főtisztje egyszersmind parancsnoka is s mihelyt elkülönözése megszűnik, előbbi körébe lép, tehát hadánál (Truppe) előléptetése által helye be nem töltetik. A tüzérség a hadosztályokban marad beosztva és szolgálati viszonyban a hadtestben egy tüzér-parancsnok alatt áll. — A szekereszet külön szekeresz-parancsnokot kap, ki minden hadtestben, a hol még nem léteznék, azonnal indítványba hozandó. A hadtesthez beosztott műtestületek (technische Corps) közvetlen a hadtestparancsnokság alatt állanak, alkalmazásukat pedig ott, hol a szükség fogja kívánni, mindenkor külön parancsolatok által nyerendik. *Görgey Arthur*, s. k. fővezér és hadügyminiszter.

Ezen rendelet határozványai különben, mikép az alábbi seregbeosztásból látható, nem igen tartattak be szorosan, amennyiben a különböző hadiszínhelyeken alkalmazott hadtestek különböző tagozást is mutatnak fel.

A magyar sereg hadrendje a nyári hadjárat kezdetén.

A) A magyar fősereg Komárom körül Görgey Arthur tábornok fővezérlete alatt.

I. hadtest ; parancsnoka Nagy Sándor tábornok.

Máriássy hadosztálya: 1 sorgyalog-zászlóalj, 4 honvéd zászlóalj, 1½ hatfontos gyalog üteg, 1 lovas üteg 8 ágyuval.

Bobich hadosztálya: 4 honvéd zászlóalj, 8 tizenkétfontos ágyu.

Mesterházy „ 1 huszár ezred, a 8. huszár ezred 4 százada, 1 lovas üteg 6 ágyuval, 2 század utász.

Összesen: 9½ zászlóalj, 12 huszár század, 4½ üteg (31 ágyu), 2 utász század, 9540 főnyi állományyal.

II. hadtest ; parancsnoka Asbóth, később Kászonyi ezredes.

Butler hadosztálya: 1 sorgyalog zászlóalj, 4 honvéd zászlóalj, 2 század pozsonyi vadász, 4 század utász, 7 három-, 6 hat- és 6 tizenkétfontos ágyu.

Horváth hadosztálya: 5. honvéd zászlóalj, 7 három- és 14 hatfontos ágyu.

Mándy hadosztálya: a 6. huszár ezred 6. és a 17. huszár ezred 2 százada, 1 század Kun lovas, 5 lovassági ágyu.

Összesen: 10½ zászlóalj, 9 lovas század, 45 ágyu; 10.400 főnyi állományyal.

III. hadtest; parancsnoka Knezlich, később Leiningen ezredes,

Czillich hadosztálya: 3 sorgyalog zászlóalj, 2 honvéd zászlóalj, 2 század utász, 16 hatfontos.

Podoszky hadosztálya: 2 sorgyalog zászlóalj, 2 honvéd zászlóalj, 6 hatfontos és 4 röppentyű löveg.

Pikéty hadosztálya: 2 huszár ezred, a 3. huszár ezred 4 százada, 14 löveg.

Összesen: $9\frac{1}{2}$ zászlóalj, 12 lovas század, 40 ágyu; 9800 főnyi állománynyal.

VII. hadtest; parancsnoka Pöltenberg tábornok.

Posta hadosztálya: 4 sorgyalog zászlóalj, 1 zászlóalj magyar vadász, 13 hatfontos.

Lipthay hadosztálya: 4 honvéd zászlóalj, 1 zászlóalj tiroli vadász, 7 hatfontos.

Weissel hadoszlopa: 1 gránátos és 1 utász zászlóalj, 4 röppentyű löveg.

Bercsényi hadosztálya: a 4. huszár ezred, a 9. huszár ezred 5. és a 13. és a 16. huszár ezred 4—4 százada, 20 ágyu.

Összesen: 12 zászlóalj, 21 lovas század, 44 ágyu; 12.000 főnyi állománynyal.

VIII. hadtest; parancsnoka Klapka tábornok.

Kosztolányi hadosztálya: 1 sorgyalog zászlóalj, 3 honvéd zászlóalj, $\frac{1}{2}$ század utász, a 6., 9., 13., 14. és 16. huszár ezredek 12 század, 8 hat-, 9 háromfontos és 8 lovas ágyu.

Eszterházy hadosztálya: (Komárom városának őrsége); 6 honvéd zászlóalj, 2 század Atilla huszár, 11 tizenkétfontos ágyu és mozsarak.

Összesen: $10\frac{1}{2}$ zászlóalj, 14 huszár század, 39 ágyu; 10.500 főnyi állománynyal.

Kmethy önálló hadosztálya.

Az *Üchtritz* és *Pongrácz* dandárokra tagozva.

A 10., 23., 33., 45. és 120-ik, továbbá még egy számnélküli ujoncz honvéd zászlóalj, mely utóbbi még csak május és június hónapokban állítottatott össze Székesfehérvárott és Veszprémben. Ezenkívül kötelékébe tartozott még 2 vadász-, 1 utász század, a 10. és 12. huszár ezred 8 százada, 8 hatfontos, 7 lovas ágyu és 2 röppentyű löveg.

Összesen: $6\frac{1}{2}$ zászlóalj, 8 lovas század, 17 ágyu; 5700 főnyi állománynyal.

Horváth hadoszlopa.

1 sorgyalog zászlóalj, 2 honvéd század, 4 huszár század, 4 ágyu.
Összesen: $1\frac{1}{3}$ zászlóalj, 4 lovas század, 4 ágyu; 1600 főnyi állományyal.

Görgey Ármin mozgó hadoszlopa.

$13\frac{1}{2}$ század különféle zászlóaljakból, $2\frac{1}{2}$ huszár század, 6 hatfontos, 4 röppentyű löveg.

Összesen: $2\frac{1}{4}$ zászlóalj, $2\frac{1}{2}$ lovas század, 10 ágyu; 2300 főnyi állományyal, mely később 3500 főre emelkedett.

Beniczky mozgó hadoszlopa.

3 honvéd és 2 selmeczi vadász század, $\frac{1}{2}$ huszár század és 2 ágyu.

Összesen: $\frac{5}{8}$ zászlóalj, $\frac{1}{2}$ lovas század, 2 ágyu; 800 főnyi állományyal.

A főszereg összetes állománya: $60\frac{2}{3}$ zászlóalj, 83 lovas század, 229 löveg; 62.640 főnyi létszámmal.

B) Az északi hadsereg Dembinski alatt.

Ezen sereg parancsnokságát június 18-án Wisocki, később Dessewffy tábornok vette át.

IX. hadtest; parancsnoka Wisocki tábornok.

Ezen hadtest Bulharin, Lázár, Jaszwitz és Jurics parancsnoksága alatt álló 4 dandárra tagozódott.

Gyalogság: 2 vadász zászlóalj, 9 új honvéd zászlóalj, de valamennyi még csak alakulófélben 2—5 századdal, 4 század lengyel legio, 12 század önkéntes az északi megyékből, 1 zászlóalj utász; névleg $14\frac{2}{3}$, de tényleg alig 10 zászlóalj.

Lovasság: 6 század huszár, 1 század lengyel dsidás, 1 század önkéntes lovas.

Tüzérség: 4 tizenkét-, 16 hat-, 11 háromfontos ágyu, 3 röppentyű löveg.

Összesen: 10 ($14\frac{2}{3}$) zászlóalj, 8 lovas század, 34 löveg; 9600 főnyi állományyal.

Kazinczy Lajos külön hadosztálya.

6 honvéd zászlóalj, 4 század vadász és önkéntes, 1 zászlóalj máramarosi önkéntes, 4 század huszár, 23 ágyu.

Összesen: $7\frac{1}{3}$ zászlóalj, 4 lovas század, 23 ágyu; 6900 főnyi állományyal.

Az északi hadsereg összes állománya: $17\frac{1}{3}$ ($22\frac{1}{3}$) zászlóalj, 12 lovas század, 57 ágyu; 16.500 főnyi létszámmal.

C) A tartalék hadtest Guyon alatt.

Hadik hadosztálya : 4 honvéd zászlóalj, a 16. huszár ezred 4 százada, 6 ágyu.

Pulszky hadosztálya : 6 honvéd zászlóalj, a 16. huszár ezred 2 százada, 6 ágyu.

Összesen : 10 zászlóalj, 6 lovas század, 12 ágyu ; 9500 főnyi állományyal.

D) A déli (bács-bánsági) hadsereg Vetter altábornagy alatt.

IV. hadtest ; parancsnoka Perczel ; leköszönése után Tóth Ágoston ezredes.

Bánffy hadosztálya : 4 honvéd zászlóalj, 2 század a 8-ik, $1\frac{1}{2}$ század a 15. huszár ezredből, $\frac{1}{2}$ szd székely huszár, 8 hatfontos.

Pereczy hadosztálya : 2 sorgyalog zászlóalj, $\frac{1}{2}$ vadász zászlóalj, 2 honvéd zászlóalj, 3 zászlóalj önkéntes, $6\frac{1}{2}$ század Hunyady-, Ferdinand- és Bocskay- huszár, 6 tizenkét-, 6 hatfontos és 6 lovas ágyu.

Igmándy hadosztálya : 1 honvéd, 1 bácsi önkéntes zászlóalj, $1\frac{1}{2}$ század a 7. huszár ezredből, $1\frac{1}{2}$ század bácsi önkéntes lovas, $\frac{1}{2}$ század pécsi önkéntes, 4 hat-, 6 háromfontos és 4 röppentyű löveg.

Simonyi hadosztálya : (a perlaszi, aradáci, écskai és eleméri őrségek) 2 honvéd, 2 csongrádi és torontáli önkéntes zászlóalj, 4 század csongrádi lovas önkéntes, 11 ágyu.

Helyőrségek : Orsován, Pancsován stb. 4 honvéd zászlóalj; $1\frac{1}{2}$ század székely huszár, 1 század Károlyi-huszár, 17 ágyu,

Összesen : $21\frac{1}{2}$ zászlóalj, $20\frac{1}{2}$ lovas század, 68 ágyu ; 18.800 főnyi állományyal, miből azonban csak $13\frac{1}{2}$ zászlóaljat, 14 lovas századot és 40 ágyut, összesen tehát mintegy 12.000 embert lehetett az ellenség ellen összpontosítani.

V. hadtest ; parancsnoka Vécsey tábornok.

Przyjemsky dandára : $1\frac{1}{6}$ honvéd zászlóalj, $\frac{1}{3}$ zászlóalj krassói és torontáli nemzetőr, 1 század Lehel-huszár, 6 hatfontos,

Rákóczy dandára : $\frac{1}{2}$ honvéd zászlóalj, 1 század a 7. huszár ezredből, 1 század Lehel-huszár, $\frac{1}{2}$ század bihari önkéntes lovas, 8 hatfontos.

Nagy dandára : $\frac{2}{3}$ honvéd zászlóalj, $\frac{1}{2}$ század Lehel-huszár, 13 ágyu.

Bergmann dandára : $1\frac{1}{6}$ honvéd zászlóalj, 2 század Lehel-huszár, 7 ágyu.

Boros dandára : $2\frac{1}{2}$ honvéd zászlóalj, 1 század nagyzeréndi nemzetőr, 1 század a 7. huszár ezredből, 32 ágyu.

Hadsapat Erdély határain : $3\frac{1}{2}$ zászlóalj, $\frac{1}{2}$ század Lehel-huszár, 3 ágyu.

Összesen : 10 zászlóalj, $7\frac{1}{2}$ lovas század és 69 löveg, mihez kezdetben 49, később 64 ostromágyu járult; 10.000 főnyi állománynyal.

Pétervárad várőrsége.

3 sorgyalog zászlóalj, 2 honvéd zászlóalj, a mérnökkar és tüzérséggel együtt 8000 ember.

A déli hadsereg összes állománya : $37\frac{1}{2}$ zászlóalj, 28 lovas század és 109 tábori ágyu, mihez később 49, majd 64 ostrom- és várágyu járult; 36.800 főnyi létszámmal.

E) Az erdélyi hadsereg Bem alatt.

VI. hadtest; parancsnoka Czeecz tábornok.

1 század vadász, 22 honvéd zászlóalj (köztük sok nem teljes létszámu, úgy hogy összesen mintegy 16 zászlóalj vehető számba) 5 tartalék honvéd zászlóalj, 13 század huszár, 19 hatfontos, 22 háromfontos és 4 röppentyű löveg.

Összesen : $27\frac{1}{6}$ (21) zászlóalj, 13 lovas század, 45 ágyu; 20.000 főnyi állománynyal.

Inczédy portyázó csapata : $\frac{1}{3}$ zászlóalj vadász, $\frac{1}{3}$ honvéd zászlóalj, $\frac{2}{3}$ zászlóalj önkéntes, 3 század huszár, 8 hegyi ágyu, 3 röppentyű löveg.

Összesen : $1\frac{1}{3}$ zászlóalj, 3 lovas század, 11 ágyu; 2000 főnyi állománynyal.

A gyulafehérvári ostromsereg Stein ezredes alatt.

8 honvéd zászlóalj (nagyobbára hiányos), 1 század huszár, 2 század lovas önkéntes, 2 hat-, 4 háromfontos, 3 röppentyű löveg és 10 ostromágyu.

Összesen : 8 zászlóalj, 3 lovas század, 9 tábori és 10 ostromágyu; 5000 főnyi állománynyal.

Az erdélyi hadsereg összes állománya : $36\frac{1}{2}$ zászlóalj, 19 lovas század, 65 tábori és 10 ostromágyu; 27.000 főnyi állománynyal.

Az egyes seregrészeket egyesítve az összeredmény a következő :

A főszereg:	60 ² / ₃	zlj,	83	lov. szd,	229	löveg,	62.640	fő
Az északi hadsereg:	17 ¹ / ₃	"	12	"	"	57	"	16.500 "
A tartalék hadtest:	10	"	6	"	"	12	"	9.500 "
A déli hadsereg:	37 ¹ / ₂	"	28	"	"	109	"	36.800 "
Az erdélyi hadsereg:	36 ¹ / ₂	"	19	"	"	65	"	27.000 "

összesen: 162 zlj, 148 lov. szd. 472*) löveg, 152.440 fő.
 Ehez székely és magyar szabadcsapatok és mozgó nemzetőrök mintegy 20.000 fő.

összesen: 172.440 fő.

*) Ezenkívül volt még Komáromban 465, Péterváradon 392, Aradon 300 várágyu és 74 darab ostromágyu, összesen 1231 nehéz ágyu.

HUSZONKILENCZEDIK FEJEZFT.

Az osztrák főszereg és a déli hadszereg műveletei, valamint az erdélyi események június hó elejéig. Az összes osztrák seregtestek állása és beosztása a főparancsnokságnak Haynau által történt átvétele idejében.

Welden a parancsnoksága alatt álló osztrák főszereget a komáromi csata után*) Pozsony tájékára rendelte vissza, a hol az április utolsó napjaiban következőleg helyezkedett el: az I. hadtest *Simunich* alatt Pozsonyban és annak közvetlen környékén, a II. hadtest *Csorich* alatt a Duna jobb partján Köpcsény (Kittsee) és Miklósfalva (Nickelsdorf) között állott fel, mely előtt Győr és Magyar-Óvár között *Schlick* III. számú hadteste foglalt állást; utóbbinak egyik dandára a Szigetköz biztosítására Hédervárnál állott, míg a *Wyss* dandár a jobb oldalba, a kapuvár-soproni országot biztosítására különítettett ki. *Wohlgemuth* IV. számú hadteste, mely a nagysarlói csata után a Vág mögé húzódott vissza**), zömével még hátrább, Nagy Szombat és Szempez (Wartberg) között állott fel.

Ezen felállítással *Welden* Bécsnek, a magyaroknak előreláthatólag arra felé folytandó támadó műveletei ellen, az oroszoknak ez időben már elhatározott segélynyújtásának bekövetkeztéig, közvetlen fedezését czélozta, mert oly kedvező körülményre, hogy Görgey seregét a komáromi csata után Buda alá, ne pedig az egyedüli helyes irányban, a kolera és egyéb betegségek által 12.000 fővel megcsappant, s így 34.000 főre leolvadt és a folytonos visszavonulás és csatavesztések által már különben is erősen megviselt ellenség nyomában Bécs felé vezesse, ily vérmes reményeket valóban nem táplált és nem is táplálhatott az osztrák sereg fővezére. Miután a magyarok elvonulása Buda alá ténynyé vált, *Welden* az említett állásban seregét mindenekelőtt kiegészíteni és szükségletekkel ellátni szándékozott, mi célból az olasz hadszinterről és az osztrák tartományokból jelentékeny erősítéseket vont magához, úgy hogy serege már május közepe táján újból 60.000 főre emelkedett.

*) Lásd II. kötet 100 oldal.

** Lásd II. kötet 94. oldal.

A főszeregnek további jelentékeny erősítéséül szolgált a május vége felé ahhoz csatolt *Vogl* hadtest is, melyet, mint tudjuk, *Hammerstein* lov. tábornok még április elején küldött be Gácsországból Felső-Magyarországba.**) Ezen hadtest rendeltetése volt a legfontosabb kárpáti átjárókat a majdan utánn nyomuló orosz hadoszlopok számára szabaddá tenni és az ország északi részeiben működő magyar mozgó és szabad csapatokat lekötni, illetőleg ártalmatlanná tenni. Ezen mozgó és szabadcsapatok legkiválóbbjai voltak: *Szemere* vedserege a felső Tisza mentén, kivált Bereg megyében, *Dembinskinék* Kassa-Eperjesnél gyülekező északi serege, *Beniczky* mintegy 1000 főnyi szabad csapata, mely a losonci rajtaütés után a felső Vág völgybe vonult, hogy ott a már előbb Kassa—Eperjesnél széjjelvert**), de most újból szervezkedett tót önkénteseket ismét szétkergetse és végre *Görgey Armin* mozgó hadoszlopa, mely a váci ütközet után a bányavárosok felé indított el.***)

Ez utóbbi április 18-án Selmecz alá érve, ezen várost jelentéktelen csatározás után birtokába ejtette. A vele szemben álló *Trenck* ezredes erre összes csapatjait Szent-Mártonban összpontosította, itt azonban *Görgey* által az április 22. és 23-ika közötti éjjelen újból megtámadtatván, Strecsnón át Varinba vonult el. Szent-Mártonból *Görgey* egy kisebb különítményt jobb oldalának biztosítása végett az Arva völgybe rendelt ki, a hol az *Beniczky* szabad csapatával egyesülve, részt vett a tót önkénteseknek április 28-án Alsó-Kubinnál történt újbóli széjjelveretésében. *Görgey* mozgó hadoszlopának zömével ezalatt *Trenck*et követé Varinba s azt május 1-én a Jablunkai szoros felé szorította vissza. Ekkor vette a tudósítást, hogy *Vogl* hadteste a Vág völgynek vette irányát, miért is *Görgey* oda visszatérve, zömével Rózsahegyet, egy kisebb különítménnyel pedig Szent-Miklóst szállotta meg.

Vogl hadtestéből legszélsőbb balszárnyszlop gyanánt a Stryj körül összpontosult *Barco*-dandár nyomult be a Vereczkei szoroson át Munkács felé az országba, miután április 19-én a Vereczkei szorosnál őrt álló 21. honvéd zászlóaljat a Munkács közelében fekvő Podhering helységig visszanyomta. Itt azonban az utóbbinak néhány rendes század és 4 ágyu, valamint számos főként nép is segítségére jöven, *Martini* őrnagy ekként rendelkezésre álló erejével nemcsak feltartóztatta az ellenség további előnyomulását, hanem azt visszatérésre is készítette.

A *Vogl* hadtest legerősebb, *Ludwig* vezérőrnagy által vezetett dandára, melyhez maga *Vogl* altábornagy is csatlakozott, Duklánál gyülekezett, honnan annak elővédje már április 8-án tolatott előre

*) A hadtest erejét és beosztását lásd II. kötet 87. oldal.

**) Lásd II. kötet 30. oldal.

***) Lásd II. kötet 85. oldal.

a határon át Eperjes felé, végül pedig a *Benedek*-dandár Lőcsének irányított. A tulajdonképi hadmozdulatokat az utóbbi két dandár csak április vége felé kezdte meg s miután *Vogl* Kassa körül nagymérvű ellenséges csapatösszpontosításokról, továbbá *Beniczky* előnyomulásáról Losoncztól Rozsnyó felé és egyidejűleg a császári főserегnek visszavonulásáról is értesült, eredeti irányát megváltoztatva, Poprád felé tért le, hogy onnan a Vág völgyén át lépjen érintkezésbe a határ felé visszahuzódó fősereggel.

Dembinski erről értesülvén, *Bulharyn* ezredest rendelte ki ellene 4 zászlóalj gyalogsággal, 2 század vadászszal, 400 ujonnan felszerelt guerillával, 4 század huszárral és 14 ágyuval Bélán, Hámoron, Jekelfalván és Krompachon át, a hova az május 5-én érkezett meg; sőt miután a *Barco*-dandár visszavonulásáról értesült, *Dembinski* is ide vette irányát s *Bulharyn* hadoszlopát Szepesváralján érte utól. Ezalatt *Vogl* hadtestével, melyet Poprádon a guerillák egyik kitűnő vezére, *Kornides* őrnagy éjjeli felriasztással lepett meg, továbbvonult Híbbére, *Dembinski* pedig a helyett, hogy üldözőleg követte volna, irányt változtatva Eperjes-Bártfa felé vette útját, hogy kedvencz eszméje, a gácsországi expedíció kiviteléhez fogjon, minek végrehajtását azonban a kormány, mint már előbb említettük, az április 14-iki minisztertanács határozata alapján jónak látta bezüntetni.

Vogl Híbbére érve, megtudta, hogy Szent-Miklóst és Rózsahegyet magyar csapatok — *Görgey Armin* mozgó hadoszlopa — tartják megszállva, minek folytán elhatározta, hogy az ellenséges állást a Tarnócson és Malatinán át vezető nehézkes hegyi uton megkerüli, a mi sikerült is neki s így május közepe táján Alsó-Kubínon át Zsolnára érkezett, honnan fennakadás nélkül folytathatta útját Trencsén felé. Miután ide Gácsországon keresztül a *Barco*-dandár is bevonult, az újból egyesült hadtest az osztrák főserег kötelékébe lépett.

Welden már a *Vogl* hadtestnek ezen csatlakozó menete alatt, május közepén az ujonnan beosztott és kiegészített fősereggel, melyet az ugyanezen időben Krakkóból Hradischra vasuton szállított *Panjutin* 9. számú orosz hadosztálynak is támogatnia kellett, a Budavárban körülzárolt *Hentzi* fölmentését határozta el, mi czélból seregét következőleg csoportosította: *Wohlgemuth* IV. hadtestének *Theissing* dandára Galgóczt, *Perin* dandára Szeredet, *Herzinger* dandára Trencsént, *Jablonowsky* dandára pedig a *Vogl* hadtesttel leendő összeköttetés helyreállítása végett Vág-Ujhelyt szállotta meg. Az utóbbi hadtest beérkezése után két dandárba osztatott be, melyek közül a *Barco* dandárnak Zsolnát, a *Benedek* dandárnak pedig Trencsént kelle megszállania, egyidejűleg pedig a Galgócson álló dandárnak Nyitra felé, a Szereden állónak Mocsonok felé, a Trencsénben álló *Herzinger* dandárnak pedig Bánon át Zsámbokrét felé kellett előnyomulnia,

mely mozdulathoz a Várda és Diószeg között álló III. hadtestnek *Schwarzenberg* herczeg alatt Sellye és Vásárut irányában csatlakoznia kellett. A *Csorich* parancsnoksága alatt álló II. hadtest csallóközi állásából a magyaroknak Komáromból esetleg kiinduló mozdulatait ellensúlyozni s szükség esetén a III. és IV. hadtestet előnyomulásában támogatni volt hivatva s végül a régi III. hadtest csapatjaiból alakult és *Schlick* parancsnoksága alatt megmaradt I. hadtestnek dunajobbparti állásában meg kelle maradnia. Általános tartalék gyanánt *Panjutin* orosz hadosztálya szolgált, mely e célból Magyar-Brodon át két oszlopban szintén a Vág völgyébe vonatott.

Ezen csoportosításból Welden terve szerint a III. és IV. hadtestnek, — melyek fölött a főparancsnokságot az olasz hadszíntérről felrendelt báró *Haynau* altábornagy volt átveendő, — összhangzásban a betörendő orosz főhadserég jobb szárnyával, Nyitra-Léván át Vác irányában kelle támadólag előnyomulnia, mialatt a másik két hadtest a Duna mentén inkább védőlegesen magatartást volt követendő. Az ebből kifolyó seregmozdulatok a bal szárnyon már kezdetüket is vették, midőn május 24-én Weldennek egyrészt Buda eleste, másrészt pedig a varsói megállapodások eredménye is tudomására jutott, melyek szerint a támadó mozdulatokat úgy osztrák mint orosz részről egy időben, vagyis az orosz hadakra való tekintettel csakis junius közepe táján lehetett megkezdeni. Ennek folytán Welden a már folyamatban levő mozdulatokat azonnal beszüntette és seregét a következő várakozó állásba helyezte: *Barco* dandára Zsolnánál hagyattott, hogy egyidejűleg a Jablunkai szorosot is biztosítsa; *Benedek* dandára a Hradisch felől jövő ut fedezése céljából Trencsénnél maradt; a IV. hadtest egyik dandára Galgóczt szállotta meg, annak többi 3 dandára pedig Nagy-Szombat és Pozsony között helyeztetett el. *Panjutin* hadosztálya szintén Nagy-Szombatba rendeltetett, a hova annak junius 1-ével kelle beérkeznie. A II. hadtest a Csallóközben, a III-ik Pozsony tájékán maradt; ugyszinten megtartotta állását a Duna jobb partján felállított, s előcsapatjaival Csornát megszállva tartó I. hadtest is.

Miután mindezen mozdulatok végre voltak hajtvá, *Welden* megrendült egészségi állapotára hivatkozva, Ő Felségénél a főparancsnokság alóli felmentését kérelmezte s egyidejűleg utódjául báró *Haynau* altábornagyot hozta javaslatba. Így lett ez utóbbi a Magyarországon és Erdélyben működő összes osztrák haderők főparancsnokává, mely alkalmából egyszersmind tábornagygyá is kinevezetett. Mielőtt a közvetlen parancsnoksága alá lépő főserég hadrendjét közölnök, előbb a déli és délkeleti hadszíntéren időközben történeteket kell röviden felemlitenünk.

Midőn Welden a dunai főserég parancsnokságát átvette, *Jellachich* hadteste annak közvetlen kötelékéből oly czéllal és rendeltetéssel vált ki, hogy Eszékre menetelve, ott a délvidéken működő

összes szerb és osztrák seregrészekből alkotandó úgynevezett déli seregnek magvát képezze. E szerint ennek elemeit alkották: a *bán* hadteste; *Mayerhoffer* szerémi hadteste, melynek *Lederer* dandára Szegszárdtól Eszékig kordonszerű felállításban volt, *Mamula* dandára pedig Péterváradot zárta körül Kamenicz felől*); további alkotórész gyanánt *Theodorovich* altábornagy szerb- osztrák hadteste volt hivatva szolgálni, kinek műveletéről *Perczel* ellen már volt alkalmunk szólani**); hasonlóan megemlekeztünk már *Malkowsky* altábornagynak volt erdélyi hadtestéről is. A déli hadsereg kötelékéhez tartozott továbbá Temesvár és Arad védőrsége és ahhoz voltak csatolandók a Horvátország- és Szlavóniában elszórtan működő csapatrészek is, melyek nagyobbára a Dráva mentén kordon szolgálatot végeztek, megjegyezvén, hogy *Knezevich* ezredesnek Nagy-Kanizsára, valamint *Reiche* ezredesnek Pécsre és Siklósra előretolva volt különítményei szintén ezekhez számíthatók.

A bánnak a *Hartlieb*- és *Dietrich* gyalog- és az *Ottinger* lovas hadosztályból álló 15.800 főnyi és 74 löveggel ellátott hadteste az április 23-áról 24-ikére hajló éjjel indult el a Duna-Pentelénél álló *Horváth*-féle portyázó különítménnyel mint elővéddel az élen a fővárosok környékéről Eszékre s 26-án Adonyt, 27-én Duna Pentelét érte el, honnan Földvár—Pakson át Tolnára folytatta útját, a hova csak május 1-én érkezett meg s a hol a következő napon pihenőt tartott. Május 3-án a hadtest Szegszárdig, 6-án pedig Mohácsig jutott, a hol újból 2 napi pihenő tartott. Május 9-én a hadtest Lakot s végre 10-én Eszéket érte el, melynek környékén, részben még a Dráva bal partján, laktáborokba vonult, melyekből az újonnan kiegészített és az alábbi hadrend szerint beosztott déli hadsereg csakhamar megkezdte támadó előnyomulását a magyar déli hadsereg ellen, miről később számolunk majd be részletesebben.

Erdélyben *Bem* kivonulása alkalmával mindössze Déva és Gyulafehérvár maradt az osztrákok kezében és pedig az előbbi *Kulics* főhadnagy parancsnoksága alatt mindössze 60 ember tartotta megállva, az utóbbiban pedig *August* ezredes parancsnokolt 10 gyalog század és 48 lovas fölött. Dévát *Forró* ezredes zárta körül 2000 emberrel és 6 ágyúval és mindannak daczára a vár — ha ugyan annak lehet nevezni, csak május 27-én adta meg magát viz és élelmi szerek hiányában. Károlyfejevárv körülférfőzölását Bem eltávozása alkalmával, mint tudjuk, *Kemény* ezredesre bizta,***) a kitől a körülférfőzöló had parancsnokságát április 20-án *Stein* ezredes vette át, de a várral szemben sem ez, sem amaz nem vergődfhetett zöld ágra.

*) Lásd a II. kötet 26. fejezetét.

**) Lásd a II. kötet 27. fejezetét.

***) Lásd a II. kötet 155. oldalát.

Különben is mindkét erősségnél sokkal számottevőbb tényező gyanánt szerepelt az oláh fölkelés *Janku* vezetése alatt Erdély délnyugati részeiben s kivált az Aranyos és Felső-Fejér-Körös oláhlakta vidékeken. Bem ennek érzetében a Bánságba történt elindulása előtt az oláhokkal egy *Drágos* nevű oláh származású belényesi képviselő közvetítése mellett békealkudozásokba bocsátkozott, melyek, ha teljes eredményre nem is vezettek, de legalább egyidőre megszüntették a magyarok és oláhok között dühöngő s a legkegyetlenebb vad mészárlássá elfajult faj és nemzetiségi harczot, mely az oláh fölkelők és az azok fékentartására az Aranyos, Szamos és Körös-völgyébe kiküldött *Kemény Farkas*, báró *Eglofstein* alezredek és *Trángus* őrnagy vezette csapatok, valamint a két különféle nemzetiségű népség között is ugyyszólván kifogyhatlanul napirenden volt.

Ámde még ezen lappangó nyugalomnak is csakhamar vége szakadt. A fenti magyar nemzetőr csapattesteken kívül ugyanis még egy negyedik is működött Zaránd felől az oláh fölkelők ellen, melyet eleinte *Csutak* őrnagy vezetett, de miután ez Brádnál tovább haladni nem tudott, tőle május elején *Hatvany* őrnagy szabadesapatvezér vette át a parancsnokságot, a ki még a békealkudozások folyama alatt felhatalmazást kért Kossuthtól, hogy dandarával váratlanul reávetesse magát az Abrudbányánál *Janku* vezénylete alatt álló nagyszámu oláh fölkelőkre, kiket ily módon teljesen szétszórhatni vélt. A kormányzó sajnos, meghajolt a kérelem előtt s megadta az engedélyt a támadásra, melyet *Hatvany* 1500 főnyi dandarával május 6-án végre is hajtott s eredménye lőn, hogy a mit sem sejtő *Janku* fölkelő hada tényleg széjjelveretett. Ezen aztán az oláh vezérek annyira feldühödtek, hogy mindenekelőtt Drágost többekkel együtt, a kik a kibékülést javasolták volt, agyonverték, nemsokára pedig *Janku* csapatjait Topánfalvánál újból összeszedve, már május 8-án megtámadta a még mindig Abrudbányánál álló *Hatvanyt*. Ennek csapatjai, s főleg a *Klein* vezénylete alatt álló halálfős német legio, hősiiesen állottak ellent, de elvégre is a másnap reggeli 3 óráig tartó harcra a magyarok visszavonulásával végződött.

Hatvany Brádnál újból összeszedvén csapatjait, május 16-án másodizben megtámadta *Jankut* Abrudbányánál, de az utóbbi most résen volt és az oláh fölkelők oly nagy tömegét állította minden oldalról a magyar gyenge had ellen talpra, hogy annak állítólag csak mintegy 200 főnyi maradványa törhetett magának utat a Dévát körülzáró magyar csapatok felé.

Czetz az oláh fölkelés elnyomása céljából május 23-án *Beke* ezredet 2 zászlóaljjal és 4 löveggel Zalatna és Topánfalva felé, 1 zászlóaljat Déváról Brád felé, később pedig, június elején *Inczédy* portyázó különítményét Zarándmegyébe rendelte ki. Május 26-án hajnalban a mőczok egy 800 főnyi, 3 löveggel ellátott oszlopa a

Zalathna felé utban levő Beke ezredest hátban támadta meg, a ki azonban a károlyfejevári ostromsereg egy különítményének segítségével az oláh hadat fényesen visszaverte. Erre május 30-án *Janku* személyesen vezetett egy 7000—8000 főnyi fölkel hadat a Tövis, Borbánd és Maros Portus vonalában álló károlyfejevári ostromsereg ellen, de utóbbi által érzékeny veszteség mellett visszaveretett.

Az ezen kegyetlen fajharczokról szóló hírek, nemkülönben a küszöbön álló orosz betörés *Bemet* arra birták, hogy junius közepe előtt a Bánságból személyesen visszatérjen Erdélybe, hogy annak védelmét újból maga vegye kezébe.

Ezek után lássuk az osztrák sereg beosztását és hadrendjét a főparancsnokságnak Haynau által történt átvétele idejében, a nyári hadjárat tulajdonképeni megkezdése előtt.

Hadssereg főparancsnokság.

Főparancsnok: báró *Haynau Gyula* tábornokszernagy,
 Vezérkari főnök: *Raming* alezredes,
 Tüzér igazgató: *Hauslab* tábornok,
 Hadmérnök igazgató: *Platzer* alezredes.

A) A dunai hadssereg.

I. Hadtest.

Parancsnoka: *Schlick* altábornagy.

Vezérkari főnök: báró *Gablenz* őrnagy (később Maroichich őrnagy, végül Kochmeister őrnagy.)

1. hadosztály; par. Herczeg Liechtenstein Ferencz altábornagy.

Wyss tábornok (később báró *Schneider* ezredes) dandára: a 14. vadász zászlóalj fele, a *Schönhals* ezred 1. és 3. zászlóalja, a *Hess* ezred 3. zászlóalja, 1 badeni landwehr zászlóalj, a *Schlick*-féle 6 fontos üteg; összesen 4½ zászlóalj, 6 löveg.

Báró Bianchi tábornok dandára: 1 zászlóalj Császár vadász, 6. vadász zászlóalj, a *Polombini* ezred 1. és 2. zászlóalja, a *Károly főherceg* ezred 3. zászlóalja, kombinált *Braisach* zászlóalj, 34. számú 6 fontos gyalog üteg; összesen 6 zászlóalj, 6 löveg.

2. hadosztály; parancsnoka gróf Wallmoden altábornagy.

Fiedler (később báró *Reischach*) tábornok dandára: a *Hartmann* ezred 1., 2. és 3. zászlóalja, a *Parma* ezred 1., 2. és 1. landwehr zászlóalja, a 36. számú 6 fontos gyalog üteg; összesen 6 zászlóalj, 6 löveg.

Sartori ezredes dandára: 2. vadász zászlóalj, a *Bianchi* ezred 3. zászlóalja, a *Lajos főherceg* ezred 3. zászlóalja, a *Latour* ezred 2. zászlóalja, a *Ceccopieri* ezred 2. zászlóaljának 1/3-a, a 17. számú 6 fontos gyalog üteg; összesen 4½ zászlóalj, 6 löveg.

3. hadosztály; parancsnoka herczeg Lobkowitz altábornagy.

Ludwig tábornok dandára: a Császár- és Kress chevauxlegers ezredei, a 3. számú lovas üteg; összesen 16 lovas század, 6 löveg.

Simbschen tábornok dandára: a Liechtenstein chevauxlegersek 6 százada, a János főherczeg dragonyosok 2 százada és a Császár dsidások 8 százada, a 4. számú lovas üteg; összesen 16 lovas század, 6 löveg.

Hadtest-tüzértartulék

2 tizenkétfontos, 1 lovas és 1 röppentyű üteg; összesen 24 löveg.

Az I. hadtest összege: 21 zászlóalj, 32 lovas század, 60 löveg, továbbá 2 hadihidkészet.

II Hadtest.

Parancsnoka: *Csorich* altábornagy.

Vezérkari főnök: *Jungbauer* alezredes.

Herczeg Colloredo altábornagy hadosztálya.

Pott tábornok dandára: a Haynau ezred 3. és 4. zászlóalja, a Koudelka és Fürstenwärther ezredei 3. zászlóaljai, a 11. számú 6 fontos gyalog üteg; összesen 4 zászlóalj, 6 löveg.

Liebler tábornok dandára: az István főherczeg ezred 1., 2., 3. és 1. landwehr zászlóalja, a Wimpfen ezred 1. zászlóalja, 4 század Civallart dsidás, a 8. számú 6 fontos üteg; összesen 5 zászlóalj, 4 lovas század, 6 löveg.

Barco tábornok dandára: a Mazzuchelli ezred 1., 2. és 3. zászlóalja, a Paumgartten ezred 3. és 1. landwehr zászlóalja, 4. ottomani határőr zászlóalj, 2 század Civallart dsidás, a 13. számú 6 fontos gyalog üteg; összesen 6 zászlóalj, 2 lovas század, 6 löveg.

Hadtest-tüzértartulék

2 tizenkét-, 1 hatfontos gyalog- és 1 lovas üteg; összesen 24 löveg.

A II. hadtest összege: 15 zászlóalj, 6 lovas század, 42 löveg, továbbá 2 hadihidkészet.

III. Hadtest.

Parancsnoka: herczeg *Schwarzenberg* altábornagy; ennek megbetegedése után előbb báró *Moltke*, majd báró *Ramberg* altábornagy vette át a parancsnokságot.

Vezérkari főnök: *Hahn* őrnagy.

1. hadosztály; parancsnoka báró Schütte tábornok.

Gerstner tábornok dandára: a 19. vadász zászlóalj, a Welden ezred 3. és 4. zászlóalja, a Nugent ezred 3. és 1. landwehr zászlóalja, a 4. szluini határőr zászlóalj, a 9. számú 6 fontos gyalog üteg; összesen 6 zászlóalj, 6 löveg.

Dossen ezredes dandára: a Khewenhüller ezred 1., 2. és 1. landwehr zászlóalja, a Wocher ezred 3. és 1. landw. zászlóalja, a 15. számú 6 fontos gyalog üteg; összesen 5 zászlóalj, 6 löveg.

2. hadosztály; parancsnoka báró Moltke altábornagy.

Wolf tábornok dandára: 22. vadász zászlóalj, a Császár- és Vilmos főherczeg ezredek 4. és 1. landwehr zászlóaljai, az Estei Ferdinánd ezred 1 zászlóalja, a 16. számú 6 fontos gyalog üteg; összesen 6 zászlóalj, 6 löveg.

Veigl tábornok dandára: 8 század Wrba-chevauxlegers, 6 század Fiquelmont-dragonys, a 11. számú lovas üteg; összesen 14 lovas század, 6 löveg.

Hadtest-tüzértartalék.

2 tizenkét-, 1 hatfontos- és 1 röppentyű üteg; összesen 24 löveg.

A III. hadtest összege: 17 zászlóalj, 14 lovas század, 48 löveg, továbbá 2 hadihidkészlet.

IV. (Tartalék)-hadtest.

Parancsnoka: báró *Wohlgemuth* altábornagy; később herczeg *Lichtenstein Ferencz* altábornagy.

Vezérkari főnök: *Weber* őrnagy.

Benedek tábornok elővéd dandára: a 12. vadász zászlóalj, a Deutschmeister ezred 1., 2. és 4. zászlóalja, a Konstantin ezred 1. landwehr zászlóalja, 8 század Károly főherczeg chevauxlegers, a 31. számú 6 fontos gyalog üteg és a 20. sz. lovas üteg; összesen 5 zászlóalj, 8 lovas század és 12 löveg.

1. hadosztály; parancsnok Herzinger tábornok.

Theissing tábornok dandára: a Schneider, Fischer, Richter és Bittermann gránátos zászlóaljak, a 18. számú 6 fontos gyalog üteg; összesen 4 zászlóalj, 6 löveg.

Báró Perin tábornok dandára: a Rattay, Koudelka, Pásztory és Trenk gránátos zászlóaljak, a 16. számú 6 fontos gyalog üteg; összesen 4 zászlóalj, 6 löveg.

2. *hadosztály*, *parancsnoka báró Burits altábornagy.*

Herczeg Jablonowski tábornok dandára: a Nassau ezred 1., 2., 3. és landwehr zászlóalja, a 7. számú 6 fontos gyalog üteg; összesen 4 zászlóalj, 6 löveg.

Lederer Károly tábornok dandára: 2 század Ferencz József császár vértés, 2 század Sunstenau vértés, 6 század Ferdinand császár vértés, 6 század Auersperg vértés, a 2. számú lovas üteg; összesen 16 lovas század, 6 löveg.

Hadtest-tüzértartalék.

2 tiznekét-, 1 hatfontos és 1 röppentyű üteg; összesen 24 löveg.

A IV. *hadtest összege*: 17 zászlóalj, 24 lovas század, 60 löveg, továbbá 2 hadihídkészlet.

Fő-tüzértartalék.

1 hatfontos, 2 tizenkétfontos gyalog- és 4 lovas üteg, 1 tarackküteg, 4 röppentyű üteg és 1 tizennyolczfontos nehéz üteg; összesen 78 löveg; továbbá 4 utász század 3 hadihídkészlettel.

A *dunai hadsereg osztrák seregtesteinek összege*: 70 zászlóalj, 76 lovas század és 288 löveg; állománya a betegek és szolgálatképtelenek levonása után: 55.890 gyalogos, 9740 lovas, 5003 tüzer.

A császári orosz 9.^{ik} kombinált gyalog hadosztály *)

Parancsnoka: *Panjutin* altábornagy.

Vezérkari főnök: *Kabiuw* őrnagy.

Kobjakow I. tábornok gyalog dandára: a 15. számú gróf Dibitsch Zabalkansky és a 18. számú Siews gyalog ezredek; összesen 8 zászlóalj.

Semjakin ezredes (később Karjakin tábornok) vadász dandára: a 17. számú Brjansk- és a 18. számú herczeg Paskievits-Erivansky vadász ezredek; összesen 8 zászlóalj.

Proskuriakow ezredes 9. számú tüzer dandára: 1 nehéz és 3 könnyű üteg; hozzá beosztva 2 század Civallart dsidás; összesen 48 löveg és 2 lovas század.

A *hadosztály összege*: 16 zászlóalj, 2 lovas század és 48 löveg; állománya a betegek és szolgálatképtelenek levonása után: 10.780 gyalogos, 250 lovas és 908 tüzer.

A *dunai hadsereg főösszege*: 86 zászlóalj, 78 lovas század és 336 löveg; állománya: 66.670 gyalogos, 10.000 lovas és 5900 tüzer.

*) Mint a dunai hadsereg kiegészítő része közvetlenül Haynau parancsnoksága alá helyezettett.

Mint nem szorosan a dunai hadsereghez tartozó, de annak körletében működő csapatrészek felemlitendők továbbá: a Lipótvárban levő 2 század Császár gyalogság, valamint a Pozsonyban levő 4 Kinsky gyalog század; továbbá a 4. liccai határőr zászlóalj, mely a főüzértartalékokat kísérte és a 4. varasd-kőrösi határőr zászlóalj, mely a tábori raktárak fődözésére szolgált.

B) A déli hadsereg.

Parancsnoka: báró *Jellachich* tábornokszernagy, Horvátország bánja.
Vezérkari főnök: *Jakobs* alezredes.

1. hadosztály; parancsnoka *Kriegern* altábornagy.

Puffer ezredes dandára: az 5. vadász zászlóalj, a bécsi önkéntes vadászok és a 2. oláh határőr ezred $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{3}$ zászlóalja, a Vilmos főherceg ezred 1. zászlóalja, a 2. és 3. péterváradai zászlóalj, 2 század Schwarzenberg dsidás, $\frac{1}{2}$ század nemzeti dsidás, a 6. számú lovas üteg; összesen 4 zászlóalj, $2\frac{1}{2}$ lovas század, 6 löveg.

Grammont tábornok dandára: az 5. vadász zászlóalj $\frac{2}{3}$ -a, a 3. ottochani és a 2. gradiskai zászlóalj, $2\frac{1}{3}$ illir bántási zászlóalj, 1 század Civallart dsidás, 1 század banderialis huszár, a 6. számú hatfontos üteg; összesen 5 zászlóalj, 2 lovas század, 6 löveg.

2. hadosztály; parancsnoka *Dietrich* altábornagy.

Budisavlievich ezredes dandára: a 3. liccai, a 4. szt. györgyi zászlóalj és az 1. bántási ezred 4., valamint a 2. bántási ezred 3. és 4. zászlóaljai, 2 század banderialis huszár, az 5. számú 6 fontos gyalog üteg; összesen 5 zászlóalj, 2 lovas század, 6 löveg.

Gróf Draskovich tábornok dandára: a Piret ezred $1\frac{1}{3}$ zászlóalja, az 5. német-bántási és az 1. és 2. kikindai zászlóalj, $2\frac{1}{2}$ század nemzeti dsidás, a 2. számú 6 fontos gyalog üteg; összesen $4\frac{1}{3}$ zászlóalj, $2\frac{1}{2}$ lovas század, 6 löveg.

Knicanin szerb tábornok önálló dandára: 2 zászlóalj szerb segédcapat, az 1., 2. és 3. csajkás zászlóalj, a szt. tamási önkéntes zászlóalj, $\frac{1}{3}$ zászlóalj zombori gárda, 1 szerb lovas század, $\frac{1}{2}$ század bácsi önkéntes lovas, a 10. számú 6 fontos gyalog üteg.

3. hadosztály; parancsnoka *Rastich* tábornok.

Jobb szárny Ocsverek alezredes alatt: a 2. liccai zászlóalj, $\frac{1}{2}$ 3. ogulini zászlóalj, a német-bántási 3. és 4. zászlóalj, 1 század banderialis huszár, az 1. számú hatfontos gyalog üteg; összesen $3\frac{1}{2}$ zászlóalj, 1 lovas század, 6 löveg.

Balszárnny Reznicek őrnagy alatt: az 1. és 2. ottochani zászlóalj, a 3. szluini zászlóalj, 1 század banderialis huszár, a 7. számú tizenkétfontos üteg; összesen 3 zászlóalj, 1 lovas század, 6 löveg.

Báró Ottinger altábornagy lovas hadosztálya.

Fejérváry tábornok dandára: a Wallmoden és Hardegg vértés ezred, 5. számú lovas üteg; összesen 12 lovas század, 6 löveg.

Báró Lederer Mór ezredes dandára: a Szász-vértés és a Császárdragonys ezred, a 3. számú lovas üteg; összesen 12 lovas század, 6 löveg.

Tüzér-tartalék.

3 hatfontos gyalog-, 3 lovas-, 4 tizenkétfontos és 4 röppentyű üteg; összesen 83 löveg.

A mozgó hadak összege: $31\frac{1}{3}$ zászlóalj, $35\frac{1}{2}$ lovas század, 137 löveg, 26.700 gyalogos, 4400 lovas és 2600 tüzér állományval.

A Péterváradot körülzáró hadtest Mayerhofer tábornok alatt.

Mamula ezredes dandára: a Lipót herczeg ezred 3. és landwehr zászlóalja, a 3. szt.-györgyi zászlóalj, a péterváradi 4. és 5. zászlóalj, az 1. szerémi zászlóalj, 1 század János főherczeg dragonys, $1\frac{1}{2}$ háromfontos- és 1 hatfontos gyalog üteg, 2 tizenkétfontos üteg, 20 ostromlöveg; utász és árkász osztagok; összesen 6 zászlóalj, 1 lovas század, 47 löveg.

Hallavanya ezredes dandára: a 4. gradiskai, 4. bródi, 6. péterváradi, 2. szerémi zászlóalj, a 14. számú hatfontos gyalog üteg; összesen 4 zászlóalj, 6 löveg.

A körülzáró hadtest összege: 10 zászlóalj, 1 lovas század, 51 löveg, 10.400 főnyi állományval.

A déli hadsereg főösszege: $41\frac{1}{3}$ zászlóalj, $35\frac{1}{2}$ lovas század, 168 tábori és 20 ostromlöveg, 44.100 főnyi állományval.

A déli hadsereg kötelékébe tartozandónak tekinthetjük továbbá Temesvár védőrségét is.)*

C) Az erdélyi hadtest.

Parancsnoka: gróf *Clamm-Gallas* altábornagy.

Vezérkari főnök: *Wagner* őrnagy.

1. hadosztály; parancsnoka gróf Pergen tábornok.

Van der Nüll ezredes dandára: a Parma ezred 3. zászlóalja, a Károly Ferdinand főherczeg ezr. 3. és 4. zászlóalja, $\frac{1}{3}$ zászlóalj bukovinai kordonista, 2 század székely huszár, az 1. sz. hatfontos gyalog üteg, $\frac{1}{2}$ röppentyű üteg; összesen $3\frac{1}{3}$ zászlóalj, 2 lovas század, 9 löveg.

*) Állományát lásd a II. kötet 170. oldalán.

Báró Stutterheim ezredes dandára: a 23. vadász zászlóalj, a Bianchi ezred 2 zászlóalja, a Sivkovich ezred 3. és landwehr zászlóalja, 2 század Miksa-chevauxlegers, a 2. számú hatfontos üteg; összesen 5 zászlóalj, 2 lovas század, 6 löveg.

2. hadosztály; parancsnoka Coppet tábornok.

Eisler ezredes dandára: 1 erdélyi oláh zászlóalj, a Tursky ezred 3. zászlóalja, az Uracca gránátos zászlóalj, a Leiningen ezred $\frac{1}{2}$ 3. zászlóalja, 2 század Miksa-chevauxlegers, az 1. számú tizenkétfontos üteg; összesen $3\frac{1}{2}$ zászlóalj, 2 lovas század, 6 löveg.

Schönberger ezredes lovas dandára: 4 század Miksa-chevauxlegers, 6 század Savoyai dragonyos; összesen 10 lovas század.

Tüzér-tartalék.

$1\frac{1}{2}$ háromfontos és 1 hatfontos üteg; összesen 15 löveg.

Az erdélyi hadtest összege: $11\frac{3}{4}$ zászlóalj, 16 lovas század, 36 löveg, mintegy 12.000 főnyi állománnyal.

Urban ezredes hadoszlopá, melynek parancsnokságát később Springensfeld alezredes vette át s mely a Bukovinából készült Erdélybe betörni, a következő csapatokból állott: a Károly Ferdinand főherceg ezred 8 századából, a Parma és Sivkovich ezredek 2—2 századából, $1\frac{1}{4}$ század Savoyai dragonyosból, $\frac{1}{4}$ század Miksa-chevauxlegersből, 1 háromfontos és $\frac{1}{2}$ hatfontos ütegből; összesen $3\frac{2}{3}$ zászlóalj, $1\frac{1}{2}$ lovas század, 9 ágyu, mintegy 3000 főnyi állománnyal.

D) Tartalékalakulások.

Az 1. tartalék hadtest gróf Nobili altábornagy parancsnoksága alatt a Morvamezőn Bécs mellett alakult s állománya június végéig 6 zászlóalj, 3 lovas század és 12 lövegre emelkedett, létszáma mintegy 6000 ember.

A 2. tartalék hadtest gróf Nugent táborszernagy parancsnoksága alatt Pettaunál már június elején 8000 főnyi gyalogost, 500 lovast és 24 löveget számlált.

Az osztrák sereg összegezése.

Dunai osztrák hadak:	70	zlj,	76	lov. század,	288	löv.	70.633	fő
Panjutin orosz hadoszt.:	16	"	2	"	48	"	11.938	"
Déli hadsereg:	$41\frac{1}{3}$	"	$35\frac{1}{2}$	"	188	"	44.100	"
Temesvár védőrsége:	$6\frac{1}{2}$	"	$6\frac{1}{2}$	"	213	"	8.840	"
Az erdélyi hadtest:	$11\frac{3}{4}$	"	16	"	36	"	12.000	"
Springensfeld hadoszl.:	$3\frac{2}{3}$	"	$1\frac{1}{2}$	"	9	"	3.000	"
Tartalék alakulások:	16	"	7	"	36	"	16.000	"
Kisebb helyőrségek:	10	"	4	"	—	"	10.000	"

összesen: $175\frac{1}{3}$ zlj, $148\frac{1}{2}$ lov. század 818 löv. 176.511 fő

HARMINCZADIK FEJEZET.

Tárgyalások és megállapodások Oroszországgal a segélynyújtást illetőleg. Hadművelési tervek és a Magyarország ellen működésbe hozott orosz hadak állása és beosztása a nyári hadjárat kezdetén. Intézkedések az élelmezés biztosítása érdekében. A hadviselő felek hadereje egymással szembeállítva.

Miklós, az oroszok czárja, a párisi forradalom eszméjének gyors áttérjedése folytán Európa többi államaira, már 1848. év tavaszán indítatva érezte magát hadainak egy részét hadi lábra helyezni és egyik hadtestét *Lüders* tábornok vezénylete alatt azonnal Moldvába és Oláhországba rendelni az ottani forradalmi törekvések fékentartására; midőn pedig márczius havában Bécsben is kitört a forradalom, azonnal önként felajánlotta segítségét Ausztriának is azon esetre, ha ez netán annak igénybevételét szükségesnek vélné. A bécsi kormány, különösen pedig herczeg Schwarzenberg Bódog miniszterelnök eleinte, bizonyára a birodalom jól felfogott érdeke és tekintélye csorbítottatlan fentartásának szempontjából, halani sem akart az idegen segély igénybevételéről. Midőn azonban később a bécsi októberi forradalom kitörése folytán az udvar székhelyét Schönbrunnból Olmüczbe volt kénytelen áttenni s a magyarországi viszonyok is egyre komolyabbakká váltak, akarva-nemakarva számolni kellett a felajánlott segély esetleges igénybevételével; ámde Bécs lecsendesítésével, majd Windischgrätznek győzedelmes előnyomulásával, a ki, mint tudjuk, nem várt rövid idő alatt a magyar fővárosokat úgyszólván kardcsapás nélkül szállotta meg, egyidőre újból úgy tetszett, mintha a veszély sötét fergetege nyomtalanul elvonult volna Ausztria feje fölött. Csakhogy Bem tüneményszerű fellépése és diadalai Erdélyben, majd a kápolnai csatára következő események nemsokára ismét felszínre hozták az orosz beavatkozás lappangó kérdését, mely Erdélyben, mint tudjuk, már 1849. február elején — igaz ugyan, hogy az osztrák kormány tudta és előleges beleegyezése nélkül — tényleg be is következett.)*

*) Lásd az I. kötet 304. oldalán.

Március hava folyamán a császári sereg műveleteiben az összes hadiszíntereken kedvezőtlen fordulat állván be, a császári kormány még az említett hónap folyamán, tehát jóval az isaszegi győzelemben gyökeredző függetlenségi nyilatkozat eszméjének keletkezése előtt, azon kéréssel fordult az orosz cárhoz, vonná össze csapatjait Gácsország és Bukovina határán, hogy azok szükség esetén a birodalom tartományaiba bevonulva, a cs. és kir. sereget a felkelés elnyomásában támogathassák. Erre a cár rögtön parancsot adott, a III. és IV. hadtestnek Lengyelország déli részeiben, továbbá Wolhyniában és Podoliában leendő összpontosítására.

Az erdélyi nyomasztó események folytán a bécsi kormány április közepén egy 30.000 főnyi orosz hadtestnek rendelkezésre bocsátását kérte, hogy annak segítségével Erdély újból visszahódítható legyen. Miklós cár azonban, okulva az *Engelhardt* és *Skariatín* által vezényelt hadoszlopok kudarczán, részleges segedelmet többé nem, hanem tekintélyes, okvetlenül eldöntő súlylyal bíró haderőt igenis hajlandó volt rendelkezésre bocsátani.

Április 26-án, tehát Welden nagysarlói kudarczának és a függetlenségi nyilatkozat hatása alatt, a bécsi udvar azon sürgős kéréssel fordult a cárhoz, engedje csapatjait minél gyorsabban Magyarországba bevonulni; erre *Paskievits* herczeg, a ki a Magyarország ellen működésbe hozandó orosz sereg főparancsnokául volt kiszemelve, már másnap távirati parancsot kapott a cártól, hogy a III. és IV. hadtesteket vezesse be Gácsországba, minek folytán az orosz hadoszlopok május 5-én Krakkónál, 9-én Tarnogrodnál, 8-án Radziwilównál, 13-án Wolocsiszka és Gusatinánál, 18-án végre Czernoviczczal szemben Bojánnál átlépték a határt, hogy valamennyien központiasan Dukla felé tartsanak. Ezen főerővel egyidejűleg egy mellékoszlop *Sass* altábornagy alatt Jordánowon át az Árva völgyébe irányított, hogy lehetőleg sok magyar csapatot vonjon magára arrafelé.

A közös hadműveletek megállapítása végett *Berg* orosz tábornok egyidejűleg Bécsbe küldetett. A főtanácskozás *Berg*, *Welden*, *Schwarzenberg* miniszterelnök és *Cordon* báró hadügyminiszter részvételével május 1-én Pozsonyban tartatott meg, mely alkalommal határozatba ment, miszerint Felső-Magyarországon és Erdélyben a háború folytatását kizárólag az oroszok vegyék át s hogy jobb szárnyuk egészen a Jablunkai szorosig terjedjen, a hol az összeköttetés az osztrák hadsereggel helyreállítandó lesz. Egy pontra nézve már kezdettől fogva különösen eltérők voltak a vélemények; az osztrák alapnézet ugyanis az volt, hogy az oroszok ne valami nagy tömegekben, hanem több apróbb hadoszlopra osztva vonuljanak be s működjenek Magyarország területén, evvel ellentétben *Paskievits* herczeg imponáló nagy tömegben s a főerővel egy hadművelleti vonalon akart működni.

Ezen tanácskozások, jegyzékváltások és előkészületek ideje alatt az osztrákok helyzete napról napra válságosabbá vált s *Welden* attól való félelmében, hogy *Görgey* a komáromi csata után a visszavonuló osztrák fősereget Bécs irányában nyomon követni fogja, *Paskievits* herceget sürgősen felszólítandónak vélte, miszerint ez egy legalább 25.000 főből álló orosz segédhadat az osztrák fősereg támogatása céljából haladéktalanul Gűdingbe irányítson. *Paskievits* fentemlített elvénél fogva eleinte vonakodott a kérést teljesíteni, de ismételt sürgetésre végre mégis ráállott s így a *Panjutin* hadosztályt vasuton Hradisch és Magyar-Brodba indítá, a hová az május közepén meg is érkezett. Egyidejűleg *Sass* altábornagy különítménye május 13-án Sptykoviczeig tolatott előre. Innen keltek át az első kozákkülönítmények az orosz beavatkozás előhírnökei gyanánt az Árva völgybe, a hol azok május 16-án első ízben ütköztek össze a magyarokkal.

Az orosz segélynyújtás feltételeinek végleges megállapítása céljából Ő Felsége május 21-én Schwarzenberg miniszterelnökkel Varsóba érkezett, a hol Miklós czár már május 17-ike óta tartózkodott. A két napi tárgyalások eredménye az alábbi pontozatokba foglalható össze, megjegyezvén, hogy az orosz hadműveletek kezdete a nagymérvű élelmezési és egyéb előkészületek szükségességére való tekintettel, junius 17-ikére, tehát 4 héttel későbbben, mint a hogyan azt az osztrák intéző körök óhajtották volna, tüzetett ki.

A létrejött egyezség főbb pontjai ezek valának: 1. a támadás egyidejűleg történik valamennyi ponton, még pedig az osztrák hadsereg előnyomulásával egybevágóan. 2. a hadműveleti tervek az osztrák haditanács által Berg tábornok orosz meghatalmazott közreműködésével készítendőek s mindkét hadfél főhadparancsnokainak tudomásvétel és hozzájárulás végett előterjesztendőek. 3. Az összes orosz hadcsapatok fölött a főparancsnokságot gróf Paskievits-Erivanski tábornagy, varsói herceg gyakorolja; azon orosz seregtestek azonban, melyek a dunamelléki osztrák hadsereg hadműveleteinek támogatására adattak, báró Haynau osztrák főhadparancsnok alatt állanak, míg viszont azon osztrák seregtestek, melyek az orosz főhadsereghez csatlakoznak, Paskievits herceg parancsnoksága alatt állanak. Az Erdélyben működő egyesült hadcsapatok főparancsnoksága Lüders orosz tábornok kezébe tétetik le. 4. Oroszország nem tart igényt a hadi költségek megtérítésére. Zsoldot, fegyvert és lőszer Oroszország szolgáltat; Ausztria csupán az orosz hadsereg élelmezési költségeit fedezi osztrák területen, illetőleg ha erre vonatkozólag orosz részről szállítások történnének, azoknak értékét megtéríti. Ezen viszony mindaddig fenmarad, míg az orosz hadsereg osztrák területen áll. A kivonulás alkalmával fenmaradó hadi és élelmi készleteket Ausztria veszi át megfelelő áron. 5. Az orosz hadsereg azonnal elhagyja Magyarországot és általában az osztrák

területet, mihelyt Magyarország legyőzetik s Ausztria uralma ez országban biztosittatik; egy része azonban Gácsországban és Erdélyben visszamarad azon esetre, ha ezt az osztrák kormány szükségesnek tartaná. 6. Az osztrák katonai és polgári hatóságok kiszolgáltatják Oroszországnak mindazon lengyeleket, kik a harc folyamán kiváló szerepet játszottak és a közben foglyul esnek, akár Gácsországból, akár a lengyel királyságból, akár porosz Lengyelországból valók legyenek.

Az orosz sereg műveleteire nézve a következő hadművelleti terv állapítottatott meg: 1. Az orosz hadsereg bal szárnyoszlopa: 68 zászlóalj, 64 rendes és 28 másnemű lovas század, 240 löveg a II. és IV. hadtest állományából *Paskievits* herceg személyes vezetése alatt, június 18-án Dukláról Magyarországra nyomulva, Eperjes és Kassa felé vesz irányt. 2. A jobb szárnyoszlop: 34 zászlóalj, 32 lovas század, 12 század doni kozák és 120 löveg a III. hadtest állományából, *gróf Rüdiger* lov. tábornok parancsnoksága alatt június 15-én Neumarkton át nyomul be Magyarországra és a Kárpátok déli nyulványai mentén tovahúzódnó völgyek felhasználásával a balszárnyoszlophoz csatlakozik. 3. A két oszlop egyesítése után a varsói herceg Pest felé vesz irányt, hogy az ellenséget a Duna és Haynau serege felé szorítsa. Ha szükségesnek mutatkoznék, a Tiszán való átkelés biztosítása és Debreczen veszélyeztetése céljából a herceg egy erős különítményt rendel ki s ha netán a magyarok az orosz csapatok bevonulásának hírére a Tisza mögé húzódnának, iparkodni fog a herceg őket még az említett folyón való átkelés előtt utólérni, ellenkező esetben pedig ő maga is átkel a folyamon s a főhadműveletek hadi színhelyét a Tisza balpartjára teszi át, mi célból Lüders tábornok hadteste is közreműködik. 4. *Lüders* tábornok 26 zászlóaljjal, 16 lovas századdal, 18 század doni kozákkal és 56 löveggel az V. hadtest állományából július közepe táján Plojestiből Erdélybe nyomul be, mindenekelőtt Brassó felé vesz irányt s miután a Székelyföld legközelebb eső részeiben a rendet helyreállította, Nagy-Szebenen át Károlyfejérvár felszabadítására indul. Azon esetre, ha Bem a Bánságból Lüders ellen fordul, utóbbi a körülményekhez képest viselkedik s főcélja minden esetben Erdély megnyugtatózásában keresendő, hogy aztán készen álljon a Magyarországra leendő benyomulásra, hogy ott a varsói herceg alatt álló főerővel összehangzásban közreműködhesék. 5. *Grofenhielm* altábornagy a IV. hadtest 8 zászlóaljával, a 2. tartalék lovas hadtest 6 lovas századával, 1 század doni kozákkal és 32 löveggel, a Bukovinában álló 2800 főnyi osztrák haddal, körülbelül június 18-án Watra Dornán át nyomul be Erdélybe. Ezen különítménynek kettős rendeltetése van: Besztercze ellen intézendő tüntetés által egyrészt Lüders tábornok hadműveleteit megkönnyíteni, másrészt megakadályozza a lázadók betörését a Buko-

vinába. 6. Gácsországn nyugati részének biztosítására *Grabbe* főhadsegéd parancsnoksága alatt a II. hadtest 16 zászlóaljából 6 doni kozák századból és 48 lövegből egy önálló különítmény alakítottatik, mely Krakkóból Alsó-Kubinba menetel s onnan eszközrendő portyázások által megtisztítja a közelfekvő völgyeket. 7. Gácsországn többi részeinek védelmére, függetlenül az ott levő osztrák csapatoktól, említett tartományban *báró Sacken* lov. tábornok parancsnoksága alatt visszamarad: a IV. hadtest 4 zászlóalja, a 2. tartalék lovas hadtest 12 százada és 32 löveg.

Az orosz támadással egyidejűleg az osztrák főserégnek is támadólag kellett Komárom-Buda irányában fellépnie, hogy így a magyarok két tűz közé szoríttassanak. Jellachichnak, hadának különálló helyzetére való tekintettel a hadműveletek tekintetében szabad kéz engedtetett.

A Magyarország ellen működésbe hozott orosz csapatok beosztása a nyári hadjárat kezdetén a következő volt:

Főparancsnokság:

Főparancsnok: *Paskievits Erivan*, tábornagy, varsói herczeg
 Vezérkari főnök: *III. Gortsakow* herczeg, tűzér tábornok
 Tüzérségi főnök: *Gillinschmidt* tűzér tábornok
 Hadmérnöki főnök: *Sorokin* altábornagy
 Élelmezési igazg.: *Rönne* altábornagy
 Főrendőrmester: *Simonicz* altábornagy
 Egészségügyi főn.: *Csetyrkin* vezértörzsorvos és államtanácsos.

Közvetlenül a főparancsnokság alá helyezett csapatok:

A csendőr ezred 2 százada: 332 lovas és 314 ló

2 kaukazusi lovas ezred: 10 lovas század, 1198 lovas és 1353 ló

összesen: 12 lovas század, 1530 lovas és 1667 ló.

II. Hadtest.

Parancsnok: *Kuprianow* altábornagy.

Vezérkari főnök: *Uschakow* tábornok.

2. könnyű lovas hadosztály; parancsnoka *Glasenap* altábornagy.

1. dandár, *Ossorgin* tábornok: 2 dsidas ezred.

2. „ *Baggahufud* „ 2 huszár „

vonat zászlóalj: 315 fő és 450 ló

összesen: 32 lovas század és 1 vonat zászlóalj; 4886 fő és 4708 ló.

4. gyalog hadosztály; parancsnoka *Karlowitsch* altábornagy.

1. dandár, *Lübawsky* tábornok 2 gyalog ezred

2. „ *Dreschern* „ 2 vadász „

vonat zászlóalj: 446 fő és 833 ló.

összesen: 16 zászlóalj, 1 vonat zászlóalj; 12.732 fő és 833 ló.

5. *gyalog hadosztály; parancsnoka Labinzow altábornagy.*

1. dandár, Selvan tábornok: 2 gyalog ezred
2. " Meier " 2 vadász "
- vonat zászlóalj: 454 fő és 833 ló
- összesen: 16 zászlóalj, 1 vonat zászlóalj; 12.664 fő és 833 ló.

2. *tüzér hadosztály; parancsnoka Serputowsky altábornagy.*

2. lovas tüzér dandár, Komsin ezredes: 2 könnyű üteg (16 löveg)
4. tábori tüzér " Besak " 2 nehéz és 2 könnyű üteg (48 löveg)
5. " " " Hagemann tábornok: 1 nehéz és 3 könnyű üteg (48 löveg)
- vonatkülönítmény: 418 fő és 276 ló
- összesen: 3 nehéz és 7 könnyű üteg (112 löveg); 2842 fő 2371 ló.

Külön beosztva:

32. számú doni kozák ezred: 6 lovas század, 654 fő és 651 ló
2. " lövész zászlóalj: 670 fő és 58 ló
2. " árkász zászlóalj hidkészlettel együtt: 1281 fő és 512 ló
8. " mozgó tartalék tüzér telep: 335 " " 516 "
- $\frac{1}{2}$ vonat zászlóalj a mozgó élelmi raktárhoz: 285 " " 777 "
- a hadtest törzsénél: 38 " " 36 "

A II. hadtest összege: 33 zászlóalj, 38 lovas század, 10 üteg (112 löveg), 1 árkász és $4\frac{1}{2}$ vonat zászlóalj; 26.447 gyalogos, 5257 lovas, 2759 tüzér és 1924 vonatkatona; mindössze 36.387 fő és 11.289 ló.

A II. hadtest elkülönített oszlopa gyanánt szerepelt:

Grabbe II. altábornagy hadoszlopa.

Az 1. könnyű lovas hadosztálytól.

1. dandár, Glotow tábornok, 2 dsidás ezred; 16 lovas század 2402 fő és 2096 ló.
1. lovas tüzér dandártól 1 üteg; 398 fő és 501 ló.
- A 45. számú doni kozák ezred: 6 lovas század, 823 fő és 823 ló.

6. *gyalog hadosztály; parancsnoka Grabbe II. altábornagy.*

1. dandár, Zerebow II. tábornok: 2 gyalog ezred
1. " Nossow " 2 vadász "
- vonat zászlóalj: 471 fő és 833 ló
- összesen: 12.887 fő és 833 ló.

A 2. tüzér hadosztálytól:

6. tábori tüzér dandár, Hostorsky ezredes, 1 nehéz és 3 könnyű üteg (48 löveg); 968 fő és 736 ló,

A *hadoszlop összege*: 16 zászlóalj, 22 lovas század és 5 üteg. (56 löveg) és 1 vonat zászlóalj; 12.416 gyalogos, 3225 lovas, 1366 tüzér és 471 vonatkatona; mindössze: 17.478 fő és 4989 ló.

A *II. hadtest a Grabbe hadoszloppal együttesen*: 49 zászlóalj, 60 lovas század, 15 üteg (168 löveg), 1 árkász és 5½ vonat zászlóalj; 38.863 gyalogos, 8482 lovas, 4125 tüzér és 2395 vonatkatona; mindössze 53.865 fő és 16.278 ló.

III. Hadtest.

Parancsnok: *Rüdiger* gróf, lov. tábornok és hadsegéd

Vezérkari főnök: *Frolow* tábornok.

3. *könnyű lovas hadosztály*; parancsnoka *Offenberg* báró altábornagy.

1. dandár, *Kochanovits* tábornok: 1 dsidás ezred*)

2. " *Burchardt* " 2 huszár "

vonat zászlóalj: 320 fő és 450 ló

összesen: 24 lovas század és 1 vonat zászlóalj; 3566 fő és 3634 ló.

7. *gyalog hadosztály*; parancsnoka *Kaufmann* altábornagy.

1. dandár, *Trussow I.* tábornok: 2 gyalog ezred

2. " *Rafailowits* " 2 vadász "

vonat zászlóalj: 476 fő és 833 ló

összesen: 16 zászlóalj és 1 vonat zászlóalj, 11892 fő és 833 ló.

8. *gyalog hadosztály*; parancsnoka *Lissetzky* altábornagy.

1. dandár, *Cannabich* tábornok: 2 gyalog ezred

2. " *Popow* " *)

vonat zászlóalj: 455 fő és 833 ló

összesen 12 zászlóalj és 1 vonat zászlóalj, 9072 fő és 833 ló.

3. *tüzér hadosztály*; parancsnoka *Müller* tábornok.

3. lov. tüzér dandár, *Berends* ezr.: 2 könnyű üteg (16 löveg)

7. táb. " " *Maidel* " 2 nehéz, 2 könnyű üteg (48 löv.)

8. " " " *Alexandrow* ezrds. 1 nehéz, 2 könnyű üteg (36 löv.)

vonat zászlóalj: 466 fő és 276 ló

összesen: 3 nehéz, 6 könnyű üteg (100 löveg); 2080 fő, 1854 ló.

Külön beosztva a hadtesthez:

3. lövész zászlóalj: 587 fő és 60 ló

15. és 46. doni kozák ezred: 12 lovas század, 1555 fő és 1516 ló

7. és 17. mozgó hadtest tüzértcélp: 622 fő és 889 ló

1 vonat zászlóalj a mozgó élelem raktárhoz: 571 fő és 1418 ló

a hadtest törzsénél: 40 fő és 53 ló.

*) A másik dsidás ezred *Sass* altábornagy hadoszlopába nyerte beosztását.

**) *Sass* altábornagy hadoszlopába osztatott be; helyette a *Kobjakow* dandár 1 ezrede maradt vissza.

A III. hadtest összege: 29 zászlóalj, 36 lovas század, 9 üteg (100 löveg) és 5 vonat zászlóalj; 20.620 gyalogos, 4834 lovas, 2702 tüzér és 2995 vonatkatona; mindössze: 30.451 fő és 11.366 ló.

A III. hadtest elkülönített oszlopa gyanánt tekinthető:

Sass altábornagy hadoszlopa.

- A 3. könnyű lovas hadosztályból az 1. dandár egyik dsidás ezrede;
8 század, 1129 fő és 1044 ló,
- a 8. gyalog hadosztály 2. dandára Popow tábornok alatt: 2 vadász ezred (8 zászlóalj) és 1 vonat zászlóalj, 5429 fő és 833 ló,
- a 8. tábori tüzér dandár 5. számú könnyű ütege (12 löveg) 228 fő, és 167 ló,
- a 2. doni kozák tartalék üteg (8 löveg), 225 fő és 287 ló,
- a 2. árkász zászlóalj: 696 fő és 50 ló,
összesen: 8 zászlóalj, 8 lovas század, 2 üteg (20 löveg), 1 árkász és 1 vonat zászlóalj; 5675 gyalogos, 1129 lovas, 453 tüzér és 450 vonatkatona; mindössze: 7707 fő és 2381 ló.

A III. hadtest a Sass hadoszloppal együttesen: 37 zászlóalj, 44 lovas század, 11 üteg (120 löveg); 1 árkász és 6 vonat zászlóalj, 26.295 gyalogos, 5963 lovas, 3155 tüzér és 2745 vonatkatona; mindössze: 38158 fő és 13.747 ló.

IV. Hadtest.

Parancsnok: Tscheodajew altábornagy.

Vézerkari főnök: Weseliczky ezredes.

4. könnyű lovas hadosztály; parancsnoka Sass altábornagy.
1. dandár, Begusewsky tábornok: 2 dsidás ezred,
2. " Kronen " 2 huszár "
vonat zászlóalj: 229 fő és 450 ló
összesen: 32 lovas század, 1 vonat zászlóalj; 5001 fő és 4181 ló.
11. gyalog hadosztály; parancsnoka Beloguschew altábornagy.
1. dandár, Burkowsky tábornok: 2 gyalog ezred
2. " Schitkow " 2 vadász "
vonat zászlóalj: 439 fő és 836 ló
összesen: 16 zászlóalj és 1 vonat zászlóalj, 13.397 fő és 836 ló.
12. gyalog hadosztály; parancsnoka Buschen altábornagy
1. dandár. Wolodimirow tábornok: 2 gyalog ezred (7½ zászlóalj)
2. " Marin " 2 vadász "
vonat zászlóalj: 468 fő és 818 ló
összesen 15½ zászlóalj és 1 vonat zászlóalj, 14.113 fő és 818 ló.

4. *tüzér hadosztály; parancsnoka Sikstel tábornok.*

4. lov. *tüzér dandár*, *Chrulew* ezrds: 2 könnyű üteg (16 löveg)

11. *táb. " " Wdowicsenko* ezrds: 1 nehéz és 3 könnyű üteg
(48 löveg)

12. " " *Beresin* tábornok: 1 nehéz, 3 könnyű üteg (48 löv.)
vonat zászlóalj: 459 fő és 276 ló

összesen: 2 nehéz és 8 könnyű üteg és 1 vonat zászlóalj; 2923 fő és 2275 ló.

Külön beosztva:

41. számú doni kozák ezred: 6 lovas század, 689 fő és 695 ló

51. " " " 6 " " 819 " " 819 "

4. lövész zászlóalj: 642 fő és 61 ló

4. árkász zászlóalj hidkészlettel együtt: 935 fő és 315 ló

a 6. és 1. tartalék doni kozák üteg: 16 löveg; 474 fő és 564 ló

az 5. és 16. mozgó tartalék tüzertelep: 638 " " 924 "

$\frac{1}{2}$ zászlóalj a mozgó élelemraktárhoz: 284 " " 778 "

a hadtesttörzsnél: 41 " " 53 "

A IV. hadtest összege: $32\frac{1}{2}$ zászlóalj, 44 lovas század; 12 üteg (128 löveg) 1 árkász és $4\frac{1}{2}$ vonat zászlóalj; 27.863 gyalogos, 6244 lovas, 3576 tüzer és 2203 vonatkatona; mindössze: 39.886 és 12.769 ló.

A IV. hadtesthez mint elkülönített oszlop számítandó még:

a) **Báró Sacken tábornok hadoszlopa**

a 10. gyalog hadosztályból; parancsnoka *Skoroteczky altábornagy.*

1. dandár. *Martinau* tábornok: 2 gyalog ezred

$\frac{1}{2}$ vonat zászlóalj: 243 fő és 432 ló

összesen: 8 zászlóalj és $\frac{1}{2}$ vonat zászlóalj, 6827 fő és 432 ló,

a 10. tábori tüzer dandártól; parancsnok *Pichelstein* tábornok: 2 nehéz üteg (24 löveg); 601 fő és 479 ló,

a 2. dsidás hadosztálytól; parancsnok *Grotenhjelm altábornagy.*

1. dandár *Lanskoy* tábornok: 2 dsidás ezred; 1344 lovas, 1376 ló

$\frac{1}{2}$ vonat zászlóalj: 116 fő és 179 ló

21. számú lov. üteg (8 löveg); 167 fő és 159 ló

az 50. doni kozák ezred 5 százada; 675 fő és 690 ló.

A *Sacken hadoszlop összege*: 8 zászlóalj, 17 lovas század, 3 üteg (32 löveg) és 1 vonat zászlóalj 6584 gyalogos, 2019 lovas, 768 tüzer és 359 vonatkatona; mindössze: 9730 fő és 3315 ló.

b) **Grotenhjelm altábornagy hadoszlopa**

a 10. gyalog hadosztálytól:

2. dandár, *Pawlow* tábornok: 2 vadász ezred
 $\frac{1}{2}$ vonat zászlóalj: 243 fő és 432 ló
 összesen: 8 zászlóalj és $\frac{1}{2}$ vonat zászlóalj, 7217 fő és 432 ló,
 a 10. táb tüzér dandártól 2 könnyű üteg (24 löveg); 488 fő, 330 ló.

a 2. dsidás hadosztálytól:

2. dandár, *Wladislawlewits* tábornok: 2 dsidás ezred
 $\frac{1}{2}$ vonat zászlóalj: 116 fő és 179 ló
 összesen 1793 fő és 1835 ló
 22. számú lov. üteg (8 löveg); 225 fő és 307 ló
 az 50. doni kozák ezred 1 százada; 136 fő és 139 ló.

A *Grotenhjelm hadoszlop összege*: 8 zászlóalj, 13 lovas század, 3 üteg (32 löveg) és 1 vonat zászlóalj; 6974 gyalogos, 1813 lovas, 713 tüzér és 359 vonatkatona; mindössze: 9859 fő és 3043 ló.

A *IV. hadtest a két hadoszloppal együtt*: 48 $\frac{1}{2}$ zászlóalj, 74 lovas század, 18 üteg (192 löveg), 1 árkász és 6 $\frac{1}{2}$ vonat zászlóalj; 41.421 gyalogos, 10.076 lovas, 3057 tüzér és 2921 vonatkatona; mindössze: 59.475 fő és 19.127 ló.

V. Hadtest.

Parancsnok: *Lüders* altábornagy
 Vezérkari főnök: *Skariatín* tábornok.

Az 5. könnyű lovas hadosztálytól.

1. dandár, *Komar I.* tábornok: 2 dsidás ezred
 $\frac{1}{2}$ vonat zászlóalj: 194 fő és 225 ló
 összesen: 16 lovas század és $\frac{1}{2}$ vonat zászlóalj; 2630 fő és 2346 ló.

A 14. gyalog hadosztálytól.

2. dandár, *Essaulow* tábornok; 2 vadász ezred
 $\frac{1}{2}$ vonat zászlóalj: 253 fő és 450 ló
 összesen: 8 zászlóalj és $\frac{1}{2}$ vonat zászlóalj; 6845 fő és 450 ló.

15. gyalog hadosztály; parancsnoka *Hasford* altábornagy.

1. dandár, *Dyck* tábornok: 2 gyalog ezred
 2. „ *Engelhardt* tábornok:*) 2 vadász ezred
 vonat zászlóalj: 417 fő és 843 ló
 összesen: 16 zászlóalj és 1 vonat zászlóalj; 12.297 fő és 843 ló.

*) Külön baloldal seregoszlop gyanánt szerepelt.

5. tüzér hadosztály; parancsnoka Iwin I. altábornagy.

9. számú könnyű lovas üteg (8 löveg)

14. számú tábori tüzér dandár: 1 nehéz és 1 könnyű üteg

15. " " " " " 1 " " 2 " " "

8. " könnyű üteg (8 löveg)*)

vonat zászlóalj: 224 fő és 137 ló

összesen: 7 üteg (56 löveg) és 1 vonat zászlóalj; 1427 fő, 1173 ló.

Külön beosztva:

5. vadász zászlóalj; 610 fő és 42 ló

5. árkász zászlóalj a hidkészlettel együtt 1052 fő és 442 ló

a hadtest törzsénél: 28 lovas és 24 ló.

Doni kozák ezredek:

1.,**) 43. és 48. számúak; összesen: 18 század, 2380 lovas és 2373 ló.

Mozgó tartalék tüzér telepek:

14. és 15. számúak; 667 fő és 830 ló.

Az V. hadtest összege: 25 zászlóalj, 34 lovas század, 7 üteg (56 löveg), 1 árkász- és 2 utász zászlóalj; 19.994 gyalogos, 4844 lovas, 1870 tüzér és 1228 vonatkatona; mindössze: 27.936 fő, 8523 ló.

Összegezés:

	zlj	lov.	szd.	üteg (löv.)	ark.	zlj v.	zlj.	gyalogos	lovas	tüzér	vkatona	összesen fő	ló
Parancsnokság									1.530			1.530	1.667
II. hadt.	49	60	15	(168)	1	5 1/2	38.863	8.482	4.125	2.395		53.865	16.278
III. "	37	44	11	(120)	1	6	26.225	5.963	3.155	2.745		38.158	13.747
IV. "	48 1/2	74	18	(192)	1	6 1/2	41.421	10.076	3.057	2.921		59.475	19.127
V. "	25	34	7	(56)	1	2	19.994	4.844	1.870	1.228		27.936	8.523
Összesen	159 1/2	224	51	(536)	4	20	126.573	30.895	12.207	9.289		180.964	59.342

Ehez a Panjutin hadosztályt hozzászámítva:

	16	2	4	(48)			10.780	250	908			11.938	1.000
mindössze:	175 1/2	226	55	(584)	4	20	137.353	31.145	13.115	9.289		192.902	60.342

A fenti erők június első napjaiban a következő állásokat foglalták el:

A II. hadtesttől:

Duklánál: a 2. könnyű lov. hadosztály 1. dandára, a 2. lov. tüzér dandárral.

*) Engelhardt hadoszlopába nyerte beosztását.

**) Ebből 2 század Engelhardt hadoszlopánál.

Konieczmonól Kuprianow altábornagy alatt: 1 huszár ezred és 3 doni kozák század, a 4. gyalog hadosztály, a 4. tüzer dandár, a 2. lövész zászlóalj 2 százada és 2 árkász század.

Zmigrodnál: 1 huszár ezred; ugyanitt volt a hadsereg főhadiszállása is.

Izbynél Labinzow altábornagy alatt: 3 doni kozák század, az 5. gyalog hadosztály, az 5. tüzer dandár, a 2. lövész zászlóalj 2 százada és 2 árkász század.

Neumarktnál Grabbe altábornagy alatt: 1 lovas dandár 1 lov. üteggel és a 6. gyalog hadosztály a 6. tüzer dandárral.

Alsó Kubinnál (Grabbe különítménye): a 45. doni kozák ezred.

Jaslonál: a mozgó tartalék tüzer telep.

A III. hadtesttől:

Alsó Kubinnál Sass altábornagy alatt: a 3. könnyű lovas hadosztály 1. dandára, a 8. gyalog hadosztály 2. dandára, a 8. tüzer dandár és 1 doni kozák üteg, 2 árkász század.

Neumarktnál Rüdiger lov. tábornok alatt: a 3. könnyű lovas hadosztály 2. dandára, a 15. és 46. számú doni kozák ezredek, a 7. és 8. gyalog hadosztály, a 3. lövész zászlóalj, a 3. lov. és a 7. tüzer dandár, 2 árkász század és a 2. számú mozgó tartalék tüzer telep.

A IV. hadtesttől:

Grabnál Buschen altábornagy alatt: a 4. könnyű lovas hadosztály 1. dsidas ezrede, 3 doni kozák század, a 12. gyalog hadosztály, a 4. lövész zászlóalj, 1 nehéz, 4 könnyű és 1 doni kozák üteg, 2 árkász század.

Zmigrodnál Tscheodajew altábornagy alatt: a 4. könnyű lovas hadosztály egy dsidas ezrede, 1 doni kozák század, a 11. gyalog hadosztály 1. dandára, 1 könnyű és 1 nehéz üteg, 6 doni kozák löveg, 1 árkász század és a 2. mozgó tartalék tüzer telep.

Duklánál: a 4. könnyű lov. hadosztály 2. dandára 1 könnyű üteggel.

Komarniknál Beloguschew altábornagy alatt: 3 doni kozák század 2 doni kozák löveggel, a 11. gyalog hadosztály 2. dandára, 2 könnyű üteg, 1 árkász század.

Stryjnél Sacken altábornagy alatt: a 2. dsidas hadosztály 1. dandára 1 könnyű lovas üteggel, 5 doni kozák század, a 10. gyalog hadosztály 1. dandára, 2 nehéz üteg.

Watra Dornánál Grotenhjelm altábornagy alatt: a 2. dsidas hadosztály 2. dandára egy könnyű lovas üteggel, 1 doni kozák század, a 10. gyalog hadosztály 2. dandára és 2 könnyű üteg.

Az V. hadtest.

Plojesti és az erdélyi határ között.

Ezen működésre szánt seregen kívül esetleges fellépésre készenlétbe helyzetetett továbbá a *Sievers* gyal. tábornok parancs-

noksága alatt álló mintegy 45.000 főnyi I. hadtest is, a gácsországi határon pedig *Schabelszky* tábornok alatt egy 81 század és 48 löveg erejű dragonos hadtest vonatott össze 13.687 főnyi létszámmal, melynek legnagyobb része julius folyamán Gácsországba vonult be.

Ily nagyszámu s aránylag szűk helyen összpontosított s lehetőleg tömören mozgodozni szánt haderő élelmezése nem csekély előkészületeket igényelt s bár a kölcsönös megállapodások szerint az orosz sereg élelmezéséről Ausztria és Magyarország határain belül az osztrák hadügyi kormánynak kelle gondoskodnia, *Paskievits* hercege inkább maga tette meg a legmesszebbmenő intézkedéseket az élelmezés és takarmány utánszállítása tárgyában, nehogy serege a hadműveletek közben zavaroknak legyen kitéve. A csapatok 12 napi kétszersülttel és 20 napi pálínkával és vágómarhával láttattak el; a lovasság 6, a tüzéség pedig 11 napi állattápot kapott. Dukla környékén igen nagyszabásu élelmi raktárak létesültek, melyek Oroszországból mintegy 2000-nyi országos fuvaron szállított 30 napi élelmi és 8 napi állattáppal láttattak el, azonkívül későbbi pótlások eszközölhetése céljából intézkedés tétetett még 15 napi élelemnek Gácsországba leendő szállítása és felhalmozása iránt.

Most pedig, mielőtt a hadműveletek leírásának folytatásához fognánk, érdekes lesz a hadviselő felek haderejét egymással szembe állítani. Ausztria a nyári hadjárat kezdetén 159 $\frac{1}{2}$ zászlóalj, 146 $\frac{1}{2}$ lov. századot, 770 löveget, összesen 164.573 főt állított sikra; Oroszország pedig csupán csak első sorban: 175 $\frac{1}{2}$ zászlóalj, 226 lov. századot, 584 löveget, összesen 192.902 főt. A szövetséges hadak összege tehát: 334 $\frac{1}{2}$ zászlóalj, 372 $\frac{1}{2}$ lov. század és 1354 löveg; összesen 357.475 fő.

Evvel szemben június elején a következő magyar haderők jöhetnek számításba: 162 zászlóalj, 148 lov. század és 472 löveg, összesen 172.440 főnyi állománynyal s így a szövetségesek részén jóval több mint kétszeres a túlerő. Eltekintve attól, hogy a magyar seregtestek nagyobbára fiatal, gyakorlatlan csapatokból állottak és hogy a vezetésben a kellő összhang és egyetértés hiányzott, már magában véve a rendelkezésre álló erők elégtelensége is alig hagyott kétséget az egyenetlen harc szomorú kimenetele iránt.

HARMINCZEGYEDIK FEJEZET.

A nyári hadjárat megindítása; bevezető harcok a Felső Duna mentén. A szeredi ütközet 1849. június 9-én; a csornai ütközet június 13-án és a zsigárdi ütközet június 16-án; végül a peredi csata június 20-án és 21-én.

Haynau tábornok az osztrák főszereget feletti parancsnokságot átvéve, annak seregrészeit június hó 10-ig a következő állásokba szándékozott elhelyezni, mire nézve ki is adta intézkedéseit; ezen állásokban a seregnek a kölcsönös megállapodások értelmében az orosz hadak támadó előnyomulásáig várakozó magatartásban kelle maradnia.

Az *I. hadtest Liechtenstein* hadosztálya Mosonynál és a kémle (Kimling) táborban foglalt állást; elővéde Öttevény (Hochstrass) felé előretolva. *Wallmoden* hadosztályából a *Fiedler* dandár Hédervárt szállotta meg a Szigetközben. *Ludwig* lovas dandára tartalék gyanánt Magyar-Óvárnál állott fel; ugyanitt helyeztetett el a hadtest főhadiszállása is. A *Wallmoden* hadosztálynak egy dísás ezred és egy lovas üteg által megerősített és egyelőre még *Wyss* tábornok parancsnoksága alatt álló másik dandára Kapuvár és Csornaig tolatott előre.

A *II. hadtestből* *Pott* dandára az alsó Vágot Sellye és Farkasdnál, a másik, akkor még *báró Reischach* tábornok által parancsnokolt dandár pedig a Csallóközt Vásárut-Bős vonalában tartotta megszállva. E mögött a *Barco* dandár (ez időtájt még *Liebler* alatt) Olgyánál, a *I. hadtesthez* tartozó *Simbschen* lovas dandár pedig tartalék viszonyban Szerdahelynél állott.

A *III. hadtest* zöme Sopronnál állott fel; a *Collery* (későbbi *Wolf*) dandár Szt. Miklósrá, a *Dossen* dandár pedig Nyék (Neckenmarkt), Keresztur (Kreutz) és Nagy-Czenkre (Grosz-Zinkendorf) tolatott előre.

A *IV. hadtestből* a *Jablonowski* dandár Galgócznál, a *Perin* dandár Szered és Vaghánál a Vág átjárókat tartotta megszállva; *Theissing* gyalog- és *Lederer* lovas dandára tartalék viszonyban

Nagy-Szombatnál állott fel; itt volt a hadtest főhadiszállása is. Ugyanezen hadtestből *Benedek* tábornok parancsnoksága alatt 3 zászlóalj, 6 lovas század és 12 löveg Trencsénben és környékén, 4 $\frac{1}{2}$ zászlóalj, 2 lovas század és 12 löveg pedig *Barco* tábornok parancsnoksága alatt a felső Vág-völgyben Zsolnán maradt kiküldönitve; ez utóbbi a június 10-én Rózsahegyre érkezett *Sass* orosz hadoszloppal állította helyre az összeköttetést.

Panjutin orosz hadosztálya Bösing és Modor körül táborozott.

A *tüzér főtartalék* Engeraunál állott, *Haynau* pedig főhadiszállását Pozsonyban üttette fel.

A magyarok részén *Görgey*, daczára annak, hogy a Klapka által szerkesztett és a minisztertanács által elfogadott védőleves tervhez előlegesen hozzájárult, már Buda alatt másra, támadó fellépésre határozta el magát az osztrák főserg ellen, hogy avval lehetőleg még az oroszok beérkezte előtt leszámolhasson. Ezen eszme, mint már korábban kifejtettük, feltétlenül helyes volt, ámde a kivitel! annál kedvezőbbet és jobbat még maga az ellenség sem kívánhatott volna magának.

A szándékolt támadó hadművelet alapját képező tervet *Görgey* Klapkához intézett egyik levelében következőleg körvonalozza: „1. A Duna jobb partján: az elfoglalt állásnak szilárd megtartása és a lehetőség szerinti *megvédelmzése*. Hátrálási vonal: a VII. hadtest számára a Szönyre vezető országút; a Kmethy hadosztály számára a Székesfehérváron át a fővárosokba vivő országút. 2. *Támadólagos hadművelet* a Vágon át Nagy Szombat irányában az Érsekújvári Dunán át való megkerülés segélyével; — vagy pedig a körülményekhez képest arcztámadás Pozsonyra. Ez utóbbi az esetre, ha az egész Vágvonals a trencsényi szorosok Galiczia felé, birtokunkba visszakerülnek. Mind a kettőt támogatják Komáromból a Csallóközben végzendő *tüntetések*. Hátrálási vonalak: mindegyik hadtesté az, melyen előrenyomult. 3. Balsiker esetén a VII. és VIII. hadtestek koncentrálása Komáromban — a többikké a Duna bal partján, a körülmények szerint.“

Vajjon nem lett volna-e az oroszok fenyegető háttámadására való tekintettel, czélszerűbb a főttámadást már időnyereség szempontjából is a legrövidebb vonalon, tehát a Duna jobb partján, egyenes irányban Bécsnek végrehajtani, a fölött minden esetre legalább is vitatkozni lehetne. Sokkal többet nyomott ennél a latba, hogy az egyes seregtettek Buda alól az új hadműveleti terv követelte kiinduló helyzetbe későn, körülbelül egy héttel Buda bevétele után indítottak utba, a legkülönösebb pedig a dologban bizonyára az volt, hogy *Görgey* — mikép azt emlékiratában egész komolyan hangsulyozza *) — a fentjelzett hadműveletet az osztrákok

*) Lásd „Mein Leben und Wirken“ 2. kötet 16. fejezetét.

által megszállva tartott Vágvonalt birtokbavételéig nem az összes hadtestek által egységesen óhajtotta végrehajtani, hanem az újonnan kinevezett hadtestparancsnokoknak egy-egy önálló hadműködési vonal kijelölése által alkalmat kívánt szolgáltatni, hogy kiki függetlenül, ugyyszólván saját szakállára tevékenykedve bizonyítsa be rátermettségét a reá bízott hadparancsnoki méltóságra.

A Buda bevételénél közreműködött seregtestek közül *Kmethynek* az *Üchtritz* és *Pongrácz* dandárookra tagozódott hadosztálya továbbra is önálló viszonyban, Székesfehérváron át Pápára irányított. Feladata:*) az új felállítás szélső balszárnyát képezni, valamenynyi átkelőpontot, Marczaltő, Malomsok, Móriczhida, Kis-Babóth és Rába-Szent-Mihálynál megszállani, valamennyi hidat a Rábán — egyet, a marczaltövet kivéve — elrombolni, az ellenségnek átkelési kísérleteit az egész vonal hosszában megakadályozni és egyfelől jobb szárnyával Pöltenberg tábornok Győrben álló VII. hadtestével, illetve ennek Ménfőn és Rába-Patonánál álló balszárnyával érintkezve — másfelől saját balszárnyával, esetleg egész zömével a sárvár-veszprém-székesfehérvári utat — és pedig főleg ezt fedezni.

Az I. hadtest *Nagy Sándor* tábornok alatt, a II. hadtest *Asbóth Lajos* ezredes alatt és a III. hadtest *Knezech* tábornok alatt az alsó Vág felé irányítottak.

Az erre vonatkozó parancsok következőleg hangzottak:**) „Főhadiszállás, Buda, május 25-én 1849. *Határozat.* Buda bevételét által a közép-dunai hadműveletek Magyarországon teljesen bevégezvék. A sereg tehát teljesen és biztossággal a Felső-Duna és a Vág között állomásozó ellenség elé nyomulhat, ez előnyomulást következő rendszabályok szerint kell intéznie: Május 27-én, 1849: A III. hadtest pontban 7 órakor reggel Budáról Veresvárra. Az I. és II. hadtest Budán marad. Május 28-án, 1849: A III. hadtest Veresvárról Doroghra, a II. hadtest Budáról Veresvárra, az I. hadtest Budán marad. Május 29-én, 1849: A III. hadtest Doroghról Esztergom- és Párkányba, a II. hadtest Veresvárról Doroghra, az I. hadtest Budáról Veresvárra. Május 30-án, 1849: A III. hadtest Esztergomból Kőbölkutra, a II. hadtest Doroghról Esztergom- és Párkányba, az I. hadtest Veresvárról Doroghra. Május 31-én, 1849: A III. hadtest Kőbölkutról Perbetére, a II. hadtest Esztergomból Kőbölkutra az I. hadtest Doroghról Esztergom- és Párkányba. Junius 1-én, 1849: A III. hadtest Perbetéről Érsekújvárra, a II. hadtest Kőbölkutról Perbetére; az I. hadtest Esztergom- és Párkányban marad. (Később vett parancs szerint Kőbölkutra kellett menetelnie). A sereghez tartozó fő-lőszeri tartalék az I. hadtesttel megy. stb. stb. A következő, Budán május 30-án kelt parancs szerint: Junius 2-án, a III. hadtest Érsekújvár

*) Szó szerint Görgey Istvánból.

**) Lásd Asbóth Lajos emlékiratai, I. kötet 109. oldal.

előtt foglal állást, jobb szárnyát a Nyitrának irányozván, a szeredi főutig húzódik el. A II. hadtest Érsekújvárra megy és a III. hadtesthez balra áll fel, az említett uttól balra a Nyitraig húzódva el. Mind a két hadtest egyesülve előcsapatokat tart a Vágvonala irányában, melyek a tábornok egy 2-ik félkörbe zárják. A III. hadtest erős vegyes őrzőjáratot küld Farkasd felé és ott az ellenség állását kikémlelni igyekszik. Az I. hadtest Jászfaluba (későbbi intézkedés szerint Hullba) megy. Kmethy hadosztálya Székesfehérvárra marad, június 3-án: Mind a három hadtest megtartja elfoglalt állását, a II. és III. hadtest ismét szemléket tart Farkasd és Tardosked felé. stb. Június 4-én az ezen hadiszínhelyen tekintetbe jövő magyar haderők a következő állásokat foglalták el: *I. hadtest* Hullnál, *II. és III. hadtest* Érsekújvárnál, *a VIII. hadtest Kosztolányi hadosztálya* a Csallóközben Nagy-Megyert, Szakállast és Nemes-Bogyát szállotta meg; a hadtest-többi része *gróf Eszterházy Pál* alatt Komárom helyőrségét képezte, *a VII. hadtest* még mindig Győrnél vesztegelt, *Kmethy* hadosztálya Székesfehérvárra ért volt el. *Horváth János* ezredes portyázó csapata Nyitra és Galgóc között állott, *Görgey Ármin* pedig ismét útból volt a felső Vág völgyéből a bányavárosok felé s 6-án Körmöcbányára ért. *Beniczky* szabad csapata Turóc, Trencsén és Árva megyékben mozgott.

Június 5-én az I. hadtest Nyitrán át Komjáthiba nyomult előre, a II. hadtest pedig Guttánál megfelelő fedezet alatt hidveréshez fogott; a többi seregtettek megmaradtak állásukban. A tulajdonképeni támadó műveletek június 6-án kezdődtek, miczélből az I. hadtest 2 zászlóalj, 4 lovas század és 1 ütegnyi elővédjét Űrményig, a II. hadtest egy hasonlót Tót-Megyerig, a III. hadtest pedig a magáét Tardoskedig tolt előre; mindhárom elővéd a Vágig portyáztatott.

A szeredi ütközet.

1849. június 9-én.

Június 7-én a központi hadműveleti iroda az I. hadtest részére a következő parancsot adta ki: „Esztergom június 7-én 1849. Holnapután, 9-én az I. hadtest egy része Űrményből Mocsonokon át a Vágig előnyomul s az ellent a balpartról visszanyomni igyekszik. Ha e szándék sikerül, az I. hadtest zöme Űrménybe, az előcsapat Mocsonokra megy, de ha az egész csak kísérlet marad, az I. hadtest fölveti állását meg nem változtatja. Megbizásból: Albrecht, a tábornoki kar őrnagyja.”

Ebből kifolyólag *Nagy Sándor* elővédjét már június 8-án Mocsonokig, hadteste zömét pedig Űrményig tolt előre, miközben *Horváth* portyázó csapatjával összeköttetésbe lépett; e napon Semphénél és Sellyénél a császáriak előőrseivel többször jelentéktelen összeütközésre került a dolog. A következő napon hajnal-

hasadtakor *Nagy Sándor* Sempthe felé erőszakos kémszemlét eszközöltetett, nemsokára pedig egész hadtestével, a *Máriássy* hadosztálylyal és a lovassággal az első, a *Bobics* hadosztálylyal második harcvezonalban, támadólag nyomult előre s miután a Köpösdnél álló osztrák előőrsöket visszaszorította, hadtestét a nevezett helységnél újból egyesítette, az elővéd pedig tovább portyázott Pata és Sopornya felé. Miután az utóbb említett helyen állott gyenge osztrák csapatok ellentállást alig fejtettek ki, Bobics azt csakhamar birtokába ejtette. A Pata felé előrenyomult *Máriássy* hadosztály már nagyobb számú ellenséget talált ugyan maga előtt, amennyiben *Perin* tábornok a magyarok előnyomulásának hírére Szerednél visszatartott 3 zászlóaljával, 2 lovas századával és 9 lövegével Pataig eléje ment *Máriássynak*, de nemsokára kénytelennek érezte magát annál is inkább a Vág mögé visszahúzódní, miután tudomására jutott, hogy egy másik ellenséges csoport — Horváth portyázó csapata — Galgócz felé van előnyomulóban. Ily körülmények között *Perin* összes csapatjait a Vág jobb partjára vonta vissza s még elég ideje akadt, hogy maga mögött a szeredi hid egy részét felszedesse. Erre *Nagy Sándor* Bobicsnak parancsot adott, miszerint 8 tizenkét fontos ágyúval és néhány lovas századdal Sempthe elé vonuljon s ott azonnal ágyúharcot kezdjen, mely mindkét részről reggeli 9 órától délutáni 3 óráig folyt, anélkül, hogy az osztrákokban 1 halottnál, 1 sebesültnél és 8 lónál több kár esett volna; a magyarok vesztesége 2 halott és 7 sebesültre rúgott. Délután 3 óra körül *Nagy Sándor* beszüntette a tüzelést és Sempthénél csak gyöngye előcsapatokat hagyván hátra, hadtestét Patára vonta vissza, honnan 10-én a *Bobics* hadosztály Ürménybe, *Máriássy* hadosztálya pedig Mocsonokra vonult el, Köpösdön 1 zászlóaljat és 2 lovas századot hagyván, hogy onnan Sopornya és Pata továbbra is megfigyeltessék.

Wohlgemuth altábornagy a szeredi összeütközésről értesülván, azon hiszemben, hogy a magyarok Szerednél csak tüntetnek s a főtámadást csak azután Galgócz ellen viendik keresztül, az itt álló *Jablonowski* dandárt még 2 zászlóaljjal s néhány löveggel erősítette meg, úgy, hogy az immár 7 zászlóaljat, 4 lovas századot és 3½ üteget számlált. Ezen intézkedés különben összhangzásban állott a sereg főparancsnokának, báró *Haynau* tábornagynak ez időbeni rendelkezéseivel, a melyek értelmében Galgócz, valamint az újból helyreállítandó és kellőleg biztosítandó szeredi hid a IV. hadtest csapatjai által a magyarok tévútra vezetése céljából lehetőleg sokáig és szívósan tartandó volt, mialatt a döntő támadó műveletek megkezdéséhez a fősereg zömének a Duna jobb partján való egyesítése szándékoltatott. Ezen rendelkezés folytán *Wohlgemuth* a Vág balpartját június 15-én újból birtokába ejtette s a védelemre berendezett Sempthét 2 zászlóaljjal és 9 löveggel szállatta meg.

Mialatt Szered tájékán mindezek történtek, a főhadiszínhely egyéb részein következőleg alakultak a viszonyok:

Asbóth a II. hadtesttel június 12-én Érsekújvárról Guttára nyomult előre és Aszód és Sereg-Akol között még egy második hidat veretett. Ennek fedezésére *Kisfaludy* dandára június 13-án Sereg-Akolra, *Szekulits* pedig 5 zászlóaljjal, 8 lovas századdal és 18 löveggel Nyárasdon át Vásárutra tolatott előre, mely helységet *Derschatta* osztrák ezredes tartotta 1 zászlóaljjal megszállva. Miután *Szekulits* délelőtt 11 óra tájban komoly támadásra készült, nevezett ezredes zászlóaljával Kültre húzódott vissza, a hova időközben *Colloredo* altábornagy a Simbschen és Reischach dandárokból erősbitéseket rendelt előre; ezeknek fenyegetése a támadással elég volt, hogy *Szekulits* Vásárutat újból az ellenségnek átengedve, csapataival Aszódra húzódjék vissza. Ezen sakkhúzások alatt *Szekulits* 9 embert, az osztrákok pedig 3 halottat és 15 sebesültet vesztek; *Derschatta* ezredes, kinek lovát kilőtték alóla, erős zúzódást szenvedett.

Kisfaludy szintén talált maga előtt körülbelül 1 zászlóaljnyi ellenséget, melyet azonban hamarosan visszavetett s így a hid a június 14. és 15. közötti éjjelen minden nagyobb háborítás nélkül elkészült.

A III. hadtest egyelőre Érsekújvárnál maradt, elővédje azonban Tardoskeden felül még Tót-Megyert is megszállotta s a Vág mentén Tornócz és Szemő között portyáztatott.

A Csallóközben álló VIII. hadtest *Kosztolányi* hadosztálya előcsapatjait Száp-Patas-Szakállas-Pusztá Aszód vonaláig toltá előre.

A VII. hadtest Győrnél maradt; egy erősebb csoportja Ménfőnél állott, mely egyuttal a patonai Rába-átjárót is megszállotta.

Kmethy hadosztályával június 11-én Pápát érte el, a hol 6 huszár századot $\frac{1}{2}$ lov. üteggel azon feladattal hagyott hátra, hogy Kis-Czellen át Sárvarig portyázzanak; a hadosztály zöme 12-én Téthig folytatta útját, honnan feladatához képest azonnal hozzálátott a Rába-átjárók szétromboláshoz, illetve megszállásához.

Horváth portyázó csapata, mint tudjuk, Galgóc felé operált;

Görgey Ármín Szent-Keresztet, Körmöcz- és Beszterczebányát tartotta megszállva s végül

Beniczky tovább portyázott a már előbb említett megyékben.

A csornai ütközet.

1849. június 13-án.

Wyss tábornok vett meghagyása értelmében*) június 8-án dandarával Kapuvárt és Csornát megszállván, a következő napon a Rába vonal kikémlelése végett Egyeden át Árpás és Marczaltóig portyáztatott. *Klapka* június 12-én értesült Wyss tábornok mozgólatairól s nyomban azon megjegyzéssel hívta fel reá *Kmethy* figyelt-

*) Lásd ezen kötet 47. oldalán.

mét, hogy helyén volna talán Wyss ellen meglepő támadást intézni. Midőn Kmethy ezen felhívást vette, már saját kezdeményezéséből elhatározta volt Wyss megtámadását, mi czélből a Móriczhida-Árpás közötti, valamint a malomsoki Rába-hídat már megelőző nap újból teljesen helyreállította. Kmethy kémjelentések, de leginkább a június 8-án foglyul esett *Zesner* báró császári dsidás ezredes feljegyzéseiből teljesen tájékozva volt a császári dandár elhelyezéséről, mely szerint Csornán *Wyss* személyes vezetése alatt a 14. vadász zászlóalj 2 százada, a Hess ezred 3-ik és a Badeni nagyherceg serezed landwehr zászlóalja, továbbá a császár-dsidások 4 százada és 8 löveg állott, míg a dandár fenmaradó része — 2 zászlóalj, ugyanannyi lovas század és 3 löveg — Kapuváron maradt, honnan egy gyengébb elővéd Mihályira tolatott előre.

Kmethy még június 12-én délután kelt át Móriczhida és Malomsoknál a Rábán és 13-ikán hajnali 3 órakor Szill-Sárkánynál egyesített hadosztályát a támadás keresztülviteléhez újból két oszlopba osztotta s azok egyikét, a 3 zászlóaljból, 6 lovas századból, 1 lovas és 2 röppenű ütegből állót, Fáraadra indította, hogy onnan egyrészt Csorna felé közreműködjék, másrészt pedig a kapuvári ellenséget sakkban tartsa, a másik 2 honvéd zászlóalj, 2 vadász és 2 huszár század és 1 ütegből álló oszlopot pedig *Kmethy* maga vezette egyenes irányban Csorna felé.

Wyss reggeli fél 5 óra tájban értesült a magyarok előnyomulásáról, kiket ennek folytán Csornánál harczkészen várt. A támadás 5 órakor reggel déli és keleti irányból egyszerre következett be, egy huszár osztag pedig a Beő-Sárkány felé vivő utat iparkodott elállani, úgy hogy *Wyss* hadát a teljes bekerítés veszélye fenyegette; szerencséjére azonban a helység északi kijáratánál felállítva volt néhány szakasz Császár-dsidás a huszár osztagot visszavetvén, összeköttetése észak felé újból szabaddá lett. Mint különös eset megemlítenő, hogy ez alkalommal a huszárok és az osztrák lovasság a lábon álló sűrű magas búzában lépésben rajta-rajtáztak egymásra s úgy keveredtek össze egy kúszált gomolyaggá.

Ezalatt a helység keleti és déli kijáratánál, valamint az utóbbi közelében fekvő erdőnél, elkeseredett gyalogsági és tüzerharc keletkezett, melyben állítólag a magyarok javára, a helység lakosai is résztvettek. Ily körülmények között *Wyss* reggel 8 óra tájban visszavonulásra adott parancsot, mely 1½ lovas század fedezete alatt két oszlopban Beő-Sárkány felé hajtattott végre; ez alatt *Wyss* tábornok, mint a hátvéd vezetője, két puskalövés által halálosan találva a csatatéren maradt. *Kmethy* lovassága erőiesen üldözte a visszavonulókat, minek folytán a huszárok és dsidások több ízben keményen összecsaptak egymással.

Végre 9 óra tájban a visszavonuló osztrákok minden nagyobb baj nélkül elérték Beő-Sárkányt, pedig útközben igen könnyen még

egy kellemetlen meglepetés érhetne volna őket. *Klapka* ugyanis Kmethynek Csorna elleni vállalkozását előmozdítandó, a VII. hadtest egy részével tüntetőleg Győrből Mosony felé nyomult előre, *Zámbély* ezredest pedig néhány lovas századdal és 4 ágyúval Kőnyon át a Wyss dandár hátába irányította, csakhogy az kissé el késve érkezett be a csorna-beő-sárkányi útra.

Schlick altábornagy Csorna megtámadtatásának hírére haladéktalanul Beő-Sárkányba sietett, a hol az éppen beérkező féldandárral újból állást foglaltatott, de miután a magyarok nemsokára Réti és Kapi községeket is megszállották, miáltal az osztrákok balszárnyát és hátát fenyegették, *Schlick* jobbnak látta még idejekorán a további visszavonulást a Répeze védő gátja mögé elrendelni. Miután a magyarok ide nem követték, ezzel a csornai vállalat véget ért. *Schlick* a megviselt féldandárt Szent-Péterre rendelte vissza, a hova a pomogyi töltésen át a Kapuvárnál volt féldandár is bevonult. Ez utóbbi a Csorna felől áthangzó ágyúdörejre elindult ugyan bajtársainak segítségére, de Babóthra érve, meghallotta, miszerint Csornát már a magyarok birtokukba ejtették s így a féldandár eredeti állásába Kapuvárra tért vissza.

A Szent Péternél újból egyesült dandár feletti parancsnokságot báró *Schneider* ezredes vette át, a ki azt vett parancsra nemsokára ismét Kapuvár mellé, Vitnyédre (Letting) vezette vissza.

Kmethy hadosztályát az ütközetre követő napon, gyenge előcsapatok hátrahagyása mellett a Répeczénél elfoglalt marcaltói és téthi állásába vezette vissza, a mit később *Klapka* neki szemrehányólag kifogásolt.

A csornai ütközetben szenvedett veszteség mindkét részen elég jelentékenynek mondható; annak nagysága az osztrákoknál halottakban: 1 tábornok, 1 másnemű tiszt és 53 főnyi legénység, sebesültekben: 7 tiszt és 71 főnyi legénység; eltűntekben: 3 tiszt és 122 főnyi legénység; összesen 12 tiszt, 246 főnyi legénység; továbbá 90 ló. — *Kmethy* vesztesége: halottakban 2 tiszt és 51 főnyi legénység, sebesültekben: 10 tiszt és 208 főnyi legénység; összesen 12 tiszt és 259 főnyi legénység.

A zsigárdi ütközet.

1849. június 16-án.

Görgey június 10-én Budáról Tatán át *Bayer* kíséretében Győrbe érkezett, hogy *Klapka* hozzájárulását is megnyerje a támadás megkezdéséhez, melynek tervét a tatai központi hadműveleti iroda akként dolgozta ki, hogy június 16-án Asbóth, Knezich és Nagy Sándor külön-külön hadműveleti vonalon megkezdjék a kombinált támadást a Vág-vonal ellen, melynek eredményét a főparancsnok és hadügyminiszter, hogy szándékához képest a hadtestparancsno-

kok valóban magukra hagyatva maradjanak, Pesten várta be. A csornai ütközetet eszerint, mint Klapka, illetőleg Kmethy kezdeményezéséből ketetkezett, teljesen a Görgey által szándékolt támadó műveletek körén kívül esőnek tekinthetjük.

A *Bayer* által kiadottsá kombinált támadás alapjául szolgáló irányelvek lényegükben következőleg hangzottak: A II. hadtest (*Asbóth*) Guttán csak egy kis hidőrségnek hátrahagyása mellett, 16-án reggel átlépi az érsekújvári Duna-ágot és Farkasd és Zsigárdnál az osztrák hadállás jobb szárnyát támadja meg; Aszódon egy dandárt hagy, mely a *Kosztolányi* hadosztály egy részével az ottani átkelő pontot fedezi a Csallóközben álló osztrák haderők ellenében. Farkasd és Negyed elérése után, itt a Vágon át hid verendő. A III. hadtest (*Knezich*), mely elővédjét Tardoskedről és Tót-Megyerről reggeli 6 órakor az ellenség foglalkoztatása céljából Sellyéig tolja előre, zömével Érsekújvárról Szemőn át Farkasd felé nyomul előre, hogy itt a II. és III. hadtest sikerült támadása után a Vágon átkeljen. Ezen támadások támogatása céljából az I. hadtest (*Nagy Sándor*) Mocsonokon összpontosul, elővédjét Sempthe és Hosszúfalváig tolja előre, a hol az osztrákokat lekötni iparkodik. A II. és III. hadtestnek a Vág jobb partján történő egyesülése után az előnyomulás ezen folyó és az érsekújvári Dunaág között Királyréven át Diószeg felé volt folytatandó, hogy ezáltal Szerednél az I. hadtest átkelése és az egész Vágvonalt birtokbavétele lehetővé tétessék. A Csallóközben az osztrákok folytonos támadások által voltak foglalkoztatandók, nehogy a vág-vonalmenti csapatokat támogathassák. E célból *Kosztolányi* 4 zászlóaljjal, 3 lovas századdal és 8 löveggel már hajnali 2 órakor elindult Nagy-Megyerről Patas és Böös felé és a *Reischach* dandárnak itten állást foglalt részeit reggel 7 órakor megtámadta. A bevezető ágyúharc után *Reischach* ellentámadásra indult és *Kosztolányi* csapatjait előbb Patasra, majd onnan Nagy Megyerre szorította vissza, a hol a további üldözést beszüntette. A gyorsan lezajlott csetepaté alatt az osztrákok 2 halottat és 7 sebesültet, a magyarok pedig mintegy 20 halottat és sebesültet vesztek.

A II. hadtestnél, mely június 15-én éjjel 3 dandárral az érsekújvári Dunaág jobb partján Aszódnál, a *Kisfaludy* dandárral pedig a bal parton, Sereg-Akolnál táborozott, következőleg fejlődtek az események. Vett feladatához képest *Asbóth* június 16-ikán 3 oszlopban kezdte meg az előnyomulást és pedig *Rakovszky* őrnagy a 48. zászlóaljjal és 3 utász századdal, melyhez később még másfél üteg és 1 szárny Württemberg-huszár is járult, a Vág mentén Farkasdra irányított, hogy az esetleg ott álló ellenséget elűzve, azonnal az elrendelt hidépítéshez fogjon, hogy az összeköttetés a III. hadtesttel minél előbb helyreállítható legyen. Az 5 zászlóalj, 2 osztály huszár és 3 ütegből álló hadtest zömét *Asbóth* személyesen vezette

Zsigárd irányában előre s végül baloldaloszp gyanánt a Fekete-viz és az érsekújvári Dunaág között Nádszeg felé a Bocskay csapat, 1 század pozsonyi vadászszal különítettett ki. Ez utóbbi Nádszegnél reggel 7 óra tájban egy ellenséges gyalogszádra bukkant, melynek támogatására Vásárutból csakhamar a Koudelka-ezred egyik zászlóalja *Grobois* őrnagy parancsnoksága alatt érkezett be. Ekkor a magyar baloldaloszp a megerősített ellenség ellen támadásra indul, melynek visszavonulási vonala Vásárut felé elvágatván, Királyrév irányában kénytelen hátrálni, mely helység azonban ekkor már szintén a magyarok kezében volt. Időközben ugyanis *Asbóth* hadteste zömével a posványos réteken, melyeken a gyalogság néhol térdig besüppedt a vízbe-sárba, nagy ügygyel-bajjal átgázolván, reggel fél 8 óra tájban Farkasddal egy magasságra, tehát szárazabb helyre ért s itt csapatjait azonnal csatarendbe állította. A 25. zászlóalj a melléje adott félüteggel *Rezsni* kapitány parancsnoksága alatt azon feladatot kapta, hogy Királyrévet minden áron elfoglalja s ott a Nádszeg felől előnyomuló baloldalkülönítménnyel egyesüljön. *Collig* őrnagynak a Don Miguelekkel és az 56. zászlóaljjal Zsigárdot kelle megtámadnia; mögötte tartalék gyanánt *Kisfaludy* őrnagy nyomult előre a 60. és 54. zászlóaljjal. A lovasságból 3 század Württemberg-husár a jobb szárnyat, 1 század Bocskay-husár pedig a balszárnyat hátul követve állíttatott fel.

Az előnyomulást *Rezsni* kapitány kezdte meg, kinek előcsapatjai a Királyrévben álló osztrák előőrseket hamar visszaszorították; ekkor érkezett be Nádszeg felől *Grobois* őrnagy és elszánt támadással utat tör magának a Feketeviz hidján át Királyrévbe, honnan *Rezsni* előcsapatjait időlegesen hátrálásra bírja. Nemsokára azonban *Rezsni* által délfelől, a baloldal oszlop által pedig a Feketeviz jobb partjáról erélyesen megtámadtatván, *Grobois* kénytelennek érezte magát Zsigárd felé visszavonulni, a hol *Pott* dandárához csatlakozott. Ez utóbbi a komoly megtámadtatás érzetében vágmenti előcsapatjait bevonván, 3 zászlóaljból, 1 gyalog és 1 lovas századból és 9 löveg-ből álló dandárával arcczal délnek, Királyrév-Zsigárd vonalában, bal szárnyával ez utóbbi helységre támaszkodva, foglalt állást. *Asbóth* délelőtt 10 óra tájban megkezdte a támadó előnyomulást *Pottnak* futólagosan megerősített állása ellen, melyet ez utóbbi élénk tüzeléssel fogadott. Hatásos lőtávolságra érve, *Asbóth* felvonultatta tüzéségét, balszárny lovasságának pedig parancsot adott, miszerint az ellenség jobb szárnyát túlszárnyalva, iparkodjék annak jobb oldalát megrohanni. Ennek végrehajtása közben a Don Miguel és az 56. zászlóalj *Collig* őrnagy és *Mándy* alezredes vezetése alatt Zsigárdra, a jobb szárny lovassága pedig a vele szemben álló osztrák félütegre vetette magát és azt birtokába is ejtette. Az osztrákok egyideig vitézül tartották magukat, de a magyarok elszánt rohamainak végre mégis engedni voltak kénytelenek, minek folytán *Pott*

dandárát elég jó rendben Peredre vezette vissza. *Asbóth* nem igen üldözte a visszavonulókat, hanem tekintettel arra, hogy sem *Rakovszky* hadoszlopa Farkasd felől, sem a *III. hadtest* a Vág tulsó partjáról még nem mutatkozott, ezek beérkeztéig csapatjaival Zsigárdnál pihenőt szándékozott tartani, mi célból azokat következőleg állította készenlétbe: a Bocskay csapat a vadászokkal Királyrévet, a Don Miguelek Zsigárdot szállották meg; a két helység között a zöm állott fel és pedig a 25. és 54. zászlóalj a bal, a 60. és 56. zászlóalj a jobb szárnyon; ezek között középen a lovasság fedezete alatt (3 század Württemberg- és 1 század Bocskay-huszár) a tüzérség (2 gyalog- és 1 lovas üteg 22 löveggel) foglalt állást.

Ekképpen csoportosítva pihenték ki a csapatok aznapi munkájuk fáradalmait, midőn d. u. 1 óra után *Rakovszky* és *Knezich* beérkezése helyett egyszerre csak erős ellenséges oszlopok közeledése jelentetett Pered irányából. *Wohlgemuth* altábornagy ugyanis a magyarok híverési munkálatainak és ebből kifolyó csapatmozdulatainak hírére, még június 15-én *Herzinger* tábornokot a Theissing dandár 2 gránátos zászlóaljával, 3 század Auersperg-vértessel és 2 üteggel Nagyszombatból Diószegen át Pott támogatására rendelte előre, mely csapatok 16-án a délelőtti folyamán ép akkor érkeztek be Pered elé, midőn *Pott* arra felé visszavonulóban odaérkezett. *Herzinger* az utóbbinak dandárát a bal-, a magával hozott *Theissing* dandárt pedig a jobb szárnyon harcrendbe állítván, a Zsigárd ellőtt állást foglalt magyarok megtámadását határozta el, mihez csapatjainak rövid ideig tartó pihentetése után nyomban hozzá is látott. *Pott* dandárjával, mely zömével Peredről egyenes irányban Zsigárd nyugati kijárata felé tartott, maga *Asbóth* vette föl a harcot a 60. és 56. honvéd zászlóaljjal és a gyalogüteggel, míg a Pott dandár balszárnyoszlopát képező és Zsigárd helység közepe ellen irányított 2. vadász zászlóalj, a helységet a Don Miguel zászlóaljjal megszállva tartó Collig őrnagygyal keveredett harcba; a Pott dandártól jobbra előnyomuló *Theissing* dandárral szemben *Kisfaludy* őrnagy jutott a 25. és 54. zászlóaljjal, a lovasüteggel és 3 század Württemberg-huszárral.

Asbóth ütegeinek jól célzott lövései egyidőre megakasztották a Pott dandár előnyomulását, minek folytán *Herzinger* összes lovasságát (3 vértess és 1 chevauxlegers század) a magyar ütegek és az azokat fűdőző lovasság ellen rohamra indítja, mely csakhamar az osztrák lovasság győzelmével végződik. A huszárok és ütegek sorában beállott rendetlenség nyilsebességgel áterjed a magyar balszárnyra is, mely ennek folytán inogni kezd. Ez arra bírja *Asbóth* ezredet, hogy délután 3 óra tájban általános visszavonulást parancsoljon, melyet az általa személyesen vezetett jobb szárny a legjobb rendben hajtott végre, mihez nem kis mértékben járult hozzá azon körülmény, hogy *Collig* őrnagy ép ez idő tájt vetette vissza a vele szemben álló osztrák vadászokat.

Ezalatt a magyar balszárnyon végzetessé vált a helyzet; az osztrák lovasság első sikerén vérszemet kapva s annak eredményét kiaknázandó, immár a gyalogságra veti magát és a már különben is rendtelenségbe jutott 54. zászlóaljat teljesen széjjelrebbenti. A Württemberg huszárok bátor parancsnoka, *Privoda* őrnagy és derék kapitányuk, *Herzeg*, minden lehetőt elkövetnek, hogy osztagaikat újból rendezve az ellenséges lovassággal ismét szembe szálljanak, csatakiáltásuk azonban nyomtalanul elhangzott a pusztában s osztagaik szétszóródva futnak vissza, ott hagyván a gondjaikra bízott ütegeket és a gyalogságot is, minek folytán az egyik üteg az ellenséges lovasság által utolértevé, annak 4 ágyúja az ellenség kezébe kerül. A bátorlelkű *Rezsni* kapitány ekkor még mindig helyt álló 25. zászlóaljával elszántan veti magát a támadó lovasság elé, másrészt pedig *Kisfaludy* őrnagy is összegyűjti a már széjjelvert 54. zászlóalj java részét, s az ekként kettős tűzbe vett ellenséges lovasság az imént elfoglalt 2 löveggel együtt gyorsan eltűnik a puska hatásos tüzkörletéből és az erősen megingott magyarok további üldözését, a tüzéséggel együtt tömör rendekben előnyomuló saját gyalogságának adja által.

Kisfaludy a jól megritkitott balszárnyhadát Királyrév felé vezette vissza; a hol azt a még mindig ott álló Bocskay csapat vette fel s a hova időközben *Asbóth* a jobb szárnyhaddal is beérkezett volt. Hogy erélyesen folytatott üldözés esetén a magyarok helyzete, hátban a posványos tereppel s két oldalt folyó vizek által határolva, a lehető legkétségbeesettebbé válhatott volna, könnyen elképzelhető, szerencsére azonban délután 4 óra tájban feltűnt a láthatáron *Rakovszky* őrnagy Farkasd felől jövő hadoszlopának éle, melyet *Herzinger* a Vág tulsó partjáról segítségül jövő III. hadtest előhadának vélt, minek folytán csapatjainak további előnyomulását s nemsokára az üldözést is beszüntette. Ily körülmények között *Asbóth* minden további veszteség nélkül vezethette vissza hadtestét az aszódi hid mellé, *Rakovszky* pedig a hadtest visszavonulását látva, különítményével újból Negyedre tért vissza, hogy legalább az épülőfélben levő hidat a netán tovább előnyomuló ellenség ellen biztosítsa.

Knezich e napi tevékenysége mindössze abból állott, hogy Sellye és Farkasd felé egy-egy különítményt rendelt ki tüntetés céljából; pedig ha ő hadtestével idejekorán a Vágon átkel, majdnem bizonyosra vehető, hogy az ütközet egészen más fordulatot vesz s a magyarok javára dől el. Hiába unszolták alparancsnokai *Knezichet*, lépjen segélyhozólag közbe a II. hadtest harczába, a tábornok azt hozván fel indokul, hogy erre határozott parancsa nincsen, hajthatlan maradt elhatározása mellett, hogy a Vágot, „csak a II. hadtest sikerült támadása után”, amint azt az napra szóló parancsa

előírás*, lépi át. Hogy a helyszínén jelenlevő főparancsnok ezen téves nézetnek és következményeinek egy rövidke parancs által könnyen elejét vehette volna, ahhoz kétség nem igen férhet, de úgy Görgey, valamint hadművelti dolgokban teljhatalmu helyettes hatósága, a központi hadművelési iroda, messze távol maradt a tettek színhelyétől.

A Zsigárd körüli ütközet Asbóth hadtestének mintegy 400 halottjába és sebesültjébe és 65 lovába került, 200 ember pedig foglyul esett; a császáriak vesztesége halottakban: 2 tisz, mindkettő az Auersperg-vértesekből, és 40 főnyi legénység; sebesültekben: 2 tisz, egyik az Auersperg-vértesektől, másika gyalogos, továbbá 61 főnyi legénység; összesen: 4 tisz, 101 főnyi legénység és 38 ló.

Nagy Sándor az I. hadtesttel a számára június 16-ikára szóló parancsot következőleg hajtotta végre: A délelőtt folyamán csupán-csak erős kémszemlét tartott Sempthe-Szered irányában, midőn pedig délután Asbóth első előnyomulásának és sikereinek híre beérkezett, 5 óra tájban ő is döntő támadásra határozta el magát; az e célra kirendelt *Máriássy-hadosztály* a Sempthétől keletre elterülő magaslatokat birtokába ejtven, onnan a helység előtt emelt sánczok ellen hatásos tüzelést kezdett, úgy hogy az osztrákok tüzésége csakhamar elhallgatni kényszerült. Erre 3 honvéd zászlóalj rohamra indult Sempthe ellen, melyet *Perin* tábornoknak 3 gránátos zászlóaljból, 2 lovas századból és 9 lövegéből álló dandára tartott megszállva. Kezdetben a honvédek működését siker koronázta, amennyiben az eltorlaszolt helység első házaiba benyomulniok sikerült. Ekkor azonban *Wohlgemuth* altábornagy hadtest parancsnok, a ki személyesen vezette az itteni ütközetet, a Szereden tartalékban álló csapatokat a Vág balpartjára átrendelvén, azok egy részével a sempthei védőrséget erősítette meg, mely most a magyarokat újból kiszorította a helységből, — 1 zászlóaljat és 2 lovas századot pedig a nyitrai országúttól északra, a szőlős magaslaton át az előnyomuló magyarok jobb oldala ellen indított útnak.

Ezalatt *Nagy Sándor* úgy gyalogságával, mint a tüzéséggel is előbbre nyomult és rövid idő alatt nemcsak a Sempthe előtt emelt sánczokat ejtette hatalmába, hanem a gyalogság egy része már a temetőbe is benyomult. És most ismét *Wohlgemuth* altábornagy volt az, a ki a kivivott előnyöket újból kiragadta a magyarok kezéből; ő ugyanis ezen elhatározó pillanatban a végső tartalék gyanánt visszatartott Koudelka gránátos zászlóaljat $\frac{1}{2}$ röppentyű üteggel dobta harezba, minek folytán úgy a sánczok, mint a temető ismét osztrák kézre kerültek. Miután azonfelül most már a szőlős magaslatokon át irányított oszlop is bontakozni kezdett a magyarok jobb oldala ellen, *Nagy Sándor* visszavonulásra adott parancsot, melynek

*) Lásd 55 oldal.

végrehajtása közben a Koudelka zászlóaljnak 4 magyar tizenkétfontos löveget elérni és hatalmába ejteni sikerült.

Az I. hadtestnek a támadásban részt vett csapatai Patára és Sopornyára húzódtak vissza, *Wohlgemuth* pedig megelégedett Sempthe megtartásával és a további üldözést beszüntette.

Az I. hadtestnek e napi vesztesége holtakban 79, sebesültekben 86, összesen 165 emberre és 24 lóra rúgott, míg ellenben a császáriak állítólag mindössze 9 halottat 40 sebesültet vesztek.

A peredi csata

A csata első napja 1849. június 20 án.

Wohlgemuth altábornagy az Alsó Vág menti események hírére még a június 16-ikáról 17-ikére hajló éjjel, valamint az utóbbi nap reggelén a *Perin* dandárt Vaghára és e helyett a Galgóczon álló *Jablonski* dandár 2 zászlóalját és 1 ütegét Szeredre rendelte ki. Ezen mozdulatok végrehajtása közben kapta *Wohlgemuth* *Haynau* tábornagytól a parancsot, miszerint saját IV. számú hadtestével, valamint az egyidejűleg rendelkezésére bocsátott *Panjutin* orosz hadosztállyal támadólag előrenyomulva, a magyarokat mielőbb a Vág balpartjára visszavetni iparkodjék. Ehhez képest *Wohlgemuth* főhadiszállását június 18-án Galanthára tette át és a következő napon a Zsigárdnál álló *Pott* dandár mögé a 4 zászlóaljat és 6 löveget számláló *Theissing* dandárt, valamint az Auersperg-vérteseket 1 lovas üteggel, nemkülönben 1½ század Ferdinand-császár vértest 1 hatfontos üteggel Perednél egyesítette; *Panjutin* hadosztálya 18-án Szempcz és Sárffőre, 19-én pedig Diószegig nyomult előre.

Herzinger tábornok, a ki a 8½ zászlóaljból, 7½ lovas századból és 36 lövegből álló *Pott* és *Theissing* dandárok felett hadosztályparancsnoki minőségben szerepelt, még június 18-ika folyamán az Alsó Vág felé erősebb kémszemlét tartott, mely alkalommal tudomására jutott, miszerint az Alsó Vág és a Feketeviz alkotta szögben legalább 18—20,000 főnyi magyar sereg áll összpontosítva; ennek folytán *Herzinger* az elrendelt támadó műveletet csakis újabb erősítések beérkezése után vélte megkezdhetőnek s így dandárait június 19-én Zsigárd és Pered mellett elfoglalt állásukban hagyta meg, a hol azok 20-án az újból támadólagosan előnyomuló magyarok által megtámadtattak.

Ez utóbbiak közül a zsigárdi ütközet után a II. hadtest csapatai Aszódnál, a III. hadtest Tardoskednél, az I. Mocsnoknál állott; *Rakovszky* különítménye Farkasdot és Negyedet tartotta megszállva.

Görgey a balul végződött zsigárdi ütközet után, bár *Klapka* egy június 19-én hozzá intézett levelében határozottan ellenezte azt, 20-ára a támadás megismétlését határozta el, melynek személyes vezénylete alatt, de különben ugyanazon elvek szerint kellett vég-

hezvitetnie, mint az imént meghiusultnak. A vonatkozó intézkedés Tatán június 19-én kelt s Asbóth emlékiratai szerint szószerint következőleg hangzott: „Rendelet 1849. június 20-ára. A Vág háta megett az ellenségnek 16-án történt sikertelen megrohanása, 20-án hajnalban a II. hadtest által megújítandó. Az akkor adott rendeleték ez esetre is érvényesek, de a III. hadtest még azon utasítást kapja, hogy a Vág fölé még az ellen láttára is hidat vonasson.*) Ha ez sikerült, a III. hadtest keljen át a folyón a II. támogatására, *de csak akkor, ha e hadtestnek sikerült az ellenséget Zsigárdból kiűzni*, (?!) különben a III. hadtest mindenesetre a II-iknak támaszul rendeltetett. Tarnócz és Vecsénél a III. hadtest egy dandára az ellenséget Sellyén zaklatandja, tévedésbe hozza, amennyiben ott hidépítési szándékot mutat, e célra némi építkezési eszközt és anyagot kell a partra vinni. E brigade-ba kell az ágyúütegeket is beosztani. — Az I. hadtest és Horváth ezredes úr őrcsapata egészen a 16-iki rendelethez tartja magát. Görgey főtábornok úr a II. hadtest mellett leend, hogy a támadást vezérelje. — A negyedi hid építésén szakadatlanul kell munkálkodni, hogy az holnap reggel okvetlenül kész legyen. A (III.) hadtest ezután Negyednek tart és Görgey tábornok úr rendeletére, *szükség esetében* a Vág jobb partjára vonul. A dandárnak Tarnóczon és Vecsén történő állomásozása esetében is, természetesen mindezek tartandók meg. (?) Bayer ezredes.“ Ezenfelül Klapkának még külön meghagyatott, miszerint a VIII. hadtesttel Aszódra vonuljon, innen a Vásárutnál álló ellenség ellen tüntessen és ha a II. hadtest támadása nem sikerülne, úgy azt majd felvenni iparkodjék.

E szerint a támadás újból nem az egész erő által egységesen, hanem tulajdonképen csak a II. hadtest által volt végrehajtandó, a melynek most magára hagyatva, az osztrákok jobb összpontosítása és a Panjutin hadosztály közreműködése mellett, még kevesebb kilátása lehetett a sikerre, mint 16-án.

A II. hadtest, hogy intézkedészerűen már hajnalban megkezdhesse a támadást, már 19-én éjfél előtt 11 órakor indult el Aszódról és hajnali fél 5 órakor érkezett Zsigárd közelébe, a hol sűrű köd által fedve várta Görgey megérkezését. Miután 1 teljes óra hiába telt el várakozásban, nehogy *Rakovszky*, a kinek parancsa volt Negyed felől jöve szintén hajnalban megindítani támadását a zsigárdi állás balszárnya ellen, elszigetelten menjen neki az ellenséges túlerőnek, *Asbóth* elhatározta, hogy nem várva tovább Görgey beérkezésére, maga vezeti hadtestét támadásra előre, mihez az következőleg állott csatarendbe: *Szekulits* 5 zászlóalj és 3 ütegnyi hadosztálya a középet, a lovasság — Privoda őrnagynak egyik Würt-

*) Ezt ugyan Rakovszky őrnagy már 18-án esti 6 órára elkészítette, a miről azonban a hadműveleti irodának Tatán tudomása nem volt.

temberg-husár osztályát kivéve — *Mándy* alezredes alatt a balszárnyat képezte; a 25. és 54. zászlóalj 2 üteggel *Kisfaludy* őrnagy alatt a jobb szárnyon állott, míg a Don Miguelek és az 56. zászlóalj, továbbá *Privoda* husár osztálya 1 lovas üteggel a tartalékhadat képezte a közép mögött. *Rakovszky* őrnagy a 48. és a Boeckay-zászlóaljjal, mint önálló jobboldal különítmény Negyed felől nyomult előre, ellenben a pozsonyi vadászzászlóalj és a Beregi csapat a legszélsőbb balszárnyon Királyrév megszállására rendeltetett ki.

Reggel 7 óra tájban, a midőn a köd oszladozni kezdett, megkezdte *Asbóth* a támadó előnyomulást; Királyrévet a Beregi csapat s a pozsonyi vadászok csekély ellentállás után beveszik, mialatt a 49. és 60. zászlóalj, valamint *Rakovszky* őrnagy különítménye megelőző hatásos ágyúzás után Zsigárdra vetik magukat s *Pott* dandárát csakhamar visszavonulásra bírják Pered irányában. Ekkor érkezik be *Herzinger* a *Theissing* dandárral és *Pott* visszavonulását fedezendő, Királyrévet igyekszik hatalmába ejteni, a hol azonban igen makacs ellentállásra talált. *Asbóth* látva a fenyegető veszélyt, parancsot ad ütegeinek, miszerint tüzelésüket a támadó *Herzinger* ellen irányítsák s egyidejűleg *Mándy* alezredest a lovassággal szintén rohamra indítja ellene. A Württemberg-husárok a 16-án szenvedett csorbát kiköszörülendő, a legnagyobb elszántsággal küzdenek *Herzinger*nek szintén rohamra induló lovassága ellen és azt heves kézi tusa után a *Theissing* dandár balszárnyára vetik vissza, miáltal nemcsak ez, hanem csakhamar az egész dandár is rendetlenségbe jő, úgy hogy *Herzinger* kénytelennek érezte magát, a magyar balszárny által üldöztetve, csapatjait Alsó-Szély felé visszavezetni.

Mialatt mindez Királyrév körül történt, *Asbóth* ezredes nyomon követte *Pottot* Pered felé s azt 3 zászlóaljjal arczban, 2 zászlóaljjal pedig *Szekulits* alatt oldalban támadta meg s egyidejűleg *Rakovszky* őrnagynak parancsot adott, miszerint a zsigárd-peredi erdőt megkerülve, az ellenséget hátban támadja meg.

Wohlgemuth a *Pott* dandárt s hadteste tűzérének java részét Pered előtt ismét harcához fejlődte és különösen az utóbbinak tüze annyira érezhetővé vált, hogy *Asbóth* első harczvonala, a 60., 61. és 63. zászlóalj, de kivált ez utóbbi, mely közé egymás után két gránát csapott, ingadozni kezdett. Erre *Privoda* őrnagy, hogy a gyalogságot kissé degagirozza, egy század Württemberg-husárral az osztrák balszárny ütegre veti magát, de az ennek fedezésére a sövények mögött rejtve felállított vadászzászlóalj úgy a husárokat, valamint a Zsigárd felől szintén errefelé tartó *Szekulicsot* is oly hatásos tüzzel árasztja el, hogy azok csakhamar hátrálni kénytelenek. Erre *Asbóth* tartalékhadatát, az 56. zászlóaljat és a Don Migueleket, vezényli rohamra; ő maga ragadja kezébe a 63. zász-

lőalj lobogóját s így serkenti csapatjait a küzdelem folytatására. Ép ekkor, délután 1 óra után érkezett be *Görgey* is a harc színhe-lyére, a ki aznap reggel már csak a II. hadtest elindulása után ért Aszódra, a hol aztán, a helyett hogy a II. hadtestet mielőtt utolérni iparkodott volna, délelőtt 10 óráig környezetével együtt az erdő árnyékában húzta meg magát, állítólag azért, hogy a szintén oda-érkező *Klapkát* a támadás folytatásának szükségéről személyesen meggyőzze.

Asbóth előrerendelt tartalékhada elszántan ment neki a Pered helységét megszállva tartó ellenségnek, de ennek öldöklő tüze folytán a magyarok vonala ismét ingadozni kezd; ámde *Asbóth* semmi áron sem akar tágitani, végig száguld a vonalon, egyik zászlóaljat a másik után bátorítja, lelkesíti, majd személyesen a közép támadó oszlop élére állva, negyedizben indítja rohamra csapatjait. Az erőteljes lökem a magyarok vonalát egészen a helység elke-romáig hozza előre, a mely körül mindkét részről iszonyúan elke-seredett harc fejlődik ki. E válságos pillanatban nyomul be *Ra-kovszky* a 48. zászlóaljjal és a Bocskay-gyalogsággal hátulról a faluba, minek folytán *Pott* attól tartván, hogy minden oldalról be-kerítetik, dandárját, melyből mintegy 100 ember foglyul esett, har-czolva Deáki felé vezette vissza.

Ily körülmények között az ellenfele által különben is szoron-gatott *Theissing* sem maradhatott meg Alsó-Szélynél, minek folytán *Herzinger* a két dandárt Vizkelet- és Taksonyra rendelte vissza. *Asbóth* a harc fáradalmaitól végkép kimerült csapatjait Pered, Deáki és Alsó-Szélynél gyülekeztette. Csak ekkor, délután 2 óra után lettek láthatóvá a III. hadtest oszlopélei, amennyiben *Görgey* beérkezése után azonnal parancsot küldött a hadtestével a Vág tulsó partján veszteglő *Knezichnek*, miszerint előnyomulását hala-déktalanul kezdje meg.

Ezalatt *Görgey* *Asbóth*tal heves szóváltásba keveredett; s utób-binak — bizonyára jogtalanul — szemrehányólag kifogásolta, hogy a támadást önhatalmúlag az ő beérkezése előtt indította meg, de egyszersmind hevesen kikelt a III. hadtest tétlensége ellen is. A hosszas vita eredménye lőn, hogy *Görgey* még ugyanaznap *Asbóth*ot túltevékenysége, *Knezichet* ellenben, úgy e napi mint a 16-án ta-nusított önállóság és tevékenység hiánya miatt elmozdította hadtest-parancsnoki állásukból s a II. hadtest élére *Kászonyi József* ezredest, a III. hadtest parancsnokává pedig *gróf Leiningen Károly* ezredest nevezte ki; a legkülönösebb pedig a dologban, hogy *Asbóthnak* saját volt hadtestében a több heti szabadságra menő *Szekulits* he-lyett hadosztályparancsnokságot kellett átvennie. Egyidejűleg a II. hadtest vezérkari főnökévé, *Meszéna* alezredes helyett báró *Hügel* őrnagy neveztetett ki, *Leiningen* ezredes hadosztályát pedig *Föld-váry Károly* alezredes vette át.

A csata befejeztével *Görgey* a következő tudósítást küldte a központi irodának Tatára: „Pöröd, június 20. 1849. délután 4 órakor. A II. hadtest jelenleg Alsó-Szélyt és Királyrévet tartja megszállva, és maga Alsó-Szély és Pöröd közt táboroz. A III. hadtest Pörödet tartja megszállva; táboroz pedig ezen helység és a Vág között. Hir szerint az ellenség Deákiból és Sélyéből is kivonult már; de mi már tovább nem bírjuk követni, annyira kifáradtak az emberek. A küzdelem kivált Pered birtokáért, meglehetősen meleg volt. Valami nagy veszteségeinkről nem tudok. Az ellenség, amint nekem jelentik, csak foglyokban valami 70 embert őrmestertől lefelé, és 13 tisztet veszített. Holnap 21-én megkísérlem a III. hadtesttel Sélyén át Galantha felé nyomulni előre, emellett természetesen arra számítok, hogy mind Klapka Vásárútnál, mint Nagy Sándor Szerednél szerencsésen harcolnak. A II. hadtest azalatt Alsó-Szély és Deáki között állva marad, hogy a III-iknak baloldalát fedezze. Ezen közlésnek egyik példányát egyidejűleg Nagy Sándornak küldöm. Lőszert, a mennyi csak van, utánunk kell küldeni. Ha Klapka Vásárutat bevehetné és Nádszeget az érsekujvári Dunán át megszállhatná: ezáltal nekem a holnapi hadműveletem nagyon meg lenne könnyítve. Épen most jelenti egy czirkálónk, hogy Sélye is üres. *Görgey*“.

A Vág mentén lefolyt ezen harcokkal egyidejűleg a Csallóközben is ütközetre került a dolog az osztrák II. és a magyar VIII. hadtest csapatjai között. Előbbi június 20-ikára azon parancsot vette, miszerint az érsekujvári Dunaág mindkét partján előnyomulva, a Csallóközben álló magyarokat lekösse és meggátolja, hogy innen esetleg a Vághoz erősítések küldessenek. Miután viszont Klapkának is az volt a parancsa*), hogy Vásárút felé tüntetőleg nyomuljon előre, az összeütközés ezen helység közelében kikerülhetlenné vált.

Csorich altábornagy vett meghagyásához képest június 20-án reggel az eperjesi és nádszegi átkelők megfelelő megszállása után, egy 2 zászlóalj, 4 lovas század és 18 lövegből álló oszlopot Vásárútról Aszód felé, egy másik oszlopot Al-Bárról Nagy Megyer s végül a *Reischach* dandárt Patason át szintén az utóbbemlitett helység felé indította útnak.

Klapka, a ki a *Kosztolányi* hadosztálylyal a délelőtt folyamán Aszódnál megérkezve, azt a guttai út mindkét oldalán állította fel, déltájban értesült az ellenség előnyomulásáról s nehogy az általa védendő hid közelében támadtassék meg, elhatározta, miszerint maga is támadólag megy eléje az ellenségnek; e czélból *Kosztolányit* 2 zászlóaljjal, 1 lovas századdal és 4 löveggel a guttai úton a Duna-

*) Lásd ezen kötet 61. oldalát.

ág mentén, *Rohonczy* ezredet a csak nem rég felállított Károlyi-huszárok 3 századával és 1 lovas üteggel Királyföldén át Al-Bár irányában, *gróf Zichy* ezredet pedig egy kisebb hadoszloppal Apácza-Szakállasról az országuton Nyárasd felé indította el s végül *Janik* ezredesnek a 64. és 18-k zászlóaljjal, 1 lovas századdal és 4 löveggel a Kosztolányi és Rohonczy hadoszlopokat tartalék viszonyban kelle követnie.

Csorich balszárnyoszlopa Nyárasdra érvén, ott a magyarok előnyomulásának hírére következőleg helyezkedett el: a 2 zászlóaljnyi gyalogság a helységet és a mellette a Kis-Duna irányában elterülő erdőcskét szállotta meg; a lovasság a jobb szárnyon, a helységen kívül foglalt állást; a tüzérség egyelőre a falu mögött maradt. *Kosztolányi* nyomban támadásra indult s a főntebb említett erdőcskét hatalmába ejtvén, éppen Nyárasd ellen készült rohamra, midőn a 2 század Civallart-dsidásból és 2 század Liechtenstein chevauxlegérsből álló ellenséges lovassággal összecsapott Károlyi-huszárok visszadobattak. Erre *Klapka* 1 század Hunyady-huszárt dobott az üldözésre induló osztrák lovasok elébe s ez, valamint az egyik közelben álló üteg tüzelése meg is állította az ellenséges lovasságot. Ezalatt *Rohonczy* újból összeszedte fiatal huszárait és ismét nekiment az ellenséges lovasságnak, de ez alkalommal is visszaveretett. Erre a két osztrák zászlóalj is kitört Nyárasdból, minek folytán az ellenséges lovasság által balszárnyában fenyegetett *Kosztolányinak* szintén tágitania kellett. Az osztrák lovasság nyomon követte az elvonulókat, miközben a lovasság harmadizben is összecsapott egymással, de ebben is a magyarok húzták a rövidebbet, miáltal *Klapka* helyzete felette komolylyá vált. Szerencséjére azonban végre beérkezett kissé elkésett tartaléka *Janik* alatt, valamint *gróf Zichy* oldaloszlopa is, minek folytán csakhamar újból sikerült a harcvonalat helyreállítani. Ezt látván *Csorich*, azonnal beszüntette a harcot és csapatjait Nyárasdon át ismét Vásárútra vezette vissza, *Klapka* pedig korábban elfoglalt aszódi állásába vonult.

A peredi csata második napja.

1849. június 21-én.

Június 21-ikére *Görgey* a következő intézkedést bocsátotta ki: „Főhadiszállás Pered, június 20-án. Hadiintézkedés 1849. június 21-ikére. Az ellenség a legnagyobb óvatosságot teszi szükségessé, kivált éjjel után szorgalmas czirkálgatást Séllye, Deáki és Takszony felé. A mint hajnalodik, a csapatok tartsák csatakészben magukat és pihenve várják be a parancsot a támadásra. Ha az ellenség maga támad: akkor az ütközetet feltétlenül el kell fogadni. Ha vesztég marad az ellenség; akkor a valószínűleg részünkről indítandó támadásra, vagy Szered felől hallható ágyúzás, vagy pedig

a III. hadtestnek ma még a Vág tulsó partján eldisponált részeinek megérkezése fogja megadni az alkalmas perczet. Ezen támadás esetén annak célpontja a III. hadtest számára: előbb Sélye, aztán Vágkirályfalva s a későbbi folyamatban Pallócz, Kajal és Galantha lesz; a III. hadtest balszárnya egyidejűleg a II. hadtest jobbszárnnyával Deákit fogja bevenni és megszállani. A II. hadtest balszárnya ugyanekkor Alsó-Szélyben marad támasztva. Általában a II. hadtestnek feladata a III. hadtest hátrálási vonalának fődözése. Csak mikor a III. hadtest Sélylyén túlnyomult előre, lesz szabad a II. hadtestnek is az Alsó Szély és Deáki közti felállítást elhagyva, egy színvonalban a III-ikkal, arcmenetben Taksony irányában előrenyomulni. Mind a két hadtest biztosítja a maga szárnyát t. i. a II-ik a balt, a III-ik a jobb szárnyat, erős messzijáró czirkálók által. Királyrév és Alsó-Szély az előnyomulás közben is megszállva maradnak a II. hadtesttől. Reggeli 5 órakor egy század Ferdinánd-huszár az érsekújvári Dunán át Aszódra megyen, hol is Klapka tábornok rendelkezésére bocsátkozik; viszont ugyanezen órában két század Károlyi-huszár Aszódról Peredre indul Kászonyi ezredes úr parancsai alá. Klapka tábornok úrnak holnap ugyanaz a feladata, a melyet ma végzett, t. i. az aszódi hidnak biztosítása. A Klapka tábornok úr által segítségül kért ágyúüteg, az ellenség részéről ide fenyegető veszély miatt, emitten nem nélkülözhető. A hátrálási vonalak ugyanazok, melyek az eddigi s a jövőendőbeli előnyomálásai. Részünkre való balfordulat esetén, ha az ellenség még annyira szorít is: Peredet mégis tartani kell a végsőig. Görgey tábornok.“

Az *I. hadtest* és *Horváth* ezredes külön parancsot kaptak s feladatuk volt 21-én is megint csak Szered, illetve Galgócz ellen tüntetni. A seregtestek, tehát a 16. és 20-iki tapasztalatok daczára megint csak egyenkint, egymással csak igen laza összefüggésben rendeltetnek harezba.

Miután junius 20-án éjjel *Görgey* a *Panjutin* hadosztály Diószegre érkezéséről, nemkülönben *Klapkának* balul végződött nyárasdi ütközetéről is jelentést vett, ezen körülmények szándékának megváltoztatására bírták s újabb elhatározása immár abból állott, hogy védőállásban bevárja az ellenség támadását s csak ha e közben a harez a magyarokra nézve venne kedvező fordulatot, megyen majd át támadásba. Ennek folytán a II. és III. hadtest 21-én hajnalban következőleg állott csatarendbe: A *jobbszárnnyon*, Pered középízfőuteczájától jobbra a vágmenti Hetmény pusztáig a III. hadtest állott fel s egy erősebb különítménnyel az arcvonala előtt fekvő Deákit tartotta megszállva; a *balszárnnyon* a Dudvág mentén, Alsó-Szélytől mintegy 2000 lépésnyire délre *Rakovszky* állott fel a II. hadtest egyik gyalog dandárjával, melyhez a kellő számú lovaság és tüzérség is osztatott be; ebből 2 zászlóaljat, ugyanannyi lö-

veget és némi lovasságot Rakovszky Alsó Szély megszállására tolt előre; a II. hadtest zöme az *állás közepét* foglalta el Rakovszkytól jobbra Pered középfüteczájáig, a hol a III. hadtesttel lépett érintkezésbe. A II. hadtest lovassága *Mándy* ezredes parancsnoksága alatt saját hadteste zömének balszárnyán, a többi lovasság *Pikéth*y ezredes alatt Pered mögött foglalt állást. Az ekként felállított II. és III. hadtest állománya: 19³/₁₀ zászlóalj, 21 lovas század és 80 löveg, összesen mintegy 19.000—20.000 főnyi létszámmal.

Az osztrákok részén *Wohlgemuth* altábornagy a 20-iki kudarc után másnapra összes rendelkezésére álló erőinek egyesítését határozta el, hogy azokkal feladata értelmében támadólag előnyomulva, a magyarokat a Vágon át visszavesse. E célból *Perin* tábornok parancsot kapott, miszerint a sempthei hid elrombolása után még a 21-ikére hajló éjjel 3 zászlóalj, 1 lovas század és 9 lövegből álló dandárjával Szeredről Királyfalva és Pallócra meneteljen s hogy másnap a Sellyénél álló zászlóaljat és 1/2 röppentyű üteget magához vonva, Hetményen át a Pered felé előnyomuló *Herzinger* hadosztály felé keressen csatlakozást. *Panjutin* hadosztályából még 20-án este az egyik vadász ezred 1 üteggel az újból Felső-Szélyig előrerendelt *Theissing* dandár erősítésére Hidas Kürtre tolatott előre; míg a hadosztály fennmaradó 3 gyalog ezrede és 3 ütege, valamint a hozzá beosztott 2 század Civallart-dsidás és 4 század osztrák vértés Taksonyig nyomult előre. *Wohlgemuth*nak ekként a támadásra rendelkezésre álló ereje 28¹/₂ zászlóaljat, 13 lovas századot és 96 löveget tett ki s létszáma legalább 25.000 emberre tehető;*) tehát néhány ezerrel több mint a vele közvetlenül szemben álló II. és III. magyar hadtest, melyhez azonban *Görgey* a június 21-ikére tervezett döntő támadáshoz legalább is Nagy Sándornak mintegy 9.000 főnyi hadtestét igen könnyen csatlakoztathatta volna.

Wohlgemuth 21-én reggeli 5 órakor hadaival a következő csoportosításban kezdte meg támadó előnyomulását: A *Herzinger* tábornok parancsnoksága alatt álló *jobb szárny*, 1. harcvezonalban a *Theissing* dandárral és az ennek balszárnyához csatlakozó *Auersperg* vértésvezreddel, 2. harcvezonalban a *Semjakin* dandár Brjansk orosz vadászezredével Hidas-Kürtből Felső-Szélyen át, a hol az oszlop a Dudvág balpartjára kelt át, Alsó Szély felé tartott, melyet *Rakovszky* előretolt különítménye harc nélkül odahagyott. A *Panjutin* által parancsnokolt *középen* a 2 üteggel megerősített *Kobjakow* orosz dandár, melyhez jobbról 4, balról 2 osztrák lovas század csatlakozott, nyomult előre Taksonyon át Deáki felé; a szintén a közép hadhoz tartozó *Pott* dandár az oroszok balszárnyán ugyancsak Deáki felé tartott; *Pott* és *Kobjakow* mögött középen tartalék gyanánt a *Semjakin* orosz dandár másik ezrede 1 üteggel következett.

*) Raming ezen haderők látszámát 22.000, Rüstow ellenben 28.000-re teszi.

A csatatavonal *balszárnyát* végre a Sellyén at Hetményre irányított *Perin* dandár képezte.

Görgey értesülvén, miszerint az ellenség főtámadását Pered irányában szándékozik végrehajtani, *Rakovszky* hadoszlopának zömét a II. hadtest balszárnyához leendő csatlakozásra utasította, a Deákiba elöretolva volt különítményt pedig az ellenséges oszlopok közeledésének hírére szintén a főállásba rendelte vissza.

Délelőtt 10 óratájban végre, miután *Panjutinnak* középhada Deákinál teljesen harcához fejlődött, a tulajdonképeni csata kezdetét vette, melyet a két orosz üteg a magyar II. hadtest és a III. hadtest balszárnya, Pott ütege pedig az utóbbemlített hadtest közepe ellen irányzott heves ágyúzás vezetett be. Az orosz ütegeknek majdnem egy órai hatásos tüze folytán, valamint azon körülménynél fogva, hogy *Herzinger* a Rakovszky elvonultával magával szemben talált igen gyenge magyar különítményt minden nagyobb erőfeszítés nélkül Királyrév felé szorította vissza, a magyar II. hadtest balszárnya tágitani volt kénytelen; ellenben annak jobb szárnya, miután a III. hadtest Pottal szemben derekasan kitartott állásában, továbbra is megtartotta Pered előtti terepszakaszát.

Görgey tökéletesen átlátta a balszárnyának visszanyomásából keletkezett nagy veszélyt s így főtörekvése oda irányult, hogy az említett szárnyon megbomlott harczrendet valamikép újból helyreállítsa. E végből elhatározta, miszerint rendelkezésre álló összes lovasságát az ellenséges középhad jobb szárnya ellen hozza működésbe, másrészt pedig a már-már Királyrévig eljutott *Herzinger* visszanyomásával az említett helység felé újból kirendelt Rakovszky különítményt bízta meg.

Az elrendelt lovas támadásban egyelőre csak *Pikéthý* ezredes 12 lovas százada vehetett részt, amennyiben *Mándy* ezredes 8 századnyi lovasságával időközben azon parancsot vette, miszerint a csapatjainak egy részével szintén Pered felé letért *Herzinger* tábornokot előnyomulásában, lehetőleg tartóztassa fel.

Pikéthý ezredes elszántan vezette lovasságát *Panjutinnak* szintén lovasságból álló jobb szárnyhada ellen s a huszárok 80 lépésre az ellenséges lovasság elé érve, előbb elsütik karabélyaikat s aztán kardot rántva indulnak a tulajdonképeni rohamra, melyet az első sorban álló 2 század Civallart dsidás és 1 század Liechtenstein-chevauxlegers fogott fel. Ezeknek kézitusája alatt a Dudvág felől hirtelen még 4 vértés század jelenik meg az összeütközés színhelyén, melyeket báró *Burits* altábornagy és báró *Lederer Károly* tábornok a huszárok oldala és részben azok háta ellen vezet, megjegyezvén, hogy ezen századokat még az egyik orosz üteg is határozatosan támogatta. A huszárok egyideig derekasan tartják magukat, végre azonban az oldal és háttámadás által zavarba hozva, tömör vonaluk felbomlik, minek folytán *Pikéthý* a további küzdelemmel felhagyva, Pered mögé huzódik vissza.

A balul végződött lovas támadás folytán *Görgey* kénytelennek érezte magát Pered előtti gyalogsági állását is, leginkább pedig annak jobb szárnyát hátrább vonni; az elrendelt visszavonulást Pereddel egy magasságra, azaz alig néhány száz lépésnyire, *Leiningen* harczolva és példás rendben hajtotta végre.

Ezalatt a Dudvág mentén igen jelentős dolgok játszódtak le. *Herzinger* ugyanis látván, miszerint *Rakovszky* elvonulásával Pered felé, előtte csak gyengébb ellenséges osztagok maradtak, ezek folytatólagos üldözésére csupán csak *Theissing* dandárát hagyja meg a Dudvág mentén előnyomulóban, a ki a Királyrévnél állást foglalt gyenge magyar osztagokat — az ujonnan e szárnyra rendelt *Rakovszky* különítmény ekkor még csak útban volt az említett helység felé — mindjárt első rohamra visszavetette. Ellenben, mint már korábban is jeleztük, az orosz vadász ezreddel, ennek ütegével és még 10 osztrák löveggel, valamint az Auersperg-vértesek 4 századával, melyeknek sikeres közbevágását fentebb már érintettük, *Herzinger* Pered felé tért le, mely helység ellen *Wohlgemuth* ekkor már az eldöntő támadás végrehajtását határozta volt. Ehhez *Panjutin*-nak hadosztálya zömével arcban a helység északi szegélye ellen, evvel kapcsolatban *Pottnak* dandárával a helységtől keletre fekvő erdőcske ellen, az éppen beérkezett *Perin* dandárnak pedig átkarolva a magyarok jobb oldala ellen kelle előnyomulnia; ez utóbbiaknak már különben is benyomott bal szárnyát képező II. hadteste ellen végre *Herzinger* volt hivatva döntőleg közbelépni magával hozott csapatosztályaival. Ez utóbbi előnyomulása közben mindenekelőtt az eléje küldött *Mándy* ezredesre bukkant, a ki azonban, lovasságot alig találván magával szemben, csakhamar félre vonult, nehogy hadteste tüzéségét a kilövésben gátolja. Miután *Herzinger* a magyar II. hadtest bal szárnyát löveglőtávolságra megközelítette, mindenekelőtt ő is tüzéségét vonultatta fel és annak rövid ideig tartó előkészítő tüze után az orosz vadász-ezredet támadásra indította. Ezt a Peredtől nyugatra eső erdőcskében felállított 3 honvéd zászlóalj oly hatásos puskatűz alá fogta, hogy, miután az oroszok ezredese, *Baumgarten* alól a lovat kilőtték, a 2. zászlóalj parancsnoka, *Kubarkin* őrnagy pedig elesett, utóbbinak zászlóalja ingadozni kezdett. Ekkor *Baumgarten* ezredes a zászlót kezében fennen lobogtatva, harsány hangjával új életet önt katonáiba, a kik egy újabb elhatározó rohammal visszavetik a honvédeket az erdőből, kiket aztán a még idejekorán szintén odébb állt tüzéséggel együtt *Görgey* és *Kászonyi* a helység mögött újból rendezni iparkodott.

Ezalatt *Panjutin* arcztámadása is előbbre jutott, melyet két zászlóaljjal az első, kettővel tartalék gyanánt a második harc-vonalban hajtott végre. Az oroszok Pered északi szegélyét hatalmukba ejtván, egészen a templomig nyomultak előre, melynek környékén a magyarok erősen elsánczolták és eltorlaszolták magukat,

ugyanott felvonult 4 lövegükből pedig a leghatásosabb tüzet fejtették ki, úgy hogy itt az ellenség nem várt makacs ellentállásra talált. Ámde e maroknyi magyar had hősie magatartása már csak keveset nyomhatott a latba, amennyiben *Pott* és *Perin* időközben a helységet keletről megközelítvén, azt annyira elárasztották röppentyű lövedékekkel, hogy az több helyen kigyulladt s így a benmaradás lehetlenné vált. Azonkívül *Herzinger* is mind jobban előbbre vonult s már nemcsak oldalát, hanem visszavonulási vonalát is fenyegette a magyaroknak.

Ezen körülmények arra birták *Görgeyt*, hogy középhada és jobb szárnyának hátrább vonását rendelje el. E tekintetben kiadott intézkedései értelmében a II. és III. hadtestnek Zsigárd előtt újból állást kellett foglalnia, melyből, ha majd *Rakovszkynak* Királyrévet visszafoglalnia sikerül, *Nagy Sándor* pedig az ellenség hátában megjelenik, mire úgy látszik *Görgey* erősen számított, — az egész magyar hadnak újból támadólag kellett volna fellépnie. Az erők visszavonása és újbóli csatarendbe állítása Zsigárd előtt, kivéven, hogy a Pered templománál utolsó pillanatig kitartott 4 löveg a helységben rekedt, csodálatos módon elég jó rendben hajtattott végre, a mi csak akként magyarázható meg, hogy az ellenség a visszavonulókat nem igen szorongatta.

Mialatt *Leiningen* Pered és Zsigárd között az új csatavonal helyreállításán fáradozott, addig *Görgey* Királyrév felé vágatott, a hol akkor már *Rakovszky* 4 zászlóalj, 2 lovas század és 4 ágyúból álló különítményével oly erélyes támadást intézett volt a Királyrévet megszállva tartó *Theissing* dandár ellen, hogy annak egy része a Dudvág mentén Alsó-Szélyre, másik, a Feketevízen át szorított része pedig *Rakovszky* által hathatósan üldöztetve, Tallós felé vonult vissza. *Herzinger*, mihelyt a Királyrévnél megélénkülő ágyúharcot meghallotta, küldött ugyan *Theissing* támogatására egy orosz zászlóaljat 4 löveggel, de mire ezek Királyrév közelébe jutottak, a *Theissing* dandár már rég vissza volt vetve. Az ezen eseményekről értesült *Wohlgemuth* Herzinger tábornoknak nyomban azon parancsot küldte, miszerint a korábban Peredre vezetett összes csapatokat és a *Theissing* dandárt újból egyesítse s így kísérelje meg Királyrév visszafoglalását. Erre azonban már nem került a dolog, a mi részben annak is köszönhető, hogy a Pered alól elvonuló *Herzinger* *Mándy* ezredes többször sikeresen nyugtalanította és feltartóztatta lovas támadásai által, míg végre az osztrák lovasság sikerült ellentámadásba átmenvén, a huszárokat ártalmatlanná tette.

Mihelyt Királyrév *Rakovszky* birtokában volt, *Görgey* nyomban parancsot küldött *Leiningennek*, hogy a támadólagos előnyomulást Pered és Zsigárd közt elfoglalt állásából kezdje meg, ekkorára azonban már *Panjutin*, *Pott* és *Perin* is újból folytatták volt a Pered birtokbavételével egyidőre beszüntetett támadást. *Leiningen*

ezáltal jobb szárnyát túlszárnyalva látván, a támadólagos előnyomulást meg sem kezdette, sőt ellenkezőleg kénytelennek érezte magát egy újabb összezsepapás elől kitérni és visszavonulását Farkasd felé megkezdzeni, miről azonnal jelentést küldött Görgeynek.

Evvel a csata sorsa el volt döntve s *Görgeynek* mi sem maradt egyéb hátra, mint a végleges visszavonulást elrendelni, mely a III. hadtest által Farkasd-Negyeden át a Vág balpartjára, a II. hadtest által pedig a sereg-akli hidon át a Csallóközbe volt végrehajtandó. Az előbbi *Pott* és *Perin* nyomon követték, míg ellenben *Panjutin* azt baloldalba akarta fogni, mely szándékát azonban a holt Vágnak akadályt képező egyik ága megghiusította. *Leiningen* még aznap este, illetve éjjel minden komolyabb baj nélkül kelt át a Vágon, míg utóvéde egészen június 22-ike reggeléig tartotta Negyedet megszállva, a hova aztán *Pott* dandára minden ellentállás nélkül vonulhatott be.

Kászonyi szintén nagyobb baj és veszedelem nélkül hajthatta végre visszavonulását Aszódra, a hova *Görgeyvel* együtt csapatjainak élén este 8 óra tájban érkezett meg. Üldözésére, vagy jobban mondva szemmeltartására mindössze 1 orosz zászlóalj 1 vértesszázaddal és 2 löveggel rendeltetett ki, mely még aznap este Sereg-Akolt szállotta meg. Úgy itt, mint Negyednél a hidat a magyarok átkelésük befejezése után hasznavehetlenné tették.

A Csallóközben kölcsönösen felállított erők az napi működése röviden összefoglalva a következő volt: *Csorich* altábornagy 20-án *Haynautól* azon parancsot vette, miszerint a következő napon Wohlgemuth támadását elősegítendő, a *Liebler* dandár zömével és a *Simbschen* lovas dandárral az érsekújvári Dunaág bal partján Nádszegen át Sereg-Akol felé, tehát a magyarok oldalába és hátába támadó mozdulatot eszközöltessen, ami a peredi csata kimenetelére való tekintettel a magyar II. hadtestre nézve kétségkívül végzetessé válhatott volna, — Vásárutról Aszód irányában ellenben csupán erélyes tüntetésre szorítkozzék. Ámde *Csorich* erőinek gyengeségére és a megteendő nagy távolságra való tekintettel a balparti támadó mozdulattól teljesen elállott és 21-ikére is csupán a Csallóközben végrehajtandó tüntetőlegyes magatartást határozott; de még ennek kiviteléhez is későn, csak 21-én a délután folyamán fogott hozzá.

Klapka szintén teljesen védőlegyes magatartásra szorítkozott, mi célból rendelkezésére álló 4 zászlóalját, 5 lovas századát és 10 lövegét következőleg állította fel: 2 zászlóaljat 4 háromfontossal *Kosztolányi* alatt a gutai uton Nyárasd felé, a hidtől mintegy 1000 lépésnyire; 2 zászlóalj, 4 lovas század és 1 lov. üteg *Janik* alatt Aszód körül, míg e két csoport között összeköttetésül a lovasság fenmaradó része foglalt állást; gróf *Zichy* gyenge hadoszlopával végre Apácza Szakállasnál maradt.

Az osztrák csapatok az elrendelt tüntetéshez a délután folyamán 4 oszlopban nyomultak előre és pedig a *Reischach* dandár

egy része Nyárasdon át Aszód felé, annak zöme pedig Bösről Patas felé, honnan aztán egy kisebb különítmény Nagy-Megyer irányában vált el. A *Simbschen* dandárnak 1½ zászlóalj, 8 lovas század és 18 lövegéből álló főoszlopa végre Apácza-Szakállas ellen nyomult előre.

Az Aszód ellen irányított oszlop este 6 es 7 óra között érkezett be Nyárasd előtt, melyet *Kosztolányi* előcsapatjai hamarosan odahagytak; 7 órakor, tehát ép azon időben, midőn a magyar II. hadtest elővéde az aszódi hidhoz érkezett, felvonultatta *Reischach* tüzérségét a Kosztolányi által elfoglalt állás ellen, kinek lovas ütege jó ideig kitartással viszonzta számra nézve sokkal erősebb ellenfelének tüzelését; miután azonban néhány lövege leszereltetett, állását odahagyni kényszerült. Szerencsére ekkor érkezett be a *Klapka* kérelmére *Görgey* által segítségül küldött ½ üteg és 1 osztály Württemberg-huszár, mely csapatok segítségével Klapka tüzérségét ismét az imént elhagyott állásba vezette előre, melyből aztán az éj beálltaig — miután az osztrák hadoszlop a gyalogsági támadást még csak meg sem kísérelte — hatástalan löveg harcra vivotott. Ezen kedvező körülménynek köszönhetette a magyar II. hadtest, hogy bántatlanul kelhetett át az aszódi hidon. A többi osztrák oszlopok közül csupán csak a *Simbschen* által vezetett bukkant Apácza-Szakállasnál ellenségre, *Zichy* hadoszlopára, s miután ezzel néhány lövést váltott, Simbschen is Nyárasd felé húzódott vissza, a hol az időközben szintén odaérkezett Reischachchal egyesült. Esti 10 óra felé végre végték meg a addig is gyéren fentartott puskaropogás s mindkét fél bátran nyugalomra hajthatta fejét, mire különösen az erősen megviselt magyar II. hadtestnek volt égetően szüksége.

Nagy Sándor és *Horváth* ezredes a június 21-iki csata alatt csupán arra szorítkoztak, hogy előbbi Szereddél, amaz pedig Gálóczezal szemben erejét többször bontakoztatta; mialatt tehát a Vágon túl élet-halálra folyt a küzdelem, ők a szemben álló osztrák őrszemeket, mert még osztagoknak is alig nevezhetők, csapatjaiknak ide s tova mozgadozásával s koronkénti ágyúzással foglalkoztatták.

Evvel szemben különösen hangsúlyoznunk kell, hogy a vágmenti harcokban tényleg résztvett magyar csapatok, nemkülönben az osztrák és orosz hadak is dicséretes kitartással küzdöttek, minek az ezen harcokban szenvedett veszteségek is élénk tanujelét adják.

A magyar III. hadtestnek Perednél szenvedett vesztesége halottakban: 4 tiszt és 77 főnyi legénység, sebesültekben: 7 tiszt és 111 főnyi legénység, eltűntekben: 1 tiszt és 324 főnyi legénység; összesen 12 tiszt, 512 főnyi legénység és 157 ló. A II. hadtest 2602 főnyi és 9 lövegnyi veszteséget mutat ki, ami azonban alighanem a zsigárdi és peredi harcokra együttevén vonatkozik, az utóbbiakra marad tehát 4 ágyú és mintegy 2000 fő; de ez utóbbi számban is nagyrészt oly eltűntek foglaltatnak, kik később ismét visszatértek csapattesteikhez.

A osztrákok peredi vesztesége halottakban: 2 tiszt és 89 főnyi légénység, sebesültekben: 9 tiszt és 236 főnyi légénység, eltűntekben: 2 tiszt és 120 főnyi légénység; összesen 13 tiszt, 445 főnyi légénység és 160 ló.

Az oroszok vesztesége halottakban: 3 tiszt és 31 főnyi légénység, sebesültekben: 1 tábornok és 10 más tiszt, 126 főnyi légénység, eltűntekben 5 fő; összesen 15 tiszt, 162 főnyi légénység és 60 ló.

A csallóközi ütközetekben szenvedett veszteségek nagysága az osztrák II. hadtest részéről halottakban: 1 tiszt és 8 főnyi légénység, sebesültekben: 29 fő; összesen: 1 tiszt, 37 főnyi légénység és 40 ló. *Kosztolányi* vesztesége: halottakban 45, sebesültekben 62 és eltűntekben 195 fő; összesen: 302 fő, 2 löveg, 3 lőszerkocsi és 135 ló.

HARMINCZKETTEDIK FEJEZET.

Az osztrák főserég összpontosítása a Duna jobb partján. A Győr és Komárom körüli harcok. Nugent hadainak portyázásai a Dunán tul.

1849. junius közepétől julius közepéig.

Haynau táborszernagy már a vágmenti eseményeket megelőzőleg, mint ezt már korábban jeleztük is*), a főserég zömének a Duna jobb partján, Magyar-Óvár körüli egyesítését határozta el, hogy avval Győr és Komárom bevétele után a legrövidebb vonalon a fővárosok felé előnyomulva, azokat mielőbb hatalmába ejtse; hogy az osztrák fővezér *Görgeynek* közbejött támadólagos fellépése dacára szilárdan megmaradt ezen terve mellett, az minden esetre a helyzetnek teljesen megfelelő megítélésére és igen helyes katonai érzékre vall.

Az osztrák főerőnek ezen összpontosítása következőleg ment végbe: *A IV. hadtestnél: Benedek* dandára jun. 19-én Trencsénből Vág-Ujhelyre, 20-án Kosztolány és Pöstyénbe, 21-én pedig Nagy-Szombatba és Galgócra menetelt, a hol a következő napon is megmaradt, *Jablonowski* dandára 22-én Galgócra Szeredre nyomult előre. A hadtestnek a peredi csatában részt vett seregrészei a csatára következő napon következőleg helyezkedtek el: *Pott* dandára Negyednél és Sellyénél, *Perin* dandára Farkasdnál; *Theissing* dandára az orosz hadosztály egy részével Királyrévnél, *Panjutin* hadosztálya többi csapatjaival s a *Lederer* lovas dandár zöme Zsigárdnál. Junius 23-án *Perin* Királyrévre, *Theissing* Eperjesre, *Jablonowski* Hidasra, *Panjutin* hadosztálya pedig Alsó-Szélyre vonult. A csapatok átszállítása céljából a Duna jobb partjára Vajkára 3 gőzhajó rendeltetett le Pozsonyból, melyek segítségével 24-én *Perin*, 25-én pedig *Theissing* és *Jablonowski* dandárai keltek át. A hadtest lovassága és tüzérsége Pozsonyon át irányított; ugyanide szállított vasuton 22. és 24-ike között *Benedek* dandára is, Deutschmeister ezredének 4. zászlóalját kivéve, mely Nagyszombat hely-

*) Lásd ezen kötet 51. oldalán.

őrsége gyanánt maradt vissza. Pozsonyból az összes osztrák csapatok, valamint a 25-én szintén odaérkezett Panjutin hadosztály Rajkán (Ragendorf) át Magyar-Óvár felé nyomultak előre. Ez alkalommal a *Lederer* lovas dandár és az I. hadtesthez tartozó *Simbschen* dandár *búró Bechtold* altábornagy parancsnoksága alatt a sereg lovas tartaléka gyanánt önálló lovas hadosztálylyá egyesítettet, míg *Lobkowitz* altábornagy a *Benedek* és *Jablonski* dandárokból képezett 1. hadosztály parancsnoka lőn.

Az I. hadtest június 26-án Mosonynál és Kémlénél (Kimling) gyülekezett s elővédjét Öttevényre (Hochstrass) tolta előre; a *Reischach* dandár 2 zászlóalj, 1 lovas század és 2 lövegből álló különítménye a Szigetközben Hédervárnál állott fel.

A III. hadtestnél: a *Wolf* és *Veigl* dandárok június 23-án Nagy-Czenknél (Gr. Zinkendorf) gyülekeztek és 24-én Szerdahely és Szent-Miklósig, 25-én pedig a *Colleri* dandár felvétele után Kapuvárig, az elővéddel Babóthig vonultak előre, ugyane napon a Vitenyédnél (Letting) álló *Schneider* dandár Vezekény és Szárföldig, 26-án pedig, mely napon a hadtest zöme Egyedig, annak *Wolf* elővéd-dandára pedig Árpásig jutott, Csornára tolatott előre. A 2 lovas század által megerősített és június 23-án Kövesdnél gyülekezett *Gerstner* dandár a hadtest jobb oldalát fedezendő, 24-én Csapodra, 25-én Mihályira, 26-án pedig Szányig nyomult előre.

Ezen összpontosítás ellenséges behatáson kívül hajtott végre, a mennyiben a különben is igen gyenge magyar megfigyelő csapatok minden ellentállás kifejtése nélkül húzódtak vissza a Rába mögé.

Ezek szerint június 26-án a teljesen összpontosított osztrák főszereg következőleg állott: az I. hadtest és mögötte a *Bechtold* lovas hadosztály Mosonynál; a III. hadtest Egyed- és Szánynál, annak *Schneider* dandára Csornánál; a IV. hadtest Magyar-Óvár mögött táborozott s végül Panjutin hadosztálya az általános tüzértartalékkal Rajkánál. A II. hadtest a Csallóközben s a Vág mentén maradt, mely folyót Farkasd és Szered között Pott dandára, annak alsó folyását pedig a *Liebler* dandár tartotta megszállva. *Haynau* ugyanezen napon Magyar-Óvárra tette át főhadi szállását, hova Ő Felsége is megérkezett, hogy jelenléte által a seregre lelkesítőleg hasson.

Görgey, a kin a peredi csata kedvezőtlen kimenetele miatt nagymérvű kedvetlenség és levertség vett erőt, még június 21-én éjjeli 11 órakor felkereste Aszódnál *Klapkát*, hogy vele a további teendőket megbeszélje, mely alkalommal abban állapodtak meg, hogy a hadtesteket a június 16-ika előtt elfoglalt állásaikba vezetik vissza. Ez azon feltevés alatt történt, hogy az osztrák sereg zöme még mindig a Vág mentén áll s hogy támadása legközelebb azon által várható. Valóban különös, hogy a magyar intéző körök a tatai központi hadművelleti irodával együtt, saját országukban, kiterjedt.

kémszolgálatuk és Nagy Sándor, valamint Horváth portyázásai dacára ezen tevés nézetben egészen június 26-áig megmaradtak, mely napon, mint tudjuk, *Haynau* teljesen és zavartalanul befejezte volt rokirozását a Duna jobb partja felé.

A központi iroda főnökének *Görgey* a peredi csatáról a következő tudósítást küldötte be: „Gután, június 22-én 1849. reggeli 4 órakor. Édes Bayer. Én minden lehető megtettem, de tegnap nem birtam boldogulni. A II. hadtest teljesen demoralizálva van; fel kell osztani. Tegnap két csatám volt: egyik Pered-Királyrévnél; és Aszódnál a másik. Most Klapka Apáczaszakállason áll s a II. hadtest, Kászonyi ezredes, Gután. Most rögtön Tótmegyerre indulok, megtudni, mi van a III. és I. hadtestekkel. A Vág melletti offenzívához gyöngék vagyunk — vezetők dolgában. Tehát defensíva! Még ma többet.

Görgey.“

Tót-Megyeren megtudta *Görgey*, hogy a III. és I. hadtest miatti aggodalma tárgyaltan s egyidejűleg hirt vett arról, miszerint osztrák csapatok a Vág mentén *fölfelé* rokiroztak, a mi még jobban meggyőzte őt arról, hogy a megtámadtatás veszélye innen fenyegeti. Közben visszafelé Gután tehát meghagyta Kászonyinak, hogy mihelyt hadteste ismét rendben van és megpihent, vezesse azt vissza Érsekújvárra. Ezek után *Görgey* Tatára, onnan pedig Budapestre utazott, hogy az orosz hadseregnek Felső-Magyarországba történt betörésével szemben követendő rendszabályokat a kormánnyal megbeszélje.

Ezalatt a felsődunai sereg a központi hadműveleti iroda intézkedései nyomán következőleg helyezkedett el: Az *I. hadtest*, melynek egyik hadosztálya a peredi csata után Köpösdnél állott és Sopornyt, Semphét és Patát tartotta megszállva, másik hadosztálya pedig Mocsonoknál állott, csak június 26-án este indult el Guttáról Érsekújvárra, a hova 27-én reggeli 5 órakor érkezett be; a Vág szemmeltartására Negyed és Gutta között 1 zászlóalj, 2 lovas század és 2 löveg maradt vissza. *Horváth* ezredes portyázó csapata már 22-én este Galgóczt szállotta meg. A *II. hadtest* Guttánál állott és Aszódot, Kőszegfalvát és Szemőt tartotta megszállva. A *III. hadtest* Tóth-Megyer és Tardoskednél helyezkedett el. A *VIII. hadtest* Janik-hadosztálya Apáczaszakállas, Ekets és Szilasnál, Eszterházy hadosztálya Nagy-Megyer és Iszapnál állott.

Végre június 26-án, midőn már *Haynau* teljesen befejezte volt összpontosítását a Duna jobb partján, ébredt csak a tatai központi hadműveleti iroda az ezen irányból fenyegető veszély tudatára, a midőn is a Pestről ismét Tatára visszatért *Görgey* a következő ellenrendszabályokat tette meg: A *II. hadtestet* Komáromba rendelte, a hova az 28-án érkezett meg, hogy onnan a Győrnél álló *VII. hadtest* támogatására nyomuljon előre. Az *I. hadtest*, Semphé és

Ürmény megszállása mellett 27-én Komjáthiba, *Horváth* hadoszlopa Nyitrára, a *III. hadtest* pedig Érsekújvárra vonatott.

Június 28-án az *I. hadtest* Hullra, *Horváth* hadoszlopa Verebélyre, a *II. hadtest* Gönyőre, a *III. hadtest* Komáromba vonult, *Görgey Armin* pedig egyidejűleg parancsot kapott, miszerint 29-én a Garam völgyébe Barsra húzódjék vissza.

Mindezen rendelkezések nem igen voltak arra való, hogy a Duna jobb partján fenyegető veszélyen egyhamar segítve legyen; a helyett, hogy az osztrákok legközelebb várható támadásával szemben a lehető legtöbb erő a védelemre különben is előkészített Győrnél egyesítettettné volna, a 28-iki csatában *Pöltenberg* egymagára maradt, mert mint látni fogjuk, még a *II. hadtest* sem érkezett be támogatására idejekorán.

A győri csata.

1849. június 28-án.

Pöltenbergnek feladata teljesítéséhez, mely kivalólag Győr és a Rábavonal megtartását célozta, rendelkezésére állott: saját hadteste és azon 2 zászlóalj, 5 lovas század és 10 löveg, melyeket Klapka még június 16-án Komáromból küldött volt erősítésére; ezen 19 zászlóalj, 26 lovas század és 64, lövegnyi haderők összege mintegy 12.000 emberre és 44 ágyúra tehető. Ehez számítva még *Kmethynek* 5700 emberből és 17 ágyúból álló hadosztályát, kitesz összesen 17.700 embert és 61 ágyút. Evvel szemben *Haynau* 28-án 66.000 embert és 290 löveget hozott működésbe.

A megtámadtatás előestéjén *Pöltenberg* Klapkától, mint a VII. és VIII. hadtestek főparancsnokától, a következő intézkedést vette: „50/op. Kelt Komáromban 1849. június 27-én délután 6 órakor. A helyváltoztatás következtében, melyet parancsomra ma a Csallóközben a VIII. hadtest végez, a Zichy dandár (2 zászlóalj, 1 osztály Hunyady-huszar, $\frac{1}{2}$ üteg 3 fontos, $\frac{1}{2}$ üteg 6 fontos) Kolos Némára jön, egyedül a végett, hogy az összeköttetést a VII. hadtesttel fenntartsa, szükség esetében pedig a jobbparti hadsereg erősítése végett, Gönyőnél hajókon átszálljon Még egyszer ajánlom a hadteste részére kiadott dispositiót az esetre, ha az ellenség túlerővel törekednék előre, mely is abból áll, hogy ez esetben a Rábavonal és Belváros védelmére kell szoritkozni. De ha *Kmethy* ezredesnek nem talál sikerülni, az ellenséges megkerülő miveletet erős oldal-támadása által meghiusítani és ha az ellenség már egyszer keresztültörté volna a Rábavonalat: akkor az Ön felállítása — a Belváros megszállva tartása mellett — a Győr mögötti kismegyeri és szabadhegyi magaslatokon van a Dunáig, mely alkalommal egy dandárja szállja meg a Kis- és Nagy-Baráti melletti magaslatokat, oldalának fődözése végett. De ebben az állásban minden esetre

el kell fogadni a csatát, melynek eredménye, az Ön rendelkezésére álló számos lovasságnál fogva, könnyen a mi javunkra dőlhet, csupán arra figyelmeztetem, miszerint az említett állásban balszárnyát és közepét számos lovasság által fedezze. Mindenesetre iparkodjék Kmethy ezredessel egyetértve cselekedni. Harcz nélkül ezt az állást csak egészen rendkívüli körülmények esetén szabad feladni. A visszavonulást, ha magát erre rá kell szánnia, vegye, mint a dispositióban meg van említve, egy menetre Ácsig; bal oldalát egy színvonalon vele kövesse azon dandár, mely Barátit tartotta; mely is aztán Bőnyön át csatlakozik Ácson a zöméhez. Ha egészségi állapotom változik: holnap személyesen el fogok jönni Győrbe. Magától értető, hogy ha nem túlságos erővel támad az ellenség: akkor a csatát Győr előtt kell elfogadni. Klapka sk. tábornok. (Széljegyzet, Klapka sajátkezű írása): A három vonal, melynek védelmezése az Ön feladatát képezi, a következők: 1. a Rábca, használnév az erősítéseket; 2. a Rába, megszállva tartván a belvárost; — és 3. összevont haderőinek a kismegyeri magaslatokon való felállítása egész a Dunáig. Hogy e három vonal közül melyiket kell védelmezni: Ön belátásától s az elébb említett körülményektől függ.

Klapka sk. “

Ezen intézkedést 28-án reggel a következő követte: „Komárom junius 27-én 1849. éjjeli $\frac{1}{2}$ 11 órakor. Dispositio 1849. junius 28-ikára. Holnap, 28-án délutáni 1 órakor a II. hadtest Ács előtt csatarendben felállítva várni fogja a további intézkedéseket. Ha Ön megtarthatta állását: tessék ezen hadtestet oda utasítani, hogy még Ácsról Gönyőre nyomuljon előre. Ha Ön netalán a körülmények által kényszerítve már visszavonulóban lenne: akkor az (a II. hadtest) Ács és Pusztá-Szt.-János fele-utján fog állást foglalni és Önt ott fölvenni. A visszavonulás megtörténte és a II. hadtesthez csatlakozás után a következő felállítás veendő: a Czonezó patak mögött az Ön jobbszárnya a Dunára támaszkodik, — középhada Ácsot tartja megszállva, mögötte a II. hadtest tartalékban marad Harkály és Csém mellett; bal szárnya N.-Igmándnál; lovassága együtve vonva Csémnél táboroz — 3 osztálynak kivételével, melyek az Ön balszárnyán maradjanak. Kmethy ezredest méltóztassék akármily kerülő utakon ezen dispositióról tudósítani azon figyelmeztetéssel, hogy ő visszavonulás esetén Pápának Veszprém irányában vonuljon vissza, de összeköttetését velünk tartsa fön Kis-Béren át. Ezt a visszavonulást így kívánják a Komáromból utánnymuló erősítések, melyek, sajnos, a csapatok nagy kimerültsége miatt nem egészen a központi irodától kiadott dispositióknak megfelelően kaphatták ki rendeltetésüket. A csapatoknak meg kell mondani, hogy ezen visszavonulás csak rövid lesz és mindjárt, amint az erősítések megérkeznek, ismét támadólag előre fogunk menni. Én magam

vagy Győrött leszek, vagy a II. hadtestnél Ácsen, hogy azt onnan oda irányozhassam, a hová szükséges, Klapka sk.“

Pöltenberg rendelkezésre álló erejét már június 26-ától kezdve következőleg tartotta készenlétben: a Csallóközben fekvő Révfalut 2 zászlóalj, 2 lovas századdal és 8 löveggel szállotta meg; ugyanoly erejű hadoszlop a Szigetköz város előtt, *Kossuth Sándor* alezredes pedig 2 zászlóalj, 6 lovas századdal és 9 löveggel a Bécsi külváros előtt foglalt állást. A Belvárosban tartalék gyanánt 2 zászlóalj, 12 löveggel maradt. Végül pedig, hogy a pápai útról leendő megkerülés ellen biztosítsa magát, *Lipthaynak* 4 zászlóaljból, 8 lovas századból és 10 lövegből álló hadosztályát a ménfői állásban, Győröttől délre helyezte el. Ezen erőkhöz 27-én még a *Klapka* által Komáromból küldött *Straube* dandár, 2 zászlóalj, 5 lovas századdal és 2 üteggel járult. *Kmethy* Marczaltón összpontosította hadosztályát.

A győri állás erősítésére a hadjárat folyamán a következő sánczok emeltettek: A Rábca balpartján Abdával szemben 2 szög-gát (ékerőd) 4 ágyúra, továbbá egy üteg 2 ágyúra és még néhány apróbb sáncz a Szigetköz város bejáratának védelmére, nagyobbára az előtte fekvő Fácán erdő nyugati szegélyén; a Rábca jobb partján, az esetleges elrombolásra előkészített abdai hid mögött négy szög-gát 8 ágyúra; ezek mögött második és az erősítés fővonala gyanánt a Bécsi külváros előtt, a nagy országutat keresztezve, egy összefüggő sánczozat emeltetett vegyest gyalogságra és 12 ágyúra; ennek bal szárnya és a Rába között mintegy 2400 lépésnyi tér erődítményül hagyatott; daczára ennek az erődítmény nagysága még mindig nem állott arányban a rendelkezésre álló csapatok gyenge létszámával.

Miután *Haynau* seregrészeit a Duna jobb partján összpontosította, nyomban kiadta intézkedését a Győr elleni támadásra, mely lényegében a következőket tartalmazta: az ellenséges állás megkerülésére rendelt *III. hadtest* zömével már június 27-én Árpás-nál, *Gerstner* jobb szárny dandárával pedig Marczaltónál kel át a Rába jobb partjára s előbbi Téthig nyomul előre, utóbbi pedig hadtestének jobb oldalát biztosítandó, a lesházai magaslatokon áll fel. Ezen hadtest rendelkezése volt a balszárnyon álló *Kmethy*t a győri főállástól elvágni. A *IV. hadtest* 27-én Lébényig (Leyden), elővéde Eneséig nyomul előre. Az említett két hadtest közötti összeköttetés fentartására rendelt *Schneider* dandárnak ugyane napon Csornáról Bányok és Szováthig kellett előnyomulnia. Az *I. hadtest* a *tartalék lovas hadosztálylyal* Barátföldre rendeltetett; elővédje Öttevényig volt előretolandó s végül *Panjutin* hadosztálya a tüzer~~tartalék~~tal Mosonynál maradt.

Június 28-án, mint a tulajdonképeni fő támadás napján, a *III. hadtestnek* Szemerén át Taplán pusztára, *Schneider* dandárának, miután hajnalban Bodonhelynél a Rábán átkelt, Szarkaváron

és Ménfőn át Csanak felé kellett előnyomulnia s itt a Rába-Patona-Koronczón át előre rendelt *IV. hadtesttel* érintkezésbe lépve, avval együtt Kis-Megyeren át kellett támadólag fellépnie, hogy az ellenséges állást Szabadhegynél baloldalba fogja. *Bechtold* lovas hadosztálya a *IV. hadtestet* követi. Az *I. hadtest*, miután a többi hadtesteknek kellő térnyerést engedett, Abda ellen indul támadásra és az ellenséget arczban foglalkoztatja. *Panjutin* hadosztálya a tüzértartalékkal általános tartalék gyanánt Lébényig nyomul előre.

Ezen intézkedés folytán a *III. hadtest* már 26-án este előretolta a *Wolf* dandárt elővédül Árpásra, a hol az a gyenge megfigyelő magyar csapatok visszanyomása után éjjel 1 órakor a hidveréshez fogott, mely 27-én reggeli 4 óra 30 perczre teljesen elkészült, úgy hogy azon a Schwarzenberg altábornagy megbetegedése falytán *báró Moltke* altábornagy által vezényelt *III. hadtest* minden további harcz nélkül megkezdhetette átkelését s a délután folyamán intézkedésszerűen Téthnél összpontosulhatott.

Pöltenberg a szándékolt árpási átkelésről még idejekorán értesülvén, nehogy nagyobb számú ellenség *Kmethy* és a győri állás közé ékelhesse be magát, *Kupa* alezredest még 26-án este a *Lipthay* hadosztályhoz tartozó 2 zászlóaljjal, 4 lovas századdal és 1 lovas üteggel Téthre rendelte ki, a hova az 27-én reggel 7 órakor be is érkezett. Miután azonban ekkor már az osztrákok átkeltek volt Árpásnál, *Kupa* Szemerére húzódott vissza, a hol *Kmethy*től elvágott 2 honvéd századot talált és a hova *Pöltenberg* a 27. és 28-ika közötti éjjel a *Lipthay* hadosztály fenmaradó részét is kirendelte.

A Marczaltőnek irányított és 2 lovas század és 6 löveggel megerősített *Gerstner* dandár, melyhez *Schütte* altábornagy hadosztályparancsnok is csatlakozott, az említett helységnél az ott összpontosult *Kmethy* hadosztályra bukkant, miért is *Schütte* az átkelést 27-én éjjeli 2 órától kezdve Várkeszinél foganatosította s azután 2 zászlóaljjal a Rába mentén, 3 zászlóaljjal, 2 lovas századdal és 6 löveggel pedig Marczaltő déli szegélye felé támadólag nyomult előre. A császáriak nem várt megjelenése harczrendben *Kmethy*t úgy látszik kissé zavarba ejtette, mert minden ellentállás megkísérlése nélkül Ihászira vonult vissza, a hol újból állást foglalt és pedig a helység északnyugati kijáratánál a marczaltői országút mentén a tüzérség egy része, ettől jobbra-balra a gyalogság, ennek szárnyain ismét tüzérség állott fel, míg a 6 huszár század a legszélső jobb szárnyat képezte.

Schütte eleinte megelégedett a Rába jobb partján fekvő magaslatok birtokbavételével, délutánra azonban *Kmethy* megtámadását határozta el. Ez utóbbinak tüzérsége a délután 4 óra tájban két harczvonalban arcztámadáshoz előnyomuló császáriak ellen oly hatásos tüzelést kezdett, hogy azok csakhamar kénytelenek voltak a további előnyomulással felhagyni. E kedvező pillanatot a huszárok

arra akarták felhasználni, hogy támadásuk által a fennakadt ellenséget visszavonulásra bírják. Ámde most ennek tűzérsege oly hatásos tüzzel árasztotta el a felvonuló félben levő magyar lovasságot, hogy a *Schütte* által egyidejűleg előrerendelt 2 század Fiquelmont-dragnyosnak most bekövetkező rohama a huszárok visszaveretésével végződött, kik a tűzérség egy részét is magukkal rántották. Erre aztán *Schütte* rohamoszlopokba alakult hadosztályával harsány zeneszó mellett újból folytatta az előbb fennakadt támadó előnyomulást, a mi csakhamar a magyar gyalogságot is kihozta sodrából. Ennek folytán *Kmethy* elrendelte a visszavonulást Pápa felé, melyet az ellenség nem igen háborgatott. E szerint a többször említett magyar hadosztály most már el volt vágva Pöltenbergtől, a ki a következő napi csatában teljesen magára maradt. Az ütközet befejezte után, mely az osztrákoknak 65 hallottjukba és 162 sebesültjükbe került, *Schütte* este 6 óra tájban Iházi megszállására adott parancsot.

A többi osztrák seregtestek minden fontosabb incidens nélkül érték el aznapra kijelölt menetcéljaikat.

Junius 28-án a III. hadtest intézkedészerűen megkezdte előnyomulását a *Wolf* dandárral mint elővéddel az élen Szemere felé, a hol *Lipthay* hadosztályával a helységtől délnyugatra fekvő magaslatokon foglalt állást. *Wolf* azonnal támadáshoz fogott, melyet a 22. vadászszázlójával és $1\frac{1}{2}$ üteggel arczban, 1 zászlóalj és 2 lovas századdal az egyik és ugyanoly erejű oszloppal a másik szárny ellen átkarolólág szándékozott végrehajtani. Megfelelő tűzérsegi előkészítés után a 22. vadász zászlóalj rohamra indul, mely elől *Lipthay* a helység szegélyéig vonult vissza; de itt sem sokáig tarthatta magát s így lovasságának és a tűzérség oltalma alatt a Bakony folyás mögé, melynek hidját leromboltatta, a magaslatokra húzódott vissza, a hol újból állást foglalt. *Wolf* erre tűzérségét a Bakony folyásig tolta előre, mely ellen 4 század Károlyi-huszár az egyik magyar üteg támogató tüze alatt rohamra indult, ez azonban az osztrák tűzérség és gyalogság tüzen hajótörést szenvedett, úgy hogy a huszárok eredeti állásukba visszahúzódní kényszerültek. Ezalatt a Bakony folyás hidja a magyarok élénk tüzelése daczára újból elkészült s *Wolf* ütege át is kelt rajta. Ekkorára már a hadtest zöme is beérkezett volt s miután azonkívül *Lipthaynak* tudomására jutott, hogy egy erős osztrák hadoszlop, mely Bodonhelynél kelt át a Rábán, Ménfő felé tart, nehogy tehát *Kmethy* módjára ő is elvágassék a győri állástól, megkezdte visszavonulását Kis-Megyer irányában, miközben huszárai a chevauxlegers-ekkel ismételtén összecaptak. Az osztrák III. hadtest erre egy időre megállapodott Szermerénél.

Alig ért *Lipthay* Csanak tájékára, ott újból egy másik ellenséges oszloppal — a *Schneider* dandárral — gyűlt meg a baja,

mely 5 óraker reggel a Rábán ellentállás nélkül átkelven, Szarkaváron át Ménfőre vette irányát. *Lipthay*, hogy ezen, a győri állás oldalát, illetőleg hátát fenyegető ellenséges hadoszlopot további előnyomulásában feltartóztassa, csapatjait Ménfő és Csanak között ismét harcrendbe állította és pedig a gyalogságot a balszárnyon a szőlőmagaslatokon, a lovasságot és tüzérséget pedig ezen magaslatok és a Rába között. *Schneider* támadásra határozza el magát s mialatt gyalogsága a szőlőhegyeken át részben *Lipthay* balszárnnyába kerül, addig 6 század császár-dsidása a huszárokra és a magyar lövegekre veti magát, mely utóbbiak közül egyet a hozzátartozó lőszerkocsival együtt hatalmába ejt. Ily körülmények között *Lipthay* ezen állását is odahagyni kényszerül, míg *Schneider* egyelőre Csanaknál helyezkedett el.

Az osztrák *IV. hadtest* a hidverés szándékával Rába-Patonánál a mocsaras partok miatt felhagyni volt kénytelen s az erről tett jelentésre reggeli 7 óraker *Wohlgemuth* altábornagy azon parancsot vette a hadsereg főparancsnokságtól, a hol a *III. hadtest* győzelmes előnyomulása már ismeretes volt, miszerint hadtestével immár a Rába és Rábca között nyomuljon előre s hátban támadja meg az abdai hid előtti állásban levő magyar csapatokat, a *Jablonowski* dandárt ellenben a Rába mentén tolja előre, mely alkalmas helyen ezen folyó jobb partjára átkelve, a *Schneider* dandárral lépjen érintkezésbe. Egyidejűleg az *I. hadtest* parancsot kapott, miszerint a *IV. hadtest*tel karöltve az abdai átjárót mielőbb birtokába ejteni iparkodjék s azután a hadtest egy részével a Bécsi külváros ellen, a másik részzel pedig a Sziget külváros ellen nyomuljon előre. Mindkét utóbb említett hadtest számára Győrnek előrelátható bevétele után, Szt.-Ivány környéke jelöltetett ki elérendő cél gyanánt.

Ezen intézkedés folytán a *IV. hadtest* zöme Lesváron át folytatta előnyomulását s midőn annak elővéde, a *Benedek* dandár, az abdai hiddal körülbelül egyenlő magasságra jutott, *Kossuth*, a ki gyalogságát az országút mentén, az abdai hid mögött, tüzérségét és lovasságát pedig ettől délre vonultatta fel,*) megkezdte a tüzelést ellene. Erre *Benedek* is előrerendelte két ütegét, lovassága pedig rohamhoz fejlődött; azonban még mielőtt ez bekövetkezett volna, a magyarok odahagyván előretolt állásukat, a Bécsi külváros előtti főállásukba húzódtak vissza.

Ezáltal az osztrák *I. hadtest* feladatának keresztülvitele is lényegesen megkönnyebbült. Ezen hadtest elővéde, a 4 gyalog, 1½ vadász zászlóaljából, 2 lovas századból és 3½ ütegből álló *Bianchi* dandár, reggel 9 óraker indult el Barátföldről Öttevény felé, a hol a dandár szélesebb alakzatba ment át, még pedig akként, hogy jobb oldal oszlop gyanánt a *IV. hadtest*tel való összeköttetés fenntartása végett 2 zászlóalj, baloldal oszlop gyanánt pedig *Haloy*

*) Lásd a csatatervet.

őrnagy alatt $1\frac{1}{2}$ zászlóalj, $\frac{1}{2}$ lovas század és $\frac{1}{2}$ üteg a Kis Duna mentén rendeltetett ki, hogy a 3 zászlóaljból, 2 vadász és 2 lovas századból, továbbá 1 ütegből álló és a Szigetközben Dunaszegből délelőtt 11 órakor Zámolyon és Ujfalun át Révfalu felé induló *Reischach* dandárral állítsa helyre az összeköttetést. A *Bianchi* dandár zömét az ötvenévi uton az 5 zászlóaljból, 2 gyalog századból és 1 ütegből álló *Sartori* dandár, nemkülönben a hadtest tartalék-tüzérsége követte.

Az összes erők csoportosítása ez idő tájt — körülbelül déli 12 órakor — a csataterven látható.

Mihelyt a *Bianchi* dandár oszlopélei láthatóvá lettek, az abdai hid magyar védőrsége azonnal megkezdte azok ellen a tüzelést. Kevéssel ezelőtt jelent meg *Görgey* is a csatatéren, hogy az általános helyzetről áttekintést nyerve, *Pöltenberggel* a további teendők iránt értekezzék. Megállapodásuk szerint Pöltenbergnek továbbra is Győr védőőrségeit kellett tartania, míg *Görgey* Ménfőre sietett, hogy ott a vezetést személyesen átvegye.

Pöltenberg ehhez képest és már arra való tekintettel is, hogy a *Benedek* dandár már majdnem az abdai hid védőrségének hátában állott, ez utóbbi parancsnokának meghagyta, hogy mihelyt a császáriak ellene felfejlődtek, a hidat gyújtsa fel és szintén az erődtett főállásba húzódjék vissza.

Ezalatt *Schlick* altábornagy *Liechtenstein* altábornagy hadosztályparancsnoknak rendeletet küldött, miszerint a *Bianchi* dandár csapatjaival, kivéven az abdai hid előtt hagyandó 6. vadász-zászlóaljat és 9 löveget, a Fácánoson át Győrsziget felé vegyen irányt, míg ellenben az említett vadász-zászlóalj a *Sartori* dandárral, a délután 3 óráig újból helyre állított hidon át az országút mentén volt előnyomulandó.

Ily körülmények között *Wohlgemuth* altábornagy *Schlickkel* egyetértőleg, a ki mint rangidősebb, a Rába és Rábcza között felépő összes osztrák csapatok felett a főparancsnokságot átvette, délután $\frac{1}{24}$ óra körül a *Benedek* dandárnak jobbra eltolását s egész hadtestének a csataterven látható módon való harcához fejlődését rendelte el.

Erre az egész vonalon megindult a döntő küzdelem; a magyarok csekély létszámuk daczára jó ideig igen vitézül védelmezték állásaikat, sőt *Kossuth* alezredes a balszárnyon összegyűjtött összes lovassággal támadó ellenlökemet is szándékozott intézni a császári IV. hadtest jobb szárnya ellen. Ekkorára azonban már *Schlick* is felvonultatta volt lovasságának zömét a jobb szárnynon, úgy hogy annak 1. harczvonalába a *Benedek* dandár lovas ezrede, 2. harczvonalába pedig a *Lederer* dandár került. Ezen ellenrohamra induló nagy lovassági tömeg csakhamar oldalba fogta a huszárokat s így

azok a döntő összeütközés elől kitérve, újból visszahúzódtak a gyalogsággal egy vonalba.

Időközben *Schlick* a III. és IV. hadtest tüzérségéből egy 42 lövegből álló tüzerőmeget alakított s azt félkör alakban a védősánczok bal szárnyát átkarolólag, vonultatta fel. Ezen tüzerőmeg majdnem egy óra hosszáig folytatott tüzének következménye lön, hogy 4 magyar lőszerszekér a levegőbe röpítettett, a keresztútjzbe fogott sánczok védőrsége pedig érzékeny veszteséget szenvedett.

Miután időközben a *Bianchi* dandár a Szigetkúlvárosba, *Reischach* pedig Révfaluba nyomult be, *Kossuth* alezredes kénytelennek érezte magát a védősánczokat odahagyni s a tüzérség visszavonulásának fedezésére az eltorlaszolt Bécsi külváros bejáratait szálolta meg.

Ekkor már különben *Pöltenberg* megkapta volt *Görgey* parancsát, hogy Győrből azonnal vonuljon ki, amennyiben ez utóbbi útközben megtudta, hogy *Lipthay* a ménfői, illetőleg a csanaki állás odahagyása után Szabadhegy alá vonult vissza.

Ehez képest Pöltenberg kevéssel 4 óra után kiadta a parancsot a visszavonulásra, mely a Győrnél állott csapatok által a gönyői országot mentén, *Lipthay* hadosztálya által pedig, melynél este 6 óra felé *Klapka* is beérkezett, Szt. Iványon át volt Ácsra végrehajtandó. A visszavonulást maga *Görgey* fedezte a lovasság nagy részével és 1 üteggel, melynek végrehajtása közben a *Bianchi* dandárral üldözésre kirendelt *Liechtenstein*, illetőleg a gönyői uton előnyomuló *Wallmoden* hadosztály ellen ismételtén állást foglalt és huszárjait egy ízben személyesen támadásra is vezette.

Ezalatt a többi császári csapatok s ezek között a *Benedek* dandár Ő Felségével az élén, bevonultak Győrbe és azt további ellentállás nélkül hatalmukba ejtették. Az utóbb említett dandár éjjelre is megmaradt a városban, míg a IV. hadtest többi része este felé a szabadhegyi magaslatokra vonult. Az I. hadtest *Wallmoden* hadosztálya Gönyő előtt, *Liechtenstein* pedig a *Bianchi* dandárral Szt.-Iványnál ütött tábort. *Schneider* dandára még az éj folyamán a Mészáros uton Eörkényig nyomult előre s itt újból az I. hadtest kötelékébe lépett. A III. hadtest parancsnoka, *Moltke* altábornagy egy gyengébb különítménnyel a Győr felé visszavonuló *Lipthay* üldöztette, a hadtest zömével pedig jobbra letérve, Tenyőnél vonult éji nyugalomra; a *Gerstner* dandár Ihászi mellől Gyarmathra vonatott. Végül a harczba sem került seregrészek közül *Bechtold* lovas hadosztálya Szabadhegytől északra, *Panjutin* hadosztálya pedig a tüzerőtartálékkal Szabadhegy és Győr között ütött tábort.

A Győr melléki harczokban, tehát június 27-én és 28-án szenvedett veszteségek következőleg vannak feljegyezve: Az osztrák IV. és az I. hadtestnél, ez utóbbinak *Schneider* dandárát leszámitva: halottakban 6 ember, sebesültekben 1 tiszt és 24 ember;

összesen 1 tisz, 30 ember és 36 ló; a III. hadtestnél, a Schneider dandárt is hozzászámítva, halottakban: 1 tisz és 74 főnyi legénység, sebesültekben 7 tisz és 181 főnyi legénység; összesen 8 tisz, 255 fő és 42 ló, miből egymagára az Ihászínál arcztámadást végrehajtó Gerstner dandarra 6 tisz és 221 főnyi legénység esik. Az összes veszteség tehát: 9 tisz 286 főnyi legénység és 78 ló.

A magyar VII. hadtest vesztesége halottakban: 2 tisz és 31 ember; sebesültekben 2 tisz és 75 ember; eltűntekben 1 tisz és 372 ember, mely utóbbiak nagyobb része később újból előkerült; az összes veszteség tehát 5 tisz, 478 ember és 56 ló. A Kmethy hadosztály vesztesége ismeretlen.

Az osztrák főszereg előnyomulásának folytatása; a komáromi első csata 1849. július 2-án.

A győri csatára következő napon az osztrák főszereg az *I. hadtesttel* Szt.-Jánosig és annak balszárnyoszlopával, a *Reischach* dandárral Gönyőig, a *IV. hadtesttel* Bőnyig, a *III. hadtesttel* Mező-Eőrsig, a *lovas hadosztálylyal* Szt.-Iványig s a *Panjutin* hadosztálylyal Heccség nyomult előre; Győr megszállására csupán 1 zászlóalj maradt vissza.

Június 30-án az *I. hadtest* Lovad—Ács vonaláig, a *IV. hadtest* Csanak—Nagy-Igmándig, a *III. hadtest* zöme Csépig, annak *Gerstner* dandára Kis-Bérig, *Panjutin* hadosztálya a hadseregparancsnoksággal Bánáig jutott; *Bechtold* lovas hadosztálya Ács és Bábolna között ütött tábor. E napon az *I. hadtest* 4 császár-chevauxlegers századból álló elővéde Ácsnál az egyik huszár osztagra bukkant, miből jelentéktelen csetepaté keletkezett, mely az osztrákoknak 4 emberükbe került.

Görgey még a győri csata napján azon elhatározásra jutott, hogy a VII. és a II. hadtestekkel a komáromi elsánczolt táborba húzódik vissza s ott az *I.* és *III.* hadtest megérkezéig várakozó állásban marad, akkor azonban újból támadásba megy át. Ehez képest a VII. és II. hadtestek, valamint a VIII. hadtestnek a győri csatában közreműködött részei 29-én napfelkelte előtt a Gönyő melletti táborból Ácsig, s itt vegyes fegyvernemből álló utó csapatokat hagyván hátra, 30-án az elsánczolt tábor elé vonultak vissza s ott a VII. hadtesttel a jobbszárnyon, a II. hadtesttel a balszárnyon a Czonczó patak beömlésétől az Ácsi erdő déli csücskén át Ó-Szőnyig terjedő tágas félkörben állottak fel. Utóbb említett napon ért a III. hadtest is Érsekújvárról Komáromba. A Mészáros ut szemel-tartására és a Kmethy hadosztály felőli hirszerzés céljából, *Görgey* Nagy Igmándra egy lovas különítményt menesztett, mely hadosztálynak különben még Győrből azon parancsot küldte, miszerint Romádon és Kis-Béren át Komáromra húzódják vissza; ezen tö-

rekvést azonban az osztrák sereg gyors előnyomulása meggyorsította. *Kmethy* június 27-én Ihászinál szenvedett veresége után Pápán át Tapolczafő mellé vonult vissza, a hol 28-án, tehát a győri csata napján esti 8 óráig táborozott. Itt vette Görgey előbb említett parancsát s így éjjeli menetben Gyimótiig, 29-én pedig Romándig nyomult előre, majd itt az osztrákok gyors előnyomulásáról hírt vevén, ismét éjjeli menetben Zirczre húzódott vissza, honnan június 30-án Várpalotára, július 1-én pedig újból északnak tartva, Bodajkra menetelt.

Görgeyt a győri csatavesztés nagyon lehangolta s ezen nyomott kedélyállapotában írta meg a kormánynak még 28-án este tudósítását a szenvedett vereségről, utóbbinak egyúttal azt tanácsolván, hogy haladéktalanul meneküljön Nagyváradra, vigye magával a bankot és minden készletet, mert őt túlszárnyalhatja az ellenség, mi okból nem képes a fővárost csak 48 óráig is biztosítani. A mi őt illeti, vele ne törődjék a kormány, hanem hagyja őt saját sorsára és küldjön neki pénzt stb.“ Hogy ezen levél Pesten a legnagyobb konsternációt keltette, könnyen elképzelhető s *Kossuth* a további teendők megbeszélése végett azonnal egybehívta a minisztertanácsot, a mely akként határozott, hogy „Komáromnál erős őrizet hátrahagyásával a többi sereg alatt*) koncentráljon, úgy hogy az erdélyi, német-bánati s felső seregek s Visocky teste Szeged felé nyomuljanak s a bács-bánati sereggel egyesüljenek.“ Ezen határozattal, melynek folytán azonnal intézkedés tétetett, hogy a bankjegysajtó és a fegyvergyár a kormány jövőendő székhelyére Szegedre, a ruházati bizottság pedig összes készleteivel együtt Aradra vitessék át, Csányi miniszter, Kiss altábornagy és Aulich tábornok még aznap éjjel küldöttségileg utnak indultak Komáromba, hogy *Görgeyt* élő szóval is rábeszéljék a visszavonulás mielőbbi megkezdésére, amit ez hamarosan meg is ígért.

Alig távoztak el a kormány küldöttei, hogy megvigyék *Kossuthnak* *Görgey* nyilatkozatát Pestre, ez utóbbi magához hívatta vezérkari főnökét, *Bayer* ezredest, hogy általa a legújabb határozat értelmében a szükséges intézkedéseket kiadassa. Beszélgetésük és tanácskozásuk eredménye azonban az eredetileg szándékolt visszavonulást elrendelő intézkedések helyett az alábbi, különösen vége felé maró gúnynyal telített levél lett: „A hadügyminiszter és hadsereg főparancsnokától. *Kossuth* Lajos Magyarország kormányzójának Pesten. Kelt Komáromban, június 30-án 1849. Csányi miniszter, Kiss altábornagy és Aulich tábornok urak meghozták nekem — az oroszok által meggyarapodott osztrák hadakkal szemben az ország megvédése s a hadsereg biztosítása céljából — egy haditanács után keletkezett határozatot, azon parancs kapcsában, miszerint

*) T. i. a délvidéken.

azt én személyes felelősség terhe alatt foganatosítsam. Ezen parancs meghagyja nekem, hogy valamennyi rendelkezhető hadtesttel helyből tüstént leinduljak az összes magyar hadierőknek Szeged körül történendő összpontosításához. Az ennek hadászati értéke s a kormány szándékában lévő czélnek ez uton való elérhetése felőli relatio elkészítésével vezérkarom főnökét biztam meg és ezt — a kormány és a haditanács összes tagjainak komoly megfontolásul ide mellékelem. Ezen relatio alapján kijelentem mint hadügyminiszter és a hadsereg főparancsnoka, a ki valamennyi reá bízott csapatokért Magyarország népe irányában minden körülmények között felelős marad, hogy én a Komárom előtt álló hadtestekkel hamarabb mint július 3-án nem indulhatok le a Szeged melletti összpontosításhoz; és megjegyzem, hogy a Szegedre elindulás lehetősége az ezen idő alatt fölveendő Kmethy tábornok hadosztályának és Görgey Ármin száguldó csapatjának beérkezésétől és még a Konstantin nagyherczeg alatt Miskolczon át előrenyomuló orosz hadtestnek irányától is függ. Midőn a kormány parancsainak saját meggyőződésemet áldozatul hozom — egyszersmind az ekkép fölforgó viszonyokra való tekintettel világosan ki kell jelentenem, hogy a kormány a maga Szegedre való visszavonulásának biztonsága végett épen nem számíthat az itt összevont hadseregnek Budához megérkezésére, minthogy a Győr felől előrenyomult ellenség Bábolnának megszállása által ma már közelebb áll a fővároshoz, mint a magyar hadsereg, melynek védelme alatt szándékozott a concentratio pontjára lehúzódni. Ezen nyílt vallomásból, mely semmiféle ünfejűségből, s annál kevésbbé a kormány vagy épen a haza elleni valamelyes árulásból származik, világosan következik, hogy mindazon intézkedések, melyek a hadügyminiszterium tudta nélkül a fővárosok védelmére tétettek: csak az előrenyomuló ellenségnek fognak előnyére válni, még pedig annyival könnyebben, minthogy a hadseregnek csak július 3-án éjjel megkezdhető levonulása a körülmények kényszere alatt alkalmasint a Duna bal partján fog végbe mehetni. Hogy azonban ezen levonulás a kormány szándékainak lehetőleg megfelelhessen: okvetlenül szükséges, hogy a Vácraól önhatalmúlag Pestre lerendelt ütegek azonnal induljanak Szegedre és minden intézkedések megtörténjenek a végre, hogy a Budát Pesttel összekötő lánczhid a levegőbe vettethessék s a szükségbeli hajóhid minden perczen a pesti partra legyen vonható. Ily körülmények közt a kormány tagjai számára, kik a komáromi utolsó győzelmes pillanat óta az egyedüli támaszukat képező hadseregnek épségben tartásához és kiegészítéséhez semmit sem vagy legalább nagyon keveset tettek, — nem marad más hátra, mint azonnal távozni Szegedre és ott egyelőre a bács-bánsági hadtest védszárnyai alatt bocsátani ki további rendeleteiket a haza javára és megszabadítására. Együttal azonban ugyanezen haza érde-

kében figyelmessé tétetik a kormány, hogy összes alárendelt hivatalnokait tegye fejökkal felelőssé érte, hogy valamennyi, a fővárosokban már felhalmozott fegyver-, élelmi és ruhakészleteket a hadsereg számára — mely egyedül képes a hazát megmenteni, tüstént, tulajdon életük kockáztatásával is, az összevonulási pontra szállíttassák, nehogy a nép áldozatkészségéből a hazai hadsereg számára megtöltött rak- és ruhatárak megint — miként 1849. január 6-án megtörtént — a fővárosok felé nyomuló ellenség kezébe essenek.“

Hogy ezen levél minő benyomást szült Pesten s hogy annak mik lettek következményei, az a rögtön összehívott minisztertanács határozatát is tartalmazó alábbi levélből világlik ki: „Az ország kormányzója Klapka tábornoknak. Kedves tábornok ur! Görgey megszegte szavát, melyet nekem egy miniszter és két tábornok által küldött! Maradjon hadügyminiszter, de a főparancsnokságot egy pillanatig sem tarthatja meg tovább. Mészáros altábornagy nevezetett főparancsnokká. Görgey talán nem fog engedelmeskedni! Ez gyalázat volna! Ez árulás lenne! Ép úgy mint a szószegés és a vak alárendeltség Bayer befolyásának — árulással határos! Borzasztó, amit nekem ír! Tábornok ur! A haza, sőt Európa szabadsága függ tőle, hogy egyenetlenség és pártoskodás ne támadjon most a hadseregben. Én Önben római jellemet becsülök. A haza és a szabadság mindenekelőtt! Támogassa Mészáros altábornagyot. Az indító okokat közölni fogom Önnel. Isten és a történelem ítél majd mindnyájunk felett. Önben, Tábornok ur, nem fogok csalódni! Pest 1849. július 1-én. Kossuth kormányzó.“

Mészáros kinevezéséről az I., III., VII. és VIII. hadtestek parancsnokai, továbbá Horváth János és Görgey Ármin ezredesek, valamint Kmethy még ugyanaz nap értesítettek, ez utóbbi azon hozzáadással, miszerint hadosztályát tüstént Paksra vezesse le s a Dunán átkelve, a déli hadsereg fővezényletével megbízott *Vetter* altábornagy parancsai alá helyezkedjék.

Görgey július 2-án, még mielőtt letételét a főparancsnokság alól megtudta volna, egy a minisztertanácsnak szánt hosszabb, szemrehányásokkal telt s az előbb közölnél még szenvedélyesebb hangon tartott levél írásához fogott, melynek befejezésében azonban a Monostor felől áthangzó ágyúdörgés zaja zavarta meg.

Haynau ugyanis július 2-ikára általános támadó előnyomulást határozott Komárom ellen azon kettős szándékból, hogy a magyarokra, ha a csatát elfogadnák, döntő csapást mérjen, ha pedig az elől kitérnének, legalább a Komáromból Budára vivő közlekedési vonalakat hatalmába ejtse, hogy ezáltal az ezen oldalról jövő erősítéseket Komáromból elvágja és a magyar tábornokot a jobb parton körülzárolja. Ehez képest a mondott napon reggeli 5 órakor a *IV. hadtest* Nagy- és Kis-Igmándról Csém pusztán át Harkály puszta felé nyomult előre; tőle jobbra *Bechtold* lovas hadosztálya alakult,

míg *Panjutin* hadosztálya tartalékviszonyba a csémi magaslatokra rendeltetett. Mihelyt a IV. hadtest Harkályhoz ért, az *I. hadtestnek* Ács és Lovadról Uj Szőny felé kellett előnyomulnia s végül a *III. hadtest*, a Kis-Bérnél hátrahagyandó *Gerstner* dandárt kivéve, általános tartalék gyanánt Nagy Igmándra rendeltetett.

A magyar csapatok már július elseje folyamán az erődített tábor mögé huzódtak vissza, melyen belül a VIII. hadtest *Janik* dandára — 4 zászlóalj — a monostori 1—3 számmal jelzett főerődműveket az előretolt nyitott sánczokkal együtt; az ettől balra fekvő 4—7 számú védőműveket a *VII. hadtest* mint középhad s végül a 8—10 számú sánczokat, a Csillagsánczot és Ó-Szőny községet a *III. hadtest* szállotta meg. A *II. hadtest* az elsánczolt táboron belül tartalékban állott fel.

Mihelyt a zárkózott csatarendben zeneszó mellett előnyomuló osztrák *IV. hadtest* és a *Bechtold* lovas hadosztály első harcvezonalai láthatóvá lettek, a magyar balszárnyon parancsnokló *Leiningen* tábornok *Pikéthý* ezredest néhány lovas századdal támadásra rendelte előre, a kit azonban a *Bechtold* által előre rendelt *Simbschen* dandár hamarosan viasszaszorított; de mivel az osztrák dandár üldözése közben a magyar ütegek tűzkörletébe jutott, az előbbi csakhamar visszafordulni kényszerült. Erre *Pikéthý* a közelben levő ütegek támogató tüze alatt 8 huszár századdal megújítja rohamát, mely ellen *Bechtold Mensdorf* ezredes alatt hadosztályának második harcvezonalát, a Császár-dsidás ezredet és 5 század *Liechtenstein-chevauxlegerst*, rendeli ki. A csakhamar bekövetkezett összecsapás a huszárokra nézve még az elsőnél is rosszabbul végződött, amennyiben rohamuk visszaveretvén, az eközben a túlmerészen előre vágatott vörös sapkás lovas üteg is az ellenség kezébe került.

E szerint most már az osztrák IV. hadtest, melynek *Benedek* dandára már korábban Ó-Szőny felé különítettett ki, bántatlanul haladhatott tovább, hogy Harkály pusztától keletre a magaslatokon befejezze felvonulását. Miután ujabban erre felé is nagyobb huszár tömegek mutatkoztak, melyeket *Pöltenberg* küldött volt Harkály felé előre, *Benedek* támogatására csupán a *Simbschen* dandár hagyatott meg, a *Lederer* dandár pedig, valamint a *Panjutin* hadosztály is a IV. hadtest balszárnýára rendeltetett. És ez megtette hatását, mert *Pöltenberg* huszárjai a szándékolt támadással felhagyva, az erődök mellé húzódtak vissza.

Ezalatt *Benedek* a terep által eltakarva, földötten megközelítette Ó-Szőnyt és miután az abban előretolva volt gyenge magyar osztagokat visszavetette, déltájban a magyarokra nézve olyannyira fontos helységet hatalmába ejtette, miközben a támogatására meghagyott *Simbschen* dandár az ó-szőnyi szőlőktől nyugatra állott fel.

Az osztrák *I. hadtest* már szintén kora hajnalban indult útnak, még pedig a következő tagozásban: a bal szárnýon *Reischach*

dandára a Duna mentén nyomult előre; ettől jobbra a *Sartori* dandár két oszlopban hatolt át az Ácsi erdőn s a Megyfa erdőt könnyű szerrel tisztította meg az oda előretolva volt gyenge magyar előcsapatoktól; a jobb szárnyon, az Ácsi erdő és a Harkály puszta között *Ludwig* lovas dandára nyomult előre. Miután reggeli 8 óra tájban a IV. hadtest Harkálytól keletre felvonulását befejezte és az I. hadtest az Ácsi, illetőleg Megyfa erdő északkeleti szegélyét birtokába ejtette volt, *Schlick* altábornagy parancsához hiven, a fentiek szerint tagozott hadtestével a támadó előnyomulás folytatásához fogott s egyidejűleg a *Bianchi* dandárnak parancsot küldött, miszerint a *Sartori* dandárt a komáromi uton kövesse; *Schneider* dandárának ellenben az ácsi magaslatokon kelle maradnia. Egyidejűleg megjegyzendő, hogy a IV. hadtest, bár felvonulását befejezte, részint az Ó-Szőny előtti lovas támadások, részben a Harkály puszta irányában tüntetőleg előnyomuló huszárokra való tekintettel, egyelőre nem folytatta támadólagos előnyomulását.

Pöltenberg ily körülmények között jónak vélte *Schlick*nek némileg elszigetelten előretörő hadtestével szemben ellentámadást megkísérteni, mely célra *Janik* dandárát a Megyfa erdő irányában, saját hadtestéből pedig szintén 4 zászlóaljzat az ácsi országút mentén az Ácsi erdő délkeleti része felé rendelte előre. Az ellentámadás azonban különösen a Duna mentén, a hol *Reischach* tábornok hősiessé elszántasággal és ellenállhatlan hatalommal vezette előre dandárát, balul ütött ki, s *Janik* zászlóaljai már az első összecsapás után inogni, majd futásnak eredni kezdenek.

Csak ezt várta *Reischach* s a visszavonulókat nyomon követve, a Monostor előretolt sánczait minden nagyobb ellentállás nélkül hatalmába kerítette s az azokban talált s vissza felé irányított lövegekkel lövette a fejvesztett gomolyaggá vált s védtelenül tova hömpölygő magyar osztagokat. A *Reischach* által elért sikerek folytán *Sartori* az utána következő *Bianchival*, nemkülönben az evvel egy magasságra ért *Ludwig* dandár is mindjobban előbbre jutottak.

Haynau ily viszonyok között aznapra kitűzött célját elérve látván és azon meggyőződésben, hogy a magyarok a döntő csata elől szándékosan kitérve, Komárom védőművei mögé húzódtak vissza, déltájban seregrészeinek hátrábbvonását határozta el. A kiadott intézkedések értelmében a IV. hadtestnek, az Ó-Szőnyt megszállva tartó *Benedek* dandárt kivéve, Mocsára kellett visszahúzódnia; ugyanoda rendeltetett a *Bechtold* lovas hadosztály is. A *Panjutin* hadosztálynak a Csém puszta körül elterülő magaslatokon kelle táborba szállania, míg ellenben *Schlick* parancsot kapott, miszerint az Ácsi erdőt kezében tartva, hadteste zömét ezen erdő mögé, Ács helység környékére vonja vissza.

Mig e szerint *Haynau* azon meggyőződésben élt, hogy csapatainak aznapi tevékenysége nagyjában véve véget ért, addig *Görgey*

megjelenése a csatatéren nem várt fordulatot idézett elő a dolgok menetében. A magyarok fővezére főhadiszállásán éppen a kormány-nak szóló és már előbb említett levél fogalmazásával volt elfoglalva, midőn hozzá a Monostor felől egyszerre hatalmas ágyúszó hangzik által. *Görgey* erre gyorsan lovára pattan s az elhangzott ágyúszó irányában a tett színhelyére siet. Ütközben *Klapkával* találkozván, őt a balszárnyra küldte, hogy ott az ütközet vezetését kezébe vegye, míg a közepén és jobb szárnyon a dolgok intézését ő maga magának tartotta fenn.

Midőn *Görgey* Monostorra ért, *Reischach* éppen az előretolt műveket készült hatalmába ejteni, előle pedig *Janik* zászlóaljainak felbomlott legénysége tömegesen a Monostornak dunafelőli meredek lejtje mögé húzódott, hogy itt eltakarva bántatlanul a védősánczok mögé húzódhassék. *Görgey* mindenekelőtt ezeknél akarta a rendet helyreállítani, de miután az egyhamar nem sikerült, az ütegével közelben álló *Apáthy Istvánnak* parancsot ad, miszerint a futókat szemben kartácsokkal fogadja. Ezen drasztikus parancsszó megtette hatását, mert a kötelelességükről megfélemedezett honvédek rövid idő múlva ismét fenn voltak a Monostoron.

Erre aztán *Görgey* az eddig tartalékban álló II. hadtestnek 48-ik zászlóalját *Rakovszky Samu* őrnagy alatt és a Dom Miguel zászlóaljat az elveszett sánczok visszafoglalására utasítja, minek folytán ezen osztagok és az időközben kézhez vett parancsa értelmében visszavonulását már különben is megkezdett *Reischach* dandár között heves viadal keletkezik, mely hovatovább az osztrákok futásszerű menekülésébe csap át, ami annál veszedelmesebbnek ígérkezett, miután *Rakovszkytól* balra, az ácsi országút mentén *Pöltenberg* is újból előrenyomult hadtestének összeszedett gyalogságával, melyet második harcvezető gyanánt a II. hadtest lovassága követett. Ily körülmények között *Schlick* a *Reischach* dandár degagirozása céljából a *Bianchi* dandárnak egyik zászlóaljával megerősített *Sartori* dandárt rendelte előre, mely aztán az Ácsi erdőnek megszállása által a magyarok további előnyomulásának egyelőre gátat vetett, a *Reischach* dandár pedig átkelhetett a Czonczó patakon. Amde sokáig a *Sartori* dandár sem tarthatta magát a magyarok erélyes támadásával szemben s így *Schlick* ugy ezt, valamint a *Bianchi* dandárt is a Czonczó patak mögé, Ács tájékára rendelte vissza; az említett patak jobb partján ennél fogva csak a *Schneider* dandár, mely az Ácsi erdőt az országút mindkét oldalán tartotta megszállva, és a *Ludwig* dandár, mely Harkály pusztá mögött, a pusztá és a műút között vőn felállítást, maradt vissza, mely állásukban azok délután 1/25 óráig sikerrel tartották magukat.

Időközben *Pöltenberg* gyalogsága jóval előbbre vonult, s miután *Görgey* a II. hadtestnek még kéznél levő gyalogságát is utána rendelte, *Pöltenberg* ez utóbbit az ácsi út mentén hagyva, saját gya-

logságát Harkály pusztának irányította. Ezen újabb erőteljes lökemet a Schneider és Ludwig dandárok, az erősbitésükre ujonnan visszarendelt Sartori dandár és 2 tizenkétfontos üteg daczára sem bírják ki és délután 5 óra tájban úgy az Ácsi erdő délkeleti csücske, valamint a Harkály pusztája is a magyarok birtokába jut.

De alig hogy *Schlick* hadtestét eszerint már majdnem teljesen a Czoncezó patak mögé visszaszorítani sikerült, egyszerre új fordulat áll be a harc menetében. *Schlick* ugyanis a hadtestét fenyegető veszély érzetében már korábban elküldte volt egyik parancsőrtsíztjét a Csém felé elindult *Panjutin* altábornagyhoz, hogy az számára némi erősbitést rendelne vissza hadosztályából. Erre az említett altábornagy a részleges segélynyújtás helyett egész hadosztályával fordult vissza és esti 7 óra tájban ép jókor érkezett be a harkályi magaslatokon, hogy az ott éppen lejátszódó lovassági rohamban döntőleg működjek közre. Pöltenberg ugyanis a gyalogsága által elért előnyök kiaknázása céljából és hogy a Schneider és Ludwig dandárok visszavonulását elvágja, 8 lovas századát Harkályon át Ács felé vezette előre, de miután útközben a Csém felől közeledő Panjutint észrevette, már éppen felhagyni készült ebbeli szándékával, midőn újabb meglepetés érte. A dandárjával az Ó-szönyi szőlőknél állást foglalt *Simbschen* tábornok ugyanis, a ki úgy *Schlick* hadtestének hátrálását, valamint Pöltenberg lovasságának mozdulatait észrevette, dandárjával nyomban elindult Harkály irányában, hogy Pöltenberget hátba és oldalba foghassa. Ez utóbbi még éppen jókor észrevette a fenyegető veszélyt és még elég ideje maradt, hogy századjait a kellő irányban rohamhoz fejlődtesse. Mialatt ez még eldöntetlenül ide-oda hullámozott, Panjutinnak 2 felvonult ütege élénk tüzelést kezdett a huszárok zöme ellen, mely ennek folytán szintén előrevont ütegeinek támogatása alatt s így az ellenséges lovasságtól nem igen üldöztetve visszahúzódni kényszerült.

Erre az orosz hadosztály teljesen harczhoz fejlődik a harkályi magaslatokon s jobb szárnyán a *Simbschen*-, bal szárnyán az újból előrevont *Ludwig* dandár és egyéb I. hadtestbeli csapatok foglalnak állást. Úgyisint közeledőben volt már még további erősbités gyanánt a IV. hadtest is, mely Mőcsa felé utban *Schlick* szorult helyzetről értesülvén, a hozzá csatlakozott *Lederer* lovas dandárral együtt szintén visszafordult Harkály felé.

Görgey a mindenünnen a harc színhelyére visszasiető ellenséges oszlopok láttára Harkály irányában döntő lovas roham végrehajtására határozza el magát, mihez Pöltenberg hamarjában 24 lovas századot gyűjtött össze. Ezen roham különleges célja leginkább abban állott, hogy a közfigyelemnek Harkály környékére vonása által, Klapkának Ó-Szöny ellen folyamatban levő támadásánál szabad keze maradjon.

Pöltenberg a rendelkezésére bocsátott 24 lovas századdal és

2 lovas üteggel három oszlopban nyomult előre, melyek előtt a jobb szárnyon Pöltenberg, a balon jó messze elől, maga *Görgey* lovagolt. Az ellenséghez közelebb érve, ez utóbbi a huszárok arczonalát bevárando, megállította lovát és maga körül széjjelnézvén, észrevette, hogy az Ácsi erdő tájékán ellenséges lovas osztagok állanak, melyek Pöltenberg jobb oldalát fenyegetik; az utóbbit ezen körülményre figyelmessé tenni akarván, levette kalapját, hogy azzal integessen, E pillanatban fejének hátulsó részére kétszer egymás után hatalmas kardcsapást kapott, melyet minden valószínűség szerint vagy a rohamban résztvevő s időközben közelébe ért, vagy talán éppen a saját kíséretéhez tartozó huszárok egyike szánt neki, még pedig alighanem kevésbé véletlenségből mint inkább szándékosan, amennyiben *Görgey* az nap vérvörös zekéjéről mindenki által már messziről könnyen felismerhető volt.

Mialatt *Görgey* sebét egyik segédtszje bekötözte, a mellette elszáguldó huszár osztagok az orosz ütegek tüze daczára az ellenséges lovasságra — a *Simbschen* dandárra — vetették magukat. A rohamot *Simbschen* első harczonala, a *Liechtenstein* chevaux-legersek fogták fel, de ezeket a huszárok erőteljes lökeme csakhamar viasszorítja; ekkor azonban közbevág a rézsút felállított és 6 dsidás és 1 dragonyos század által képezett osztrák 2-ik harczonala is, minek folytán a huszárok rövid kézi tusa után visszavetettek. *Görgey*, kinek sebét időközben bekötötték s a kit a visszavonulók árja szintén magával ragadt, parancsot adott ugyan *Pöltenbergnek* a roham megújítására, a mi azonban tekintettel arra, hogy időközben az ellenséges lovasság is visszahúzódott, abban maradt.

Ezalatt az osztrák IV. hadtest is beérkezett Harkály környékére, a lovassági ütközet sorsa azonban ekkorára már eldöntve lévén, teendője a csatátérnek ezen részén már nem igen akadt.

A leirt nagy lovassági összeütközés alatt *Pöltenberg* gyalogsága az Ácsi erdőben és attól jobbra, a Duna mentén pedig *Rakovszky* feltartóztatlanul tovább nyomultak előre és ugyancsak szorongatták az ismét harcba vont *Sartori* dandárt, míg végre *Görgey*től parancs érkezett, mely a harc felbeszakítását s a visszavonulás megkezdését rendelte el az erdők mögé, amit az ellenség ellentámadásba való átmenetre használt fel, mely azonban, különben is már este lévén, az Ácsi, illetőleg Megyfa erdő szélén véget ért.

A *Pöltenberg* és *Görgey* által vezetett nagy lovassági roham idejében *Klapka*, a ki eddig inkább védőleg viselte magát, délután 4 és 5 óra között *Leiningennek* parancsot adott. miszerint 2 ütegnek bevezető tüze után hadtestének 5 zászlóaljával Ó-Szőny ellen döntő támadásra induljon. Az említett helységet *Benedek* 11 gyalog századdal tartotta megszállva, míg dandárának többi részét tartalék gyanánt a helységen kívül állította fel. *Leiningen* zászlóaljait az elrendelt támadás-

hoz két harczzonalba tagozta, melyek közül az elsőbe a 3. honvéd zászlóaljat és a 19. szerezred 3. zászlóalját osztotta be, a második harczzonalba pedig az 52. szerezred 3. zászlóalja és a 42. és 65. honvéd zászlóalj jutott. Az első harczzonalnak a kertek által fedve, észrevétlenül sikerült a helységet megközelítenie és az ott állást foglalt ellenséget rövidesen a helység közepéig vissza is nyomta. Itt azután rendkívül makacs harc fejlődött ki, mely *Leiningen* első harczzonalbeli csapatjainak visszavonulásával végződött. Erre *Leiningen* második harczzonalát hozza működésbe, de ennek erőlködése is hiábavalónak bizonyul, amennyiben *Benedek* időközben a helység védőrségét tetemesen megerősítette. Csak a harmadik rohamnál, melyet a várágyúk egy része és a védősánczokból ujonnan előre-rendelt erősítések is támogattak, sikerült *Klapkának* Ó-Szőnyt, mindkét részről dicséretes kitartással folytatott küzdelem után, börtökába ejteni s elvégre is *Benedek* a *Simbschen* dandár elvonulása folytán magára hagyatva, este felé kénytelennek érezte magát hadteste zöme felé, *Mócsára* visszavonulni.

A IV. hadtest parancsnoka, *Wohlgemuth* altábornagy kevés-sel 5 óra után értesült *Benedek* megtámadtatásáról, mire a *Jablonszki* dandárt nyomban útnak indította Ó-Szőny felé, midőn azonban kevés-sel ezután *Harkály* körül is a harc ujjra lánggra lob-bant, *Wohlgemuth* *Jablonszkit* bevonultatta a *Harkály* felé elin-dított hadtest zöméhez, *Benedeknek* pedig parancsot küldött, misze-rint ellenséges túlerővel szemben *Mócsa* felé húzódjék vissza.

E szerint este 8 óra tájban, a felek egyikére sem valami kü-lönös eredménnyel végződött csata, az egész vonalon befejezését nyerte.

A 12 óra hosszát tartó, helyenként igen makacs harc vesz-teiségei az *osztrákok* részén: halottakban 5 tisztt és 131 főnyi le-génység, sebesültekben 28 tisztt és 546 főnyi legénység, eltűntek-ben 2 tisztt és 160 főnyi legénység; összesen 35 tisztt, 837 ember és 168 ló. Az *oroszok* részén: halottakban 4 fő, sebesültekben 3 tisztt és 11 főnyi legénység; összesen 3 tisztt, 15 ember és 25 ló; a szövetségesek összes vesztesége tehát 38 tisztt, 852 ember és 193 ló. A *magyarok* vesztesége körülbelül 1500 főre tehető, pontos veszteség kimutatás azonban csak a VII. hadtestre nézve maradt fenn, e szerint ennek vesztesége halottakban és sebesültekben 20 tisztt és 286 főnyi legénység, eltűntekben 3 tisztt és 248 főnyi le-génység; összesen 23 tisztt, 534 ember és 66 ló.

Meg kell továbbá emlitenünk, miszerint az éppen letárgyalt csatában mindkét fél vitézül és férfiasan harczolt s azon ma-gyar zászlóaljak legénysége, mely a szélső jobb szárnyon a dél-előtt folyamán megfutott, délután igen szépen kiköszörülte s fénye-sen helyrehozta a katonai becsületén imént ejtett csorbát. Egyszers-mind külön dicsérőleg ki kell emelnünk *Görgeynek* e napi katonai

magatartását is, a ki támadó visszacsapása által a harc menetében jó időre kedvező fordulatot idézett elő, bár a csata végén a kivívott előnyöket ismét kiragadni engedé kezéből; ugyanitt ő, bár mint a sereg legmagasabb parancsnoka nem tartozott kötelességéhez, karddal kezében is fényes bizonyítékát adta személyes bátorságának; a minden valószínűség szerint egyik alárendeltje által okozott megsebesülése felett tehát csakis sajnálkozásunknak adhatunk kifejezést, s bárki lett légyen az ismeretlen tettes, orvttámadásáért katonai szempontból mást mint megvetést nem igen érdemel. —

A ministertanács határozata folytán főparancsnokká kinevezett *Mészáros* altábornagy a főparancsnokságot Komáromban átveendő, július 2-án reggel Pesten gőzhajóra szállt, de midőn ez délután 5 és 6 óra között Páth falu közelébe ért, Komárom felől ágyúdörögés hallatszott, mire az öreg Mészáros azon hitben, hogy további útja a Dunán nem biztos, parancsot adott a gőzhajó főkapitányának, miszerint a hajót Pestre irányítsa vissza.

Görgey elmozdítása a főparancsnoki állásról, melynek hire a táborban július 3-án terjedt széjjel, különösen a VII. és III. hadtestnél szült nagy izgalmat és elégtelenséget, ami hova-tovább annyira fokozódott, hogy úgy a tisztek mint a legénység részéről uton útfélén kifakadások voltak hallhatók a kormány, de különösen legutóbbi intézkedése ellen. Ily aggasztó tünetek között *Klapka* mint a táborban jelenlevő legidősebb tábornok július 4-én reggelre a hadtest-, hadosztály- és csapatparancsokokat, valamint az egyes csapatok tisztikarának megbízott képviselőit a 8. számú erőd elé tanácskozássra hívta egybe, melyen az egybegyűlteket mindenek előtt a kormány iránt engedelmességre és bizalomra hívta fel, kijelentvén, hogy ennek legutóbbi intézkedése leginkább azért történt, miután ily veszélyes időben a hadügyminiszteri és főparancsnoki állás fontos méltóságát egyedül egy ember sikerrel nem töltheti be. Erre a jelenvoltak úgy a maguk, mint a csapatok nevében kinyilatkoztatták, miszerint nekik az összes magyar hadvezérek között legtöbb bizalmuk *Görgey*hez van s hogy általános az óhaj, kéressék meg a kormány, hogy *Görgey*t továbbra is a sereg élén hagyja s ha már egyik méltóságát le kell tennie, legyen az a hadügyminiszterség. Ezen közóhaj tolmácsolásával a gyűlekezet *Klapka* és *Nagy Sándor* tábornokokat bizta meg, a kik mindjárt kocsin el is indultak Pestre; távollétük idejére a tábor fölötti parancsnokságot, miután *Görgey* seblázban feküdt, ideiglenesen *Leiningen* vette át.

Még mielőtt *Klapka* és *Nagy Sándor* kocsira ültek volna, három július 3-áról keltezett szolgálati irat érkezett Komáromba; az egyiket *Kossuth* intézte *Klapkához*, melyben tudomására hozza, hogy Arad s vele 66 ágyú, 2000 mázsa puskapor és 1500 fegyver kézre került és egyuttal felszólítja *Klapkát*, miszerint 13.000 embert Ko-

márom és sánczai számára parancsnoksága alatt megtartsa, a sereg fenmaradó részét pedig Nagy Sándor alatt Pestre küldje le. A másik levél Mészárosról Görgeynek szolt, a melyben az „a miniszter urat a haza szent nevében felszólítja, tudósítaná, hogy hajolt-e az előbbeni kormányrendeletnek, mely szerint serege nagyobb részével Pestre vonuljon?” Egyuttal tudomására hozza, hogy Kmethy parancsot kapott, hogy vagy Pest, vagy Paks felé tartson. A harmadik iratot végre szintén Mészáros intézte Klapkához s ez csak közelebbi részletezése volt Kossuth legelől említett levelének s egyidejűleg meghagyatik benne, hogy a sereg zöme, ha netán a Duna jobb partján már nem lehetne, a balparton vonuljon el Komáromból.

Klapka és Nagy Sándor július 5-én korán reggel érkeztek Pestre és *Kossuthot* felkeresvén, ennek lakásán délelőtt 9 órakor minisztertanács volt, melyen *Mészáros* és *Dembinski* is részt vettek. Miután Klapka a felső-dunai sereg tisztí karának óhaját előadta, a ministertanács abban állapodott meg, hogy Mészáros tartsa ugyan meg az összes seregek fölötti főparancsnokságot, de egyuttal Görgey is maradjon meg a felső-dunai hadsereg parancsnokának s csak azt jelentse ki, hogy a hadügyminiszterséget leteszi s hajlandó magát Mészároshoz alárendelni. Ez alkalommal Dembinski a jövőndő műveletek hadi tervét is előterjeszté, mely szerint az összes erők haladéktalanul a Maros és Tisza között voltak összpontosítandók, hogy onnan aztán az ellenséges haderő egy része ellen támadólag lépjenek fel.

Klapka és Nagy Sándor az ez értelemben szerkesztett írásbeli utasításokkal ellátva, július 5-én délben ismét visszaindultak Komáromba, a hova még az nap éjjel megérkeztek. Bár *Görgeynek* sebe következtében orvosi tanácsra egyelőre mindennemű izgalomtól távol kelle magát tartania, Pestről érkezett egyik futár tisztjétől, Bakody Tivadartól már Klapka és Nagy Sándor visszaérkeztét megelőzőleg értesült a Pesten az utóbbi időben történetekről s így letételéről is a felső-dunai hadsereg főparancsnokságáról. E szerint Klapka és Nagy Sándor előterjesztése már nem találta készületlenül s bár eleinte a kormány rendeleteinek felolvasása alatt sötét arcot mutatott, később mégis hozzájárulását fejezte ki azok tartalmához s nyomban megírta lemondását a hadügyminiszteri állásról, egyuttal azonban a további teendők megvitatása végett délelőtt 10 órára lakására haditanácsot hívott egybe. Hogy bensőleg miként gondolkozott *Görgey* jövőndő magatartását illetőleg, erre nézve ő maga többek között ezeket írja emlékirataiban: „A főszeregniek meglepően erélyes állásfoglalása melletttem újból megszerezte nekem a megkívántató hatalmat, hogy előbbi kijelentésem szerint (t. i., hogy a sereggel a kormány rendelete ellenére továbbra is Komáromnál maradjon) cselekedjem s erre már szilárdul el voltam határozva, midőn Klapka tábornok, a főszereg hadtestparancsnokai és a köz-

ponti hadműveleti iroda főnöke az elrendelt haditanácsra nálam összejöttek.“ További célja pedig saját szavai szerint az volt, hogy „a főhadsereget összességében további sorsának, meggyőződése szerint feltétlenül becsületteljes elkülönítésére bírja Kossuthnak, de nem a nemzetnek sorsától.“ Ehez képest a haditanácsot megnyitó beszédét Görgey azzal zárta be, hogy ő az azonnali elvonulás helyett a körülzáró ellenséges hadseregen való áttörést ajánlja a Duna jobb partjára. *Klapka* határozottan ellene nyilatkozott Görgey nézetének és hatalmas érvekkel szállt sikra a kormány rendeleteinek azonnali foganatosítása mellett, mert a haza — úgy mond — csakis az összes erők összpontosítása által menthető meg. *Klapka* után *Nagy Sándor* szólalt fel s teljesen az előtte szóló nézeteihez csatlakozott; a haditanács többi tagjai haboztak és hallgattak. Erre ismét *Görgey* emelt szót és látván, hogy *Klapka* helyes érvelései mennyire hatottak a hallgatóságra, kijelentette, hogy tulajdonképpen az ő javaslata sem zárja ki az erők egyesülését s így nem „az egyesülés vagy nem egyesülés fölött kell szavazni, hanem a fölött, vajjon a kívánt egyesülés szégyenletes futás avagy harez útján eszközöltessék. Az előbbi minden esetre kényelmesebb, vajjon egyzersmind becsületteljesebb is: a fölött döntsön a haditanács.“ Ezen ügyes fordulattal *Görgey* megint saját malmára hajtotta a vizet s a haditanács az áttörés eszközlése mellett határozott, de hozzátevé s ez nem igen volt Görgeynek inyére, akár sikerül a július 9-ikére tervezett áttörés, akár nem, az után az összes seregek egyesülése okvetlenül és haladéktalanul foganatosítandó.

Még a haditanács megtartásának napján, július 6-án késő este *Klapka* az alábbi levelet vette *Kossuthtól*: „Visocky tábornok ma Czeglédre érkezett csapataival, holnap Kecskemét, Körös és Szabadka felé indul. Perczel tábornok, kinek már 10.000 embert bocsátottunk rendelkezésére, holnapután átkel a Tiszán; elővédei ma már Kis-Uj-Szállás előtt állanak, csapatainak egy része pedig Török-Szt.-Miklóson és Szolnokon. Az ellenség a Tiszán túl Debreczenben áll. A népfölkelés különben erélyesen folyik s mihielyt Perczel átkel a Tiszán, az egész néptömeg támogatni fogja őt. Nagyváradon 5600 főnyi fegyveres tömeg áll 1200 honvéddel, 350 huszárral és 8 ágyúval. A tiszántúli vidéket illetőleg egyáltalában semmi aggodalmam nincsenek, minthogy a viszonyok Erdélyben jelentékenyen javultak. Azok az oroszok, kik Nagyszeben felől Háromszékbe betörték és Kézdi-Vásárhelyt elfoglalták, a legnagyobb gyorsasággal ismét Nagyszeben felé, egész a háromszéki határon túl visszavonultak és pedig úgy, hogy Sepsi-Szent-Györgyön még élelmi szereiket is ott hagyták. Így jelentik ezt hivatalosan július 3-áról. Bem Tekéről Beszterczére vonult az ellenség ellen, erősítéseket vont magához, melyekkel, hátban többé nem fenyegetve, a vele szemben álló ellenséget megverni reméli. A haza megmentése

tehát az önök mai hadműveletétől s holnapi menetök szerencsés keresztülvitelétől függ. Mindenekelőtt szükséges, hogy véget érjenek a felső hadseregnél a politikai és katonai korteskedések. Ezek után tudatja, hogy a felső-dunai hadseregnél kormánybiztosi minőségben levő Ludwig János helyébe Bónis Sámuel államtitkár neveztetett ki, kinek kötelessége a haditanács tárgyalásain jelen lenni, nem hogy katonai, harcászati avagy hadászati intézkedésekbe becsátkozzék, hanem hogy a kormány a hadseregnél is képviselve legyen s összhangba hozassanak ily módon a politikai és katonai műveletek stb. A nemzet — folytatja tovább Kossuth — és az annak akaratából fennálló kormány elismeri, méltányolja s a hála mély érzetével tiszteli a hősiséget, mert ez menti meg a hazát az ellenségtől. A hazát azonban nemcsak az ellenség, hanem a belvillongások is tönkre tehetik. A halál az ellenség által diesteljes lehet, a saját kéz általi azonban szégyenletes, mert ez a nemzet öngyilkossága. Tábornok úr, ön római jellemmel bír. Én önben nemcsak a vitéz katonát tanultam ismerni, hanem a szabadságszerető polgárt is, s ennél fogva rendithetlen hitem, hogy ön támogatni fogja a kormányt úgy a hazát védelmezni, mint annak szabadságát megvédeni. Budapest, 1849. július 6-án. Az ország kormányzója: Kossuth L. sk. A miniszterelnök: Szemere sk.“

Klapka ezen levél vétele után azonnal magához hivatva *Bayert* s kijelentette előtte, hogy ő a seregnek további megmaradásáért Komáromnál nem veheti magára a felelősséget s miután *Görgey* állapota a megelőző haditanács izgalmai folytán jelentékenyen rosszabbra fordult, *Klapka* mint utána legrangidősebb tábornok meghagyta a vezérkari főnöknek, hogy haladéktalanul tegye meg az intézkedéseket a sereg elvonulására nézve s erről az okok felemelítése mellett *Görgey*t is értesitse. Ez utóbbit *Bayer* *Görgey* állapotára való tekintettel nem tette meg, de az intézkedéseket kiadta, melyeknek értelmében az I. hadtestnek július 7-én napkelte előtt, a többieknek pedig ugyanaz napon főzés után kellett elvonulniok. Ehez képest az I. hadtest vett parancsához képest 7-én hajnali 4 órakor el is indult Vác felé s a délelőtt folyamán elérte első állomását, Bátorkeszit.

Görgey egyik segédtisztje által figyelmessé téve, személyesen látta az I. hadtestet ablakai alatt elvonulni s szerfölött fölindulva, hogy a haditanács határozatát, anélkül, hogy ő neki ezt előbb bejelentették volna, megmásították, azonnal megirta a szolgálattól való végleges elbocsáttatása iránti folyamodványát. Ennek híre csakhamar elterjedt a hadsereg körében, minek folytán Leiningen, Pöltenberg s még néhány törzstiszt délelőtt 9 órakor felkereste *Klapkát*, hogy a tett intézkedések megváltoztatására bírják s hogy ez beszélje le *Görgey*t lemondási szándékáról, mivel ellenkező esetben ők nem igen állhatnak jól a történeendőkért. *Klapka* tehát kelleetlenül bár, kiadatta

az I. hadtest visszatérésére vonatkozó parancsot, Görgeyhez pedig este 7 órakor küldöttség menesztetett, hogy ezt lemondásának visszavonására bírja. *Görgey* a sereg újabb bizalmi nyilatkozata és ragaszkodásának ily félreismerhetlen bizonyítéka által felbátorítva kereken kijelentette a küldöttség előtt, hogy ő immár nyílt ellentétben áll a kormányval s hogy kívánalmuk, miszerint a főhadssereg parancsnokságát ismét átvegye, egyértelmű a kormány elleni nyílt ellenszegülésének helyeslésével. Miután daczára ezen kijelentésnek a küldöttség nagyobb része megmaradt kérélmé mellett, Görgey visszavonta lemondását, de mivel egészségi állapota nem engedte meg, hogy egyelőre a főparancsnokságot tényleg gyakorolja is, Klapkát kérte meg helyettesítésére. Bár ez a legutóbb történeteken elkedvetlenedve, szintén elbocsáttatását szándékozott kérelmezni, Görgey unzsolására a 9-ikére tervezett áttörés vezetését végre mégis magára vállalta, de egyúttal szavát vette az alárendelt parancsnokoknak, hogy akár sikerül az áttörés, akár nem, tovább nem állják útját az összes seregek egyesítésének.

A 9-ikén keresztülvinni szándékolt áttörés a központi hadműveleti iroda azon érvelése folytán, hogy előbb a kellő lőszer, valamint *Görgey Ármán* és *Horváth* ezredes mozgó csapatjainak beérkezte bevárandó, utóbb megint 2 nappal elhalasztódott s így annak keresztülvitelére újabban július 11-ike tüzetett ki.

Felemlítendőnek tartjuk továbbá, hogy *Mészáros* 7-én ismét megkísérelte a Komáromba való eljutást, de ellenséges csapatok közelléte miatt ezuttal is csak Nyergesujfaluig jutott.

Most pedig lássuk az osztrák táborban és mindenekelőtt a Csallóközben és az Alsó-Vágnál időközben történeteket. A Csallóközben álló osztrák II. hadtest parancsnoka *Csorich* altábornagy a *Colloredo* hadosztályt már július 1-én Aranyos és Kőszegfalva vonaláig tolta előre, mely elől *Kosztolányi* előcsapatjai gyenge ellentállás után Ujfalura és Nemes-Örsre húzódtak vissza. Még ugyanaznap délután $\frac{1}{24}$ órakor Kosztolányi 3 zászlóalj, 4 huszár század és 1 üteggel támadólag nyomult előre az osztrákok vonala ellen, még pedig 1 zászlóaljjal a Duna mentén, a lovassággal az ellenséges állás bal szárnya ellen, a zömmel pedig a középben, mely később Szent-Pál irányában az ellenség jobb szárnya felé húzódott. Bár *Csorich* altábornagy a *Liebler* tábornok alatt álló előcsapatokat megerősítette, azok eleinte visszahúzódni kényszerültek, de miután *Liebler* nemsokára ellentámadásba ment át, a magyarok csakhamar ismét Ujfalura, onnan pedig Nemes-Örsre húzódtak vissza. Az egészben véve jelentéktelen ütközet az osztrákoknak 3 halott és 16 sebesültjükbé, a magyaroknak pedig 5 halott, 40 sebesültjükbé és 11 lovukba került.

Csorich erre megerősítette Aranyost, Lovadnál pedig a főseppel leendő összeköttetés helyreállítása végett a Dunán hidat vetetett, mely július 7-ikére készült el.

Ezzel egyidejűleg a Szerednél álló *Pott* dandár is hidat vert a Vágon, hogy vett parancsához képest Komárom megfigyelése céljából Érsekújváron át Hetényre vonuljon. Ezen előnyomulásnak tulajdonképpen csak akkor kellett volna bekövetkeznie, ha majd a magyar sereg zöme Komárom alól elvonul.

Pott támogatása céljából szükségesnek látszott, hogy a *Grabbe* alatt Rózsahegynél álló orosz hadtest Nyitra és Léva megszállása után Érsekújvárra nyomuljon előre; hogy ezen kívánság mennyiben és miként ment teljesezésbe, arról majd később leendő alkalmunk szólni.

Az osztrák főszereg körében időközben a következők történtek: Julius 2-én este a csata elnémulása után az egyes seregetek következőleg helyezkedtek el: Az *I. hadtest Sartori* dandára az Ácsi erdőt tartotta megszállva s jobbra a Harkály pusztánál álló *Ludwig* lovas dandárral lépett összeköttetésbe. A *Schneider* dandár az Ács előtti magaslatokon, a *Bianchi* dandár Ács mellett s végül a *Reischach* dandár a Czonczó patak mögött, bal szárnyával a Dunára támaszkodva táborozott. A *Panjutin* hadosztály estig a Harkály pusztája körüli magaslatokat tartotta megszállva s azután Csém pusztája mellé vonult. A *IV. hadtest* a *Bechtold* lovas hadosztálylyal Mócsánál, a *III. hadtest* pedig Nagy-Igmándnál maradt. *Haynau* főhadiszállását július 3-án Bánáról Bábólnára tette át, honnan Ő Felsője július 5-én a sereg körletét elhagyva, Bécsbe tért vissza. Julius 6-án a főhadiszállás Nagy Igmándra helyeztetett át, a sereg pedig a következő állásokat foglalta el: Az *I. hadtest* Ács körül elfoglalt állásaiban maradt, melyeket fútolagosan megerősített; a *IV. hadtest* már július 3-án Mócsáról Csém pusztához vonult, a hol szintén néhány erősítést emelt; a *III. hadtest* Dossen dandára a Fiquelmont dragonyos ezreddel Tatára tolatott előre, honnan 1 zászlóalj, 4 lovas század és 3 löveg Almásra különített ki; innen július 7-én egy különítmény Esztergomig portyázott, mire az ottani magyar őrség a hajóhidat felégetvén, Párkányra húzódott vissza. A *Wolf* dandár és a *Veigl* dandár fenmaradó része Nagy-Igmándról Mócsára vonult, a hol *Bechtold* lovas hadosztálya is táborozott. A Kisbérnél maradt *Gerstner* dandár Moórig portyázott. *Panjutin* hadosztálya Bábólnáról Nagy- és Kis Igmándra vonult s egy lovas osztaggal Kocsot szállotta meg. A tüzértartalék végül a Czonczó patak mögött Ujmajor pusztánál táborozott.

Julius 6-án vette *Haynau* a jelentést, hogy az oroszok megindultak Miskolcra Pest felé; hogy tehát őket a fővárosok megszállásában megelőzze, július 9-én *Wussin* őrnagy alatt egy 3 dsidás századból és 1 lovas ütegből álló különítményt indított útnak Mócsáról Buda felé, melyet 10-én a hadtest parancsnokságát átvett *Ramberg* altábornagy, a Dossen és *Veigl* dandárral követett. *Gerstner* dandára Moóron és Székesfehérváron át vonult Budára, a Mó-

esán maradt Wolf dandár pedig 1 zászlóaljja Tatát szállotta meg, ellenben egy 2 gyalog és 1 lovas századból álló kis portyázó csapatot Esztergomba küldött, hogy ez a magyarok által elrombolt hid újbóli helyreállítását meggátolja.

A komáromi második csata.

1849. július 11-én.

Július 7-én este bevonult Komáromba *Horváth János* ezredes portyázó csapata a Nyitra vidékéről, július 8-án pedig *Görgey Ármin* a magáéval a bányavárosokból, valamint *Nagy Sándor* is az I. hadtesttel Bátorkesziből s így a sereg a 9-ikére elhatározott támadó áttörés végrehajtására együtt volt, melyet utóbb a hadművelleti iroda, mint már előbb említettük, július 11-ikére halasztott el.

A támadás keresztlővelére július 10-én este a következő, Albrecht vezérkari alezredes által kidolgozott intézkedések adattak ki:*) Reggeli 7 órakor lefőzés után mindenki indulásra készen álljon. A sebesültek és orvosok számára szóló fuvarokat kivéve, egy kocsinak sem szabad a hadsereget követnie. A *Janik- és Rakovszky* hadosztályok a jobb szárnyat alkotva, reggeli pont 8 órakor *Aschermon* ezredes parancsnoksága alatt Ács felé nyomulnak előre, kierőszakolják az erdőt és az ellenséget a Czonczó patak mögé szorítják vissza, a hől állást foglalnak és további parancsokat várnak. A hetedik hadtest *Pötenberg* alatt ezen előnyomulás támogatása céljából fél órával később a Rakovszky hadosztály és a Pikéthy tábornok lovassága által határolt térségbe vonul és azon esetre, ha az ellenség jobb szárnyunkkal szemben makacs ellentállást fejtene ki, a Harkály felé eső erdőszegélyt támadja meg. Ezen hadtestnek későbbi állása a Czonczon és Rakovszkytól balra leend. *Pikéthy* tábornok reggel 7 órakor a táboron belül a 2., 4., 16. és 9. huszár ezredeket hadosztálylyá alakítja és míg a jobb szárny az Ácsi erdő felé előrenyomul, avval egyidejűleg Harkály pusztá felé tör előre, itt az osztrák lovasságot meglepő támadás által visszavetni iparkodik és mialatt az ellenséges balszárny oldala és háta ellen fordul, azt visszavonulásra kényszerítvén, az erdőre intézendő rohamot megkönnyíti. Ha majd az ellenség a középen is Igmánd felé vissza lesz vetve, akkor a lovas hadosztály azt üldözni lesz hivatva és este felé újból a Czonczó patak mellé huzódik vissza. A harmadik hadtest *Leiningen* alatt reggel 8 órakor kezdi meg előnyomulását a középen, folytonos összeköttetést tart jobbra Pikéthyvel, balra az első hadtesttel és ha már a csata kezdetét vette, Csém pusztát támadja meg. Ezen hadtest feladata, ha jobbra előnyök éretnek el, az ellenséget Nagy-Igmándból kiűzni, a győr-

*) Lásd Memoiren von Georg Klapka 178. oldal.

bicskei utat elérni és Nagy Igmánd előtt állást foglalni. A hadtest Bábolna, Csanak és Csép felé kiküldendő erős különítmények által biztosítja magát és egy összekötő őrsöt az első hadtesttel a Tömörd felé vezető uton állít fel. Utóbbi hadtest szintén 8 órakor indul s előnyomulása közben a harmadik hadtesttel egyenlő magasságban és összeköttetésben marad. Említett hadtestnek feladata az ellenséget Mócsából kiűzni és a harmadik hadtestnek előnyomulását támogatni. Mócsáról *Nagy Sándor* tábornok egy osztagot a tatai út megfigyelésére rendel ki, a csata eldöntése után (!) a hadtest fennmaradó részével Tömörd felé nyomul előre, a hol állást foglal. Kocs, mihelyt az ellenség odahagyta, erős lovas különítmény által szállandó meg. Ha az ellenség ezen helységben tartaná magát, akkor az oda felé vezető uton és attól jobbra a harmadik hadtesttel leendő összeköttetés végett, osztagok állítandók fel. *Görgey Armin* portyázó különítménye a harmadik és első hadtestet tartalék gyanánt követi s azok által vonatik harciba, a hol legszükségesebb a támogatás. Ha ütközetbe nem kerülne, úgy ezen különítmény Mócsánál üt táborot, különben pedig azon hadtesttel táboroz, a melylyel a harcban részt vett. Az *Eszterházy* hadosztály reggel 8 órakor indul el Ó-Szőnyről, Almás felé tüntet és este ismét régi állásába húzódik vissza. Minden, a mit a hadosztály az ellenségről észrevesz, menetei és állásai Almás és Tata előtt, a harc folyamán azonnal jelentendő a főparancsnokságnak. A komáromi védőrség még az éj folyamán szétosztandó az egyes védőművek között és a csata alatt folyvást készenlétben marad.

Ezen intézkedések még a következő rendelkezésekkel és megjegyzésekkel egészítették ki: „Az egyik vagy másik hadtest feladatának balsikere esetleg az egész hadsereg visszavonulását vonhatja maga után. Ennélfogva minden hadtest teljes erejét fejtse ki és a legnagyobb kitartással harcoljon. A fősúly a Czonzó vonalra fektetendő. Az ellenség legerősebb Ács előtt, főhadiszállása Bábolnán van. Kiválóan fontos az igmándi országút kézrekerítése; ha ez sikerül, akkor az ellenséges állás közepe át van törve. Mócsán és Tatán az ellenség leggyöngébb és erősítések idevonása sem könnyű. Az összes málna, két nap élelem és a lőszer főtartalékok az erősített táborban maradnak vissza, míg a nap győzelme el lesz döntve s míg az összes hadtestek kijelölt állásaikat el nem foglalták. Az összes sebesültek és foglyok Komáromba küldendők. Egy adag kenyeret és szalonnát mindenki magával vigyen. A csata kedvezőtlen kimenetele esetén a visszavonulás az összes had- és seregtestek által az erősített tábor felé kezdendő meg. A hadsereg főparancsnoka a csata alatt a középén, a harmadik hadtestnél tartózkodik. Ha az összes állások el lesznek foglalva és a nap úgy lesz eldöntve, amint kívánatos és szükséges, akkor a főparancsnokság hadiszállása és a központi hadműveleti iroda Kis Igmándra tétetik

át, hova a további intézkedések átvétele végett esti 8 órára minden seregtest részéről 1—1 tiszt küldendő.”

Ezen intézkedés, ha mást nem is, de a sikeres áttörésnek azon sarkalatos tételét, mely szerint az eldöntő ponton túlerővel kell fellépni, bizonyára szem elől tévesztette, amennyiben Albrecht alezredes a rendelkezésre álló erőket a különben is terjedelmes vonalon úgyszólván egyformán osztotta el.

Az összes erők bevonása után Komáromnál rendelkezésre állott: az I., II., III., VII. és VIII. hadtest, továbbá Horváth és Görgey Ármin portyázó különítményei, melyeknek látszáma 53 zászlóalj, 70 lovas század, 206 tábori löveg, mintegy 50.000 főnyi létszámmal. Ebből azonban a 11-iki áttörésben, a sánczokban, Csallóközben stb. visszahagyott megszálló csapatok leszámítása után, csak 47 zászlóalj, 50 lovas század és 160 löveg, mintegy 40.000 főnyi létszámmal vett részt.

Ezen erőkkal szemben osztrák részről részt vettek a csatában: az I. és IV. hadtest, a III. hadtest Wolf dandára, a Panjutin hadosztály, Bechtold lovas hadosztálya és a tüzértartalék egy része; összesen 53 zászlóalj, 49 lovas század és 176 löveg, állítólag nem több mint 34.000 főnyi létszámmal, amennyiben a kolerabetegek száma ez időtájt az osztrákoknál 14.200, az orosz hadosztálynál 1800, összesen tehát 16.000 főre emelkedett.

Julius 11-én a csata megkezdése előtt a dunai osztrák sereg következőleg állott: az I. hadtestből, a Reischach dandár 2 zászlóalja által megerősített *Schneider* dandár az Ácsi erdőt tartotta megszállva; Ács helység és az Ácsi erdő között, az országuttól északra a *Bianchi* dandár, attól délre *Ludwig* lovas dandára állott; a Bianchi dandár mögött, a Czoncezó patak tulsó partján, Ács északnyugati szegélyénél *Sartori* dandára, a Czoncezó beömlésénél pedig szintén a patak balpartján, a *Reischach* dandár fenmaradó része állott. A IV. hadtestből a *Jablonowski* dandár a Harkály pusztát tartotta megszállva, mögötte, nem messze a Czoncezó pataktól, *Benedek* dandára állott; a *Herzinger* hadosztály Csém pusztá körül vett felállítást. A III. hadtest *Wolf* dandára a *Bechtold* lovas hadosztálylyal Mócsánál állott, Almás-Naszály felé előretolt előcsapatokkal. *Panjutin* hadosztálya Kis- és Nagy-Igmándnál, s végül a tüzértartalék a Nagy-Igmánd és Ács között fekvő Ujmajornál állott. Közel voltak még, de a csatában nem vettek részt: a Duna balpartján levő II. hadtest, valamint a Buda felé útban levő III. hadtest zöme.

Julius 11-én reggel sűrű köd fedte Komárom táját, mely után később eső következett; ez okozta, hogy a tartalék lőszerkészlet kissé elkésett, minek folytán a támadó oszlopok csak 9 óra tájban indultak meg és 11 óra körül dördültek el az első ágyulövések Ó-Szőny és Almás között, melyeket *Eszterházy* váltott a *Wolf* dandárnak Almásra kikülönítve volt előcsapataival. Wolf erre Almás

felé erősítéseket küldve, 4 zászlóalj és 1 ütegből álló dandárának zömével Mócsától északra állott fel; hasonlóan előbbre vonult a 23 századot számláló *Bechtold* lovas hadosztály is, melynek parancsnoka 3 századdal és 1 üteggel az ellenség mozdulatainak megfigyelése céljából Almás felé lovagolt előre. Bechtoldtól kapta *Haynau* fél 12 órakor az első jelentést a magyarok küszöbön álló támadásáról, mire nyomban parancsot adott, miszerint a IV. hadtest a Harkály körüli magaslatokra, Panjutin hadosztálya pedig a Csém pusztá mellé vonuljon.

Midőn a sereg főparancsnoka fél 1 óra tájban a harkályi magaslatokra ért, akkorára már a Ácsi erdőben igen élénken folyt a harc. *Aschermann* ugyanis a szőnyi szőlőkön és a lovadi uton előrenyomult két hadosztályával a Megyfa erdő előtt megjelenve, az ottani magaslatokon azonnal felvonultatta tüzéségét; ennek előkészítő tüze után a magyar rohamoszlopok többszörösen áttörtek az ellenséges csatárlánczot s a *Schneider* dandárt makacs ellentállás után kiszorítják az erdőből. Ezalatt *Pöltenberg* is előbbrenyomult hadtestével és az Ácsi erdőben magával szemben talált ellenséges osztagokat szintén viaszorította.

Mialatt *Schneider* csapatjait az Ácsi erdő mögött gyülekeztette, *Schleck* hadtestének többi dandárjait is előrerendelte és pedig a *Bianchi* dandár, követve a *Sartori* dandár által, Ács helységgel szemben nyomult be a hasonló nevű erdőbe, míg a *Reischach* dandár az erdőnek dunamenti részét iparkodott hatalmába ejteni. A műutól keletre eső erdőrészt a *Jablonowski* dandárhoz tartozó Nassau-sorezred 1-ső zászlóalja tartotta megszállva és azt a magyar VII. hadtestbeli csapatok ismételt rohamai daczára hősie kitartással védelmezte. Az utóbb említett dandár többi 3 zászlóalja és ütege Harkály pusztát tartotta megszállva; az említett erdőrészt és pusztá közé *Ludwig* lovas dandára tolatott előre, melylyel szemben nem-sokára *Pikéthý* lovas hadosztálya vonult fel, mire *Ludwig* kissé hátrább vonult. *Pikéthý* a helyett, hogy feladatához híven minél előbb erőteljes rohamra indult volna, ütegeivel hosszadalmas ágyúharcba bocsátkozott, melynek, bár a *Jablonowski* dandárnak elég érzékeny veszteséget okozott, egyéb eredménye nem lett, mint hogy a Harkály pusztá kigyulladt és így az azt megszállva tartó osztrák csapatok az égő pusztá mögé tartalék viszonyba húzódtak vissza, a támogatásaira előrevont, 4 zászlóaljból, 8 lovas századból és 2 ütegből álló *Benedek* dandár pedig attól jobbra a magaslatokra vonult fel csatarendbe.

Ezalatt az Ácsi erdőben annak birtokáért heves küzdelem folyt, és a VII. hadtest balszárnya túlereje daczára csodálatosképpen sehogy sem birt a Nassau ezred 1-ső zászlóaljával szemben zöld ágra vergődni.

Wohlgemuth altábornagy a tüzéségi tüztől sokat szenvedett

balszárnyán segitendő, a Benedek dandár 4 lovas századával megerősített *Herzinger* hadosztályt akként rendelte Csém mellől előre, hogy az *Pikéthynek* ütegállásait baloldalba fogja; ennek folytán az említett hadosztály déltájban fel is fejlődött a Csémtől északra fekvő magaslatokon, amidőn az egyszerre váratlanul jobb oldalában megtámadva érzi magát. *Leiningen* ugyanis hadtestével a magas vetések által fedve, teljesen észrevétlenül megközelítette *Herzinger* hadosztályát, melynek előcsapatjait a váratlan megtámadtatás csakhamar zavarba ejtette. Erre *Leiningen* hamar felvonultatta tüzésésgét, lovasságát pedig az osztrák hadosztály jobb oldalába irányította, úgy hogy most már *Herzinger* csapatjai hanyatt-homlok rohantak vissza Csémnél elfoglalt korábbi állásuk felé.

Ez volt az időpont, a midőn *Pikéthynek* szintén erélyesen közbe kellett volna vágni, hogy az osztrák IV. hadtest balszárnyát is megingassa, de sem ez meg nem történt, sem *Nagy Sándor*, kinek intézkedészerűen a III. hadtesttel egyenlő magasságban kellett volna előnyomulnia, nem volt kéznél hadtestével, pedig a szerencsésen megindult támadó lökem nyomatékos folytatása a napgyőzelmét alighanem végérvényesen a magyar zászlókhoz csatolta volna. *Leiningen* tevékenységét is úgy látszik azon tudat bénította meg, hogy sem *Nagy Sándor*, sem *Görgey Armin* támogatására egyhamar nem igen számíthatott. Előbbi csupán lovasságát, tüzésésgének egy részét és 2 zászlóaljat tolt előre az ó-szónyi szőlők felé, a hol ezen csapatok a velük szemben felfejlődött ellenséges lovas hadosztálylyal nagyobbára tüzérharczot folytattak, minek legalább az lett az eredménye, hogy *Bechtold*, a ki időközben visszatért szemrevételező különítményével Almás mellől s a kinek tulajdonképen parancsa volt Csém felé, tehát a magyar III. hadtest oldala, esetleg háta ellen működni, de e helyett előbb a *Lederer*, majd a *Simbschen* dandárt is arczczal az ó-szónyi szőlők felé vonultatta fel, ezen helyzetben jó sokáig lekötve tartatott.

Miután sem *Pikéthy*, sem *Nagy Sándor* az osztrákok részén Csém körül beállott krizist kellőképen ki nem aknázták, *Herzingernek* csakhamar alkalma nyílt csapatjait Harkály és Csém között újból csatarendbe állítani, bár a levegőben függő jobb szárnya még most is az átkarolás veszélyének volt kitéve, a mit azonban a már útban levő erősbitések csakhamar ellensúlyoztak.

A kölesünös erők állása ez időjt — délután fél 3 óra körül — a csataterven van feltüntetve.

Haynau már a *Herzinger* hadosztály előnyomulása idejében parancsot küldött *Bechtoldnak*, miszerint lovas hadosztályával Csém felé működjék közre, ezen parancsot azonban a szemrevételezés czéljából hadosztályától távollevő *Bechtold* úgy látszik későn kapta meg; midőn pedig *Herzinger* visszavonulni kényszerült, *Haynau Panjutint* is felszólította a bábolnai út mentén való közreműködésre.

Miután *Bechtold* Nagy Sándor csapatjaival már erősen érintkezésben állott, a vett panacsnak csak annyiban felelhetett meg, hogy egyelőre csupán *Simbschen* dandárát rendelte ki Csém felé, a hova az ép akkor érkezett be, a midőn *Panjutin* hadosztálya, melyből 2 zászlóalj Nagy Igmánd megszállására maradt vissza, a Csémi-major körül harcához fejlődött s így *Simbschen* annak jobb szárnyához csatlakozott. Még mielőtt ez megtörtént volna, *Wohlgemuth* a Herzinger hadosztályt személyesen újabb támadásra vezette előre. *Leiningen* erre első vonalbeli zászlóaljainak élére állva, erős ellentámadást kísérel meg; *Wohlgemuth* azonban ekkor előbbre vont összes ütegeit fejlődött fel, melyeknek tüze a támadásra indult magyar zászlóaljakat rendetlenségbe hozta. Ezalatt *Klapka*, a ki szintén a III. hadtestnél tartózkodott, tartalékütegeinek nagyobb részét vonta előre, miből 140 lövegnek részvétele mellett, majdnem egy órai heves és pusztító ágyúharc keletkezett.

Leiningen ezalatt gyalogságát kissé hátrább fekvő állásba vonta vissza, hogy onnan újabb rohamra induljon. Csakhogy ekkor *Panjutin* és *Simbschen* is közel voltak már s az elszigetelten előretolt magyar hadtestet túlszárnyalással fenyegették. *Leiningen* ennek daczára egy ideig helyt áll s csak midőn az oroszok jobb szárnya a *Simbschen* dandárral mindjobban előre nyomult, nehogy teljesen közbeékeltessek, megkezdte visszavonulását, mely elég jó rendben indult ugyan meg, de miután a csapatok nemsokára három oldalról jövő gyilkos tűz közé jutottak, a további visszavonulás majdnem teljes felbomlássá fajult el és csak a nem éppen igen erélyes üldözésnek köszönhető, hogy később, az erődök előtt a rend legalább nagyjából ismét helyreállt.

A kevéssel előbb a III-iknak végre segítségül érkezett I. hadtest, nemkülönben az Ó-Szőny és Almás között, csupán a mindvégig Mócsát megszállva tartó *Wolf* dandár előcsapatjaira akadt *Eszterházy* hadosztály, most már szintén nem tehetett egyebet, mint hogy az erődök védő szárnyai alá vonult vissza. Ennek fedezésére *Nagy Sándor* mindkét hadtest lovasságát egyesítvén, előbb *Simbschen* dandárával, majd *Bechtold* egész lovas hadosztályával többször összecsapott; ekközben az I. hadtesthez tartozó 1. és 8. huszár ezredek osztagai ismételve néhány lépés távolságra várták be a rohamra indult osztrák lovasságot, hogy közvetlen közelből pisztolyaikat elsütve, az utána következő rövid kézitusa után a gyalogság sorai mögé, mely aztán a maga részéről vette át pillanatnyilag a tüzelést, illanjanak el, hol ezen sikerült művelet ismétlésére hamarosan újból rendezkedtek.

Klapka, miután a III. hadtest ütegeit a jobb szárnyra felvonultatta, *Pöltenberg* és *Aschermann*hoz sietett, az itteni dolgok állásáról meggyőződést szerzendő. Bár a magyar csapatok e száron dicséretes önfeláldozással küzdöttek, örömdetes eredmény

már itt sem igen volt remélhető, amennyiben az Ácsi erdőbe benyomult osztrák dandárok lépésről lépésre, de biztosan nyomultak előre. A Duna mentén előrehaladó *Reischach* dandár az Ácsi és Megyfa erdő közötti tisztásra érve, ott hamar felvonultatta ütegét és azután egy elhatározó rohammal az utóbbemlített erdőcskébe is benyomult. Tőle jobbra a *Bianchi* és *Schneider* dandárokból álló *Liechtenstein* hadosztály és az ezt tartalékban követő *Wallmoden* hadosztálybeli *Sartori* dandár nyomult előre, melynek jobb szárnyához, az erdő és a Harkály pusztja között, *Ludwig* lovas dandára csatlakozott. A harc legelkeseredettebb része a csatavonal ezen szárnyán az Ácsi erdő délkeleti részeiben, az ujszónyi országút mentén játszódott le, a hol a VII. hadtestbeli magyar zászlóaljak háromszor törtek előre halálmegvetéssel, de mindannyiszor hátrálásra kényszerítve, végre *Klapka* beérkezte után még egy negyedik és utolsó lökemet kíséreltek meg s miután eredményre ez sem vezetett, *Klapka* az erdő előtti magaslatokon felvonult tüzéségének az ellenséget sakkban és távoltartó tüze alatt a visszavonulás megkezdését rendelte el. Osztrák részről az Ácsi erdő legutóbb említett helyén kivált a Császár-vadászok 1. zászlóalja és az uttól jobbra fekvő erdőcsücsköt megszállva tartó Nassau ezredbeli 1. zászlóalj tűntek ki hősiességük által.

A visszavonulás e szárnyon is elég jó rendben, az osztrákok által kevésbé erőlyesen üldözve, hajtott végre s miután a magyar csapatok délután 5 óra tájban az erődök vonala mögé húzódtak vissza, a tüzelés illetve a további harcztevékenység a hosszú csatavonal valamennyi pontján véget ért. Az osztrák seregtestek előbbre nyomultak ugyan, de azután az erődök előtt félkört alakítva, öregestig tisztes távolban csatarendben állva maradtak, a midőn igen erős előőrs felállítás védelme alatt a csatát megelőző éjjelen elfoglalt táborhelyekre vonultak vissza.

Igy végződött a felső-dunai hadsereg utolsó jelentékeny nagy tusája, melyben a csapatok mindkét részről példás kitartással és önfeláldozással küzdöttek egymás ellen. *)

*) Az egyik legkiválóbb osztrák forrás: *Raming*, der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849, erről többek között ezeket írja: „Die Palme des Sieges gebührt unserer Ansicht nach dem GM. Benedek mit seiner Brigade, dem 1. Bataillon Nassau, dann allen Truppen des 1. Armeekorps unter der Führung des tapfern FML Grf. Schlick. Auch den Insurgenten müssen wir das wohlverdiente Lob der Tapferkeit zollen, — die Truppen, welche im Acser Walde kämpften, waren nicht nur gut geführt, sondern haben sich auch mit sehr viel Muth und Standhaftigkeit, theilweise mit einer Beharrlichkeit und Zähigkeit geschlagen, welche wir bisher an der Infanterie der Insurrections-Armee zu begegnen nicht gewohnt waren. — Die feindliche Kavallerie des linken Flügels hat nicht nur durch geschickte Manöver, sondern auch durch feste Haltung die Vernichtung abgewendet, mit welcher das 1. und 3. Insurgentenkorps bedroht waren; allein die Division Pikethy hat als Kavalleriekör-

A július 11-én szenvedett *veszteségek*:

Az *osztrákoknál*: halottakban 7 tiszt és 116 főnyi legénység, sebesültekben 24 tiszt és 559 főnyi legénység, eltűntekben 1 tiszt és 80 főnyi legénység; összesen 32 tiszt, 755 főnyi legénység és 271 ló. A *Panjutin* hadosztálynál: halott 1 ember, sebesült 25 ember. A szövetségesek összes vesztesége tehát 32 tiszt, 781 főnyi legénység és 271 ló. A *magyarok* vesztesége Klapka szerint halottakban és sebesültekben mintegy 1500 ember; Klapka 5, Leiningen pedig 3 tisztet veszített kíséretéből.

Most pedig *Nugent* dunántúli portyázásairól még néhány szót. A magyar fegyvereknek felső-dunamenti, nemkülönben Perczelnek és Bemnek délvidéki fényes sikerei következtében*) május elején *Nugent* is indítva érezte magát az Aldunánál álló hadait a horvát-stíriai határ felé visszavonni, a hol azok kisebb csapatokra felosztva május közepe táján következőleg állottak fel: Fürstenfeldnél *Pöllnitz* őrnagy alatt $1\frac{1}{2}$ zászlóalj, 1 lovas osztag és 4 löveg; Nagy-Kanizsát *Dimatschek* alezredes alatt, a kitől a parancsnokságot később *Knezevich* ezredes vette át, $1\frac{1}{2}$ zászlóalj, 1 lovas osztag és 6 löveg tartotta megszállva; a Muraközben 8 gyalog század, 1 szerezsán osztag és 6 löveg — Varasd, Kaproncza, Bares és Verőczenél pedig összevéve 6 gyalog század állott.

Ezen álló őrségeken kívül Fürstenfeldből *Zweyer* százados parancsnoksága alatt egy 4 gyalog-, 2 vadász századból és 2 lövegből álló különítmény Kőrmenden át Szombathelyre rendeltetett, a hova időközben május 22-én, a Pörsönyből 2 gyalog-, 4 lovas századból és $\frac{1}{2}$ ütegből álló portyázó különítménnyel szintén ide-irányított *báró Gorizutti* őrnagy is beérkezett. Szombathelyről Gorizutti Sárváron át Pápáig folytatta útját, a honnan *Nugent* által Lövön, Baksán és Lendván át a Mura völgyébe rendeltetett, hogy a május 25-én Nagy-Kanizsát odahagyni kényszerült és Letenyére visszahúzódott *Knezevich*-essel egyesüljön.

Az ezen portyázó különítményeken felül megmaradt csapatokat *Nugent* június elején *gróf Schaafgotsche* altábornagy parancsnoksága alatt Pettau körül egy hadosztálylyá egyesítette, melynek állománya akkoron 7 zászlóaljat, 4 lovas századot és 24 löveget, összesen mintegy 8500 főnyi létszámmal tett ki s amely a *Rousseau* és *Zeisberg* tábornokok által vezényelt dandárokra tagozódott. Ezen, a császári hadsereg legutóbb közölt hadrendjénél 2. tartalék hadtest elnevezés alatt már felemlített**) hadnak július közepe táján újból felvett hadműveleteire később még lesz alkalmunk visszatérni.

per fast gar keine Wirksamkeit geäussert, und diente gleichsam nur als grossartige aber müssige Bedeckung ihrer durch heftiges Feuer sich auszeichnenden Batterien.“

*) Lásd a II. kötet 27. fejezetét.

**) Lásd ezen kötet 33. oldalán.

HARMINCZHARMADIK FEJEZET.

Az orosz főszereg betörése és előnyomulása Miskolcz-Debreczen vonaláig.

1849. június közepétől július elejéig.

A *Paskiewits* herczeg közvetlen parancsnoksága alatt álló orosz főszereg zöme június első napjaiban szorosan a magyar határ mellett két nagy csoportban, Neumarkt és Dukla tájékán állott*), homnan a III. hadtestnek az eredeti terv szerint Neumarktról Alsó-Kubinon át a Vág völgyébe, esetleg a bányavárosokon át közvetlenül a Duna völgyébe, a II. és IV. hadtestből álló főerőnek pedig Dukla tájékáról Eperjes-Kassán' át Miskolcz és a közép Tisza tájékára kelle előnyomulnia. Még mielőtt azonban a sereg-mozdulatok kezdetüket vették, *Paskiewits* azon hirre, hogy a Kárpátok alján az átkelők biztosítására mintegy 50.000—60.000-főnyi magyar sereg áll, a III. hadtestet is Eperjes felé vonta s helyette az Árva és Vág völgyek elzárására a *Grabbe* különítményt rendelte ki.

A főszereg zömével egyidejűleg a Watra-Dornánál álló *Grotenhjelmnek* Urban osztrák dandárával együtt Erdély északi részeibe Besztercze felé, a Plojestinél álló V. hadtestnek pedig *Lüders* alatt Brassó felé kellett előnyomulnia, hogy Clam-Gallas hadteste által támogatva mindenek előtt a Székelyföldet szállja meg, majd onnan Szebenen át Gyulafejérvár felmentésére siessen s végül *Paskiewitsnek* Magyarországon kezet nyujtsón.

Miután június 14-én és a következő napokon *Miklós* császár a Dukla körül összpontosult csapatok felett szemlét tartott, az egyes oszlopok, mint alább látni fogjuk, megkezdték átvonulásukat a Kárpátokon.

Az oroszok bevonuló zömével szemben Magyarország északi megyéiben nagyjában véve csak a IX. hadtest, melynek parancsnokságát *Dembinski* lemondása után *Wisocki* vette át,**) és *Kazinczy*

*) Lásd ezen kötet 45. oldalát.

**) Lásd ezen kötet 6. oldalát.

hadosztálya állott, mely seregrészek állománya összesen alig tett ki többet 17.000 embernél. Részletesebben véve ezen seregrészek állása az oroszok benyomulása alkalmával a következő volt. *Lázár* dandára, 2400 ember 8 ágyúval, *Bártfától* délre *Klusó* és *Lőfalvánál* állott; a lengyel légio dísáisaiból és egy osztály szabadcsapatból álló jobbszárnya *Giráldnál* a *Dukláról Stropkón* át *Eperjesre* vezető utat tartotta megszállva. *Idzikowski* dandára, 2000 ember 8 ágyúval, *Kis-Szebennél* állott s 500 borsodi önkéntest előrsül *Palocsára* tolt előre. A *Lázár* dandár mögött a *bártfai* uton *Deméthén Bulharyn* dandára állott 3400 emberrel és 8 ágyúval, melyhez még néhány lovas század és egy csapat önkéntes vadász járult. Még hátrább, *Eperjesen Jaszwitz* állott 2000 emberrel és az ágyútartalékkal, a lengyel légionak 500 embere pedig *Kassát* tartotta megszállva. A Szepességet és azontúl egészen *Liptó-Szent-Miklósig* kiterjeszkedve, *Beniczky* földözte szabad csapatjával, *Arva-* és *Liptó* megyékben pedig a *védserég* mozgó hadai portyáztak.

Kazinczy 7020 ember és 23 ágyúból álló hadosztályának egyik dandára *Husztot*, a másik *Mármaros-Szigetet* tartotta megszállva és a *Kárpátokon* át vezető utak szemmel tartására *Veresmarthon*, *Izán*, *Kövesligeten*, *Kőrösmezőn*, *Szaczalón* és *Szelistyén* figyelő őrségeket állítottak fel. A majdnem 50 mértföld kiterjedésű védővonal két szárnya, a *IX. hadtest* és *Kazinczy* hadosztálya között, összekötő pontul *Munkács vára* szolgált, bár ez mint erőd már rég elvesztette volt jelentőségét; védőrségét 2 honvéd és 2 vadász század néhány mozsárral és tábori ágyúval képezte. *Wisocki* főhadiszállása *Deméthén* volt; e mögött *Kapi* mellett még *Dembinski* kedvező védőállást szemelt ki, a hol a benyomuló oroszokkal döntő csatába vélt bocsátkozhatni. Végül megemlítendő még, miszerint *Dembinski* a *Kárpátokon* át vezető utakat tőle telhetőleg elromboltatta.

Az orosz seregoszlopok közül legelsőnek a *III. hadtest* zöme *Rüdiger* alatt összesen 22 zászlóalj, 22 lovas- és 11 kozák század, 3 árkász század, 86 löveg és 1 osztrák röppentyű üteg, indult el *junius 15-én* *Neumarktból* s az nap *Ujfalut*, *16-án* *Lipniket*, *17-én* pedig *Lublót*, a kozák elővéd *Palocsát* érte el. *Sass* altábornagy egyidejűleg parancsot kapott, miszerint *Alsó-Kubinnál* álló különítményével *Grabbe* által történt felváltása után szintén a hadtesthez csatlakozzék.

Labinzow altábornagy a *II. hadtest*hez tartozó $16\frac{1}{2}$ zászlóaljjal, 2 árkász és 3 kozák századdal, továbbá 48 löveggel *junius 17-én* *Grybowból* a magyar határon fekvő *Izbyig*, *18-án* *Tarnóig* nyomult előre; *Kuprianow* altábornagy a *II. hadtest* többi részével, $16\frac{1}{2}$ zászlóaljjal, 2 árkász-, 8 lovas- és 3 kozák századdal, továbbá 46 gyalog és 8 lovas löveggel *junius 17-én* *Gorlicze* környékéről *Koniecznóig*, *18-án* pedig *Bártfáig* nyomult előre.

Buschen altábornagy a IV. hadtesthez tartozó 17 zászlóaljjal, 2 árkász-, 8 lovas és 3 kozák századdal, 1 osztrák röppentyű üteggel, továbbá 48 gyalog és 8 lovas löveggel június 17-én Zmigrod környékéről Grabig, 18-án a Zboró mellett fekvő Smilnőig jutott. Miután *Miklós* ezár *Buschen* hadoszlopát Grabig elkerülte és ott csapatjait megáldotta, ismét visszatért országába. *Beloguschew* altábornagy szintén IV. hadtestbeli 8 zászlóaljjal, 1 árkász- és 3 kozák századdal, továbbá 24 gyalog- és 2 lov. löveggel 17-én Dukla környékéről elindulva, még aznap átkelt Barvinek mellett a határon s másnap elővédjét Komarnikra előretolva, innen Szvidnikre és Stropkóra portyázó különítményeket küldött előre azon híreszteléssel, hogy az orosz sereg zöme szintén Stropkón át nyomul, hogy a magyarok állását Bártfa-Eperjes között megkerülje. *Tschedajew* gyal. tábornok a IV. hadtest további 8 zászlóaljával, 1 árkász-, 8 lovas és 6 kozák századdal, továbbá 24 gyalog és 6 lov. löveggel június 17-én Zmigrodnál gyülekezett, 18-án pedig Polányig nyomult előre.

A 2. és 4. könnyű lovas hadosztály 48 lovas százada 16 lov. löveggel egyelőre a raktárak őrizetére Duklán hagyatott.

A határra előretolt magyar előcsapatok csak gyenge ellentállást fejtettek ki s így június 19-én *Paskiewits* már Bártfán üthette fel főhadiszállását, melynek környékén seregének zöme is összpontosult; *Rüdiger* hadteste zömével Palocsán maradt, elővédjét ellenben Héthársig tolta előre. Bártfát *Paskiewits* azonnal megerősítette s a városban 1000 beteg számára kórházat rendeztetett be.

Bártfáról *Paskiewits* még 19-ike folyamán néhány kozák század fedezete alatt személyesen kémszemlét tartott Lőfalva felé, mely alkalommal kozák kísérete és mintegy 50 főnyi magyar huszár osztag között rövid összecsapásra került a dolog Klusó és Lőfalva között; egyébként a kémszemle arról győződttette meg a herceget, hogy nem mint eleinte vélte, 60.000, hanem legfeljebb 8000 magyar áll vele szemben; mindannak daczára az Eperjes előtt várható ellentállás megtörésére a legmesszebbmenő előkészületeket tévé; így mindenekelőtt kijavíttatta az Eperjes felé vezető s a magyarok által többé-kevésbé elrombolt utakat, csapatjait pedig a szándékolt támadáshoz következőleg csoportosította: *Rüdiger* parancsot kapott, miszerint elővédjét június 22-én Kis-Szebenig tolja előre s onnan egy erősebb különítménnyel Berthótfalvát szállja meg; a II. és IV. hadtest zömének részben a régi országuton, Ternyén át, részben Raszlaviczán át, *Beloguschew* hadoszlopának pedig, mely június 21-én elővédjével Stropkót szállotta meg, Giráld—Kapin át kellett Eperjes felé előnyomulnia. A központos támadásnak Eperjes ellen 23-án kellett megtörténnie.

Az elrendelt mozdulatok végrehajtása közben június 20-án este Héthársnál *Rüchiger* elővéde és az ellene támadólag fellépő

Idzikowski dandárbeli előcsapatok között összeütközésre került a dolog, mely alkalommal orosz forrás szerint a magyarok 300 halottat, tehát alighanem többet, mint a mennyi a csetepatéban részt vett, az oroszok pedig 6 embert vesztek, 2 tisztjük és 13 emberük pedig megsebesült.

Wisocki ezalatt azon meggyőződésre jutván, hogy az orosz tömegek előnyomulásának sikerrel úgy sem állhatja útját, Kapi melletti állását odahagyva, Eperjes mögé Lemesánra huzódott vissza, a hova, hátvédjét Somoson hagyva, június 23-án megérkezett. Ugyane napon reggel szállották meg az oroszok anélkül, hogy ellentállásra találtak volna Eperjest, a hol Paskiewits ismét 1000 főre, Sebesen pedig 300 főre való kórházat rendeztetett be.

Ezalatt a 46. doni kozák ezred a Kis-Szeben felől visszahuzódó magyar osztaggal Somos előtt összezsapván, visszavetített; ekkor azonban a sereg elővéd parancsnoka, *Baggahufud* tábornok az Olga főhercegnő huszár ezreddel és a 4. könnyű lov. üteggel a kozákok segítségére sietvén, a megismételt roham a magyarok visszavonulásával végződött. Ez alkalommal megint csak orosz forrás szerint a magyarok halottakban 65, foglyokban pedig 113 embert, az oroszok pedig mindössze 6 halottat, sebesültekben pedig 1 törzs-, 2 főtestet és 30 főnyi legénységet vesztek.

Ezen összeütközés után az orosz seregnek *Anrep* tábornok alatt 24 lovas- és 22 kozák századból, valamint 24 lövegből újonnan alakított elővéde még az nap Somost szállotta meg, a II. és IV. hadtest zöme pedig Eperjes és Szent-Péter között, az 5. gyalog hadosztály evvel egyenlő magasságban a Tárca jobb partján foglalt állást s végül a III. hadtest zöme Nagy-Sárosig, egyik különiténye pedig Berthótfalváig jutott.

Wisocki a somosi összeütközés hírére folytatta visszavonulását Kassa felé, mely előtt a budaméri magaslatokon állást foglalt. Ennek hírére *Paskiewits* nyomban kiadta intézkedéseit ezen állás megtámadására, melyek szerint a 11. hadosztály hét zászlóalja által megerősített 4. gyalog hadosztálynak Somosról az országoton, az 5. gyalog hadosztálynak Somosról Kisfalun át egyenes irányban a budaméri magaslat felé, a lovasságnak a 4. és 5. gyalog hadosztályok között toronyirányt s végül *Buschen* altábornagynak a 12. gyalog hadosztálylyal és 1 lovas ezreddel Bogdány-Vajkóczon át Bester felé s onnan a Tárca bal partján lefelé kellett előnyomulnia. *Wisocki* azonban ezuttal sem várta be a támadást, hanem június 24-én Hidas-Németire, 25-én Forróra, 26-án pedig Miskolczig huzódott vissza.

Ily körülmények között az orosz II. és IV. hadtest június 24-én délben puskalövés nélkül vonult be Kassára, melynek déli oldalát *Paskiewits* azonnal megerősítette, a városban pedig szintén 1000 főre való kórházat létesített. A sereg baloldalának fedezésére kirendelt *Beloguschew* altábornagy még június 21-én elővédével

Stropkót, zömével pedig Szvidniket érte el, a hol egyelőre megállapodott. *Rüdiger* hadteste junius 24-én Eperjesnél gyülekezett, a hova a következő napon a junius 17-én Alsó-Kubinból elindult s 19-én Neumarktig, 21-én pedig Ófaluig jutott *Sass* altábornagy is beérkezett hadoszlopával. Eperjesről *Rüdiger* 24-én *Lissetzky* altábornagy parancsnoksága alatt 4 zászlóaljat, 1 árkász-, 1 lovas- és 2 kozák századot 8 löveggel Szepesváraljára kütönített ki, a hova azok junius 25-én érkeztek meg. *Lissetzky*nek legkiválóbb feladatát képezte, hogy a Szepességen, kivált pedig az Igló és Lőcse körül még netán tartózkodó magyar csapatokat széjjelszórja. Egyéb-ként az orosz fősereg zöme junius 25-ét Kassa körül pihenő nap gyanánt használta fel.

Bár eddigelé az orosz sereg a 12—15 mértföldnyi utat Duklától Kassáig 8 nap alatt, tehát meglehetősen lassan tette meg, az osztrák kormány megbízottjának, *gróf Zichy Ferencz* élelmi biztosnak gondoskodása daczára Kassán az embereknek már csak 7 napra szóló élelmük volt, az állattáp pedig teljesen elfogyott. Ez; valamint azon körülmény, hogy junius 24-ike óta az orosz csapatok soraiban a kolera is fellépett, azon elhatározásra birta *Paskiewitset*, hogy a serege zömét képező II. és III. hadtesttel egyelőre csak Miskolczig nyomuljon előre, a hol mindaddig megállapodni szándékozott, mig nem utánszállítás avagy harácsolás útján legalább 25 napi élelem együtt lesz. A IV. hadtestnek ezalatt Tokajon át Debreczen felé kellett előnyomulnia, hogy eltekintve az ezen művelettől várható erkölcsi hatástól, a seregnek megosztása által annak élelmezése még jobban megkönnyítettessék. Ehhez képest a junius 25-én kiadott intézkedések értelmében *Tscheodajew* altábornagynak a Miskolcz felé elinduló sereg zömével egyidejűleg, 24 zászlóaljjal, a 4. lovas hadosztály 32 lovas századjával, 9 kozák századdal, 96 orosz löveggel és $\frac{1}{2}$ osztrák üteggel mielőbb Tokajt kelle elérnie, hogy az ottani Tisza átjárót hatalmába ejtse. *Beloguschew* altábornagynak a közlekedési vonalak biztosítására 2 zászlóaljat, 4 löveget és 50 kozákat Szvidniknél visszahagyni, hadoszlopának fennmaradó részével 4 zászlóalj, $2\frac{1}{2}$ kozák század, 10 löveg és 1 árkász századdal — ellenben Dobrán, Varannón és Vecsén át szintén *Tscheodajew*hez kellett csatlakoznia.

Junius 26-án a sereg elővédje *Anrep* alatt, valamint *Tscheodajew* hadteste Hidas-Némethire, egy-egy különítmény pedig még tovább előre tolatott úgy a Miskolcz, mint a Tokaj felé vezető úton. *Sass* altábornagy hadoszlopa e napon Eperjesen pihenőt tartott, *Lissetzky* különítménye pedig, miután Szepes-Váraljáig ellenségre nem talált, újból Kassa felé fordult vissza. A II. és III. hadtest fennmaradó része, kivéve az egy vadászzászlóalj által megerősített és Enyiczkére előretolt 5. gyalog hadosztályt, — Kassán és annak környékén maradt.

Junius 27-én a II. hadtest zöme Hidas-Némethit, *Anrep* az elővéd-del Ferrót érte el, a III. hadtest, a Somoson visszamaradó 8. hadosztály 2. dandárát és az utánnnyomuló *Lissetzky* különítményt kivéve, Kassánál gyülekezett. A IV. hadtest zöme Szántót, annak *Kusnetzow* altábornagy alatt 4 zászlóaljából, 16 rendes lovas-, 7 doni kozák századból, 32 lövegéből és 1 árkász századból álló elővédje Tállyát érte el.

Junius 28-án a II. hadtest zöme Halmajig, az elővéd *Anrep* alatt Szikszóig, a III. hadtest, a Kassa felé útban levő *Lissetzkyt* kivéve, Hidas-Némethiig nyomult előre.

Wisocki junius 26-án Miskolcra érve, ott a kormánytól azon utasítást vette, miszerint az említett városnál magát minden körülmények között tartani iparkodjék, egyúttal pedig tudomására hozott, miszerint legközelebb a feldunai hadsereg részéről tekintélyes erősítésre számíthat. *Wisocki* mindennek daczára, az orosz túlerő közelségére való tekintettel és miután összeköttetése *Kazinczyval* immár teljesen megszűnt, junius 28-án Harsányra, 29-én Mezőkövesdre, 30-án Kápolnára, július 1-én Gyöngyösre, 2-án pedig Hatvanig huzódott vissza.

Ily körülmények között *Anrep* tábornok junius 30-án Miskolcz előtt ellentállásra nem találván, mindjárt Görömbölyig nyomult előre; Miskolcz városát az 5. gyalog hadosztály szállotta meg, míg a II. és III. hadtest többi csapatjai Miskolcz és Forró között helyezkedtek el.

Midőn a kormány hírére vette, hogy az orosz sereg egy része Tokaj felé tért le, az ezen városnál álló 300 embernyi különítmény erősítésére a Debreczenben szervezés alatt s nagyobbára még kiképzetlen ujonczokból álló tartalékból 4000 embert küldetett Tokajba. Még mielőtt ezen erősítések beérkeztek volna, a tokaji különítmény a Tisza-hid lebontása után a folyó balpartjára húzódott vissza s ott 2 ágyújával együtt állást foglalt.

Az orosz IV. hadtest elővédje junius 28-án ért Tokaj elé s miután a magyar lövegek tüzzel fogadták, *Kusnetzow* altábornagy szintén felvonultatta tüzérségét, melynek bevezető tüze alatt a gyalogságnak a Tisza mentén fekvő kerteket kelle megszállania, a 41. és 51. doni kozák ezredeknek pedig parancsot adott, miszerint a városon alul úszva keljenek át a Tiszán, hogy aztán az ellenséget megkerülve, hátba fogják. Miután azonban a folyó meredek partjai miatt az átusztatás eszméjével fel kellett hagyni, az 51. doni kozák ezred 6. százada *Gubkin* őrnagy vezetése alatt levetkőzve s a kardot derék körül kötve lovak nélkül uszott át a Tiszán, hogy a balparton levő kompokat hatalmába kerítse, illetőleg, hogy a magyar különítményt meglepően hátulról támadja meg. Ezen merész vállalat meg is tette hatását, mert az amugy is gyenge magyar különítmény magát megkerülve látván, a gát mentén sietve Rakamazra, onnan

pedig a segítségére küldött 4000 ujoncczal együtt Debreczenen át Szolnok felé húzódott vissza. *Kusnetzow* erre azonnal hazzálátott a hid helyreállításához, melyen még aznap este összes kozákjait és 1 zászlóalj gyalogságát a Tisza balpartjára tolta át; az elővéd többi része, nemkülönben az időközben beérkezett hadtest zöme is Tokajban és annak környékén vonult éji szállásra. Itt vette *Tscheodajew* a főparancsnokságtól az utasítást, miszerint Debreczenbe történő bevonulása alkalmával annak lakosságával kiáltvány útján tudassa: 1-ször, hogy azon esetre, ha törvényes uralkodójuknak meghódolni készek, tévelygésüket ez egyszer nem fogja megtorolni; 2-szor, hogy Debreczenben és környékén nagymennyiségű gabonát hajtasson fel s 3-szor, hogy 3 napi Debreczenben időzés után a fősereggel leendő egyesülés végett Tisza-Füredre induljon s oda július 9-én érkezzék be.

Tscheodajew a tokaji Tisza-hid és a körülötte emelt sánczozatok biztosítására 4 zászlóaljnak és 12 lövegnek hátrahagyása mellett, mely csapatokhoz július 3-án *Beloguschew* hadoszlopa is csatlakozott Szvidnik felől, hadtestének fenmaradó részével fenti parancsához képest június 29-én megindult Debreczen felé s útközben július 3-án Hadházon Debreczen városának küldöttsége fogadta, kijelentvén, miszerint a város lakosai önként meghódolnak az orosz sereg tábornoka előtt; így esett a kormány volt székhelye is kardcsapás nélkül az oroszok birtokába. Debreczenben *Tscheodajew* 3 napig tartózkodott s miután 30.000 ember számára 21 napra szóló élelmi készletet összegyűjtött, július 6-án ismét odébb állott, még pedig az esőzések folytán erősen felázott utakra való tekintettel, nem az eredetileg tervezett irányban Tisza-Füred felé, hanem ismét Tokajnak tartva, a hol július 9-én egyesült *Beloguschew*-vel; ennek megtörténte és a Tisza-hidnak elrombolása után 11-én Hejő-Keresztúrra, 12-én pedig Mezőkövesdre menetelt.

Tscheodajew debreczeni műveletei folytán az északi magyar hadsereg jobb szárnyát képező *Kazinczy* hadosztály, mely június végén Husznál gyülekezett, teljesen el volt vágva Wisockitól. Ily körülmények között *Kazinczy* eleinte Nagy-Bányán át Erdélybe vonulva, Bemhez akart csatlakozni, miután azonban *Tscheodajew* nemsokára ismét a Tisza mögé húzódott vissza, ennek folytán *Kazinczy* nyugton megmaradhatott továbbra is a Felső-Tisza mentén, honnan később a *Perczel* alatt a Közép-Tiszánál ujonnan alakuló sereggel lépett érintkezésbe.

Az orosz IV. hadtestnek debreczeni útja alatt, a fősereg zöme kevésbé irigylésre méltó állapotban Miskolcz tájékán vesztegelt. A folytonos esőzések és rossz élelmezés folytán a kolera és egyéb betegségek ijesztő módon szedték áldozataikat, úgy hogy naponta 1000-nél több embert kellett kórházba szállítani. Hogy a betegségek tovaterjedése legalább részben meggátoltassék, *Paskiewits* július

2-ától kezdve az előrs-csapatokat kivéve, az összes seregtesteket laktáborokba helyeztette el, minek jótékony hatása néhány nap múlva csakugyan mutatkozott is, amennyiben július 5-étől kezdve a kolera lassan bár, de szünni kezdett. Legborzasztóbban június 29. és július 5-ike között dühöngött e csunya nyavalya, melyben 5 napi időtartam alatt mintegy 2000 ember pusztult el; 1000 beteget Paskiewits Kassára küldött s körülbelül kétszerannyi a seregnek július 9-én történt elvonulása alkalmával Miskolczon maradt vissza. A Debreczenben járt IV. hadtestnek kikülönítésének tartama alatt szintén mintegy 5000-nyi kolerás betege volt. Június 25-től július 13-ig, a midőn a kolera már csak szórványosan jelentkezett, a II., III. és IV. hadtestnek összesen 14.472 kolerás betege volt, kik közül csupán csak a csapatoknál 2102 ember halt meg.

A betegek befogadására szolgáló hórházak berendezésén kívül egyik kiváló gondját képezte *Paskiewitsnek* az élelmiszerek utánszállítása és annak biztosítása; az utóbbival megbízott *Selvan* tábornoknak 10 zászlóaljat, 2 lovas századot, 75 kozákot és 18 löveget bocsátott rendelkezésre. Ebből Duklán 1 orosz és 1 osztrák zászlóalj, Bártfán 1 zászlóalj, 25 kozák és 4 löveg, Eperjesen és Kassán egyenként 2 zászlóalj, 25 kozák és 4 löveg és azonfelül Eperjesen tartalék gyanánt 2 orosz és 1 osztrák zászlóalj, 2 lovas század és 6 löveg állíttatott fel.

Mialatt a sereg zöme július 8-ig Miskolcz tájékán vesztegelt, *Paskiewits* azon híre, miszerint élelemszállítmányait Torna tájékán ellonséges népfölkelés veszélyezteti, annak széjjelugrasztása czéljából július 4-én *Sass* altábornagyot 600 muzulman-lovassal és 2 löveggel rendelte ezen vidékre vissza. A Tornára érkezett *Sass* altábornagy ennek folytán július 6-án innen Almáson át Rozsnyó felé vette útját s miután Hosszúrét és Krasznahorka-Várallyánál tényleg erősebb népfölkelő osztagokra bukkant, azokat haladéktalanul megtámadta. A magyarok nem igen fejtettek ki ellentállást s miután *Sassnak* a népfölkelők egy részét leölni, 70-et foglyul ejteni, a többit pedig széjjelkergetni sikerült, 1 halott és 3 sebesült hátrahagyása mellett újból a fősereg zöméhez Miskolczra vonult be.

Most pedig ezen fejezet befejezéseül lássuk röviden a *Grabbe* különítmény műveleteit, melynek, mint tudjuk, parancsa volt az Árva völgyében álló *Sass* hadoszlopot felváltani. E czélból *Grabbe* június 15-én 12 zászlóaljjal, a 45. számú doni kozák ezreddel és 36 löveggel Neumarktból elindulva, 17-én Alsó-Kubinba ért. Innen június 20-án hajnali 3 órakor 4 zászlóaljjal, 8 löveggel és 4 kozák századdal legelőbb is *Görgey Arminnak* Rózsahegynél álló hadoszlopa ellen fordult, mely várost mihamar hatalmába ejtette. Két nappal később ugyanolyan erős hadoszloppal Pániczán át Túránynba vonult s miután innen a szucsányi Vág-hidat és Túrócz Szent-Mártont hatalmába ejtette, különítményének zömével ismét

Alsó-Kubinba húzódtott vissza. A néhány nappal később vett azon álhirre, hogy Besztercebányáról 15.000 magyar vonul Szt.-Miklós felé, Grabbe június 27-én 5 zászlóaljjal, 12 löveggel és 250 kozákkal, melyhez még 2 zászlóaljból és 6 lövegből álló elővédjét is csatolta, Szt.-Miklós felé indult el, de már útközben Lucskiban tudomására esett, hogy Szt.-Miklóstra csupán jelentéktelen magyar csapatok érkeztek, melyek tényleg nem is várták be Grabbénak Szt.-Miklóstra érkezését. Innen Grabbe másnap a Vág balpartján Rózsahegyre, majd ismét Alsó-Kubinba húzódtott vissza. Itt ekkor már várta Haynaunak és Csorichnak azon felszólítása, miszerint a Pott dandár támogatása céljából Érsekújvár felé nyomuljon előre. Bár *Görgey Ármin* és *Horváth* ezredes portyázó csapatjainak elvonulása után a Vág és Nyitra mentén magyar csapatok már egyáltalában nem maradtak vissza, *Grabbe* különféle ürügyek alatt húzta-halasztotta előnyomulását Komárom felé. Végre midőn Győrnek Haynau által történt bevételéről értesült, július 4-én 10 zászlóaljjal, 5 kozák századdal és 30 ágyúval útra kelt Szt.-Keresztre, a hova július 7-én érkezett meg. Itt aztán ismét újabb erősbitések beérkezését tartotta szükségesnek bevárni, a mi azonban csak július közepén történt meg. Ily körülmények között *Pott* sem juthatott előbbre Nyitránál, *Görgey* pedig a szerencsétlenül végződött második komáromi csata után a Duna balpartján leendő elvonulásra teljesen szabad kezet nyert.

HARMINCZNEGYEDIK FEJEZET.

A délvidéki események.

1849. május közepétől augusztus elejéig.

A délvidéki események leírását ott szakítottuk félbe, midőn május 10-én *Jellachich* hadtestével Eszékre érve, a déli sereg alakításához fogott*); ugyanazon időben *Perczel* Theodorovich ellen kivívott fényes győzelmei után amint tudjuk, Pancsovára vonult be**), honnan, hogy győzelem koszorúzta műveleteit végkép betetézze, legközelebb a titeli fensík felé szándékozott támadólag fellépni, bár annak megvétele Klapka honvédelmi tervezete értelmében Bemnek jutott volna osztályrészül***).

Jellachich eleinte Dályánál akart a Dunán átkelni, hogy műveleteinek színhelyét a Bácskába, a római sánczok környékére helyezte át, *Mayerhoffer* és *Knicsanin* szorult helyzetére való tekintettel azonban a Dunán való átkelést Zalánkeménre tette át, a hova hadtestével és az előnyomulása közben fokozatosan bevont *Lederer* dandárral Eszékről, melynek várparancsnokává *Neustädter* tábornokot nevezte ki, május 18-án elindulva, Vukovártól kezdve két oszlopban Ilok—Karlócán át Zalánkeménre és Tovarnikon át egyelőre Iregre és Rumára nyomult előre, mely utóbbemlített helyen a bán főhadiszállását is felütötte.

A bán hadtestének előnyomulása közben *Perczel* időközben a Tisza jobb partjára átkelvén, május 22-én komoly támadást intézett a titeli fensík ellen, melyet *Knicsanin* 2000-nyi szerb segélycsapattal, továbbá 2 zászlóalj csajkással, 1 zászlóalj pétervárad-i és 1 zászlóalj németbánsági határőrrel és 30 ágyúval tartott megszállva. A főtámadást, melynek leplezésére Perlasz és Mossorin ellen áltámadásokat intéztetett, maga *Perczel* intézte 6 zászlóalj gyalogsággal, egy osztály Ferdinánd-huszárral és egy osztály bara-

*) Lásd ezen kötet 25. oldalát.

**) Lásd a II. kötet, 166. oldalán.

***) Lásd ezen kötet 8. oldalát.

nyai lovassal, továbbá 3 üteggel Vilova ellen, melyet *Bunčič* őrnagy védett 2 csajkás zászlóaljjal, a szent-tamási önkéntesek zászlóaljával és 10 löveggel. *Bunčič* az előnyös tcrep által védve, oly makacs ellentállást fejtett ki, hogy Perczel, miután csapatjait ismételtén, de mindannyiszor sikertelenül rendelte támadásra előre, az ütközetet beszüntette s csapatjait hátrább fekvő állásba rendelte vissza. De bár a magyarok ismételt támadásai határozott eredménnyel nem végződtek, *Knicsanin* mindazonáltal arról győződött meg, miszerint újabb támadás esetén aligha tarthatná magát s így a bán hadtestének elővéd parancsokát, *Horváth* tábornokot sürgös segítségnyújtásra szólította fel, a ki ennek folytán már május 23-ika folyamán 2 zászlóaljat, 1 dsidas osztályt és $\frac{1}{2}$ röppentyű üteget indított el Titelbe. *Knicsaninnak* ezen segítség valóban kapóra jött, amennyiben *Perczel* már május 26-án megújította támadását, mi célból a főtámadó oszloppal már éjfélutáni 1 órakor indult ki táborából ismét Vilova ellen, miközben egy mellékoszlopnak Mossorin mellett az ellenséget csupán foglalkoztatnia kellett. Hajnali 3 órakor *Perczel* tüzésége Vilova és a körülötte emelt földsánczok ellen élénk tüzelést kezdett; ezután 6 óra tájban a gyalogsági rohamoszlopok nyomultak előre, melyeket azonban az ellenség öldöklő kartácstűzzel fogadott. Ennek daczára a Wasa gyalogezred egyik zászlóalja és a 8. honvéd zászlóalj egészen a földsánczokig jutnak, itt azonban oly gyilkos tűz fogadja őket, hogy a támadás folytatásával csakhamar felhagyni kénytelenek. *Perczel* meggyőződván, miszerint ereje Titel bevételére elégtelen, kifáradt gyalogságát előretolt lovasságának földözete alatt még a délelőtt folyamán Szt-Ivánra rendelte vissza. A magyarok vesztesége az igen rövid ideig tartó harc daczára mintegy 120 halottra és sebesültre rúgott, az ellenség ellenben földött állásánál fogva csak csekély veszteséget szenvedett.

Ugyane napon a Perlasznál álló *Bene* dandár 1 honvéd zászlóaljjal, 2 huszár századdal és 1 üteggel a Bega csatorna mentén felállított szerb előőrsöket támadta meg s eleinte a hidnál felállítva volt 2 gyalog századból és 4 háromfontosból álló őrsöket vissza is szorította s a hidat hatalmába ejtette; midőn azonban délután 2 óra tájban a *Knicsanin* tartalékából kirendelt 6 gyalog század és 1 üteg ellentámadásba ment át, a magyarok nemcsak a délelőtt elfoglalt hidat, hanem még Perlaszt is odahagyva, Écska felé húzódtak vissza. *Bene* vesztesége mintegy 70 főre, a szerb hadaké mindössze 12 emberre rúgott. A szerbek a helyett, hogy a kiváló fontosságú perlaszi Bega-átjárót megszállva tartották volna, a hidnak elrombolása után ismét a Tisza jobb partjára húzódtak vissza.

Perczelnek utóbbemlített műveletei alatt Péterváradnál is újabb összecsapásra került a dolog; a vár őrsége ugyanis a körülzáró *Mamula* dandár által emelt földsánczokkal szemben, *Kamenicz* felé egy meglehetősen előretolt ellenüteget emelt, mely ellen *Jellachich*.

a ki hadtestét megelőzve, május 13-án Kameniczba érkezett, éjjeli rajtaütést rendelt el. Ehez *Mamula* a 24-ikéről 25-ikére hajló éjjeli 2 órakor 3 oszlopban nyomult előre és pedig a 7 gyalog századból álló balszlop *Leitl* százados alatt egyenesen az üteg felé tartott, a 4 századból alakított közép az ütegtől keletre fekvő majorok ellen, — s végül az *Ocsverek* alezredes parancsnoksága alatt 3 zászlóaljából álló jobbszárnyoszlopnak az említett majoroknál felállított ellenség bal oldalába kellett kerülnie. A balszárnyoszlopnak a 2. honvéd zászlóalj őrszemének hanyagsága folytán sikerült az üteget észrevétlenül hátba fogni s annak két ágyúját a közeli mély útba dobni. De alig hogy a benyomult ellenség az üteg szétrombolásához és az ágyúk eltávolításához fogott, *Hollán Ernő* a Gyulay-ezred 3. zászlóaljának egyik századjával rohamra indul ellene s az üteget csakhamar újból hatalmába ejti. Az osztrák közép és jobboldaloszloppal *Perczel Miklós* vette fel a harczt s bár az ellenség tulajdonképeni célját itt sem érte el, visszavonulása alkalmával korábbi állásába 2 hatfontos ágyút mégis magával vitt. Az osztrák csapatoknak ezen vállalat 4 halottjukba és 10 sebesültjükbe került; a magyarok vesztesége valamivel többre rúghatott.

Miután ez időtájt *Mamula* dandárában is kitört a kolera s a legénység ennek folytán tömegesen szökni kezdett, *Jellachich* az említett dandárt május 27-én hadteste zöméhez Zalánkeménbe vonultatta be s helyette a körülzárolás foganatosításával a *Budisavljevich* és *Draskovich* dandárokat rendelte Pétervárad elé.

Ezalatt a hadtest átkelése Zalánkeménnél szakadatlanul folyt s június 4-ig már 4 gyalog- és 2 lovas dandár Titel körül állott, csupán *Rastich* maradt még egyelőre a gyalogsági tartalékkal a Duna jobb partján, a ki azon hirre, hogy *Perczel* hadával Ujvidékre húzódott, Karlóczára rendeltetett, a mi mint legott látni fogjuk, igen helyes rendszabálynak bizonyult.

Miután *Perczel* a titeli fensikot megszállva tartó Knicsaninnal szemben sem tudott zöld ágra vergődni, most, midőn a bán hadteste nagyobb részét is itt egyesíté, még kevesebb kilátása lehetett a sikerre s így feltette magában, miszerint hadát Ujvidéken át Péterváradra vezeti s itt a körülzároló vonalon áttörve, a bán összekötéseire veti magát. Ehez képest *Perczel* Vilova előtt csak gyenge különítményt hagyva, a június 2-ika és 3-ika közti éjjelen Ujvidékre vezette hadát, melynek a következő éjjelen a Duna hidján átkelve, hajnali 2 órakor Kamenicz és Karlócza irányában kellett kitörnie. E célból *Palóczy* alezredes 4 zászlóaljjal a bukovezi erdőn át irányítottatott, hogy az ellenséges sánczokat áttörje, a Karakacs hegyet megkerülje s aztán Kamenicz ellen arczot váltson; ezen hadoszlopot balra hátul *Gaál* ezredes követte 5 zászlóaljjal s feladata volt a Veziracz magaslatot rohammal bevenni s azután feltartóztatlanul Karlóczába benyomulni.

Palóczy alezredesnek csakugyan sikerült a Karakacs-redoute-ot megszállva tartó 4. gradiskai zászlóaljat meglepni, mely 5 tiszt és 126 főnyi legénység elvesztése mellett visszavetettetett. *Palóczy* erre a redoute-ban talált ágyúkat részint a futók, részben pedig a Veziracz ellen fordította, mely magaslatot a 4. broódi és egy szerémi önkéntes zászlóalj tartotta megszállva s a mely ellen immár *Gaál* is rohamra indult hadoszlopával. Az említett két határőr zászlóalj csak gyenge ellentállást fejtett ki s már úgy látszott, mintha *Perczel* célja és szándéka aránylag csekély áldozatok árán teljesedésbe megy; de alig helyezkedtek el a magyarok az elfoglalt állásban, midőn délelőtt 10 óra felé *Rastich* dandárával a helyszínére érkezvén, nyomban támadáshoz csoportosította hadát s egyidejűleg a *Reznicek* őrnagy alatt álló 3. szluini zászlóaljat a Karakacs magaslat megkerülésével a magyarok hátába irányította. Alig, hogy ezen zászlóalj láthatóvá lett, a magyarok, miután tartalékot kiküldönni elfelejtettek, a tulajdonképpeni támadást be sem várva, azonnal megkezdtek a visszavonulást, miközben az elfoglalt 17 ágyúból csak ötöt vihettek magukkal. *Rastich* az erődök mögé húzódott visszavonulókat csak rövid távolságra üldöztethette.

A magyarok ezen kitörés alkalmával holtakban és sebesültekben mintegy 300 embert vesztek; a császáriak vesztesége holtakban: 4 tiszt és 81 főnyi legénység, sebesültekben: 3 tiszt és 170 főnyi legénység; összesen 7 tiszt és 251 főnyi legénység.

Perczel hadát az Ujvidék alatti táborba vezette vissza, a hova időközben *Vukovich* miniszter is beérkezett, hogy a tábornokkal tudassa, miszerint a ministertanács által jóváhagyott hadművelleti terv értelmében az orosz beavatkozással szemben hadtestéből 12.000 embert a felső-dunai hadsereghez küldjön, esetleg ezt ő maga személyesen vezesse oda, a többivel pedig a Bácska és Bánság védelméről gondoskodjék. A felső-dunai sereg erősítéséül szánt 12.000 embernek június 12-én a kormány rendelete értelmében Ó-Becsén kelle gyülekeznie s onnan, Bajánál avagy Bezdánnál a Dunán átkelve, a Felső-Dunához sietnie. *Perczelt* ezen intézkedés mélyen bántotta, de hogy a kormány nyal szemben amugy is tetőpontra hágott surlódásait elintézhesse, elhatározta, hogy a 12.000 embert személyesen vezeti fel. Ekkor vette a Vilova tájékán visszahagyott, de időközben a római sánczok felé visszahúzódtott *Czintulától* a jelentést, hogy vele szemben csekélyebb s nagyobbára irreguláris szerb csapatok állanak, ami *Perczelt* arra bírta, hogy elvonulása előtt ezen irányban még egy elhatározó csapást mérjen az ellenségre.

A kátyi ütközet.

1849. június 7-én.

Jellachich hadának zömét június 4-ig a titeli fensíkon egyesítvén, s miután a déli sereg hadrendjét a 29. fejezetben közölték

szerint*) megállapította, már a következő napra, junis 5-ikére, a Bácska belseje felé irányuló támadólagos műveletek megkezdését rendelte el. Ehez képest az utóbbemlített napon a titeli fensik megszállására visszahagyott *Kuicsanin* dandárt kivéve, az egész had útra kelt s 6-án a balszárnyszlopot képező *Gramont* dandár Kátyig, a nagyobbára lovasságból és a tüzértartalékból álló közép *Ottinger* alatt a kátyi erdőig, a jobb szárnyoszlop Józseffalváig s végül a gyalogság zöme Szent-Ivánig és Gyurgyevóig jutott. A Kovilra irányított *Puffer* dandár ugyane napon gőzhajón a Duna jobb partjára kelt át, hogy a 4-iki harcokban rendetlenségbe jutott *Hallavanya* körülzároló dandárt felváltsa, mely utóbbi ellenben a működő serög körletébe Kátyra vonatott.

Evvel szemben *Perczel* előbb említett elhatározásához képest junius 7-én 8 zászlóaljjal, 5 század Ferdinánd- és Hunyady-huszárral és 4 üteggel még hajnali szürkület előtt elindult támadó útjára, mihez erejét 3 hadoszlopba osztotta; a jobb szárny *Gaál* alatt Kovil felé tartott, a közép *Perczel* személyes vezetése alatt a kátyi erdőnek vette útját, míg a *Mihalovich* alezredes alatt álló balszárnynak a Szent-Ivánra vezető uton kellett előnyomulnia; egyidejűleg *Czintulának* nagyobbára nemzetőrségből álló dandárának Csurogról Józseffalva felé tüntetőleg kelle viselkednie. Reggel 4 és 5 óra között érkezett *Perczel* a kátyi erdő elé, mely ellen, miután azt az osztrák előőrsök megszállva tartották, azonnal felvonultatta tüzéréségét. *Ottinger* eleinte *Perczel* ütegeivel szemben csupáncsak egyik lov. üteget szólaltatta meg s annak közelében 3 lovas századját állította fel; hadának többi része ezalatt az erdő által fedve csoportosult a támadáshoz.

Ezalatt *Gaál* oszlopa is valamelyik kisebb ellenséges osztagra bukkant s ez elől kényszerítő ok nélkül lassan *Perczel* felé húzódott vissza. Ezt látván *Ottinger*, készenlétben álló lovasságának parancsot adott a támadásra. Ehez képest *Fejérváry* tábornok 4 század Wallmoden-vértessel, 2 század Schwarzenberg-dsídással és 1 lovagló üteggel a *Perczel* harc csoport bal-, *Zastavnikovic* vezérkari százados pedig 3 század szász- és 2 század Wallmoden-vértessel, továbbá $\frac{1}{2}$ lov. üteggel annak jobb oldala ellen tört meglepőleg előre, mialatt *Ottinger* a Hardegg-vértés és a Császár-dragonos ezreddel arcban foglalkoztatólag működött közre. A kombinált lovas támadás oly szabatosan, gyorsan és ügyesen hajtattott végre, hogy a szinte elámult magyar had egyensúlyát veszítve, különösen pedig a lovasság és tüzéréség hanyatt-homlok rohant vissza Ujvidék felé. Így történt aztán, hogy *Ottinger* lovassága a szintén rendetlenségbe jutott magyar gyalogság soraiban szinte hallatlan pusztítást vihetett véghez; legtöbbet a 8. honvéd zászlóalj veszített,

*) Lásd ezen kötet 31. oldalán.

melynek legénysége részint lekaszáboltatott, részint szétszórattott úgy hogy a zászlóalj parancsnoka, *Barcza* őrnagy este azt jelentette Perczelnek, miszerint teljesen zászlóalj nélkül maradt. Sokat vesztett még a Tursky ezred zászlóalja is, az összes veszteség pedig holtakban és sebesültekben 800 főre, szétszórtakban és eltűntekben 1500 emberre rúgott. Ellenben *Jellachich* vesztesége igen jelentéktelen volt, Raming szerint mindössze 2 halottból és 12 sebesültből állott.

A császáriak e napi fényes győzelmét tisztán csak *Ottinger* lovassága vivta ki; *Gramont* dandára, bár 7-én reggel intézkedészerűen a római sánczok felé kellett volna előnyomulnia, alig hogy menetét megkezdte, a jobbjaiban elhangzott ágyúördülés hallatára, attól való félelmében, hogy esetleg a többi hadoszloptól elvágnak, ismét kiinduló helyére tért vissza.

Az üldözés befejezte után a bán *Stauffer* ezredet a Hardegg-vértes ezreddel, az ezt kocsin követő 5. vadász zászlóaljjal, továbbá $\frac{1}{2}$ lov. és $\frac{1}{2}$ röppentyű üteggel a Petrováczon jelentett nagymennyiségű élelmi készletek behozatalára rendelte ki, a mi a következő napon meg is történt. Ezalatt a sereg balszárnya a tűzér tartalékkal Kátnál maradt, a közép ellenben Jarekig, a jobb szárny pedig, melyhez időközben *Rastich* is bevonult 6 zászlóalj és 2 ütegből álló dandárával, Temerin és Goszpodniczéig nyomult előre. *Perczel* az ütközet után hadának romjaival az ujvidéki táborba tért vissza, a hova 8-ikán reggel a szétszórt csapatok egy része ismét visszatért. Innen aztán, nehogy *Jellachich* további útját elvágja, még 8-ika folyamán Kulpin felé vonult vissza, miközben *Stauffer* harácsoló különítményével jelentéktelen összeütközése is volt; Kulpinból aztán zavartalanul folytathatta útját a Ferencz-csatornáig, a hol Verbász mellett tábort ütött. Innen csapatjait még az éj folyamán az Ó-Becsétől Zomboron át Bezdánig terjedő kordonszerű felállításba vonta széjjel, miként a június hó 11-én kelt s a kormányhoz czimzett következő jelentéséből kivehető: „655. szám. A két hadosztálynak, a bácsinak és a bánságinak az ellenség mozdulatai következtében szükségessé vált egyesítése *Kohlmann* és *Gaál* ezredek vezetése alatt tegnap megtörtént. Miután június 8-án daczára az ellenség azon mesterkedésének, hogy engem körül zárjon, szerencsésen kitortem, előrenyomultam s azután a római ránczok mögé visszavonultam: bácsi hadosztályom (Gaál) Földvártól Zomborig és Bezdányig a Ferencz-csatorna mögött erős állodást vett. Áll ezen hadosztály: *Czintula* őrnagy mozgó dandárából (Földváron és Szent-Tamáson) — 3000 rendeseből Verbászon, 3500 rendeseből Kulán, — megintelen egy mozgó dandárból, a *Gjeller* századosából Cservenkán, Zomboron és Bezdányban, — mindössze 7000-nyi rendes és 4000-nyi mozgó csapatból és 58 ágyúból, melyek közül 48 darab jól fel van szerelve. Az ellenség a mai napig nem merészelt

az ujvidék-kéri vonalon átkelni. — A bántási hadosztály (Kohlmann) (közte 2500 mozgó és alig 2500 erdélyi rendes katona, úgy hogy a Bem altábornagtól átvett csapat alig számlált többet 5000 embernél 18 ágyúval) a Dunát és a Tiszát tartja megszállva Pancsovától Perlaszon át Becséig. Ezenkívül Török-Becse egy 3000-re menő erdélyi csapat által van megszállva*), mely egy ellenséges betörés esetében, melylyel Temesvár felszabadítása czéloztatnék — vagy az ellenség előrenyomulása esetén ez ellen a bácsi hadosztálylyal egyesítve fog működni. — Arról tehát, hogy fölfelé nyomuljunk, ily körülmények közt szó sem lehet; és Pétervárad biztosítására még kicsiny hadtestemből is egy zászlóaljat, a 7-iket, ott hagytam. — A szegedi sánczművek legnagyobbbrészt készek; a minapában elhódított 7 ágyú is oda küldetik; s így 15 darab lesz. Ezenkívül a hadihajón még van két darab 12 fontos, két darab 7 fontos és két darab 3 fontos. Perczel. s. k.“

Már ezen felállításból is látható, miszerint *Perczel* mindenemű támadólagos szándékkal felhagyva, egyelőre tisztán védőleges, illetőleg megfigyelő magatartást követett.

Ujvidék pusztulása.

1849. június 11-én.

Miután *Perczel* a Ferencz-csatorna mögé vonult, *Jellachich* legközelebbi czélul Ujvidék elfoglalását tűzte ki magának. Erre az eshetőségre Pétervárad védőrsége már régebben előkészült, amennyiben még idejekorán Ujvidéket is körülvétette sánczmunkálatokkal; így keletkezett a város felé vezető 5 fontosabb közlekedési utvonal mentén 1—1 nagyobb sánczmű, melyek egymás között kisebb méretű vadászárkokkal, mesterséges akadályokkal stb. voltak összekötve. Az 5 sánczmű elseje a temerini út kezdetén, a második a kisaczi út menti szélmalomnál, a harmadik a Pirostra, a negyedik a Futakra vezető út mellett s végül az ötödik a Duna mentén a futaki erdő mellett épült. Miután június 10-én a várból, Ujvidék felé tartó ellenséges oszlopok közeledését vették észre, a sánczok megszállásával *Hrabovszky* őrnagy bizatott meg, kinek e czélból az Este-gyalog ezred 3. zászlóalja, a 7. honvéd zászlóalj egy osztága, az összes városi nemzetőrség és 8 ágyú bocsáttatott rendelkezésre; ezenkívül a várban még 5 zászlóalj maradt vissza. Komoly támadás esetére *Hrabovszkynak* meg volt hagyva, miszerint az összes alája rendelt csapatokkal a hídfele vonuljon be.

Jellachich hadait június 11-én éjjel 10 órára következőleg helyezte a szándékolt s éjjeli fél 12 órakor megkezdendő támadás-

*) *Perczy* dandára, melyet *Bem* hagyott a Bánságban vissza.

hoz készenlétbe: *Draskovich* dandárát a kisaczi ut mentén azon feladattal, hogy majd a 2. számú sánczot hátba fogja, *Budisavlievich* dandárát a pirosi uton, hogy mielőbb a 3. számú sáncz torkolatát birtokába ejtse; a temerini uton előnyomuló *Gramont* dandárnak a másik két oszlopot tartalék viszonyban kellett követnie s később Ujvidék északi kijáratánál felállania. *Ottinger* lovas hadosztályának és a gyalogság fenmaradó részének *Dietrich* altábornagy parancsnoksága alatt, miután a bán *Perczel* legutóbbi állásáról és mozdulatairól kevéssé vala tájékozva, a támadó oszlopok hátának fődözése céljából Ujvidéktől északra készenlétben kellett maradnia; végül pedig a Péterváradot a Duna jobb partján körülzáró csapatoknak parancsnoka, *Hurtlieb* altábornagy parancsot kapott, miszerint az Ujvidék ellen intézendő főtámadás idejében a *Mamula* és *Puffer* dandárokat Pétervárad felé tüntetőleg rendelje előre.

Az előnyomulás éjjel előtt fél órával kezdetét is vette s mindekelőtt *Draskovich* a 2. számú sánczot észrevétlenül megközelítvén, az annak védőrségét képező 7. honvéd zászlóaljbeli 2 századból rövid csatározás után 2 tisztet és 5 embert megsebesített, 1 századost 75 emberrel foglyul ejtett, a többi menekülők által visszahagyott 2 vaságyút pedig hatalmába ejtette. Ezalatt *Draskovich* dandára ügyszólván ellentállás nélkül jutott a 3. számú sáncz birtokába, miután *Hrabovszky* az első puskalövések hallatára úgy ebből, valamint a többi sánczokból is a hidfőbe rendelte vissza csapatjait. Kévéssel ezután *Gramont* dandára is bevonult Ujvidékre, mely e szerint teljesen a császáriak kezébe került. Időközben *Budisavlievich* és *Draskovich* a hidfő ellen is megkísérelték az előnyomulást, de midőn a csapatok a városból bontakozni kezdtek, *Hrabovszky* oly pusztító tüzrel fogadta őket a hidfőből, hogy azok csakhamar a házak mögé húzódtak vissza; erre a harc éjjel 1 órától reggeli 5 óráig teljesen szünetelt.

Ámbár Ujvidék kézrekerítésével a támadás tulajdonképpeni célja el volt érve, *Jellachich* 12-én hajnalban a megszünt harc újból felvételét rendelte el azon reményben, hátha könnyű szerrel a hidfőt is bevennie sikerül. De már az első előnyomulókat pusztító kartácstűz fogadta s miután nemsokára a várágyúk is közbeszóltak, azok lövedékei csakhamar több helyütt fölgujtották a várost. A keletkezett tüzet az erős északi szél még jobban szította s így a szerencsétlen város, melyből nemsokára a császáriak kihúzódtak, teljesen a lángok martaléka lőn. Hasonló eredménnyel végződött a *Mamula* és *Puffer* dandárok eszközölte duna-jobbparti tüntetés is, mely az ottani majorok porrá égését vonta maga után.

A koldussá tett lakosok, kik között immár a kolera is pusztítani kezdett, nagyobbára az osztrák táborba szegődtek, honnan Kátyon át Kovilra, majd innen gőzhajókon Karlóczára szállitattak;

egy kisebb részök, jobbára magyarok és németek, a hidfőbe nyertek bebecsáttatást, honnan azonnal Péterváradra, néhány nap múlva pedig a környéken fekvő még épen maradt tanyákra továbbítottak.

A bán csapatjai az éjjeli támadás alatt 6 halottat és 39 sebesültet vesztek, a magyarok vesztesége, 180 foglyul ejtettet kivéve, ismeretlen.

Amennyiben minden további vesztéglés Ujvidék előtt hiábavaló lett volna, *Jellachich* azon elhatározásra jutott, miszerint Ujvidék körülzárolására *Hallavanya* dandárának visszahagyása mellett hadának többi részét legközelebb a Ferencz-csatornához vezeti, hogy aztán az egész Bácska visszafoglalását kísérelje meg, mely gondolatától azonban, mikép legott látni fogjuk, a legközelebbi napokban ismét elállt. Ezen újabb elhatározáshoz képest június 15-én, mely napon az előnyomulás kezdetét vette, a legszélsőbb jobb szárnyát képező *Gramont* dandár jelentéktelen esetepaté után Földvárig jutott, mialatt a *Dietrich* hadosztály rövid ágyúzás után Szent-Tamást vette be; a csapatok fenmaradó része a főhadiszállással a mondott napon Ó-Kérig nyomult előre s az oldalban fekvő Sovét és Kis-Kért figyeltette meg.

Június 16-án és 17-én *Jellachich* gyalogságát Verbászig, lovasságát Kis-Kérig tolta előre, a tartalék a főhadiszállással Sovéba tétetett át; Kuczura, Torsa, Szent-Iván, Kulpin és Kula helységeket pedig apróbb különítmények által szállatta meg s egyidejűleg a Péterváradot körülzároló összes csapatok parancsnokává Hartlieb altábornagyot nevezte ki. Ezen állásában a bán mindaddig nyugton szándékozott maradni, mignem a más hadi színtereken működésüket ép ez időben megkezdett osztrák és orosz csapatok által kivívandó eredmények az ő újabb támadólagos fellépését is kedvezően befolyásolják.

Az ó-beccsel ütközet.

1849. június 25-én.

Mire *Perczel* csapatjait a Ferencz-csatorna mentén kordonszerű felállításba helyezte el, elmozdítása a IV. hadtest parancsnokságától már elhatározott dolog volt; erre különben a Kálynál szenvedett vereség alkalmas ürügyül is szolgált. *Perczel* helyett, a ki egyébként a Czegléd táján alakuló tartalék sereg parancsnokságát volt átveendő, az említett hadtest parancsnokságát az erdélyi seregtől iderendelt *Tóth Ágoston* ezredes vette át; nemsokára ezután az egész déli hadsereg*) fölötti parancsnokság *Vetter* altábornagyra ruháztatott.

Tóth ezredes legelső teendője abból állott, hogy a hosszú kor-

*) Erejét és összetételét ez időben lásd ezen kötet 18. oldalán.

donszerű felállítás helyett a június 16-ikára hajló éjjel a *Kohlmann* hadosztályt Török-Becse, *Gaál* hadosztályát pedig Ó-Becse körül összpontosította; ez utóbbinak *Czintula* dandára egyúttal Földvár felé tolatott előre, *Mihálovich* dandára pedig Verbászt szállotta meg.

Mihelyt a bán erről értesült, elhatározta, miszerint Ó-Becsét és az ottani Tisza-hidat hatalmába ejti. E czélból június 24-én este a *Horváth* és *Budisavlievich* dandárokból álló *Dietrich* hadosztályt, nemkülönben a gyalogsági tartalékot *Rastich* alatt, továbbá az *Ottinger* lovas hadosztályt és a tüzértartalékot, összesen 10 zászlóaljat, 18 lovas századot és 13 üteget, Szent-Tamás alatt egyesítette, honnan ezen csapatok éjfél tájban a legnagyobb csendben keltek át a Ferencz-csatorna bal partjára, hogy nyomban meginduljanak Ó-Becse felé. A többi csapatoknak a Földvárnál álló *Lang* dandárt kivéve, melynek a szemben álló *Czintula* dandárt kellett megtámadnia, a csatorna mentén kelle visszamaradniok.

Ó-Becsénél ekkor *Perecny* állott 6 zászlóaljjal, 6 lovas századdal és 18 ágyúval, a ki az ellenség előnyomulásának hírére a város romjai előtt emelt sánczok mögött, mindkét szárnyát a Tiszára támasztva, foglalt állást.

Reggel fél 8 órakor ért a bán ez állás elé és megelőző szemrevételezés után következőleg intézkedett: *Ottinger* altábornagyot a Wallmoden és Hardegg vértés ezredekkel és 1½ lov. üteggel az arcban *Lang* által szorított *Czintula* hátába, báró *Lederer* ezredet 2 lov. századdal és ½ lov. üteggel pedig annak oldalába küldötte, míg az Ó-Becsénél fődöten álló ellenséggel szemben egyelőre csupán csak 6 üteget rendelte ki; ezeket az ó-becsei országon *Horváth* dandára s ettől balra *Budisavlievich* dandára követte, mely utóbbitól balra hátul 4 Császár-dragonos század következett. A gyalogsági és tüzértartalék *Rastich* alatt a második harcvezonalat képezte. Ezalatt *Czintula*, alig hogy *Lang* ellene az előnyomulást megkezdte, bár az ellene készülő kelepczéről sejtelve sem volt, azonnal megkezdte a visszavonulást Ó-Becse felé; útközben találkozott is *Ottinger* különítményével, de ez, nem tudni mi okból, kisklani engedé a szinte önmagától a veszély torkába szaladó honvédeket, míg *Lederer* ezredes tulságosan délre húzódván, még csak nem is akadt rá *Czintula*-ra, a ki ily körülmények között bántatlanul csatlakozhatott hadosztálya zöméhez. Ez utóbbitól *Perecny*, miután körülbelül 2 óra hosszat az ellenséges tüzér tüzet viszonzta, a hidon át lassan a Tisza balpartjára kezdett visszahúzódni, amit *Dietrich* arra használt fel, hogy rohamoszlopba tagozott gyalogságát rohamra indította. Midőn ebből kifolyólag az élen előnyomuló *Horváth* tábornok a Piret-ezred 3. zászlóaljával és 1 osztály bántási határőrrel a hid közelébe jutott, a folyó tulsó partján felvonult magyar üteg oly hatásos kartácstűzzel fogadta, hogy a bán azonnal elállott a hidnak további kieroszakolásától.

E helyett *Pereczt*, miután délelőtt 11 óra tájban a Török-Becsénél gyülekezett *Bánffy* dandár is segítségére állott, nyomult újból támadólag előre. A Máriássy zászlóaljjal az élen, melyet az egyik székely zászlóalj és egy vadászosztag követett, a hidon átkelven, rohamoszlopokban tört az Ó-Becsénél álló császáriak ellen előre, de egyrészt az osztrák tüzéség tüze, nemkülönben a rohamra készülő ellenséges lovasság arra indította *Pereczt*, hogy a Tisza balpartjára visszatérve, maga mögött a hidat széjjelrombolja.

A császáriak Ó-Becse előtt 17 halottat és 32 sebesültet, a magyarok ellenben holtakban és sebesültekben állítólag 200 embert vesztek.

Az ütközet napján este *Jellachich* 1 Lang dandárbeli zászlóaljnak Ó-Becsénél való visszahagyása mellett, az éppen említett dandárt Földvárra rendelte vissza, maga pedig hadának többi részével ismét Szent-Tamárra menetelt, a hova éjjel után érkezett meg.

Az ó-becsei ütközet napján Perlasznál is összecsapásra került a dolog, mely akként keletkezett, hogy a perlaszi kis magyar helyőrség parancsnoka kémszemlét határozott Titel ellen. E czélból június 25-én este majdnem éjfélig tartó ágyúzást kezdett a fensik felé, mely magától értetődik nem annyira találatai által, mint inkább erkölcsileg akart hatni. 26-án hajnali 3 órakor újra megszólaltak a lövegek s egyidejűleg a sötétség leple alatt 3 gyalog század és egy osztály lovasított csikós kompok segítségével a túlpartra szállítottat, hogy az ottani töltés védelmére felállított üteget hatalmába kerítse. Amde az ellenség résen volt és *Stuchlik* főhadnagy 1 csajkás századdal és 1 szerb osztaggal a támadókra vetvén magát, azokat a Begába szorította; mely alkalommal a magyar gyalogosok nagy része a megáradt csatornában lelte halálát. Bár a magyarok támadásukat többé nem újították meg, az ágyúzást csak este 7 órakor szüntették be. Az összecsapás a perlaszi helyőrségnek mintegy 50 emberébe került, a császáriak vesztesége pedig 10 halottra és 30 sebesültre rugott.

Pétervárad előtt *Hartlieb* altábornagy június 23-án és 25-én éjjel megelőző ágyúzás után a *Puffer* dandárt rendelte előre, minek eredménye néhány várbeli épületnek felgyújtása lett.

Ez alkalommal felemlitendőnek tartjuk továbbá, miszerint a bán azon hirre, hogy Zombor és Monostorszegnél gabonával megrakott hajók kötöttek ki, azok elfoglalására *Reznicek* őrnagy alatt a 3. szluini zászlóaljból, 1 osztály Császár-dragonysból, továbbá $\frac{1}{2}$ röppentyű és $\frac{1}{2}$ lov. ütegből álló különítményt küldött ki, mely június 21-én Monostorszegnél tényleg hatalmába ejtett 17, nagyobbára búzával és zabbal megrakott nagy hajót; hasonlóan sikerült az ugyanolyan czélból egy kis portyázó különítmény élén Eszékből Battinára ki-rendelt *Henriquez* őrnagynak is az említett helynél kikötött 5 gabonás hajót birtokába ejteni.

Úgyszintén említést kell tennünk még azon kis összecsapásról is, mely junius közepe táján Baranyamegyében *Kósa Dániel* népfőlkelő csapatvezér mintegy 5000 főnyi hada és az 5. szentgyörgyi zászlóaljjal Siklóst megszállva tartó *Stokucs* őrnagy között történt. Ez utóbbi a Turony és Szalonta közötti erdőben a magyar népfőlkelőkre bukkanván, azokat szuronyt szegezett zászlóaljával csakhamar széjjelkergette, s azután ismét visszatért korábbi állomására. Mihelyt a Pécs helyőrsége fölött parancsnokló *Borotha* őrnagy a Turonynál történetekről értesítést vett, legott ő is odafelé tartott zászlóaljával és az ahhoz beosztva volt két mozsárágyúval; de mire oda ért, már nem igen akadt teendője, mert időközben a magyarok úgy a turonyi erdőt, valamint magát a helységet is, melyet Stokucs emberei felgyújtottak, időközben odahagyták volt. *Borotha* ennél fogva újból Pécsre tért vissza, melyet azonban távolléte alatt mintegy 5000 népfőlkelő szállott meg. Amde *Borotha* hamar feltalálta magát; néhány jól célzott ágyúlövés után szuronynyal nyitott magának utat a városba, melyet a népfőlkelők hamarosan odahagytak. Ez, valamint a turonyi leczke annyira hatott rájuk, hogy többé nem is mutatkoztak.

Az előadottak szerint a magyar tábori hadak ügye junius vége felé a délvidéken sem volt különb a többi hadi színtereken működők állapotánál; *Gaál* hadosztálya az ó-becsei ütközet által ketté szakítottván, a Bácskában — a *Thomsdorf* huszár őrnagy parancsnoksága alatt nem rég Bajára az ottani 800 főnyi honvéd-zászlóalj erősítésére küldött 700 főnyi német legion kívül — csupán *Mihálovich* mintegy 2000 főnyi dandára 13 löveggel maradt vissza Bajmoknál, honnan az nemsokára Szeged közvetlen fődőzése céljából Csantavérre vonult. A mozgó sereg többi részeit *Tóth* a Tisza balpartján egyesítette s azokkal junius 26-án egészen Zsombolyáig (Hatzfeld) vonult vissza. Az ezen időtájban a déli sereg körében megjelent *Vetter* altábornagy azonban azonnal más fordulatot adott a dolognak; a IV. hadtestet, melynek parancsnokságát immár *Guyon* vette át, már junius 27-én ismét Török-Becsére rendeli előre s miután itt *Jellachich* visszahúzódnása folytán ellentállásra nem igen akadt, *Vetter* 28-án a Tisza-hidat is újból helyreállíttatja s azon át a IV. hadtestet ismét a Bácskába rendelte előre.

A győri csatavesztés és annak utána Görgey magatartása, az oroszok feltartóztatlan előnyomulása az ország szíve felé, az Erdélyből, legutóbb pedig a délvidékről is érkező kedvezőtlen hírek máris oly színben tüntették fel a magyarság ügyét, a melyből a kibontakozásjó szerivel immár lehetetlenné vált. Ezt tudta, érezte az ország kormánya is, minek folytán a haza további védelmére vonatkozó intézkedései már-már a kétségbeesés és csüggedés nyomait viselik magukon. Hogy a kormány még sem hagyott fel a reménytelen küzdelemmel, az tisztán csak a fegyverbecsületnek a legutolsó csepp

vérig való megóvása érdekében történhetett; a rettenthetlen kitartásnak és önfeláldozásnak eddigi módja teljes legyőzetést igen, de rút megadást nem ismerhetett s a szabadság lánglelkű bajnokai lelkese-déssel irták zászlóikra a jelszót: a gárda meghal, de nem adja meg magát!

Kossuth, miután előbb Bemmél június 18-án és 19-én Nagyváradon a teendők felől személyesen értekezett, Pestre visszatérve, minisztertanácsot hívott egybe, mely a Görgeytől kapott fölriasztó hírek hatása alatt, mint tudjuk,*) akként határozott, hogy a végső ellentállás kifejtése céljából az összes rendelkezésre álló erők, a mi azonban Görgeynek ellenirányú törekvése folytán megint csak pium desiderium maradt, a délvidéken egyesíttessenek. Az itt egyesítendő seregnek mintegy támaszpontjául a Szegednél tervezett nagy elsánczolt tábor szolgált volna, melyet Perczel június 11-én kelt jelentésében már majdnem késznek jelzett.**)

Ezen elsánczolt tábor első megszállására a hadügyministerium hamarjában egy vadász zászlóaljat *Baudisz* alatt, a teljesen felszerelt 105. honvéd zászlóaljat *Földváry Sándor* alatt, a Szolnokon szervezkedett olasz legiót *Monti* alatt, továbbá néhány tartalékos-tagot Nagyváradról és Bösörményből, valamint 1/2 úteget Tiszafüredről rendelt ki.

A hegyesi csata.

1849. július 11-én.

Midőn *Vetter* június közepén a magyar déli sereg élére állott, a bács-bánsági seregrészekén kívül a szintén a délvidékre rendelt *Kmethy*-hadosztálynak, valamint az oroszok elől visszahúzódott *Wisocki* hadtestnek is parancsnoksága alá kellett volna lépnie; ámde ez utóbbi később a Perczel alatt Czegléd táján alakuló tartalék sereghez csatoltatván, *Vetternek* a Jellachich ellen tervezett támadó művelethez csupán csak a *Pereczy*-dandárral erősödött s *Guyon* parancsnoksága alatt álló IV. hadtest és *Kmethy* hadosztálya állott rendelkezésre.

Ez utóbbi a győri csata után, mint tudjuk, július 1-én Bodajkot érte; volt el***), honnan 2-án Székesfehérvárra menetelt. Itt kétféle parancs várt reá. Görgeytől, hogy haladéktalanul Tatán át a felső-dunai hadsereghez csatlakozzék, Kossuth-tól pedig, a ki egyuttal tábornokká is kinevezte, miszerint útját lehetőleg gyorsítva Paks felé vegye, „ott keljen át a Dunán és helyezkedjék a magyar déli hadsereg fővezényével megbízott *Vetter* altábornagy parancsai alá.” *Kmethy* az utóbbi parancsnak tett eleget és július 3-án Sárkeresz-

*) Lásd ezen kötet 86 oldalán.

**) Lásd ezen kötet 124. oldalán.

***) Lásd ezen kötet 86. oldalán.

turra, 4-én F.-Szent-Iványra, 5-én Paksra ért, 6-án ugyanott pihenő nap, 7-én átkelés a Dunán a Pestről leúsztatott hajóhídon; 8-án az egész hadosztály Hajósig, 9-én F.-Szent-Iványig, 10-én Katymárig, a hol a következő napon pihenőt tartott, 12-én Stanisicsig nyomult előre, honnan *Kmethy* Nemes-Militicsre és Gákovára huszár osztagokat, Zomborba pedig *Meszéna* alezredes alatt 1 zászlóaljatt, 4 század vadászt és 1 hatfontos üteget tolt előre. Julius 13-án a hadosztály *Meszénának* Zomborban maradt különítményét kivéve, Keryajára, elővédje Szivácra ért a Ferencz-csatornához, a honnan összeköttetésbe lépett *Guyonnal*, a ki 7000 emberrel és 42 ágyúval Hegyesnél állott.

Vetter főhadiszállását kezdetben Szegeden üttötte fel, a honnan azt július 8-án Szabadkára, 13-án pedig Topolyára, a hol tartaléka állott, tette át. Miután itt az ellenség állásáról és *Kmethy* csatlakozásáról is részletes tudósítást vett, kiadta a csatorna ellen intézendő támadásra szóló intézkedéseit, melyek szerint *Guyon* július 14-én a bán állása, nevezetesen Földvár, Szent-Tamás és Verbász ellen áltámadást volt intézendő, míg *Kmethynek* ugyanaznap hadosztályával a Ferencz-csatornán átkelni és Veprováczig előnyomulni, 15-én pedig *Guyonnak* most már komoly arctámadásával egyidejűleg, egész határozottan a bán bal oldala ellen kellett működnie. A bán ellen tervezett támadásban eszerint szorosan véve *Kmethynek* 8000 fő és 20 lövegből álló hadosztálya és *Guyonnak* Hegyesnél összpontosult és 42 löveggel ellátott 7000 főnyi hada vett részt, ami összesen 15.000 embert és 62 löveget tenne ki; nagyon valószínű azonban, hogy a 14-iki áltámadást intézendő s kivált az ebből kifolyólag Földvár ellen indított csapatok, melyeknek létszáma aligha volt több 1000—2000 embernél, a fenti számban betudva nincsenek.

Jellachich már július kezdetén értesült a délvidéki újabb magyar csapatmozgalmakról s ennek folytán ő is jobban készenlétbe helyezte csapatjait a magyarok várható támadásával szemben. Legnevezetesebb ezen rendelkezései között, hogy *Puffer* ezredest a Péterváradot körülzároló had 3 zászlóaljával július 5-ikére Szent-Tamásra, az itt álló *Budisavlievich* dandárt pedig a *Marsano*-dandárral együtt Verbászra rendelte. Mozgó hadának létszáma a sok kikülönítés és a felette nagy-, állítólag 7000 főnyi betegállomány folytán — július elején 20 - 21.000 főre olvadt le.

Hogy a szemben álló és folyton erősödő ellenségről biztosabb hírek birtokába jusson, július 5-én a bán *Ottinger* altábornagyot a Wallmoden és Hardegg vértess ezredekkel és 1½ lov. üteggel Hegyesre, *Horváth* tábornokot pedig 1 vértess osztályllyal és ½ lov. üteggel Zomborba rendelte ki. *Ottinger* Hegyesnél július 6-án reggeli 5 órakor az ott álló magyar haddal összeütközvén, rövid ideig tartó löveg harc után Verbászra húzódott vissza. Hasonlóan nem sokáig tarthatta magát *Horváth* tábornok sem Zombor-

ban, honnan már július 10-én *Kmethy* előnyomulásának hírére Kulára huzódott vissza. A két különítmény parancsnoktól vett jelentés folytán *Jellachich* július 11-ike folyamán még jobban összehozta erejét és *Ottinger* lovas hadosztályát, továbbá a gyalogsági és tüzér-tartalékok Kis-Kérre rendelte, Cservenkát, Kulát, Kuczurát, Sóvét és Ó-Kért pedig nagyobb biztonság kedvéért kisebb csapatosztagokkal szállotta meg.

Július 12-én újabb híreket vett a bán, miszerint a magyarok mindjobban központosulnak a Ferencz-csatorna felé s hogy a Duna mentén lefelé tartó hadak éldandára — Meszéna dandára — Zombort szállotta meg. Ily körülmények között *Jellachich*nek kissé későn ugyan, de azon feltétlenül helyes eszméje támadt, hogy még mielőtt a két ellenséges csoport, a Zombor felől jövő s a Hegyesnél álló, egyesülne, a hegyesi ellen támadólag lép fel. Ehez a bán következőleg intézkedett: Földvár és Szent-Tamás megszállására 2—2 zászlóalj és 1—1 üteget jelölt ki; hasonló célból Verbásznál 2 zászlóaljnak, 2 lovas századnak és 1 ütegnek, Kulánál pedig 2 lovas századnak kellett visszamaradnia. Mindezen, a Ferencz-csatorna mentén visszahagyott csapatok parancsnokságát *Kriegern* altábornagyra ruházta. Az ezen csapatok levonása után mozgó hadakban még rendelkezésre álló 15 zászlóalját, 22 lovas századát és 79 lövegét, összesen állítólag mindössze 10.000 főnyi létszámmal, *Jellachich* július 13-ikának esti 9 órájára Verbászra rendelte be, hogy azokkal még ugyanazon éjjel megkezdje támadó előnyomulását. Azonkívül intézkedett a bán, hogy Futaknál kellő számú átkelő eszközök gyűjtessenek össze.

A Verbásznál gyülekezett csapatok azonnal átkeltek a csatornán s onnan éjjeli 11 órakor a következő rendben indultak meg: Az élen *Castiglione* nehéz lovas dandára haladt, mely a Wallmoden és Hardegg vértess ezredekéből és 1½ lov. ütegből alakult; ezt követte az uton az összes tüzérség s vele egyenlő magasságban az uttól jobbra *Puffer* dandára, balra *Budisavlievich* dandára; az eként csoportosult *Dietrich* hadosztály mögött szintén az országút mentén a gyalogsági tartalék következett *Rastich* tábornok alatt, legvégül pedig egy osztály százsvértess a hátvédet képezte. A bal oldal biztosítása céljából *Horváth* tábornoknak egy osztály százsvértessel és ½ lov. üteggel este 9 órakor kellett Kuláról Hegyes felé elindulnia s útközben a zömmel az összeköttetést fentartania; a jobb oldalban Feketehegy és Szeghegy irányában hasonló célból a *Puffer*-dandár Császár-dragonys ezredének kellett haladnia.

Alig hogy a császári had ezen csoportosításban egy órányira előrehaladt, Kuláról *Lederer* ezredestől azon jelentést vette a bán, miszerint Kuczura felé ellenséges oszlopok vannak útbán, minek folytán *Jellachich*, daczára annak, hogy a csatorna mentén már különben is kelletténél több erőt hagyott hátra, a gyalogsági tartalék

3 zászlóalját 1 üteggel *Reznicek* őrnagy alatt azonnal az említett helység felé rendelte ki, míg a had többi része feltartóztatlanul tovább folytatta útját.

A Kuczura felé előnyomuló hadoszlop, melyről a bán a fenti jelentést tette, *Meszénáé* volt, a kinek dandárával, a *Kmethy* hadosztály elővédje gyanánt július 14-én hajnalban a csatornán átkelve, Veprovác felé kellett előnyomulnia. Ezalatt *Guyon*, a ki már idejekorán értesült a bán támadó szándékáról, következőleg állította hadát készenlétbe: nagyobbára lovasságból álló jobb szárnyát Hegyesnél, gyalogságát középen Szeghegynél, a tüzéség javarészét pedig a bal szárnyon Feketehegynél; az általános tartalék Topolyánál maradt. A választott állás, mely előtt a meredek partú Barra patak folyt végig, e szerint rézsút feküdt a bán előnyomulási vonalához s abban *Guyon* akként vélekedett a netán nálánál korábban támadólag előnyomuló ellenséggel szembezállni, hogy míg Hegyesnél álló jobb szárnya az ellenséget leköti, addig a balszárny és a közép oldalba fogja azt. Részben a bán éjszakai támadásának s ebből kifolyólag a verbász-hegyesi útvonal szoros betartásának tulajdonítható, hogy *Guyon* föltevése az esetleges csata lefolyását illetőleg tényleg bekövetkezett, mert szinte kétségtelen, hogy azon esetre, ha *Jellachich* első támadó lökeme a Hegyesnél álló jobb szárny helyett *Guyon* balszárnyát érte volna Feketehegynél, úgy igen könnyen fölsodorhatta volna a magyarok állását, még mielőtt a Topolyánál messze elmaradt tartalék közbevetette magát.

Guyon főhadiszállásán a legjobb hangulatban, állítólag pezsgőzve várták a bán támadását s hogy a hatás még nagyobb legyen, a legnagyobbfokú gondatlanságot színlelték, úgy, hogy még a szokásos őrjáratokat sem küldték ki. Hajnali 3 órakor a legnagyobb csendben ért *Jellachich* hadának élén Hegyes közelébe, a hol *Horváth* különítménye szintén hozzája csatlakozott. Erre mintegy varázsütésre Hegyesen, Szeghegyen és Feketehegyen egyidejűleg tűzjelek szállottak fel, melyeket az egész hosszú magyar vonalon heves puskatűz követett. Ez ugyan hatástalan volt, miután a bán csapatjai még lőtávonon kívül voltak, de kétségtelen bizonyíték volt a mellett, hogy *Guyon* készen várta a támadást. Azért most már *Jellachichnak* nem volt más mit tennie, mint a félhomályban csatarendbe állítani csapatjait, a mit következőleg rendelt el; *Ottinger* altábornagy a *Castiglione* vértés dandárral a bal szárnyat képezte; tőle jobbra *Dietrich* hadosztálya vonult fel és pedig a *Puffer* dandár által képezett jobb szárnyát kissé hátrahúзва s az ütegekkel a zászlóaljterközökben; *Dietrich* mögött második harcvezetelben a gyalogsági tartalék *Rastich* alatt és mögötte a tüzer- lőszertartalék fennmaradó része állott fel; a legszélső jobb szárnyat végre az odaátrendelt Horváth tábornok képezte saját hadoszlopával és a szintén parancsnoksága alá lépett Császár-dragonys ezreddel. A császári

had ennél fogva majdnem párhuzamosan állott fel a magyarok állásával szemben.

A felvonulás befejezte után *Dietrich* azonnal parancsot kapott az előnyomulás megkezdésére, minek folytán az altábornagy, miután ütegeit állásba helyezte, csatárrajok által megelőzött rohamoszlopokkal indult meg Hegyes felé; ámde a magyar ütegek heves tüze csakhamar határt szabott a további előnyomulásnak, sőt a *Budisavlievich* dandár egyes osztagai már hátrálni is kezdenek; de miután a magyar jobb szárny nem követte őket, illő távolban újból megállapodtak, hogy a szemben álló ellenséggel immár álló tüzharczót vívjanak.

Ezalatt a magyar gyalogság legnagyobb része Szeghegy és Feketehegyen át támadólag lépett fel a bán jobb oldala ellen, minek folytán *Puffer* dandára igen veszélyes helyzetbe jutott. Már ezt megelőzőleg Feketehegyről 4 század huszár tört előre és a bánnak másodvonalban álló tüzer- és lőszertartalékát visszavonulásra készítette és csupán a Császár-dragonysok két osztálya közbevetésének köszönhető, hogy az ekként védtelenné vált tüzér-ség sorában nagyobb baj nem keletkezett. *Dietrich* az erősen veszélyeztetett *Puffer* dandáron segitendő, a *Budisavlievich* dandárral újabb rohamot kísérel meg, de az elsőhöz hasonlóan, ez is a magyar tüzér-ség öldöklő tüzen törik meg; a roham meghiusulta után hátrálni kezdett dandárt a magyar jobbszárny lovasság üldözőbe veszi ugyan, de a 3. liccai zászlóalj, valamint a 2. bányászati ezred 4. zászlóalja csakhamar megembereli magát és puskatüzével megállásra bírja az üldöző lovasságot. A tüzértűz által különben is megviselt *Puffer* dandárt ezalatt visszavonulása közben Szeghegy táján újabb baj érte, amennyiben éppen akkor tört ki ellene támadólag az oda irányított hadoszlop; *Jellachich* erre személyesen összeszedett néhány zászlóaljat s azokkal iparkodott egy ideig helyt állani, ekkor azonban jelentést vesz, miszerint egy másik hadoszlop Feketehegyből kibontakozva, immár nemcsak oldala, hanem háta ellen is tör. Ilyen körülmények között a bán minden további ellentállás eszméjével felhagyva, már csak visszavonulásának kellő biztosítására gondolhattott, mi célból Feketehegy felé *Horváth* tábornok vezénylete alatt mindenekelőtt 2 tizenkétfontos üteget, melyeket csakamar még egy harmadik is követett, továbbá 2 zászlóaljat és 6 lovas századot rendelt ki.

Miközben *Jellachich* balszárnyának és közepének visszavonulása iránt intézkedett, egyszerre csak hátában is ágyúdörgés hallatszik; azon néhány lövés volt ez, melyeket a Kulán álló *Lederer* ezredes *Kmethynek* egyik oldalkülönítményével váltott, de a melyek annál kétségbeejtőbb színben tüntették fel a bán helyzetét.

Az elrendelt visszavonulás, melyet *Castiglione* lovas dandárának kellett födőznie, *Guyon* utánnyomuló csapatjainak behatása

alatt, magától értetőleg nem a legpéldásabb rendben ment végbe. Verbász közelébe érve, a bán az ott hátrahagyott 2 *Marsano*-dandárbeli zászlóaljon kívül tartalék gyalogságát *Rastich* alatt és 3 ütegét hátvédállásba rendelte, melynek földözete alatt vert hada mindhárom csatornahidon át a jobb partra kelt át. Miután itt a csaptok nagyjából rendezkedtek, azonnal tovább indultak Kis-Kérig, a hova *Reznicek* őrnagy Kuczuráról és *Lederer* ezredes Kuláról szintén beérkeztek különítményeikkel.

Guyon utánnymuló tüzérsége ezalatt a bán hátvédével szemben oly előnyös állást foglalt s abból oly hatásos tűzzel árasztotta el a verbászi sánczokat, hogy az azokat megszállva tartó csapatoknak 2 órányi szívós védekezés után szintén a csatorna jobb partjára kellett visszahúzódniok. Miután a bán attól tartott, hogy *Guyon* üldözését a csatornán túl is folytatni fogja, nehogy felbomlott seregét egy újabb összeütközés esélyének tegye ki, elhatározta, hogy a megkezdett visszavonulást Kis-Kérről haladéktalanul, tehát mindössze 2 órai pihenő után, egészen a római sánczok mögé folytatja. Az Ujvidéknél álló *Draskovich* dandárnak a bán egyidejűleg parancsot küldött, miszerint a Duna jobb partjára keljen át, a mit az a következő éj folyamán egészen csendben végre is hajtott, hasonlóan parancsot kapott a Szent-Tamásnál álló 2 zászlóalj a visszavonuló zömhöz leendő csatlakozásra, a Földvárt megszállva tartó *Lang* dandár pedig utasítást nyert, miszerint az est beálltával Mossorinra húzódjék vissza. Ez utóbbi azonban már nem teljesíthette simán a reá rótt feladatot, amennyiben délután 4 óra tájban a vele szemben álló magyar különítmény által hevesen megtámadtatott.

Jellachich a két oszlopban hátráló sereg zömével éjjeli 2 órakor ért Kátyra, a hol végkép kimerült csapatjai — miután július 13-ikának esti 6 órájától, 14-én éjjel utáni 2 óráig, tehát teljes 32 órát lefőzés nélkül fegyverben töltöttek, 9 óra hosszat pedig makacsul harczoltak — végre nyugalmat leltek.

Kmethy, bár július 14-én már délelőtti 10 órakor Kula—Veprovác magasságába ért, daczára annak, hogy a Hegyes tájékán folyó harcz zaját meghallotta, parancsának holt betűihez ragaszkodván, aznap nem nyomult tovább előre; pedig megjelenése a visszavonuló császáriak oldalában, esetleg hátában akármily alárendelt erejű hadoszlop élén, szinte beláthatlan következményekkel járhatott volna.

Ellenben dicsérőleg kiemelendő, hogy *Bánffy* ezredes, mihelyt július 14-én Verbász felől az ágyúdörgést meghallotta, az écskai és aradáczi helyőrségi csapatokkal azonnal támadást kísérelt meg Perlaszon át Titel felé, bár kísérlését nem koronázta siker.

Guyon a csatorna mentén a további üldözést beszüntetve, az ezen célból kirendelve volt csapatokkal hegyesi állásába tért vissza.

A magyarok ezen utolsó győzelmes csatájukban halottakban 2

tisztet és 79 főnyi legénységet, sebesültekben 15 tisztet és 130 főnyi legénységet, összesen 17 tisztet és 209 főnyi legénységet vesztek, megjegyezvén, hogy Kmethynek és a Földvár előtt harcza keveredett csapatoknak különben igen jelentéktelen vesztesége a főnti számokba betudva nincsen. *Bánffy* ezredes a Bega menti tünnetésben holtakban és sebesültekben 41 embert, a császáriak 6 halottat és 27 sebesültet vesztek. Az osztrákok vesztesége: halottakban 4 tiszt, ezek között volt *Ocsverek* is, a német-bánsági ezred alezredese, továbbá 180 főnyi legénység, sebesültekben 16 tiszt és 484 főnyi legénység, összesen 20 tiszt és 664 főnyi legénység, továbbá 1 tizenkétfontos, melyet a magyarok hatalmukra kerítettek.

A hegyesi vereség a bánnak összes eddigi sikereit egy csapással tönkre tette s miután utóbbi attól tartott, hogy a magyarok vert hadát nyomon követni fogják, már július 15-én hajnalban megkezdte serege zömével a további visszavonulást, illetőleg átkelést a Duna jobb partjára. Legelsőnek az elmúlt napon sokatszenvedett *Puffer* dandár Kátyról Kovilra, onnan pedig gőzhajók segítségével Karlócára tétetett át; ezt követték később a többi gyalog dandárok a tüzér- és löszertartalékkal, melyek lefőzés után Titel felé vették útjokat. Néhány órával később *Ottinger* lovas hadosztálya a *Lang* dandár által már megszállott Vilovára menetelt; úgy *Lang*, valamint a titeli fensik védelmére továbbra is a Duna balpartján visszamaradó *Knicsanin* megfelelő erősítéseket kapott. A sereg fenmaradó részével a bán este felé Titelt érte el. Innen másnap mindenekelőtt *Budisavlievich* dandára kelt át Zalánkeménél a Dunán, melyet 17. és 18-ika folyamán a többi dandárok is követtek. A Duna jobb partján összpontosult és ujonnan beosztott sereg július 18-án következőleg állott föl: a balszárnyat képező *Hartlieb* hadosztály Kamenicznál és pedig *Mamula* ezredes dandára az utóbb említett helységnél, *Budisavlievich* ezredes dandára a Karakacs-hegyen; a jobb szárnyat képező *Kriegern* hadosztályból *Draskovich* tábornok dandára Bukovecnál, *Puffer* ezredes dandára Karlócánál; általános tartalék gyanánt *Rastich* tábornok alatt 6 zászlóalj és 2 üteg Bukovecnál. *Castiglione* vértés dandára, továbbá a tüzér- és löszertartalékok Ireghre irányítottak, a hol azok július 22-ike folyamán érkeztek meg; hasonlóan a jobb partra vonatott utóbb említett napon a Szász-vértés ezred is, a bán pedig főhadiszállását már július 19-én Rumán ütötte fel.

A titeli fensik védelmére *Dietrich* altábornagy parancsnoksága alatt a következő csapatok maradtak vissza: Vilován *Lang* dandára, Mossorinban *Knicsanin* dandára, Titelen a Tisza-balparti hídfő védelmére *Marsano* dandára; ugyanide nyerte beosztását *Horváth* tábornok dandára is. A csapatok úgy a duna-jobb, mint a duna-balparti állásokat ujonnan épített és megfelelően felszerelt zárt védőművek emelése által tőlük telhetőleg megerősítették.

Guyon a hegyesi csata után a kellő számú lovasság és tüzérség hiányában a bán visszavonuló seregét csakis a csatornáig üldözte, *Kmethyt* pedig *Vetter* elkésve ugyan, de még július 14-én Kuczurára rendelte előre. Július 15-én *Kmethy* Kisacson át Ujvidékre rendeltetett, hogy oda másnap megérkezve, Péterváradot a balparton felmentse, *Guyon* ellenben parancsot kapott, miszerint hadtestével 16-án Temerinre vonuljon s azonnal fogjon hozzá a titeli fensik körülzárolásához. *Vetter* az utóbbemlített napon Péterváradra utazott, a hol a további teendők megvitatása végett haditanácsot hívott egybe. Ő maga a pétervárad-i jobbparti körülzároló vonal áttörése mellett nyilatkozott, a haditanács túlnyomó többsége azonban ellene szólt ezen előreláthatólag sok áldozatot követelő műveletnek, minek folytán *Vetter* legközelebbi hadműveleti cél gyanánt a titeli fensik elfoglalását tűzte ki. Összhangzásban állott különben ezen elhatározással azon utasítás is, melyet *Vetter* július 21-én a hadügyminiszteriumtól vett, s a mely meghagyta, miszerint az általános hadi helyzetre való tekintettel minden messzemenő vállalkozást mellőzve, csak a titeli fensik elfoglalására szorítkozzék, ezt azonban egész erélyvel és erővel szorgalmazza, hogy a Bácska teljesen megtisztíttassék, miáltal a Szegednél összpontosítandó seregek baloldala is biztosíttatik. Az esetre, ha a fensik bevétele nem sikerülne, úgy annak körülzárolására erejének csak egy részét hagyja vissza *Vetter*, a többivel pedig Szegedre, — a hova legközelebb *Perczel* is beérkezend az ujonnan alakított közpíztisza hadsereggel, — vonuljon és egyidejűleg a Szentesnél és Vásárhelynél álló mintegy 6000 főnyi tartalékesapatokat is vonja magához.

A mossorini ütközet

1849. július 23-án.

A *Vetter* által elhatározott támadást a titeli fensik ellen *Guyonnak* egy július 19-én 4 zászlóaljjal, ugyanannyi lovas századdal és 2 üteggel Vilova irányában végrehajtott kémszemléje előzte meg. *Guyon* reggeli 6 órakor jelent meg az említett helység előtt s miután a *Lang* dandár előcsapatjai előle oda visszahúzódtak, harmadfél óra hosszáig tüzeltetett tüzérségével a falu bejáratára s azután hadoszlopával Kovil Szent-Ivánra huzódott vissza.

A szintén *Guyon* által végrehajtható tulajdonképeni támadást *Vetter* július 23-ikára tűzte ki, mi célból *Kmethy* neki *Pongrácz László* alezredes alatt július 21-én 2 zászlóaljat és ugyanannyi lovas századot bocsátott rendelkezésre. A *Kmethy* hadosztálybeli többi csapatoknak 23-án 3 oszlopban tüntetőleg kellett Kamenicz, a Veziraczhegy és Karlócza ellen előnyomulniok, hogy a Péterváradot a jobb parton körülzároló csapatokat nyugtalanítsák.

Guyon a támadásra meghatározott napon hajnali 3 órakor

egyszerre két helyen lépett fel és pedig Vilovánál 3 zászlóaljjal, 4 lovas századdal és 12 ágyúval, Mossorin előtt pedig 8 zászlóaljjal, 3 lovas századdal és 4 üteggel. Mindkét helyen a támadás az ellenség meglepésére volt alapítva, mit azonban Vilovánál a korai ágyúzás meghegyesített; miután pedig a gyalogság az egyidejű fellépést elmulasztotta, a támadó oszlop rövid ideig tartó hatástalan ágyúzás után, melyet *Lang* csak gyengén viszonzott, reggel 1/27 órakor Kovil Szent-Ivánra huzódott vissza. Kevésbé simán folyt le a dolog Mossorin előtt, a hol *Guyon* személyesen vezényelt. A támadást itt is lövegtűz vezette be, melylyel egyidejűleg *Guyon* rohamoszlopokba tagozott gyalogságát is előrevezette. Midőn ezek az ellenséges állást mintegy 600 lépésnyire megközelítették, vette észre *Guyon*, hogy a további előnyomulást csak a két oldalon mocsárok által szegélyezett uton, egy oszlopban folytathatja. Ámde mielőtt a támadó oszlopok egygyé tömörültek, *Knicsanin* oly öldöklő tűzbe fogta azokat, hogy a magyarok sorában csakhamar ingadozás állott be s csak kevés hija volt, hogy ez általános futássá nem fajult. *Knicsanin* a visszavonulókat csakis lövegtűzzel üldözte s így *Guyon* nagyobb baj és veszedelem nélkül vezethette vissza csapatjait korábbi táborhelyeikre.

Délután fél 2 órakor *Guyon* megújította támadását s ez alkalommal 15 zászlóaljjal, 5 lovas századdal és 6 üteggel, tehát csaknem egész hadtestével Mossorin ellen nyomult. Tüzérségét *Guyon* a töltés két oldalán vonultatta fel s mögötte fedezetül 4 zászlóaljat és 2 lovas századot állított fel. A tulajdonképi támadás keresztlövetelére szánt 6 zászlóaljat ezúttal a délelőtti tapasztalásokon okulva, egy ekkor még nem igen ismert és gyakorolt módon, szétszórt harczrendben messze hátul követő tartalékokkal tolta előre, mely alakzatban ezek a kiszáradt mocsárterületen ügygyel-bajjal bár, de mégis előbbrejuthattak. *Guyonnak* ezen széles támadó alakzata arra birta *Knicsanint*, hogy csapatjait szintén jobban széjjelhúzza, ami védővonalának ellentálló képességét még jobban csökkentette.

A támadók élénk ágyú- és puskaropogás között halált megvető elszántsággal nyomultak előre s bár két ízben a fensik szeléről visszaverettek, egy harmadik rohamnál végre sikerült az egyik honvéd csapatnak szilárdul megvetni lábát a fensíkon. Miután azonban ezen kimerült osztagot nyomban tartalék nem követte és azonkívül *Knicsanin* ép ekkor — délután 5 óra tájban — *Lang* ezredestől Vilovárról egy osztály Császár-dragonyst és 1/2 lov. üteget kapott erősítésül, melyek a fensíkra felért magyar osztag ellen azonnal támadásra mentek, ez utóbbi nem sokáig birt az ellene fellépett túlerőnek ellentállani s megint csak a mélységbe szorult vissza. Ezen kedvező pillanatot *Knicsanin* általános ellentámadás megkísérlésére használta fel, melyet azonban *Guyon* már nem várt be, hanem gyalogságát visszavonván, esti 8 óráig már csak tüzérségével folytatta

a harczt, a midőn hadait Gyurgyevóra rendelte vissza. Megemlítettő továbbá, miszerint *Guyon* a délutáni támadás idején *Perlasz* felől és *Zalánk*eménnel szemben is intéztetett tüntetést, melynek természetesen említésreméltó eredménye nem lett.

A császáriak e napi vesztesége, miután a csapatok a terepalakulások által igen jól voltak fedve, mindössze 45 emberre rúgott holtakban és sebesültekben; a nyílt terepen és mocsárokon át előnyomuló magyarok vesztesége ellenben jóval nagyobb lehetett; az egyik forrás munka 25 halottra és 72 sebesültre teszi, a mi inkább kevésnek, mint soknak mondható.

Miután *Guyon* hadosztályának a kormánytól július 21-én vett rendelet értelmében már a következő napon Szegedre kellett elvonulnia s a titeli fensik szemmeltartására csak *Kmethy* maradt vissza hadosztályával, a hadi színhely ezen részén egyidőre szünet állott be. A bán folytatatólagos hadműveleteire később visszatérünk még, előbb azonban a közbeeső többi s mindenekelőtt ezen fejezet befejezéseül, az Arad és Temesvár körül történt eseményeket kell röviden ecsetelnünk.

Arad vára megadja magát.

Arad vára körül május végéig semminemű jelentékeny dolog sem történt.*) Mihelyt a körülfaroló had főparancsnoka, *Vécsey* tábornok Buda bevételéről értesült, május 31-én újólag felszólította *Berger* altábornagyot a vár föltétlen átadására, a ki azonban június 1-éről kelt válaszában kijelentette, hogy az őrség a várat utolsó csepp vérig védelmezni szándékozik s így a körülfaroló hadtest parancsnoksága ne számítson a várőrség feltétlen önmegadására. Erre *Vécsey* június 3-án tisztességes fegyverletételt ajánlott; ezt a várbeli haditanács fontolóra vette és tekintettel a vár csekély élelmi és egyéb készleteire, alkudozásokba bocsátkozott. Ezek folyamán elhatározottat, miszerint az általános helyzetről való tájékozás céljából a várőrség két tisztje Pestre és onnan esetleg Bécsbe vagy Olmützbe menjen, Ő Felségétől a vár földadása iránt a további parancsokat kikérendő; egyidejűleg egy másik tiszt Temesvárra küldetett, hogy az ottani viszonyok iránt tájékozza magát. *Lepkovszky* százados, a ki Temesvárra és onnan Karánsebesig utazott, június 12-én, *Slach* és *Mader* századosok pedig június 19-én tértek vissza Pestről és valamennyien igazolták, hogy a császári hadak helyzete az egész országban roszra fordult és hogy a vár őrsége felmentésre egyhamar nem igen számíthat. Erre június 24-én megkezdődtek a vár földadására vonatkozó komoly tárgyalások, melyek 28-án a vár átadása szükségének kimondásával értek véget.

A fegyverletételi szerződés főbb pontjai következőleg hang-

*) Az előzményeket lásd a II. kötet 171. oldalán.

zottak: A vár parancsnokának, valamennyi tisztnek, az egész őrségnek s Aradvár összes lakosságának és azok családjának, élete és magántulajdonának s a bent maradó polgári egyéneknek teljes amnesztia és büntetlenség adatik. — A vár egész őrségének megengedtetik a tisztesleges teljes elvonulás, még pedig az egész vár-őrség teljes felszerelésben, felső és oldalfegyverrel, ellátva személyenként 10 éles töltéssel, 2 darab 3 fontos tábori ágyúval, egy teli szerkocsival, — az uhlánusok feltüzött dzsidákkal — a tisztek kivont karddal minden becsületi jelvénynyel zeneszó mellett vonulnak ki a legközelebbi községbe Ujaradon keresztül, a hol is a legénység őrmestertől lefelé szabad ég alatt leteendi fegyverét, mely a magyar kormány tulajdonában marad. — Oldalfegyvereiket az összes tábornokok, törzs- és főtisztok megtartandják. — Szabad elmenetel engedélyeztetik a várban levő papságnak és mindazon magán egyéneknek, kik a kivonulást óhajtják. — A kivonuló tábornokok, törzs- és főtisztok írásban, becsületszavuk alatt, a legénység azonban esküvel kötelezik magukat Magyarországon hat hónapig nem harezolni. A várőrség Magyarországon keresztül a legrövidebb utat követendi Styriába s az a magyar kormány részéről tiszteleti fődözzettel, a szükséges átkelési szerekkel és élelemmel láttatik el, míg Magyarországon menetel stb. Aradon 1849. évi július 28-án. A magyar kormány részéről a felhatalmazott országos biztos: Boczkó Dániel; az arad-temesvári ostromló hadtest parancsnoka, Vécsey tábornok nevében G. Duschek kapitány, Baudis őrnagy hadtestsegéd. Ratifikálta Vécsey tábornok. A várőrség részéről; Friedrich v. Dietrich ezredes, Ferdinánd Mader százados, Michael Raninger százados, Vitalis v. Lepkovszky hadmérnök-százados, Franz Baron Berger őrnagy, Ratifikálta Berger.

A vár tényleges átadása június 29-én vette kezdetét, július 1-én pedig kivonult belőle az őrség, mely alkalommal 66 különböző űrméretű ágyú, 2000 mázsa lőpor és 1500 fegyver került a magyarok kezébe.

Temesvár ostroma.

Vécsey tábornok beérkeztevel május közepe táján Temesvárnak eddigi gyenge körülzárolása rendszeres ostrommá változott;*) az ostrom munkálatokat ez időtől fogva Szabó István ezredes és Dembinski őrnagy kiváló ügyességgel és kitartással vezették. Miután az első magyar ütegek a József- és Gyárvárosban elkészültek, azokból május 18-án hajnali 4 órakor a vár bombázása kezdetét vette; 23-án hajnalban a magyarok már 14 lövégből bombázzák a várat, 24., 25. és 26-án éjjel pedig apróbb tüntetések által nyug-

*) Az előzményeket lásd a 27. fejezet végén.

talánítják a vár őrségét. Május 28-án éjjel viszont a vár parancsnoka intéztetett *Schwarz* százados parancsnoksága alatt e czélra önként jelentkezett 100 ember által kirohanást, melynek azonban különös eredménye nem lett. Ugyane napon sikerült az erdélyi császári hadtest 6 emberének a várba lopódnia, a kik az erdélyi viszonyokról nem valami jó hírt hoztak magukkal. Május 31-én déltájban *Rukavina* mindazon várbeli lakosokat, számra nézve mintegy 400-at, a kik a kellő élelmi szerekkel nem rendelkeztek, illetőleg a várból önként kikiváncsoltak, a bécsi és erdélyi kapukon kibocsátatta; ámde a magyar előőrsök nem akarták őket átbocsátani s miután ezek ennek folytán még másnap reggel is a várkapuk előtt tanyáztak, *Rukavina* akként segített a dolgon, hogy az alkalmas férfiakat a háború tartamára a 61. gyalogezredbe soroztatta, a többieket pedig mint kézműveseket foglalkoztatta a csapatoknál.

Junius elején *Szabó* ezredes még fokozatabb erélylyel dolgoztat az ostrommunkálatokon, úgy hogy junis 9-én három új üteg, 11-én pedig ismét két vetüteg készült el, melyekből a vár még aznap délelőtt fél 12 órától kezdve hatásosan bombáztatott, mely kisebb nagyobb megszakításokkal, a várőrség által is gyakrabban viszonzozva, junius hó 16-ig éjjel-nappal tovább folyt. Az utóbb említett napon délelőtt 10 órakor *Vécsey* beszüntette a tüzelést, déltájban pedig hadi követet indított a várparancsnokhoz, ez azonban a neki szánt levelet felbontatlanul azon kijelentéssel küldte vissza, hogy ő csak szóbelileg érintkezik az ellenséggel. Erre a magyarok újból megkezdték a bombázást, mely az őrség által viszonzozva junius 18-án délig tartott s eredménye lón, hogy a várnak igen sok épülete rommá lett. Ehez járult még a ragályos betegségek rohamos terjedése; az eddig mérsékelten dühöngő tifusz és skorbuthoz immár a kolera is csatlakozott, mely egyre-másra könyörtelenül szedte áldozatait. Junius 20-án ismét megújult a bombázás, de csak este 6 óráig tartott; 23-án éjjel mindkét részről reggelig tartó heves tüzelés folyt, mely a Gyár- és József külvárosokban, valamint a várbán is több helyütt gyújtott. Junius 25-én hozzá fogtak az ostromlók az első párhuzam emeléséhez, melyet a várbeliek tőlük telhetőleg, de kevés eredménnyel gátolhattak meg.

Junius 29-én *Vécsey* azon hírre, hogy a vár lakóinak nagy része a legnagyobb nyomornak van kitéve, hadi követ útján késznek nyilatkozott ezen szerencsétlenek számára szabad elvonulást engedélyezni, minek folytán július 1-én mintegy 800 lakos hagyta el a várat, a mi az őrségnek igen nagy előnyére vált.

Július 3-án az ostromló hadtest létszáma az Arad vára mellől hozzá érkezett csapatokkal 11.000 főre — ezek között 1500 lovas — és 55 ágyúra emelkedett. Ennek folytán *Vécsey* most már ostromütegeinek számát 20-ra emeli, melyekből, miután július 12-én még 13 ágyú érkezett Aradról, 15 napon át, kisebb szüneteket nem

számítva, folyton lövette a várat. Ezen bombázás leple alatt fogott hozzá Szabó ezredes július 15-én a második párhuzam emeléséhez. A 15 napi bombázás közül legborzasztóbb a július 5-iki volt, a midőn valóságos bomba- és golyózápor hullott a várra, mely állítólag koronkint még az eget is elhomályosította. Ezen borzasztó tűzkifejtés megtorlás akart lenni a várórség által július 4-én éjjel végrehajtott nagyobb szabású kitörésért, melylyel a várparancsnok az ostrommunkálatok egy részét szétromboltatni akarta. Az éjjeli vállalatot egy-egy különböző irányban kitörő oszlop hajtotta végre, melyeknek egyike Melczér százados parancsnoksága alatt 1 osztály Leiningen sorgyalogosból, 1 osztály oláh-határórból és a Zanini ezred 60 főnyi osztagából állott, másikát pedig, mely a Sivkovich ezred 5., 6., 7., 8., 9. és 10 századából alakult, Pöschl őrnagy vezette. Az előbbinek 10 honvédek foglyul ejtése mellett 5 ágyút, az utóbbinak pedig 8 ágyút sikerült beszögelnie, mire mindkét oszlop az időközben sorakozott honvéd-csapatok által élénken üldözve, újból a várba huzódott vissza; veszteségük: halottakban 1 tiszt és 13 főnyi legénység, sebesültekben 3 tiszt és 54 főnyi legénység, foglyul esett 2 tiszt és 1 főnyi legénység; összesen 6 tiszt és 68 főnyi legénység; a magyarok vesztesége ismeretlen.

Július 4-én egyszersmind újabb híreket is kapott Rukavina kívülről; egy Blaszek nevű őrzető ugyanis 6 nappal előbb önként vállalkozott, hogy hírek szerzése czéljából szökevényként a magyar táborba megy s ez most szerencsésen visszaérkezvén, beszámolt a tapasztaltakról és hallottakról; ennek a valóságnak teljesen megfelelő vallomásaiból megtudta Rukavina, miszerint az ostromlók bőven el vannak látva hadikészletekkel, hogy Arad vára időközben elesett, hogy a déli hadsereg változó szerencsével működik s végül hogy Ausztria javára 200.000 orosz tört be több ponton Magyarországba. Főleg az Arad várának elestéről szóló hír arról győzte meg Rukavinát, hogy felmentésre előreláthatólag még jó ideig nem számíthat s így parancsot adott, miszerint az ellenség tüze ezentúl csakis az ő határozott rendeletére viszonzottassék.

Július 6-án Vécsey másodízben küldött hadikövetet a várparancsnokhoz az alkudozások megkezdése végett, de Rukavina, bár a várórség helyzete napról-napra rosszabbra fordult, a felbontatlan levél visszaküldése mellett most is csak azt felelte, hogy ő csak szóbelileg értekezik az ellenséggel. Erre természetesen a bombázás újra kezdetét vette. Július 11-én éjjel 11 órakor Schifter őrnagy 600 emberrel, a császáriakhoz átpártolt tót nemzetiségű Tobias János honvéd vezetése alatt a Gyár város felé intézett kirohanást, mely 7 magyar ágyúnak beszögezésével ért véget s a melyben a különítmény 35 halottat és 36 sebesültet veszített, 22 ember pedig eltűnt. Július 19-én Kossuth jelent meg a körülzároló hadtest körletében s gyújtó ékesszólással fejtegette Temesvár bevételének égető szükség-

gét s így annak megfelelően július 20-tól 23-ig kisebb félbeszakításokkal ismét tovább folyt a bombázás, melynek heve július 24-étől 31-ig kissé szünni kezdett. Utóbb említett napon délben végre készen voltak az összes ostromütegek — számra nézve 28 — melyekből aztán éjfél tájban a legborzasztóbb golyózápor szórattott a várnak minden részére. Ezen iszonyú bombáztatás után azt hitte *Vécsey*, hogy most már a vár őrsege eléggé meg lesz puhitva s így az augusztus 1-én tartott haditanács határozata értelmében augusztus 4-ikére éjjeli roham végrehajtását rendelte el. Ehez az igen viharos és sötét éjszakán 3 zászlóalj oszlop a Józsefvárosból nyomult előre s miután a Begánál felállított 70 főnyi őrseget visszavetette, a péterváradi kapunál levő elcölöpözött kiszögellő fegyvertár ellen indult rohamra. Az itteni őrség *Wittas* főhadnagy alatt 20 lépésnyire engedte magához közeledni a támadókat, de akkor a közelben álló lövegek által támogatva, oly hatásos tüzzel lepte el a honvédeket, hogy azok csakhamar visszahúzódtak, de csak azért, hogy nemsokára újból és ismételve előretörjenek; a harmadik roham alkalmával néhány bátorlelkű vitéz már a cölöpzetet is megmászta volt, de hiába, összességében a roham még sem sikerült. Hasonlóan eredménytelenül végződött a szintén három oszlop által a *Metz* százados által védett erdélyi kapu ellen intézett háromszori roham is, mire a támadók 15 halott visszahagyása mellett ismét eredeti állásukba vonultak vissza. Az éjjeli támadás a makacs küzdelem daczára a magyaroknak állítólag mindössze 8 halottjukba és 53 sebesültjükbe, a császáriaknak pedig 2 halottjukba és 4 sebesültjükbe került.

Augusztus 5-én délután 2 órakor *Vécsey* egy lovas százados kíséretében *Szabó* ezredest küldte a várba hadikövet gyanánt, a kit *Stankovics* ezredes fogadott. *Szabó* kijelentésére, miszerint ő az V. magyar hadtest parancsnokának megbízásából jött, hogy az őrségnek, rendkívül lovagias védelmére és magatartására való tekintettel igen tiszteletteljes kapitulációt ajánljon, — *Stankovics* azt válaszolta, hogy a helyőrség száz napi magatartása meggyőzhette volna az ellenséges vezetőt, *Vécsey* urat arról, mikép a császári csapatok a legutolsó töltényig védeni fogják magukat s a várat. Az őrségnek ezen állhatatos kitartása fogadalma mellett, daczára annak, hogy a várban ragályos betegségek pusztítottak s az egészségi viszonyokat és a tetterőt a 30 foknyi tikkasztó hőség is kedvezőtlenül befolyásolta, és daczára az olyannyira sanyaru élelmezési viszonyoknak, hogy július 28-ától kezdve az őrség hetenkint már csak kétszer kaphatott húst, még pedig kizárólag lóhúst, — mindenesetre dicséretet és elismerést érdemel.

Az újabb elutasító válasz után az őrség természetesen a bombázásnak újult erővel való folytatását várta, de csodák csodája, e helyett a magyarok inkább a megkezdett harmadik párhuzam befejezésén

dolgoztak, sőt nemsokára evvel is felhagytak, amennyiben *Vécsey* a főseregnél beállott fordulatra való tekintettel augusztus 7-én parancsot kapott, miszerint az ostrommal felhagyva, ostromágyút Aradra szállíttassa, hadtestével pedig Dembinskihez csatlakozzék.

Ily módon az állapot a vár vitéz védőire nézve, a kiknek száma a tiz havi körülfarolás alatt 9000-ről 4000-re olvadt le, egy csapással szinte önmagától jobbra fordult. A várnak az augusztus 9-én vívott temesvári csatában való szerepléséről annak idején még lesz alkalmuk szólni s itt befejezésül csupán még azt említjük meg, hogy a vár őrsége az ostrom egész ideje alatt ellenséges behatás folytán, illetőleg katonai ténykedés közben halottakban 6 tisztet, ezek között az éjjeli szemle alkalmával szerencsétlenül járt *Gläser* altábornagyot — és 155 főnyi legénységet, sebesültekben 15 tisztet és 361 főnyi legénységet, továbbá 219 lovat veszített; foglyul esett 3 tiszt és 24 főnyi legénység. Az összes veszteség tehát: 24 tiszt, 540 főnyi legénység és 219 ló. A ragályos betegségeknek mintegy 2400 ember esett áldozatul, 2000 pedig még mindig betegen feküdt a kórházakban, kazamatákban és más e célra berendezett épületekben. Érdemes továbbá a felemlítésre, miszerint a várból az ostrom ideje alatt 42.000 lövedék röpítettett az ostromlók felé, a kik azt még ennél is jóval nagyobb golyószámmal viszonyozták.

HARMINCZÖTÖDIK FEJEZET.

Az erdélyi események.

1849. június elejétől augusztus elejéig.

Június elején, a midőn *Bem* indittatva érezte magát Erdélybe visszatérni,*) az ottani magyar csapatok következőleg voltak elosztva :

A Vöröstoronyszorosnál *Ihász* őrnagy alatt mintegy 3000 ember állott egy üteggel s azonkívül Talmácsnál 5 lovas század foglalt állást; Nagy-Szebennek csak 300 főnyi kis helyőrsége volt. — Brassónál *Kiss Sándornak* mintegy 4000 főnyi hadosztálya állott, melyből 1 zászlóalj néhány löveggel a Törcsvári szorost, — Rozsnyót és a Sibot-hegyet pedig 4 század tartotta megszállva; a Tömösi szorosnál *Szabó* állott 1500 emberrel és néhány löveggel. — A Székely földön *Gaál Sándor* állott mintegy 6000 emberrel, továbbá 4 hat- és 28 háromfontos löveggel s főhadiszállását Csikszeredán ütötte fel. — Beszterczénél és környékén *Tóth Ágoston* ezredes alatt az erdélyi csapatoknak színe-java állott; a 8000 főnyi hadosztály egy jelentékeny része 12 löveggel *Dobay* ezredes alatt a Borgó Prundi szorost, 1000 ember néhány löveggel pedig a Tölgyesi szorost tartotta megszállva. A dél és kelet felől Erdélybe vezető szorosok valamennyien meg voltak erősítve. — *Inczédy* portyázó csapata — 2000 ember 11 ágyúval, — valamint *Beke* oszlopa — 2000 ember és 4 ágyú — Zalathnánál állott. — A csak nem rég kézrekerült Dévát *Forró* ezredes szállotta meg 11 századdal és 5 löveggel s végül az *August* ezredes által 10 gyalog századdal és 48 lovassal makacsul védett Gyulafehérvárt *Stein* ezredes zárolta körül, a kihez *Hatvaninak* csapatmaradványai is csatlakoztak. — Marosvásárhely, a hol *Bem* főhadiszállását felütötte, továbbá Kolozsvár, Deés és egyéb fontos pontok megfelelő erejű helyőrséget nyertek. — A felsorolt csapatrészek állománya összesen 36½ zászlóaljra, 19 lovas századra, 65 tábori és 10 ostromágyúra rúgott s létszámuk kereken 27.000 ember.

*) Az előzményeket lásd a II. kötet 25. fejezetében, továbbá a jelen kötet 26-ik oldalán.

Ezen haderőkkel szemben június közepe táján a határ mentén betörésre készen állottak: a) *A Bukovinában: Grotenhjelm* altábornagy majdnem 10.000 főnyi hadoszlopa, mely június 8-ig Czernovitz tájékán alakult meg, Watra-Dornánál és ennek mintegy elővédje gyanánt Urban volt hadoszlopa, most már *Springensfeld* alezredes alatt — 3000 ember — Pojana Stampiba előretelve.*) b) *Moldva és Oláhországban: Lüders* altábornagy hadteste — közel 28.000 ember — Plojestinél; Malkowski volt hadteste, jelenleg *Clam-Gallas* alatt — 12.000 ember — Csernecznél. Ezen haderők állománya: 48 $\frac{1}{2}$ zászlóalj, 64 $\frac{1}{2}$ lovas század és 133 löveg, összesen 52795 főnyi, vagyis kevés híján kétszer akkora létszámmal, mint a menyi Bemnek szétszórtan rendelkezésre állt.

Ezen támadó haderőkön kívül a határ mentén *Dannenberg* altábornagy parancsnoksága alatt készenlétben maradtak: Oláhországban az V. hadtest egyik dandára, egy huszár ezreddel, továbbá 2 gyalog és 1 lov. úteggel; Moldvában *Moller* tábornok alatt egy gyalog dandár, egy huszár ezred és 2 gyalog üteg, mely csapatokból 2 zászlóalj a Tölgyesi, Gyimesi és Ojtozi szorosok megszállására használtatott fel.

Az előnyomulás megkezdésekor Lüdershez hasonlóan *Grotenhjelm* is hagyott hátra megfelelő osztagokat a bukovinai határ biztosítására.

A hadműveletek tervét *Lüders* következőleg állapította meg: Mialatt *Grotenhjelm* saját és *Springensfeld* hadoszlopával Tihuczánát Besztercze felé tör előre s az ottani magyar csapatrészeket lekötve tartja, addig az orosz V. hadtest a Tömösi és Törösvári szorosokon át hatol be Erdélybe és Brassó elfoglalása után mindenekelőtt a Székelyföldet igyekszik hatalmába ejteni. Az ekként elfoglalt részek megszállva tartása mellett *Lüders* az V. hadtest zömével Nagyszeben és a Vöröstorony szoros bevételeire, mely utóbbi feladattal a hadművelési terv értelemben *Clam-Gallas* volt megbízva, azután pedig Gyulafehérvár felmentésére szándékozott elvonulni. Innen, ha egyáltalában még szükségesnek mutatkoznék, Erdélynek kellő megszállva tartása mellett az ott alkalmazott hadak zömének a Maros völgyén át Arad-Temesvár, esetleg Szeged felé való előnyomulása volt tervben.

A marossényi ütközet.

1849. június 21-én.

Grotenhjelm a rendelkezésére bízott orosz és osztrák haderőket június 17-én a támadó előnyomulásnak a közölt hadművelési

*) Ezen hadoszlop részletezett állománya: a Károly Ferdinánd főherczeg ezred 2 zászlóalja, a bukovinai kordonisták zászlóalja, a Parma ezred $\frac{1}{3}$ landwehr zászlóalja, a Sivkovic ezred $\frac{1}{3}$ zászlóalja, $\frac{1}{4}$ század Savoyai dragonyos, $\frac{1}{4}$ század Miksa-chevauxlegers, 6 háromfontos és 3 hatfontos löveg; összesen $3\frac{2}{3}$ zászlóalj, $1\frac{1}{2}$ lov. század és 9 löveg; 3000 fő 240 lóval

terv értelmében való megkezdéséhez két seregoszlopba osztotta és a Károly Ferdinánd ezred 2 zászlóaljából, 2 század kordonistából, $1\frac{1}{4}$ század savoyai dragonyosból, továbbá 3 orosz vadász zászlóaljból, 6 lövegből és egy kozákosztályból álló s összesen 4160 embert számláló jobboszlopot *Pawlow* tábornok alatt június 19-én Kosnára toltta előre, míg a baloszlop, mely a Károly Ferdinánd ezred 1. zászlóaljából, a 2. bukovinai kordonista zászlóaljból, 2 század Parma gyalogságból, 1 század Miksa-chevauxlegersből, továbbá 5 orosz vadász zászlóaljból, egy orosz dsidás ezredből, egy osztály kozákból és 29 lövegből, összesen mintegy 8000 főnyi létszámmal alakult, saját parancsnoksága alatt ugyan csak június 19-én Pojana Stampiban összpontosult. Június 20-án a jobb oszlop elővédjét az Ilova völgyébe toltta előre, a baloszlop pedig Tihuczát érte el.

A magyarok, hogy az ellenség előnyomulását lehetőleg megnehezítsék, az utakat részint elrombolták, részint eltorlaszolták; ennek daczára *Springensfeld* már június 21-én reggel megjelent Marossény előtt, melynek közelében a turiaki hidnál 2 magyar zászlóalj 3 löveggel foglalt állást. Ezen csapatok eleinte igen szívós ellentállást fejtettek ki, nemsokára azonban mégis tágitani voltak kénytelenek; később a magyar had tartalékai által erősödve ellentámadásba ment át, melynek folyamán az ellenséges elővédet visszavetnie sikerült. Ekkor azonban *Grotenhjelm* személyesen vezette előre egyik vadász zászlóalját, melyet még egy zászlóalj 2 löveggel követett. Ezen csapatok segítségével aztán a magyarok este felé Tiháig szorítottak, honnan az éj folyamán egészen Borgó-Prundig huzódtak vissza.

Az osztrákok Marossény előtt 5 halottat és 9 sebesültet vesztek, az oroszok és magyarok vesztesége ismeretlen.

A jobboszlop e napon főerejével Uj-Rodnát, elővédje pedig, miután az Ilova marenál álló 1000 gyalogosból, 40 lovasból és 2 lövegből álló magyar őrséget viasszaszorította, az utóbbemlitett helységet szállotta meg. Az Ilova marenál álló magyar különítmény 3 halott és 7 sebesült visszahagyása mellett Ilova mikére, az Uj-Rodnánál álló pedig minden harc elöl kitérve, Szent-Györgyre huzódott vissza.

A borgo-prundi ütközet.

1849. június 22-én.

Dobay ezredes Marossény felől visszavonult előhadcsapatjainak a borgo-prundi előkészített állásban való felvétele után, rendelkezésre álló 4 zászlóaljával és 3 löveggel szívós ellentállást szándékozott kifejteni.

Grotenhjelm június 22-én reggel 9 óra tájban Borgó Prund előtt megjelenván, csapatjait a magyarok elsánczolt állásával szemben következőleg állította csatarendbe: a *Springensfeld* alezredes

által parancsnokolt 1. harczzonalnak jobb szárnyára az egyik orosz vadász zászlóaljat 4 löveggel, közepére a Károly Ferdinánd ezred 1. zászlóalját és a 2. kordon zászlóaljat, balszárnyára 1 orosz vadász zászlóaljat 4 löveggel; a *Samarin* orosz ezredes parancsnoksága alá helyezett 2. harczzonalba 3 orosz zászlóalj, egy szakasz Miksa-chevauxlegers a kozákokkal és $\frac{1}{2}$ hatfontos üteg jutott.

A harczzot az első harczzonalbeli 8 lövegnek a sánczok ellen irányított keresztzzze vezette be, mialatt az előretolt csatárrajokkal előrenyomuló két osztrák zászlóalj arezban, az orosz jobbszárny zászlóalj pedig az állás oldala ellen nyomult támadólag előre. Alig hogy ezen csapatok a sánczokhoz rohamtávolságra értek, *Dobay* a megkerüléstől való félelmében nyomban megkezdte a Beszterczére való visszavonulást, mely Olaszfaluig (Wallendorf) az ellenség által üldöztetve, egyébként azonban elég jó rendben hajtattott végre. A szövetséges hadak elővéde Kiczi és Jaád között, a zöm pedig Borgó Ruszon állapotodott meg.

Az osztrákok a borgó-prundi ütközzetben 9 halottat és 20 sebesültet, az oroszok 3 halottat és 19 sebesültet vesztek; a magyarok vesztesége — 54 foglyul esettet kivéve — ismeretlen.

Pawlow tábornok a borgó-prundi ütközzet napján két oszlopban Ilova-Mikére nyomult előre, a hol a magyarok 2 zászlóalj gyalogságot, 1 lovas századot és néhány löveget gyűjtöttek össze; ezen csapatok eleinte ugyan támadólag léptek fel, de az ellenséges túlerő által Földrán át, a hol időlegesen újból állást foglaltak, visszavettettvén, Naszódra húzódtak vissza; veszteségük holtakban és sebesültekben 40 fő, foglyokban 32 fő; a szövetségesek vesztesége ismeretlen.

Grotenhjelm most egyelőre megállapodni szándékozott s e célból a Pawlow oszlopnak osztrák csapatjai által Ilova-Mike, Szent-György és Rodna helységeket megszállatván, többi csapatjait Borgó-Rusznál gyűjtötte össze s Besztercze felé Jaádíg csupán gyengébb elővédet tolt előre.

A jaádi ütközzet.

1849. június 27-én.

Bem az oroszok betörését Kolozsvárott tudta meg, minek folytán idővesztegetés nélkül Deésre utazott, a hol hamarjában minden rendelkezésre álló csapatot összevont. Ezen 14 ágyúval ellátott mintegy 7000 embernyi haddal Deésről Beszterczére indult, a hova támadó útjában 26-án érkezett meg. *Grotenhjelm*, miután Bem közeledeséről értesült, még jobban összpontosította csapatjait Borgó-Rusznál, szándékában lévén Bem támadását lehetőleg megelőzni. Ez utóbbi 27-én reggel Jaádnál bukkant *Grotenhjelm* előcsapatjaira s azokat rögtön viaszorítván, csapatjait csatarendbe állította, még

pedig tüzésége a lovasság leple alatt az uton, gyalogsága pedig attól két oldalt, zömével a balszárnynon fejlődött fel. Alig hogy Bem ekként tagozott hadával délelőtt 11 óra tájban Jaádról tovább indult, máris *Grotenhjelm* elővéd lovasságára bukkant, mely ellen oly gyorsan fejlődött fel tüzéségét, hogy az érzékeny veszteség mellett hátrahúzódni volt kénytelen; egyidejűleg *Bem* balszárnny gyalogságát képező székelyeit is támadásra rendelte, a kik *Grotenhjelm*nek *Springensfeld* alatt álló jobb szárnyát szintén visszavonulásra készítették. Ámde *Springensfeld* széjjelmált csapatjait a legközelebbi alkalmas terepszakaszon újból összeszedte s miután időközben támogatására *Grotenhjelm* még egy orosz vadász zászlóaljat küldött, avval együtt szuronyt szegezve megújította rohamát, mely a meglepett székelyek visszanyomását vonta maga után; hiába bátorította őket *Bem*, ez egyszer buzdító szavai mit sem használtak s miután *Springensfeld*del egyidejűleg *Grotenhjelm* a középpel és balszárnnyal is támadó lökemet intézett, *Bem* kénytelennek érezte magát az általános visszavonulást Beszterczére elrendelni.

A legelsőnek tűzbe jutott orosz dsidás ezred 2 tisztet, 40 főnyi legénységet és 60 lovat veszített, az oroszok összes vesztesége pedig halottakban 26 embert, sebesültekben 2 tisztet és 79 főnyi legénységet tett ki. Az osztrákok 7 halottat és 36 sebesültet vesztek.

Ütközet Olaszfalunál.

1849. június 28-án.

Grotenhjelm a jaádi ütközet után csapatjait újból korábbi állásába vontatott vissza s csak miután neszét vette, hogy *Bem* másnap reggel Olaszfalunál (Wallendorf) ismét csatarendbe állította hadait, ő maga is a támadás megismétlését határozta el. E célból június 28-án délutáni 1 órakor következőleg tagozott hadtestével megindult Olaszfalu felé: a balszárnnyat a két orosz vadász zászlóalj által megerősített osztrák csapatok, a jobb szárnyat pedig az orosz dsidások képezték, míg a többi orosz csapatok a középben állottak fel.

Olaszfalu elé érve, a harczt az osztrák ütegek vezették be s egyidejűleg egy orosz zászlóalj a balszárnny meghosszabbítására a Beszterczét körülvevő magaslatokra rendeltetett ki. A magyar had ilyformán jobb oldalában az osztrák, középben az orosz ütegek által lövetve s azonkívül jobb oldalában az előbb említett orosz vadász zászlóalj által fenyegetve, ez egyszer nem sokáig állott ellent, hanem mindjárt a harc kezdetén, élénken üldöztetve a szövetségesek lovassága által, Beszterczén át Bessenyoig (Heidendorf) vonult vissza, a hol *Bem* a falu közepén két löveggel minden földözet nélkül

állott meg, hogy az üldözőket futásnak eredt hadától lehetőleg távol tartsa.

További hátrálása közben *Bem* Sófalvánál tüzéségét igen előnyös és az ellenség szeme elől elrejtett állásban vonultatta fel s midőn ez utóbbinak az osztrák és orosz lovasságból alkotott és tüzéséggel is kellően ellátott elővéde hatásos tűzkörletébe jutott, azt oly meglepően árasztotta el kartácstüzeivel, hogy annak további előnyomulása és üldözése menten véget ért. Miután *Bem* ekként tulajdonképeni célját elérte és mivel *Grotenhjelm* időközben ütegállásának bal oldala ellen egy orosz vadász zászlóalj és 2 század kordonistát rendelt ki, tüzéségét is Szeredfalvára vezette vissza, ahol a többi csapatokkal együtt a Besztercze folyó által fődötten állott fel.

Grotenhjelm a folyó tulsó partján harcrendbe állott hadával este 9 órakor táborba szállt, honnan másnap reggel, miután *Lüderstöl* a további előnyomulásra még nem kapott parancsot, ismét előbbi állásába, Jaádnál hagyott utóvéd mellett, Borgó-Ruszra húzódott vissza.

A szövetséges hadak a 28-iki ütközetben csak igen csekély veszteséget szenvedtek, ellenben a magyarok vesztesége a jaádi és olaszfalvi ütközetekben együttvéve majdnem 200 halotton és sebesültön kívül 2 ágyúra és 1 lőszerkocsira rúgott, az üldöző ellenséges lovasságnak pedig mintegy 300 ember esett foglyul.

Bem azon alapos hiszemben, miszerint *Grotenhjelm* támadó előnyomulását folytatni fogja, 29-én reggel Szeredfalvánál erősebb hátvéd visszahagyása mellett, zömével Tekére (Tekendorf) vonult vissza. De midőn itt nagy meglepetésére *Grotenhjelm* hátrálásáról értesült, nyomban elhatározta, miszerint részben szétszórt csapatjainak összeszedése, nemkülönben a Csikszékből, Marosvásárhely és Szászrégenből szorgalmazott erősbitések bevonása után legközelebb ismét támadni fog. És tényleg seregét mintegy 6000 emberre szaporítva már július 1-én ismét útban látjuk őt és pedig a főoszloppal az országuton, egy mellékoszloppal Nagy-Sajón, Szász-Ujfalun és Windán (Windau) keresztül Olaszfalu felé s képzelhetni meglepetését, midőn további előnyomulása közben Beszterczét kardcsapás nélkül ismét hatalmába ejthet.

Daczára ezen kedvező körülménynek Beszterczén *Bem*, alighanem a Brassó tájékán történtek hírére, hirtelen megváltoztatja szándékát és a megkezdett támadólagos előnyomulással felhagyva, elhatározza, mikép serege zömével a Lüders által szorongatott *Gaál Sándor* segítségére megy. Ezt megelőzőleg azonban hadtestében a kissé megbomlott rendet és fegyelmet akarta újból helyreállítani és megszilárdítani. E tekintetben nevezetes és említésre méltó beszterczei főhadiszállásán július hó 5-én kelt alábbi napiparancsa: „A haditörvényszék ítélete, mely a végből állított össze, hogy azok

fölött biráskodjék, a kik a június 27. és 28-iki harcokban zászlójukat, vezérüket, parancsnokaikat és bajtársaikat a csatától való gyáva megfutamlásukkal cserben hagyták — olyformán dőlt el, hogy vagy csapatszámra agyon kellene lövetnem a székelyeket, vagy pedig százával megbotoztatnom. Az elsőt nem akarom tenni, mert hiszem, hogy a kiken a rémület erőt vett, a hazának és szabadságnak, ha majd az asszonyias félelmen túlestek és magukhoz tértek, még jó szolgálatokat tehetnek majd, a másodikat pedig azért nem, mert nem akarok veletek barommódra bánni. Ennélfogva elhatároztam, hogy ez egyszer még szoros igazság helyett kegyelmet osztok és a 27. és 28-án szükevényynyé lett valamennyi honvédnek megbocsátok. Ez alkalommal el nem mulaszthatom, hogy a székelyeket, a kik velem nem egy csatatüzet dicsőségesen állottak ki, ne figyelmeztessem aziránt, miszerint ők mindenütt, bárhol szállnak szembe az oroszokkal, hazájuk, a maguk és szeretteik szabadságáért harcolnak. Ha itt bocsátjuk be a muszkát az országba, utját a Maros-, Gyergyó-, Csik- és Háromszék felé veendi, szintugy megfordítva ez történnék, ha Háromszék felől eresztetnék be; azért itt is, ott is ugyanazon egy ellenség ellen harcolunk. Itt kell győzelmet vennünk rajta, ha háromszéki szeretteinket megóttalmazni akarjuk és ha szabad emberekből jobbágyokká lenni nem akarunk. Itt kell mindenekelőtt az oroszoknak utját állnunk, mert Háromszékre már más hadaink indultak, hogy ott megsemmisítsék. Tudjátok meg továbbá, hogy az ellenséges lovasság leghamarabb akkor vehet erőt rajtatok és kaszabolhat le benneteket, ha elszéledtek. Míg egyes ember magára hagyatva oda van, az együttl levő tömeg megdöntetlen, kivált miután tudjátok, hogy az ágyúkkal el nem mozdulok mellőletek. Maradjatok tehát együtt, maradjatok körülettem, a míg én helyt állok s akkor nincs a világon hatalom, mely minket legyőzzön. Nemsokára viszontláthatjátok majd szüleiteket, nemsokára feleségeiteket és testvéreiteket; de mint győzedelmes szabad emberek fogjátok őket viszontlátni; óvakodjatok tehát, hogy a gyávaság szemrehányását közületek senki meg ne érdemelje s hogy a gyalázat öröksége, mikép a régi magyaroknál volt szokásban, unokáitok unokáira ne szálljon. Legyetek és maradjatok a végső lehelletig szabad és vitéz székelyek, mert itt nemcsak az forog kérdésben, hogy vitézségtek által magatokat a muszka kancsukauralomtól megmentsétek, hanem a nemzet becsületének megóvása is, melyet elődeitek ezredéven felül megőriztek Európában. Legyetek a hős hunoknak becsületére való ivadécai és legyetek méltók Attila nagy királyotokhoz. Bem József sk. altábornagy.”

Beszterczén vette továbbá Bem Kossuthnak Pesten június 27-én kelt következő levelét: „Altábornagy ur! A Visocky-féle hadtest, nagy tulerő által szorongatva ütközet nélkül Miskolczig hátrált. A vezérek, főleg attól való félelmökben, hogy a 18.000 főnyi ellen-

séges lovasság csapataikat megsemmisíti és szétveri, nem mernek ütközetbe bocsátkozni; rögeszméjük, hogy főszeregünkkel egyesülnek és nem gondolják meg, hogy ezáltal az orosz túlerőt itt a nyakunkra zudítják és nem marad időnk egy fő csapást mérni Ausztriára s két tűz közé jutunk. Kellő tudomásvétel végett jelentem ezt önnek altábornagy úr azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy csak összes erőnk gyors összpontosítása (mely aztán az ön parancsnoksága alá helyezettnek) menthet bennünket meg. E nélkül egy hét alatt Pesten s a mi még rosszabb, fő hadseregiünknek háta mögött van az orosz főhaderő. Megteszszük, a mit megtehetünk. Várva várom az ön tudósításait.“

Ezen levelet július 9-én, tehát közvetlenül a Szegedre elindulás előtt, a következő szintén több tekintetben érdekes levél követte: „Bem altábornagy úrhoz. Sietek az itteni hadi körülményeket tudatni altábornagy urral. Komárom 18.000—20.000 emberrel megszállva maradt, hogy az osztrák sereget fel- vagy nagy részét sakkban tartsa. Vácztól Hatvan felé 20.000—24.000 ember utban van.*) Tábornok Perczel a Tisza mellett két seregtest felett parancsnok (tulajdonra az általa ujon alakított 10.000 s a Visocky-Dessewffy-test 12.000 ember); az első ma Abonyban, a másik Törtelen van. Körülmények szerint vagy átmennek a Tiszán, vagy mellette föl, ha a hatvani sereg közeledik. — Nagy-Iván, Karczag és Püspöki mellett hatalmas népfölkelési sereg. — Az oroszok 15.000 emberrel a Tiszán átmentek Debreczenbe, de Miskolcz felé visszavonultak, hol 15.000 fő erejük áll. — Az osztrákok a Duna jobb partján Buda felé nyomulnak; előőrsei tegnap Vörösváron voltak. A Budapest—Szolnok közti vasut széttrontva. A kormány Szegedre vonul. — Bács-Bánátban Vetter s alatta Guyon a parancsnokok. Kmethy 6000-nyi válogatott csapatát erősítésül kapta azon rendelettel, hogy Jellachichot támadja meg, Péterváradot szabadítsa fel s Temesvárt vegye be. — Minden seregnek altábornagy Mészáros a főparancsnoka, mellette mint tábornoki főnök Dembinszki. — Így állnak a dolgok altábornagy úr. Bizalommal nézek a jövő elé azon egyetlen föltétel alatt, hogy erős, erélyes katonai parancsnokság álljon a seregek élén. — Ezennel altábornagy urat, minden magyar sereg főparancsnokságával megkínálom s gyors feleletet kérek, hogy szíveskednék-e s minő föltételek alatt a főparancsnokságot elfogadni? És hogy az ön távolléte esetére kellőleg van-e Erdély biztosítva? — A feleletet Szegedre kérem küldeni. — Megkülönböztetett tisztelettel Kossuth Lajos, kormányzó.“

Mielőtt Bemnek ezen két levélre adott válaszát közölnök, fel kell még említenünk a hadvezérnek azon tervét, miszerint mihelyt

*) Látszik, hogy mily kevésbé volt Kossuth Görgey seregéről tájékozva, hogy már július 9-én Vácztól Hatvan felé gondolta útna.

Lüderst visszaszorítania sikerül, csapatjainak egy részével a Kos-suthal Nagyváradon létrejött megállapodás értelmében Oláhországba vagy Moldvába nyomul be, hogy az ottani lakosságot fölkelésre bírja az oroszok ellen; sőt e tekintetben Törökország segítségére is számíthat. Ez értelemben *Bem* július 3-án az oláhországi török csapatok parancsnokának, *Omer* basának levelet is irt, amelyben személyes találkozásra kérte fel őt, hogy a tervet kölesönösen megbeszélhessék. Törökország ez idő tájt elég feszült lábon állt ugyan Oroszországgal, mindazonáltal *Bem* reményei kissé túlvérmesek voltak s *Omer* basa válasz nélkül is hagyta *Bem* levelét.

Ez utóbbinak fentjelzett s a kormányzóhoz július 17-én Csikszeredáról intézett alábbi levele különben ezen kérdéssel is foglalkozik. Itt közöljük ezen levél nevezetesebb részleteit: „Ön, kormányzó úr azon kérdéssel tisztelt meg engem, vajjon és mily feltételek alatt volnék hajlandó a főparancsnokságot elvállalni. Ezen kérdést már Nagyváradon megvitattuk és nekem nincs mit változtatnom rajta. Még mindig azon meggyőződésben vagyok, miszerint a rendelkezésünkre álló segélyforrásokkal hat hét, vagy legfeljebb két hónap alatt egész Magyarország felszabadítható az ellenséges csapatoktól (? !); de szükséges, hogy az összes parancsnokok, bárkik legyenek is, minden rendelkezést, a melylyel megbíznak, pontosan teljesítsenek. A főparancsnoknak ennél fogva fel kell jósztatnia lennie, hogy csak oly parancsnokokat alkalmazzon, a kikre számíthat, mert különben a legjobb terv is meghiúsulhat; én e tekintetben már szomorú tapasztalatokat tettem. Ha tehát kormányzó úr azt akarja, hogy magamra vállaljam a nagyon nehéz és nagyon kellemetlen feladatot, hogy mindenkit a maga helyére állítsak és a csapatokat úgy meneteltessem, amint kell: szükséges volna, miszerint a képviselőház két hónapra korlátlan hatalmú főparancsnokká nevezzen ki. — Ehez képest én minden lehetőt elkövetek, hogy ügyünknek azon oldalról, mely kétségkívül a legfontosabb, kedvező fordulatot adjak. Az Öntől nyert megbízás folytán néhány nap mulva Moldvába vagy Oláhországba nyomulok s felhívom ez országok népét, rázza le magáról az orosz igát és álljon Törökország védnöksége alá. Magam köré szándékozom egyesíteni mindazon fiatal oláhokat, a kik Magyarországon kerestek menedéket. *Omer* basa eddigelé még nem válaszolt levelemre, melyben betörési tervemet közöltem vele; úgy látszik, hogy az oroszok megvesztegették őt. Nos, kormányzó úr, most a magunk részéről is ugyanezt kell tennünk. Ha a basa Oláhországba léptemkor hivatalosan akarna támogatni, könnyen megsemmisíthetnők az orosz csapatokat, melyek e pillanatban itt nyugtalanítanak bennünket s akkor összes csapataimmal önökköz csatlakozhatnám. Ehez képest kérem kormányzó urat, küldjön *Omer* basának Orsován át közvetlen uton valamely tekintélyes ajándékot, mert nagy részben ettől függ Magyarország jövője.“

Mialatt *Bem* a szándékolt elvonuláshoz előkészületeit megtevé, *Grotenhjelm* általában véve nyugodtan viselte magát Borgó-Ruszkörül, a hova *Pawlow* hadoszlopát is berendelte. Hogy azonban *Lüders* műveleteinek előhaladásáról hírek birtokába jusson, július 4-én *Heinz* hadnagyot 1 chevauxlegers szakaszszal és 50 kozákkal Szász-Régenen át Marosvásárhelyre küldötte. Utközben *Heinz* Nagysajónál egy nagyobb élelem szállítmányt ejtett birtokába, július 5-én pedig egy Szász-Régennél álló honvéd zászlóaljat meglepven, nemcsak hogy abból néhány embert leölt, többeket pedig foglyul ejtett, hanem egyszersmind kézrekerítette a zászlóalj hivatalos okmánytárát és levelezéseit is, miből kitűnt, hogy *Lüders* ez időtájt még nem haladt Brassón túl.

Ennek folytán *Grotenhjelm* még továbbra is veszteg maradt Borgó-Rusznál s tevékenysége mindössze abból állott, hogy a július 8-ikáról 9-ikére hajló éjjel a szemben álló magyar hadnak felriasztását rendelte el, mely feladattal *Pawlow* tábornokot bizta meg, a kinek e célból 2 orosz vadász zászlóalj, 2 bukovinai kordonista századot és 2 dsidas századot bocsátott rendelkezésre. *Pawlow* ezen csapatokkal a kijelölt időben a Szász-Ujfalunál (Neudorf) táborozó magyar különítményre vetette magát s miután abból vagy 50 embert leöletett, ugyanannyit pedig foglyul ejtett, újból Borgó-Ruszkra húzódott vissza.

A beszterczel ütközet.

1849. július 10-én.

Azon tényből, hogy *Bem* még július 10-én is összes hadával Beszterczénél állott, arra lehet következtetni, hogy időközben ismét feladta a Brassó felé való elvonulás eszméjét és most már inkább a Moldva vagy Oláhországba intézendő diverzio lebegett szeme előtt; így történt aztán, hogy *Grotenhjelm* újabbi támadólagos előnyomulása alkalmával Beszterczénél ismét az erdélyi magyar hadak fővezérével mérhette össze fegyverét. Július 9-én kapta meg *Grotenhjelm* *Lüderstől* a parancsot abban hagyott támadásának folytatására, minek folytán az osztrák-orosz had már másnap hajnalban 4 oszlopban kezdte meg előnyomulását. Az első *Pawlow* tábornok alatt 4 orosz vadász zászlóaljból, 2 dsidas századból és 8 lövegből álló oszlop Vinda, annak lovassága pedig Szász-Ujfalu felé nyomult előre; a második oszlop, a Károly Ferdinánd ezred 1. zászlóaljból, a 2. kordon zászlóaljból, 1 chevauxlegers osztagból és 1/2 hatfontos ütegből alakulva, *Springensfeld* alezredes parancsnoksága alatt Szász-Ujfalun át *Zsolna* (Sendorf) felé vett irányt; ezen két oszlopnak az ellenséges állás jobb szárnyát kelle megkerülnie, mialatt a *Wladislawlewitsch* tábornok parancsnoksága alatt álló s 3 orosz vadász zászlóaljból, 4 dsidas századból és 16 lövegből alakult főoszlop az or-

szágunton Olaszfalun át Besztercze felé volt előnyomulandó ; végre a Károly Ferdinánd ezred 2. zászlóaljából, 2 kordonista századból, 1¹/₄ savoyai dragonyos századból és 4 lövegből alakult negyedik oszlopnak *Fakler* százados parancsnoksága alatt a hadtest jobb szárnyoszlopa gyanánt Pénteken át Somkerékre kellett előnyomulnia, hogy az ottani utak elzárása által a magyarok visszavonulási vonalát Deés felé elvágja.

Springensfeld már reggel 5 órakor elérte Zsolnát, hol — miután egy oda előretolva volt honvéd gyalog század visszahúzódtott — a község előtti magaslaton, *Pawlow* beérkeztét bevárando, állást foglalt. Időközben *Wladislawlewitsch* is beérkezett a főoszloppal Besztercze előtt, miután az Olaszfaluba előretolva volt magyar elővéd harc nélkül vonult vissza. Beszterczénél *Bem* maga vezényelt s a feléje előnyomuló ellenséges főoszlopot kedvezően felállított 12 lövegéből kifejtett tüzelése által majdnem 2 óra hosszat távoltartotta magától. Ekkor azonban jobb oldalában a zsolnai magaslatokon az egyesült *Springensfeld-Pawlow* oszlop tűnik fel, mely rövid tüzelés után rohamra indul Besztercze felé. Ily körülmények között *Bem* visszavonulást parancsol, melynek fedezésére, ép úgy mint néhány nappal azelőtt, Soófalvánál közbeeső állást foglal. Midőn délután 2 óra tájban az orosz dsidás ezred a soófalvi hátvédállás ellen felfejlődni készül, *Bem* ezt is elhagyja és Szeredfalvára vonul vissza, a hova *Grotenhjelm* már nem is igen üldöztette ; délután 3 óra tájban a nagyobbára csak tűzérég által vivott harc teljesen véget ért s *Grotenhjelm* csapatjait este felé Beszterczére és Olaszfalura vonta vissza, honnan a következő napon Bessenyőre (Heidendorf) és Szász-Budakra osztrák csapatokból alakított elővédeket tolt előre ; majd, midőn híret vette, hogy a magyarok újból megszállották Nagy Sajtót, oda július 12-én éjjel 2 gyalog és 1 lovas századból álló különítményt rendelt ki, mely az ottani székely őrséget — 2 székely század 60 huszárral — éjjeli rajtaütéssel meglepven, annak 31 emberét lekonzolta, 4-et foglyul ejtett, a többi pedig futással keresett menedéket.

Az osztrákok a beszterczei ütközetben néhány halottat és 23 sebesültet, az oroszok 9 halottat és 26 sebesültet vcsztettek ; a magyarok vesztesége ismeretlen.

A beszterczei ütközet napján a Székelyföldről tett igen kedvezőtlen hírek arra birták *Bemet*, hogy még július 10-én éjjel a Csikszékbe utazzék s így július 12-én Marosvásárhelyre, 17-én pedig Csikszeredára érkezett, a honnan Kossuthnak fentközült válaszát írta meg. Szeredfalvánál *Bem* mindössze mintegy 3000 embert hagyott hátra 200 lovassal és 14 ágyúval *Damaszkin György* alezre-des parancsnoksága alatt, míg az ezenfelül fenmaradó csapatok *Bemet* követve, Marosvásárhelyre indítottak útba.

A szeredfalvi, illetőleg galaczi ütközet.

1849. július 16-án.

Grotenhjelm néhány napi szünet után július 16-án újból folytatta támadó előnyomulását, mihez hadait két oszlopba osztotta; *Pawlow* dandára az országunton nyomult előre Szeredfalva felé, hogy az ott álló ellenséget arcban támadja meg, míg a többi csapatok, vagyis az összes osztrák hadak, 3 orosz vadász zászlóalj, 5 százados és 17 löveg, *Grotenhjelm* személyes vezetése alatt Szász-Budakon és Bilakon át Harina (Münzdorf) felé, tehát a magyarok jobb oldala ellen vevék útjokat.

Damaszkin úgy látszik még idejekorán értesült az ellenség megkerülő mozdulatáról, mert Szeredfalván csak igen gyenge hátvédet, Bilakon pedig 4 gyalog századot hagyván hátra, többi csapatjaival Galacz mögé előnyös állásba vonult.

A főoszlop elővédje reggel 7 óra tájban ért Bilak elé, melynek magyar őrségét hamarosan Szeredfalva felé szorította vissza. Ezen bevezető harc után *Grotenhjelm* az osztrák csapatokat és 1 orosz vadász zászlóaljat *Springensfeld* alatt az eredeti irányban Harina felé meghagyván, az orosz lovassággal és tüzéséggel, valamint 2 orosz vadász zászlóaljjal még jobban dél felé tért le, a hol nemsokára *Damaszkin*nal élénk harcba keveredett.

Springensfeld Bilaknál hosszabb pihenőt tarthatott, mert már délre járt az idő, midőn hadoszlopának élén Harinára érkezett, mely helységet a *Pawlow* előnyomulása folytán időközben Szeredfalvát odahagyó magyar hátvédcapatok szállották meg. *Springensfeld*, kinek a Harinánál csendben meghúzódott magyar utóvédcapatok alighanem kikerülték figyelmét, a Galacz felől áthangzó ágyúszóra szintén arra felé kezdett elvonulni, mire a közelben álló magyarok előretörnek rejtekükből, hogy az osztrák oszlopot oldalba fogják; ámde *Springensfeld* hamarosan 4 századot állít elbük, majd csapatjainak fenmaradó részét is ezen irányban vonultatja fel s így a számra nézve sokkal gyengébb ellenséget Tács és Lekencze (Lechmitz) felé szorítja vissza, miáltal azok a Galacznál álló zömtől teljesen elvágtatnak. Üldözésükre *Springensfeld* az orosz vadász zászlóaljat rendelte ki, melynek 2 ágyút és az utóhad által visszahagyott 4 lőszerkocsit halalmába ejteni sikerült.

Ezalatt Galacznál is döntésre került a dolog; *Grotenhjelm* *Damaszkin* állásával szemben mindenekelőtt tüzéségének zömét vonultatva fel, míg 4 századosást néhány ágyúval a magyarok hátrálási vonalának elvágása céljából Dipsére (Dürbach) rendelte ki. Ez utóbbi helységet 2 honvéd zászlóalj és 1 huszar század tartotta megszállva, mely utóbbi legott az előnyomuló ellenséges dsidásokra vetette magát, de visszaveretett. Az ennek soraiban beállott rendetlenség csakhamar áterjedt az ellenséges lovasság által fenye-

getett egyik honvéd zászlóaljra is, míg a másik azonnal a közeli erdős és meredek magaslatokra vonult vissza, minek folytán a tekei út tényleg az ellenség birtokába került. Ezalatt *Grotenhjelm* is döntő támadásra indult, mely elől *Damaszkin* kénytelennek érezte magát Szent-Györgyre visszahúzódni.

Az időközben Szeredfalván át Harinára ért *Pawlow* egy-egy gyengébb különítményt Lekencze és Tács megszállására különített ki, a mi annál kevésbé ütközhetett nehézségbe, mivel ezen helységeket ekkor már a magyar csapatok rég elhagyták volt.

A szeredfalva-galaczi ütközetben az osztrákok 5 halottat és 11 sebesültet, az oroszok 2 halottat és 16 sebesültet, a magyarok pedig mintegy 50 halottat és sebesültet vesztek, 19 emberük pedig foglyul esett.

Ha *Grotenhjelm* 16-iki győzelmét támadólagos előnyomulásának folytatása által kellőleg kihasználja, igen valószínű, hogy alig számot tevő ellentállás mellett már legközelebb kezét nyújthatott volna az Olt völgyében működő Lüdersnek. E helyett *Grotenhjelm* július 17-én ismét Beszterczénél korábban elfoglalt állásába vonult vissza, miáltal a szétszórt magyar csapatrészeknek módot és alkalmat nyújtott az újabb egyesülésre és gyülekezésre. Miután *Damaszkin* 16-án elszéledt csapatjait nagyjából ismét összeszedte, azokat Nagy- és Kis-Cségen, továbbá Mező-Örményesen át Szászrégenre vezette, a hova július 17-én a délután folyamán *Inczédy* is visszatért, a ki a galaczi ütközet szerencsétlen kimenetelének hírére 16-án éjjel 2000 emberrel és néhány ágyúval Szászrégenből Nagy-Sajó felé nyomult előre.

Miután *Grotenhjelm* még egy dsidás ezredet vont magához a Bukovinából, július 20-án az osztrák csapatok legnagyobb részét elővéd viszonyba Szeredfalvára tolta előre, hadának zömével pedig Besztercze és Bessenjó között szállt táborba.

A szászrégeni ütközet.

1849. július 23-án,

Damaszkin alezredes július 23-án ért Szászrégenbe, a hol *Inczédyvel* és a *Stein* által Kolozsvárról küldött 3 zászlóaljjal egyesült. Ilyenformán *Damaszkin* most már ismét mintegy 5000 emberrel rendelkezett, kikkel újból Besztercze felé indult. Ennek hírére *Grotenhjelm* is megmozdult Besztercze mellől, hogy *Damaszkin*t visszaszorítva, Lüderssel közvetlen összeköttetésbe lépjen; ehhez képest a Károly Ferdinánd ezred 1 zászlóaljának, a Parma ezred 2 századának és 4 ágyúnak hátrahagyása mellett Besztercze helyőrsége gyanánt, július 21-én útra kelt Szászrégen felé. Az előnyomulás most is két oszlopban történt és pedig: a 2 zászlóaljból, 2 dsidás századból, 30 kozákból és 6 lövegből álló baloszlop *Wladislawliewitsch* alatt Szász Budakon és Nagy Sajón át Bátosra nyo-

mult, míg a 6 zászlóaljból, 6 kordonista századból, 4 dsidás és 1 osztrák lovas századból, a kozákok fenmaradó részéből és 23 löveg-ből álló jobb oszlop *Grotenhjelm* személyes vezénylete alatt az országuton haladt Szászrégen felé; az utóbbi oszlop elővédjét e napon *Beer* orosz ezredes vezényelte. Az előbbi Nagy-Sajónál, az utóbbi pedig Nagy-Idánál bukkant a magyar előcsapatokra, melyek kevés ellentállás kifejtése után visszahúzódtak.

Julius 22-én reggeli 5 órakor *Springensfeld* a főoszlop elővédjével Oláh Újfalu felé folytatta útját, melynek gyöngye magyar hátvéde összecsapás nélkül Szászrégenre húzódott vissza, mire a főoszlop Oláh-Újfalu mögött táborba szállt. A bal oszlop e napon Bátost érte el. Bár éjjel azon túlzott hír érkezett *Grotenhjelm* főhadiszállására, miszerint Szászrégennél 14.000 magyar áll 20 ágyúval, az altábornagy mégis a támadás végrehajtására határozta el magát s a július 23-án reggeli 5 órakor folytatott előnyomulásnál mindenekelőtt *Wladislawlewitsch* bukkant Bátosnál gyenge magyar csapatokra, melyek azonban sietve vonultak vissza Szászrégen felé; hasonlóan cselekedett a Dedradnál álló magyar hátvéd is, mire az utóbb említett helységnél mindkét támadó oszlop újból egyesült.

Ezalatt *Damaszkin* csapatjait Szászrégen előtt, a balszárnnyal egy erdős magaslatra támaszkodva, csatarendbe állította. Ezen szárny ellen *Grotenhjelm* első harcvezonal gyanánt 6 kordonista századot 5 osztrák löveggel, melyeket a jobb szárnnyon két dsidás osztály és az orosz lovas üteg követett, rendelt támadásra; a középén második harcvezonalban 4 orosz vadász zászlóalj, a bal szárnnyon pedig az egyik osztrák zászlóalj nyomult előre. Miután a magyarok balszárnnya rövid idő múlva visszavetett, *Damaszkin* a derékhaddal és jobb szárnnyal is megkezdte visszavonulását, de már Radnótfájánál, miután maga mögött a Maros hidját lebontatta, gyalogsága és lovassága egy részével, továbbá 2 ágyúval újból hátvéd állást foglalt.

Az osztrák gyalogság a magyarok hatásos tüze daczára sietve kel át a teljesen járhatlanná nem tett hidon, mialatt *Springensfeld* lovasságának egy részét átusztatja a folyón s a magyar lövegek elfoglalására rendeli előre. Bár ezt az ellentámadásba átmént huszárok meghiúsították, *Damaszkin* immár ezen állását is tarthatlanak látja s így az ellenség által Körtvélyfájáig üldöztetve, Marosvásárhelyre és kevés pihenő után, bár kényszerítő szükség nélkül, Csik-Szent-Györgyre vonult vissza. Az ellenség részéről *Wladislawlewitsch* dandára Körtvélyfájánál, a zöm pedig Szászrégennél ültött tábor.

Szászrégennél az oroszok 5 halottat és 15 sebesültet, az osztrákok 4 halottat és 29 sebesültet, *Damaszkin* pedig 50–60 főnyi halottat és sebesültet veszített, 95 embere pedig foglyul esett.

Azon hirre, miszerint egy 5000-nyi magyar had Felső-Magyar-

országából Kapnikbányán át Deés és Retteg felé előnyomulóban van, *Grotenhjelm* július 25-én a Beszterczén hagyott őrség erősítésére 2 orosz zászlóaljzat, az összes osztrák lovasságot és 4 orosz löveget küldött vissza s az ottani csapatok parancsnokává *Pawlou* tábornokot nevezte ki.

Július 26-án *Grotenhjelm* Körtvélyfájánál álló elővédjét Radnótfájára, augusztus 1-én pedig egészen a Görgény patak mögé vonta vissza, hadának zömét pedig Szászrégnél egyesítette, a hol az orosz V. hadtest műveleteiről szóló híreket, illetőleg *Lüders* további parancsait bevárni szándékozott.

Ez utóbbi az általános hadművelleti terv értelmében*) *Grotenhjelm*mel egyidejűleg, szintén június 18-án kezdte meg támadó előnyomulását Brassó felé s a mondott napon az V. hadtest zömével, a *Jessaulow* és *Dyck* gyalog- és a *Rennenkampf* lovas dandárral, továbbá 1 vadász és 1 árkász zászlóaljjal, 2 kozák osztaggal és 5 üteggel a Braova völgyben, a Predealhegy tövének fekvő Sinaja kolostorig nyomult előre, míg *Engelhardt* tábornok saját dandárával, 1 kozák osztaggal és 2 üteggel az V. hadtest balszárny oszlopa gyanánt a mondott napon a Törösvári szorosban szemben fekvő Rukur helységet érte el. Egyidejűleg az Ojtozi szoros ellen előrerendelt *Lein*-különítmény Grosesti helységig tolatott előre.**)

Ütközetek a Tömösi és Törösvári szorosok birtokáért.

1849. június 19-én és 20-án.

A brassói erőd bevétele.

1849. június 22-én.

Az orosz V. hadtest zöme június 19-én hajnalban kezdte meg az előnyomulást a határ felé s annak *Dyck* tábornok alatt 1 gyalog ezredből, 1 kozák osztagból és 4 lövegből álló elővéde a Predealhegy utolsó lejtőjén fekvő Skid kolostornál a *Szabó* ezredes vezényelte és 2 löveggel ellátott mintegy 1000 főnyi gyalogságra bukkant, mely ott, a kolostor és a szemben fekvő kőrepa bevonásával, fatörzsekkel eltorlaszolt és földsánczok által eléggé jól előkészített állást foglalt. *Szabó* itt jó ideig makacsul védte magát, midőn azonban állását egy ellenséges gyalog- és kozák osztag által megkerülve látta, a Predeal tetejére húzódott vissza, a hol még 2 löveg és egy gyalog osztag csatlakozott hozzá. Miután az ellenség nemsokára ezen állást is megkerülte, *Szabó* előbb a felső-tömösi vesztegintézetbe s miután ezt s a körülötte fekvő házakat felgyújtotta, Alsó-Tömösre vonult vissza, a hol a szorost egy e célra épült erődház zárta el.

*) Lásd ezen kötet 146. oldalán.

**) Lásd ezen kötet 146. oldalán.

Lüders e napon beérte a Predeal bevételével, melynek tetején elővédje ütött táborát, míg a hadtest zöme a Skid kolostor mellett vonult éji szállásra. Hadának vesztesége e napon: halottakban Kóstin kozák alezredes és 12 főnyi legénység; sebesültekben 1 főtiszt és 31 főnyi legénység; a magyarok mintegy 15 embert veszítettek.

Junius 20-án hajnali 4 órakor folytatta *Lüders* támadó előnyomulását Alsó-Tömös felé és pedig a 14^{1/2} zászlóaljából, 8 lovas és 6 kozák századból, továbbá 34 lövegből álló főtámadó oszloppal a brassói országoton, egy 2 orosz vadász zászlóaljából, 2 kozák századból és 2 lövegből álló mellékoszloppal pedig a Skid kolostornál balra Rozsnyó felé elágazó uton. Ezen mellékoszlop, melynek egyszersmind az összeköttetést is helyre kellett állítania a Törsvári szoroson betört Engelhardt hadoszloppal, már hajnali 3 órakor indult el *Lowtschew* ezredes parancsnoksága alatt fáradságos útjára.

Mihelyt a főoszlopnak *Dyck* tábornok által vezetett elővéde a magyarok állását lőtávolságnyira megközelítette, *Szabó* ezredes élénk ágyútűzzel fogadta ellenfelét, mire *Lüders* is felvonultatta tüzésérgét s annak bevezető tüze alatt következőleg csoportosította harcához csapatjait: 2 zászlóaljat az ellenség bal, egyet pedig annak jobb oldala ellen rendelt előre; az arcban felvonult tüzésérg mellett egyelőre 5 zászlóalj vonult fel, melyekből azonban *Dyck* tábornok csakhamar még kettőt rendelt ki a jobb szárnyon előnyomuló 2 zászlóalj crósbítására. A felette nehézkes terep folytán az oldal-támadásra kirendelt oszlopok csak lassan és nehezen juthattak előbbre s így egyelőre a csata súlya az egymással arcban szemben álló osztagokra nehezedett és a magyaroknak jól célzott lövései ugyancsak szedték áldozataikat az oroszok, de főleg azok tüzésérgének soraiban, sőt még az elővéd parancsnoka, *Dyck* tábornok is súlyosan megsebesült. Ennek folytán *Lüders* türelmét veszítve, még 3 zászlóaljat rendelt ki a magyarok bal szárnyának átkaroló támadására s az ekként működésbe hozott túlerőnek végre sikerült a már hátukban is fenyegetett magyarokat állásuknak odahagyására bírni. *Szabó* csapatjainak visszavonulása, miután *Lüders* üldözésükre összes kozákjait, 1 dsidás ezredet és 4 löveget rendelt ki, csakhamar futássá fajult, úgy hogy délután 1 órakor már Brassó is az oroszok kezében volt. *Szabó* csak Prázmár (Tartlau) tájékán volt képes széjjelmállt csapatjait legalább nagyjából ismét összeszedni, melyekkel idővesztés nélkül a Háromszékbe vonult be.

Hivatalos jelentésében maga *Szabó* is bevallja, miszerint csapatjai teljesen szétverettek, hogy a kétnapi harcban legjobb tisztjeit és mintegy 300 emberét veszítette, kiknek nagyobb része azonban később újból előkerült. A foglyul esettek között volt többek között Brassó parancsnoka, *Kiss* ezredes is; ezenkívül még 4 ágyú és 1 zászló képezte az oroszok győzedelmi jeleit. Ez utóbbiak vesztesége a 20-iki ütközetben halottakban 1 főtiszt és 11 főnyi legény-

ség; sebesültekben Dyck tábornokon és Wranken ezredesen kívül még más 8 tiszt és 141 főnyi legénység.

Engelhardt tábornok a Törösvári szoroson, nemkülönben *Loutschew* ezredes Rozsnyó felé történt előnyomulása közben csak gyenge ellentállásra találtak a magyarok részéről, a kik csak addig tartották magukat, míg a Tömösi szoros elestéről nem értesültek, azután pedig sietve vonultak vissza Földvár (Marienburg) felé. *Engelhardt* csak 21-én követte őket Rozsnyóig.

Lüders június 20-án az ütközet befejezte után hadának zömével Brassó alá vonult, melyet a magyar csapatok odahagytak volt, csupán a kis erődben maradt annak őrsége gyanánt *Szydlowszki* őrnagy parancsnoksága alatt 320 ember 5 ágyúval. *Lüders* azonnal felhívta *Szydlowszkit* az erőd feladására, a ki azonban kijelentette, hogy azt az utolsó emberig védeni fogja. Erre az orosz főparancsnok június 21-én reggeli 5 órakor 4 tizenkétfontosból és 4 tarackból lövetni kezdte a váracst, mire délután 4 órakor annak két hadikövete jelent meg *Lüders* előtt, tőle 48 órai fegyverszünetet kérve. Ez azonban a kérést azon kijelentéssel utasította vissza, hogy ha az őrség másnap reggeli 5 óráig meg nem adja magát, úgy rohammal véteti be az erődöt, melynek őrsége ekkor már hiába számít kegyelemre. Ily körülmények között az őrség június 22-én a mondott órában lerakta a fegyvert, miáltal 5 vaságyú 174 lőfegyver és nagyszámú lőszer- és élelemkészlet jutott az oroszok birtokába. *Szydlowszki* az őrséggel együtt hadifogságba került.

Ütközetek a Feketeügy (a kökösi híd) mentén.

1849. június 24-én és július 2-án.

Brassó bevétele után *Lüders* kitűzött feladatának második részéhez, a Székelyföld elfoglalásához látott, mely célra azonban eleinte hadának csak egy részét, a *Hasford* altábornagy parancsnoksága alá helyezett *Jessaulow* dandárt egy dsidas ezreddel, 200 kozákkal és 12 löveggel, szánta. Ezen különítmény június 23-án Prázsmárra vonult, honnan másnap korán reggel folytatta előnyomulását. A Feketeügy balpartjára előretelve volt magyar előcsapatok gyenge ellentállás kifejtése után a folyócska mögé húzódtak vissza, a hol *Gaál Sándor* a kökösi híd körül 4000 gyalogossal, 300 lovassal és 15 ágyúval állott.

Hasford mindenekelőtt tüzérségét vonultatta fel a hiddal szemben, egyidejűleg pedig a magyarok jobb szárnyának megkerülésére egy 2 zászlóaljából, 4 lovas századból és 2 lövegből alakított különítményt rendelt ki. Ennek a Feketeügy magas partjai miatt egy messzebb fekvő gázlót kellett felkeresnie, de ezt is egy székely zászlóalj tartotta megszállva. Miután ezen zászlóaljnak, az orosz különítmény által hevesen megtámadva, visszavonulnia kellett, *Gaál*

oldalát és hátát veszélyeztetve látván, otthagyta a megszállva tartott kökői átjárót is és Uzonra húzódott vissza, mely helység előtt újból állást foglalt. De miután ez állásban gyalogságának jobb szárnyára a megkerülő ellenséges oszlop dsidás ezrede vetette magát, *Gaál* ezen állását is odahagyva, Kézdi-Vásárhelyre húzódott vissza.

Hasford nem üldözte tovább a visszavonulókat, hanem különítményével Uzon mellett szállt táborba, honnan június 25-én Szepsi-Szent-Györgyre, 26-án pedig Kézdi-Vásárhelyre vonult s ezen városokat anélkül, hogy további ellentállásra talált volna, hatalmába ejtette. Kivált Kézdi-Vásárhely eleste, a hol *Hasford* az ágyúöntődét, a gyutacsgyárat és a lőpormalmokat szétromboltatta, a lakosságot pedig az összes raktárak kézrekerítése után lefegyverezte, igen érzékeny csapás volt a székelysége s így a honvédelemre is.

Kézdi-Vásárhelyről *Hasford*, miután oda június 29-én *Lein* ezredes, a ki az Ojtozi szoroson való áthatolás közben ellentállásra egyáltalában nem talált, szintén bevonult különítményével, június 30-án Brassóba tért vissza, a hova hadának zömével — miután Prázsmárnál és a kökői hidnál utóvédeket hagyott hátra — július 1-én bcérkezett.

Hasford ezen műveletei alatt mindössze 16 halottat és 23 sebesültet vesztett, *Gaál* vesztesége mintegy 30 halottra, jóval több sebesültre és foglyul esettre rügott.

Mialatt *Hasford Gaállal* számolt le, addig *Lüders* hadteste zömével június 25-én Földvárra nyomult előre, honnan június 26-án és 27-én az Olt völgyében apróbb portyázásokat hajtatott végre; június 28-án a hadtest zöme ismét Prázsmárra tért vissza, hogy nemsokára megkezdje a Nagyszeben bevételére irányuló hadműveleteit. Ennélfogva Brassó megszállására és a Székelyföld biztosítása czéljából *Adlerberg* tábornok parancsnoksága alatt 1 vadász és 1 dsidás ezredet, továbbá 200 kozákot és 8 löveget visszahagyván, seregének fenmaradó részeivel megkezdte az elvonulást Fogaras felé, mi czélból július 2-án *Engelhardt* hadoszlopa mint elővéd Sárkányra, a zöm pedig Vledényig nyomult előre.

Már az erre vonatkozó előkészületek megtétele alatt, július 1-én azon hirt vette *Lüders*, miszerint a székelyek újból összeszedték magukat és hogy *Gaál* 6000 emberrel és 20 ágyúval máris útban van Brassó felé. Erről bizonyosságot szerzendő, a Prázsmárnál álló 2 zászlóalj, 400 kozákot és 4 löveget számláló különítmény még július 1-én este a kökői hid felé vonult előre, a hol tényleg erősebb ellenséges osztagok jelenlétét konstataálta. Ez arra birta *Adlerberg* tábornokot, hogy előretolt különítményének állományát 5 zászlóaljra, 4 lovas századra, 400 kozákra és 1½ ütegre emelve, ezen csapatokkal július 2-án *Gadlnak* a Feketeügy mentén foglalt állását megtámadja, mialatt *Jessaulow* tábornoknak 4 zászlóaljjal és 12 ágyúval rendelkezésre álló tartalékul Szent-Péternél (Petersberg) kellett felállania.

Miután *Adlerberg* a magyarok állását megkerüléssel fenyegette, *Gaál* 6 zászlóaljból, 150 lovasból, egy népfölkelő osztályból és mintegy 20 lövegből álló hadát Uzonnál egyesítette. Erre *Adlerberg* ezen helység ellen nyomult, de itt oly makacs ellentállásra talált, hogy jobbnak látta, hadát a kökösi hid felé visszavezetni, a hova annak felvétele céljából *Jessaulow* is előbbrenyomult. Az e napi ütközetben esett el többek között *Gábor Áron*, a híres székely agyúöntő is.

Gaál Sándornak újabb erélyes fellépése és a hír, hogy *Bem* tekintélyes had élén a Háromszékbe érkezett, *Lüders* altábornagyot már kiadott intézkedéseinek megváltoztatására bírták, a mi mindekelőtt abból állott, hogy Sárkánynál álló elővédjének további előnyomulását beszüntette, a Cserneczről junius 23-án a Vöröstorony szoros felé útra kelt osztrák hadtest parancsnokának, *Clam-Gallas* altábornagynak pedig parancsot küldött, miszerint előnyomulási irányát megváltoztatva, a Törcsvári szoroson át Brassó felé tartson. Ennek folytán az osztrák hadtest, mely július 8-án Rimniket érte el, egy héttel tovább maradt oláh földön, a hol azt mint a kolera és tifus behurcolóját és terjesztőjét mindenütt barátságtalanul fogadták. Nehogy azonban az ellenség az osztrák had beérkeztéig még jobban összeszedhesse magát, addig is *Lüders* személyesen szándékozott a székelyekre még egy elhatározó csapást mérni.

A szepsi-szent-györgyi ütközet.

1849. július 5-én.

Újabb elhatározásához képest *Lüders* július 4-én a *Hasford* hadosztálylyal Vledényből Szunyogszegen át Prázsmárra vonult, míg az *Engelhardt* alatt álló elővédet Vledénybe vonta vissza. Prázsmárról *Lüders* július 5-én 3 oszlopban folytatta támadó előnyomulását a Feketeügy felé; az egy gyalog és két vadász ezredből, továbbá 3 ütegből álló középhad *Jessaulow* tábornok parancsnoksága alatt az országuton haladt előre; a jobb oszlop — 3 vadász zászlóalj, 3 kozák század és 4 löveg — *Adlerberg* tábornok parancsnoksága alatt eleinte a Feketeügy balpartján haladt s csak Uzonnál kellett annak jobb partjára átkelnie; az egy dsidás ezredből, 4 kozák századból és 4 lövegből *Rennenkampff* tábornok parancsnoksága alatt alakult balszárnyoszlopnak végre Kökös és Uzon helységek megkerülésével az ellenség hátába kellett kerülnie.

Alig vált az ekként előnyomuló 3 oszlop támadása érezhetővé, *Gaál Sándor* Uzon és Kökös tájékán elfoglalt előretolt állásából anélkül, hogy abban jelentékenyebb ellentállást fejtett volna ki, Szepsi-Szent-Györgyre vonult vissza és a várostól északkeletre elterülő lapályon, az úgynevezett Szépmezőn állította ismét csatarendbe hadait.

Ezalatt az orosz baloldaloszlop észrevétlenül *Gaál* jobb olda-

lába kerül és az ott álló huszárokkal összecsapva, azokat csakhamar visszaveti s mivel időközben az oroszok arctámadása is mindjobban érvényre jutott, a magyar had elveszti egyensúlyát és az orosz lovasság által élénken üldözötve, futásnak ered. *Gaál* e napi veszteségét igen jelentékenynek mondják, nem kevesebb mint 400 halott és sebesült maradt vissza a csatatéren, 240 ember pedig foglyul esett; azonkívül a kozákok 4 ágyút és 2 zászlót ejtettek birtokukba. Az oroszok vesztesége evvel szemben elenyészően csekély volt.

Az ütközetre következő napon *Lüders* az ellenség üldözése céljából az Olt mentén fölfelé egy erősebb különítményt küldött ki, mely azonban azon hirrel tért vissza, hogy útjában sehol sem bukkant ellenségre. Erre *Lüders* Uzonnál egy ezredet, Szepsi-Szent-Györgynél pedig *Jessaulow* tábornok alatt 7 zászlóaljat, 8 lovas századot és 12 löveget visszahagyván, hadtestének zömével július 7-én Előpatakon át Földvárra vonult, a hol az osztrák hadtest beérkezését bevárni szándékozott.

Ez utóbbi július 16-án ért Brassó környékére, beérkezésének hírére pedig *Lüders* már előtte való napon újból elvonult Fogaras felé. Az osztrák hadtest, valamint a *Rennenkampf* tábornok alatt erősítésére visszahagyott 2 orosz gyalog zászlóalj, 1 dsidas ezred és 8 löveg, következőleg helyezkedett el Brassó tájékán: A *Van der Null* dandár Szepsi-Szent-Györgyöt, *Eisler* dandára Földvart szállotta meg; *Rennenkampf* dsidas ezrede Uzon és Kökös között, gyalogsága a kökői hídánál foglalt állást; végül a *Stutterheim* és *Schönberger* dandárok tartalékviszonyban Hermány (Honigberg) és Botfalunál (Brenndorf) állottak fel. Ezen állásokban az erősen kimerült csapatokl egalább néhány napig nyugton pihenhették ki eddigi megerőltető útjuk fáradalmait.

A fogarasi ütközet.

1849. július 13-án.

A Brassó és környékén beállott időleges fegyvernugalom még korántsem volt általánosnak tekinthető; a Predeal magas bércei táján napokig tombolt vihar vészterhes felhői csupán helyet cseréltek s immár Nagyszeben feje fölött kezdének csoportosulni. Mihelyt ugyanis az osztrák hadtest beérkezése bizonyossá vált, *Lüders* azonnal parancsot küldött *Engelhardt* tábornoknak, miszerint a 8 zászlóalj, 8 lovas és 4 kozák század, továbbá 20 lövegből álló sereg elővédjével Vledényből ismét Sárkányra, onnan pedig július 13-án Fogarasig nyomuljon előre.

Utóbbemlített várost *Móricz* honvéd alezredes tartotta megszállva 500 honvéddel és 4 ágyúval, a ki előcsapatjait egészen Moldvaig tolta volt előre. *Engelhardt* az elrendelt támadó előnyomulást

már július 13-án kora hajnalban kezdette meg s míg ő hadának zömével az országúton haladt előre, a Fogarasnál jelentett ellenség mindkét oldalról való megkerülése céljából egy dísás ezredet 4 ágyúval a halmágyi gázló felhasználásával az Olt jobb partjára rendelt át, kozákjainak pedig parancsot adott, miszerint Fogarast délről megkerülve, Szombatfalvánál az ellenség hátába kerülni iparkodjanak.

Engelhardt elővédje korán reggel ért Mondra elé, honnan *Móricz* előcsapatjai sietve Fogarasra húzódtak vissza. Itt *Móricz* egy ideig ellentállott ugyan, de azután lassan Segesvár felé kezdett hátrálni. Csakhogy itt a Halmágyon át irányított ellenséges oszlop útját állja s így a szebeni útra fordul vissza hadával. Ámde itt Bethlennél ismét a kozákok állják el az utat, míg Fogaras felől *Engelhardt* elővédje van már közeledőben. Ily körülmények között *Móricz* az Olton át akar hadával elmenekülni, mely kísérlete azonban balul ütött ki, amennyiben az orosz lovasság által utólért magyar hadnak mintegy 100 embere felkoncizoltatott, mire a többi a parancsnokkal együtt megadja magát. Evvel szemben *Engelhardt* mindössze 5 halottat és 12 sebesültet vesztett.

Ütközet a Vöröstorony szoros birtokáért; Nagyszeben megszállása.

1849. július 21-én.

Fogarasról *Engelhardt* csak július 18-án folytatta útját Szeben felé s másnap hadával Porumbákot érte el. Innen azon hirre, hogy Fenyőfalvánál (Gierelsau) az Olt hidjánál egy erősebb ellenséges különítmény 4 ágyúval áll, elővédjét Szakadát felé indította, a hol az még aznap este hidat vert az Olton, melyen át egy különítmény Hortobágyfalván (Kornicselen) át, a hol 1 tisztet és 30 embert ejtett foglyul, Hermányig (Kastenholz) tolatott előre. Azon értesítésre, hogy *Lüders* a hadtest zömével július 18-án Szkoréhoz ért, *Engelhardt* azonnal egész dandarával az Olt jobb partjára kelt át s aztán Kornicselen át Vesztenyre nyomult előre. Ezen különítmény a hermányi hidat megszállva tartó magyar őrséget a Talmácsra való visszavonulásra bírta.

Lüders az 1 gyalog és 1 vadász ezredből, 3 kozák századból és 1½ ütegből álló *Dyck* dandárt Fogarason hagyva, július 18-án hadteste zömével, mint már említettük, Szkoréra, 20-án pedig Vesztenyre ért, a hol *Engelhardt*tal egyesült. Vesztenyen vette *Lüders* a hirt, hogy Nagyszebennek magyar helyőrsége — 1 zászlóalj, 2 lovas század és 6 ágyú *Papp* ezredes alatt — már július 19-én éjjel Medgyesre vonult vissza. Medgyesről azután *Papp* Udvarhelyre húzódott, a hol *Bem*hez csatlakozott.

Miután e szerint Szeben kardcsapás nélküli kézrekerítése

előrelátható volt, *Lüders* ezen város megszállását megelőzőleg július 21-ikére a Vöröstorony szoros bevételét rendelte el. E célból az *Engelhardt* dandárnak Vesztenynél állva kelle maradnia, míg a tulajdonképeni támadást az egy vadász zászlóaljjal, egy osztag kozákkal és 2 üteggel megerősített *Jessaulow* dandár volt végre-hajtandó.

A Vöröstorony szoros védelmével *Ihász* alezredes volt megbizva, a ki e célból 2 zászlóalj és 6 ágyú fölött rendelkezett. A talmácsi magaslatokról, a hol a magyar had kezdetben felállott, *Ihász* rövid harc után a boiczai erős állásba vonult vissza. Miután ez arcban majdnem bevehetetlen volt, a támadást személyesen vezető *Lüders* egyik vadász zászlóalját a szorost körülövedző magaslatokon keresztül *Ihász* baloldalának megkerülésére, illetőleg annak hátába a Lotrora völgybe rendelte ki.

Ihász *Lüders*nek arcztámadó csoportja elől igen jó rendben vonult vissza a hegykatlanban fekvő vesztegintézetig s a körülötte fekvő magaslatokat, valamint a szoros bejáratát pásztázó redoutot is erősen megszállotta. *Lüders* *Ihász* ezen újabb állásához lőtávolságnyira érve, megszólaltatta ellene 12-fontosait s egyidejűleg az Olt folyót két oldalt kísérő magaslatokra vadász osztagokat rendelt fel. Körülbelül egy óra hosszáig tarthatott így az oroszok foglalkoztató harcza, midőn végre a megkerülésre kirendelt vadász zászlóalj fárasztó menet után a Lotrora völgybe ért. Amint *Lüders* erről tudomást szerzett, ő is rögtön komoly támadásba ment át, rohamoszlopokat küldve a redout ellen előre s ez csakhamar eldöntötte az egyenetlen harcot.

Mihelyt *Ihász* a hátába irányított ellenséges zászlóalj közeledéséről értesült, önként megkezdte a visszavonulást; alig ért azonban oláh területre, Kinenben az ott álló török csapatok parancsnoka lerakatta vele a fegyvert. A törökök a magyaroktól elvett 6 ágyút, 3 lőszerkocsit és mintegy 1000 lőfegyvert azonnal kiszolgáltatták az oroszoknak, a lefegyverzett csapatok ellenben parancsnokukkal együtt török őrizet alatt Kinenben maradtak és ezeket később sem szolgáltatták ki.

Lüders-e napi vesztesége 14 halottat és 66 sebesültet tett ki, a magyarok ellenben állítólag 100-nál több embert vesztenek, 80 embert pedig a kozákok fogtak volna el.

Jessaulow jól elvégzett munkája után a szoros kellő megszállva tartása mellett Vesztenybe tért vissza, míg *Lüders* az *Engelhardt* dandárral még ugyanaznap Szebent szállotta meg.

Szeben bevétele után *Lüders* a *Paskiewitstől* nyert utasítások értelmében azonnal Gyulaféhevár felé szándékozott elvonulni, erről azonban a Háromszék- és Csikben időközben történtek folytán egyelőre lő kellett mondania.

Bem betörése Moldvába.

1849. július 22-én.

Már korábban említettük*), miszerint *Bem* Szeredfalváról július 10-én Csikszeredára utazott, a hova 17-ike folyamán érkezett meg; miután itt hamarjában 12.000 embert és 50 ágyút összegyűjtenie sikerült, ezen erők egy részével, melyeket tőle telhetőleg szaporítani igyekezett, a mi különösen a nagy fegyverhiányra való tekintettel nem valami könnyű feladatszámba ment, Brassó előtt állást foglalni, a fenmaradó részszel pedig Moldvába betörni szándékozott. Július 19-én *Bem* kémszemlét tartott az Ojtozi szorosban, 20-án pedig *Gaál Sándor* 8000 főnyi hadtestével támadólag nyomult előre Brassó felé, miáltal Moldvába tervezett kirohanását is jobban fedezni és biztosítani vélte. Előnyomulása közben *Bem* a gróf *Clam-Gallas* alatt álló és Brassótól északra Földvár és Uzon között állást foglalt hadtestnek jobb szárnyára bukkant, minek következménye lón, hogy *Rennenkampff* rövid előürsi ütközet után dsidás ezredét Kőkös mögé vonta vissza, *Van der Nüll* pedig Szepesi-Szent-Györgyről Illyefalvára vonult vissza dandarával. Július 21-én megismételte *Bem* támadását s egyidejűleg nagy számú felkelőt állított talpra a brassói síkot keletről körülvevő magaslatokon. Ezen másodnapi támadás már inkább tüntetésszámba ment, miután 22-ikére *Bem* már a Moldvába való betörést határozta volt el.

Clam-Gallas nagyobbszabású megtámadtatás érzetében haderejét Brassó közvetlen biztosítása céljából Hermány mögött vonta össze, de miután 22-én a várt támadás helyett az ellenség megelégedett azzal, hogy elővédjét Illyefalváig tolta előre, *Clam-Gallas* ezen körülményből azon helyes következtetést vonta, miszerint *Bem* legközelebb végrehajtja szándékolt diverzióját Moldvába, melynek híre az ellenséges táborba is eljutott. Ezen alkalmat viszont *Clam* akarta ellentámadásba való átmenetre felhasználni, melynek lefolyását alább vázoljuk majd.

Július 22-én *Bem* 2000 gyalogossal, 1000 lovassal és 4 ágyúval az Ojtozi szoroson át moldva területre lépett, a hol 23-án Chersánál 1 orosz zászlóaljra bukkant, melyet, a határ szemmelartásával megbízott *Ustrugow* tábornok által segítségül vitt 1 zászlóaljat és 4 ágyút tevő támogatással együtt, mely Grosestinél egyideig ugyan sikerrel tartotta magát, — visszavetett. Miután *Ustrugow* az Ocnánál álló zászlóaljat is magához vonta, gyenge hadával Onestibe, onnan pedig Baceuba vonult vissza. Az oroszok e napi vesztesége 2 tiszt és 38 főnyi legénység, sebesültekben 2 tiszt és 124 főnyi legénység. *Bem* vesztesége ismeretlen. Baceuban a Moldvában álló összes orosz csapatok parancsnoka, *Moller* tábornok a

*) Lásd ezen kötet 155. oldalán.

legközelebbi napokban 8 zászlóaljat, 1 huszár ezredet, néhány kozák századot és 16 löveget vont össze, erre azonban már nem volt szükség, amennyiben *Bem* belátván, miszerint fellépését Moldvában korántsem koronázza a kívánt és remélt siker, július 25-én egy füstbe ment remény emlékével ismét Erdélybe tért vissza. Néhány nap múlva *Dannenberg* tábornok ezen erőkből vett 5 zászlóaljjal, 1 huszár ezreddel és 2 kozák századdal, továbbá 14 löveggel az Ojtozi szoroson át, anélkül, hogy ctt említésre méltó ellentállásra talált volna, Kézdivásárhelyre nyomult előre.

A szepsi-szent-györgyi ütközet.

1849. július 23-án.

Bem elvonulása után *Clam-Gallással* szemben *Gaál Sándor* alatt mindössze 7000 ember 24 ágyúval maradt vissza Szepsi-Szt-Györgynél; ezeket találta tehát *Clam-Gallas* támadása, melyhez az osztrák csapatokat július 22-én Földvárnál egyesítette, honnan meglepőleg szándékozott Hidvég-Árapatakon át az Illyefalvánál vélt magyarok jobb szárnya ellen fellépni; *Rennenkampf* az orosz csapatokkal minden eshetőségre Hermánynál maradt vissza s onnan a támadás napján egyenes irányban kellett észak felé az ellenséges hadállás balszárnya ellen előnyomulnia.

Miután *Clam-Gallas* hadtestét július 22-én Földvárnál egyesítette, *Eisler* dandárának egy része által még ugyanaznap Előpatakon át tüntetésszerű kémszemlét hajtattott végre, melynek azonban semminemű különleges következményei nem lettek. Másnap reggel hajnali 3 órakor végre a hadtest komoly támadáshoz látott, még pedig nem a legrövidebb uton, hanem Hidvég—Árapatakon át Illyefalva felé, mely $2\frac{1}{2}$ mértföldnyi útnak igaz ugyan zuhogó esőben való megtevéséhez nem kevesebb mint 11 óra kellett s így a hadtest éle csak délután 2 órakor ért Illyefalva elé, honnan a magyar előcsapatok időközben önként visszahúzódtak Szemerinánál elfoglalt főállásukba.

Mire *Clam* hadtestét Illyefalvánál harcához csoportosította és *Rennenkampfnak* a Feketeügy balpartján vele egymagasságra előrerendelt hadoszlopa kijelölt helyét elérte, délután 4 órára járt már az idő. Végre 5 óra tájban megkezdette *Clam* az előnyomulást és pedig a balszárnát képező *Van der Nüll* dandárral az erdős magaslatokon át, a derékhadat képező *Stutterheim* dandárral az országút mentén, a *Schönberger* lovas dandár 6 századával mint jobb szárnynyal az út és az Olt folyó között; ez utóbbival egyenlő magasságban *Rennenkampf* hadoszlopának, miután a Feketeügyön átkelt, Kilyénre kelle előnyomulnia; a *Schönberger* dandár 6 századának és az *Eisler* dandárnak végre a derékhadat az országút mentén tartalékviszonyban kellett követnie.

A támadást *Stutterheim* ütegei vezették be, mialatt a szárnyoszlopok feltartóztatlanul folytatták előnyomulásukat. Rövid idő múlva *Rennenkampf* is megkezdte az ágyúzást a magyarok bal szárnya ellen, *Schönberger* pedig lovasságával ez utóbbi mögé Kilyénnél állott fel. Eleinte tehát a harc egészen rendes mederben folyt, de alighogy a *Van der Nüll* dandár is közbelépni kezdett, *Gaál Sándor* ez utóbbi ellen hatalmas ellentámadást intéztett, minek folytán az osztrákok balszárnya hátrálni kényszerült, mely alkalommal az egyik üteg majd hogy magyar kézre nem került. Ekkor azonban *Clam* rendeletére a derékhad egyik zászlóalja, melynek *Stutterheim* személyesen állott élére, gyorsan a balszárny segítségére siet és szuronyt szegezve veti magát az ellentámadásba átment magyar osztagokra; s miután evvel egyidejűleg a *Stutterheim* dandár másik két zászlóalja is rohamra indult egyenes irányban Szemeria felé, *Gaál* csapatai rövid, de hősi védekezés után Szepsi-Szent-György felé kissé hátrálni kényszerültek. Miután már erősen esteledni kezdett, *Clam* a támadás folytatásától és mindennemű üldözésről lemondott.

Egészen másképp gondolkozott *Gaál*, a ki csapatait az éj leple alatt Szepsi-Szent-György alatt újból összeszedvén, éjjeli 11 óra tájban megújította ellentámadását, még pedig ez alkalommal, éjszaka lévén, az osztrákoknak nyílt terepen álló és nagyobbára *Schönberger* lovassága által képezett jobb szárnya ellen. A lovasság éjjel úgy-szólván tehetetlen lévén, inkább azt nézte, hogyan és merre menekülhet, helyette *Clam* a tartalékban álló *Eisler* dandárt vonta az első harcvezonalba előre, melynek ismételten szuronyrohamra indult és váltakozva újból és újból ismét engedni kényszerült zászlóaljai végre mégis diadalmaskodni kezdenek s így *Gaál* a további harcot félbeszakítva, anélkül hogy ellenfele őt üldözőleg követte volna, az éjjeli támadásban részt vett csapataival Szepsi-Szent-Györgyre húzódott vissza.

Miután hír szerint *Gaál* július 24. és 25-ike folyamán csapatainak egy részét Szent-Györgyről még tovább visszarendelte, *Clam* ismét hermányi állásába az Olt folyó mögé húzódott vissza.

Az osztrákok a szent-györgyi ütközetben 26 halottat és 84 sebesültet vesztek; a magyarok veszteségét Raming, bizonyára túlozva, 560 emberre és 35 fogolyra teszi.

Ütközetek Búkszádnál és Kászon Ujfaluánál.

1849. augusztus 1-én.

Lüders Nagyszebenben vette *Clam-Gallas* jelentését a Brassó környékén legutóbb történetekről, minek folytán Gyulafehérvár felé tervezett előnyomulását későbbre halasztva, mikép alább látni fogjuk, ismét kelet felé fordult, az osztrák hadtest parancsnokának

pedig meghagyta, miszerint egyidejűleg a maga részéről is támadólag nyomuljon előre a Csikszék felé. Ehez *Clam Eisler* dandárát, mely a célból a 23. számú század vadász zászlóaljjal, 1 század Miksa-chevauxlegerssel és 3 háromfontossal megerősítve, *Coppet* tábornok parancsnoksága alá helyeztetett, az Olt völgyén fölfelé rendelte előre, míg ő maga hadtestének zömével a Feketeügy völgyén át szándékozott előrenyomulni.

Coppet július 29-én ennek megfelelőleg Árkos, Gidófalva és Zoltán helységeket szállotta meg s ott 30-án is megmaradt, míg a hadtest zöme az utóbbi napon a megszállatlanul talált Kézdivásárhelyig nyomult előre. Július 31-én a főoszlop előnyomulását folytatva, annak elővédje a kászon-ujfalusi, úgynevezett Nyerges szoros bejáratánál az Ojtozi szorosból visszavonult és 3 löveggel ellátott 4 honvéd századra bukkant, melyek azonban csak futólagosan fejtettek ki ellentállást. *Coppet* e napon Mikó-Ujfaluig nyomult előre, a hol szintén egy gyengébb magyar különítményre bukkant, melyet rövid csatározás után visszavetett.

Gaál Sándor a császáriak támadólagos előnyomulásának hírére a Csikbe vezető utak elzárása céljából 2 zászlóaljat 8 ágyúval a Nyerges szoros megszállására rendelt ki, ellenben ő maga a fennmaradó 3 zászlóaljjal, 2 lovas századdal és 7 ágyúval a bükszádi szorost szállotta meg.

A kászon-ujfalusi szoros megvédésére kirendelt különítmény feladatát legjobban támadólagos szellemben vélte megoldhatónak s így augusztus 1-én hajnalban meglepőleg tört előre a szoros bejárata előtt álló osztrákokra, de miután ez utóbbiak a rajtaütés ejtette zavaron csakhamar átestek, a küzdelem reggeltől délutáni 2 óráig tartó rendszeres harczzá változott át. Miután *Clam* meggyőződött arról, hogy a vele szemben álló magyarokkal könnyű szerrel nem boldogul, *Klokocsan* őrnagyot a Károly-Ferdinánd ezred 3-ik zászlóaljával az ellenség jobb-, *gróf Daun* őrnagyot pedig ugyanezen ezred 2. zászlóaljával és 2 kordonista századdal az ellenség bal szárnyának megkerülésére rendelte ki, mi célból azoknak majdnem járhatlan erdőborította magaslatokon át kellett nagy veszélyességgel és bajjal előrenyomulni; ezen oldaloszlopoknak fáradtságos menete alatt *Clam* arcban csak foglalkoztatólag viselkedett.

Mihelyt a magyar csapatvezér, kinek nevét megtudnom nem sikerült, a megkerülés fenyegető veszélyéről értesült, miután teljesen elfogatni nem akarta magát, azonnal odahagyta különbeni erős állását, miközben az egyik löveg az ellenségnek martalékul esett. *Clam* az üldözés foganatosításával a *Schönberger* lovas dandárt bizta meg, de miután ez kissé messze hátul állott, a visszavonuló magyarokat már csak a tusnádi sikon érhetette utól. A nem várt lovas támadás a visszavonuló honvédeknek még nagyobb rendetlenségbe hozta, a kik most már futással kerestek menedéket Csikszereda

felé, miközben az ellenséges lovasság sokakat lekaszabolt és foglyul ejtett közülük.

Ugyane napon és nem kevésbé százalomra méltóan végződött az Olt völgyét Bükszádnál elzárni akaró magyar csapatok erőlködése is. *Gaál* rendelkezésre álló csapatjait itt Bükszád helységétől délre, az utat keresztező patak előtt, az igen meredek lejtű sziklafalak által határolt völgyaljban állította fel.

Augusztus 1-én hajnalban *Coppet*, mielőtt előnyomulását tovább folytatta volna, előbb szemrevételezésre indult a magyarok állása felé, mely alkalommal arról győződött meg, miszerint az tisztán arctámadással be nem vehető. Ennélfogva az országuton az ellenség foglalkoztatása céljából csupán a Tursky-ezred 3-ik zászlóalját, 4 gránátos és 3 lovas századot ütegeivel együtt és e mögött az általános tartalékot hagyta az országuton előnyomulóban, míg a száz vadász zászlóalját és a Leiningen ezred 3-ik zászlóalját az ellenség bal-, a Tursky ezred tartalék zászlóalját 1 osztály oláh határőrrel pedig az ellenség jobb oldalának megkerülésére rendelte ki a sziklacsúcos magaslatokon keresztül. Ezen oldaloszlopok veszélyes menete alatt az arczcsoport csak foglalkoztatólag, majdnem kizárólag tüzértűzzel működött.

Miután *Gaál* még idejekorán vette észre a megkerülésre rendelt oszlopok előnyomulását, hadával a patak mögé, melynek hidját elromboltatta, húzódott vissza. Erre *Coppet* összes csapatjait ismét a völgyben gyülekeztette és az elrombolt hid helyreállításához fogott. Midőn ez végre délután 4 óra tájban elkészült és a császári csapatok azon átkelni próbálkoztak, *Gaál* ellentámadásba ment át, minek folytán *Coppet*, csapatjait visszarendelve, máris azon gondolatlalt foglalkozott, miszerint az napra beszünteti hadának további hiábavalónak látszó erőlködését és azt éjjelre közelfekvő előnyös állásba helyezi el.

Ez időtájt azonban vette *Gaál* a hirt kásonujfalusi oszlopának visszavéretéséről, minek folytán ő is rögtön félbeszakította a harcot s megkezdte hátrálását, mely az ellenség üldöző utánnyomulása folytán csakhamar futássá fajult, mely alkalommal 30 foglyon kívül mindhét löveg, az összes lőszer és 60 podgyászszekér az ellenség kezébe került.

Augusztus 3-án *Clam-Gallas*, anélkül, hogy ellentállásra talált volna, Csikszeredára vonult be s azonnal hozzáfogott a Székelyföld végleges lefegyverzéséhez.

A segesvári csata.

1849. július 31-én.

Moldvai eredménytelen vállalata után *Bem* Székely-Udvarhelyen át Marosvásárhelyre sietett, a hova július 28-án érkezett meg.

Itt hihetetlen gyorsasággal ismét 6000-nyi hadat szedett össze, mely részben a magával hozott csapatokból, részben *Damaszkin* alezredesnek Beszterce felől és *Papp* ezredesnek Szebenből Marosvásárhelyre vonult hadaiból telt ki.

További erősítésül *Gaál Sándornak* Csikszередánál álló hadát is a székelyudvarhelyi utra rendelte, melynek azonban, mint fentebb láttuk, előbb még az osztrák hadtesttel gyűlt meg a baja. Rendelkezésre álló maroknyi és már eddig is annyi megpróbáltatáson átesett seregével *Bem* nem csekélyebb feladatot tűzött ki maga elé, mint Nagyszebennek és a Vöröstorony szorosnak visszafoglalását.

Mihelyt *Lüders* hírért vette, hogy *Bem* moldvai vállalata után ismét Erdélybe tért vissza és hogy a magyarok Clammal szemben újból támadólag léptek fel, azonnal elhatározta, hogy rendelkezésre álló összes hadait Bem ellen összpontosítja, kire a Székelyföldön egy elhatározó csapást szándékozott mérni. E célból a közvetlen parancsnoksága alatt álló hadnak Segesváron át Udvarhelyre, *Grotenhjelm* hadoszlopának egyelőre Marosvásárhelyre, az osztrák hadtestnek s vele egyetértőleg az Ojtozi szoroson át betürendő *Dannenberg* hadoszlopának Csikszeredára s végül a Fogarasnál *Dyck* alatt visszahagyott csapatoknak Köhalmon (Reps) át kellett előnyomulnia, hogy aztán a szükséghez képest vagy az egyik, vagy a másik főoszlophoz csatlakozzék.

Clam-Gallas műveleteiről már megemlékeztünk, most tehát lássuk *Lüders* oszlopának további viselt dolgait. Szeben és a Vöröstorony szoros biztosítására *Lüders Hasford* altábornagy alatt 6 zászlóaljat, 4 kozák századot és 2 üteget hagyott hátra, a többi, 10 zászlóaljat, 8 lovas és 6 kozák századot és 32 löveget számláló haddal, melynek létszáma kerekén 12.000 főre tehető, július 24-én indult el Szebenből és 25-én Szelindeket (Stolzenburg), 26-án Nagy-Ekemezőt (Gross-Pröbstdorf), 27-én Szászvárost, 28-án pedig Segesvárt (Schässburg) érte el s itt egyelőre leginkább azon célból állapodott meg, hogy *Dycknek* kellő térnyerést engedjen.

Bem július 30-án indult el 5500 főnyi gyalogsággal, 500 huszárral és 12 ágyúval Marosvásárhelyről Székelykeresztúron át Udvarhely felé, a hol hadát a szándékolt hadművelethez még jobban kiegészíteni szándékozott. Miután azonban útközben *Lüders* közléstéről értesült, Székelykeresztúron Udvarhely helyett Segesvár felé tért le és így július 31-én délelőtt 10 órakor Ördögfalva (Teufelsdorf) és Szászfehéregyházánál (Weisskirchen) *Lüders* előcsapatjaira bukkant, melyeket nyomban visszaszorított Segesvár felé.

Lüders azon valóban meglepő hírre, hogy *Bem* megelőzi őt a támadásban, csapatjait azon feltételezés alatt, hogy Székelykeresztúr felől csak tüntetéssel leend dolga és hogy a főtámadás Marosvásárhelyről, honnan Bemet egyenes irányban Segesvár felé

előnyomulni vélte, fog bekövetkezni, — következőleg állította csatarendbe: 5 vadász zászlóaljat, 3 utász századot, 4 lovas és 3 kozák századot, továbbá 16 nehéz és 4 könnyű löveget a marosvásárhelyi út mindkét oldalán, e mellett 5 vadász zászlóaljat, 1 utász, 4 lovas és 3 kozák századot, továbbá 8 löveget Segesvár keleti kijáratánál a székelykeresztúri út mindkét oldalán. Ez utóbbi csoport kijelölt helyén részletesebben véve következőleg fejlődött: 3 tömegbe alakult zászlóalj az országút és a Nagy-Küküllő között, 1 zászlóalj az uttól jobbra a hegylejtőn, az ötödik zászlóalj végre tartalék gyanánt a város keleti kijáratánál; a tüzérség a középben, az összes lovasság pedig *Dimidow* tábornok parancsnoksága alatt a balszárny mögé, a Küküllő egyik nagy kanyarulatában vonult fel. Ezen keresztúri csoport fölötti parancsnokságot *Lüders Ivin* altábornoknak adta át, míg ő az általa fontosabbnak tartott marosvásárhelyi csoportnál tartózkodott.

Miután *Bem* az orosz előcsapatok visszaszorítása után az ellenséges haderőt csatarendbe állani látta, ő is felvonultatta a maga hadát, még pedig igen előnyös állásban. Jobb szárnya Fehéregyházára, a bal pedig egy igen meredek lejtű és tetején szintén megszállva tartott hegykúpra támaszkodott; a középhad ugyanezen hegy szelidebb lejtjén, az ütegek a jobb szárny és középhad előtt foglaltak állást.

Az ütközetet mindkét részről a tüzérség vezette be, mely csakhamar igen élénkké vált s a melynek folyamán *Skariatín* tábornok, *Lüders* vezérkari főnöke, már az első golyók egyikének esett áldozatul. *Bem* törekvése már kezdettől fogva az ellenség jobb szárnyának átkarolására irányult s egy ízben már sikerült is egy honvéd zászlóaljnak az ezen szárny által megszállva tartott magaslatra feljutni, de ezt *Ivin* a tartalékból kirendelt erősítések segítségével ismét visszavetette.

Ennek megtörténte után a kivált tüzérségi tűz által táplált harc döntő eredmény nélkül hullámozott ide-ide, mig nem délutáni 2 óra tájban egyszerre hatalmas fordulat állott be a dolgok állásában; ekkor tért ugyanis vissza a Marosvásárhely irányában kiküldött járőr azon jelentéssel, hogy arrafelé ellenséges csapatoknak sehol még nyomát sem látta. Erre *Lüders* a marosvásárhelyi harc csoport fölötti parancsnokságot *Engelhardt* tábornoknak átadva, ő maga, az egyidejűleg magával vitt 2 zászlóaljjal és 1 üteggel együtt a már harcban álló csoporthoz sietett s annak harc körletén belül az országút mentén mindenekelőtt a magával hozott üteget vonultatta fel és az ekként fokozott tüzértűz alatt 2 zászlóaljat a középben, egyet pedig a jobboldali erdős magaslatokon állított ujonnan harcba, mely utóbbi ellen *Bem* újabb ellentámadást kísérelt meg, de eredménytelenül. Miután időközben *Bem* tüzérsége is leküzdett hatalmasabb ellenfele által, *Lüders* eldöntő tényezőül *Dimidow* tábornok

alatt álló lovasságának adott parancsot a közbevágásra, melyhez egyidejűleg 2 löveg is csatlakozott. A megindult lovas lökem első sorban a Fehéregyházánál a magyar jobb szárny fedezésére felállított 2 huszár századot találta, melyek a több mint háromszoros túlerővel szemben nem sokáig tarthatták magukat. Az ellenséges lovas tömeg ezután a szintén közelben, Fehéregyháza mellett a jobb szárnyon álló honvéd zászlóaljnak vette irányát, mely legott négyyszöget alakított. Ez ellen *Dimidow* első sorban 2 ágyút vonultatta fel s csak miután ezeknek kartácsúze a honvédek sorában a rendet felbontotta, indította ellenük vérszomjas lovasait, a kik részint a helyszínén, részint futásközben csaknem az egész zászlóaljat felkoncizolták.

Erre az ujonnan összeszedett huszárok még egyszer szerencsét próbálnak, elszántan nekivágva az ellenséges túlerőnek, fáradozásuk azonban hiábavalónak bizonyul. A jobb szárnyon beállott zürzavar és rendetlenség mihamar átterjed *Bem* derékhadára is és így már mi sem állhatta útját az egész magyar had általános futásának, miközben azt a kozákok és dsidások egészen Ördögfalváig üldözték. *Bem* maga is megsebesült és igen közel járt az elfogatáshoz, miután menekülése közben süppedékes helyre jutván, ott ragadt lovastúl s csak az utána kutató huszárok mentették meg kellemetlen és veszélyes helyzetéből. Ugyane csatában látták végleges eltűnése előtt utoljára szabadságharcunk lánglelkű lantosát, *Petőfi Sándort* is, mint rendesen legelsőnek a küzdők sorában. Hogy hazájáért hön lángoló szíve hamvai hol és melyik sirhant alatt porladoznak, azt még most is — és talán örökre — titok fátyola fedi.

Bem vert hadának roncsaival Marosvásárhely felé tartott, a hova augusztus 2-án érkezett meg; július 31-iki vesztesége állítólag 1300 halottra és sebesültre rúgott s azonkinül 8 ágyú és 2 zászló, nagymennyiségű lőszer, az összes társzekerek, köztük *Bem* málhako-csijával, melyben sok fontos iromány is volt, mind az ellenség kezébe kerültek. Az orosz veszteség halottakban, Skariatin tábornokon kívül, 41 ember; sebesültekben 205 ember, köztük 7 tisz.

Dyck tábornok időközben vett utasításához képest 6 zászlóaljból, 3 kozák századból és 12 lövegből álló hadoszlopával Fogarásról Kóhalom (Reps) felé menetelve, ezen város előtt Garádnál (Stein) július 30-án egy erősebb magyar különítményre bukkant, melyet, miután rövid ütközet után visszavonulásra kényszerítette, egészen Homoródig üldözött, miközben 2 halottat és 12 sebesültet, az ellenség pedig 15 embert veszített. Homoródról másnap Kóhalomra visszatérve, vette *Dyck* a hirt a segesvári csatáról, minek folytán haladék nélkül ő is oda sietett, úgy hogy már augusztus 1-én egyesülhetett Segesváron Lüderssel. Ez utóbbi azon hiszemben, hogy *Bem* vert hadával a Csiknek vette útját, augusztus 2-án

hadával Székely-Keresztúrig nyomult előre. *Grotenhjelmnek* pedig egyidejűleg parancsot küldött, miszerint hadoszlopával minél előbb Marosvásárhelyre vonuljon. Székely-Keresztúron tudta meg *Lüders*, miszerint *Clam* altábornagy már Csíkszereda felé jár s hogy Bem nem idefelé, hanem Marosvásárhelyre vonult vissza s így ő is irányt változtatva, augusztus 3-án Erdő-Szent-Györgyre menetelt, hogy *Grotenhjelm*mel egyesülve mindenekelőtt Marosvásárhelyt ejtse birtokába, azután pedig Gyulafehérvár és Kolozsvár felé nyomuljon előre. Útközben Marosvásárhely felé tudta meg *Lüders*, miszerint *Bem* az augusztus 1-éről 2-ikára hajló éjjel Marosvásárhelyt is elhagyta és Gálfalvára menetelt, a hova augusztus 4-ikére *Kemény Farkas*t is berendelte 4000 főnyi gyalogságával, 300 huszárával és 12 lövegével Kolozsvárról, hogy aztán avval együtt Szeben visszavételére induljon. *Lüders* ezen hirre elhatározta, hogy Bemet nyomon követi és ha előbb nem, Szebennél újból csatára kényszeríti.

Mielőtt a főparancsnokok ezen újabb összeesapását ecsetelnők, szükségesnek látjuk a Gyulafehérvár és annak tőszomszédságában közbeesőleg történt eseményeket röviden felemlíteni.

Gyulafehérvár ostromának folytatása, továbbá az augusztus 1-én vívott szerdahelyi és szászsebesi ütközetek.

Gyulafehérvár ostromának vezetését április második felében *Kemény* ezredestől *Stein* ezredes vette át*), a ki azonban egészen június elejéig ostromszerek hiányában csupán csak a várnak gyenge körülzárására szorítkozott, sőt még június nagyobb részében is *Stein* tevékenysége mindössze abból állott, hogy a várat héba-hóba bombáztatta, de ezt sem valami kiváló eredménnyel.

Annál nagyobb tevékenységet fejtett ki a vár parancsnoka, *August* ezredes, a ki gyakori kitörései által újból és újból helyreállította az összeköttetést a közelben tanyázó oláh népfölkeléssel és annak révén nemcsak élelmi szerek, hanem még erősítések birtokába is jutott. Így többek között május 6-án *Munzath* főhadnagy tört ki a várból egy kisebb osztag élén és 17-én 700 főnyi és 2 hegyi löveggel ellátott oláh fölkelő csapattal tért vissza a várba. Ugyanezen főhadnagy május 26-án a magával hozott fölkelőkkel együtt megismételte kitörését és ismét szerencsésen jutott vissza a várba. Június 2-án hajnalban egy újabb kitöréssel egyidejűleg *Janku* oláh csapatvezér a körülzáró hadtestet Saárd- és Kisfaludnál hátban támadta meg és egyidejűleg a tövisi magyar őrsöt is széjjelugrasztotta.

Ezen úgyszólván kifogyhatlan vállalatokkal szemben *Stein* csak június második felében kezdett nagyobb erélyt kifejteni. Így június 20. és 22-ike között maros-portusi vonalát megerősítván, ju-

*) Lásd ezen kötet 25. oldalán.

nius 24-én megkezdte az Akasztófahegyen felállított ütegeiből a bombázást, mely reggel 5 órától délig szünet nélkül folyt. Ez alkalmával a püspöki palota, a székesegyház s ezenfelül az erős szél következtében a város nagy része a lángok martaléka lőn. Ezen pusztító tüzvész közben *Stein* néhány századdal a Város nevű elővárost rohantatta meg, minek azonban semminemű eredménye sem lett.

A bombázás beszüntetése után *Stein* a vár parancsnokát becsülettel való megadásra hívta fel, de ez azt felelte, hogy semhogy meghódolna, inkább a vár romjai alá temetteti magát. Erre *Stein* 25-én egész nap, 26-án és 27-én pedig néhány órán át folytatta a bombázást, míg végre lőszerkészlete teljesen elfogyott. Ezután a körülzároló had tevékenysége, mely a formaszerinti ostromhoz ostromszerek hiányában még csak hozzá sem foghatott, csakis megfigyelésre szorítkozott.

Julius 9-én *August* 5 századdal újabb kirohanást eszközöltetett a Város nevű elővároson át, melyből a magyarok érzékeny veszteség mellett kiszorítottak. Végre julius 25-én *Stein*, miután a legutóbbi napokban még néhány sikertelen rohamot intézett a vár ellen, végleg felhagyott annak körülzárolásával. Ezen elhatározása a *Bemtől* vett utasításon alapult, a ki Szeben elestének hírére parancsot küldött Steinnak, miszerint Szebent lehetőleg visszafoglalni iparkodjék, ha pedig ez nem sikerülne, legalább lekötve tartsa az ottani orosz hadakat. *Stein* 4000 főnyi hadtestét julius 25-én a vár radjai magaslatokon vonta össze, a hol *Forró* ezredes hadoszlopa is hozzája csatlakozott. Innen elővédjét utóbb említett ezredes parancsnoksága alatt julius 26-án Szászsebesen (Mühlbach) át Konczáig tolta előre, míg zöme Kellnek és Kútfalva megszállása mellett kissé hátrább, Szászsebes előtt állott fel. Ezen állásban *Stein* a Bánságból erősítésére utnak indított osztagokat akarta bevárni, hogy aztán Nagyszeben ellen támadólag léphessen fel.

Csakhogy ebben *Hasford* megelőzte őt, a ki julius 31-én 4 zászlóaljjal, 2 kozák századdal és 8 löveggel Szerdahely felé indult, honnan augusztus 1-én hajnalban *Stein* állását megtámadta. 2 óráig tartó bevezető ágyúharc után *Hasford* gyalogságát arcban, kozákjait pedig a magyarok oldala ellen indította döntő támadásra. Ez utóbbiak eleinte makacs ellentállást fejtettek ki, de miután nezét vették, miszerint Gyulafehérvár őrségének egy része Szászsebes felől hátba fogja őket, hátrálni kezdettek, ami csakhamar általános futássá fajult, úgy hogy üldözés közben 3 ágyú, 5 lőszerkészér, 15 társzekér és 300 vágómarha ellenséges kézre került; az emberanyagban szenvedett kár 200 halottra és 1200 fogolyra rúgott; az egész magyar had annyira széjjelmált, hogy *Steinnak* Kossuthhoz intézett jelentése szerint 24 gyalog századból mindössze 1½ század maradt együtt. Az oroszok vesztesége állítólag csak 17 halottra és 47 sebesülte rúgott.

Miután *Hasford* egy mértföldnyire Szászsebes előtt a további üldözést beszüntette, a Gyulafehérvárból kirohant osztag pedig szintén visszavonult, *Stein* hozzáláthatott csapatroncsainak összeszedéséhez. *Hasford* augusztus 2-án Nagyszebenbe tért vissza, a hol nemsokára újból teendője akadt.

Nagyszeben bevétele Bem által.

1849. augusztus 5-én.

Fentebb említettük már, miszerint *Bem* segesvári veresége után szinte hihetetlen gyorsasággal újból egy tekintélyes had élére küzdötte fel magát, a melylyel nem, a mint a legtöbb vele egykorú hadvezér tette volna, az amugy is túlnyomó ellenségnek passive ellentállni iparkodott, hanem ellenkezőleg ő lépett fel ismét támadólag egy ellenfelei által még csak nem is sejtett irányban, Nagyszeben felé! Képzeltetni mily nagy lehetett *Lüders* ámulata, midőn augusztus 4-én Erdő-Szent-Györgyön *Grotenhjelmtől* a szinte hihetetlennek látszó hirt vette, miszerint előtte való nap Marosvásárhelyt kardcsapás nélkül vehette be, miután *Bem* az említett várost már 2-ikán odahagyta és most már 7—8000-nyi haddal és 17 löveggel Medgyes tájékán jár. Ezen tudósítás folytán *Lüders* a magyar fővezér feltartóztatlan követésére határozta el magát, mi czélból 500 kozákját már 4-ikéről 5-ikére hajló éjjel utnak indította Medgyes felé, a hol azok 5-ike folyamán Bemnek egyik hátvéd osztagára bukkantak. Csakhogy ugyanekkor *Bem* már le is számolt a Szebennél álló orosz hadoszloppal.

Hasford Bem közeledésének hírére összes betegeit, podgyászát és a foglyokat megfelelő fedezet alatt a Vöröstorony szorosba küldte, míg ő 6 zászlóalj, 2 lovas század és 10 lövegből álló hadával Nagyszebentől északra helyezkedett készenlétbe.

Bem a magával hozott és a *Stein* hadtestéből hozzája csatlakozott erőkkal együtt körülbelül 14 zászlóalj, 8 huszár század és 20 löveg felett rendelkezett. Ezekkel augusztus 5-én déltájban *Hasford* állásához lőtávolságra érve, azonnal erős ágyúzással nyitotta meg az ütközetet. *Hasford* egy ideig tartotta magát, de midőn egy huszár osztag jobb oldalát kezdé fenyegetni, bal oldala felé pedig Szerdahely felől szintén egy erősebb osztag mutatkozott, kénytelennek érezte magát a városba visszahúzódni, melynek körletén belül gyilkos utcái harc kezletkezett, de ennek is csakhamar az lett a vége, hogy az oroszok a várost föladvá, Talmácsra húzódtak vissza, miközben Bem Vesztenyig üldöztette őket.

Az 5 órai gyilkos harcban az oroszok halottakban 1 törzstisztet és 77 főnyi legénységet, sebesültekben 1 törzs-, 12 főtsztest és 238 főnyi legénységet, eltűntekben pedig 35 embert, összesen

tehát 14 tisztet és 350 főnyi legénységet vesztek. A magyarok vesztesége: 200 halott és sebesült.

Hasforddal szemben Bem Vesztenynél Forró ezredet hagyta hátra, kinek az ellenséget a Vöröstorony szoroson át oláh földre kellett volna kiszorítania, míg Bem Nagyszeben tájékán rendezte csapatjait, hogy legközelebb az utána nyomuló Lüderssel szállhasson szembe. E célból Steint is magához rendelte még meglevő csapatrészeivel, ez azonban nem érkezett be kellő időre.

A nagy-csúri csata.

1849. augusztus 6-án.

Lüders augusztus 5-én Nagy-Selyket érte el, honnan elővédjét már a következő éj folyamán a nagy-szelindeki magaslatokra toltta előre. Augusztus 6-án reggel 7 órakor az *Engelhardt* alatt álló elővéd és az ezen felül előretolva volt kozákok és egy dsidás ezred a Nagy-Csúrtól északra fekvő magaslatokat szállotta meg. Ezzel szemben Bem 6—8 zászlóaljjal, 8 lovas századdal és 18 löveggel az említett helységtől délre fekvő magaslatokon vonult fel,*) hadának fenmaradó részét pedig részint Nagyszebenben hagyta tartálékul, részint a Vesztenynél Hasforddal szemben állva maradt *Forrónak* bocsátotta volt rendelkezésre.

Miután reggeli 8 $\frac{1}{2}$ óra tájban a *Dyck* tábornok által vezetett orosz főcsapat is beérkezett Nagy-Csúr előtt, Lüders összes hadait következőleg állította csatarendbe: A középen, az országút mentén, 4 zászlóalj, 2 osztály dsidás és 6 löveg; a bal szárnyon 2 zászlóalj, 2 kozák század és $\frac{1}{2}$ hatfontos üteg; a jobb szárnyon 2 osztály dsidás, 3 kozák század és 2 lov. ágyú foglalt állást; a hadak fenmaradó része — 6 zászlóalj és 18 ágyú — *Dyck* tábornok parancsnoksága alatt második harcsvonal gyanánt az országút mentén állott fel.

Még mielőtt Lüders felvonulását befejezte volna, Bem az előreküldött lovas rajláncz leple alatt tüzéségét vonultatta fel és ennek rövid ideig tartó bevezető tüze után az egyik, majd a másik orosz szárny átkarolását kísérelte meg, de eredménytelenül. Erre Lüders ütegeinek folytonosan tartó hatásos tüze alatt a középen álló 4 dsidás századot 2 lov. ágyúval saját jobb szárnyára a Nagy-Csúrtól nyugatra fekvő magaslat mögé rendelte, balszárnyon álló egyik zászlóaljának pedig parancsot adott, miszerint a helységen át az ellenséges jobb szárnyat támadja meg. Ez utóbbinak tényleg sikerült a helységtől délre fekvő Öreghegy (Alter B.) keleti lejtjén levő

*) A terepet lásd az I. kötethez csatolt szelindeki és vizaknai csatavázlaton.

szőlőket hatalmába ejteni, és már éppen tovább akart indulni az említett magaslat koronája felé, midőn *Bem* két zászlóaljat és 2 löveget ellentámadásra rendelt ki ellene. De alig hogy ez folyamatba került, az orosz jobb szárnyra rendelt dsidások rejtekükből előretörve, az elibük állt huszár osztagot hamarosan visszavetik s azután *Bem* bal szárny gyalogságára vetik magukat, mely a váratlan támadás folytán rendetlenségbe jut, sőt nemsokára futni is kezdett. Ennek folytán *Bemnek* az Öreghegyen álló és bal felől most már védtelenné vált közepe is ingadozni kezd, amit a szemben álló orosz derékhad a magyar ütegek heves tüzelése daczára igen ügyesen általános támadásba való átmenetre használ fel. E közben a dsidások *Schewits* ezredesük által még tovább előre vezetve, az egyik zászlóalj-négyszögre vetik magukat s miután azt széjjelrebbenteniök sikerül, a közelben álló 4 magyar ágyút birtokukba ejtik. *Bemnek* a csatarend újbóli helyreállítását célzó törekvése ily körülmények között hiábavalónak bizonyult és felbomlott hada hanyatt-homlok rohant vissza Nagyszeben felé, a honnan azonban, hogy *Hasford* állására való tekintettel a teljes megsemmisülést kikerülje, gyorsan nyugati irányban Szászsebes felé kellett eltéríteni, a mi az ellenség üldözése daczára sikerült is neki, bár e közben állítólag 10 löveg és mintegy 1000 foglyul esett embere az oroszok kezébe került.

Hasford, mihelyt a Szeben előtti ágyúdörgést meghallotta, ő is támadólag lépett fel *Forró* ellen, a ki egy ideig védte magát; mihelyt azonban *Bem* visszavonulását megtudta, ő is a szászsebesi útra vonult vissza, a hol aztán *Bem* futó hadához csatlakozott. A magyarok egész napi vesztesége 600 halottra, 500 sebesültre és 1200 foglyul esettre rúgott, ezenkívül 14 ágyú, több lőszer- és társzekér, utóbbiak között ismét *Bem* podgyázkocsija is, ellenséges kézre került. Az oroszok állítólag mindössze 24 halottat és 50 sebesültet vesztek. *Bem* mint rendesen, most is az utolsók egyike volt a hátrálásnál és ismét csak kevés híja volt, hogy foglyul nem esett. Szászsebesre érve, seregének roncsai fölött *Steinnak* adta át a parancsnokságot, ő maga pedig a kormányzótól vett rendelet értelmében Temesvárra sietett, hogy ott az összes magyar haderők felett a főparancsnokságot átvégye.

Ily siralmasan ért véget *Bem* apónak érdekes és tanulságos részletekben felette gazdag és kivált műveleteinek merész koncepcziójánál fogva valóban bámulatos hadvezéri tevékenysége, mely előtt nemcsak a hazai, hanem még az idegen katonai irodalom is kalapot emel. *)

*) Igy többek között *Raming* művének egyik helyén *Bem*-ről és működéséről következőleg emlékszik meg: „Man muss in der That den Kriegszügen dieses Führers volle Gerechtigkeit widerfahren lassen. Mit einer kleinen Macht wenig disciplinirter Truppen, die ihm nach Abschlag des Belagerungskorps von Karlsburg und der im Motzenland stehenden Streit-

kräfte, und nach so vielen erlittenen Schlägen und Verlusten noch bleibt, — umrungen von überlegenen Streitkräften, und auf einen sich täglich mehr verengenden Raum gedrängt, erscheint dieser kriegserfahrene Führer stets zur rechten Zeit und auf dem entscheidenden Punkte, um durch seine Gegenwart und durch sein Beispiel die Truppen zu ermuthigen, und den jedenfalls ungleichen Kampf mit einer Hartnäckigkeit und Geschicklichkeit in die Länge fortzuführen, wie es nur in diesem von vielen guten Strassen durchkreuzten Gebirgsland möglich ist. Er weiss den Vortheil seiner inneren Lage vortrefflich zu nützen und bringt — unterstützt durch die besondere Beweglichkeit seiner Truppen — auf jedem bedrohten Punkte, wenn auch keine überlegene, doch genügende Kraft zusammen, um bei den Vortheilen des gebirgigen Terrains den Kampf aufnehmen und den Angreifer bald hier, bald dort aufhalten zu können. Durch diese geschickten und raschen Manöver vervielfältigt er gleichsam seine Streitkräfte und wagt mehrmals sogar entscheidende Schläge. So oft ihm auch das Glück und das Verhältniss der Streitkräfte ungünstig sind, stets weiss er sich einer vollständigen Niederlage zu rechter Zeit zu entziehen, bewirkt manchmal sogar seinen Rückzug nach einer oder der anderen Flanke, um den Sieger binnen Kurzem neuerdings zu bedrohen. Unerwartet und kühn erscheint er immer wieder, wo man ihn vernichtet glaubt, und kommt nicht selten dem ihm zuge-dachten Angriff überraschend entgegen.“

HARMINCZHATODIK FEJEZET.

Az orosz főszereg folytatólagos hadműveletei. Görgey elvonulása Komárom alól; a váci csata. Perczel műveletei az orosz főszereg oldala ellen; a turai ütközet. Végül Görgey seregének további visszavonulása a Felső-Tiszához s innen Nagyváradon át Arad felé; orosz ellenhatás: a debreczeni csata.

1849. július elejétől augusztus közepéig.

Az orosz főszereg, miután fáradalmait Miskolczon kipihente és magát élelmi szerekkel kellően ellátta, a Debreczen felé kiküldönitve volt IV. hadtest pedig már szintén közel volt ahoz, hogy újból a sereg zöméhez csatlakozzék, és mivel végre a kolera is szünőfélben volt már, — ismét komolyan hozzá láthatott az időlegesen félbeszakított hadműveletek folytatásához. A nagy távolságnál fogva, mely a további előnyomulás alkalmával a működő sereg és annak hadműveleti alapja, Gácsország között keletkezett, egyrészt ennek, nemkülönben a sereg hátában ellenséges területen fekvő hadtápkörletnek gondos biztosítását tette szükségessé. E végből a dragonyos hadtestével még orosz területen, de Gácsország határán álló *Schabelszky* tábornok*) július elején parancsot kapott, miszerint haladéktalanul vonuljon be Gácsországba, az addig ottan álló báró *Osten-Sacken* tábornok pedig,**) kinek Strynél összpontosult csapatjai időközben 8 zászlóaljra, 12 lovas- és 4 kozák századra és 32 lövegre szaporodtak fel, utasítást nyert, miszerint Dukla, Bártfa, Eperjes és Kassán át Miskolczra meneteljen és onnan gondoskodjék a sereg hátának és élelmezésének kellő biztosításáról. Az ezen célra eddig alkalmazott *Selvan* különítmény***) egyidejűleg szintén parancsnoksága alá helyzetetett. A vett parancsokhoz képest *Schabelszky* tábornok egyik hadosztálya már július 8-án vonult be Lemberg környékére, melyet később a másik hadosztály is követett,

*) Lásd ezen kötet 46. oldalán.

**) Lásd ezen kötet 38. oldalán.

***) Lásd ezen kötet 116. oldalán.

ellenben *Osten-Sacken* különítménye csak július 12-én hagyta el Stryt s így annak beérkeztéig a Miskolczi főszázados főszerege állományából utóbbemlített városban *Roth* tábornok parancsnoksága alatt 1 orosz gyalog ezred, 1 osztrák zászlóalj, 2 század dsidás, $\frac{1}{2}$ század kozák és 6 löveg maradt vissza. Ezen különítménynek egyszersmind a Miskolczi maradék mintegy 2000 betegnek Kassára való elszállításáról is kellett gondoskodnia.

A sereg zöme július 6-án kezdte meg elvonulását Miskolczi-ról s az annak élét képező III. hadtest (Rüdiger) a következő napon Mezőkövesdre ért, honnan *Chrulow* ezredes 2 dsidás és 1 kozák századdal Poroszló és Besenő irányában kémszemlére rendeltetett ki. Július 8-án a hadtest Szihalomig, 9-én Kápolnáig, ahol 1 napi pihenőt tartott, 11-én a zöm Gyöngyösig, az elővéd Hatvanig jutott, mely állásban újból 1 napi pihenőt tartott s a honnan *gróf Adlerberg* százados 2 kozák századdal Pestre küldetett, hogy az összeköttetést az osztrák főszereggel helyreállítsa; azonfelül *Stankovitz* ezredesnek 2 dsidás századdal Wisockit kellett szemmel tartania, mi célból egyik századját Árokszállásra, másikat Fénsszarura rendelte ki.

A II. hadtest (*Kuprianow*) és a főhadiszállás július 9-én Ábrányra, 10-én Mezőkövesdre, 11-én Kápolnára, 12-én Gyöngyöstre vonult; itt vette *Paskiewits* Adlerbergtől az értesítést, hogy a fővárost elérve, ott *Wussin* őrnagy osztrák különítményére talált, továbbá, hogy a fővárosok megszállására egy egész osztrák hadtest van már utban Buda felé.)*

A IV. hadtest (*Tscheodajew*) mint tudjuk július 6-án indult el Debreczenből, 9-én Tokajt érte el, honnan útját folytatva, 12-én zömével Ábrányig, elővédével Mezőkövesdig jutott, de *Paskiewits* már a következő napon az összeköttetések és élelmező raktárak biztosítása céljából Miskolczi-ra rendelte vissza. Hatvanból *Paskiewits* július 12-én *Bébutow* tábornokot a muzulmann lovas ezredel és 2 század kaukazusi hegyi lakóval Vácra rendelte előre, mialatt a III. hadtest zöme a főhadiszállással július 13-án Hatvanba, a II. hadtest pedig a következő napon Hortra vonult.

Paskiewits eredetileg feltartóztatás nélkül Vácra át Komárom felé szándékozott előrenyomulni, de azon hirre, hogy a Közép-Tiszánál egy új magyar sereg van alakulóban, a IV. hadtestet Miskolczi-ról Kápolnára rendelte, egyébként pedig a seregnek további előnyomulását egyelőre beszüntette. Július 14-ike folyamán a herczeg *Bébutow*-tól Vácra, Haynautól Nagyigmándra és Ramberg altábornagyától Pestre azon egybehangzó hirt vette, miszerint *Görgey* a Duna bal partján elvonult seregével Komáromból s hogy alighanem Vácra át *Wisockival* egyesülni szándékozik. Erre *Pas-*

*) Lásd ezen kötet 100. oldalán.

kiewits még a 14-éről 15-ikére hajló éjjel következőleg intézkedett: A III. hadtestnek *Sass* altábornagy alatt 8 zászlóaljából, 10 lovas és 12 kozák századból, 1 árkász századból és 32 lövegből álló elővéde Gödöllőnél vesz felállítást, melyen *Görgey*nek, ha *Wisocki*-val egyesülni akar, okvetlenül át kell haladnia; a II. hadtest és a III-iknak zöme Aszódnál egyesül, hogy onnan aztán *Görgey* ellen vagy *Vác*z, vagy *Gödöllő* irányában támadólag nyomuljanak előre; a IV. hadtest már *Mezőkövesdnél* beszünteti előnyomulását, hogy azon esetre, ha *Görgey* észak felé térne ki, gyorsan elébe kerülhessen; a sereg vonata 5 zászlóalj, 1 lovas század, 25 kozák és 12 löveg fedezete alatt *Hatvanban* egyesül.

Paskiewits eddigi műveleteit a miskolc-hatvani vonalon mindennemű ellenséges behatáson kívül hajthatta végre, amennyiben *Wisocki* *Hatvanból**) július 6-án Czeglédre csapott át, hogy ott a X. hadtesttel egyesüljön, melyet *Kossuth* az említett városban részben újonnan felállított zászlóaljakból, részben a Tiszán túl szétszórót apró őrségi csapatokból a vele megint kibékült *Perczel Mór* vezérlete alatt alkotott.

Wisocki hadtestének Mészáros intézkedése szerint eredetileg *Hatvanból* *Vetter* bács-bánsági hadseregéhez kellett volna levonulnia, hogy evvel karöltve részt vegyen a *Jellachich* ellen tervezett döntő támadásban, nehogy ez a kormány jövődő székhelyét, Szegedet is hatalmába kerítse. Ámde *Kossuth* *Wisocki* hadtestét, midőn ez Nagy-Körösről a Bácska felé indulóban volt, *Tscheodajew* debreczeni műveleteinek hírére a fővezér tudta nélkül visszahívatta déli utjából és úgy ezt, valamint a Tiszán túl levő valamennyi hadakat *Perczel* parancsnoksága alá helyezte, hogy ez azokkal *Tscheodajew* további előnyomulásának útját állja. E célból *Perczel* hadának elővéde már át is kelt a Tisza balpartjára, és Török Szent-Miklóson át Kis-Ujszállásig jutott, de miután híre érkezett, hogy az orosz hadtest július 6-án már odahagyta Debreczent, *Perczel* is a Tisza jobb partjára rendelte vissza előhadát.

*Kossuth*nak a fővezérség tudta nélkül kiadott rendelkezéseiből és egyáltalában beavatkozásából hadműveleti dolgokba, közte és a kétéfű vezénylet, Mészáros-Dembinski között július 9-én Szolnokon heves vita keletkezett; ennek hatása alatt irta a kormányzó ugyanaznapról kelt s más helyütt már teljtartalmúlag közölt Bemhez intézett levelét, melyben a fővezérséget ez utóbbinak ajánlotta fel.***) Úgy a fővezéri kérdésre, valamint *Perczel* műveleteire az orosz fősereg oldala ellen később újból visszatérünk, előbb azonban hadd tárgyaljuk le az utóbbinak *Görgeyvel* keletkezett összeközlését.

*) Lásd ezen kötet 114. oldalán.

**) Lásd ezen kötet 152. oldalán.

A vácsi ütközet.

1849. július 15-én.

A balul végződött komáromi második csata, melynek lefolyását *Görgey* a vár sánczairól szemlélte, ez utóbbit arról győződttette meg, miszerint a parancsnoksága alatt álló sereg képtelen az osztrákokon áttörni s hogy ennél fogva azon tervével, melynek sub rosa már a június 28-án a kormányhoz irt levelében, valamint a július 6-iki tanácskozások alkalmával is*) kifejezést adott, hogy t. i. serege számára a hadi színhelyet a többi seregrészekről elváltan és a kormánytól függetlenül a dunántúli vidékre teszi át, fel kell hagynia. E helyett csak kettő között maradt a választás: vagy az egész sereggel továbbra is Komáromnál megmaradni, mely esetben azonban az oroszok előnyomulása folytán annak mielőbbi teljes bekerítése előrelátható volt, — vagy pedig egy megfelelő résznek a várban való visszahagyása mellett, a többivel az ellenségtől még szabad irányban, a Duna balpartján elvonulni. A még a csata napján este megtartott haditanács az utóbbi mellett döntött s egyidejűleg határozatba ment, miszerint *Klapka* a II. és VIII. hadtesttel összesen 22 zászlóaljjal, 12 lovas századdal és a várágúkon felül még 18 tábori ágyúval, összesen mintegy 20.000 emberrel Komáromban maradjon, míg *Görgey* az I., III. és VII. hadtestet, valamint *Görgey Ármin* hadoszlopát, mely seregtestek állománya 35 zászlóaljat, 45 lovas századot és 140 löveget, összesen mintegy 27.000 embert számlálhatott, a déli sereggel leendő egyesülés végett a Duna balpartján vezesse el. Ehez képest *Görgey Ármin* hadoszlopa mint elővéd július 12-én esti 7 órakor indult el az elsánczolt táborból, hogy Bátorkeszire vonuljon. Ezt 8 órakor este az I. hadtest, 9 órakor a III. hadtest, éjfélutáni 2 órakor pedig a VII. hadtest követte.

Július 13-án este 6 órakor *Görgey Ármin* hadoszlopa és mögötte *Nagy Sándor* hadteste Bélán, Nánán és Kövesden át, a hol a Garamon, továbbá Helembán át, a hol az Ipolyon kelt át, Szobra folytatta útját; *Leiningen* hadteste éjfélkor, *Pöltenbergé* pedig 14-én hajnali 5 órakor kelt utra, hogy ugyanazon vonalon haladva, Damásdra vonuljanak. Az eddigi menet, bár *Haynau* elég jókor értesült *Görgey* elvonulásáról, mindennemű ellenséges behatáson kívül volt végrehajtható.

A menet további folytatására *Bayer* a következő hadintézkedést bocsátotta ki: „182. sz. A vezérkar főnökétől. A VII. hadtestnek helyben. Kelt Damásdon, július 14-én 1849. Este 8½ órakor. Mind a három hadtest folytatja menetét Vác felé. Ennek oly módon kell történni, hogy a csapatok minden pillanatban harczy

*) Lásd ezen kötet 86. és 96. oldalán.

sorba fejlődhessenek; miért is minden podgyásznak hátra kell maradni. Görgey szárnyaló csapatja és az I. hadtest, melyeknek egyidejűleg és a legteljesebb összhangzásban kell működniök s egymást támogatniök kell, még ma (14-én) este 9 órakor indulnak Szobbról Zebegényen és Nagy-Maroson át Kis-Marosra; nagyobb hézagokat tartanak az osztagok közt és a legnagyobb csöndben menetelnek. Kis-Maroson, a hova ők reggeli 2 óra tájban érnek, pihenő tartatik, és ha lehet, bor vagy pálinka osztatik ki a legénység közt. Reggeli 4 óra felé mind a két hadtest Verőczen át folytatja útját Vácra, a hol Hétkápolna mellett szállnak táborba, — arczczal Pestnek. A III. hadtest holnap, július 15-én reggeli 2 órakor — a VII. hadtest pedig reggeli 4 órakor indulnak harezi készütségben és valamennyi podgyász hátrahagyásával Mária-Nosztrán és Toronyán át Kis-Marosra s innen mind a két hadtest utáná megyen az I. hadtestnek Verőczen át Vácra, a hol a folyó hó 12-én kiadott hadintéző parancsban kitűzött táborhelyét foglalja el. Ha a III. hadtest menetközben ágyúzást hallana a Duna vagy Kis-Maros felől: akkor menetelét siettesse és az esetleg csapatjainkat szorongató ellenségnek oldalában jelenjen meg. Azontúl a megint előre törekvő I. hadtestiünket kövesse mint közvetlen tartaléka. A lőszer tartalékok illető hadtesteikkel együtt menetelnek; a lőszeri főtartalék közvetlenül a VII. hadtest után; s azután következnek mind a három hadtest élelem- és abrakszállító szekerei. A három hadtest összes podgyászos- és magánkocsijai holnap, július 15-én reggeli 9 órakor innen Mária-Nosztrának Toronyára mennek, a hol a főporkoláb Koch százados által együvé gyűjtetvén, bevárják a továbbindulás parancsát. Minthogy az élelmezési és abrakvivő, szekerek hátramaradnak a VII. hadtest mögött: annál fogva még ma este minden embert el kell látni egy napra való kenyérrel és minden lovas embert azonfelül a holnapra való lóadaggal. A hadoszlopok szerezenek megbízható kalauzokat. A főhadiszállás Mária-Nosztrán át Toronyára megyen és Vácra jön, mihelyt ez be lesz véve. Az őrsi és őrjárói szolgálat mai éjszakára a következő: A III. hadtest az Ipoly mentében lefelé s a Duna mentén Zebegény felé állítja ki az őrsöket és Zebegényen túl czirkáltat. A VII. hadtest az Ipoly partján fölfelé ezer lépésnyire Damásdon túl állit őrsöket; czirkálói pedig Mária-Nosztraig járnak. Bayer sk. ezredes.“

A menet intézkedésszerűen hajtatott végre és *Nagy Sándor* Görgey Ármin hadoszlopával az élen július 15-én korán reggel ért Vác elé, a honnan *Bébutow* gyenge különítményét csakhamar kiszorította. Ez utóbbi egy ideig a magyarok által üldöztetve, egészen Kis-Ujfaluig húzódott vissza; Nagy Sándor erre hadának zömével Hétkápolna közelében a Gombáspataknál foglalt állást, a *Bébutow* üldözéséről visszatért előcsapatokkal pedig a dukai hegyet

(a Duka és Sződ helységek közötti, részletes térképen Pokolvölgynek jelzett, akkoriban pedig a lakosság által Csöröghegynek nevezett magaslatot) szállotta meg.

Mihelyt *Rüdiger* Bébutow visszavonulásáról értesült, azonnal parancsot küldött *Sass* altábornagynak, miszerint gyalogságát Gödöllőnél hagyva, lovasságával és tüzérségével Vác irányában nyomuljon előre, *Bébutow* közvetlen támogatására pedig Kis-Ujfalú felé reggel 9 órakor *báró Offenberg* altábornagyot rendelte ki saját lovas hadosztályával és a 2. lovas hadosztály 1. dandárával.

Sass altábornagy a vett parancs betűszerinti teljesítése helyett tanácsosabbnak tartotta a parancsnoksága alatt álló egész elővéddel előrenyomulni, a melylyel déltájban Sződre ért. Amint ezt a dukai hegyen álló előőrscsapatok észrevették, *Nagy Sándor* a vett jelentésre gyorsan előrerendelte *Görgey Ármint* zömével a Gombás paták mentén elfoglalt állásából, hogy a dukai hegyet és az onnan Sződ felé húzódó szőlőket lehetőleg még az oroszok előtt erősebben megszállja; ámde mire az erősbitések a dukai hegy közelébe értek, a kozák rajok már leszorították onnan a magyar előcsapatokat s így *Görgey Ármin* harczolva Vác felé hátrált, a hol időközben *Nagy Sándor* a vasuti töltés mögött igen előnyös állást foglalt hadtestével. *Sass* támadása eleinte, bár a magyar tüzérség okozta áldozatok árán, de mégis előbbre jut, midőn azonban délután 3 órakor *Leiningen* is beérkezett hadtestével s Vácot megkerülve, a Törökhegy lejtjén az ellenség jobb oldala felé előnyomulni kezdett, *Sass* kénytelennek érezte magát további előnyomulását bezüntetni.

Ekkor érkezett *Offenberg* altábornagy a *Bébutow* különítménnyel a harc színhelyére s lovasságának egy részét nyomban támadásra rendelte a magyarok jobb szárnya ellen. *Nagy Sándor* az orosz lovas tömegek felfogására a Császár huszár ezredet rendelte előre, a mely azonban az óriási túlerőnek természetesen ellent nem állhatván, visszaveretett. Csakhogy most a magyarok földön álló tüzérsége keresztútba fogja az ellenséges lovas tömegeket, mire azok a további támadó előnyomulással szintén felhagyni kénytelenek. Ekközben *Rüdiger* is a csata színhelyére ér és a harczvonal jobbszárnyát 1 lovas ezred és 1 lov. üteg által, a bal szárnyat pedig 2 üteggel erősítette meg, egyébként azonban gyengesége érzetében minden komolyabb lépéstől tartózkodott. A magyar csapatok a megelőző erőltetett éjjeli menetek által szintén sokkal inkább ki voltak fáradva, semhogy még aznap komoly támadást kezdeményezhettek volna s így a felek mindegyike inkább csak estig tartó, de különben hatástalan ágyúzással iparkodott az ellenfélnek imponálni, a mikor is *Rüdiger* jobbnak látta csapatait a hatásos tűzkörletből visszavonni és csak a dukai hegyet és a sződi szőlőket hagyta továbbra is gyenge előcsapatok által megszállva.

Az oroszok e napon 80 halottat és 120 sebesültet vesztek s azonkívül tűzbe hozott ütegeik nagyobb részénél a lövegek fele le volt szerelve. A magyarok vesztesége ismeretlen.

A váci csata.

1849. július 17-én.

Paskiewitsnek, a ki különben Sass önkényes eljárása miatt, melylyel a sereg egy részét igen könnyen a megveretés eshetőségének tette ki, nagyon fel volt háborodva, a váci összeütközés hírére legelső gondját közelben rendelkezésre álló II. és III. hadtestének mielőbbi egyesítése képezte, minek színhelyéül Vác-Kis-Hartyánt jelölte ki. E czélból a csapatok egy része még július 15-ike folyamán Mácsáig nyomult előre, csakhogy a kijelölt összpontosítási helyet biztosan elérhessék; ámde a gyülekezés úgy látszik nem valami simán ment, mert július 16-án hajnali 3 órakor még csak a 7-ik hadosztály érte volt el Hartyánt, a 8-ik hadosztály 1-ső dandára pedig reggeli 8 órakor; ezt követte délelőtt 11 órakor a II. hadtest 4-ik gyalog hadosztálya és a 2-ik könnyű lovas hadosztály 2-ik dandára, délután fél 4 órakor pedig az 5-ik gyalog hadosztály. Ennek folytán *Paskiewits*, a ki már hajnal óta Hartyánnál időzött, hogy ott csapatjait beérkezésükhöz mérten csatarendbe állítsa, lemondott azon szándékáról, miszerint az ellenséget még az nap délután 4 órakor támadja meg és e helyett ennek végrehajtását július 17-ikére halasztotta el.

A magyarok részén július 15-én éjjel *Pöltenberg* is Vácra érkezett a sereg vonatával és a VII. hadtesttel, mely tartalék viszonyban a város mögött állott fel. E szerint most már *Görgey* serege együtt volt és feszült figyelemmel várta az ellenséges támadás kezdetét; miután azonban ez még a korai délutáni órákban sem következett be, *Görgey* délután 4 órakor Ármin fivérét hadoszlopával erőszakos kémszemlére szándékozott előre küldeni, meggyőződést szerzendő, vajjon az áttörés Gödöllő irányában lehetséges-e még. Még mielőtt azonban a kijelölt csapatok ezen kémszemléhez elindultak volna, hírt vette *Görgey*, miszerint Hartyánnál az oroszok zöme áll s hogy egy osztrák hadtest — ami azonban csak rémlátomás volt — útban van Pestről Vác felé. Ily körülmények között *Görgey* feladta a Gödöllő irányában való áttörés eszméjét és e helyett elhatározta, miszerint seregét az oroszok megkezdésével Balassa-Gyarmaton, Losonczon és Rima-Szombaton át a Felső-Tiszához vezeti, hogy onnan aztán Debreczen és Nagyváradon át kísérelje meg az egyesülést a déli seregrészekkel. Ez minden esetre merész eszme volt, de a fenforgó körülmények között az egyedüli és legjobb kibúvó a két oldalról fenyegető kelepcze karmai közül. A végrehajtás módozatainak megbeszélése végett *Görgey*

julius 16-án esti 7 órára az összes hadtestparancsnokokat, Ármin testvérét és vezérkari főnökét maga köré gyűjtötte s ez alkalommal sorshúzás döntése szerint *Leiningenre* hárult a feladat, hogy hadtestével a többi seregrészek elvonulását fedezze s a legközelebbi 24 óra alatt a hátvédet képezze. Megállapodás szerint a VII. hadtestnek a vonattal még aznap este 9 órakor, az I. hadtestnek 10 órakor, *Görgey Ármin* hadoszlopának éjféltor s legvégül, 17-én virradat előtt a III. hadtestnek kellett utra kelnie; a sereg elvonulásának leplezése céljából az I. és VII. hadtest, valamint *Görgey Ármin* hadoszlopa lovas előőrseinek hajnalig felállításukban kellett maradniok.

Az elvonulás a kijelölt időben kezdetét vette ugyan, de egy különös véletlen közbejátszása folytán nem a legsimábban folyt le. Amint ugyanis *Görgey* seregével Komáromot elhagyta, útközben több ezerre menő magánfogat csatlakozott hozzá, melyeknek tulajdonosai magukat otthon biztosaknak nem érezvén, az elvonuló sereg oltalma alá helyezték magukat. *Görgey* ez óriási kocsihalmazt július 15-én este Toronyánál szekérvárrá alakíttatta, a honnan annak 16-án este Nógrádon át a sereget megelőzőleg Vadkertre kellett menetelnie. Ámde 16-ika folyamán Toronyára azon hír érkezett be, miszerint az oroszok a megelőző napon Vácznál teljesen széterettek, ellenben Esztergomnál osztrák csapatok keltek át a Duna balpartjára. Oly nagy lett erre a riadalom a magánfogatok tulajdonosai között, hogy a szekérvár kevés idő múlva a felügyeletével megbízott vezérkari tiszttel együtt Vácz felé indult meg, melynek utcáit délutántól kezdve ezer meg ezer szekér lepte el. Ezek aztán annyira gátlólag hatottak a sereg elvonulására, hogy a kijelölt idő helyett 17-én hajnalig csak a VII. hadtest a vonattal és az I. hadtest egyrésze hagyhatta el Vácz környékét.

Ehez még egy másik félreértés is járult; *Nagy Sándor* ugyanis hadtestének elvonultával egyidejűleg kiállítva volt előőrseit is bevonta, a véletlen pedig úgy akarta, hogy a virradatkor kémszemlére kirendelt orosz lovasság éppen errefelé vette útját s így *Görgey Árminnak* még kint álló előőrseinek oldalába és hátába jutott. Ez utóbbiak maguk mögött ellenséget látván, szintén odahagyják állásukat és fejveszetten rohannak vissza, maguk körül mindenütt nagy rémületet keltve, részint Vácz utcáin keresztül, részint a helység és a vasuti töltés közötti téren. *Görgey Ármin* az ellenséges támadás hírére nyomban visszafordul a visszavonulást éppen megkezdett hadoszlopával s avval Hétkápolnánál újból állást foglal, honnan a támadásra indult lovasság ellen hatásos tüzértűzet fejt ki. Az adott jelre *Leiningen* is visszafordítja már elvonulófélben levő hadtestét, melynek egy része a Kálvária hegyről Duka irányában tör előre, másik része pedig a hadtestparancsnok személyes vezénylete alatt *Görgey Ármin* hadoszlopán segitendő, dél-

kelet, vagyis Hétkápolna felé vesz irányt. Ezen mozdulatot Görgey Árminnak a vasút mentén visszavonuló előőrsosztagai, orosz részről folyamatban levő megkerülő mozdulatnak vélik, minek folytán irányt változtatva, Vác déli főutczája felé menekülnek és az összes ott álló lovasságot és tüzérseget is magukkal ragadják. Ily körülmények között Görgey Ármín magára hagyott gyalogságát is visszavezetni kénytelen és pedig nem a már túltömött utcákon át, hanem a város és a Duna közötti téren.

Az ellenséges lovasság a magyarok körében beállott ezen zürzavart hamar felhasználja és merész elhatározással a városba nyomul, a hol pár pillanat alatt hatalmába ejtette az egyik menekülő lovas üteg 4 ágyúját, miközben az üteg parancsnoka, Voigt Vilmos százados is elesett. Ekkor azonban a Duna felől Görgey Ármín gyalogságának egy része, észak felől pedig *Leiningen* egyik zászlóalja hatol be a városba, mely csapatoknak az orosz dísadásokat, az elfoglaltak közül 3 ágyúnak visszavétele mellett, hamar visszaszorítani sikerül.

Ezalatt *Leiningen* hadtestének felével a támadó ellenséges lovasságot egészen a sződi szőlőig nyomta vissza, míg a hadtest másik fele a Dukánál és a dukai hegyen felvonult ellenséggel vette fel a harczot. Ez utóbbi irányban ugyanis *Kaufmann* tábornok nyomult előre *Rüdiger* hadtestének elővédével, a kit *Paskiewits* miután a hajnali kémszemle adatai nyomán azon meggyőződésre jutott, hogy Görgey már az éj folyamán megkezdte visszavonulását, a magyarok üldözésére rendelt ki. *Leiningen* hadteste a vele szemben harczhoz fejlődött túlerővel szemben lépésről lépésre vonult vissza Váczezal egyenlő magasságra, miközben *Görgeynek* ideje akadt, hogy a vonatnak és az I. hadtestnek még hátralevő részét is kellőleg hátravonultassa.

Ekközben *Görgey Ármín* hadoszlopával a váczi hegynek (K. Hermán h.) szőlővel beültetett délkeleti lejtőjén foglalt állást, hogy az oda visszavonuló III. hadtestet felvegye. Ez utóbbinak fele azután Görgey Ármintól jobbra a műút mindkét oldalán állott fel, másik fele pedig, miután maga mögött a Buki csárdától északra fekvő országúthidat fölégette, feltartóztatás nélkül Rétság alá vonult, hogy ott újból felvevő állást foglaljon. *Leiningen* és *Görgey Ármín* az előnyomuló oroszokkal szemben jó ideig sikerrel tartották a váczi hegy délkeleti lejtőjén elfoglalt hátvédállásukat, a midőn azonban az ellenség a harcztéren megjelent *Paskiewits* parancsára az elrombolt hid helyreállítása után ismét nagyobb tömegekben folytatta üldöző utánnomulását és a megszállott váczi hegygyel szemben egy zászlóaljat és tőle jobbra-balra egy-egy lovas ezredet az első harczvonalban, 2 zászlóaljat pedig a második harczvonalban vonultatott fel, *Leiningen* és *Görgey Ármín* elég jó rendben a III. hadtest másik felére, majd azzal együtt egészen Rétság mögé hú-

zódottak vissza, a hol a hármaskör országút-elágazás táján Pöltenberg vonultatta fel hadtestét igen előnyös állásban, a melyben egész késő éjjelig sikerrel tartotta magát *Rüdiger* ellenében. Az utóbb-
említett hátvédharcz alatt *Görgey* a sereg zömével Vadkertig foly-
tatta hátrálását, míg *Pöltenberg* a harc végleges elnémulása után
félútra Rétság és Vadkert között, a Kormos csárda közelében ütött
éjjeli tábornak.

Az orosz III. hadtest zöme e napon Rétságnál, a II. hadtest
Vácznál vonult éjjeli nyugalomra.

Az oroszok július 15-én és 17-én Vác előtt szenvedett vesz-
teségeiket következőleg tüntetik fel: halottakban 1 törzs-, 3 főtiszt
és 142 főnyi legénység; sebesültekben 2 törzs-, 24 főtiszt és 277
főnyi legénység; eltűntekben 1 tábori pap és 2 főtiszt. A magya-
rok vesztesége ismeretlen, de szintén eléggé jelentékeny lehetett.
Görgey fejsebe is az utóbbi napok izgalmi és fáradalmi folytán
annyira rosszabbra fordult, hogy néhány napig ismét minden mun-
kától távol kellett magát tartania s így 18-án kocsin Losoncra, a
hol intézkedést tett, hogy a vezérkari főnöki teendőkkel megbizni
szándékolt Ármán bátyjának amugy is megfogyott hadoszlopa a
három hadtest között felosztassék, 19-én pedig Rimaszombatba vitette
magát, a hol 21-én reggelig maradt.

A sereg zöme július 18-án hajnalban Balassa-Gyarmatra in-
dult s annak földözésére *Pöltenberg* hadtestével a Lókos patak men-
tén hátvédállást foglalt. Ezt *Rüdiger* az *Anrep* tábornok alatt 1 dsi-
dás és 1 huszár ezredből, 2 kozák ezredből és 1 könnyű lovas
ütegből alkotott elővéde által megtámadta, minek folytán *Pölten-
berg*, miután a sereg zömének kellő térnyerést engedett, harczolva
Balassa-Gyarmatra húzódott vissza. Innentől kezdve a hátvéd szol-
gálatot *Nagy Sándor* látta el hadtestével, a sereg többi része pedig
folytatta visszavonulását Ludányig, a hol táborba kellett volna
szállania.

Rüdiger hadteste zömével e napon Balassa-Gyarmatig, *Anrep*
pedig folytonos érintkezésben *Nagy Sándor*rral, a Drahi pusztáig
nyomult előre.

Nagy Sándor, miután a hugyagi Ipoly-hidat maga mögött el-
romboltatta, az Ipoly jobb partján fekvő magaslatokon Szécseny
Kovácsi—Kis Kér pusztá vonalában foglalt hátvédállást, de mi-
után ez által a Ludánynál táborozó sereget Szécseny irányából
kellőleg biztosítottak nem találta, *Bayer* ezredes a sereget még
tovább hátra, Rárosig vonultatta az Ipoly mögé, a hol az, miután
2 nap alatt megelőző harc után körülbelül 80 kilométernyi utat
tett meg, csak késő éjjel érkezett meg; *Nagy Sándor* a hátvéd
zömével a rárosi Ipoly-hidat, utócsapataival pedig Szakáll hely-
séget és a mögötte levő szorost szállotta meg. De még itt Rárosnál
sem leltek a kifáradt csapatok kellő nyugalmat, amennyiben a Sza-

káll körül álló előőrseket egy kozák csapat megjelenése annyira megriasztotta, hogy feladatukról teljesen megfeledkezve, vad futással menekültek vissza hadtestüknek a rárosi hidnál álló zömére. Az ekként keletkezett és úgyszólván mesterségesen szított vak láрма, hogy a kozákok jönnek, nemkülönben az ebből keletkezett zürzavar csakhamar az egész I. hadtestre, onnan pedig a többi hadakra is áterjedt, mely aztán a fáradt és pihenni vágyó szegény honvédeket már éjfél előtt fölverte nyugalmukból. Még jobban fokozták az izgalmat és rendetlenséget a még mindig a sereg körletében megtűrt menekülők keresztül-kasul robogó ezernyi szekerei, melyek a kozákok jövetelének hírére természetesen szintén kereket oldottak s még azon éjjel meg sem álltak Losonczig, a honnan aztán a seregtől különváltan indítottak a Tisza felé útnak.

A sereg július 19-én ért Losoncra s e napon már nyugodtabban menetelhetett, miután időközben az ellenség üldözésének hatályossága jóval alább csappant. Ennek oka abban rejlett, hogy *Perczel* serege *Tscheodajew* hadtestének Debreczenből való elvonulása után a Tisza balpartjára szándékolt műveleteit beszüntetve, Szolnok felől immár az orosz fősereg oldalában Gödöllő felé kezdett mozogni, minek folytán *Paskiewitsznak* főfigyelmét most már ezen irányba terelte át.

A herceg még július 17-én este Vácra tette át főhadiszállását, a hova időközben a II. hadtest is bevonult. A sereg vonata a váci műveletek alatt *Goginow* tábornok parancsnoksága alatt Hatvannál egyesült; miután azonban a herceg időközben *Perczel* mozdulatairól értesült, a vonatot nagyobb biztonság kedvéért Pestre irányította, utóbb pedig annak összpontosítása helyéül Aszódot jelölte ki és egyidejűleg a Rüdigertől vett azon hirre, miszerint Görgey nem mint eleinte vélte, Komáromra, hanem Losoncz felé húzódott vissza, elhatározta, hogy a közvetlen a parancsnoksága alatt álló II. és III. hadtestet Gyöngyös felé vezeti előre, hogy a középső uton haladva, szükség esetén úgy Perczellel, mint Görgeyvel szemben egyesült erővel léphessen fel. *Görgey* közvetlen üldözésére e szerint 18-ától kezdve mindössze 2 lovas-, 1 kozák század és 2 lov. löveg maradt *Chrulow* ezredes parancsnoksága alatt, a kit *Grabbe* tábornoknak kellett volna támogatni Szentkeresztről Losoncra irányított különítményével. Mivel azonban ez utóbbi előreláthatólag csak néhány nap múlva egyesülhetett Chrulow-val, addig is *Sass* altábornagynak kellett őt 2 lovas-, 1 kozák ezreddel és 8 lov. löveggel támogatólag követnie.

Grabbe, mint tudjuk, július 7-én Szent-Keresztre ért,*) honnan az erősítésére szánt 1. könnyű lovas hadosztály 1. dandárának, 1 vadász ezrednek és 2½ ütegnak, összesen 4 zászlóalj, 16 lovas

*) Lásd ezen kötet 117. oldalán.

század és 20 lövegnek beérkezte után és Görgeynek Vác alóli visszavonulásának hírére, — miután *Nossow* tábornok alatt a bányavárosok megszállására Zólyomban 1 zászlóaljat 2 löveggel, Rózsahegyen és Besztercebányán ugyanannyit, Selmeczen 1 zászlóaljat, $\frac{1}{2}$ lovas századot és 6 löveget és Szent Kereszten 1 zászlóaljat 12 löveggel hagyott hátra — a legrövidebb uton Balassa-Gyarmat felé indult el s július 19-én Szuhányba ért. Itt azonban arról értesült, miszerint Balassa-Gyarmat máris orosz csapatok kezében van s hogy *Görgey* már innen is elvonult Losonc felé. Ennek folytán *Grabbe* a helyett, hogy a legrövidebb uton iparkodott volna *Görgey* elé kerülni, előbb Zólyomra menetelt vissza, hogy aztán Vámosfalván át próbáljon szerencsét, de a nagy kerülő miatt természetesen elkésett s így *Paskiewits*től parancsot kapott, miszerint *Sass* altábornagy hadoszlopával egyesülten *Görgey*t Miskolcz felé kövesse. Ugyanide irányított különben a IV. hadtest is, melynek egyelőre Kápolnáról Mezőkövesdre kellett menetelnie s Miskolczra *Görgey* szemeltartása céljából csupán egy erősebb lovas elővédet volt előretolandó.

Bizonytalanságban a fölött; vajjon *Görgey* Miskolczról a Tisza bal partjára avagy Kassa felé veszi-e majd útját, *Paskiewits* mindkét eshetőségre nézve következőleg rendelkezett: *Selvan* tábornoknak parancsot küldött, miszerint azon esetre, ha *Görgey* csak apróbb portyázó különítményeket küldene Kassa felé, úgy azokat visszavetni iparkodják, ha pedig *Görgey* az egész sereggel odafelé tart, akkor *Selvan* a Gácsországból erősítésére már különben is Magyarországra berendelt *Osten-Sacken* tábornokra*) húzódják vissza. Akármelyik irányban hagyná is el *Görgey* Miskolczot, a IV. hadtestnek a Miskolczon *Roth* tábornok parancsnoksága alatt visszahagyott csapatokkal egyesülten az elvonuló magyar hadat azonnal meg kellett támadnia és pedig ha Kassa felé tart, teljes erélyvel és nyomatékkal, ha ellenben Tokaj felé vesz irányt, úgy *Tscheodajew* csak üldözőleg kövesse őt hadtestének egy gyengébb különítményével, míg a zöm további parancsok vételéig Miskolcznál maradjon.

A turai útközet.

1849. július 20-án.

Miután *Paskiewits* *Görgey*re nézve a fentiek szerint intézkedéseit megtevé, a melyeknek keresztülvitelénél a fővezetés egyik alparancsnokára, *Tscheodajew* altábornagyra hárult, ő maga főserege zömének, a II. és III. hadtest további műveleteinek szabályozásához és intézéséhez fogott. *Rüdiger* altábornagynak a herczeg már július 18-án parancsot küldött, miszerint hadteste zömével Romhányon,

*) Lásd ezen kötet 181. oldalán.

Csécésén és Patán át Gyöngyösre meneteljen, a hova ő a főhadiszállással és a II. hadtesttel a hatvani országuton át szándékozott előrenyomulni.

Julius 19-én a főhadiszállás a II. hadtest zömével Kis-Ujfalura, a III. hadtest pedig Romhányra menetelt. A II. hadtest egy része és pedig az 5-ik gyalog hadosztály 2-ik dandára, a 2-ik könnyű lovas hadosztály 2-ik dandára, 1 árkász szakasz, 1 muzulman lov. ezred, 2 kozák század, 1 kozák- és 1 könnyű lov. üteg *gróf Tolstoj* altábornagy parancsnoksága alatt részint a vonat fedezésére, részint hirszerzés céljából már 17-én Aszódra rendeltetett ki, a hova az 18-ika folyamán be is érkezett; 19-én az utóbb említett különítmény Aszódon pihenőt tartott.

Julius 20-án a III. hadtest pihenőt tartott Romhányon, a II. hadtestnek pedig előnyomulását Hatvan felé kellett folytatnia. Ehez *Tolstoj* különítményéből az 5. hadosztály 2. dandára, a muzulman-lovas ezred, 2 üteg és 1 szakasz árkász az országuton Hatvanra, a különítmény fennmaradó része pedig — 13 huszár-, 2 kozák század és 14 lov. löveg — a jobboldalt biztosító oszlop gyanánt Aszódról Zsámbokra irányított. Az 5. hadosztály 1. dandárának 7 zászlóalja *Labinzow* altábornagy alatt kissé hátrább elmaradva, a Hatvan felé tartó csoportot követte, mely mögött jóval hátrább a 4. gyalog hadosztály, a 2. könnyű lovas hadosztály 1. dandára és *Paskiewits*-csel együtt a hadsereg főhadiszállása következett.

Még mielőtt *Tolstoj* reggeli 5 órakor Aszódot elhagyta volna, jelentést vett, hogy Szolnok irányából 15.000—20.000 főnyi ellenséges oszlop van közeledőben, melynek 4000—5000-nyi elővéde Tó-Almásnál áll.

A jelentett ellenséges seregetest *Perczelé* volt, a ki miután Tscheodajew önként elvonult Debreczenből, mozgó hadaival, mint már említettük,*) újból a Tisza jobb partjára tért vissza. *Perczel* hada ez idő tájt, miután *Kossuth* az összes közép-tiszamenti csapatokat parancsnoksága alá helyezte, a július 17-ikéről összeállított hivatalos hadrend szerint a következő sereg- és csapatrészekből állott:

IX. hadtest; parancsnoka *Wisocki*. Ehez tartozott: a *Lázár* hadosztály: 5 zászlóalj, 2 lovas század, 10 löveg; a *Jaszwitz* hadosztály: ép oly erős mint az előbbi; az *Idzikowski* lengyel dandár: 3 zászlóalj, 1 lov. század, 4 löveg; *Thorznicki* lovas hadosztálya: 13 lov. század és 12 löveg. Összesen: 13 zászlóalj, 22 lov. század és 36 löveg.

X. hadtest; parancsnoka *Dessewffy*. Ehez tartozott: *Gaál* hadosztálya: 7 zászlóalj, 1½ lov. század és 12 löveg; *Lenkey* hadosztálya: 9 zászlóalj, 4½ lov. század és 5 löveg. Összesen: 16 zászlóalj, 6 lov. század és 17 löveg. A két hadtest összege:

*) Lásd ezen kötet 183. oldalát.

29 zászlóalj, 28 lov. század és 53 löveg; létszámuk: 27.800 fő és 4900 ló, megjegyendő azonban, miszerint kivált a X. hadtest embe-reinek több mint fele csak kaszával volt felszerelve.

Az említett két hadtesten kívül *Perczel* alá tartozott még a Felső-Tiszánál álló *Kazinczy* hadosztály*), továbbá az egyelőre tartalék gyanánt Nagyváradnál álló *Knezich* hadosztály, mely már legközelebb a füredi és tokaji Tisza-átjárók megszállására rendeltetett.

Nagy-Ivány, Kardszag, Török-Szent-Miklós, Tisza-Püspöki apróbb népfölkelő osztagok által voltak megszállva, Kecskeméten pedig egy újabb tartalék hadosztály felállítása volt folyamatban.

Julius 11-én *Perczel* hadából mintegy 24.000 ember 42 ágyúval Szolnoknál egyesült oly czélból, hogy az az orosz fősereg balszárnya ellen műveleteit megkezdvén, Görgeynek az áttörés Gődöllő felé megkönnyíttessék. Bár úgy a kormányzó, mint a fővezérlet, *Mészáros*, *Dembinski*, *Perczel*, egyelőre Görgey seregéről mindenemü hivatalos tudósítás híján volt, a szárnyaló hírekből mégis azt lehetett következtetni, miszerint *Görgey* Vác felé útban van már. Ennek folytán július 13-án *Perczel* is megindult Szolnokról a maga két hadtestével, de csak Ujszászig jutott s miután itt megtudta, miszerint Pest-Budát már az osztrákok egyik hadteste megszállotta, Görgey közeledéséről pedig még mindig nem jött tudósítás, *Perczel*, nehogy további előnyomulása alkalmával a Pestet már elfoglalt osztrákok és az oroszok főserege közé jusson, július 15-én Ujszászról Abonyba tért vissza hadaival. Ámde a hadvezetőség már másnap ismét újat gondolt s nehogy a csapatok az oroszok műveleteivel szemben egészen tétlenül álljanak, az egész *Perczel*-féle sereg latbavetése helyett, a mi a fenforgó esetben egyedül lett volna képes eredményt felmutatni, „július 16-án határozattá lőn, hogy a gyalogság fegyvertelenebb része Abonymál marad; Wisocki a maga hadtestével Tápio-Szeléig nyomul, ott várandó be a további parancsot; a lovasság pedig az oroszok munkálati vonala felé diversiót teend.“

Utóbbemlített napon *Perczel* serege következőleg állott: a IX. hadtest Abonymál és környékén, a X. hadtest egyik hadosztálya szintén Abonyban, a többiek Szolnokon; *Knezich* hadosztályának zöme Tokajt szállotta meg, egy 600 gyalogosból, 500 huszárból és 5 lövegből álló különítménye pedig Szent-Mihályra különíttetett ki; Tisza-Füred, Csege és Polgár, mely helységeknek erődítések emeltettek, szintén egy-egy különítmény állott; Czibakházát 2 zászlóalj néhány löveggel, Nagyváradot tartalék alakulások tartották megszállva s végül *Kazinczy* hadosztálya útban volt Tokaj felé.*)

A fenti határozathoz képest a lovas hadosztály *Thorznicki* alatt, melynek 1. dandárába 11 század 8 löveggel, 2. dandárába

*) Lásd ezen kötet 115. oldalán.

pedig csak 6 század 4 löveggel nyerte beosztását, július 17-én megindult Nagy-Káta felé, míg *Wisocki* a csapatok zömével, ezek között 11 lovas századdal, Tápio-Szelére menetelt. A kövctkező napon *Thorznicki* kémszemlélt tartott Nagy-Káta felé, *Lenkey* hadosztálya pedig Szolnokról Ujszászra rendeltetett. Julius 19-én a lovasság Nagy-Kátára, a hadtest zöme pedig Tápio-Szelére ért; *Lenkey* hadosztálya ellenben ismét Szolnokra vissza, onnan pedig Tisza-Füredre rendeltetett, hogy ott *Korponay* ezredessel egyesüljön, a ki az ottani Tisza-átjárót 2000 emberrel tartotta megszállva.

Julius 20-án *Dessewffy* a lovas hadosztálylyal, melyet *Perczel* csupán egy gyalog dandárral követett, F.-Szent-Györgyön át Fényszaru felé indult, de már útközben Zsámboknál egy 2 századnyi cirkáló kozák csapatra bukkant s abból kettőt el is fogott, a többi vágatva Bagra menekült, hírül vinni *Tolstojnak* a magyarok közeldét. Erről Tolstoj nyomban jelentést küldött *Labinzownak* Aszódra, hadoszlopát pedig Turára vezette, a hol azt a helységtől délre következőleg vonultatta fel: az első harczonealba az Olga-huszár ezredet osztály oszlopokban, középső térközébe a 2. számú kozák üteget állítván fel, a második harczonealba a Hannoveri király huszár ezredet; az arczoneal előtt 2 dsidás és 2 kozák század állott fel, cirkálókat küldvén az ellenség erejének és irányának kipuholására.

Dessewffy Tura előtt a felfejlődött ellenséget megpillantván, ő is megállott az elővéddel, hogy a hadosztály zömének beérkezését bevárja; ez azonban csak igen lassan sorakozott harczonealbe, melynek jobb szárnyát a lengyelek körülbelül 400 lóval és 6 ágyúval *Thorznicki* vezénylete alatt, bár *Dembinski* is velük volt, foglalták el; a közepén *Dessewffy* tábornok 5 századdal és $\frac{1}{2}$ röppentyű üteggel állott fel, itt volt maga a fővezér, *Mészáros* is; a balszárnyat végre, a hol később *Perczel* vette át a parancsnokságot, egy ezred huszár képezte. Mindkét szárny nagy terjedelmű kukoriczásra támaszkodott. Mire a magyar had felvonulását befejezte, délután 1 órára járt az idő, mire *Dembinski* ágyútűzet nyitott az ellenségre.

Erre *Tolstoj*, hogy erősebbnek tűnjék, második harczonealban álló huszár ezredét, valamint a 4. számú könnyű lov. üteget is az első harczonealba rendelte előre, egyidejűleg a második harczonealba a 2 dsidás és 2 kozák századot vonván vissza. A magyarok ágyúzását *Tolstoj* is rögtön viszonoztatta, mely mindkét részről egy óránál is tovább elég szaporán, de nem valami nagy eredménnyel folyt. Erre *Dembinski* és az összeütközés színhelyére időközben szintén megérkezett *Perczel* az oroszok mindkét szárnya ellen rohamra indulnak, miből hosszas heves lovasharc fejlődik ki, melynek folyamán az orosz jobb szárnyon álló és *Baggahufud* tábornok által vezényelt Olga huszár ezred hátrálni kénytelen. *Tolstoj* tágitó

jobb szárnyának hamar másodvonalbeli 4 századát küldi segítségül, mire *Bagga:ufud* egyidőre újból helyreállítja a jobbszárnyon megbomlott harczrendet; ámde időközben a magyarok balszárnya is erősítést kapott *Desseuffy* részéről, minek folytán *Baggahufud* megint csak visszanyomatik.

Ez időtájt jelent meg *Labinzow* az 5-ik gyalog hadosztály 1-ső dandárával a harczmezőn és mindenekelőtt ütegeit vonultatja fel *Tolstoj* bal szárnyán, melyek mögött a Wladimir nagyherceg ezred állott fel; az ezt követő Wologda gyalog ezred egy osztrák röppentyű üteggel a hátráló jobb szárny támogatására rendeltetett előre. Ily túlnyomó erők harczbavegyülése mellett a nap sikere már nem sokáig maradhatott kétséges. Kivált az orosz ütegek túlnyomó tüze hamar ingadozásba hozta, majd rendetlen visszavonulásra készítette a magyar lovasságot. A visszavonulást *Desseuffy* iparkodott néhány századdal tőle telhetőleg fedezni, mi tekintetben az időközben a Zagyván átkelt gyalog dandár is segítségére volt.

A magyar had Tó-Almásan át egyelőre Nagy-Kátára vonult vissza, a hol az oroszok üldözése, mely már idáig is lanyha volt, teljesen megszűnt; az ütközetre következő napon, 21-én, az abban részt vett csapatok újból Czepléd, Szolnok és Abony tájékára tértek vissza.

Az ütközet vége felé az összeütközésről értesült *Paskiewits* is beérkezett a harcz színhelyére, az általa szintén odarendelt 4. gyalog hadosztály és a 2. könnyű lovas hadosztály dsidás dandára ellenben már csak bekövetkezett döntés után értek Turára.

A turai ütközetben az oroszok halottakban 1 tisztet és 8 embert, sebesültekben 9 tisztet és 50 embert, a magyarok halottakban és sebesültekben mintegy 100 embert vesztek. Különösen nagy volt a Károlyi huszár osztály vesztesége, melynél csaknem az összes tisztek, köztük *Degré Alajos* százados is megsebesült.

Görgey hátrálása Miskolczig; az oroszok folytatólagos műveletei ellene; alkudozások.

A turai ütközet napján, július 20-án, *Görgey* serege a következő állásokat foglalta el: a VII. hadtest Rimaszombatnál, a III. Osgyánban s az I-ső hátvéd gyanánt Apátfalván állott. E napon *Görgey* is visszanyerte szolgálatképességét s alig hogy a 21-ikére szóló intézkedéseket kibocsátotta, két orosz tisztet, *Katlarow* századost és gróf *Rüdiger* tüzérhadnagyot vezették eléje, a kik *Chrulow* ezredes küldöttjeinek vallották magukat, a ki egyrészt gyengeségét leplezendő, másrészt pedig, hogy *Görgey* visszavonulását késleltesse, ez utóbbival alkudozásokat kezdett. *Görgey* a küldötteket mindenekelőtt megbízó leveleik felmutatására szólította fel s midőn erre azon választ nyerte, hogy küldetésük egyelőre csak szóbeli, utóbb azonban,

mihelyt Görgey a 48 órai fegyverszünethez hozzájárul, a kellő iratok sem fognának hiányzani, Görgey mindjárt gyanítani kezdé, hogy mindez nem egyéb cselnél, melylyel az oroszok menetét késleltetni akarják, hogy őt a Tiszánál megelőzhessék. Elhatározta tehát, hogy ezentul még jobban sietteti a visszavonulást, egyébként pedig felszólította a követeket, miszerint az alkudozások feltételeit, melyekre ő majd válaszolni kíván, hamarosan papirosra vessék. Erre *Rüdiger* hadnagy *Görgey István* fordítása szerint az alábbiakat fogalmazta meg német nyelven: „Békefeltételek a magyaroknak — ajánlva Paskiewits tábornagy részéről az orosz hadsereg előcsapatját vezénylő ezredes által. 1. A tábornok-, törzs- és főtiszt uraknak ajándékozzatik (személyes) szabadságuk — fegyvereik megtarthatása mellett; és ha nekik óhajításuk az orosz hadseregben szolgálni: ezt ugyanazon rangban, melyet a magyarban (t. i. hadseregben) birtak, ott is megtehetik. 2. Ha a magyar hadsereg tisztjei óhajtanak, nem szolgálni: akkor nekik a teljes szabadság megadatik. 3. A magyar hadsereg katonáinak rögtön minden puskákat és ágyukat ki kell szolgáltatniok; ezen föltétel végrehajtása után joguk van, akár az osztrák császár szolgálatába lépni, akár hazamenni. Ezen írást én helyesnek nyilvánítom az orosz előcsapat ezredese Hruloff nevében: Rüdiger hadnagy s. k. Katlaroff százados s. k.“*)

Ezen okirat másolatát *Görgey* azonnal közölte hadtestparancsnokaival az alábbi szintén német szöveg után magyarra fordított sorok kíséretében: „A fenti föltételeket Tábornok ur azon fölhívással kapja, másolatban, tudomásul, — hogy velem mind a magasját akarátát és nézetét, mind az alája rendelt törzs- és főtiszt urakét szolgálati uton közölje. Kénytelennek látom magamat az eldöntő feleletet, melyet Paskievits orosz tábornagnak küldendő vagyok, a hadsereg többségének nyilatkozása szerint és nem csupán saját elhatározásom szerint fogalmazni, minthogy azon napon, melyen a kormány engem letett s a hadseregbeli tiszt urak szabad akaratból vezérüknek újra megválasztottak, megszűntem a hadseregnek poli-

*) Eredeti német fogalmazásban az irat következőleg hangzott: „Bedingungen für den Frieden der Ungarn, welche vorgeschlagen sind von dem Feldmarschall Fürsten Paskievitsch, durch den Avantgarde-Obristen der russischen Armee. 1. Den Generälen, Stabs- und Oberoffizieren ist die Freiheit geschenkt, mit dem Behalten ihrer Waffen, und wenn dieselben wünschen den Dienst in der russischen Armee zu wählen, — in derselben mit den Rängen, die sie in der ungarischen gehabt haben, auch dort zu bekloiden. 2. Wenn die Offiziere der ungarischen Armee wünschen, nicht zu dienen: so ist ihnen die volle Freiheit gestattet. 3. Die Soldaten der ungarischen Armee müssen sogleich alle Gewehre und Geschütze ausliefern; nach Vollstreckung dieser Bedingung haben sie das Recht, entweder in die Dienste des österreichischen Kaisers zu treten, oder sich nach ihrer Heimath zu begeben. Als richtig erkläre ich dieses Papier im Namen des Herrn Obristen der russischen Avantgarde, Hrulow, Lieutenant v. Rüdiger. Capitaine Katlaroff.“

tikai tekintetben is korlátlan parancsnoka lenni és már csupán a többségnek képviselője vagyok. A feleletet 24 órán belül ígértem elküldeni, s ezért a hadtestek nyilatkozatát a legrövidebb idő alatt elvárom Putnokon. (Csakis Nagy Sándornak folytatólag:) Az ellenséges hadiköveteket feltartóztatás nélkül vissza kell kísérni táborukhoz és mihelyt ez megtörtént, újra meg kell kezdődni az ellenségeskedéseknek s a dispositiók szigorúan követendők. Kelt Rimaszombatban, július 21-én 1849. reggeli 3 órakor. Görgey Arthur s. k.“

Még mielőtt a tisztikar bekövetelt véleménye beérkezett volna, *Görgey* a visszatérő két orosz tiszttel, a kik poharazás közben anynyira felmelegedtek a magyar főhadiszálláson, hogy a velük mulató két magyar segédtisztnak, kiknek egyike Kempelen Károly százados volt, kancsukáikat ajánlották fel emlékül, a mitezek *Görgey* beleegyezésével nemzeti színű tábori öveikkel viszonzottak, — az alábbi választ továbbította Paskiewitsnek: „Főhadiszállás Rimaszombat, július 21-én 1849. reggeli 2 órakor. Azon ajánlatra, melyet a két meghatalmazott Katlaroff százados ur és Rüdiger hadnagy ur énnekem Chrulow ezredes urtól — az orosz császár s a vezényem alatti belföldi hadak közötti békekötésre vonatkozólag — meghoztak, van szerencsém egyelőre a következőket válaszolni: 1. Nekem egy-két napi idő kell, hogy az ajánlatbeli békefeltételek felett tábornokaimmal és csapatparancsnokaimmal tanácskozhassam; én tehát a végleges feleletet rögtön meg nem adhatom. 2. Ezen végleges válasz megadásáig ugyan fegyvernynyugvást kellene kötni: de minthogy csapatjaim ezen fajta katonai megegyezést épen nem ösmerik s ezért én az ellenségeskedéseknek részünkről leendő szüneteléseért a felelősséget el nem vállalhatnám anélkül, hogy katonai és vezéri becsületemet ne kockáztassam: kénytelen vagyok a fegyverszünetet végleges válaszom megjöveteleig köszönettel visszautasítani és csak arra tartok számot, hogy hadiköveteim színtoly emberségesen s a hadi szokások szerint fognak fogadtatni és visszabocsáttatni, a mint az orosz császári hadikövet urakkal magunk bántunk. Ennélfogva közvetlenül azután, hogy az említett hadikövet urak az orosz táborba visszakerültek, az ellenségeskedések szokott természetes folyamatja újból megkezdődik. 3. Elhatározó feleletemet a kapott békeajánlatra én, ha csak lehetséges 24, legfőlebb 48 óra alatt fogom két tisztem által Chrulow ezredes urnak elküldeni. 4. Egész Magyarország lehető pacificatioja érdekében, én az e célhoz vezető utak és módok felőli nézeteimet Katlaroff százados urnak négy szem közt elmondtam. Görgey Arthur, magyar tábornok.“

Ezen válaszlevél másolatát Görgey az alábbi sajátkezűleg irt megjegyzéssel küldte be a kormánynak: „Szolgáljon a kormánynak felvilágosító tudomásul, hogy a 4. pontban érintett közlés abból állt, hogy Magyarország a legnagyobb szorultságban hajlandóbb lenne egy orosz, mintsem egy osztrák fejedelmet elfogadni; és hogy Paskiewits ez ügyben lépjen alkudozásba a magyar kormánnyal.“

A fenti levélben kilátásba helyezett végleges válasz következőleg hangzott: „Az orosz császári invasionsalis hadak fővezérének, herceg Paskiewits-Erivanski tábornagy urnak. Kelt a sajó-szentpéteri főhadiszállásból 1849. július 22-én déli 12 órakor. Az általam vezényelt hadsereg tábornokai, törzs- és főtisztjeinek felelete a minket Vácztól fogva nyomon követő orosz előhad parancsnokának, Chruloff ezredesnek ajánlatára, melyet ez két hadikövet, névszerint Katlarow százados és Rüdiger hadnagy által intéztetett hozzám — a következő: A hadsereg föl van esketve azon alkotmányra, melyet V. Ferdinand Magyarország királya maga szentesített 1848. év tavaszán. A hadsereg eddig esküjéhez hiven küzdött ezen alkotmány föntartása mellett. A hadsereg ezentúl is hű fog maradni esküjéhez és fegyvereit csak akkor fogja nyugodni hagyni, ha ezen alkotmány újból biztosítva lesz és minden ellenséges hatalom Magyarország területéről ki lesz szorítva. A magyar hadsereg tábornokai, törzs- és főtisztjei nevében: Görgey Arthur, magyar tábornok.“

Ezzel kapcsolatban mindjárt helyén való lesz a *Rüdiger* és *Görgey* között keletkezett levelezést is letárgyalni. Julius 24-ikére hajló éjjel a magyar előőrsöknél egy magyar urnő, özvegy *Boryné*, született *Hellenbach* bárónő fontos ügyben elővezettetni kívánt Görgey elé, a kinek alsó-zsolczeni főhadiszállásán Rüdigernek francia nyelven irt s magyarul következőleg hangzó levelét nyújtotta át: „Balassa-Gyarmat, 1849. július 7/19-én. A vezényem alá helyezett csapatok szembe találkoztak azókkal, melyeket Ön vezényel; a hadiszerencse az én részemre hajlott. Nyomon követvén Önt, utamban mindenütt arról értesültem, mikép Ön tökéletes őszinteséggel teljes igazságot szolgáltatott nyilatkozataiban az én hadtestem jelességének. Ezen nyíltszívű eljárás Ön részéről — kötelességemül teszi, bizonyosságot adni Ön irányában azon becsülésnek, melyet Önnek vitéz katonai jelleme gerjeszt én bennem s ezért elhatároztam magamat, hogy Önhöz a jelen sorokat intézzem. Önnek tehetségei kétségkívül képesek valának súlyos nehézségeket győzetni le az Ön hadtestével. De Ön nem fogja önmaga előtt eltitkolni, hogy e pillanatban egy közeli veszedelem fenyegeti azt. Én ennél fogva egész bizalmasan jövök Önt, Uram, az alkudozások ösvényével megköszönni. Méltóztassék velem tudatni azon föltételeket, melyek alatt Ön lehetségesnek itélné, ezen — Önre nézve ezentúl annyira egyenetlen küzdelemnek véget vetni és én sietni fogok e részben ő Magassága az orosz császári hadsereg fővezére elhatározásait szorgalmazni. Nem szükséges hozzátennem, hogy azok mindazon igazságszeretet bélyegét viselik magukon, mely magas fölebbvalómat jellemzi és hogy Önnek vitéz katonai becsülete legkisebb esorbát sem fog szenvedni. Fogadja, Uram, legkiválóbb tiszteletem kifejezését. Gróf Rüdiger s. k., egy orosz császári hadtest főparancsnoka.“

Erre Görgey német nyelven ugyanazon urnővel az alábbi tar-

talmu válaszlevelet intézte Rüdigerhez: „Uram, Önnek becses levele, melyet Ön, a további vérontás mentül előbbi megszüntetésének emberszerető óhajtatásától indítva, hozzám intézett, nekem kellemes alkalmat szolgáltat, Önt azon szabadság és merészség miatt, melylyel csapatjai a magok szép hadmozdulatait szemünk előtt végbevitték, őszintén szerencsétetni; valamint Önt arról is biztosítani, mikép én részemről kész volnék, tisztességes föltételek alatt azonnal kezet nyújtani a békekötéshez, ha csak arról lenne szó: azon csapatokat, melyek parancsaim alatt állnak, valamint önmagamat is, egy bennünket minden oldalról fenyegető nagy veszélyből kiszabadítani. De itt szegény szorongatott hazám megmentése forog szóban, melynek politikai életét az osztrák császár és legközelebbi környezete igazságtalanul meg akarják semmisíteni, mihez a legújabb időben, fájdalom! Ő felsége az orosz császár is — hihetőleg arról, hogy Magyarországnak jobb és nagyobb része mit akart és akar még most is, rosszul értesítve — erős segédkezet nyújtott. Azon magasztos czélnak szentségét tekintve, melynek mi életünket szentelők, Ön mint nemes ember és derék katona, maga is kénytelen lesz megengedni, mikép nálunk a magunk saját boldogulására való minden kiesinyes személyes melléktekinteteknek háttérbe kell szorulniok; hogy nekünk mint becsületes embereknek mindaddig küzdenünk kell, míg a mi békés polgártársaink a leigáztatás veszedelmétől meg nem szabadultak, vagy pedig magunk ezen egyenetlen küzdelemben dicsőösen el nem bukunk. Ezt válaszolom mint katonának, és mint az államtól reám bízott csapatok vezére. Reményilem, hogy mindenik vezetője a magyar seregeknek így gondolkozik mint én; amiből láthatja Ön, hogy bajos lesz Magyarországot az egyes hadvezetőkkel való részleges kötések útján pacifikálni. De ha Önnek valóban óhajtatása Magyarországot kímélni s e szegény országot jövőre legalább nagyobbbrészt a háboru rettenetes csapásaitól megszabadítani; és ha Önnek magas főlebbvalója jónak látná én velem tudatni, hogy mily föltételek alatt lehetne Magyarországnak az orosz császár ő felségével békét kötni: akkor én legszentebb köteletségemnek fognám tartani, az Ön magas főlebbvalója és Magyarország ideiglenes kormányzója közt kezdendő titkos alkudozásoknak utat nyitni s egyengetni; és ez esetben én, a ki Magyarország állapotjait jól ismerem, Oroszország részére, vérontás nélkül kedvezőbb eredményt vélek kilátásba helyezhetni annál, mint kiszámíthatatlan vérontás után is Magyarországnak — bár tökéletesen sikerült — leigázása ígérhet. Azt mondják, ő felsége az orosz császár igazságos uralkodó, és én hiszem is: de akkor erős hazudozásoknak kellett lennie, a mikkel rá birták, hogy derék katonáit egy nemzetleigázására küldje, melyet tulajdon királya kétségbeesett élethalál harcra kényszerített önnön törvényes lételeért. Bármelyek legyenek is a jelen sorok következményei: fogadja Ön azon kitünő

nagyrabecsülésem kifejezését, melyet Ön irányunkban tanusított emberséges magatartása által gerjesztett bennünk, a kik eddig csak az osztrák tábornokok példátlan brutalitásával szoktunk találkozni. Kelt Alsó-Zsolezán, július 24-én 1849. Görgey Arthur s. k.“

Görgey ugy a Rüdigertől vett levelet, valamint az arra adott választ legott közölte a kormánynyal, mire *gróf Batthyány Kázmér* és *Szemere* nyomban utnak indultak *Görgey* táborába, hogy az esetleges további alkudozásokat, amennyiben azok Magyarországnak előnyére válhatnának, egészen hivatalos formában kezdhessék meg. Megemlítendő továbbá, miszerint *Batthyány László* gróf százados másik tisztársával, kiket *Görgey* a Paskievits herceghez intézett második levéllel az ellenséges főhadiszállásba utnak indított, visszafelé *Chrulow* ezredes és a vele időközben egyesült *Sass* altábornagy által a legszívélyesebben fogadtattak; ez alkalommal *Sass* egy pisztolypárt, *Chrulow* pedig egy kétesövű pisztolyt adott át a két magyar tisztnek *Görgey* számára, azon kijelentéssel, hogy ez viszonzás akar lenni a két orosz hadikövetnek Rimaszombatban történt megajándékozásáért. Erre viszonzásul ismét *Görgey* küldött július 27-én *Sass*nak és *Chrulownak* 2—2 pár pisztolyt *Seherthosz Arthur* és *gróf Eszterházy István* századosok útján, a kik azokat a legközelebbi orosz előőrson az ott jelenlévő tisztnek adták át további kézbesítés végett.

Ezen tárgyalások, alkudozások és ajándékváltások alatt a sereg a következő mozdulatokat hajtotta végre; *Pöltenberg* a VII. hadtesttel, mint a sereg elővédjével, július 21-én hajnalban Rima-Szécsen át Dubicsányba menetelt; ezt a III. hadtest Putnokig, az I. hadtest pedig hátvéd gyanánt Rima-Szécsig követte. Putnokon értesült *Görgey*, miszerint Miskolczot az oroszok tartják megszállva, minek folytán elhatározta, hogy a VII. és III. hadtesttel Miskolcz megvételeire indul, mialatt az I. hadtestnek a Losoncz felől utánnymuló ellenséget kellett, Dubicsány és Vadna között a Sajón való átkelésben meggátolni. Ha a miskolczy támadás nem sikerülne, ez esetben *Görgey* seregét Szikszón és Megyaszón át szándékozott Tokajba olvezetni. Ezen elhatározáshoz képest július 22-én a VII. hadtest zöme Sajó-Szent-Péteren át Ecseg mellé vonult, egy 3 zászlóaljból, 4 lovas századból és $\frac{1}{2}$ ütegből álló oldaloszlop pedig Edelényen át Zsilizre vette irányát, mely előcsapatjaival Szikszót és Sajó-Vámost szállotta meg; evvel egyidejűleg a jobb oldalon egy 2 zászlóaljból, 4 lovas századból és $\frac{1}{2}$ ütegből álló oszlop Sajó-Keresztúrig tolatott előre, hogy onnan a szirma-besenyői és arnóthi átjárókat tartsa szemmel. Ez utóbbi oszlopnak egyik lovas századát *Görgey* hírszerzés céljából Miskolczra küldötte, mely csakhamar azon örvendetes hírrel tért vissza, miszerint az oroszok a várost és környékét már július 20-án odahagyták; egyidejűleg az egyik megbízható kémtől jelentés érkezett, miszerint Tokajt ma-

gyar csapatok tartják megszállva. Ily körülmények között a VII. hadtest még aznap megszállotta Miskolczt, elővédjét pedig Csaba és Görömböly között állította fel. A III. hadtest e napon Sajó-Szent-Péterig, az I-ső, miután a dubicsányi Sajó-hídat maga mögött fölégette, Vadnáig jutott.

Julius 23-án hajnali 3 órakor *Pöltenberg* hadtestével Harsány felé kémszemlét tartott anélkül, hogy az oroszokra bukkant volna; erre a hadtest zöme Diós-Győr és Görömböly megszállása mellett Csabánál állott fel, a Zsilizen álló oszlop pedig a zömhöz vonatott be; estefelé a hadtest előőrseit Mályi-Aranyos-Harsány és Kis-Győr vonalában állította ki. Pöltenberg hadtestének fedezete alatt a III. hadtest Miskolczon át Alsó-Zsolca és Sajó-Lád között kijelölt táborhelyére vonult s a Sajót a Hernád beömléséig, Onodig figyeltette meg, az I. hadtest pedig Vadnáról Sajó-Szent-Péterre ment. Miután *Nagy Sándor* itt a *Bobich* hadosztályt 1 huszár ezreddel visszahagyta, hadteste fennmaradó részével, a *Máriássy* hadosztállyal és egyéb csapatokkal, menetét Szikszóig folytatta. A vonat a polgári menekülők szekereivel együtt Sajó-Keresztúron, Szirma-Besenyőn és Arnóthon át Ongára irányított, hogy onnan a gesztelyi Hernád-híd elkészülte után Szerencsre folytassa visszavonulását.

E szerint most már a seregnek átkelése a Tiszán, ha annak végrehajtásához *Görgey* feltartóztatás nélkül hozzálátott volna, biztosítottnak volt tekinthető. De a mily ügyesen és mondhatni mesterileg gyorsan — akárcsak az év elején a bányavárosokból — vonta ki magát *Görgey* az ellenség által Vácztól Miskolczig neki szánt kelepczéből, ép oly pazarul bánt a tábornok a drága idővel az utóbbemlített város körül. A visszavonulásnak további folytatása helyett azt látjuk, hogy a tábornok, talán azon reményben, hogy a megkezdett alkudozások már legközelebb sikerre fognak vezetni, másrészt pedig azon czélzattal, hogy az oroszokat még a Tisza innenső oldalán magára vonva, lehetőleg elejét vegye azon eshetőségnek, miszerint azok későbbi elvonulása alkalmával Debreczennél elébe kerüljenek, — egyszerre csak megfeneklik Miskolcznál, melynek környékén aztán hiábavaló csatározásokba keveredik. Az első ilyen összecsapáshoz az alkalmat a *Pöltenberg* által 23-án keresztülvinni rendelt kémszemle szolgáltatta, melynek leírása előtt azonban előbb az oroszok által időközben végrehajtott mozdulatokkal kell beszámolnunk.

A turai ütközet után *Faskiewits* újból és pedig annál is inkább *Görgey* felé fordíthatta főfigyelmét, miután időközben *Haynautól* azon értesítést vette, miszerint az osztrák sereg már július 21-én megkezdendi előnyomulását *Perczel* serege ellen a Közép-Tisza felé.

A műveleteit *Görgey* ellen folytatandó orosz sereg helyzete a turai ütközet után nagyjában véve a következő volt: a II. hadtest zöme a főhadiszállással Aszódnál, egy része Turánál, az üldö-

zésről visszatért elővéd pedig Zsámboknál állott. A július 20-án Romhányig ért III. hadtest 21-én Berczelt, 22-én Szurdok Püspököt érte el, hogy onnan Gyöngyösre folytassa útját. A IV. hadtest zömével Mezőkövesdnél állott; a Miskolcz megszállására kirendelt és ezt tényleg 18-án foganatosított elővéd*) Görgey közeledésének hírére július 20-án Harsányon át Ábrányba húzódott vissza. *Grabbe* július 22-én Losonczt érte el, honnan sietve tovább folytatta útját, hogy az előtte haladó *Sass* hadoszloppal, mely utóbb említett napon Rimaszombatot érte el, s már közel volt ahhoz, hogy az előretolt *Chrulow* különítményt elérje, minél előbb egyesülhessen.

A turai ütközet kedvező kimenetele folytán *Paskiewits* a Gyöngyös felé útban levő III. hadtestet újból északi irányba, Görgey közvetlen üldözésére rendelte ki, mi célból az Gyöngyösről Szurdok Püspöki—Pásztó—Kis Terennén át Losonc felé von irányt, de midőn július 23-án Kis Terennére érkezett, hírül vette, miszerint Görgey már előtte való napon Miskolczot érte el. Az erről szóló jelentésre *Paskiewits Rüdigernek* azon parancsot küldte, miszerint hadtestével irányt változtatva, a II. hadtesttel újból egyesülendő; Pétervásárán át Eger felé tartson. Ez utóbbi hadtest a főhadiszállással július 22-én Aszód, Tura és Zsámbokról Hatvanra, 23-án Gyöngyösre menetelt; itt tudta meg *Paskiewits*, hogy Görgey már előtte való napon Miskolczot szállotta meg, minek folytán legesleg-ujabb elhatározása szerint abban állapotott meg, hogy serege zömével, a II. és III. hadtesttel a Tisza balpartjára kel át, hogy Görgeyt debreczeni útjában megelőzze. Ezalatt a IV. hadtestnek a jobb parton kellett maradnia, hogy *Grabbeval* és a Gácsországból Kassán át előnyomuló *Osten-Sacken***) különítménynyel egyetértőleg fogja közre az esetleg a Tisza jobb partján megmaradó Görgeyt. Ehez képest a II. hadtest a főhadiszállással július 24-én Gyöngyösről Kápolnára, honnan az 5. és 8. gyalog hadosztály, a 2-ik könnyű lovas hadosztály 2-ik dandára, a 32. számú kozák ezred, 2 üteg, a szükséges utászcsapatok a hadihidkészetekkel *herczeg Gortschakow* főhadsegéd vezénylete alatt Kerecsendre tolatott előre, hogy onnan a tiszafüredi átjárót kerítse hatalmába. A III. hadtest július 24-én Pétervásárra, 25-én Egerbe, 26-án Kerecsendre, 27-én Füzes-Abonyba menetelt, hogy a következő napon a II. hadtestet Tisza-füredre kövesse, a hol *Paskiewits* e szerint 55—60.000 embert 290 löveggel szándékozott egyesíteni.

Ütközetek Görömbölynél.

1849. július 23-án és 24-én.

Tscheodajew a július 22-ikéről 23-ikára hajló éjjel parancsot kapott, miszerint hadtestével Miskolcz felé előrenyomulva, Görgeyt

*) Lásd ezen kötet 192. oldalán.

**) Lásd ezen kötet 192. oldalán.

támadja meg s ha ez visszahúzódnék, Tokajig üldözze s iparkodjék őt a Tisza jobb partján visszatartani, ha pedig mégis átkelne a Tiszán, szállja meg Tokajt, a hol olyannemű előkészületeket szinleljen, mintha az egész sereg ott szándékoznék átkelni; a hadtest zöme ellenben további rendeletig Miskolcznál maradjon.

Ezen parancshoz képest *Tscheodajew* július 23-án reggel csupán lovasságból álló elővédjét a 11-ik gyalog hadosztály 1-ső dandára, a 4-ik vadász zászlóalj, 1 utász század és 2 üteg által megerősítvén, ezen csapatokkal *Kusnetzow* altábornagy délelőtt 1/2 11 órakor Vattáról elindult Miskolcz felé.

Miután e napon vett parancsa folytán *Pöltenberg* is kémszemlére indult, a két fél elővéde a Harsánytól északra elterülő magaslatokon bukkant egymásra. Az orosz különítmény élén haladó 41. számú kozák ezred a magyar huszárokat Harsányból az erdőig visszaüzvén, ott *Pöltenberg* gyalogsága által tüzzel fogadtatott. Erre *Kusnetzow* az említett kozák ezredet az ellenséges állás megkerülésére rendelte ki, avval arcban pedig 4 zászlóaljat tüzéséggel fejlődttette fel s egyidejűleg a két szárny ellen 2—2 lovas századot rendelt ki. A gyenge magyar előcsapatok harczolva az aranyosi koresmáig húzódtak vissza, melynek környékén körülbelül egy óra hosszat foglalkoztatták az ellenséget, hogy a kémszemlére kirendelt csapatok zöme, 4 zászlóalj, 1 huszár ezred és 4 löveg, a hátrább fekvő erdős magaslatokon át a Kutjavaczok körül kiszemelt állásba bántatlanul visszajuthassanak.

Az aranyosi koresmánál helyt álló magyar osztagok megkerülésére *Kusnetzow* ismét a 41-es kozákokat rendelte ki, kiknek egy magyar osztagot meglepően oldalba fogni sikerült s bár a huszárok ellentámadásba mentek át, az egész gyenge magyar had a főállásba húzódott vissza, a hova időközben *Pöltenberg* még újabb erősítéseket s különösen nagyszámú tüzéséget vont előre.

Az oroszok csak óvatosan követték az erdőkön át harczolva visszavonuló magyar csapatokat, úgy hogy majdnem 4 órába került, míg az erdő északi szegélyéig előre juthattak, ekkor aztán *Pöltenberg* a szemben fekvő magaslatokról oly hatásos tüzer tüzet fejtett ki ellenük, hogy *Kusnetzow* jobbnak látta az erdő leple alatt szép szerivel ismét Vattára visszahúzódni.

A veszteség mindkét részről jelentéktelen volt; az oroszok állítólag csak 3 halottat és sebesültet, a magyarok talán valamivel többet vesztek. Ez utóbbiak részén különösen *Axmann Vincze* őrnagy tüntette ki magát zászlóaljának élén.

A kémszemle-ütközet hírére *Görgey*, másnapra komoly támadásra számítván, meghagyta *Pöltenbergnek*, hogy 24-én az ütközetet ne csak elfogadjá, hanem a míg csak lehet, tartsa magát állásában, azután pedig a III. hadtestre a Sajó balpartjára húzódjék vissza. Hogy pedig *Sassnak* és *Grabbenak* Rimaszombat felől jövő oszlopa

ellen is fődözzé magát, elrendelte *Görgey*, hogy a VII. hadtest diósgyőri különítménye, valamint az I. hadtestnek Sajó Szent-Péteren álló fele 24-ike folyamán állásaikban megmaradjon.

Pöltenberghez intézett parancsát *Görgey* 24-én reggel azon téves hírre, hogy a VII. hadtesttel szemben az egész orosz sereg zöme áll összpontosítva, oda módosította, miszerint minden ütközet elől kitérve, azonnal a Sajó mögé vonuljon vissza, csakhogy mire ezen parancsmódosítás rendeltetési helyére jutott, *Pöltenberg* már meg volt támadva. *Tscheodajew* ugyanis július 24-én reggel hadtestének zömével Ábrányból Vattára nyomult előre, a hol a *Kusnetzow* alatti elővéddel egyesülvén, tovább folytatta támadó előnyomulását Miskolcz felé. Elöl a miskolczi országúton a 41. és 51. számú kozák ezredek haladtak, utánuk a 4. számú lövész zászlóalj, a 11-ik gyalog hadosztály 1-ső dandára s utána az egész 12-ik gyalog hadosztály következett; 2 huszár ezred a 7. számú könnyű lov. üteggel, továbbá 3 kozák század a 6. számú kozák üteggel Vattáról Emődön és Mályin át a Kutjavaczkoknál állást foglalt magyarok bal oldalába irányítottatott. *Tscheodajew* a „Kakas nyílás“ nevezetű magaslatot borító erdő északi széléhez érve, ott a 4. lövész zászlóalj és két gyalog ezred fődözete alatt a műútból két oldalt 2 üteget vonultatott fel, a 41. és 51. számú kozák ezredek pedig az ellenséges állás két szárnyának megkerülésére rendelte ki.

Pöltenberg az erdő szélén megjelenő oroszokat igen élénk lövegtűzzel fogadta, midőn azonban a kozákok állásának mindkét oldalát körülrajzolták, az orosz tüzéség tüze pedig mindinkább hevesebb lőn, mely mellett immár a gyalogság is támadáshoz készült, tekintve továbbá, hogy ekkor érkezett be *Görgey* módosító parancsa is, — *Pöltenberg* lassan és harczolva Görömböly felé, a tőle közvetlenül délre elterülő magaslatokra kezdett visszavonulni, odahagyott állását pedig az orosz 4. lövész zászlóalj és a 11-ik gyalog hadosztály 1-ső dandára 2 üteggel szállotta meg.

Uj állásukban ismét jó ideig tartottak ki a magyarok s csak midőn a Mályin át irányított megkerülő orosz hadoszlop oldalukat fenyegette, adott *Pöltenberg* a további visszavonulásra parancsot. Csaba előtt újból állást foglalt *Pöltenberg*, de csak azért, hogy diósgyőri különítményének Miskolczra vonulását bevéárja s midőn erről jelentést vett, az egész VII. hadtestet odavezette vissza. Említett város előtt az oroszok üldözése is véget ért, úgy hogy inentől kezdve már bántatlanul folyt a további visszavonulás Felső-Zsolczáig, a hova a hadtest csak az éj beálltával érkezett meg.

Tscheodajew 3 zászlóaljjal és 1 üteggel Miskolczot szállotta meg, hadtestének fenmaradó részével pedig Csaba mellett ütött tábor. *Görgey* még az ütközetre következő éjjel a következő mozdulatokat hajtatta végre: a Sajó vonalát Ónodtól Alsó-Zsolczáig a VII. hadtest, Zsolcztól Arnóthig pedig a III. hadtest szállotta meg; az

I. hadtest Szikszónál összpontosult, hogy a Sajót Arnóthon fölül megfigyelve, egyuttal a jobb oldalt is fedezze. Görgey főhadiszállása még az éj folyamán Ongára, 25-én pedig Gesztelyre ment.

Julius 24-én az oroszok Görömböly-előtt 21 embert vesztek, ellenben a magyarok vesztesége ismeretlen.

A sajómenti ütközet.

1849. július 25-én.

Julius 25-én reggel *Tscheodajew* előnyomulását Miskolczon át a Sajó felé folytatta és mihelyt a *Kusnetzow* alatt álló elővéd ezen folyóhoz közeledett, *Pöltenberg* és *Leiningennek* a Sajó mentén felállított ütegei azonnal megkezdtek ellene a tüzelést. Ennek viszonzása céljából *Tscheodajew* gyalogságát és lovasságát hátrahagyván, egyelőre csak 4 üteget allított harciba, a melyeknek halogató tüze alatt a Putnok felől jövő *Sass* hadoszlop is harczbavegyült a IV. hadtest balszárnyán. *Sass* altábornagy az utóbbi hadtest parancsnokától vett utasítása értelmében a 9 kozák századdal és 2 lov. üteggel elővédjét képező *Chrulow* ezredet azonnal a magyarok jobb szárnya, Sajó-Vámos felé rendelte ki, a honnan az odarendelve volt magyar huszár század csakhamar elvonult. Ámde *Chrulow* további előnyomulása közben a magyar ütegek hatásos tüzkörletébe jutván, az ellentámadásba átmént huszárok üldözése közben a *Sass* különítmény zömére volt kénytelen visszahúzódni.

Miután *Tscheodajew* e szeriut a magyarok jobb szárnya ellen nem igen vergődhetett zöld ágra, mindenekelőtt az ágyútűzet fokoztatta, hogy annak leple alatt egy 16 lovas századból és 10 ágyúból álló oldaloszlopot a magyarok bal szárnya ellen hozzon működésbe. Ezen csapatok Sajó-Petri elé érve, az ottani erdőt ellenséges gyalogság és tüzérség által találták megszállva s miután közelben különben sem találtak alkalmas gázlót, anélkül hogy kitűzött feladatuknak eleget tettek volna, újból visszatértek s a IV. hadtest jobb szárnyán állottak fel.

Ezalatt az orosz középnek egyik ütege két gyalog század támogatása alatt oly közel férközött Alsó-Zsolczával szemben a magyar ütegekhez és ott oly kedvező állásba helyezkedett, hogy onnan a magyar tüzérséget pásztázó rézsút-tűz alá foghatta. Ezen felette alkalmatlan jövevény elűzésére *Gózon* alezredes vállalkozott zászlóaljának 50 önként jelentkezett emberével. Miután a derék kis csapatnak a Sajót átgázolni és a veszedelmes üteget a túlpárti bozótok által fedve, észrevétlenül megközelítenie sikerült, *Gózon* hatásos sortűzet vezényelt, mely elől úgy az üteg, mint a mellette álló 2 század is kerekelt oldott.

Kevéssel ezután *Tscheodajew*, miután különben is késő délutánra járt az idő, beszüntette a további harczot és csapatjait a

Sajótól tisztos távolba visszavezetvén, ott azokkal táborba szállt. Az oroszok e napon 14 halottat, ezek között 1 tisztet, sebesültekben pedig 8 tisztet és 13 embert, továbbá 128 lovat, a magyarok ellenben még ennél is bizonyára kevesebbet vesztek.

Julius 26-án *Tscheodajew* támadását folytatni szándékozott, mi célból *Sass* altábornagyot 2 lovas ezreddel és 1 lov. üteggel Ónodon át Körömrre irányította, de alig hogy Pongánál a szemben álló magyar ütegekkel a tüzet felvette, parancsot kapott, hogy a harcot azonnal félbeszakítva, Miskolcra vonuljon vissza. Ezen parancsot *Tscheodajew* a *Paskiewitsztől* vett utasítás folytán adta ki, minek indító oka abban rejlett, hogy a II. és III. hadtest átkelelése a Tisza balpartjára immár biztosítottak volt tekinthető. A vett parancs folytán *Tscheodajew* 26-ikán délelőtt egész hadtestét Miskolcznál egyesítette.

Bár a fentiek szerint *Görgeynek* sajómenti állását teljesen megtartani sikerült, mégis attól tartván, hogy az oroszok, ha még az éj folyamán vagy másnap korán reggel tovább előnyomulnának, nem nagy megerőltetésükbe kerül, hogy azt délről fölsodorják, miáltal még tokaji visszavonulása is veszélyeztetve lehet, — seregét még az éj folyamán a Hernád bal partjára vezette vissza, s ott azt a következő igen előnyös állásba helyezte el: a bal szárnyon a VII. hadtest Hernád Németi, Böcs és Hidvégnél, a közepén a III. hadtest Gesztely és Káknál, a jobb szárnyon pedig az I. hadtest Csanálostól Dopszán át Baksáig foglalt állást. A főhadiszállás Szerencsre, a vonat a menekülők szekereivel együtt Tokajon át a Tisza balpartjára küldetett. A fenti állásban *Görgey* lőszerkészletpótlást és a *Kazinczy* hadosztály beérkezését szándékozott bevárni, mely ez időtájt Ungvár tájékán állott.

A helyett hogy *Görgey* a nyugtonhagyás alkalmán kapva, átkelelést a Tiszán bántatlanul és minél gyorsabban végrehajtotta volna, elhatározta, hogy a míg csak túlerő meg nem támadja, nem mozdul ki hernádmenti állásából. Utólagosan a tábornok úgy iparkodik feltüntetni a dolgot, mintha ezt a délvidéki sereg érdekében tette volna, melynek azáltal, — ugymond — hogy ő az orosz tömegeket lekötve tartotta, Haynauval szemben szabad keze és — ami még az egyesült feldunai seregnek sem akart sehogysem sikerülni — biztos kilátása nyílt az eldöntő győzelemre; elfelejti azonban e mellett, hogy az ő passiv magatartása nem igen volt alkalmas arra, hogy az orosz tömegeket lekösse és hogy *Paskiewits* vesztéglése Miskolcz és Tiszafüred között egyes egyedül a herczeg spontán elhatározásának tudható be. És talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy mindkettejüknel a kelletténél hosszabb vesztéglés oka a Felső-Tiszánál hasonló indokokban leli magyarázatát: egyiknél sem volt túlságos nagy a vágý és hajlam a délvidéken harczoló seregrészekkel az egyesülést keresni.

Julius 26-án *Görgey* főhadiszállását Szerencsre tette át, a hol Kossuthtól egy békülékeny hangon irt terjedelmes magánlevelet és azonkívül egy hivatalos iratot is kapott, a melyben felszólíttatik, hogy július 27-én vagy 28-án a kormányzóval és a július 15-én hadügyminiszterre kinevezett *Aulich* tábornokkal leendő szóbeli táncskozásra Kardszagra jöjjön.

Az orosz főszereg zömének átkelése a Tisza balpartjára.

Julius 25-én hajnali 2 órakor *Gortschakow* a Kerecsendre előretolva volt különítménynyel*) megindult Poroszló felé, mely helységet lovas elővéde déltájban minden oldalról meglepően körül fogta, de abban nagy meglepetésére magyar fegyveres csapatokat egyáltalában nem talált. A tiszafüredi hid védelmére 3280, de ezek között mindössze 1110 lőfegyveres emberrel, továbbá 2 huszár századdal és 8 löveggel kirendelt *Korponay* ugyanis különítményének zömét a Tisza-hid közvetlen védelmére használta fel és Poroszló felé az Eger elrombolt hidjáig csakis gyenge megfigyelő őrköt küldött előre.

Miután *Gortschakow* egész különítményét Poroszlónál egyesítette, délután 5 órakor a 4-ik árkász zászlóalj 1 századjával, az 5-ik gyalog hadosztály 2-ik dandárával és 2 üteggel tovább indult a Tisza-hid felé, a hova *Korponay* előcsapatjai minden ellentállás kifejtése nélkül húzódtak vissza; daczára ennek az orosz csapatok csak este 6 óra 30 perczkor értek a hid közelébe, melyet a magyar elővédesapatok maguk mögött fölguyjították, miközben a balparton álló magyar üteg élénk tüzzel iparkodott az ellenséget lehetőleg távol tartani. Erre *Gortschakow* az állandó áthidalás helyétől körülbelül 1 kilométernyire délre, erdő által fedett helyen szándékozott pontonok segítségével a balpartra átkelni, melynek védelmére és támogatása czéljából a kijelölt átkelés helyéhez és a Tiszához közel 18 löveg számára gátonyt emeltetett.

Az átkelés előmunkálatainak foganatosítása közben éjjel utáni 1 órakor a jobbpartra átkelt mintegy 50 honvéd huszár igen sikerült rajtaütést hajtott végre az orosz tüzéség tábora ellen, mely alkalommal 17 ember esett el, illetőleg sebesült meg, míg ellenben a huszároknak a keletkezett nagy zürzavar közepette teljesen bántatlanul sikerült elillanniok.

Midőn az orosz csapatok hajnali fél 4 órakor az átkelés végrehajtásához fogtak, *Korponay* a tulsó partról megszólaltatta tüzéségét, a mit az orosz ütegek nyomban viszonztak. Miután az átkelés ennek daczára tovább folyt, *Korponay* belátván, hogy sokáig sikerrel úgy sem tarthatná magát, inkább önként vonult vissza előbb Ujvárosra, onnan pedig Debreczenbe. Ily körülmények között

*) Lásd ezen kötet 203. oldalán.

július 26-án délelőtt 10 órakor Tisza-Füred már az orosz kozákok kezében volt, ugyanaznap délben pedig a leégett hid mellett már egy másik ujonnan vert hadihid állott készen, melyen *Gortschakow* csapatai zavartalanul kelhettek át a folyó tulsó partjára s így este felé az egész különítmény Tiszafüred mellett ütött táborn. Az egész művelet az oroszoknak 3 halottjukba és 56 sebesültjükbe — utóbbiak között 1 törzs- és 1 főtiszt — került, 3 ember pedig eltűnt. Ezalatt az orosz II. hadtest fenmaradó része a főhadiszállással július 25-én Mezőkövesdre vonult, honnan a következő napon csak a 2-ik könnyű lovas hadosztály 1-ső dándára tolatott tovább Ábrányig előre. Július 27-én a II. hadtest a főhadiszállással szintén a Tisza balpartjára kelt át s Poroszlónál csupán a 8-ik hadosztály 2-ik dandárát hagyta hátra. A III. hadtest e napon mindössze Füzes-Abonyig nyomult előre. Július 28-án végre az egész II. és III. hadtest Tisza-Fürednél összpontosult és *Paskiewits* részint innen, részint már korábban a következő intézkedéseket bocsátotta ki: *Grabbe* parancsot kapott, hogy Miskolczon egy napig se vesztegeljen, hanem azonnal vonuljon tovább Tokaj felé. *Osten-Sacken* már 26-án kapta a meghagyást, hogy hadoszlopával Kassáról szintén Tokajra vonuljon s ott *Grabbe*val egyesülve, a körülményekhez képest vagy csak megfigyelő állást foglaljon a netán még ott álló túlnyomó ellenséggel szemben, vagy pedig említett város megszállása mellett az ottani Tisza-hidat állítsa helyre. Végül *Tscheodajew*, mint már említettük is, parancsot kapott, miszerint *Görgey* üldözését teljesen *Osten-Sackennak* és *Grabbenak* átengedve,*) hadtestével és *Roth* tábornok különítményével a II. és III-ikhoz leendő csatlakozás végett Tisza-Füredre vonuljon. Ehez képest a IV. hadtest már július 27-én Ábrányba vonult, előbb azonban *Tscheodajew* a *Görgey* hadállása felőli hírszerzés céljából *Petskowsky* ezredet a 41. és 51. számú kozák ezredekkel és 2 század dsidással Ongán át kémszemlére rendelte ki, mely az utóbbemlített helységnél jelentéktelen összecsapásra vezetett; egyébként *Petskowsky* ezredes kémek útján arról értesült, miszerint *Görgey* serege Gesztelynél áll összpontosítva. Az erről vett jelentésre *Paskiewits* még aznap meghagyta *Tscheodajew*nek, miszerint *Kusnetzow* altábornagyot a hadtest lovasságával és 2 üteggel Vattára rendelje vissza, hogy ott a szintén oda-rendelt *Grabbe*val egyesüljön, a 11-ik gyalog hadosztályt Ábrányban hagyja, ő maga pedig csak a 12-ik hadosztálylyal csatlakozzék a sereg zöméhez.

A gesztelyi átközet

1849. július 28-án;

Görgey seregének visszavonulása a Tisza mögé.

Még mielőtt *Grabbe* az újabb módosító parancsot megkapta volna, július 28-án reggel 6 órakor korábbi utasításához képest

*) Lásd ezen kötet 203. oldalán.

hadával Miskolcra a következő menetrendben indult el Ongán át Gesztely felé: a 45-ik kozák ezreddel az élen, ezt követte az 1-ső könnyű lovas hadosztály 1-ső dandára (16 lovas század és 1 üteg), a Nisowsky vadász ezred 3 zászlóalja 1 üteggel, azután 3 gyalog zászlóalj 1 üteggel s végül a Nyegorod gyalog ezred.

Midőn a hadoszlop éle Ongához ért, a Hernád jobb partján portyázó huszárok észrevették az élen menetelő kozákokat, a mit rögtön jelentettek hátrafelé. *Leiningen* erre sietve csatarendbe állította hadtestét, még pedig oly fedett állásban, hogy abból az oroszok csak néhány löveget láthattak. *Grabbe* már jóval lőtávolságon kívül felvonultatta hadoszlopát és pedig a balszárnyon a Nisowsky vadász ezredet a 7-ik számú könnyű üteggel, a jobb szárnyon a dsidás dandárt az 1. számú könnyű lov. üteggel; a középén nagyobbára tüzéség foglalt állást, míg a gyalogság zöme tartalékban maradt.

Grabbe ütegei már igen nagy távolságról kezdték meg a tüzelést, melyet *Leiningen* eleinte figyelembe sem vett; erre *Grabbe* egész hadával közelebb vonult, de alig, hogy a magyarok hatásos tűzkörletébe jutott, *Leiningen* oly heves tüzet fejtett ki, hogy *Grabbe* kénytelennek érezte magát rendetlenségbe jutott csapatjait mihamar visszavezetni. E közben kapta kézhez a fentebb említett ellenparancsot, de egyidejűleg azon nyugtalanító hirt is, hogy Miskolcz lakossága felkelt, hogy az orosz had visszavonulási vonalát elvágja. Ily körülmények között *Grabbenak* elment a kedve a Miskolczra való visszavonulástól, hanem ezen város megkerülése mellett Putnokra sietett. Itt mindenekelőtt a bányavárosok védelmére visszahagyott *Nossow* tábornok beérkeztét akarta bevárni, hogy aztán, ha majd *Osten-Sacken* is közelebb jött, újból támadólag nyomuljon előre.

Grabbe a gesztelyi ütközetben halottakban 2 tisztet és 45 embert veszített, 8 tiszt és 48 ember pedig megsebesült. *Leiningennek* teljesen földött állása folytán mindössze 1 sebesültje volt.

A többször említett *Osten-Sacken* különítmény július 12-én vonult el Stry tájékáról és miután vett parancsához képest július 22-ig Dukla tájékán gyülekezett, onnan a következő napon megkezdte előnyomulását Bártfa felé, a hol 25-ikén ismét együtt volt; innen *Osten-Sacken* 26-án Kapira, 27-én Eperjesre, 28-án pedig Kassára vonult, a hol *Selvan* tábornokkal lépett érintkezésbe. Utóbb- említett helyen kapta meg *Osten-Sacken* a főparancsnokságnak 26-ikáról kelt parancsát*), melynek értelmében *Grabbe*val egyetértőleg a Tokaj felé elvonuló Görgeyt kellett követnie. Mielőtt *Osten-Sacken* az említett irányban tovább indult volna, a sereg hátában fekvő közlekedési vonalak biztosítására a főbb helyeken *Selvan*

*) Lásd ezen kötet 209. oldalán.

tábornok parancsnoksága alatt a következő helyőrségeket hagyta hátra: Bártfán 1 zászlóaljat, 4 könnyű löveget 25 kozákkal; a sebesi erődben, a hol maga Selvan is tartózkodott, 1 zászlóaljat, 4 könnyű löveget és 4 lovas századot; Eperjesen 1 zászlóaljat, 4 könnyű löveget, 3 lovas századot és 30 kozákot, végre Kassán 3 zászlóaljat, 4 könnyű löveget, 1 lovas századot és 45 kozákot *Kolsakow* tábornok parancsnoksága alatt.

Hadának fennmaradó részével *Osten-Sacken* július 29-én Hidas-Németire nyomult előre, honnan elővédjét Vizsolyig, egyik kozák századját pedig a Grabbeval leendő összeköttetés helyreállítása végett, a ki azonban e napon a gesztelyi ütközet után már Putnok felé volt visszavonulóban, Forróig tolta előre. Július 30-án a különítmény zöme Kérre, elővéde Szántóig jutott, hol csakhamar hire érkezett, miszerint Görgey már előtte való éjjel a Tisza mögé vonult vissza. Emek folytán mi sem állotta útját, hogy *Osten-Sacken* július 31-én Tokajt megszállva, az elrombolt hid helyreállításához fogjon, mely augusztus 2-ika folyamán el is készült.

Osten-Sacken előnyomulásának hírére július 31-én *Grabbe* is újból előrenyomult s a mondott napon Edelényig, augusztus 1-én pedig Szikszóig jutott, a hova *Nossow* tábornokot is magához rendelte. Ámde Szikszón *Grabbe* Paskiewitsnek egy újabb parancsát vette, melynek értelmében a bányavárosok megszállása czéljából ismét vissza kellett fordulnia. Ehez képest augusztus 3-án Szikszóról felkerekedve, Edelény, Putnok és Rimaszombaton át Losoncra menetelt, mely várost aug. 7-én, miután abban néhány nappal előbb 2 orosz tiszt és 4 közember meggyilkoltatott, büntetésül elhamvasztotta. Innen menetét folytatva, augusztus 10-én Zólyomba ért *Grabbe*, honnan a körül fekvő vidékre ismételten apróbb portyázó különítményeket küldött ki.

Görgey július 27-én reggel *Kossuth* meghívása folytán utnak indult Kardszagra, de már útközben Nyíregyházán *Knezich* tábornok jelentéséből megtudta, hogy az oroszoknak egy jelentékeny hada máris a Tisza balpartján Tiszafürednél áll. Most ébredt csak *Görgey* azon nagy veszély tudatára, a mely immár seregét a saját és hernádmenti veszteglés folytán fenyegette és, hogy valamikép mégis kihúzza magát a csávából, utázását rögtön félbeszakítva, visszatért főhadiszállására, hol azonnal kiadatta a másnap sietve folytatandó visszavonulásra szóló intézkedéseket, egyidejűleg pedig a július 25-iki parancsral Nagy-Kállóba rendelt *Kazinczynak* a parancsot, hogy most már ne Debreczen felé, hanem inkább Erdélybe Bemhez siessen. A hernádmenti állás tarthatlansága most már annál szembeötlőbb volt, miután *Görgey* egyszersmind hírét vette, hogy *Osten-Sacken* egy erős hadoszloppal Kassán, elővéde pedig Hidas-Németinél áll.

A kiadott rendelkezések szerint *Leiningen* és *Pöltenberg*

hadtestei július 28-án éjjel Szerencsen át Zomborig, *Nagy Sándor* hadteste pedig a jobb oldal biztosítására előbb Megyaszónál, majd Legyes-Bényénél foglalt állást. Július 29-ikén mind három hadtest mindennemű ellenséges behatáson kívül Tokajig jutott, a hol idővesztégetés nélkül a Tisza balpartjára keltek át. Az átkelés folyama alatt az I. hadtest egyik hadosztálya Tarczalnál, a másik Keresztúrnál foglalt biztosító állást, majd miután végül ezek is átkeltek a Tiszán, azonnal hozzáláttak a hid elrombolásához, azután pedig Rakamaznál állottak fel, hogy a Vaskapunál táborba szállt sereg zömét esetleges háttámadások ellen védjék. Július 30-án az egész sereg Nyiregyházaig vonult. Miután itt *Görgey* még mindig bizonytalanságban volt, vajjon a Tiszafürednél átkelt orosz hadoszlopok időközben előnyomultak-e Debreczen felé, további, minden esetre felette veszélyeztetett oldalmenetét két párhuzamos oszlopban szándékozott végrehajtani. melyek közül az egyiknek, a *Nagy Sándor* hadtestéből állónak, július 31-én Hadrázára, augusztus 1-én Debreczenbe, a hol másnap állva kelle maradnia, 3-án Derecskére, 4-én pedig Berettyó-Ujfaluba, — a sereg zömét képező másiknak pedig július 31-én Nagy-Kállóra, augusztus 1-én Nyír-Adonyba, 2-án Vámos-Pércsre, 3-án Nagy-Létára, 4-én pedig Kis-Marjára kellett volna menetelnie. Hogy ezen menettervtől mennyiben történt eltérés, azt alább lesz alkalmunk elbeszélni; annyi bizonyos, hogy ha *Paskiewits* serege főmével Tiszafüredről haladéktalanul megindult volna Debreczen felé, úgy annák környékén *Görgey*nek teljesen elállhatta volna útját.

E helyett *Paskiewits* július 29-én *Grabbe* gesztelyi vereségének hírére, a mi azon aggodalmat keltette benne, hátha *Görgey* mégis Kassa felé fordul, hogy az orosz sereg összeköttetési vonalait megszakítsa, azon újabb elhatározásra jutott, hogy a II. és III. hadtesttel egyelőre Csegére vonul, hogy ekként a IV. hadtesthez, mely ez idő tájt Mező-Csáthra ért, közelebb legyen; hogy pedig szükség esetén az említett helységnél partot is válthasson, a Tiszafürednél beépítve volt hajóhidat szintén oda vonsoztatta.

Csegére érve, a herczeg leginkább azon törte fejét, miképpen lehetne *Görgey*t legkönnyebben hernádmenti állásából szép szerivel kimozdulásra bírni, nem is sejtván, hogy a magyar sereg elvonulása a Tisza mögé máris folyamatban van. Sok tanakodás után végre abban állapodtak meg, hogy a II. hadtest Csegénél keljen át a Tiszán s miután a IV. hadtesttel Mező-Csáthnál egyesült, avval együtt — utóbbi tehát éppen harmadszor — Miskolcra nyomuljon tüntetőleg előre, mely mozdulatnak eredményét a III. hadtest Csegénél várja be.

Alig ért a II. hadtest július 30-án Mező-Csáthra, midőn a Papiig előrement főhadiszállásnak értésére esett, hogy *Görgey* serege Tokajnál átkelőfélben van a Tisza bal partjára. Erre *Paskie-*

wits a II. hadtestet újból Csegére rendelte vissza, *Tscheodajewnek* pedig parancsot adott, miszerint a 12-ik gyalog hadosztályt 2 lovas ezreddel július 31-én hajnalban szintén a sereg zöme felé Csegére indítsa útnak, ő maga pedig hadtestének fenmaradó részével az Ónod közelében fekvő Pogára meneteljen s miután itt a *Kusnetzow* alatt Vattánál álló elővédet is magához vonta, avval együtt augusztus 1-én Tokajra nyomuljon előre, mely várost a *Grabbe* és *bárá* *Osten-Sacken* különítményekkel együtt szállja meg, ellenben Miskolczt ismét *Roth* tábornoknak kellett 3 zászlóaljjal megszállania. Már a korábban előadottakból tudjuk, miszerint *Osten-Sacken* Tokajt már július 31-én saját kezdeményezéséből szállotta meg és hogy a herczeg ezen újabb parancsának Grabbera vonatkozó része már a következő napon újabb módosulást szenvedett.)*

Ezen sok ide-oda rokirozás után végre a herczeg mégis komolyan rászánta magát a Debreczen felé való előnyomulásra s ehez képest augusztus 1-én reggel a II. és III. hadtesttel, valamint a 2 lovas ezred által megerősített 12. gyalog hadosztálylyal utnak indult Csegéről, a hol a hadihíd védelmére *Kannabich* tábornok alatt 2 gyalog ezred, 1 üteg és 50 kozák maradt vissza; Paskiewits ugyanis a további hadműveletek folyamán úgy a Tokajon, valamint a Miskolcz—Csegén át vezető vonalat is utánszállító vonal gyanánt akarta berendezni.

A debreczeni csata.

1849. augusztus 2-án.

Nagy Sándor hadtestével, melynek létszáma július végén 9521 embert, 1441 nyerges lovat, 652 hámos lovat és 43 ágyút tett ki, július 31-én az eredeti menettervtől eltérőleg, de bizonyára a főhadszállás tudtával és beleegyezésével Hadház helyett csak Ujfejtőig jutott, Hadházat pedig csak augusztus 1-én érte el. Itt vette *Nagy Sándor* Debreczenből *Korponay* ezredestől a tudósítást, miszerint ő rosszul felfegyverzett kis csapatjával az őt nagy erővel megtámadott oroszok elől Debreczenbe visszahúzódní kényszerült s hogy 15.000 orosz nyomában van. Erre *Nagy Sándor* egy erős lovas csapatot küldött Debreczenbe „azon meghagyással, hogy az Debreczenen túl Ujváros felé tartson s addig menjen előre, míg az ellenséget feltalálja, azzal semmi komoly összeütközésbe ne bocsátkozzék, de vele a folytonos érintést megtartani s időről-időre jelentést visszaküldeni igyekezzenek,” egyszersmind parancsot adott, miszerint a hadtest még aznap este 10 órakor tovább induljon Hadházáról Debreczen felé, végre pedig *Görgey*nek mindezekről jelentést téve, utóbbinak további utasításait kérte ki. A dolog fontossá-

*) Lásd ezen kötet 212. oldalán.

gára való tekintettel ezen jelentést maga a hadtest vezérkari főnöke, *Pongrácz István* alezredes vitte el a sereg főhadiszállására.

Ezalatt a hadtest 10 órakor este útra kelve, hajnali 2 és 3 óra között minden baj nélkül érkezett meg Debreczenbe, a hol az, miután *Korponay* oszlopa, mely 3280 főnyi gyalogságból — ezek között azonban csak 1110 volt a lőfegyveres — 380 lovasból és 4 ágyúból állott, szintén hozzá csatlakozott, a városi Nagy erdőben üttött tábort.

Rövid pihenő után beérkezett a felderítő lovasság első jelentése, mely szerint ez „az ujjvárosi uton egy előrenyomuló ellenséges lovas csapatra bukkant s hogy az nála sokkal erősebb lévén, kénytelen előle Debreczen felé visszahúzódní.” Ugyanekkor érkezett vissza *Pongrácz* alezredes is Görgéy főhadiszállásából az alábbi írásbeli paranccsal: „Az I. hadtest az Ujjvárosnak vezető út mindkét oldalán álljon fel és ha ellenség mutatkozik, támadja és verje ezt meg.” Erre *Nagy Sándor* — miként azt a csatában szintén tevékeny részt vett Máriássy János ezredes elbeszéli — a *Mesterházy* alatt álló lovasságot magához vévén, azzal előre rohant, meghagyván tábornokari főnökének, hogy a hadtestet Debreczennek délnyugati részén az Ujjváros felé vezető uton csatarendbe állítsa s az előőrseket jó előre tolja ki.

Mig tehát *Nagy Sándor* előre rohanván s az ellenséges lovas csapatot visszanyomva, szemlét tartott, addig a hadtest a kijelölt helyen következőleg állott csatarendbe: *Máriássy* hadosztálya, 3782 ember 21 ágyúval, balszárnny gyanánt az ugynevezett Köntösgáttól balra, *Bobich* hadosztálya, 2923 ember 16 ágyúval, attól jobbra és annak mentén; *Korponay* hada a tartalék-ágyuteleppel *Bobich* mögött jobbra hátul tartalék viszonyba került; mindegyik hadosztály 1—1 zászlóaljat előőrsi szolgálatra tolt előre. Időközben *Nagy Sándor* is visszatért szemléjéről s a felállítást a lovasságnak elhelyezésével bevégezte; ez utóbbiból a 8-ik huszár ezred 4 százada a balszárnny legszélső részére, ugyanannyi a jobbra, fenmaradó része pedig a tartalékhoz rendeltetett.

Ezután *Nagy Sándor* főbbrangu tisztjeit tanácskozássra hívta egybe, mely alkalommal különösen az képezte vita tárgyát, vajjon a Görgéy parancsolta támadás megkíséreltessék-e vagy sem. *Nagy Sándor* *Máriássy*val a parancs teljesítése mellett emelt szót. *Mesterházy* ingadozott, *Bobich* úgy vélekedett, hogyha az ellenség támad, akkor a harcztot ugys el kell fogadni, *Korponay* és *Pongrácz István* végre határozottan a támadás mellőzését hozták javaslatba. Ily elmentmondó vélemény nyilvánítások mellett végre abban állapodtak meg, hogy a támadás az oroszok ellen elmarad, hogy a hadtest egész nap fegyver alatt marad felállításában és hogy éjjel szép csendesen tovább vonulnak majd. „Az értekezlet után — írja *Máriássy* — többen nagy *Sándor* tábornokkal kilovagoltunk az előőrsekhöz

s azokat végig nézve, itt az orosz előőrségnek tisztjeivel szóba ereszkedtünk; a ravaszok, midőn elhagytánk őket, meghívtak bennünket délutáni 5 órára orosz theára.”

Ar előőrsők megszemlélése után Nagy Sándor a tábor feletti parancsnokságot Bobichnak átadván, ő maga Máriássyval, Pongráczczal és több más tiszttel együtt fél 11 óra tájban a városba ment. Deltájban a nagy vendéglőben egy jó csomó tiszt, közöttük Máriássy és Nagy Sándor is, verődött össze, de alig hogy az ebédhez fogtak, megszólalt az oroszok ágyuja, minek folytán kiki lóhalálában beosztásába sietett.

Paskiewits a Csegénél összpontosult csapatokkal augusztus 1-én megindult Ujváros felé és egyidejűleg báró *Haynau* ama kívánságára, hogy egy különítmény elindítása által a Tisza balpartján a magyar déli haderők oldalát és hátát fenyegetse, *Chrulow* ezredet 4 dsidásszázaddal, 4 löveggel és 50 kozákkal Madarason át Török-Szent-Miklóstra indította, mely különítmény, hogy mindjárt végezzünk vele, még augusztus 1-én Madarast, 2-án pedig Szent-Miklóst érte el s útközben arról értesült, hogy *Perczel* már július 22-én Szolnokról Szegedre vonult el és hogy az osztrákok részéről is Szolnokon már csak 1 zászlóalj áll, a többi pedig szintén lejjebb vonult Szeged felé. Ily körülmények között *Chrulow* ismét visszafordult és nem sokat törődve azzal, hogy ilyformán Haynau baloldala fedezetlenül marad, augusztus 4-én Ujvárosra, 5-én pedig Debreczenbe érve, a sereg zöméhez csatlakozott.

Augusztus 1-én Ujvárosba érve, *Paskiewits* hirszerzés céljából Hajdu-Böszörmény és Debreczen felé rögtön 1—1 portyázó különítményt rendelt ki; a Böszörmény felé kiküldött osztag sehol sem talált ellenségre, a másik ellenben egy mértföldnyire Ujvárostól magyar csapatokra bukkant. Az erről szóló jelentésre *Paskiewits herczeg Bebutow* tábornokot rendelte ki 2 muzulmann századdal és 1 század kaukazusi lovassal kémszemlére Debreczen felé, a kitől 2-án hajnalban jelentés érkezett, hogy Debreczennél magyar csapatok állanak, erejük azonban meg nem állapítható.

Az utóbb említett napon reggel az orosz főszereg vonatának visszahagyása után harcrendbe tagozva az alábbi beosztással indult el Ujvárosról Debreczen felé: az úttól jobbra a II-ik, attól balra a III-ik hadtest, mindegyik külső szárnyán saját lovas hadosztályával; a 12. gyalog hadosztály a hozzá beosztott két lovas ezreddel a két hadtestet tartalék viszonyban követte. Így haladt a sereg körülbelül félutig Debreczen felé előre, a midőn aztán a nagy terjedelmű és magasán álló kukoriczások miatt újból menetoszlopba kellett sorakoznia, mely időtől kezdve a 3-ik könnyű lovas hadosztály elővédviszonyba rendeltetett. Ez utóbbi a fegyverneki csárdához érve, Debreczen előtt 4 magyar huszár századot és 2 löveget pillantott meg, melyek ellen *Offenberg* altábornagy egyik lovas ez-

redét nyomban támadásra rendelte előre; ezt azonban sem a huszárok, sem az előretolt zászlóaljok nem várták be, hanem visszahúzódtak a főállásba, hogy a tüzéség kilövését ne gátolják. A megkezdett ágyutüzelés folytán *Offenberg* beszüntette a további előnyomulást és a maga részéről is csupán az 5-ik és 6-ik lovas üteget vonultatta fel.

Ezen bevezető ágyuharcz alatt érkezett be fél 3 óra tájban a sereg zöme is, melyből az 5-ik gyalog hadosztály első harcvezonalban, a 4-ik pedig e mögött tartalék viszonyban vonult fel Mihelyt aztán a 7-ik és 8-ik hadosztályok is megérkeztek, a 4-ik az 5-ik mellé jobbra szintén az első harcvezonalba tolatott, a legszélső jobbszárnyon pedig a 2-ik könnyű lovas hadosztály állott fel.

Ezen felvonulás alatt a magyar tüzéség, úgy az orosz ütegekben, mint a 3-ik könnyű lovas hadosztályban tetemes kárt okozott, úgy hogy ez utóbbi, nemkülönben a *Nagy Sándor* által támadásra rendelt Máriássy hadosztálylyal szemben álló ütegek is kénytelenek voltak az arcvezonalból a bal-, utóbbiak pedig a jobbszárnyra hátrább húzódni; hasonlóan nem sikerült az 5-ik gyalog hadosztály egyik dandárának *Bobich* ellen intézett támadása sem. Erre *Paskiewits* újabb ütegek előrevonása mellett a második harcvezonalban álló 7-ik és 8-ik hadosztályt a balszárnyra, Máriássy megkerülésére pedig *Glazenap* altábornagyot rendelte ki. Utóbbi azonban valahol a nagy kukoriczásban annyira eltévedt, hogy már csak döntés után bukkant ki ismét Debreczennél, a *Bobich* hadosztálynál pedig főképp az ütegek dicséretes működése tartotta fenn az egyensúlyt. Végre délután 5 óra tájban *Paskiewits* a balszárnyon felállított 4 nehéz ütegnek támogató tüze alatt döntő támadást parancsolt a magyarok jobbszárnya és oldala ellen, mi czélból a 7-ik és 8-ik hadosztály 1—1 dandárának az első harcvezonalban, a másik kettőnek pedig tartalék viszonyban kellett előnyomulnia. A gyalogságtól balra előre a 3-ik könnyű lovas hadosztály és még ezt is tulszárnyalva, a muzulmann lovas ezred és 2 század kaukazusi hegyi lovas törtetett előre. Általános tartalék gyanánt az újvárosi út mentén a IV. hadtestbeli csapatok maradtak vissza.

Az elrendelt döntő támadás lökeme első sorban az időközben a jobbszárnyra előrevont *Korponay* különítményt érte, melyet az orosz balszárnyütegek már megelőzőleg jól megdolgoztak volt. Az orosz lovasság egy részének a Nagy erdőnek leple alatt teljesen észrevétlenül sikerült *Korponay* hátába kerülni és így nem is csoda, hogy a muzulmannok és a kaukazusi hegyi lovasok pokoli lármával végrehajtott rohama oly megdöbbentőleg hatott a különben is nagyobbára csak hiányosan felfegyverzett fölkelő csapatokból álló különítményre, hogy annak mindjárt az első pillanatban széjjelmállott osztagai menten részint a közeli erdőben, részint a városban kerestek menedéket.

Mialatt ezen első menekülők sorában a muzulmannok valóságos mészárlást vittek véghez, addig a 3-ik könnyű lovas hadosztály szintén oldalt és hátulról, a 7-ik és 8-ik gyalog hadosztály elsővonalbéli csapatjai pedig előlről az immár jobboldalt fedetlenül álló *Bobich* hadosztályra vetették magukat, amely az óriási tulerőnek természetesen szintén nem állhatott ellent. *Bobich*, a ki alól még a lovat is kilőtték, megsebesülten követte a legközelebbi szőlőskbe visszahuzódott embereit. Máriássy a jobbszárnyon s közepén törtéteket látva, azonnal felhagyott a további támadólagos előnyomulással és az ellenség által nem igen szorítva kezdette meg hátrálását Derecske felé, miközben *Bobich* hadosztályából és Korponay különítményéből igen sokakat fölvelt.

A feldunai magyar seregnek ezen utolsó csatája felette vesztésgeltjes volt; a tulajdonképeni I. hadtestnél a halottak száma 2 tisztt és 51 ember, a sebesülteké 6 tisztt és 84 ember, az eltűnteké 7 tisztt és 1266 ember; ehez Korponay vesztesége legalább 500—600 fő; kitesz összesen mintegy 2000 embert. Azonkívül 8 ágyu leszereltetett, 4 pedig teljesen odaveszett; ez utóbbiakat a muzulmannok szedték el a Debreczen városában keletkezett nagy zűrzavar közepette. Legtöbbit vesztett Korponay csapatja, a melyből — Máriássy állítása szerint — kevés ember maradt meg ép fővel és testtel, ezeknek legnagyobb része el is fogatott. Máriássy alig vesztett többit 40—50 főnél. Az oroszok vesztesége: halottakban 2 tisztt és 58 ember, sebesültekben 25 tisztt, ezek között *Kuprianow*, a II. hadtest parancsnoka és 252 ember; a sebesüléseket jobbra ágyugolyók és gránátok okozták.

A debreczeni csatáról Máriássy ezredesnek, a kinek abban mint hadosztályparancsnoknak jelentékeny része és szerepe volt, egy eléggé körülményes és igen érdekes leírását birjuk, melyből az alábbi részleteket vesszük át: „Kijövén a táborba Nagy Sándorral*) — írja Máriássy — ki hozzám a balszárnyra jött, itt az előőrsöket már visszahuzva s útegeinket működésben találtuk. Előőrsaink a nagy kukoricza miatt az ellenség közeledését csak akkor vették észre, midőn ez lovasságával megrohanta őket. De a meglepetésnek semmi rosz következése nem volt. Nemsokára megszólalt az ágyu seregünk egész első sorában és borzasztó pusztitást kezdé üzni az akkor már szemeink előtt fejlődő nagy számu orosz lovasságban. Egy előbb említett dombról Nagy Sándorral együtt néztem az előtűnk fejlődő ellenség mozdulatait; első pillanatban nem láttunk csak lovasságot előtűnk; az oroszoknak az lévén már Vácznál is látott furcsa szokásuk, a sereg fejlődését egy hosszú lovassor által fedni és így végrehajtani. Sokáig néztük és bámultak az orosz lovasság valódi hősies magatartását: minden pillanatban láttuk, hogy ágyuink,

*) T. i. a megzavart ebédéről.

melyek számra eleinte az ellenségénél sokkal számosabbak valának s ezen napon kitűnően lőttek, egész sorokat töröltek, a rendetlenség azonban eleinte közöttük sehol sem mutatkozott. E borzasztó pusztítás lóban és emberben tartott egy jó félóraig; . . . akkor tájban veszté *Csányi* százados, a vörös sapkás üteg parancsnoka, mindkét lábát ágyugolyó által; e ritka hős s valódi római jellemű honfi e nyomoru állapotban sem akará elhagyni kedves szeretett ütegét; vérben uszva, tovább is buzditá fiait és vezénylé ütegét. . . . Mint mondám, Nagy Sándorral együtt fürkészttük az előttünk fejlődő orosz sereg mozdulatait; a hozzánk közel álló nagy sor lovasság ebben némileg gátolt bennünket; de azért mégis annyit tisztán leheté látni, hogy a lovas-sor háta mögött veszteglő ágyuk állottak s a gyalogság nagyszerű bontakozása ment véghez. Ez esetre én Nagy Sándort, ki, fájdalom, nagyon rövidlátásu vala, figyelmeztettem, sőt kértem őt, miszerint látva az aránytalan nagy erőt, a hátrálást, míg lehet, elrendelje. E figyelmeztetésem s kérésemre azonban Nagy Sándor e pillanatban mitsem hajtott; ő, ki sokszor hadi mozdulataiban s elhatározásában túlságig óvatos s néha ingadozó vala, e pillanatban ennek ép ellenkezője vala s hátrálásról mit sem akart hallani. Szerencsétlenségünkre ágyúink valahára nagy rendetlenségbe hozták az ellenség lovasságát; e tény Nagy Sándort annyira felhevíté, hogy kérésem daczára, hadosztályomnak, azaz a bal szárnynak előnyomulását rendelte el; egy dőfést akarván, mint mondá, az ellenség arcán tenni s azután a hátrálást megtenni. E parancsát lelkemre kötvén, ellovagolt tőlem a jobb szárnyhoz, hogy azt, mint mondá, személyesen az ellenségre vezesse . . . Nagy Sándor távozta után elrendeltem az előnyomulást a lehető legnagyobb óvatossággal, s őszintén megvallom, nagy ellenszenvvel. Az ellenség jobb szárnyát arczon és jobboldalt akarván megtámadni, megindítám zászlóaljaimat balszárnyról előre lépcsőnként (en échelons), a 4 század lovasságot s a legszélsőbb zászlóaljat rendeltem előre azon célból, hogy az ellenséget oldalt fogja; két zászlóalj s egy üteg arczon fogta az ellenséget; a többi részét hadosztályomnak, két zászlóaljat s egy üteget, visszatartám tartalékul. Az indulás lépcsőnként történvén, jó idő mult el, míg az egész hadosztály mozgásba jött; alig haladtunk pár száz lépést előre, midőn a hadtest jobb szárnyának háta mögött borzasztó rivalgás és kiabálás történt, mely minden vezényszó nélkül megállítá menetünket; oda tekintvén, egy roppant nagy tömeg ellenséges lovas pillantánk meg, kik mint a mennykő az égből, az erdőből kirohanva, tartalékunk oldalába s hátába törtek. Szerencsétlenségünkre itt Korponay ezredes csapatja, egy úgyszólván fegyvertelen, csak lándzsákkal ellátott fiatal zászlóalj lévén, ez szétugrasztatott és irgalmatlanul lekasaboltatott; a látvány, mely erre szemünknek mutatkozott, borzasztó és seregünk eddig látszólag kedvező állapota valóban szo-

morú s a kétségbeeséshez közel vala. Tartalékunk, azt világosan láttam, veszve volt; egyetlen reményem Bobich hadosztályának zászlóaljaiba helyeztem, remélvén, hogy megfordulván, egy jól célzott tüzeléssel vagy lelkes rohammal sikerülend nekik a veszendő tartalékot a tökéletes megsemmisüléstől megmenteni. E reményem csakhamar füstbe ment; a rivalgás és ordítás után nemsokára támadólag indult meg az ellenség arcza; a lovasság, mely eddig testével fedte serege mozdulatait, s mely, mint mondtam, már nagyon is megingatottnak látszott, részben előre küldetett, részben, mint az ellen jobb szárnyán, félretolatott; erre Bobich hadosztályát több zászlóalj megrohanta előlről, míg hátába ugyanazon lovasság tömege tört, mely tartalékunkat csak úgy futtában letiporta és lekaszabolta. Pár percz múlva az egész jobb szárnynál tökéletes zürzavar vala látható; az én hadosztályomnak egy ideig, míg az ellenséges lovasság félre — s az annak háta mögött készen tartott ágyúütegek előre tolattak, nyugta volt; mely időben tisztán látván a veszélyt, melyben jobb szárnyunk forgott, segítségére a mellettem levő két zászlóaljat a rohanó ellenséges gyalogságnak oldalába akartam küldeni; e szándékomat azonban csakhamar meghiusította az ellenség, ki e pillanatban lovassággal és ütegeinknél négyszerte számosabb tűzérsséggel megtámadott, s különösen utóbbival oly borzasztó pusztítást kezdve űzni mind ütegeimben, mind pedig zászlóaljaimban, hogy azoknak megmentéséről kelle gondoskodnom. E pillanatban vesztünk kikerülhetlenné látszott. — Ily körülmények között, látván, hogy a jobb szárny tökéletesen tönkre tétetett, nem maradt egyéb hátra, mint megmenteni azt, mi még megmenthető vala, t. i. hadosztályomat. — Az állás, melyben e perczben valék, excentrikus visszavonulásra kényszerített; e visszavonulás neme nagy előnyünkre vált, és nemcsak a hadosztályomnak, de a szétszórt jobb szárnyunknak megmentésére is szolgált azáltal, hogy együtt maradvá, annak oltalma lehetett . . . A visszavonulás, daczára a roppant ágyútűznek s az orosz lovasság részéről történt többszöri támadásnak, jó rendben és lassan történt; zászlóaljaimat, ütegeimet és az itt levő lovasságot, különösen azok derék parancsnokait illő, hogy dicséretesen megemlítem e helyen . . . a szőlőkből temérdek menekültek honvéd csatlakozott a hadosztályomhoz s ezek között kellemes meglepetésünkre Nagy Sándor tábornok is. Nemsokára azután, miután a menekültek összeszedettek s előre küldettek, a visszavonulás itt is a végső hátvédnél megkezdődött. Az ellenség lovassága csak a kukorica-földekig üldözött bennünket; itt azonban, kivéve egyes cserkeszt, megszűnt minden üldözés s a hadosztály a szétvert jobb szárny romjaival rendesen és nyugodtan folytathatta a visszavonulást Derecske felé . . . Az oroszok szétvervén seregünk jobb szárnyát, az üldözéssel nem sokat gondoltak és nemsokára azt egészen abban hagyták, csak egy lovas csapat üzte egy darabig

lovasságunkat és a jobb szárny ágyuit a városon keresztül Derecske felé; huszáraink azonban, bár többször szétverettek, mégis megmentették nagyobb részét ágyuinknak és társzekereinknek . . . Tagadhatatlan, hogy hibák történtek az napon mind Nagy Sándor tábornok, mind mások részéről is; hiba volt a csatahelynek választása; hiba volt, a csatát, mikor még lehetett, félbe nem szakítani; igen nagy hiba volt az erdőre oly kevés gondot fordítani.“

Máriássy jelentését némileg kiegészíti, különösen a jobb szárnyon történeteket illetőleg, a Görgey főhadiszállásán összeállított alábbi ütközetjelentés kivonata: „ Délután 1³. órakor támad az ellenség zöme. Balszárnnyunk helyt áll — utóbb előre nyomul; az ellenség hátrálni kénytelen; a cserkeszek rohamát két század Coburg-husár visszaveri. Ekkor innen a balszárnnyról 2 század császár-husárunk átküldetik a jobb szárnyunkra; erre az ellenség 12 század dsidást és cserkeszt indít ezek ellen a maga balszárnnyára és 3 gyalog zászlóaljjal rohanva beveszi a téglavető kemenczéket, a császár-husárokat erős gránátlövésekkel szétrobbantja és ezzel az egész magyar harczonealt kettészakítja . . . Máriássy a maga Coburg-husárjainak védelme alatt a városon kívül a derecskei útra hátrál . . . Bobich ezredes alól, a ki a centrumban tökéletes odaadással küzd, kilövik a lovát; 7 ágyúját leszerelik s őt a városon keresztül menekülni kényszerítik. A szabolcsi guerillák a téglavetőkhöz részint lekaszaboltnak, részint fogságba esnek. Szélső jobb szárnyunk Amsberg őrnagy alatt az erdőn és városon keresztül menekszik a hogy tud . . . A hadtestet csak Várad-Püspökiben lehetett szerbe-számba szedni. Vesztesége 2000 ember halott és sebesült és 5 ágyú, melyek közül kettő 12-fontos. De a megmentett ágyúink közül is 11 darab leszereltetett az ellenség által.“

Befejezett csata után *Paskiewits* hadait Debreczen köré gyűleltette; a hátráló ellenség üldözésével nem sokat gondolt, sőt az avval megbízott lovasság azt nemsokára teljesen abba is hagyta. Ennek köszönhető, hogy Nagy Sándor hadteste a teljes felbomlást elkerülte. A megvert magyar had még 3-án a Berettyó mögé Berettyó-Ujfalug huzódott vissza, honnan 4-ike folyamán Nagyváradra hátrált.

Görgey másik két hadtestével a csata napján Vámos-Péresen volt, a hol daczára annak, hogy a debreczeni ágyuzást meghallotta, 3-ika reggeleig maradt, a midőn Nagy Sándor jelentésének vétele után Nagy-Létára, innen pedig rövid déli pihenő után Kis-Marjára folytatta hátrálását; majd meggyőződván arról, hogy a részben kiszáradt Berettyó védővonalul nem alkalmas, még a 4-ikére hajló éjjel Biharba vonult, a hol értésére esett, hogy az oroszok első őrzéstartai csak 3-án este jelentek meg Berettyó-Ujfalú előtt s így egész 4-ikét Biharban töltötte s csak 5-én reggel indult el Nagyváradra, a hol *Nagy Sándor* hadtestével egyesült.

E helyen egyszersmind felemlitendőnek tartjuk, miszerint *Sze-*

mere és gróf Batthyány Kázmér augusztus 1-én a kormányzó megbízásából Nyir-Adonyba a főhadiszállásra érkeztek, hogy Görgey közlései nyomán utóbbival az oroszokkal felveendő alkudozások tárgyában a szükségeseket megbeszéljék.

Mindenesetre feltűnő, kivált utólag tekintve a dolgot, hogy a kormány csak egy pillanatig is komolyan hihette, hogy az oroszok szövetségeseik háta mögött hajlandók lehessenek valamely külön békeszerződésre lépni a magyarokkal. Ez azonban akkor korántsem látszott oly nagy képtelenségnek, amennyiben szinte köztudomásu volt, hogy az orosz és osztrák táborok és vezérek között meglehetősen nagy meghasonlás létezett, a mi mindjárt kezdetben abból keletkezett, hogy az osztrák kormány vagy éppen nem, vagy csak igen rosszul teljesítette ama kötelezettségét, mikép az orosz sereg élelmezéséről gondoskodni fog. A meghasonlás másik oka ama versengésből származott, hogy mindegyik fél önmagát tekinté Magyarországot meghódoltatásában főtenyezőnek, a másikat pedig csak segélyezőnek és mindennemű érintkezésük alkalmával ennek megfelelőleg is bántak egymással. Egy másik feltűnő körülmény volt, hogy az oroszok, a merre csak jártak, igen kiméletesen bántak a néppel, tisztjeik pedig igen gyakran majdnem mondhatni barátságosan közlekedtek a magyar tisztekkel, a hogyan az például Máriássy leírása szerint többek között közvetlenül a debreczeni csata előtt is történt. Ezt látva, tudva, a kormány tulságos hiszekenység és ábrándozás nélkül is könnyen föltehetette, hogy az orosz parancsnokok által kezdeményezett alkudozásoknak mégis komoly a háttere.

Görgey, a két minisztert, talán hogy velük nagy uri hatalmát éreztesse, gyöngélkedés ürügye alatt augusztus 1-én nem, csak 2-án este Vámos-Pércsen fogadta, de most már tekintve, hogy Rüdigerhez intézett levele válasz nélkül maradt, kevés reményt fűzött az alkudozások sikeréhez, a minek különben csattanós bizonyítékaul augusztus 5-én Biharban *Miloradowits* orosz hadnagynak megjelelése is szolgált, a ki *Paskiewits* meghagyásából a Görgey által Sassnak és Chrulownak viszonaajándékuul küldött pisztolypárokat hozta vissza, kijelentvén, miszerint a herczeg nem találta illőnek, hogy tábornokai és tisztjei az Oroszország és Ausztria között fennálló szövetségre való tekintettel az utóbbi hatalom ellenségeitől ajándékokat fogadjanak el. Erre viszont Görgey is kijelenté, miszerint ily körülmények között ő sem tarthatja meg az említett két orosz tisztt által neki az ő ajándékát megelőzőleg felajánlott pisztolyokat s felkérte ennél fogva *Miloradowits* hadnagyot, hogy azokat vinné vissza magával Sass és Chrulow számára. Az orosz hadnagy erre, — Görgey előadása szerint — az ajándékcsereéről és annak mikénti keletkezéséről úgy látszik mit sem tudván, kijelentette, hogy ilyenformán a dolog nem egyezik meg az ő fogalmaival a tisztességről, minek folytán ő saját felelősségére ismét csak az imént magával hozott pisztolyokat viszi vissza.

A Görgey táborában időző miniszterek *Paskiewitsnek*, visszautasító üzenete daczára, az említett hadnagygyal egy az alkudozások megkezdését czélzó levelet továbbítottak, melyet másnap, augusztus 6-án, egy második levél is követett, a melyben Görgey tanácsára nem kevesebbet, mint Szent István koronáját ajánlották fel az orosz czárnak. Ezen levelet Pöltenberg tábornok, Beniczky Lajos ezredes és gróf Bethlen József százados vitte el Paskiewits főhadiszállására, a ki azonban a küldöttséget nem is fogadta, hanem a főhadiszállás parancsnoka által kijelentette Pöltenberg előtt, hogy az orosz hadsereg azért jött Magyarországra, hogy segítségére legyen Ausztriának a fölkelés elnyomásában; ha pedig a fölkelő sereg vezérei magukat a törvényes hatalomnak alávetni szándékoznának, forduljanak az osztrák főparancsnokhoz, csakis ez lévén jogosítva a dologban eljárni.*) Ezen kijelentés után *Pöltenberg*, a hadjáratot tárgyaló orosz hivatalos munka adatai szerint, a főhadiszállás parancsnokával folytatott beszélgetés közben kijelentette volna, miszerint a magyarok hajlandók lennének az orosz csapatok előtt a fegyvert lerakni, ellenben az osztrákokkal semminemű alkudozásokba sem bocsátkoznak s készek ellenük a végletekig küzdeni. A fegyverlerakás említése mindenestre különösnek tűnik és arra enged következtetni, hogy Görgey táborában máris foglalkoztak ezen eszmével.

Említésre méltó továbbá, hogy Görgey vezérkari főnöke, *Bayer* ezredes Vámos-Pércsen a közte és a főparancsnok között már Komáromban keletkezett és azóta ismételten megújuló differenciák miatt, mihez az is hozzájárult, hogy *Bayer* kivált az utolsó időben gyakran kelletténél mélyebben nézett a kancsó fenekére, — elbocsátását kérte s helyét a főhadiszálláson, a hadoszlopának feloszlátása után különben is oda beosztva volt *Görgey* Ármin foglalta el.

De térjünk vissza a hadműveletekhez. A Nagyváradtól kezdve egy oszlopban tavavonuló sereg elővédjét képező I. hadtest augusztus 6-án Gyapjun át, a hol déli pihenőt tartott, szakadó esőben Nagy-Szalontáig menetelt. Augusztus 7-én az I. hadtest Nagy-Szalontáról Nagy-Zeréndre, a sereg zöme pedig a főhadiszállással Nagy-Szalontára menetelt; itt vette Görgey *Aulich* hadügyminisztertől az értesítést, hogy *Dembinski* feladta szőregi állását, és hogy parancsot kapott, miszerint Aradra huzódjék vissza. Egyszersmind felszólította Görgeyt, hogy menetét lehetőleg, úgy rendezze be, miszerint seregének legalább egy része augusztus 9-én Aradra érjen. Ehez képest tette meg Görgey intézkedéseit a további menetre nézve,

*) A francia nyelven adott válasz következőleg hangzott: „Monsieur le Maréchal Prince de Varsovie me charge de vous informer, Monsieur, que la destination de son armée est uniquement de combattre, et que si vous desirez traiter de votre soumission à votre Souverain légitime, il faut, que vous vous adressiez au commandant en chef de l'armée autrichienne, qui seul a des pouvoirs nécessaires à cet effet.“

melyek szerint Nagy Sándornak 8-án Simándra, 9-én pedig Aradra kellett vonulnia, míg a III. és VII. hadtesteknek őt ugyanazon úton menetállomásonként kellett követniök, úgy hogy a sereg 10-én teljesen együtt legyen Aradon, a hova *Görgey* már 9-ike folyamán előresietett.

Paskiewits a debreczeni csata után élelmezési nehézségekre való tekintettel seregének további előnyomulását egyelőre ismét beszüntette, ami *Görgey*nek alkalmat adott, hogy teljesen nyugton keresse az egyesülést *Dembinski* seregével. Hogy *Görgey* mozdulatairól értesülések nélkül ne maradjon, a herczeg két 2—2 kozák századból álló portyázó különítményt alakított, melyeknek egyikét *Chru-low* ezredes alatt *Derecskére*, másikat pedig *Melnikow* ezredes alatt Nagy-Létára tolta előre, meghagyván nekik, miszerint járőreiket Nagyvárad felé egészen a Berettyóig járassák.

Ezalatt a Tokaj felé útban levő *Tscheodajew* altábornagy*) július 31-én Körömrre ért, honnan augusztus 2-án Szerencsre, 3-án pedig Tarczalra menetelt, a hol a magával hozott haddal *Osten-Sacken* parancsnoksága alá lépett. Augusztus 4-én *Tscheodajew* parancsot kapott, miszerint Tokajban 1 zászlóaljat 4 löveggel, Tállyán és Hidas-Németiben 1—1 gyalog századot hagyjon hátra, Miskolcra szintén 1 zászlóaljat küldjön, a hadtestéhez tartozó többi csapatokkal pedig, valamint az *Osten-Sacken* által ezenfelül rendelkezésére bocsátandó 6 zászlóaljjal Debreczenbe a sereg zöméhez induljon. *Osten-Sacken* továbbra is a Felső-Tisza mentén maradó csapatok feletti parancsnokságot tartotta meg. Ilyenformán az összeköttetés Tokajon át Kassával biztosítva lévén, *Kannabich* tábornok egyidejűleg utasítást nyert, miszerint a csegei hidat szedje fel s a hidanyaggal, valamint az ott összpontosult vonattal és csapatokkal szintén Debreczenbe induljon. E városban *Paskiewits* augusztus 6-án az ott kivívott győzelem örömére hálaadó tábori isteni tiszteletet tartatott.

A következő napon azon hirre, hogy *Görgey* Nagyváradot odahagyta és Arad felé vonult, a herczeg *Rüdiger* hadtestét a 2-ik könnyű lovas hadosztály zömével útnak indította Nagyvárad felé; a lovassági zöm augusztus 7-én délután 3 órakor indult el Debreczenből, hogy még ugyanaznap *Derecskéig*, elővédje pedig *Berettyó-Ujfaluig* jusson.

A III. hadtest elvonulása után *Paskiewits Bébutow* herczeg parancsnoksága alatt augusztus 8-án Kis-Pércsre 1 dsidás ezredből, a muzulmann lovas ezredből és 4 lövegből alkotott új elővédet tolt előre, mialatt a sereg zöme Debreczen tájékán lehetőleg kényelmesen helyezkedett el.

E napon *Rüdiger* elővéde Nagyváradot, lovassági zöme Bors

*) Lásd ezen kötet 213. oldalán.

helységet, *Chru'ow* portyázó különítménye Bereg-Böszörményt, *Melnikowé* pedig Mező-Teleget érte el. *Rüdiger* főhadiszállását Artándra tette át, a hol délelőtt 11 órakor ismert küldetéséből kifolyólag *Pöllenberg* jelent meg nála a deputáció másik két tagjával.

Augusztus 9-én *Rüdiger* hadtestének gyalogsága Mezőkeresztesig, lovasságának zöme Nagyváradig, a 15-ik és 46-ik kozák ezred Madarászig s az Albert főherczeg dsidás ezred 6 löveggel Kötegyánig jutott.

Augusztus 10-én a két kozák ezred Kis-Jenőig, a dsidás ezred Nagy-Zeréndre tolatott előre; a lovasság zöme Nagy-Szalontára, a gyalogság Nagyváradra jutott. *Melnikow* ezredes e napon Bucsaig nyomult előre s miután az ottani erődházat földig lerombolta, újból Mező-Telegre huzódott vissza.

Augusztus 11-én *Rüdiger* kozákjai Simándig, a dsidások Kis-Jenőig, a lovasság zöme Nagy-Zeréndig, a gyalogság pedig, melyből 3 zászlóalj 8 ágyuval *Kannabich* tábornok alatt Nagyvárad helyőrségeül maradt vissza, Nagy-Szalontáig nyomult előre.

Paskiewits a sereg zömével még mindig Debreczennél állott s miután augusztus 9-én, tehát jó későn, arról értesült, hogy az osztrák sereg zöme Makónál áll,*) parancsot küldött *Rüdigernek*, miszerint lovasságával a Fekete-Kőrösnél, gyalogságával pedig Nagy-Szalontánál állapodjék meg s onnan figyelje meg az ellenség mozdulatait.

A további előnyomulás Nagy-Szalontáról Arad felé csak azon esetben volt folytatandó, ha biztos hír érkezik, hogy Görgey Aradot is elhagyta, vagy ha azt *Haynau* határozottan kívánná, feltéve, hogy ő maga is Arad felé tart. Azon esetre, ha Görgey Aradról az osztrák sereg megtámadására indulna, ez esetben — így szólott *Paskiewits*nek mindenesetre kissé különös utasítása — *Rüdiger* csak lovasságával tüntessen Arad felé, gyalogságát pedig csak szükség esetén vezesse előre. Minden esetre azonban felette óvatosan járjon el s fontolja meg, hogy a hadsereg zöme igen messze áll a III. hadtest mögött, minek folytán az 5. és 12. gyaloghadosztályok csak augusztus 14-ikére érkezhetnének Nagyváradra. Ha pedig *Haynau* nem vonulna Arad felé, úgy *Rüdiger* semmi szin alatt se induljon előleges engedély nélkül arra felé utba.

Ezen parancs daczára *Rüdiger* a helyzetnek igen helyes felismerése folytán elhatározta, hogy legalább némileg mégis előbbre nyomul, meg lévén győződve róla, hogy már pusztá megjelenése Arad előtt is kiváló hatással leend az ott időző magyarokra. Bár *Paskiewits* az előterjesztést elfogadta, újból lelkére kötötte alparancsnokának, miszerint gyalogságával semmi esetre se merészkedjék a

*) Azaz, hogy 4-én ott állott, mert a jelentés vettemezése napján már a temesvári döntő csata vivatott.

Kőrösön túl előrenyomulni. Mikorára ezen parancs beérkezett, *Rüdiger* gyalogságát már Nagy-Zeréndig, lovasságát pedig Kis-Jenőig tolta volt előre; a vett meghagyás folytán tehát a gyalogság és lovassága zömének további előnyomulását beszüntette, elővédjét ellenben Simándig, kozákjait pedig Uj-Szent-Annáig tolta előre.

Ekközben augusztus 12-én *Tscheodajew* is megérkezett Debreczenbe, *Paskiewits* pedig azon hirre, hogy a Tisza felső folyása mentén, kivált Bereg- és Ungmegyékben magyar portyázó csapatok czirkálnak, melyek esetleg utánszállító vonalait is veszélyeztethetik, egy erősebb portyázó különítménynek ideirányítását határozta el. E célra *Karlowits* altábornagyot szemelte ki a herczeg, kinek a 4-ik gyalog hadosztály 2-ik dandárának 7 zászlóaljával, 2 könnyű üteggel, 4 dsidas századdal, 25 kozákkal és 1 árkász századdal augusztus 14-én Debreczenből elindulva, Nagy-Kállón és Naményon át Munkácsra kellett nyomulnia, hogy onnan a magyarok által megszállva tartott munkácsi erődnek szemmeltartása mellett, különböző irányokban kiküldendő apróbb portyázó különítmények által a magyar portyázó csapatokat s fölkelt népet lefegyverezze. Ennek megtörténte után *Karlowitsnak* a munkácsi erőd megkerülésével Kassára kelle bevonulnia.

Karlowits különítményének elindulása napján *Paskiewits* Debreczennél álló serege zömével is meg akarta kezdeni a további előnyomulást Nagyvárad felé, erre azonban, mint később látni fogjuk, már nem igen volt szükség.

HARMINCZHETEDIK FEJEZET.

Haynau műveletei a Dembinski parancsnoksága alá helyezett középtiszai és déli magyar hadsereg ellen; a szőregi és temesvári döntő csaták. Nugent folytatólagos műveletei a Dunán túl.

1849. július közepétől augusztus elejéig.

A komáromi második csata után *Haynau* minden idővesztegetés nélkül hozzálátott hadműveleteinek folytatásához, melyeknek legközelebbi célját a fővárosok bevétele, majd a további előnyomulás folyamán útban álló magyar haderők leküzdése mellett, Temesvár felmentése képezte.

A fővárosok megszállása tekintetében a táborszernagy, mint tudjuk, nehogy őt abban a Miskolcraól Pest felé elindult oroszok megelőzzék, már a komáromi második csatát megelőzőleg tette meg intézkedéseit s az ezen célra kirendelt *Wussin* különítmény*) július 10-én Bicskét, 11-én délután 5 órakor pedig, anélkül, hogy bárhol is ellentállásra talált volna, Budát érte el. Ennek bejáratánál küldöttség fogadta az őrnagyot, hogy a fővárost, melyből a magyar csapatok már megelőzőleg visszahúzódtak, oltalmába ajánlják. *Wussin* erre a várba vezette fel különítményét, a hol ágyúit a falakon a lánczhidra irányítva állította fel.

Az ezen különítményt a III. hadtest zömével követő *Ramberg* altábornagy július 10-én Alsó-Galláig, 11-én Bicskéig, 12-én pedig Budaörsön át, a hol őt is a fővárosi polgárok küldöttsége fogadta, Budáig jutott s azonnal hozzáfogott a lánczhid felszedett hidlásának a közelben elrejtve volt, de csakhamar megtalált alkatrészekkel való helyreállításához. Ezen munkálatok közben július 12-ike és 13-ika folyamán *Ramberg* 2 zászlóaljat, 1 úteget és néhány lovas századot hajókon szállíttatott át Pestre, a hol 12-ike folyamán *Adlerberg* orosz különítménye is beérkezett;**) majd midőn a Kis-

*) Lásd ezen kötet 100. oldalán.

**) Lásd ezen kötet 142. oldalán.

Bérről Moóron át július 12-én Székesfehérvárig, 13-án pedig Martonvásárig jutott *Gerstner* dandár, a következő napon szintén Budára ért, *Rimberg*, július 15-én, a Budán őrségül hagyott 1 zászlóalj és 2 lovas századot kivéve, összes csapatjaival Pestre kelt át, honnan előőrseit Palota, Csaba és Vecsés irányában toltá előre.

Ezalatt *Haynau* a sereg zömének utánnomulására és Komárom körülrázására nézve is megtette intézkedéseit. Az utóbb említett feladattal a II. hadtest bízott meg, melynek támogatására egyelőre, miután a táborszernagy még nem tartotta kizártnak, hogy *Görgey*, ha áttörése Vácznál nem találja sikerülni, esetleg újból Komárom felé fordul vissza, az I. hadtestnek is vissza kellett maradnia; ez aztán a vár körülrázását a jobb parton következőleg foganatosította: a *Schneider* dandárnak 1 zászlóalja, 1 lovas százada és 3 lövege Almást, 1 zászlóalja Tatát, 1 zászlóalja Nagy-Igmándot szállotta meg, fenmardó része pedig Mócsánál állott fel; a *Bianchi* dandár a Herkály és Csém pusztákat s végül a *Reischach* és *Sartori* dandárok Ácsot, az Ácsi erdőt és a Czenczó patak balpartján fekvő magaslatokat egészen a Dunáig szállották meg; a *Ludwig* lovas dandárnak az előrsi szolgálatra rendelt osztagokon felül megmaradó része végül Herkálnál állott fel. A csapatok a körülrázoló vonal fontosabb pontjait sánczozatokkal látták el.

A II. hadtest az I-sőnek visszamaradása folytán egyelőre a Duna balpartján maradhatott s *Pott* dandárát Hetényig toltá előre.

A Komáromnál visszahagyott két hadtest létszáma kereken 28.000 embert és 114 löveget tett ki.

A sereg zöme ezalatt a következő rendben indult el Komárom mellől Pest felé: Az elővédül kirendelt *Wolf* dandár július 16-án Mócsáról Alsó-Gallára, 17-én Bicskére menetelt. Utóbb említett napon *Bechtold* lovas hadosztálya Mócsáról Bánhidára, a IV. hadtest pedig a Herkály és Csém puszták mellől Kocsra jutott. Július 18-án az elővéddandár Budaörsöt, a lovas hadosztály Bicskét, a IV. hadtest Alsó-Gallát érte el; a *Panjutin* hadosztály Nagy-Igmándról Bánhidára, a tüzer tartalék az Uj-Majortól Kocsra s végül a főhadiszállás Bicskére jutott. Július 19-én *Wolf* dandára a Pesten álló III. hadtesthez vonult be, mialatt a lovas hadosztály Biáig, a IV. hadtest és a *Panjutin* hadosztály Bicskéig, a tüzer tartalék pedig Alsó-Galláig folytatta előnyomulását; a főhadiszállás e napon szintén Pestre tétetett át. Július 20-án a lovas hadosztály Pestig, a IV. hadtest, *Panjutin* hadosztályával Budaörsig, a tüzer tartalék Bicskéig jutott. Július 21-én már csak a tüzer tartalék volt a Duna jobb partján Budaörsnél s miután 22-én ez is Pestre vonult, *Haynau*-nak e napon itt mintegy 38.000 főnyi serege 236 löveggel volt összpontosítva. —

Miután *Görgey* június 30-án Komáromban kelt levelében*)

*) Lásd ezen kötet 86. oldalán.

kijelentette, hogy a kormány további megmaradása a fővárosban ideig-óráig sem tekinthető többé biztosítottnak, *Kossuth* azonnal megtétette a szükséges intézkedéseket, hogy az előbb Szegedre költözködjék, az államjavak nagy része pedig az időközben kézrekerült Arad várába vitessenek át. A vonatkozó előkészületek mind megtétetvén, a kormányzó s a kormány tagjai július 9-én Pestről elindulva, 12-én Szegedre érkeztek. Itt *Kossuth*, a ki még a fenforgó körülmények között sem vesztette el minden reményét, mikép a nemzeti ügynek előbb-utóbb, de mégis győzedelmeskednie kell, ismét lankadatlan buzgalommal látott hozzá a köz- és kivált a már nagyon is bonyolódni kezdő hadügyek rendezéséhez.

Legkiválóbb gondját e téren, a seregnek lehető szaporítása mellett a fővezéri kérdés megoldása képezte, a mi pedig ez időtájt sokkal nehezebbnek látszott mint valaha. Bem, a kiben legtöbbet bízott, nem igen volt hajlandó, de nem is jöhetett el Erdélyből; Görgeyben, ha le is találta jönni az Altiszához, kivált komáromi daczos viselkedése után távolról sem volt annyi bizodalma, sem-hogy az összes haderők élére állítani merte volna, egyébként pedig Vetter, Perczel és Dembinski sem mutatott hajlandóságot az előbbinek főparancsnoksága alatt szolgálni, viszont a makaesságáról, hiúságáról és magasabb parancsnokot maga fölött nem tűrő elsőségi vágyáról ismert Görgeyről is meg volt győződve, miszerint ez sem fogja magát másnak alárendelni; a lábtörése miatt még mindig szolgálatra képtelen Damjanichot, a hadügyminiszterre kinevezett Aulichot és a Komáromban maradt Klapkát szintén számitáson kívül kellett hagyni. Ily körülmények között *Kossuth* immár egy már régebben támadt, de nyíltan még be nem vallott eszmével lépett kormánytársai elé, hogy t. i. a főparancsnokságot ő maga veszi kezébe oly módon, hogy míg ő csupán a hadműveletek irányait, vagyis a hadviselés hadászati részét szabja meg, addig a harczászati kivitel, vagyis a csaták és ütközetek vivása a tőle vett rendelkezések nyomán az alparancsnokoknak tétetnék feladatukká. Ezen eszmét eleinte csak tartózkodva közölte a miniszteriummal, mihez egy új 30.000-nyi önkéntes tartalék sereg felállításának kérdését, melyet ő maga szándékozott összetoborzani, használta fel alkalmul, kijelentvén, hogy különben minden erőlködése daczára nem remél egységet, szíves közremunkálást eszközölhetni a vezérek között.

Ámde *Kossuth* előterjesztését a minisztertanácsban meglehetősen hidegen fogadták, a mi nagyrészt annak volt tulajdonítható, hogy Görgey hívei, a békeparti képviselők, a kik eleinte Görgeyhez hasonlóan az Ausztriával való békét Magyarország teljes és föltétlen meghódolása nélkül, ennek végleges meghiusulta után pedig az Oroszországgal való egyezkedést írták zászlójukra — nemkülönben az ezek által terjesztett álhírek folytán már a közvéle-

mény is a magyar hadaknak legutóbb szenvedett kudarczai miatt leginkább Kossuthot kezdék okozni és vádolni, a kinek még ezen, a fővezérség személyes átvételét illető és a nagy közönségbe is kiszivárgott legujabb elhatározása is — legalább úgy hiresztelék — a kormányzónak a vezéri érdemei folytán oly népszerűvé vált Görgey iránti féltékenységre vezethető vissza. Ez utóbbinak népszerűsége különben is a rá vonatkozó s a közhangulat emelése céljából a hivatalos „Közlöny“-ben is közzétett győzelmi hírek folytán jelentékenyen növekedett, míg ellenben a kormány tekintélye és népszerűsége a veszély növekedtével napról-napra alább szállt. Ilyen hangulatban hagyta vissza Kossuth a szegedi közvéleményt és az annak nézetét már szintén magáévá tett képviselők nagy többségét is, midőn július 24-én a Görgeyvel leendő személyes találkozás végett Aulich hadügyminiszterrel együtt Kardszagra utazott. Távollétét a képviselők többsége a július 25-iki ülésen arra használták fel, hogy *Görgeyt* fővezérré kiáltották ki: „kijelentvén egyszersmind, hogy ezután ő a hadjáratokat, a kormányzó s az országgűlés ellenőrködése alatt ugyan s felelősség terhe mellett, de mindenkitől függetlenül, saját belátása szerint vezesse, s a többi tábornokok kivétel nélkül neki tartozzanak engedelmességni.“

Midőn *Kossuth*, Görgeyvel ennek Nyíregyházáról Tokajba történt visszatérte folytán nem találkozhatván, Madarásról Szegedre visszatért, egyelőre úgy látszik, mit sem tudott meg a képviselőháznak távollétében a fővezérséget illetőleg hozott határozatáról s így, miután a kérdés eldöntése *Haynaunak* Szeged felé közeledése folytán különben sem tűrt halasztást, a rögtön összehítt minisztertanács elé egész határozottan azon kívánsággal lépett, miszerint ez őt a fővezérséggel megbizva, tábornoki ranggal ruházza fel, de a minisztertanács többsége, részben még a július 25-iki képviselőházi határozat hatása alatt, ellene szavazott Kossuth kívánságának és indítványának.

Miután a minisztertanács *Kossuth* kezébe a fővezérletet letenni hajlandónak nem mutatkozott, a sereg egyelőre tényleg fővezér nélkül maradt, amennyiben *Mészáros* és *Dembinski* már július 21-én távoztak a sereg körletéből. Erre a köztük és *Perczel* között támadt egyenetlenség szolgáltatott okot. Ez utóbbi ugyanis a turai ütközet után*) a már Pestre ért és onnan tovább előnyomuló *Haynau* elől Kecskemét—Félegyházán át szándékozott Szegedre vonulni, míg ellenben *Dembinski* és *Mészáros* a mellett foglaltak állást, hogy az említett irányban csak egy erősebb különítmény hagyassék meg, a had fenmaradó része pedig Szolnoknál a Tisza balpartjára keljen át és úgy vegyen irányt a szegedi elsánczolt tábor felé. Ezen nézeteltérésből a tábornokok között igen heves össze-

*) Lásd ezen kötet 196. oldalán.

koczczanás keletkezett, minek folytán a sereg főparancsnoka és vezérkari főnöke még július 21-én Perczelt magára hagyva, Szegedre távoztak. *Perczel* hadait ezután — a *Lenkey* hadosztályt kivéve — Czegléden egyesíté, majd 25-én Czeglédről Kecskemétre, 26-án Félégyházára, onnan pedig 29-éig Szegedre vonult. A *Lenkey* hadosztály Szolnoknál a Tisza balpartjára kelvén át, eleinte Szolnokot, Czibakházát és Szentest tartotta megszállva, július 31-én pedig zömével Hódmező-Vásárhelyre vonult.

Itt Kossuth lakásán éppen haditanács volt, miután *Perczel* a szobába berontva, úgy a kormányt, mint a kormányzót keserű szemrehányásokkal illette egyrészt az állítólag őt, másrészt ücscsét Miklóst ért méltatlanságok miatt, a ki mint Aradvár eddigi parancsnoka az ujonnan oda főparancsnokul kinevezett *Damjanich-nak* az engedelmességet nyíltan megtagadta, miért is ez őt fogóságba helyezte. Perczel Mórt a minisztertanács kiméletlen fellépése miatt azonnal felmentette állásától, a mit vele *Aulich* másnap a következő sorokkal tudatott: „Szeged, július 30-án. Folyó évi július hó 29-én tartott miniszteri tanács határozatánál fogva tábornok úr az eddig parancsa alá helyezett sereg parancsnokságától felmentetvén, ezennel utasítom, hogy azt Visocky tábornok úrnak átadni mulaszthatlan kötelességének ismerje. Hadügyminiszter *Aulich*.“

Ámde Wisocki a Dembinskivel keletkezett meghasonlása folytán nem igen mutatott hajlandóságot a parancsnokság átvételére s így Perczel serege ismét két külön részre a IX. és X. hadtestre vált, előbbinek parancsnokságát *Gaál László* ezredes vette át, utóbbiét továbbra is *Dessewffy* tartotta meg. Később mindkét hadtest gyalogsága fölött *Gaál* vette át a parancsnokságot, míg *Dessewffy* az egyesített lovasság élére állt.

A fentebb említett minisztertanács egyszersmind a fővezéri kérdés ügyében is döntött, amennyiben a Szegednél és a Bánságban levő csapatok főparancsnokságával *Dembinskit* bizta meg, a ki mellé vezérkari főnöki és tanácsadói minőségben *Mészáros* tábornok adatott; a két öreg úr e szerint csupán fölcsérélte egymással korábban elfoglalt állását. Említésre méltó, miszerint ezen formális kinevezés nem gátolta *Kossuthot* abban, miszerint *Bemet* újra is föl szólítsa, jönné ki mennél előbb Erdélyből s venné ő át Magyarországon a hadak fővezérletét.

A fővezéri kérdés eldöntése után a kormány augusztus 1-én Aradra tette át székhelyét, a képviselőház pedig július 30-án tartotta utolsó ülését, mely után a képviselők egy része Aradra, másik része pedig, kivált a békepártiak, Nagyváradra, Görgey táborába utaztak el.

Augusztus 1-én reggel 9 órakor nagy szerencsétlenség érte Szegedet, amennyiben a közvetlenül a Tisza balpartján fekvő nagy

lőporraktár ismeretlen okból borzasztó nagy robajjal, mely az egész várost megreszketettette, légberöptült, minek folytán több ház beomlott, száz meg száz ember pedig vagy megöletett, vagy egész életére nyomorékká vált.

Miután a kormány már június végén az összes haderőknek a délvidéken, a Tisza és Maros közötti összpontosítását határozta el*,) a Szeged védelmére már különben is folyamatba volt sánczmunkálatokon**), melyek különben most még nagyobb szabásban tervezettek, *Gaál* ezredes egész július hava folyamán több ezer emberrel a legserényebben munkálkodott. Az ujonnan tervezett sánczok délről kiindulva és a Mátyerének, a Tisza egyik holt, mocsárkörnyezte ágának keleti partja mentén Dorozsmaig északi irányban haladva, itt ivalakban keletnek fordultak s jobb szárnyuk Tápé helység mellett a Tiszára támaszkodott. Ezen majdnem 3 mértföld hosszú sánczvonalon kívül Ujszegedtől délre a Marostól az úgynevezett Boszorkányszigetig még az elmúlt télen a szerbek ellen egy tört vonalak által összekötött 3 bástyából álló hídő állott rendelkezésre, ellenben a Maros jobb és a Tisza balpartja közötti tér teljesen szabadon maradt. A meglevő hajóhidon kívül a Tiszán át még 2 új hid épült. A sánczmunkálatok óriási nagy kiterjedésük-nél fogva a legszorgosabb munkálkodás daczára sem készülhettek el július hava folyamán, úgy hogy mire az osztrák sereg Szeged felé közeledett, a sánczok még nagyobbbrészt igen tökéletlen állapotban voltak.

Az öröditett vonal megszállására július végén a következő haderők jöhettek számításba:

A volt *Perczel*-féle sereg, melynek állománya kereken 20.000 emberre és 48 lövegre tehető.

Vetter bács-bánsági seregének iderendelt része***) és pedig a *Guyon* hadosztály, mely a vett parancs szerint július 26-án Adánál összpontosult, a hó végén pedig a szegedi elsánczolt táborba vonult be; állománya 10.500 fő és 50 löveg. Ugyanoda vonult be július 31-én *Zambelly* ezredesnek mintegy 2000 főnyi és 6 löveggel ellátott dandára Bajáról, mely itt az olasz legióval s némi ujonczokkal 3000-re szaporodva, *Monti* ezredes vezénylete alá került, a ki viszont hadosztályával a hadtestparancsnokká vált *Guyon* parancsnoksága alá került.

Végül szinte Szegednél, de a balparti hídőben volt még *Asbóth* tábornok vezénylete alatt azon tartaléksereg, melyet Kossuth június végével toborzani kezdett s a melyet mint közvetlen parancsnoksága alá helyezettet 30.000-re szándékozott emelni, melynek

*) Lásd ezen kötet 86. és 130. oldalán.

**) Lásd ezen kötet 124. oldalán.

***) Lásd ezen kötet 137. oldalán.

létszáma azonban ekkoron alig haladta meg az 5000-et s még tűzfegyverrel sem igen volt ellátva.

Közvetlenül a szegedi elsánczott táborban e szerint julius végével mintegy 38—40 ezer ember állott, melynek gyalogsága legáltalább is két harmadában még harcban nem volt ujonczokból, a mintegy 4000 főnyi lovasság ellenben kevés kivétellel harczedzett vitézeiből telt ki; a lövegek száma 104 volt.

Ezen haderő julius 31-én következőleg állott fel: *Guyon* hadteste a Dorozsma előtti sánczokat szállotta meg s jobb szárnya az ezen helység és a kecskeméti országút közt emelt 5 nagy erődítményt, balszárnya ellenben a Halas felé vivő utig kiterjeszkedve, kisebb csapatokkal a Mátyere mentén elvonuló 20 sánczczal ellátott vonalat szállotta meg. *Guyon* jobb szárnyához, bár nem egészen közvetlenül, a kecskeméti országút közelében *Gaál* ezredes csatlakozott a saját, valamint a X. hadtest gyalogságával, mely szintén parancsnoksága alá lépett; balszárnya a kecskeméti uttól jobbra eső jól elsánczott homokbuczka-lánczolatot, közepe a csongrádi út melletti sánczokat, a 2 zászlóaljából, 200 huszárból és 2 ágyúból álló jobb szárnya pedig a hódmezővásárhelyi út mentén levő sánczokat tartotta megszállva.

A *Guyon* és *Gaál* hadtestbeli csapatok és ágyúknak csupán fele volt a sánczokba előretolva, míg a többi részek hátrább fekvő fedett állásban tartalékviszonyban állottak fel. A lovasság zöme — mintegy 400 lovas — *Dessewffy* alatt a *Guyon* és *Gaál* közötti térköz mögött foglalt állást s végül általános tartalék gyanánt *Asbóthnak* az ujszegedi hídfőben meghagyott csapatosztálya szolgált.

Az ekként felállított sereggel, ha nem is egészen közvetlen kapcsolatban állott még jobbról *Lenkeynek* Hódmezővásárhelynél álló és 7000 embert és 5 löveget számláló hadosztálya, melyből néhány század 2 ágyúval a Tisza mentén lefelé haladva, Algyővel szemben foglalt állást, hogy az ott rendelkezésre álló hajóhid és dereglyék segítségével majdan az osztrák bal szárny fenyegetése céljából a Tisza jobb partjára keljen át; *Dembinski* azonban megmásította ezen intézkedést s a hajóhidat és dereglyéket Szegedre vitette, a Tisza partjának elárasztása céljából pedig a töltést Algyőnél három helyen átvágatta. A *Lenkey*nél még tovább, Tisza-füred- s Tokajnál álló *Knezich* hadosztály a nagy távolságnál fogva a főhadsseregére nézve alig jöhetett számításba.

Balról, ugyan kissé messzebb, de mégis összeköttetésben a főhadssereggel a bács-bánsági sereg többi része és nevezetesen *Kmethy* mintegy 10.000 főnyi hadosztálya állott, mely a *Guyon* hadosztály elvonulása alkalmával zömével Józseffalvánál foglalt állást, de már julius 28-án azon utasítást vette, miszerint a Tisza balpartjára átkelve, annak alsó folyását védelmezze. Erre *Kmethy* augusztus 2-án Földvárnál összpontosította csapatait s miután ezen

helységnél a Tiszán átkelt, Földvár és Ó-Becse megszállva tartása mellett augusztus 4-én Melenczére vonult, honnan Török Kanizsára szintén egy kisebb különítményt tolt előre. Elemér, Aradác, Écska és Perlasz megszállására *Bene* alezredes alatt 2 honvéd s 3 alföldi önkéntes zászlóalj 4 lovas századdal, Pancsova, Palánka, Uj-Moldova és Orsova megszállására pedig 4 honvéd zászlóalj és 3 huszár század maradt vissza; ezen csapatok nagyobbára a Bem által visszahagyott *Pereczy* dandárból teltek ki.

A kormány és katonai tanácsosai, így többek között a Guyon hadosztálylyal szintén Szegedre jött *Vetter* altábornagy is, eleinte akként vélekedtek, hogy a sereg java részének az előnyomuló osztrákok elé, Kis-Telek tájékára kellene mennie s csak ha az itt helyt nem állhatna, vonuljon előbb a szegedi elsánczolt táborba, sőt ha itt sem tarthatná magát, a Tisza jobb partjára, Szőreg tájékára vissza. Ezen terv helyes kivitele, kivált Haynaunak három teljesen különálló oszlopban történt előnyomulására való tekintettel, kétségkívül esetleg sikerrel is járhatott volna, ámde a hadvezéri hírnevét hajdan hazájában is Lithvániából Varsóba eszközölt merő, de ügyes visszavonulásai által nyert *Dembinski* arra való tekintettel, hogy a sánczok egy része még csak félig sem készülhetett el s mivel az azok megszállásához szükséges mintegy 200 ágyú helyett csupán százszal rendelkezett, nemcsak hogy Kis-Teleknél, de még Szegednél sem akarta a csatát elfogadni, hanem már augusztus 1 ének éjjelén kényszerítő szükség nélkül átvezette a sereget a Tisza jobb partjára s miután maga mögött a hidakat elrontatta, Szőregnél a Tisza és Maros kiöntései ellen készült és egyszersmind országút gyanánt is szolgáló töltés mögött foglalt állást, Ujszegednél a hidfőt alkotó sánczokban csak egy dandárt hagyván hátvédül.

Lenkey egyidejűleg utasítást nyert, miszerint Hódmezővásárhelyről az Alsó-Maros védelmére Makóra vonuljon, *Guyon* pedig parancsot kapott, hogy addig is, míg *Kmethy* közelebb vonul, Gyalánál álljon fel hadtestével.

Említésre méltó továbbá, miszerint július 27-én *Görgey* is utasítást nyert, miszerint a Tiszafürednél átkelt és 10.000 főre becsült orosz hadat semmisítse meg, azután gyors menetekben Czibakházára nyomuljon, s miután itt a Tisza jobb partjára átkelt, iparkodjék a Szeged ellen előnyomuló osztrák sereg hátába kerülni. Miután *Görgey* serege ekkor még csak a Hernád mentén Gesztelynél állott, csupán egy pillantást kell a térképre vetnünk, hogy belássuk, mikép ezen parancs szerkesztője a távolságot s a teljesítő képességet illetőleg alaposan elszámította magát; hiszen az osztrák fősereg zöme már július 22-én Pesten összpontosítva állott!

Mielőtt *Haynau* seregével előnyomulását Pestről Szeged felé tovább folytatta volna, a fővárosok lakosságához, az alábbi, korhű fordításban teljtartalmúlag közölt kiáltványt intézte:

„Buda és Pest lakóihoz!

Csak alig érkezék falaitok közé, azokat hadseregem legnagyobb részével ismét elhagyom, hogy a csász. kir. győzelmes fegyveres erőt a lázadó ellenség további űzése és megsemmisítésére előbbre vezethessem. Nem távozom azonban anélkül, hogy azon várakozást ki ne jelentsem, melyet magatok alkalmazására nézve bizton reménylek, és a melynek megcsalattatása önmagatokra mulhatatlanul a legszomorúbb következményeket vonná maga után. Elvárom, hogy a béke és törvényes rendnek eme ikervárosokbani fentartására teljes buzgalommal s egyesített erővel közremunkáljatok. Elvárom továbbá, hogy a 19. és 20-ától közre tett nyilvántásaim*) minden pontjait oly tiszteletben tartandjátok, mintha arra folytonosan szoríttatnátok. Elvárom végre, hogy helyben maradó tiszteim s katonáim, úgy nem kevésbé a velünk azon szent célból, hogy a rend helyreállítsák, szövetkezett vitéz hadsereg egyéneinek egy hajszálnyi bántalmuk se leend. Ha ti eme felszólításaimat figyelem nélkül hagyni, vagy azokat, ha csak egy részetek is vakmerő gúnnnyal áthágni merészlené, sorsotok megsemmisítés leendene. Én akkoron mindjájatokat egyért, és egyet mindjájatokért kezeskedőnek, és éltetek és vagyonotokat, eme vakmerő merény megboszulása áldozatául esettnek tekintendem. Pestiek! szépséggel diszló várostok, mely igazságos büntetéstöknek most még csak részletes nyomait viseli, akkoron csakhamar, mint hűtlenségtök, és ezt követő megboszultatástok emléke romba dült halomként tűnend elő. Hidjétek el, hogy szavamát, valamint a rakoncátlanság megboszulása, úgy az érdem megjutalmazására nézvest is megtartom. Brescia hűtlen lakosai, kik szintugy mint ti, a lázadás főnökei által ismételve elámíttatván, új árulást követtek el, szolgáljanak tanúság gyanánt, valjon a lázadók irányában kiméletet ösmerek-e? Tnkintsetek az ott végbe ment fenytékre és őrizkedjétek, óvó figyelmeztetéseim vakmerő megszegése által, engem arra kényszeríteni, hogy irántatok is hasonlólag rendelkezni legyek kénytelen.

Kelt Pesten, julius 24-én 1849.

Haynau,

hadi főszertármester és tábori főparancsnok.

A továbbindulás előtt a sereg körében Pesten a következő hadrendi és személyi változások eszközöltettek: a III. hadtest *Gerstner* dandára utasítást nyert, miszerint 1 zászlóaljjal és 1 üteggel Budát, 2 zászlóaljjal és 1 lovas századdal Pestet, 1 zászlóaljjal Székesfehérvárt, 4 századdal pedig Esztergomot szállja meg.

*) Az előbbi a fővárosi zsidó hitközségre kirótt igen érzékeny sarczra, a 20-iki pedig az összes fegyverzet beszállítására, mindennemű gyűlések és csoportosulások betiltására stb. vonatkozik.

Ezen, valamint a többi, Győrött, Mosonyban, Pozsonyban stb hátrahagyott helyőrségek létszáma 8000 főt és 6 löveget, a beteg-állomány, mely azonban Komárom tájának elhagyásával napról-napra alább szállt, 16.000 embert tett ki; leszámítva továbbá a végleg Komárom előtt maradó II. hadtest 12.000 emberét 42 löveggel, a további támadó hadműveletekre a Komárom mellől bevont I. hadtest beszámításával 46.000 ember és 284 löveg maradt.

Hogy az I. hadtestet Komárom mellől a működő sereg körletébe vonhassa, *Haynau* még Komáromból megújította *Paskiewits*hez intézett korábbi kérését, miszerint a *Grabbe* különítményt a körülzárás tökéletesbitése céljából Komáromba küldje. A táborszer-nagy egyszersmind legközelebbi hadművelati tervét is közölte *Paskiewits*cel, melynek értelmében a dél felé forduló osztrák hadsereg támogatására az oroszoknak Görgey üldözésének folytatása mellett segélycsapatokat kellett volna küldeniük Szolnokra s később Nagyváradra, melyeknek az osztrák sereg bal oldalát kellett volna fedezniük. Paskiewits erre azt válaszolta, hogy Pestre fogja küldeni vezérkari főnökét, *Freytag* altábornagyot az ügy kellő megbeszélése végett. Itt aztán a július 19-én folytatott tárgyalások alkalmával kiderült, miszerint úgy az orosz, mint az osztrák hadvezér a hadműveletek súlypontját a saját hadserege működése körletében vélte felismerhetni; egyszersmind kijelentette *Freytag*, hogy Grabbenak, bár tudjuk, hogy alig néhány nap múlva Görgey üldözésére rengetett ki,*) a bányavárosokban a nyugalmat kell fentartania s így nem küldhető Komárom alá.

Haynau a közte és *Paskiewits* között a további hadműveleteket illetőleg fenforgó lényeges különbséget átlátván, tovább nem is igen emelt szót *Freytag* közleményei ellen, hanem feltette magában, hogy helyesnek vélt déli hadművelati irányától nem tér el és tényleg már július 21-én tudatta *Paskiewits*-cel, miszerint ő sietve délnek fordul, hogy a bánnak kezét nyujtsa s egyuttal ismételve kérte őt, hogy egy hadtestet Szolnokra küldjön. Erre *Paskiewits* egész szárazon azt felelte, hogy az orosz hadtesteknek már megvan a rendeltetésük, a min többé mit sem változtathat és tényleg az említett irányban ismételt kérésre később is csak egy gyenge különítményt küldött ki *Chrulow* ezredes alatt a Tisza mentén lefelé, mely azonban anélkül hogy valamit végzett volna, ismét Debreczenbe tért vissza.**)

Mielőtt *Haynau* seregével a Tisza felé tovább indult volna, a IV. hadtest parancsnokságával Wohlgemuth altábornagynak Erdély polgári és katonai kormányzójává történt kinevezése folytán *herczeg Liechtenstein Ferencz* altábornagyot bízta meg, mig az I.

*) Lásd ezen kötet 191. oldalán.

**) Lásd ezen kötet 215. oldalán.

hadtest 1. hadosztályának parancsnokságát *herceg Liechtenstein Frigyes* altábornagy vette át. A Herzinger hadosztály 2. dandárának parancsnoksága a távozó Perin tábornokról *gróf Thun* tábornokra szállt át. *Kempen* altábornagy Pest katonai kerületi parancsnokává, *bárá Sardagna* tábornok Buda, *Heintzl* tábornok pedig Pest város parancsnokává nevezetett ki.

A legközelebb folytatandó hadműveletek elrendelésénél Haynau az alábbi hármast célba lebegett szemé előtt: hogy Perczelt mielőbb a Tisza mögé szorítsa vissza, hogy Szegedet, a hol a magyarok részéről döntő ellentállásra számított, mielőbb bevehesse s végül, hogy egyidejűleg Vettert is a Bácska elhagyására bírja, minek folytán az összeköttetést Jellachich-csal legközelebb helyreállíthatni vélte.

Ezen hármast hadműveleti célhoz képest seregét is három oszlopba osztotta. A III. hadtestből alakult *jobb szárnyoszlop* Soroksáron, Kún-Szent-Miklóson és Izsákon át Szabadkára irányított s feladata volt Vetternek a titeli fensik előtt állott csapatjait a Tisza balpartjára leendő átmenetre kényszeríteni s a bánnal az összeköttetést helyreállítani; ez utóbbi célból *gróf Althann* ezredes 1 gyalog ezreddel, a 22. vadász zászlóaljjal, 4 század Wrbnachevauxlegers-el és 1 lov. üteggel Dunavecseán át Bajára küldetett. Egyébként *Jellachich* július 21-én parancsot kapott, hogy állásából lehető leghamarabb szintén kezdje meg az előnyomulást, hogy a III. hadtesttel Zomboron át Szabadkánál egyesülve, avval együtt Zontánál a Tiszán átkeljen s azután Temesvár felmentésére siessen. Ha mindez lehetséges nem volna, vágy a bán előnyomulását megkezdeni gátoltnék, ez esetben a III. hadtestnek Ó-Kanizsára, esetleg Szegedre vonása volt tervben. A *középoszlopnak*, Bechtold lovas és Panjutin orosz hadosztályából, továbbá a tűzértartalékból alakulva, a Kecskeméten át közvetlenül Szegedre vezető uton kellett előnyomulnia s végül *balszárnyoszlop* gyanánt a IV. hadtest Üllőn, Albertin és Czepléden át Szolnoknak irányított, hogy, lehetőleg saját erejéből szorítsa vissza Perczelt a Tisza balpartjára. Ha ez utóbbi netán még a Tiszán innen helyt állana, ez esetben Haynau a IV. hadtest arcátámadása alatt a közép oszloppal Örkény, avagy Kecskeméten át Perczel bal oldala ellen szándékozott támadólag fellépni.

Miután *Paskiewits* az osztrák támadó sereg baloldalának fődözése céljából kért segélycsapatokat megtagadta, és daczára annak, hogy a *Grabbe* különítménynek Komáromnál való közreműködésére sem lehetett számítani, *Haynau* kénytelennek érezte magát az utóbb említett helyen ideiglenesen hátrahagyott I. hadtestet is a támadólag előnyomuló sereghez rendelni, minek folytán az július 23-án utra kelve, erőltetett menetekben Pesten át Czepléd és Abonyba rendeltetett, hogy a IV. hadtest szerepét átvéve, ez utóbbi a főoszlophoz legyen vonható.

A megteendő távolságokra való tekintettel az egyes oszlopok a jobb szárnyról a bal felé csak egymás után fokozatosan kezdték meg előnyomulásukat. Legelsőnek *Althann* különítménye indult el Pestről július 21-én s miután a magyaroknak dunamenti hidanyagát hatalmába ejtette, 25-én Kalocsát, 26-án Hajóst, 27-én pedig Baját szállotta meg, honnan *Zambelly*, miután az ottani hajóhid nagyobb részét elsüllyesztette, közvetlenül Kossuthtól vett parancsra Szegedre húzódott vissza.

A III. hadtest július 22-én hagyta el Pestet és Vadkert-Halason át 29-én Mélykútra ért; itt *Althann* különítményét, bár annak az összeköttetést *Jellachich*-csal helyreállítania nem sikerült, magához vonva, 30-án ellentállás nélkül Szabadkát szállotta meg, miután annak magyar helyőrsége szintén Szegedre húzódott vissza. Szabadkáról *Ramberg* Zombor, Hegyes és Zentára apróbb portyázó különítményeket küldött ki, melyek azonban sehol sem bukkantak ellenségre.

A középoszlop *Bechtold* lovas hadosztálya július 23-án, a *Pan-jutin* hadosztály a főtüzértartalékkal július 24-én indult el Pestről, hogy Ócsán és Örkényen át Kecskemét felé vonuljanak.

Herczeg Liechtenstein Ferencz altábornagy a IV. hadtesttel legutoljára, július 24-én hagyta el Pestet a már említett irányban s baloldalában erős portyázó csapatokat küldött ki Nagy-Kátán át Jászberénybe és Ujszász felé, anélkül, hogy azok bárhol is *Perczel* csapataira bukkantak volna, a ki, seregét július 23-án Nagy-Körösnél egyesítvén, 24-én Czeplédre, 25-én pedig, mint már említettük, Kecskemétre hátrált. Azon esetre, ha *Perczel* itt tartani akarta volna magát, *Haynau* ellene összpontosított támadást határozott, melynél Panjutin hadosztálya arcban, a IV. hadtest a magyarok jobb-, *Bechtold* ellenben bal oldala és háta ellen lettek volna hivatva közreműködni. Ámde *Perczel* 26-án Félégyházára, onnan pedig 28-án és 29-én Szegedre húzódott vissza. Ennek folytán *Liechtenstein* július 26-án minden összeütközés nélkül Czeplédig vonult hadtestével, honnan egy dandárt, *Benedekét*, azonnal Abonyig, egy-egy kisebb portyázó különítményt pedig Törtel- és Szolnokig tolt előre. Miután *Schlick* az I. hadtesttel Pesten át, a hova július 26. és 27-ike folyamán érkezett, 29-én Czepléd és Nagy-Körösig nyomult előre és a IV. hadtest előretolva volt *Benedek* dandárát a *Bianchi* dandárral felváltatta, az utóbbemlített hadtest július 27-én Nagy-Körösré, 28-án pedig Kecskemétre vonult, hogy ott a középső oszlophoz csatlakozzék, mely 29-én Félégyházára érve, a *Simbschen* dandárt azonnal Pusztá-Péteriig tolta előre; a IV. hadtest elővédjét képezett *Benedek* dandár Tószegen, Tisza-Várkonyon, Kecskén, Alpáron és Csongrádon át Kis-Teleken egyesült ismét hadteste zömével.

Haynau főhadiszállását július 25-én Ócsára, 26-án Örkénybe, 27-én pedig Kecskemétre tette át.

Julius 27-én *Bruselle* őrnagy 2 lovas századdal Csongrádra rendeltetett, a ki azonban itt mindent békésen találván, még az nap visszatért Félegyházára. Julius 29-én *Bruselle* újabb nyugtalanító hírek folytán ismét Csongrádra rendeltetett, de akkor azt a felkelt nép — állítólag *Kossuthnak* egy biztató levele folytán, melyet ez a Görgeyvel szándékkolt, de megíusult találkozásról visszatérőben, Szentendről Csongrádra irt volna, — megtámadta és nagy vesztéccéggel a városból kivonulni kényszerítette. *Haynau* a támadásról értesülvén, július 30-án az egész *Thun* dandárt néhány lovas századdal és 1 lov. üteggel küldé ki a város megbüntetésére. Ennek hírére a lakosság nagyobb része odahagyta a várost, mely az osztrákok által egyszerre 7 helyen is felgyújtván, a lángok martaléka lett.

Julius 29-én és 30-án az osztrák sereg a következő helyzetet foglalta el: a jobb szárnyat képező III. hadtest (*Ramberg*) Szabadkát, egy kisebb különítménnyel Baját szállotta meg; a *Bechtold* és *Panjutin* hadosztályokból, továbbá a IV. hadtest (*Liechtenstein*) zöméből alakult közép Félegyházánál összpontosult, az utóbbemlített hadtesthez tartozó *Benedek* dandár pedig útban volt Szolnokról Csongrád felé; a balszárnynon előnyomuló I. hadtestből (*Schlick*) a *Bianchi* dandár, Szolnokra és Törtelre előretolt csapatokkal, Abonyban, a *Reischach*, *Sartori* és *Ludwig* dandárok Nagy-Körösnél s végül *Schneider* dandára Czeplédnél állott.

E szerint az egyes haderők a fentebb említettem időben még meglehetősen széjjel állottak egymástól, minek folytán *Haynau* szükségét érezte annak, hogy szárnyoszlopait a szegedi elsáncolt tábor ellen intézendő döntő támadást megelőzőleg kissé közelebb hozza az erők zömét képviselő középhadhoz. A kiadott intézkedések szerint *Schlicknek* a balszárnnyhadtesttel Alpárnál a Tisza balpartjára átkelni s azután annak mentén lefelé kellett vonulnia, hogy az ott felállított magyar haderőket — a *Lenkey* hadosztályt — hátra szorítva, Makón át az elsáncolt tábor jobb oldala és háta ellen működjék; ezalatt a jobb szárnyhadtestnek — amennyiben a bán közreműködése még mindig nem vált érezhetővé, a sereg zöméhez közelebb, Ó-Kanizsánál kellett a Tiszán átkenie, hogy a magyarok visszavonulási vonala délfelé már eleve elvágassék. A két szárnyhadtestnek ezen mozdulatai alatt *Haynau* serege zömével július két utolsó napján és augusztus 1-én Félegyháza körül elfoglalt állásában maradt.

A vett meghagyás folytán *Schlick* a *Wallmoden* gyalog hadosztálylyal és a *Ludwig* lovas dandárral már július 31-én délután Alpárt szállotta meg, honnan a következő éjjel, a hidverés biztosítására vadász osztagokat tolt át a Tisza bal partjára. Miután *Lenkey* hadosztálya már előtte való napon Szentésre húzódott vissza, az augusztus 1-én délelőtt 10 óráig elkészült hidon az elővédet

képező *Sartori* dandár minden ellenséges behatáson kívül kelhetett át a folyón s nyomban állást foglalt Tisza-Kürthnél, hogy a hadtest zömének átkelését a Czibakházánál vélt magyar csapatok ellenében fődözze. Miután az átkelés teljes befejeztéig ellenség sehonnan sem mutatkozott, *Schlick* még az nap az Egyesült (Hármas) Körös balpartjára kelt át és az éjjelt Kún-Szent-Mártonnál töltötte, megjegyezvén, hogy a *Bianchi* dandár a szolnok-pesti vasutvonal és a fontosabb Tisza-átkelők biztosítására a Tisza jobb partján hagyatott vissza, a hol az 1 zászlóaljjal, 1 lovas századdal és 2 löveggel Kecskemétet, 1 zászlóaljjal Szolnokot, 1 zászlóaljjal, 1 lovas századdal és 4 löveggel Abonyt és Türtelt, 1 vadász zászlóaljjal pedig Alpárt tartotta megszállva.

Kún-Szent-Mártonból *Schlick* augusztus 2-án Szentesre, 3-án Hódmezővásárhelyre, honnan a mezőhegyesi ménes kézrekerítése céljából egy kültiményt rendelt ki, 4-én pedig Makó felé nyomult előre, miközben Gajdosnál a hadtest elővédje *Lenkey* utóhadára bukkant. *Lenkey* ugyanis, hogy a Maroson való átkelését fődözze, *Szerdahelyi* őrnagy alatt 1 honvéd zászlóaljból, 1 lovas századból és 3 lövegből álló utóvédet hagyott hátra Gajdosnál, honnan az harczolva Makóra húzódott vissza, a hol egészen délutáni 3 óráig sikerrel tartotta magát s azután a Maros hidjának lebontása után a hadosztály zöméhez, Zomborra húzódott vissza.

Időközben Haynau augusztus 2-án a sereg zömével Kis-Telekig, annak elővédével Szatymázig nyomult előre, *Bechtold* lovas hadosztálya a hídkészletekkel ellenben már augusztus 1-én Mátyiig, 2-án pedig a közelebbvont III. hadtesttel leendő összeköttetés teljes helyreállítása céljából Horgosig vonult.

Augusztus 4-ikére *Haynau* a szegedi elsáncolt tábor megtámadását határozta el s mialatt ezt a IV. hadtest a *Panjutin* hadosztálylyal és 176 lövegből álló ágyútömeggel arczban végrehajtaná, a lovas hadosztálynak Mártonyosnál, a III. hadtestnek Kanizsánál a Tisza balpartjára kellett átkelni, hogy a Makónál átkelt I. hadtesttel együttesen a Szegednél álló magyar hadakat teljesen körülzárják.

Haynau, hogy a támadás intézéshez a kellő híreket és támpontokat nyerje, július 2-án *Simbschen* tábornokot lovas dandárával az elsáncolt tábor felé kémszemlére rendelte előre, kitől csakhamar azon nem várt jelentés érkezett be, miszerint a magyar sereg úgy az elsáncolt tábort, valamint magát Szeged városát is, melynek lakossága küldöttségileg fogadta őt, már is odahagyta és hogy ennélfogva már 1/29 óra óta Szegedet megszállva tartja. Erre *Haynau* Simbschen támogatására nyomban a *Jablonowski* dandárt is utnak indította, mely a délután folyamán tényleg egyesült is Simbschen-nel. Miután ide másnap reggel a sereg zöme is bevonult, *Haynau* azonnal megtette intézkedéseit a Tiszán való átkelés kierőszakolá-

sára nézve, mely feladattal *Liechtenstein* altábornagy a rendelkezésére bocsátott *Jablonowski* dandárral, a *Benedek* dandár egy részével, 1 orosz vadász zászlóaljjal és néhány üteggel bízott meg.

Az osztrák főszeregek Tisza-átkelése Szegednél.

1849. augusztus 3-án.

Liechtenstein vett meghagyásához képest a Tisza balpartján fekvő várakat, valamint a körülötte fekvő házakat gyalogsággal szállatta meg s annak védelme alatt 1 tizenkét-, 1 hatfontos és 1 röppentyű üteget vonultatott fel, melyek délutáni 4 órakor megkezdtek a tüzelést az Uj-Szeged dunamenti részét megszállva tartó magyar csapatok ellen. Ezalatt az altábornagy a csapatok áthajózására és a hidverésre vonatkozó előkészületeket tétette meg, mi czélból *Jablonowski* tábornok 2 Nassau-ezredbeli zászlóaljjal és 2 üteggel Szeged északi végére küldetett, hogy itt pontonokon a folyamon átkelve, a magyarokat oldalba fogja; 1 orosz üteg kellő fedezet alatt a város déli végén vette fel a tűzharcot, 1 orosz zászlóalj 1 üteggel pedig a vártéren tartalék gyanánt állott fel.

A magyarok egyideig viszonzták a tüzelést a túlparról, de miután 2 lövegjük leszereltetett, lövegtüzük hatályossága mindinkább alább szállt. Ily körülmények között *Liechtenstein* már nem is tartotta szükségesnek *Jablonowski* átkelését, mely közbejött akadályok folytán amúgy is késett, bevárni, hanem parancsot adott *Benedek* tábornoknak, miszerint a várkastély közelében kísérelje meg az áthajózást, melylyel egyidejűleg a hidverés is nyomban meg vala kezdendő.

Miután az osztrák ütegek időközben Ujszegedet felgyújtották s ennek folytán a magyar csapatok innen az ujszegedi hídfőbe húzódtak vissza, *Benedek* átkelése közben már csak kevés ellentállásra talált; mihelyt azonban csapatjai Uj-Szegedből a hídfő irányában bontakozni kezdek, a magyarok ismételten támadásra indultak ellenök, miből ismételten ide-oda hullámozó harc keletkezett, mely elvégre is avval végződött, hogy a folyton szaporodó osztrák csapatok, kivált miután időközben *Jablonowski* is átkelt különítményével a folyamon, magát a hídfőt is birtokukba ejtették.

Az osztrákoknak e napon 4 halottjuk és 19 sebesültjük, az oroszoknak 3 sebesültjük volt; a sebesültek között volt többek között *Liechtenstein* Ferencz és *Cordon* altábornagy, továbbá *Benedek* vezérőrnagy. A magyarok vesztesége ismeretlen, de bizonyára jelentékenyebb a szövetségeseikénél.

Bár a hid augusztus 4-én virradóra teljesen elkészült s így azon az egész osztrák sereg haladéktalanul átkelhetett volna, *Haynau* mindazonáltal 5-ikére halasztotta a támadást *Dembinski* ellen, egyrészt hogy *Ramberg* és *Schlick* a magyarok állását oldalban és

hátban jobban megközelíthessék, másrészt hogy az előreláthatólag kemény küzdelmet megelőzőleg seregének 1 napi pihenőt engedjen. Ígyformán augusztus 4-ike, miután a magyarok a hidfő ellen ismételtén tüntetőleg nyomultak előre, csupán apróbb csatározásokkal telt el, a mi azonban, éppen mert csak tüntetés volt, még csak kérdésessé sem tette Jablonowskinak a hidfő feletti uralmát s így az e napra még a Tisza jobb partján hagyott sereg zöme valóban ki-pihentette magát.

Az osztrák III. hadtestnek Tisza-átkelése Magyar-Kanizsánál.

1849. augusztus 5-én.

A főszeregnek fenti műveletei alatt *Ramberg* a vett parancshoz képest, Szabadkán őrségül csupán 1 zászlóaljat és 1 lovas századot hagyván hátra, augusztus 2-án délután 3 órakor Magyar-Kanizsát érte el hadtestével s azonnal hozzálátott a következő éjjelre elhatározott átkelés előkészítéséhez, hogy azután haladéknélkül Gyula irányában nyomulhasson előre.

A Tisza tulsó partján, Török-Kanizsánál eleinte mindössze csak 2 löveggel ellátott gyengébb magyar osztagok állottak, mihelyt azonban a hadtestével Gyalánál állást foglalt *Guyon* az osztrák III. hadtest menetirányáról értesült, még 2-án délutáni fél 5 órakor 2 zászlóaljjal, 4 lovas századdal és 12 löveggel személyesen siet Török-Kanizsára, hogy *Rambergnek* a Tiszán való átkelését meg-hiusítsa, illetőleg megnehezítse.

Ez utóbbi 3-án reggel *Althann* ezredes parancsnoksága alatt újból 1 zászlóaljat, 4 chevauxlegers századot és $\frac{1}{2}$ lov. úteget küldött ki, a Tisza mentén és Földváron át a bán seregével való összeköttetés helyreállítására, a ki daczára annak, hogy most már a Bácskában mindössze néhány apróbb magyar osztag portyázott, csak nem akart megmozdulni állásából.

Miután Magyar-Kanizsa közvetlen közelében a terepviszonyok a hidverésre alkalmatlanoknak bizonyultak, *Ramberg* egy félórával feljebb fekvő helyet jelölt ki az áthidalás pontjául, bár a magyar csapatok még itt is erősen zavarólag befolyásolták az előkészületeket, melyeket estefelé a hidverés tényleges megkezdése követett. A legszorgosabb munkálkodás közepette éjfél tájban *Ramberg Haynautól* parancsot vett, miszerint az átkeléssel Kanizsánál hagyjon fel és e helyett azonnal vonuljon hadtestével Horgos felé, a hol a magyarok állítólag máris átkelőben vannak a Tisza jobbpartjára s így a főszereg oldalát és hátát veszélyeztetik. Ezen parancs folytán *Ramberg* a *Veigl* lovas dandárt néhány úteggel még az éj folyamán útnak indította Horgos felé, melyet hadteste fenmaradó részével másnap korán reggel ő maga is követni szándékozott; ámde ekkorára már

kiderült, hogy a magyarok átkeléséről szóló hír tévedésen alapult s így Ramberg Haynautól megint csak azt a parancsot kapta, miszerint hadtestével az általa Kanizsánál kiszemelt helyen a 4. és 5-ike közötti éjjel keljen át a tulsó partra, hogy az immár 5-ikére elhalasztott támadásnál szintén közreműködhessék. *Ramberg* azonban jobbnak látta az immár úgy is elárult átkelés kicérőszakolását aug. 5-én hajnalra elodázní, a mikor is a 22. vadász zászlóalj egyik osztálya 3 ütegnek támogató tüze alatt pontonok segítségével hozzálátott az átkeléshez.

A magyarok részén Török-Kanizsa és Rácz-Keresztúr között mindössze egy zászlóalj, és ez is apróbb osztagokra darabolva, ettől délre pedig népfőlkelő osztagok állottak; ezenkívül 3 löveg a török-kanizsai komppal, 3 löveg Magyar-Kanizsával, 3 pedig a választott átkelő helylyel szemben foglalt állást; a csapatok fennmaradó része, 2 zászlóalj, 4 lovas század és 3 löveg Török-Kanizsától délre tartalék viszonyban állott fel, úgy látszik tehát, hogy *Guyon* itt várta az átkelést.

A legelől átkelt osztrák vadászoknak csakhamar sikerült lábukát a tulsó parton megvetni, sőt az ott álló 3 magyar löveget is hatalmukba kerítették, melyeknek tüzeit aztán a menekülő honvédekre irányozták. Mihelyt a Török-Kanizsánál álló magyar tartalék az osztrákok átkeléséről értesült, azonnal az átkelés színhelyére sietett, de már későn érkezett oda, mert elszánt rohama daczára, melyet a gyalogsággal arczban, a lovassággal pedig a töltés mögött igen jó állásban befészkelte és időközben meg is erősített ellenség bal oladala ellen hajtott végre, a mindjobban szaporodó osztrákokkal szemben már nem vergődhetett zöld ágra. A hátrálásra kényszerült magyar csapatok egy része Török-Kanizsán át Oroszlámosra, másik része pedig Rácz-Keresztúrra vonult vissza.

A hid elkészültével legelsőnek átkelt *Dossen* dandár mielőbb Török-Kanizsát iparkodott elérni; ez után a *Veigl* lovas-, majd a *Wolf* dandár a tüzer tartalékkal is átkelt a jobb partra, honnan *Ramberg* hadtestének egy részét a fősereggel való összeköttetés helyreállítása céljából Rácz-Keresztúrra indította el, zömével pedig Oroszlámos felé tartott; 2 zászlóalj $\frac{1}{2}$ lovas századdal és 2 löveggel a vert hid őrzésére maradt vissza.

A szőregi csata.

1849. augusztus 5-én.

Midőn *Kossuth Dembinski* azon elhatározásáról, hogy a szegedi első táborodahagyva, Szőregnél foglal állást, tudomást nyert, nyomban futárt küldött *Bemhez* Erdélybe azon felhívással, jöjjön késedelem nélkül Magyarországba s vennie át a sereg fővezérletét, mielőtt *Dembinski* tönkre tenné a haza ügyét! Utóbbinak

egyidejűleg határozott parancsot küldött, hogy a sereget, amennyire lehet, sebes menetekben Aradra vezesse; a hova *Görgéy* már közelédőfélben volt. Végre *Vécsey* is oda utasított, hogy Temesvár ostromával felhagyva, szintén Aradra vonuljon s addig is, míg maga hadteste zömével megérkezhetnék, legalább néhány zászlóalját s huszár századot sietve küldjön át, miután egy osztrák seregest Makóról Aradra vette irányát. Ilyformán *Kossuth* Aradnál mintegy 80.000 embert vélt összpontosíthatni; az ezen tekintélyes haderőnek szóló hadművelleti tervet vagy ő maga, vagy talán környezetének egyik tagja, de minden esetre az ő, remény dolgában kiapadhatlan intenczióihoz képest következőleg vetette papírra: „Ha Dembinski Szőreget odahagyni kényszerülne, vagy ezt azon célból, hogy Görgéyvel Aradnál egyesüljön önként megtenné, akkor ezen egyesült hadsereg, a Görgéyt két menetnyire követő orosz sereg előnyomulásával keveset törődve, a Bánságban egyesült erővel az osztrákokra vesse magát, kiknek legyőzése ez esetben elkerülhetlenné válnék; mialatt aztán Arad vára az oroszoknak a Maroson való átkelést a megteendő kerülő folytán késleltetné, az egyesült magyar hadseregnek az osztrákokat itt, az országnak ezen végső sarkában szüntelenül lefelé kellene szorítania, kiknek ilyenformán más kibuvójuk alig maradna, mint Oláhországban menedéket keresni. Ezek után a hadsereg - az oroszok menetét akadálytalanul tovább folytatni hagyván — a Tiszán át a Bácskába nyomul, a honnan irányt Komárom felé véve s miután itt kellő erősítéseket vont magához, ujult erővel a harcok terére lépjen. Ha ellenben ezen tervnek leglényegesebbje, t. i. az osztrákok elnyomása nem sikerülne, akkor a magyar sereg 50.000 embere Erdély felé vonuljon, és mialatt a szorosokat a legerélyesebben védi, az ottani ellenséget túlnyomó erővel semmisítse meg és azután az orosz haderőket a Moldvában vagy Oláhországban támadja meg; a midőn azután kedvező siker esetén a portának is fel kellene hagynia ingadozó magatartásával.“

Ezen messzemenő tervek regényessége első tekintetre szembeötlő; azt azonban az élénk képzeletű szerző határozottan helyesen inaugurálta, hogy Dembinski akár kényszerítve, akár szükség nélkül is, de a legrövidebb idő alatt biztosan oda hagyja majd Szőreg vidékét.

Makónak az ellenség által történt megszállásának híre arra birta *Kossuthot*, hogy *Duschek* pénzügyminisztert a bankjegy sajttóval, a készpénz, arany és ezüstkészlettel Lugosra küldje, a hadfelszerelési intézetet pedig Facsetre, a fegyvergyárat Ménesre, a kardgyárat és ruházati bizottságot Radnára helyezze át. Ámde azoknak új rendeltetési helyeiken már nem nyílt többé alkalmuk munkálkodásuk újbóli felvételére.

A Tisza balpartjára átkelt és augusztus 3-ika folyamán az

ujszegedi hidfőt is odahagyni kényszerült sereg augusztus 4-ike folyamán következőleg állott fel: a IX. hadtest újból *Dessewffy* alatt egyesülve, Szőregnél; ennek *Wisocki* hadosztálya a szőregi töltés mentén, a melynek marosmenti részét *Dembinski* 50 löveg számára lőrésekkel látta el; *Gaál*, miután 3-án egyik hadosztályát *Lenkey* fölvétele céljából Zomborba küldötte, mely aztán az utóbbival együtt ismét Deszkre vonult vissza, a X. hadtesttel az utóbb- említett helységnél foglalt állást; Schlick-kel szemben a zombori töltésen csupáncsak *Szerdahelyi* őrnagy maradt 1 zászlóalj, 1 lovas század és 3 lövegnyi gyenge különítményével. *Guyon* a IV. hadtesttel, mint tudjuk,*) Gyalánál állott, honnan azonban a következő napon Rambergnek a Tisza balpartjára bekövetkezett átkelése folytán, Szt.-Iván alá húzódott vissza. A Szt.-Iván—Szőreg—Deszk körül ekként egyesült csapatok létszáma, a népfölkelést nem számítva, 38.000 emberre tehető mintegy 100 ágyúval, a fenti létszámba befoglalt 4000—5000 lovast is betudva.

Az augusztus 4-én este *Lenkeytől* vett azon hir, hogy *Schlick* egy egész hadtesttel Makónál, tehát a magyar sereg jobb oldalában és hátában áll, máris azon elhatározásra birta *Dembinskit*, miszerint a csatát Szőregnél sem fogadja el, hanem seregét a *Kmethyvel* leendő egyesülés végett hátrább vezeti. Azonban nem tudni mily indokok, lehet hogy többek között az elmúlt napon *Vettertől* Beodráról vett levél, melyben ez már a szegedi elsánczott tábor elhagyását is megszallotta, mi miatt közte és *Dembinski* között oly feszültté lett a viszony, hogy előbbi nemsókára lemondott állásáról, — elhatározása kivitelénél ingadozóvá tévék az altábornagy-főparancsnokot, a ki most már sem az elvonulásra, sem pedig a küszöbön álló csata elfogadására sem intézkedett határozottan. Miután reggel 7 óra tájban *Dembinski* az ellenség által elfoglalva tartott hidfőben csapatmozdulatokat vélt felismerhetni, rögtön megkezdette útegei által a tüzelést, a mely körülbelül 2 óra hosszáig, de nem valami látható eredménnyel folyt, s miután azt az ellenség is csak gyéren viszonozta, ezen körülményből úgy látszik ugy *Dembinski*, mint *Mészáros*, azon következtetést vonta le, hogy az ellenség a tegnapi nap-hoz hasonlóan aznap is nyugton marad, a mit *Dembinski* seregének elvonultatására akart felhasználni.

Ez értelemben írta *Mészáros* augusztus 5-én reggeli 9 óra 30 perczkor *Kmethyhez* az alábbi parancsot: „Miután az ellenség részéről egy 16.000—20.000 főnyi hadtest Csongrádnál a Tiszán átkelt és Vásárhelyig, innen pedig egy kisebb része Orosháza felé, a nagyobb rész pedig Makóig és innen még tovább nyomult előre, úgy hogy az állítólag Aradtól 4 órányira állva, a Maros átjáró birtokában van, sőt még egy rész Szegedről is Makó felé tart, —

*) Lásd ezen kötet 233. oldalán.

ennek folytán a sereg parancsnoksága jónak látta, a szegedi állást odahagyni és még ma 5-én Bébáig, 6-án Ó-Besenyőig, 7-én pedig Nagy-Kikindáig húzódik vissza. Ehez képest tábornok úr állását, a hidak hasznavehetlenné tétele után elhagyva, akként intézkedjék, hogy augusztus 7-én Nagy-Kikindára érkezék, hogy ott a sereggel egyesülhessen.

A helyett tehát, hogy *Dembinski*, ha már minden áron az összecsapás elől ki akart térni, a *Görgeyvel* való mielőbbi egyesülést kereste volna, nem is egyenes irányban Temesvárnak, hanem délre letérve, Kikindának vette útját, miáltal *Haynau*nak alkalmat nyílt, hogy magát a két magyar sereg közé ékelve, azokat végleg távoltartsa és elszakítsa egymástól és hogy esetleg az egyenes irányban utjába eső Temesvárt, még *Dembinskit* meg is előzve elérhesse és fölmentse.

Az indokot ezen déli kitéréshez, a Kmethynek szóló fentközölt parancs tartalma után ítélve, ama bizonyos ellenséges hadtestnek Makóra érkezése szolgáltatta, miközben azonban az altábornagy úgy látszik nem is gondolt arra, hogy e tájon Kanizsa felől — bár határozottan tudomása lehetett *Ramberg* átkeléséről — ugyanaz a veszély fenyegeti.

A sereg elvonulásának az intézkedés értelmében az est beálltával kellett volna megkezdődnie, csakhogy *Haynau* a magyar főparancsnok ezen számításán hatalmas keresztvonást húzott át, amennyiben a két szárnyhadtestnek közelebb érkezhetese céljából 5-én délutánra elodázott támadást, a kijelölt időben végre is hajtotta.

Az elrendelt támadást *Liechtenstein Ferencz* altábornagy déltájban végrehajtott szemléje előzte meg, miből az osztrák hadparancsnokság tudomására jutott, hogy a magyarok még mindig a szőregi töltés mentén csatakeszen állanak.

A szándékolt támadáshoz *Haynau* seregét délután 4 órára következőleg csoportosította a hídfőben: első harczvonalban, az élosztályokkal egészen közel a hídfő sánczozataihoz a IV. hadtest *Lobkowitsz* hadosztálya, a *Benedek* dandárral az aradi úttól balra, *Jablonowskitéval* attól jobbra állott fel; második harczvonalba a IV. hadtest *Herzinger* hadosztálya, a harmadikba pedig *Panjutin* orosz hadosztálya jutott; a tüzfőfőtartalék az Auersperg vértés ezred fődözete alatt a Jablonowski dandártól jobbra állott fel. Az említett vértés ezred leszámítása után még 22 lovas századból és 3 útegből álló *Bechtold* hadosztály parancsot kapott, miszerint haladéktalanul bontakozzék ki a hídfő délnyugati végéből. A támadáshoz ekként összpontosult csapatok létszáma 25.000 embert — ezek között mintegy 5000 lovas — és 160 löveget tett ki.

Miután tiszta arctámadás a szőregi töltés mögött jól földött ellenséges tüzértömeggel szemben igen veszteségteljesnek ígérkezett, *Haynau* a *Bechtold* lovas hadoszályt a magyarok baloldalának

megkerülésére rendelte ki; hogy pedig ennek ezen művelethez megfelelő támpontja legyen, a táborszernagy az Eriwansky orosz vadász ezred 3 zászlóalját 2 lovas századdal és 2 osztrák röppentyű üteggel délutáni 4 órakor a szt.-iváni erdő megszállására indította el és egyidejűleg ezen csapatok támogatására a Tisza jobb partján, az előbb említett erdővel szemben levő folyam környékén*) még 6 orosz löveget állított fel. Az erdőt megszállva tartó 2 honvéd zászlóalj, mihelyt az orosz zászlóaljak a szőregi töltésről a roham keresztülviteléhez fogtak, a döntő összeütközést be sem várva, Szt.-Ivánra húzódtott vissza, mire az orosz gyalogság nyomban megszállotta a többször említett erdőt, a vele volt tűzérség és lovasság pedig arcczal Szőreg és Szt.-Iván felé az erdő előtt állott fel.

Most tehát *Bechtoldnak* meglévén kellő támasza, nyugodt lélekkel megindulhatott volna a kijelölt irányban támadólag előre; ámde a lovas hadosztály már elindulását megelőzőleg is majdnem 1 órával kelleténél többet töltött el a hídfőben, midőn pedig a Tisza mentén lefelé vonulva, a szőregi töltés közelébe jutott, *Dembinski* azon át néhány huszár századot támadásra rendelt ellene. A lovas hadosztály elővédjét képező Császár-őrsidások 1 üteggel erre ellentámadásba mennek át és a huszárokat rövid összecsapás után visszavetik. Most már *Bechtold* nyugton tovább folytathatta útját, de miután a töltést közelebről szemügyre vette, úgy találta, hogy az sokkal magasabb, semhogy zárt osztagokkal azon átkelni lehetne, minek folytán hadosztálya zömével mindaddig, míg a tűzérek és az orosz utászok a töltésen a kellő számú és nagyságú réseket elkészítenék, a csataterven látható helyen és módon várakozó állásba helyezkedett.

Minthogy időközben fél 6 óra lett és *Bechtold* még mindig nem mozdult helyéről, *Haynau* türelmét veszítve, anélkül hogy továbbra is a lovasság megkerülő mozdulatának érvényesülésére várna, intézkedéseket tett az arczytámadás megkezdésére. Ezen intézkedések értelmében mindenekelőtt a IV. hadtest tűzérsége, majd ennek jobb szárnyához csatlakozva a főtüzértartalék, összesen 99 löveget számláló 16½ üteg vonult fel *Dembinski* ütegeivel szemben, félkör alakitva a szőregi töltéstől 700—1000 lépésnyi távolságra.

Ha ekkor *Dembinski*, a helyett hogy két nagy lovas tömegét *Dessewffy* és *Zamoyski* alatt, mely utóbbi nem annyira második harcvonal gyanánt, mint inkább tartalék viszonyban Szőreg nyugati széle előtt állott fel, — egyikét vagy másikat az úgyszólván fedezet nélkül, védtelenül előresietett osztrák ütegekre, de kivált a tűzvonal jobb szárnyán állókra rohamra indítja, azok körében alighanem

*) Lásd a csatatervet.

igen nagy zavar támadhatott volna; ámde az altábornagy ekkor már — miután *Guyon* hadteste már különben is útban volt Béba felé — inkább azon törte az eszét, hogyan lehetne legjobb szerivel a döntő összeütközés előtt kitérni. Ennek megfelelőleg az osztrák tüzérség által úgy szám mint ürméret s így hatásképesség tekintetében különben is felülmúlt ütegeit másfél órai működés után egymás után kivonni kezdé a tűzvonalból. A tüzérség, valamint egyáltalában az egész sereg visszavonulását *Dessewffynek* kellett fedeznie lovasságával.

Amint a magyar tüzérség tüze alábbhagyni kezdett, *Liechtenstein Ferencz* altábornagy nyomban megkezdte támadó előnyomulását a balról jobb felé lépcsős alakzatba tagozott gyalogsággal, minél a légszélső balszárnnyat a Maros mentén *Benedek* dandára képezte; ezt követte kissé jobbra hátul *Jablonowski*, majd még jobban jobbra hátul a két harcvezonalba tagozott *Herzinger* hadosztály s végül még tovább jobbra a *Panjutin* hadosztály egyik dandára, míg a másik dandár 5 zászlóalja és 18 lövege a hídfő megszállására maradt vissza.

A kölcsönös helyzetet ez időtájt — este 6 óra körül — a csataterv mutatja.

Miután ekkor már csak gyéren hangzott fel a magyarok részéről egy-egy ágyúlövés és úgy látszott, hogy már első vonalbeli gyalogságuk egy része is visszavonulásra gondol, *Liechtenstein* altábornagy a *Lobkowitz* hadosztály előtt levő két dandárának rohamot parancsol. A *Benedek* dandár, melynek vezetését parancsnokának újbóli megsebesülése után *Siegenthal* ezredes vette át, a szőregi töltésre érve, azt már megszállatlanul találta, ellenben a *Jablonowski* dandár, melyet második harcvezonalban a *Thun* dandár követett, még mindig talált ellentállásra. A *Wisocki* hadosztály néhány zászlóalja és 1 üteg ugyanis parancsot kapott, miszerint mindaddig, míg a visszavonuló tüzérség és gyalogság kellően tért nem nyer, minden áron tartson ki állásában a töltés mentén. Midőn tehát a *Jablonowski* dandár élosztagai a töltésre feljutottak, a csekély magyar had egy elhatározott ellentámadással azokat csakhamar újból leszorította onnan. Az óriási túlerővel szemben azonban ezen előny természetesen csak igen rövid ideig tarthatott és ha *Zamoyski* néhány lovas századot a maroknyi vitéz csapat támogatására előre nem küld, majdnem bizonyos, hogy az utolsó szál emberig ütegestől az ellenség kezébe kerül; így azonban mindössze 1 löveg és 2 lőszerkocsi esett áldozatul.

Ezalatt végre valahára a lovas hadosztály is megmozdult a töltés mögött elfoglalt várakozó helyzetéből és mihelyt azon átkelt, báró *Simbschen* tábornok a Császár-dsidások élén Szt.-Ivánnak vette irányát, mögötte kissé balra *Lederer* dandára és még jobban balra oldalt, mintegy 1000 lépésnyire a szt.-iványi erdő előtt 2½ üteg

vonult fel; 4 század Liechtenstein-chevauxlegers $\frac{1}{2}$ üteggel báró *Mensdorff* ezredes parancsnoksága alatt az esetleges visszavonulás fedezésére a töltés tulsó oldalán maradt vissza, kihez nemsokára még 1 orosz zászlóalj és 1 osztrák röppentyű üteg is csatlakozott.

A *Dessewffy* parancsnoksága alá helyezett magyar lovas hadosztály, melyet *Dembinski* mindjárt a harc kezdetén azon célból rendelt saját balszárnya mögé, hogy onnan esetleg, ha alkalom nyílik, a töltésen átkelve, az osztrák tűzérvonaltól jobb oldalába kerülni iparkodjék, de a melynek élosztágait, mint láttuk, az osztrák lovas hadosztály mindjárt kezdetben visszavetette, — az utóbbinak támadó előnyomulásával szemben Szőreg délnyugati vége és a töltés között, arczczal a szt.-iványi erdő felé és ütegeit arczvonala elé tolva, harcckész állapotba vonult fel.

A kölcsönös helyzetet ez időtájt — este 7 óra 30 percz körül — a csataterv mutatja.

Simbschen a magyar harczzvonálnak Szőreg felé horogalakban visszahúzott balszárnýára vetvén magát, az itteni gyengébb huszár osztagokat visszaveti, további előnyomulásában azonban a magyar ütegek tüze által gátoltatik. Ezalatt a magyar huszár harczzvonaltól többi része részben a *Lederer* dandárra, a Bocskay-huszárok pedig az attól balra teljesen izoláltan álló osztrák ütegekre vetik magukat, melyek gyenge fedezetük mellett majd hogy áldozatul nem esnek; szerencsájukra azonban a töltés tulsó oldalán visszahagyott *Mensdorff* ezredével a Bechtold által áthatolhatatlannak jelzett gáton átkelvén, nyilsebességgel a huszárok jobb oldalában terem. Ez, valamint azon körülmény, hogy a *Jablonowski* dandárnak osztagai ekkorára már szintén átkeltek a töltésen, úgy az osztrák ütegekkel, valamint a *Lederer* dandárral több kisebb csoportban harczzba keveredett huszár osztagokat is hátrálásra készttette. Egy részök, a *Jablonowski* dandárral szemben legvégsőig kitartott néhány zászlóaljjal együtt, Szőreg nyugati szegélye mentén még egy ideig helyt állott, hogy azután a sereg zömét követve, szintén Bébára vonuljon vissza, a hol *Dembinski* seregével a csatára következő éjjelt töltötte.

Bechtold, nemkülönben a *Benedek* és *Jablonowski* dandárok a beálló esthomályra való tekintettel minden további üldözést beszüntettek.

Az osztrákok e napi vesztesége, Ramberg altábornagyét is beleszámítva, halottakban 45 ember, sebesültekben 1 tábornok, 3 tiszt és 191 ember; az oroszoknak mindössze 4 sebesültjük volt. A magyarok vesztesége ismeretlen, osztrák források a holtak és sebesültek számát hozzávetőleg 500-ra a foglyul esettekét 300—400-ra teszik, utóbbiak között volt a fiatal *Woroniecki* lengyel herczeg is, a ki a lovas összeütközés alatt az egyik huszár ezredet vezette. *Dembinski*, a ki alól a lovat kilőtték, bár nem veszélyesen, de szintén megsebesült.

Befejezett csata után *Haynau* következőleg állította fel seregét: a IV. hadtest *Benedek* (Siegenthal) dandárát Szőreg és Deszk között; *Herzinger* hadosztálya a *Jablonowski* dandárral Szőreg kellő megszállása mellett az említett helység mögött foglalt állást; *Panjutin* hadosztálya Szőregtől délre, *Bechtold* lovas hadosztálya pedig, melynek parancsnoksága Bechtoldról, ennek a szőregi csata folyamán tanusított késedelmes magatartása miatt *gróf Wallmoden* altábornagyra szállott át, Szt.-Ivánnál ütött tábornok, honnan a III. hadtestnek Ráczkeresztúrnál álló különítményével lépett összeköttetésbe. Utóbbemlített hadtest zöme Oroszlámost érte el s végül az I-ső hadtest Makónál maradt meg.

Az ó-besenyői útközet.

1849. augusztus 6-án.

Dembinski augusztus 6-án vonatát és a tüzérség nehezebben mozgatható részét még hajnali szürkület előtt utnak indította Ó-Besenyőre, a hova a csapatok zöme, majd az összes lovasság 5 üteggel hátvéd gyanánt az altábornagy által személyesen vezetve, néhány órával később szintén útra kelt. Ó-Besenyőre érve, a csapatok azonnal főzéshez láttak, melyet azonban az ellenség csakhamar megzavart.

Az osztrák sereg augusztus 6-án a következő mozdulatokat hajtotta végre: a IV. hadtest Szőreg és Deszkről Zomborig nyomult előre, a honnan a Makónál álló I. hadtesttel összeköttetésbe lépett; a *Panjutin* hadosztály Klárafalváig, a *Wallmoden* parancsnoksága alá lépett lovas hadosztály Porgányra és Keresztúrra menetelt s végül *Ramberg* parancsot kapott, miszerint Oroszlámosról a még mindig meg nem mozdult déli hadsereggel való összeköttetés helyreállítására újból egy erősebb különítményt rendeljen ki, ő maga pedig hadtestével Ó-Besenyőig vonuljon előre. Az 1 zászlóaljából, 3 lovas századból és 1/2 lov. ütegből alakított különítmény augusztus 6-án Mokrinig, 7-én Nagy-Kikindáig, 8-án Beodráig, 9-én pedig Melenczéig hatolt előre, a hol tényleg *Jellachich* seregének előőrseire talált.

A Besenyő felé útban levő III. hadtest *Veigl* tábornok által vezényelt elővédének 2 századból és 2 lövegből álló éle a körülbelül 4 kilométernyire az említett helység előtt fekvő majornál a magyarok kiállított őrseire bukkant, melyek hamarosan visszahúzódtak Besenyőre, hírül vivén az ellenség közeledését. *Dembinski* erre azonnal a továbbindulásra adott parancsot, míg a lovasság néhány üteggel *Dessewffy* alatt a helység előtt azonnal csatarendbe állt.

Ramberg az elővédjétől vett azon hirre, miszerint Besenyőnél alighanem az egész magyar sereg áll, az említett majornál, melynek

megszállására nyomban a 22. vadászszázalóaljat rendelte ki, egész hadtestét harcrendbe állította és egyidejűleg a hadosztályával Keresztúr felé útban levő *Wallmoden* altábornagyot felszólította, miszerint a III. hadtest támogatására legalább egyik ezredét Ó-Besenyő felé indítsa útnak.

Ezalatt *Dessewffy*, hogy a visszavonuló had mennél több időt nyerjen, három támadó oszlopba tagozott hadosztályával a különben is hosszasan készülő ellenségre veti magát s bár annak soraiiban pillanatnyi rendetlenséget okoz, nemsokára visszahúzódni kényszerül. Erre *Ramberg* a magyarok által időközben teljesen odahagyott Besenyőt elfoglalva, hadtestét az Aranka tulsó oldalára vezeti át, hogy csapatjainak néhány órai pihenést engedjen. E közben érkezett ide a lovas hadosztály is, melyet e napon ideiglenesen báró *Lederer Károly* tábornok vezényelt, a ki a kért részleges segítség helyett jobbnak vélte mindjárt az egész hadosztályt *Ramberg* rendelkezésére bocsátani.

Dembinski ezalatt a sereg zömével feltartóztatlanul folytatta menetét, úgy hogy este háborítlanul Bánát-Komlóst érte el; itt vette *Kmethy* jelentését, hogy hadosztályával Nagy-Kikindára ért s mivel *Dembinski* időközben az oda menetelről lemondott, *Kmethy*t egyelőre Zsombolyára rendelte.

Dessewffy útközben Komlós felé Kis-Teremiánál (Albrechtsflur), a hol *Dembinski* 2 század felsőmagyarországi guerillát hagyott volt hátra, hadosztályával hosszabb pihenőt szándékozott tartani, de ezt sem tölthette el háborítlanul. *Ramberg* ugyanis délután 4 órakor, bár aznapra számára, mint tudjuk, Besenyő volt kitűzve menetezőlül, újból megindult hadtestével s mihelyt Kis-Teremiánál *Dessewffy* őrszeire bukkant, ismét megtevé intézkedéseit egy nagyobb-szerű támadásra, mire azonban most sem került a dolog, mivel azt sem *Dessewffy*, sem a két guerilla század nem várta be. Erre *Ramberg*, miután különben is esteledett már s mivel csapatjait a zivaratos és esős időben megtett 5 mérföldnyi út alaposan kifárasztotta, a további üldözést beszüntetve, hadtestével Kis-Teremiánál ültött tábornok. Vesztesége e napon mindössze 1 halottra és 12 sebesültre rúgott; ellenben a magyarok — természetesen osztrák forrás szerint — csupán csak foglyokban 700 embert vesztek.

Lovas összeütközés Csatádnál.

1849. augusztus 8-án.

Augusztus 7-én *Dembinski* a felázott utakra való tekintettel mindössze Csatádig folytathatta visszavonulását, a hol azon elhatározásra jutott, miszerint másnap a visszavonulást Kis-Beeskerekig folytatja. Azonnal irt tehát *Kmethy*nek Zsombolyára, hogy hadosztályával még az éj folyamán a minden valószínűség szerint Csatád

felé előnyomuló ellenség jobb oldala ellen felriasztó támadást intézzen.

Alig hogy *Dembinski* ezen, valamint a temesvári ostromló hadak parancsnokának, *gróf Vécsey* tábornoknak a közeledéséről szóló értesítést továbbította, *Aulich* és *Kossuth* aláírásával Aradról parancs érkezett, melynek értelmében az egész sereget gyors menetekben haladéktalanul oda kellett vezetnie. Ezen meghagyást azonban *Dembinski* legkevésbé sem méltatta figyelemre, hanem korábbi elhatározásához képest a visszavonulásnak Kis-Beeskerekre való folytatásához adta ki intézkedéseit, mely nem tudni, mi okból, csak 8-án délutánra terveztetett. A hátvédet most is *Dessewffy* lovassága s 1 üteg volt hivatva képezni.

Az osztrák sereg augusztus 7-ike és 8-ika folyamán a következő mozdulatokat hajtotta végre: az I. hadtestnek zöme 7-én a Maros bal partjára kelt át és Rác- és Német-Csanádig nyomult előre. Ezen hadtest *Sartori* dandára a Ludwig dandárból hozzá beosztott 3 századdal a folyó jobb partján Apátfalva és Magyar-Csanádig nyomult előre; 1 zászlóalj és 1 lovas század Makó megszállására maradt vissza. A IV. hadtest Zomborból Szent-Miklósig, *Wallmoden* lovas hadosztálya Valkány és Mokrinig s végül a *Panjutin* hadosztály a tüzér tartalékkal és a főhadiszállással Ó-Besenyőig nyomult előre; a III. hadtest Kis-Teremiánál elfoglalt állásában maradt.

E napon vette *Haynau* az értesítést, miszerint *Klapka* aug. 3-án egy sikerült kirohanása által a pest-bécsi összeköttetést megszakította.*) Bármennyire kellemetlenül érintette is ezen hír a táborszernagyot, annál kevésbé engedte magát általa a nap-nap mellett várható eldöntő összeütközés előtt utjában feltartóztatni, mivel a Komárom körülzárására visszahagyott őrség szükség esetén *Nugentnek* ez időtájt Székesfehérvárnál álló,**) valamint a Morva völgyében összpontosuló *Nobili*-féle tartalékhadtestek támogatására is számíthatott. Másrészt azonban nyugtalanította a táborszernagyot azon eshetőség, hogy *Klapka* kitörése Pesten és más városokban esetleg zavargásokra szolgáltatathatna okot. Hogy tehát ennek elejét vegye, *Jablonszkinak* három I. hadtestbeli lovas századdal és 1 lov. üteggel megerősített dandárát Szegeden át Pestre küldötte vissza.

Augusztus 8-án az I. hadtest Csanádról Rác-Szent-Péterig, elővédével Perjámosig, *Sartori* dandára a Maros jobb partján Nagylakon át Sajtényig, a IV. hadtest Szent-Miklósról Pészakig, elővédével Varjasig, a III. hadtest Kis-Teremiáról Bánát-Komlóson át Grabáczig, jobboldaloszlopával Zombolyáig, *Panjutin* hadosztálya a tüzér tartalékkal és a főhadiszállással Ó-Besenyőről Lovri-

*) Bővebben erről a 40. fejezetben.

**) Lásd erre nézve bővebben e fejezet végén.

nig nyomult előre; a *lovas hadosztálynak* parancsa volt, miszerint zömével a III. hadtesttel Grabáczra vonuljon, elővédét pedig Csátádig tolja előre.

Amint ez utóbbi déltájban Grabáczból bontakozni kezdett, tudomására jutott, miszerint Csátádon innen egy ellenséges lovas ezred áll, melyet t. i. *Dembinski* éppen megkezdett visszavonulásának fődözésére állított ki. Erre *Wallmoden* az élen levő *Simbschen* dandárt 2 lov. üteggel nyomban támadásra rendeli előre, melyet a *Lederer* nehéz dandárnak 1 üteggel beérkezése után szintén támogatni kellett volna.

Simbschen Csátádhöz közelebb érve, dandárát az elrendelt támadáshoz az út mindkét oldalán közbefogott ütegekkel felvonultatván, habozás nélkül a magyar huszárokra veti magát, megjegyezvén, hogy *Desseuffy* időközben az ellenség közeledéséről értesülvén, hátul hagyott ezredének támogatására hadosztályának többi részeit is előrerendelte Csátád mellől. Ám úgy látszik, hogy a megtámadtatás pillanatában a huszár osztagok egyesülése még nem volt teljes s így *Simbschen Desseuffy* első harcvezonalát csakhamar visszavetette. Az időközben beérkezett *Lederer* dandárral együtt nyomban felvett és Nagy-Jécsáig folytatott üldözés közben *Desseuffy* elkésett osztagai egymás után az osztrák lovasság feltartóztatását kísérlik meg, de eredménytelenül, míg végre a császáriak üldöző utánnnyomulásának Nagy-Jécsánál a visszavonulásukat beszüntetett és ismét arczot váltott zászlóaljok és ütegek tüze szabott határt. Ennek folytán *Wallmoden* délután 3 órakor *Ramberg* beérkezéséig a további üldözést beszüntette. Mire azonban az altábornagy hadtestének egy részével Nagy-Jécsa elé ért, a magyarok azt már rég elhagyták volt. Erre a III. hadtest és *Simbschen* dandára Nagy-Jécsánál, *Lederer* dandára pedig Csátádnál szállott táborba.

Wallmoden hadosztálya e napon 16 halottat és ugyanannyi sebesültet, továbbá 20 lovat veszített; a magyarok vesztesége *Ramberg* szerint: 60—70 halott és sebesült, továbbá 1 löveg, 1 lőszer-szekér és az Attila-huszárok lobogója; 3 tiszt és nagyszámú légénység foglyul esett.

A temesvári csata.

1849. augusztus 9-én.

Dembinski seregét a csatádi és nagy-jécsai ütközet után Kis-Becskeknél egyesítette, a hova a délután folyamán *Kmethy* is bevonult hadosztályával; innen az altábornagy seregét másnap reggel egy kis utóvéd hátrahagyása mellett a Nyárad patak mögé vezette vissza, a hol annak zömét a Csóka és Vadász erdő között, a *Kmethy* hadosztályt pedig Szakálház mögött helyezte el, még pedig nem azon szándékkal, hogy itt az ellenséggel komoly csa-

tába bocsátkozzék, hanem hogy Vécseyvel egyesülve és esetleg Görgeyt is magához vonva, az összes rendelkezésre álló csapatokkal Erdélybe húzódjék vissza.

Mialatt *Dembinski* az erre vonatkozó intézkedések kibocsátásával volt elfoglalva, *Bem*, a ki Kossuthnak ismételt felszólítása folytán a főparancsnokság átvételére Temesvárra sietett, reggel 9 óra tájban a csata színhelyére ért, a hol kölcsönös üdvözlés után a két tábornok között — *Dembinski* feljegyzései szerint — a következő párbeszéd folyt le:*)

Dembinski: „Tábornok, szerencsét kívánok önnek számos győzelmei- és sikeréhez. Szerencsés ön, hogy távol volt a kormány székhelyétől s az urakkal nem kellett bajlódnia!”

Bem: „Hohó, különben sem igen engedelmeskedtem volna.”

Dembinski: „Tábornok, nincsenek már Erdélyben oroszok?”

Bem: „Sőt igen, több mint valaha!”

Dembinski: „Akkor hát mit mivel ön itt az isten szerelméért s hány csapatot hoz magával?”

Bem: „Hány csapatot hozok magammal? Egyet sem!”

Dembinski: „Ez esetben még kevésbé értem, mi hozza önt tulajdonkép ide?”

Bem: „Nos hát — Kossuth engem nevezett ki fővezérré, én tehát azért jövök, hogy átvegyem a parancsnokságot.”

Miután *Dembinski* meglepetéséből magához tért, *Bemet* átölelve emigy fejezé be a párbeszédet: „Barátom, köszönöm, hogy leveszed e nehéz keresztet vállaimról!”

Ezek után *Bem* rögtön lóra szállt, hogy a sereg elfoglalt állását szemügyre vegye. Megjelenése a sereg körében mindenütt a legnagyobb lelkesedést szülte s a merre csak járt, a honvédek mindenütt dörgő „éljen”-nel fogadták.

Lelovaglás közben *Bem* rögtön észrevette a *Dembinski* által választott állás hiányait, így többek között az arcvonal gyengeségét, a jobb oldalnak igen könnyen bekövetkezhető megkerülését, a kiterjedt erdőség és a már csak gyengén körülarolt temesvári őrség által képezett felette kedvezőtlen háttért stb, minek folytán elhatározta, hogy passiv védelem helyett idővesztegetés nélkül az activ támadás színterére lép. E helyett *Dembinski* minden áron rá akarta bírni a tábornokot, ne fogadná el a csatát, hanem hajtson végre az általa szándékoltt átkelést a Bega csatorna bal partjára, a hol a sereg néhány napig nyugton kipihenhetné magát. „Igen — válaszolá *Bem*, nem ok nélkül némi gúnymosolylyal — de örökké csak nem hátrálhat az ember!”

Bem szándéka különben abban állott, hogy az osztrákok esetleges támadását kivált a Nyárád patak mentén kifejtendő lövegtűz

*) Lásd Danzer, *Dembinski Magyarországon* 372. oldal.

által ellensúlyozni iparkodik, mialatt a Szakálházánál álló *Kmethy* hadosztálynak az előnyomuló osztrákok jobb oldala ellen erőiesen támadólag kellett volna fellépnie, hogy ezáltal mennél több ellenséges erőt vonjon magára. Megjegyzendő különben, hogy Bem az napra az általános helyzetről nyert tájékozás folytán még nem igen várt komoly csatát s így *Kmethy* tüntető mozdulatának és a tűzértség foglalkoztató harcának leple alatt, este felé Aradra szándékozott vonulni, hogy ott Görgeyvel egyesüljön.

Haynau augusztus 9-én seregét Kis-Becskekernél szándékozott összpontosítani és szintén csak a következő napra, Temesvár felé eszközözendő előnyomulása alkalmával, számított komoly összeütközésre; 9-ikére szóló intézkedése értelmében tehát az egyes seregtesteknek a következő mozdulatokat kelte végrehajtaniok: az *I. hadtest* zöme Rácz-Szent-Péterről Monostoron át Vingára rendeltetett, hogy Arad-Temesvár között az összeköttetést megszakítsa, illetőleg hogy Arad várát a Maros balpartja felőli oldalon elszigetelje; ugyanezen hadtest *Surtori* dandára Sajtényről Pécskára menetelt, honnan Görgeyt és Arad várát kellett szemmel tartania. A *IV. hadtest* Pészakról Knézen át Hodonyra vonult és elővédjét Merczifalván át szintén az arad-temesvári országútig tolta előre. A *III. hadtest* parancsot kapott, miszerint Nagy-Jécsáról Kis-Becskekerekre vonulva, ezen helység és a Nyárád patak között foglaljon állást; jobb oldaloszlopának Zsombolyáról Gyertyámoson és Beregszászon át Szakálházára kellett vonulnia. *Wallmoden* lovas hadosztályának a *III. hadtest* elővédje gyanánt tőle telhetőleg messze kellett Temesvár felé vonulnia, hogy erőszakos kémszemle után az ellenség helyzetét megállapítsa. Maga a főparancsnok a *Panjutin* hadosztálylyal és a tűzértartalékkal Lovrinról Billéten át Kis-Becskekerekre vonult.

Raming szerint a Temesvár előtt összpontosult, valamint a másutt elvezényelve levő osztrák haderők állománya ez időtájt a következő volt:

Az I. hadtest:*)	14	zlj,	11	lov. század,	48	löveg,
a III. "	10	"	6	" "	36	"
a IV. "	11	"	8	" "	54	"
a Panjutin hadosztály:	16	"	2	" "	48	"
a Wallmoden lov. "	—	"	28	" "	18	"
a tűzértartalék:	—	"	—	" "	36	"
összesen	51	zlj,	55	lov. század,	240	löveg,

melyeknek harczoló állománya állítólag nem tett ki többet 37.000 embernél, amennyiben a betegek létszáma időközben 19.000-re szaporodott fel. Evvel szemben Temesvárnál Dembinski közvetlen

*. Ezt Raming mint állítólag kikülönített seregrészt nem számítja a temesvári csoporthoz.

parancsnoksága alatt állott: a magával hozott mintegy 38.000 ember 123 ágyúval, Kmethy 7000 embere 28 ágyúval, tehát összesen 45.000 ember 151 ágyúval, továbbá Vécseynek mintegy 9000 főnyi hadteste, melynek legfőbb gondját azonban még most is a vár körülfárolása képezte, végre vagy 10.000 főnyi fölkelő csapat, mely úgyszólván csak a számot szaporította anélkül, hogy sok hasznót hajtott volna.

Az osztrák sereg többi részei következőleg voltak elosztva: az ország nyugati részeiben, Pest-Budán és Komáromnál összesen 21 zászlóalj, 7 lovas század és 48 löveg, mintegy 20.000 főnyi állományval volt kikülönítve; a 4 zászlóaljból, 2 lov. századból és 6 lövegből álló *Bianchi* dandár tudvalevőleg a Tisza jobb partján maradt vissza; Szegeden 1 zászlóalj és 1 lovas század; Szabadkán ugyanaannyi maradt; *Althann* és *Krapf* portyázó különítményei egyenként 1 zászlóaljból, 3 lov. századból és 3 lövegből, a Pest felé visszairányított *Jablonowski* dandár pedig 4 zászlóaljból, 3 lov. századból és 12 lövegből állott. E szerint a tulajdonképeni döntő hadműveletnek színhelyétől távol volt: 33 zászlóalj, 20 lov. század és 72 löveg, összesen 27.000—28.000 főnyi állományval.

A *Wallmoden* hadosztály vett intézkedés szerint augusztus 9-én reggeli 4 órakor indult el Jécsáról Kis-Becserek felé, melynek közelében fél 9 óra tájban Dembinskinek 6—8 lov. századból és 4 lövegből álló hátvédére bukkant, mely utóbbiak már nagy távolságról kezdték meg a tüzelést a láthatáron felbukkant osztrák lovas osztagokra. Erre *Wallmoden* hadosztályát a könnyű dandárral az első, a nehézzel a második harczzonalban felvonultatva, ütegeit Kis-Becserek felé rendelte előre.

Rövid ágyúzás után a magyar ütegek a helységbe húzódtak vissza, hol az egész utóvéd fődött állást foglalt, hogy az osztrák lovasokat az Aranka patakon leendő átkelés közben megrohanja. Ennek folytán *Wallmoden* a kedvezőbb terepviszonyokra való tekintettel a *Simbschen* dandárt a Ferdinánd császár dsidás ezredével, két lov. és egy röppentyű üteggel Becskerektől északra rendelte az Arankán át Új-Besenő felé s csak a *Lederer* dandár fennmaradó részét Becskerek helység felé, honnan a jobb oldalában megkevert magyar hátvéd a Nyárad patak mögé húzódott vissza.

Ekkorára már a Nagy-Jécsáról reggeli 5 órakor elindult osztrák *III. hadtest* is megjelent a harc színhelyén és miután *Ramberg* legelőbb Fiquelmont dragonyos ezredét *Wallmoden* jobb szárnyának támogatására előretolta, a hadtest gyalogsága is részint Becskereken keresztül, részint attól délre vonult át az Aranka patakon, hogy aztán a tulsó magaslatokon a *Wolf* dandárral a jobb, a *Dossen* dandárral a balszárnynon készenlétbe helyezkedjék; *Veigl* lovas dandára a gyalogság jobb oldalának biztosítására attól kissé jobbra előre állott fel.

Miután időközben a Becskerek tájékán volt magyar csapatok részint az országúton, részben Uj-Besenyőn át kivétel nélkül a Nyárad patak mögé húzódtak vissza s így délelőtt 10 óra tájban úgy látszott, mintha az nap már komolyabb összeütközésre nem kerülne a dolog, *Simbschen* Besenyő tájékaról újból a temesvári országút mellé rendeltetett, hogy a lovas hadosztály feladatahoz képest szemrevételezés céljából Temesvár felé nyomulhasson előre.

Ezalatt *Haynau* a Lovrinról reggeli 4 órakor elindult *Panjutin* hadosztály és tüzerpartalék élén délelőtt fél 10 óra körül szintén Becskerekre érkezett és elsővonalbeli csapatai körében megjelenve, úgy a lovas hadosztályt, valamint a III. hadtestet is az előnyomulásnak folytatására utasította. Alig hogy ezen csapatok kevéssel 10 óra után mozdulataikat megkezdték, néhány a Nyárad patak mögött jól elhelyezett és kisebb lovas osztagok által fedezett magyar üteg élénk tüzelést kezdett ellenük. Erre *Haynau* két üteget a temesvári országút mentén, kettőt pedig lépcsős alakban jobbra oly módon vonultatott fel a Nyárad pataktól mintegy 2700 lépésnyi távolságra, hogy azok onnan a magyar ütegeket kereszt-tűz alá foghatták.

Miután ekkor már *Bem* vette volt át a magyar hadak fővezényletét s ő, mint tudjuk, a csata elfogadását határozta el, ennek megfelelőleg a tábornok azonnal gondoskodott tüzeriségének megerősítéséről, a melynek támasza gyanánt még néhány lovas osztagot, az országút mentén hátrább fekvő csárdához pedig 2—3 zászlóaljat rendelt előre, egyidejűleg pedig intézkedett, miszerint az egész sereg a Csóka és a Vadász erdő mellől előbbre vonulva, az országút mentén és attól jobbra csatarendbe álljon. Ehez képest az országút mentén *Gaúl* hadteste, attól jobbra a Vécsey hadtestből vett néhány zászlóaljjal és üteggel megerősített *Guyon* hadtest, az aradi út mentén legszélső jobb szárny gyanánt pedig a lovasság vonult fel *Dessewffy* parancsnoksága alatt; *Vécsey* hadteste fenmaradó részével a vár szemmeltartására maradt vissza, a nagyobbára löfegyvertelen ujonezzászlóaljakat végre, melyeknek *Bem* különben sem véle nagy hasznát vehetni, Aradra küldte előre.

Miután *Haynau* észrevette, hogy a magyar ütegek száma a Nyárad patak mentén minduntalan szaporodik, ami egyszersmind arra engedett következtetni, hogy a magyarok még az napon keresik a csata alkalmát, ő is még két tizenkétfontos üteget rendelt előre tüzerpartalékából a temesvári országúttól keletre és a már tűzben állóktól valamivel jobban a Nyárad patak felé előre és egyúttal a *Panjutin* hadosztályt, valamint ennek bal szárnyán a *Simbschen* dandárt is előbbre rendelte Uj-Besenyő felé; végül pedig a Hodonyra irányított IV. hadtestnek parancsot küldött, miszerint útját Szt.-András felé folytatva, az ellenség jobb oldalába kerülni iparkodjék.

Amint ezt *Bem* meglátta, 6 század huszárt 1 üteggel nyomban átküld a Nyárádon, hogy az osztrák balszárny ütegeket bal oldalba fogják. A huszárok jól végezték feladatukat s a megtámadt ellenséges ütegek oly sietve és rendetlenül hátrálának, hogy az utánuk nyomuló orosz zászlóaljakat is rendetlenségbe hozzák. Erre *Haynau* a 4 század Ferdinánd császár vértés által megerősített s így 14 századból és 1 ütegből álló *Simbschen* lovas dandárt rendelte ki ellentámadásra, mely három harcvezonalba tagozva a huszárokra vetvén magát, ezeket már túlerejénél fogva is könnyű szerrel újból a Nyárád mögé szorította vissza.)*

Ennek megtörténte után az osztrák had délután 4 óra tájban következőleg fejezte be felvonulását a Nyárád patakkal szemben, attól átlag mintegy 2000 lépésnyi távolságra: a temesvári országúttól délnyugatra a III. hadtest fejlődött fel oszlopokban, előrevont ütegekkel, két harcvezonalban s jobb szárnyán a Fiquelmont dragoños ezreddel; az Auersperg vértés ezred még tovább jobbra a jobb oldal biztosítására állott fel; a műút baloldalán lovas osztagok fődözete alatt a tüzértartalék vonult fel; ettől balra az Uj-Besenyőről az országúttal párhuzamosan a Nyárád patak felé vezető út mindkét oldalán az ottani széles és lapos hátú emelkedésen *Panjutin* hadosztálya s ettől balra a lapályon a huszárok visszaüzése után újból sorakozott *Simbschen* lovas dandár állott fel; 4 orosz zászlóalj 12 löveggel általános tartalék gyanánt a temesvári országút menti erdőcskénél vőn felállítást, leghátul pedig Kis-Becske-*rek* megszállására 2 orosz és 1 osztrák zászlóalj maradt vissza.

Az osztrák seregnek ezen felvonulása alatt *Bem*, tüzérségi löszere fogytán lévén és miután saját gyalogsága is felvonulófélben volt, ütegei által csak gyenge tüzelést tartatott fenn és hogy az ellenség figyelmét mindinkább az aradi úttól el, Szakálháza felé terelje, az itt már különben is készenlétben álló *Kmethynek* parancsot küldött, miszerint huszáraival élénkebben nyugtalanítsa az osztrákok jobb szárnyát.

A mint az első huszár osztagok a melléjük adott üteggel Szakálházánál a Nyárádon, illetőleg a Beregszón átkeltek, *Wallmoden* rögtön az Auersperg vértéseket rendelte ki ellenök, a kik az élen

*) Ezen lovas támadásról Raming művében következőleg nyilatkozik: „Da der Feind hinter unseren speienden Batterien, besonders links von der Chaussée noch keine grösseren Truppenmassen bemerkte, und die zuletzt vorgefahrenen zwei österreichischen Zwölfpfünder-Batterien im allmählichen Avanciren ihn besonders benachtheiligen mochten, überdies das oben erwähnte Formieren seiner allgemeinen Geschützlinie durch einige offensive Bewegungen maskirt werden musste, so unternahm er einen kühnen Kavallerieangriff gegen die linke Flanke unserer vorgeschobenen Batterien, welcher, obgleich von uns zurückgeschlagen, doch bewies, dass noch die sprüchwörtliche Kampflust und Tollkühnheit in den Reihen der stets tapfern Husaren wohnte.“

levő huszárokat visszavetve, 3 löveget hatalmukba ejtettek; ámde most ujonnan átkelt huszár osztagok és egy másik üteg oldalba fogják a vértéseket, minek folytán azok az imént elfoglalt 3 löveg hátrahagyása mellett gyorsan kerekét oldanak.

Ezalatt a csatavonal közepén osztrák részről 108, magyar részről pedig 120 lövegnek részvétele mellett valóban nagyszerű ágyúharcz fejlődött ki, melynek heve azonban több mint 2 órai tartam után magyar részen a beállott lőszerhiány miatt rohamosan apadni kezdett.

Ezen kedvező alkalmat felhasználni akarván, *Haynau*, nem sokat törődve *Kmethy* tüntetőlegesen előnyomulásával, teljesen felvonult seregének az általános előnyomulás megkezdését hagyta meg, remélve, hogy legközelebb már a IV. hadtest is közbelép Szt. András felől, a miben tényleg nem is csalódott. *Liechtenstein* altábornagy ugyanis, a ki hadtestével hajnali 4 órakor indult el Pészakról, Varjasra érve, innen *Medvey* lovas százados parancsnoksága alatt egy portyázó csapatot Kétfélen át Orczifalvára, a *Siegenthal* (volt Benedek) elővéd-dandárt pedig Merczifalvának irányította.

Orczifalván *Medvey* százados a Temesvárról Arad felé éppen útban levő, ostromágyukat és társzekeret kísérő ellenséges különítményre bukkant s abból 4 ágyut, 260 társzekeret és 82 lovat hatalmába, 280 embert pedig foglyul ejtett. A kísérő legénység többi része részint Arad felé, részint vissza Temesvárnak menekült el. Utóbbiak útközben a szintén Arad felé indított kaszás néppel találkozván, ezt is magukkal ragadták. Az ekként visszakerült ujonczhadat *Bem* gyalogsági jobb szárnya mögé állította fel.

Siegenthal dandára Merczifalvánál (Karány) szintén egy magyar különítményre talált, melynek az aradi uton a forgalmat kellett biztosítani s a melynek ilyformán a túlerő elől ugyancsak Temesvárra kellett visszahúzódnia.

Maga *Liechtenstein* a hadtest többi részeivel déltájban ért Hodonyra s itt a Temesvár felől áthangzó ágyuzást meghallván, minden időyesztesség nélkül, saját ösztönéből tovább folytatta útját Szt. András felé s így Haynau azon később kézhez vett parancsát, hogy sietve a csataterre nyomuljon, megelőzte. A vett parancs azonban arra birta a herceget, hogy személyesen elővéd-dandárához lovagolva, azt is Szt. András felé terelje.

Herzinger gránátos hadosztályával és a IV. hadtest tüzérségével négyed 5 óra tájban Szt. Andrásra érve, annak délnyugati csucsánál rögtön felvonultatta gyalogságát, 2 tizenkét fontos üteget pedig kissé jobbra hátul, az Uj-Besenyőre vezető út mentén vonultatta fel, úgy hogy azok a magyar jobbszárnyütegeket éppen oldalba fogták, a mi ez utóbbiakat gyors visszavonulásra készítette. Hasonlóan hátrább vonultak ekkor már a lépcsőnként egészen a Nyarádig előbbrevonult osztrák ütegek hatásos tüze folytán, a lőszer-

ből majdnem végkép kifogyott magyar középhadbeli ütegek is, de azért a Nyárad balparti halmokon újból állást foglaltak.

Mihelyt *Bem* a Szt. András felől kibontakozó ellenséges tömegek közbelépéséről értesült, *Kmethynek* nyomban újabb rendeletet küldött a balszárnyra, hogy támadása által az ellenség figyelmét mindenképpen magára vonni igyekezzék, ő maga pedig haladék nélkül a jobb szárny felé vágatott el. Szerencsétlenségére *Bem*, a ki különben is gyenge lovas volt, útközben felbukott lovával s végzetteljes esése közben oly súlyosan sértette meg vállpereczét, hogy kísérete, mint a vezérletet tovább intézni képtelent a Vadász-erdőben levő vadászlakba vitette el.

E közben *Herzinger* hadosztályát, miután a Nyáradon való átkelés Szt. Andrástól délnyugatra a mocsaras partok miatt lehetetlennek látszott, kissé keletre, a patakon átvezető ut mellé tolta el, ütegeit pedig azonnal felvonultatta a patakon át vezető hid mindkét oldalán. Ezalatt még tovább keletre, az aradi országot mentén a *Siegenthal* dandár szintén egészen a Nyárad patakig nyomult előre, melynek kőhidja mentén ugyancsak tüzéséjét szólaltatta meg. A magyar csatavonal jobb szárnyának oldalában és hátában becsapódó lövedékek mindenekelőtt azt eredményezték, hogy a második harc-vonalban álló kaszás nép csakhamar széjjelszaladt és vad futással száguldott tova a Vadász-erdő mindent eltakaró leple alá.

Herzingerrel és *Siegenthallal* szemben *Dessewffy* alatt a jobb szárnyon álló 2 lovas ezred és 3 üteg foglalt állást.

Miután a legszélső balszárnyon *Kmethy*, bár támadó előnyomulása már folyamatban volt, a dolgok állására döntő befolyást egyhamar úgy sem gyakorolhatott, a csata krízise ez időtájt — délután $\frac{1}{2}$ és 5 óra között — tetőpontját érte el s végeredménye immár kétségen felül állott. Ezen helyzet a csataterven is fel van tüntetve.

Herzinger mindsűrűbben becsapódó lövedékei csakhamar a magyar jobb szárny többi gyalogságát is rendetlenségbe hozzák, úgy hogy az anélkül, hogy csak egy lövést tennie is alkalma lett volna, szintén már csak menekülésre gondol. *Dessewffy* lovasságával egyideig sikerrel tartja magát állásában s különösen az aradi országot mentén felvonult ütege oly dicséretesen működött, hogy a *Siegenthal* dandár nem igen tartotta még tanácsosnak a Nyárad patakon átkelni, miáltal *Guyon* hadtestének ideje akadt, hogy bár rendetlen futással, de legalább az ellenség közvetlen behatásán kívül, tünjön el a közeli Vadász-erdőbe.

Daczára annak, hogy hovatovább gyalogsággal vegyest már a jobb szárny s közép tüzésége is hátat fordít az ellenségnek, a derék huszárok, szilárd kitartásuk fontossága érzetében utolsó pillanatig nem tágitanak helyükről; csak midőn *Unschuld* osztrák vezérkari századosnak 1 üteggel és 1 lovas századdal Kovácsinál a

Nyárádon átkelve, *Dessewffy* jobb oldalába, illetőleg hátába kerülni sikerült, hagyták oda végre a huszárok is a küzdőteret. Erre aztán az egész osztrák IV. hadtest átkelt a Nyárádon, hogy a hátráló honvédeket üldözőbe vegye, a kik vezér híján lévén, önszántukból már nem igen gondoltak a megbomlott rendnek esetleg a Beregszói patak mentén való újbóli helyreállítására.

Dembinski, *Mészáros* és *Perczel* jelen voltak ugyan a sereg háta mögött a csata színhelyén, de úgy látszik csak későn értesültek a fővezér megsebesüléséről, a midőn is *Dembinski*, nehogy a vezére vesztett seregben az elharapódzott fejtelenség a teljes feloszlást vonja maga után, egy időre megint átvévén a parancsnokságot, a seregtesteknek Remetét és Lugost tüzte ki hátrálási pontul.

Szerencsére az ellenség még csak nem is sejtette a magyar hadnak, de kivált a jobb szárnynak bekövetkezett teljes felbomlását, a mi nagyrészt a közeli erdőségek mindent eltakaró leplének köszönhető, s így *Haynau* erélyes közbevágás és üldözés helyett seregtesteit a Nyárádon túl előbb egész rendszeresen újabb csatavonalba állítani vélte szükségesnek, hogy központosított erővel nyomuljon a Beregszói patak mentén várt újabb ellentállás megtörésére előre.

A kiadott intézkedés értelmében a sereg átkelése a Nyárádon balról jobb felé lépcsőzetesen történt. A IV. hadtest után, sőt részben már ezt megelőzőleg, a *Simbschen* lovas dandár kelt át a patak tulsó partjára, ezt *Panjutin* hadosztálya, továbbá az országot mentén a tüzértartalék s legvégül utolsó lépcső gyanánt a III. hadtest követte.

Mig az osztrák közép átkelése közben alig talált ellentállásra, addig a jobb szárnyat a Szakálháza felől előnyomuló *Kmethy*, a ki *Bem* ismételt sürgetésére tényleg hozzálátott a támadó előnyomuláshoz, majd hogy megkerüléssel nem fenyegette. Evvel szemben a *Lederer* dandárnak e szárnyon maradt része, az Auersperg vértess ezred 1 üteggel vonult fel horogalakban hátrahuzott jobb szárny gyanánt, melyhez később még 3 tüzértartalékbeli üteg, 1 század Sunstenau-vértessel és 1 osztály Fiquelmont dragonyossal járult.

Kmethy a magyar középhad és jobb szárny futásáról értesülvén, rövid ágyuzás után Szakálházán át, a hol megfelelő hátvédet hagyott hátra, a Csóka erdőbe huzódott vissza.

Haynau azon hiszemben, hogy a Beregszói mentén újabb ellentállásra talál, seregét, mihelyt a Nyárádon átkelt, a támadó előnyomulás folytatása előtt az aradi és kis-becskereki országutak mentén két nagy csoportban egyesítette,*) az utóbbi közelében a csárda körül a Szakálházánál maradt gyenge különítményt kivéve, az egész III. hadtest és annak jobb szárnyán a *Lederer* dandár

*) Lásd a csataterven az esti 6 és 7 óra közti helyzetet.

zöme gyülekezett; a III. hadtest mögött a tüzer tartalék állott fel. Az utóbbemlitett hadtesttől balra *Panjutin* hadosztálya vonult fel. Az aradi országot mentén, a csárda melletti útkönyöknél a *Herzinger* hadosztály gyülekezett a IV. hadtest tüzésével. A két csoport között összeköttetésül *Simbschen* lovas dandára vonult fel. *Siegenthal* dandára mindjárt a Nyárad patakon történt átkelése után a Vadászerdő megkerülésére és az aradi összeköttetések megszakítására Kovácsi felé különített ki.

Az osztrák seregnek ezen újbóli csoportosítása és rendezése a visszavonuló magyaroknak, a kik ezáltal időt nyertek, csak javára szolgálhatott; de még így is a Csóka és Vadászerdőben kisebb-nagyobb csoportokban nagy lármával ide-ode bolyongó honvédek körében leirhatlan zavar és kétségbeesés uralkodott, minek folytán a felbomlás csakhamar oly fokra hágott, hogy mindennemű csapatkötelék teljesen megszűnván, sokan a menekülők közül ismét észak és nyugat felé vissza, egyenesen az utánnyomuló ellenség torkába szaladtak. Ép egész az egész seregből csak *Kmethy* hadosztálya és *Vécsey* hadtestének azon része maradt, mely a várral szemben elfoglalt állásában hagyatott meg.

Ez utóbbinak különben a csata folyamán szintén akadt teendője. A vár parancsnoka, *báró Rukavina* altábornagy ugyanis délután 3 óra tájban északnyugati irányból erős ágyúzást hallván, ebből a közeli felmentés bekövetkezésére vélt következtetést vonhatni. Hogy tehát az összeköttetést a felmentő sereggel minél előbb helyreállítsa, nyomban parancsot adott *báró Blomberg* ezredesnek, miszerint 6 század Schwarzenberg dsidással, 2 század Sivkovic és 2 század Rukavina gyalogossal, továbbá 1 lövész csztaggal és 1 hatfontos üteggel a Bécsi kapun át kirohanást eszközöljön. Blombergnek tényleg sikerül is a körülfároló vonalat rövid időre átörni, ámde *Vécsey* csakhamar nagyobb erővel ellene fordul és újból a várba szorítja vissza. Eszerint ezen kitörés az akkor még teljes csatarendben álló magyar hadra befolyást egyáltalában nem gyakorolhatott.

Mialatt a honvéd csapatok a Vadászerdőben fej nélkül ideoda futkostak, Dembinski és Mészáros véletlenül találkoztak Bemmel a vádászalakban, a hova ez magát bekötöttetés végett vitette; ez alkalommal kitünt, hogy vállpercét nem törés, hanem csak erősebb fczamodás érte, mely azonban legalább néhány napi nyugvást multhatlanul megkövetelt.

Ily körülmények között *Bem* Dembinskit kérte fel, vállalná el újból a sereg fővezérletét, amit azonban ez kereken visszautasított. Miután a főparancsnokság ideiglenes elvállalása tekintetében a szintén jelenlevő Mészáros, Vécsey és Dessewffy tábornokok sem mutattak hajlandóságot, *Bem Guyont* nevezte ki vezérkari főnökévé, a ki által *Kmethy*nek és *Vécsey*nek parancsot küldetett, hogy hát-

védül maradva, a másnap hihetőleg üldözésükre kelendő ellenséget lehetőleg feltartóztassák. Rendelkezéseinek kibocsátása után *Bem* még azon éjjel Lugosra vitette magát, a hova serege romjai is útban voltak már.

Mire az osztrák seregtestek fentebb jelzett és a csataterven is feltüntetett újbóli csoportosításukat a Nyárad pataktól délre befejezték, már-már esteledni kezdett. Ez, valamint azon körülmény, hogy a csapatok e napon kora hajnal óta talpon, 9—11 óra hosszát pedig harcban állottak, *Haynaut* azon elhatározásra bírta, hogy a támadás folytatásáról lemondva, csapatjait az általuk elfoglalt állásban pihenni engedje, az elől levő Vadász- és Csókaerdő megszállására csupán 3 osztrák, illetőleg 3 orosz zászlóalj rendeltetett ki, a két erdő közé pedig *Simbschen* dandára s e mögött a *Herzinger* hadosztálynak egyik gránátos zászlóalja 1 üteggel tolatott előre.

Magának a sereg főparancsnokának, *Haynau* tábornagynak azon minden esetre különös és bizarr gondolata támadt, hogy egy Sunsténau vértesszázadból, egy osztály Császársdisdásból és 1 lov. ütegből alakított különítmény élén maga siessen a visszavonuló hadakon keresztül Temesvárra, hogy a vár vitéz őrségének személyesen vigye meg küszöbön álló, illetőleg már ténynyé vált felmentése örvendetes hírét. Ezen lovaglása közben látta csak a tábornagy a magyar had felbomlásának félreismerhetlen jeleiből, hogy e nap aránylag csekély erőfeszítés mellett úgyszólván az egész hadjárat eldöntését vonta maga után. Magától érthető dolog, hogy Temesvárnak kellemesen meglepett őrsége hálatelt szívvel és örömriválgással üdvözölte felmentőjét.

A váratlanul kedvező fordulat arra bírta *Haynaut*, hogy seregét még késő este, részben pedig az éj folyamán még közelebb vonja Temesvárhoz. E tekintetben kiadott intézkedései szerint *Siegenthal* dandára Kovácsi mellett ütött tábornak a Vadászerdő keleti szélét a 12. vadász zászlóalj által szállatta meg; *Herzinger* hadosztálya közvetlenül a Vadászerdő mögött az aradi út mentén vonult éji nyugalomra s az említett erdőt két zászlóalja által tartotta megszállva. A *III. hadtest* 2 zászlóalja Szakálháza megszállására maradt vissza, zöme pedig még az éj folyamán Temesvárra vonult, a hol éjfél tájban a vár sikozatán ütött tábornak. *Panjutin* hadosztálya közvetlenül a Csóka erdő mögött, a kis-becskerekai út mentén állott fel, 3 zászlóalja magát az említett erdőt tartotta megszállva. *Simbschen* könnyű lovas dandára Temesvárbán, *Lederer* nehéz lovas dandára a tüzer tartalékkal a kis-becskerekai úttól jobbra, a Csárda és a Nyárad patak között töltötte az éjjelt.

Miután a temesvári küzdelem, egyes lovassági összeecsapásokat leszámítva, kizárólag a szemben álló tüzértömegek harcából állott, a kézi lőfegyver okozta veszteségek mindkét részen majdnem jelen-

tékteleneknek mondhatók. Az osztrákok halottakban 1 tisztet és 34 embert, sebesültekben 7 tisztet és 146 embert, Panjútin hadosztálya 1 halottat, sebesültekben pedig 3 tisztet és 16 embert veszített; a szövetségesek összes vesztesége e szerint: 11 tiszt, 197 főnyi legénység és 190 ló. A magyarok fegyverekozta vesztesége ismeretlen, de hozzávetőleg körülbelül kétszerakkorának mondják, mint a szövetségesekét. Annál többet tett ki a megszököttek száma s elképzelhető, mily nagy lehetett a felbomlás és demoralizáció a vezére veszített seregben, ha mint mondják, mintegy 10.000 ember fegyverét elhanyagva, a szélrózsa minden irányában elszéledt; a foglyul esettek számát osztrák források hozzávetőleg 6000 főre teszik.

Bem ujjonnan kinevezett vezérkari főnöke, *Guyon* a csata eredményéről a kormánynak a következő jelentéssel számolt be: „Temesvár, 1849. augusztus 9-én. A temesvári csata elvesztett. Az ellenség nagyon erős volt. A sereg teljesen szét van verve. Dessewffy Lugosra ment, hogy a lovasságot összeszedje; én is oda utazom, hogy a gyalogságot és tüzérséget összeszedjem. Bem vállperczeit törte. *Guyon* s. k.“

A temesvári csata sorsával az egész hadjárat sorsa is el volt döntve, amennyiben a szövetségesek hatalmas seregével szemben most már csak Görgeynek mintegy 30.000 főnyi hada volt az egyedüli harcra képes, miután Klapka komáromi serege mint a várhoz kötött, befolyást az ügyek menetére már nem igen gyakorolhatott.

Az osztrák főhaderő zömének a fővárosok felé megkezdett előnyomulásával egyidejűleg, *Nugent* tábornagyságnak is, a ki csapatjait tudvalevőleg június elején Pettau körül egyesítette,*) a fő-sereg jobb oldalát biztosítandó, újból megkezdte portyázásait a Dunán túl. Az alkalmat a mozdulatok megkezdésére a Győr elfoglalásáról szóló hír szolgáltatta, minek folytán *Nugent* július 12-én *Knezevich* ezredet különítményével Letenyéről újból Nagy-Kaniszára, a *Zeisberg* dandár egy részét pedig Szerdahely és Rác-Kanisza felé tolta előre; ezen különítmények, miután jövetelük hírére a Csurgó és Iharos-Berénynél álló népfőlkelő osztagok elszéledtek, sehol sem találtak ellentállásra.

Az előbb említett különítményekkel egyidejűleg *Dondorf* őrnagy a Piret ezred 4-ik zászlóaljával, 1 chevauxlegers és 1 vértess osztaggal, továbbá 4 löveggel Zalamegyébe nyomult előre, a hol hir szerint szintén népfőlkelő osztagok alakultak. *Dondorf* július 12-én Körmendre, 14-én pedig Zala-Egerszegre ért s útközben csak a büröndi erdőben bukkant kisebb népfőlkelő osztagokra, melyek azonban ellentállás kifejtése nélkül széjjelszaladtak. Július 15-én *Knezevich* két vadász századja ért Zalaegerszegre, miáltal a két portyázó különítmény között az összeköttetés helyreállt.

*) Lásd ezen kötet 108. oldalán.

Miután *Dondorf* őrnagy hírül vette, hogy Vas megyében tekintélyes számú népfölkelés szerveződik, különítményével rögtön Lövön, Körmenten át Szombathelyre, innen pedig július 20-án Sárvarra nyomult, honnan előőrseit a Rábaig toltá előre. Itt *Dondorf* különítményét a következő napon egy 1800 főnyi fölkelő csapat támadta meg, mely azonban néhány ágyúlövésre újból kerekelt oldott. *Dondorf* a menekülőket Kis-Czellig üldözte, honnan 22-én Jánosházára menetelt, de már 24-én, miután fölkelő csapatok többé sehol sem mutatkoztak, újból Zalaegerszegrre rendeltetett *Nugent* által.

Tekintve, hogy az osztrák főszereg ez időtájt már Pestről is tovább indult Szeged felé,*) evvel összhangzásban *Nugent* is parancsot kapott, miszerint hadával Pécsen át a Duna felé előnyomulva, *Jellachich* déli seregével lépjen érintkezésbe. Az elvonuló csapatok helyett a horvát-stíriai határt egy dandár, Köszeget és Szombathelyt pedig Alsó-Ausztriából ujonnan odarendelt csapatoknak kellett megszállaniok.

Az általános előnyomulás megkezdése alkalmával július végén *Nugent* hadteste a következő részekből állott: gróf *Pálffy* altábornagynak 5843 gyalogost és 517 lovast és báró *Burits* altábornagynak 2895 gyalogost és 135 lovast számláló hadosztályaiból; *Dondorf* őrnagynak 495 gyalogosból és 100 lovasból álló portyázó különítményéből, továbbá 2½ gyalog, 2 lov. és ½ tizenkétfontos ütegből, mely csapatok állománya együttvéve 10.435 embert és 30 löveget tett ki. Ezenkívül a Muraköz megszállására *Knezevich* alatt 4 horvát fölkelő zászlóalj maradt vissza, a ki Nagy-Kanizsát, továbbá a Mura átkelőket Letenyénél, Légrádnál, Rácz-Kanizsánál és Szerdahelynél 1—1 osztaggal szállotta meg.

Július 26-án *Pálffy* hadosztálya Surdot, Buritsé Iháros-Berényt, *Dondorf* különítménye pedig Marczalt érte el. Július 28-án *Nugent* mindkét hadosztályát Iháros-Berénynél összpontosította, *Dondorf* különítményét pedig Német-Dédre vonta.

Azon hirre, miszerint Kaposvár tájékán *Noszlopy* alatt a kellő számú huszár osztagokkal és ágyúkkal ellátott mintegy 12.000 főnyi fölkelő és 1200 főnyi honvéd csapat gyült össze, július 29-én *Nugent* hadának zömével Böhönyére vonult, *Dondorfot* pedig Kaposvárig toltá előre. *Noszlopy* azonban az összeütközés elől Bonyhádon át a Duna mögé húzódott vissza, mire *Nugent* 30-án egész hadtestét Kaposvárnál egyesítette.

Augusztus 1-én Pécs felé folytatta *Nugent* előnyomulását hadának zömével, a hova az 3-ika és 4-ike folyamán érkezett meg; *Dondorf* a fölkelők további szemmeltartása czéljából Dombóvárra rendeltetett.

Augusztus 5-én végre *Nugent* előcsapatjait egészen a Dunáig toltá előre s annak mentén Batát, Mohácsot és Batinát szállatta meg; utóbb említett helyen egyszersmind a hidveréshez szükséges előkészületeket is megtétette.

*) Lásd ezen kötet 237. oldalán.

HARMINCZNYOLCZADIK FEJEZET.

A világosi fegyverletétel.

Kossuth és *Aulich* hadügyminister Aradra érve, itt minden lehetőt megtettek a végső ellentállás kifejthetésének megvalósulása érdekében, sőt, kivált a kormányzó a mindjobban összetornyosuló vészfelhők daczára, még a tekintetben sem adta fel teljesen a reményt, hátha sikerül az ügyek menetében akárcsak tavasszal egy csapással újból kedvező fordulatot előidézni.

A szegedi elsánczott tábor föladása után a kormányzó és hadügyminiszter által az eldöntő küzdelmek színhelyéül igen helyesen Arad és környéke szemeltetett ki, a hol e czélból *Kossuth*, mint már előbb említettük,*) mintegy 80.000 embert velt összpontosíthatni. Ezen tekintélyes had *Görgey* és *Dembinski* seregeiből, valamint a megszakítás nélkül ujonnan alakuló tartalék csapatokból telt volna ki. Ez utóbbiak közül kivált *Asbóthnak* a Maros balpartjára, Füskutra és Főregyházára, zömével pedig Radna-Lipára rendelt tartalék hadosztálya, valamint az Aradon *Querlonde* parancsnoksága alatt ujonnan alakult tartalék hadosztály említendő, melynek magvát a Vécsey által küldött 2 zászlóalj, 2 lovas század és 1 üteg képezte s melynek létszáma a legutóbb felállított honvéd zászlóaljak bevonásával 6500 főre emeltetett.

Az előbbi fejezetben előadottakból tudjuk, miszerint a még rendelkezésre álló haderőknek Aradnál szándékolt összpontosítását *Dembinski* hiúsította meg azáltal, hogy a szőregi csata után, csak-hogy *Görgey*vel egyesülnie ne kelljen, *Kossuth* határozott parancsa ellenére Arad helyett Temesvárra huzódott vissza. Ily körülmények között nem maradt egyéb hátra, mint a *Görgey-Dembinski* féle seregnek az eldöntő csatához való egyesítését Temesvárnál megkísérteni, a hova *Kossuth* a főparancsnokság átvételére titokban *Bemet* rendelte ki. Ámde a véletlen úgy akarta, hogy az eldöntő csata mindkét főparancsnok, *Haynau* és *Bem* intencziója ellenére már augusztus 9-én, tehát *Görgey* csatlakozása előtt vivassék, mely-

*) Lásd ezen kötet 243. oldalán.

nek szerencsétlen kimenetele a magyarok legvégső reményét is megsemmisítette.

Görgey augusztus 9-én Nagy Sándor hadtestével Aradra érkezvén,*) a Maros jobb partján előnyomuló Sartori dandár közlekedésének hírére az I. hadtestet azonnal a Pécskára vezető ut mentén Nagy-Buzsák pusztánál állította fel.

Nagy Sándor hadtestét augusztus 10-én a Simánd felől beérkező VII. hadtestnek kellett buzsáki állásában felváltania, mi ezelőből ez a hozzá csatlakozott Querlonde hadosztálylyal együtt Buzsák körül állott fel, előcsapatjait Pécska és Tornya felé tolván előre. A III. hadtest a VII-ik mögött, arczczal északnak az ezen irányból előnyomuló oroszok felé, foglalt állást. Nagy Sándor hadteste, tekintve hogy vett hírek szerint a Maros jobb partján egyelőre csak gyengébb osztrák haderők nyomultak Arad felé előre, augusztus 10-én reggeli 4 órakor Ó- és Új-Aradon át Vingára rendeltetett előre, hogy az összeköttetést Dembinskivel helyreállítsa. Nagy Sándort 11-ike folyamán a sereg zömének is követnie kellett volna.

Az Arad felé kiküldönített és annak a Maros balpartján való elszigetelésével megbízott**) Schlick hadtest időközben következőleg járt el feladata teljesítésében: A Maros jobb partján előnyomuló Sartori dandár augusztus 9-én Pécskát elérvén, itt egyelőre megállapodott; a Rischach és Schneider dandárokból álló és mindössze 9 zászlóaljat, 6—8 lovas századot és 48 löveget, összesen állítólag nem több mint 9000 embert számláló hadtest zöme augusztus 9-én Vingáig, a Perjámosról még 8-ika folyamán 6 lovas századdal és 1 lov. üteggel kiküldönített Liechtenstein Frigyes herczeg altábornagy pedig Majlátfalvát érte el. Midőn ez utóbbi 10-én délelőtt az aradi utat elérte, egy Temesvárról Arad felé tartó magyar hadszervonat-oszlopot pillantott meg, melyet azonnal széjjelugrasztott, egy részét pedig lefoglalta.

Schlick a hadtest zömével csak d. e. 11 órakor indult el Vingáról, hogy Aradot vett parancsához képest a Maros bal partján körülzárolja. Bal oldalának fedezésére és a Sartori dandárral való összeköttetés helyreállítása czéljából Schlick bárá Bozberg őrnagy alatt 2 lovas századot 4 löveggel Fónlakon át Új-Bodrogra rendelt előre.

Az osztrák hadoszlopok előnyomulásának hírére Asbóthnak Füskut és Féregyházára előretolva volt ujonczzászlóaljai sietve Lippára huzódtak vissza, honnan Asbóth hadosztályának zömét Györökre és Kúvinra vezette vissza.

Schlick elővéde Német-Saágh (Dreispietz, másképpen Segenthan) előtt néhány huszár osztagra bukkant, melyeket azonnal visszaszorí-

*) Lásd ezen kötet 223 oldalán.

**) Lásd ezen kötet 254. oldalán.

tott. Erre *Schlick* azon hirre, hogy a Német-Saághtól északra fekvő magaslatokat a magyarok erősen megszállva tartják, hadtestét a többször említett helységtől délre csatarendbe állítván, délután 1 órakor, miután 1 chevauxlegers századot 3 löveggel elővédül, 1 másik lovas századot 2 löveggel pedig *gróf Alberti* alezredes alatt bal oldal oszlop gyanánt rendelt ki, a *Reischach* dandárral az utól jobbra, a *Schneider* dandárral pedig attól balra megkezdte támadó előnyomulását a szőlő és erdő borította magaslatok felé.

Nagy Sándor augusztus 10-én korán reggel hadtestével a Maros balpartjára átkelvén, nemsokára egy Temesvár felől jövő sebesült honvéd tiszttel találkozott, a kitől megtudta, hogy előtte való napon Temesvárnál esata volt, melynek kedvezőtlen kimenetele folytán *Dembinski* serege Lugosra vonult vissza. Ily körülmények között *Nagy Sándor* azon hiszemben, hogy a Német-Saágh felé tartó ellenség alighanem az elmúlt napon Temesvárnál győztes osztrák fősereg zömével azonos, hadtestével a többször említett magaslatokon védelmi állást foglalt, jobb oldalának biztosítására pedig Új Bodrog felé néhány huszár osztagot különített ki. Állásfoglalásáról és a sebesült tiszt útján vett hírről Nagy Sándor a következő jelentést küldte *Görgey* ó-aradi főhadiszállására: „*Görgey* főtábornok úrnak. Augusztus 10-én déli 12 órakor. A mindhárom fegyvernemből álló ellenség Német-Saágh mögött a magaslaton áll. Erőszakos szemlénk alkalmával élénken lődözött ránk két ütegből. Még előbb egy sebesült tiszt érkezett hozzánk Temesvár vidékéről, a ki azt állítja, hogy tegnap esata volt, melynek következtében a mieink kénytelenek voltak Lugosra hátrálni. Kérdést intézek, vajjon mennyire terjed az én feladatom azon esetre, ha túlerő által támadatom meg; jelenlegi állásom Saághon innen van a szőlők mentén s egyelőre védőleg viselem magamat; ennek folytán sürgősen várom a további parancsot. A jelen pillanatban a magaslaton Saágh fölött ellenséges hadoszlopok mutatkoznak, melyeknek egy része lovaságból áll s a Maros felé jobb oldalamba huzódik.”

Ezen jelentést egy órával később az alábbi követte: „*Görgey* főtábornok úrnak. Esatátér Ludwigház. Exped. délután 1 órakor. Az ellenség túlerővel nyomul előre. Sürgősen kérdést intézek a további parancsok iránt, amál is inkább, mivel az ellenség jobb szárnyunkat bekerítéssel fenyegeti. Nagy Sándor s. k.”

Az első jelentésre *Görgey* azon parancsot küldte Nagy Sándornak, hogy a harcot elszántsággal fogadja el és állja meg emberül; ha mindazonáltal visszavetnének, akkor kétfelől az úton húzódjék vissza Új-Aradra s fűdjözze ezt a pontot s a Maros átkelőit.

A második jelentés kézhez vétele után *Görgey* személyesen indult a csataterre, de még mielőtt Ó-Aradból kiért volna, útközben azon újabb jelentést vette, miszerint Nagy Sándor máris teljes visszavonulóban van; egyidejűleg pedig Kossuthtól felszólítást kapott,

jelennék meg mielőbb a nyomban megkezdendő kormányi tanácsülésben. Ezen meghívásnak eleget teendő, Nagy Sándornak azon szóbeli parancsot küldé, miszerint végső esetben Uj-Aradot minden áron tartsa.

Miután az osztrák elővéd *Nagy Sándor* állását lőtávolságra megközelítette, *Schlick* ennek bevezető tüze alatt a döntő támadás végrehajtására következőleg intézkedett: a *Reischach* és *Schneider* dandárok a tüzérség nagy részével az országút mentén vonultak fel; a jobb oldal biztosítására Breszt (Kreutzstättén) és Ibéd (Wiesenhaid) felé egy-egy gyengébb lovas különítmény, majd az ellenség tévutra vezetése céljából ugyanezen irányban még egy 2 lovas századból és 2 ütegből álló különítmény rendeltetett ki, mely csakhamar élénk tüzelést kezdett Nagy Sándor bal szárnya ellen.

Mialatt ez utóbbi a magyarok figyelmét magára vonta, *Schlick* gyalogságának rohamot parancsolt, mihez ez következőleg tagozva nyomult előre: a Császár vadászok 1. zászlóalja a Hartmann ezred 3. zászlóaljával báró *Reischach* tábornok személyes vezetése alatt a magyarok bal szárnya által elfoglalt erdőeske ellen, a Parma ezred 2 zászlóalja pedig a Nagy Sándor jobb szárnyát képező szőlős magaslatok felé nyomult előre; az ekként két támadó oszlopba alakult *Reischach* dandárt tartalék viszonyban az országút mentén előnyomuló *Schneider* dandár követte.

Nagy Sándor állását oldalban és hátban megkerülve látván, még a komolyabb összecsapás bekövetkezte előtt megkezdte hátrálását Uj-Arad és Kis-Szent-Miklós alá, a hol újból állást foglalt. *Schlick* nyomon, bár nem erőlyesen üldözve követte őt hadtestével Arad felé és estenden megkezdte a vár körülkerítését a Maros balpartján, a hova a következő napon a *Sartori* dandárt is átrendelte.

A magyarok által kifejtett gyenge ellentálláshoz képest veszteségük csak igen jelentéktelen lehetett, az osztrákoké szintén nem többre mint 1 halottra és 14 sebesültre rúgott.

Mialatt ezek a táborban történtek, az augusztus 10-én délelőtt *Görgey* részvételével megtartott minisztertanácsban izgalmas jelenségek folytak le. A tanácskozást *Kossuth* azon közléssel nyitotta meg, hogy *Dembinski* serege egy hozzá érkezett megbízható hír szerint az elmúlt napon Temesvárnál győzelmet aratott; szerinte a támadólag fellépő osztrákok elől *Dembinski* eleinte meghátrált ugyan, ekkor azonban hirtelen megjelent *Bem* s a főparancsnokságot átvevén, ellentámadásba ment át, a mi aztán kedvező fordulatot idézett elő. Evvel szemben *Görgey* viszont kijelenté, miszerint a Nagy Sándor útján egy sebesült tisztől vett tudósítás szerint a magyar sereg Temesvárnál vereséget szenvedett; csakis így magyarázható meg, hogy ma egy osztrák hadtest háttal Temesvárnak támadólag lépett fel Arad ellen, mely elől *Nagy Sándor* éppen hátrálóban van Uj-Arad felé. Egyébként — tévé hozzá *Görgey* — ha a *Dembinski*

féle sereg győzelme valónak bizonyul, a Nagy Sándort üldöző hadtest 24 óra alatt szét lesz verve, mert ő a III. és VII. hadtesteket még az éj folyamán a Maroson való átkelésre akarja utasítani, hogy napkeltével támadólag nyomulhasson előre Temesvár irányában.

Szóvá és felvilágosító kérdés tárgyává tette továbbá Görgey Kossuth közlésének azon passzusát is, mely szerint Temesvárnál *Bem*, a kít ő még mindig Erdélyben hitt, vette át a főparancsnokságot Dembinskitől. *Kossuth* eleinte kitérően válaszolt, Görgey ismételt kérdéseire azonban kijelentette, hogy bár a minisztertanács tudtán kívül, de *Aulich* hadügyminiszter ellenjegyzésével ő nevezte ki Bemet főparancsnokká.

Erre *Görgey* mindenekelőtt kijelenté, hogy ő *Bem* kinevezése beenyugodni nem hajlandó, miután úgy van meggyőződve, hogy e tábornok csatavesztés esetében a háborút Erdélybe fogná átvinni, ő maga pedig Erdélybe semmi szín alatt sem megy be. További hosszas fejtegetései nyomán aztán ismételten az oroszokkal való alkudozás elkerülhetlen szükségét hangsúlyozta.

Görgey után ennek meghitt barátja *Csányi* emelt szót, Bem kinevezését törvénytelennek jelentvén ki, majd *Vukovits* állott fel s azt, hogy az összes haderők feletti főparancsnoksággal kit kelljen megbízni, még mindig nyílt kérdésnek nyilvánította. Beszéde folyamán aztán mulhatlanul szükségesnek jelezte, hogy ama kételyek és félreértések, melyek Görgey és a kormány között már hosszú idők óta fennállanak, eloszlattassanak és erre Görgeynek egész hosszú bűnlajstromát tárta fel, felszólítván ez utóbbit, hogy az ellene fennálló vádak ellen tisztázza magát.

Erre *Görgey* röviden, de nem minden felindulás nélkül következőleg válaszolt: „Ha a kormány őt bűnösnek tartja, ám tessék őt hadi törvényszék elébe állítani, ott majd fogja magát védeni; különben ily felületes vádakra most nem felel.” Evvel oda hagyta a minisztertanácsot azon végső kijelentéssel, hogy annak további tanácskozásain ő annál kevésbbé lehet jelen, miután a főparancsnok végleges kinevezéséről leend szó s hihetőleg ő is a jelöltek egyike lesz.

A minisztertanácsból *Görgey* ó-aradi főhadiszállására tért vissza, hogy a temesvári állítólagos győzelemről vett hír alapján kiadja intézkedéseit az osztrák I. hadtest ellen augusztus 11-én végrehajtandó támadásra nézve. Ezek szerint a III. hadtest éjjeli 2 órakor a VII. hadtestet buzsaí állásában felváltván, előcsapatjait Pécska és Torna felé toltá előre. A VII. hadtest a *Querlonde* hadosztályal hajnali 3 órakor a Maros hidján át Uj Aradra vonult, honnan az I. hadtest egészen Kis Szent Miklósrá helyeztetett át. Az utóbb említett két hadtestnek 11-ike folyamán az ellenségnek netán Uj-Arad felé intézendő támadását minden áron vissza kellett utasítania, egyébként pedig az összes csapatoknak lefőzés után menetkész

állapotba kelle helyezkedniök, hogy a további támadó előnyomulás, melyet *Görgey* Allioson át szándékozott végrehajtani, haladék nélkül kezdetét vehesse.

Alig hogy ezen parancsok az egyes hadtesteknek elküldöttek, *Görgey* újabb felszólítást kapott *Kossuth*tól, keresné fel haladéktalanul lakásán. Itt aztán *Kossuth* — *Görgey* emlékiratai szerint — hosszabb bevezetés után kérdést intéze hozzá, hogyan fogadná ő ha a kormány Bemet nevezné ki főparancsnokká? *Görgey* erre, kijelentette *Kossuth* előtt, hogy a jelen pillanatban egy nem - magyarnak főparancsnokká kinevezését olybá tekintené, mint elmozdítását saját serege parancsnokságától. „Most aztán *Kossuth* — folytatja *Görgey* emlékirataiban — azt kívánta tőlem hallani, mit tévő lennék az esetben, ha a hozzá érkezett tudósítások *Dembinski* seregének temesvári győzelméről valóknak bizonyulnának, az általam vezényelt hadseregnek amazzal való egyesülése sikerülne és mind a két hadsereg fölötti parancsnokság reám ruháztatnék? — „Akkor — válaszolám — egyedül az osztrákokat támadom meg minden erőm megfeszítésével; — „De ha az osztrákok győztek Temesvárnál?“ — kérde *Kossuth* utoljára. — „Akkor én leteszem a fegyvert,“ volt feleletem. — „És én főbe lövöm magamat“ — válaszolá *Kossuth*.

Ezen párbeszéd után *Görgey* 10 és 11 között ó-aradi főhadiszállására tért vissza, a hol nemsokára Guyonnak előbb már tartalmulag közölt rövid jelentését vette a temesvári esata szerencsétlen kimeneteléről*), melyet *Kossuth* neki, amint hozzá érkezett, tudomásvétel végett megküldött.

Erre *Görgey* legelső teendője volt, hogy a kormányzót írásban felszólítá, köszönjön le formaszerint állásáról és ruházza rá a legfelső hatalmat, azután pedig Guyon tudósításával a vele ugyanazon házban lakó Csányihoz sietett s kéré őt, lépne ő is közbe *Kossuth*nál s indítaná őt lemondásra a nemzettől nyert főhatalomról, mert — ugymond — a fegyverletétel lévén szándoka, nehogy e cselekménye hazaárulás és a legfelső államhatalom elleni lázadás színében tünjék fel, szükséges, hogy a legfőbb hatalom az ő kezébe legyen letéve s ő annál fogva tehesse meg a további lépéseket.

Csányi engedett a kérésnek és nyomban fel is kereste *Kossuth*ot, a kit állítólag rá is birt, hogy állásáról lemondva, a legfelsőbb hatalmat *Görgey* kezébe tegye le.

Ámde az augusztus 11-én reggel tartott ministertanács e helyett *Görgey*nek csupán egy felhatalmazó okmányt állított ki, anélkül, hogy abban a kormányzó és ministertársainak leköszönése befoglaltatott volna. A felhatalmazó okmány Horváth Mihály közlése szerint következőleg hangzott: „Miután a nemzettől választott ideiglenes kormány az utolsó időkben szenvedett szerencsétlenségek következ-

*) Lásd ezen kötet 263. oldalán.

tében, a nemzet igazságos, szent ügyét, az ellene szövetkezett két nagy hatalmasság túlnyomó hadereje ellenében fegyverrel sikeresen többé nem védelmezheti: Görgey Arthur tábornokot ezennel teljes hatalommal ruházza fel, hogy az orosz császár ő felsége vezérével megkezdett alkudozást folytathassa, bevégezhesse s a békét, Ferencz József ő felsége megismerésének alapján is, megköthesse. Megvárja azonban a kormány Görgey tábornoktól, hogy ezen felhatalmaztatását minden tehetsége szerint a nemzetiség és a haza államéletének megmentésére s biztosítására fordítandja.

Csak hogy Görgey ez irattal nem érte be és szilárdan ragaszkodott azon kívánsalmához, hogy a kormányzó és a miniszterek formszerűleg köszönjenek le, mert csak így veheti fel ismét eredményyel az oroszokkal való alkudozások fonalát. Ez értelemben írta tehát rögtön Kossuthnak az alábbi sorokat: „Kormányzó urnak a miniszterelnök ellenjegyzése mellett, engem az ellenséges hadsereggeli egyezkedésre felhatalmazó levelét közül vettem: mint-hogy azonban ezen felhatalmazás a kívánt, és közös hazánk jövőjét biztosító cél elérésére nem elégséges, és én arra, hogy azt a mia nemzet számára megmenthető, megmenthessem, elkerülhetetlen szükségesnek tartom, hogy a jelen kormány lépjen le s én ruháztassam fel a polgári s katonai legfőbb hatalommal: tehát ezennel felkérem kormányzó urat, méltóztassék ekkép mielőbb határozni, — ezen határozatát velem s a közönséggel is tudatni; hogy annak következtében minden késedelem nélkül azon lépéseket megtehessem, melyek egyedül képesek a nemzet jövőjét biztosítani s azt a végromlástól, míg nem késő, megmenteni. O-Aaradon, aug. 11. 1849. Görgey Arthur tábornok.”

Görgeynek ezen felszólítását támogatta még a *Csányi* közbenjárására létrejött és ez utóbbi, valamint *Vukovics* és *Aulich* miniszterek által aláírt alábbi félig-meddig hivatalos színezettel bíró felszólítás is, melyet Kossuth majdnem Görgey levelével egyidejűleg kapott kézhez; „Görgey tábornok úgy vélekedik, hogy a neki megadott megbízásnak sikerrel nem felelhet meg, ha az ön s a miniszterium beköszönése s az ő felruházatása az összes polgári és katonai hatalommal formszerűen ki nem mondatik és közzé nem tétetik. Miután a jelenlegi sürgető körülmények között hosszasabban tanácskozni nem lehet: kérjük Önt — saját leköszönésünknek ezeneli kijelentése mellett, hogy a maga és az összes miniszterium nevében hasonlót tegyen s mindezt, mind az államhatalomnak Görgeyre történt átruházását közhírré tenni sziveskedjék.”

Kossuth látván, hogy *Görgey* kívánságát most már három miniszter is támogatja, azonnal megfogalmazta a lemondó okiratot, melyet kiáltvány formában a nemzethez intézett s melynek szövege a következő:

„A nemzethez !

A szerencsétlen harcok után, melyekkel isten a legközelebbi napokban meglátogatta e nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagy hatalmasságok ellen az önvédelem harczát sikerrel folytathassuk.

Ily körülmények közt a nemzet életének megmentése s jövőjének biztosítása egyedül a hadsereg élén álló vezértől lévén várható, s lelkem tiszta meggyőződése szerint a mostani kormány további létezése a nemzetre nézve nemcsak haszontalanná, de károsná is válván: ezennel tudtára adom a nemzetnek, hogy azon tiszta hazafiúi érzéstől indítva, melylyel minden lépteimet s egész életemet egyedül hazámnak szentelém, magam s a miniszterium nevében a kormányról lelépek, addig, míg a nemzet a maga hatósága szerint másként intézkednék, a legfőbb polgári s katonai kormányzati hatalmat Görgey Arthur tábornok úrra ruházom.

Megvárom tőle, s azért az isten, a nemzet s a história előtt felelőssé teszem, hogy ezen hatalmat legjobb tehetsége szerint szegény hazánk nemzeti státuséletének megmentésére, javára s jövőjének biztosítására fordítandja.

Szeresse hazáját oly önzéstelenül, mint én szerettem, és legyen a nemzet boldogságának biztosításában szerencsésebb nálamnál.

Cselekvéssel többé nem használhatok hazámnak; ha halálom valami jót eszközölhet számára, örömmel adandom életemet áldozatul.

Az igazság és kegyelem istene legyen a nemzettel!

Aradvárban augusztus 11-én 1849. Kossuth Lajos, kormányzó.

A kiáltványt *Kossuth* Vukovichhoz küldé, őt kérvén meg, hogy azt nyomassa ki s léptesse életbe, de ne előbb esti 9 óránál, midőn ő, ki nyomban kocsira ült, hogy mindenekelőtt Bem táborába Lugosra utazzék, már távol lesz Aradtól. A kiáltványt Kossuthon kívül még *Vukovics Sebő* igazságügyminiszter, *Csányi László* közmunka- és közlekedésügyi és *Horváth Mihály* kultuszminiszter irták alá. A miniszterelnök, *Szemere* és a külügyminiszter, *Batthány* megtagadták az aláírást; *Aulich* hadügyminisztert bár keresték, nem találhatták meg, *Duschek* pénzügyminiszter pedig távol volt Lugoson.

Úgy a fentebbi, valamint Görgey alábbi kiáltványa még aznap délutánján kifüggesztetett Arad utczasarkain s azok tartalma városszerzte nagy feltűnést és konsternációt keltett.

Görgey kiáltványa következőleg hangzott:

„Polgárok !

Magyarországnak eddigi ideiglenes kormánya nincs többé.

A kormányzó és a miniszterek ma hivatalaikról s a kormányról önként lemondottak.

E körülmény által kényszerítve, a katonai főparancsnokság mellett ma a polgári hatalmat is igeiglenesen átválasztam.

Polgárok! Mindent, mit súlyos helyzetünkben hazánkért tenni lehet, megteszek, harczezal vagy békésúton, akként a mint szükség fogja parancsolni; minden esetre úgy, hogy a már annyira megfeszített áldozatok könnyíttessenek, az üldözések, kegyetlenkedések és gyilkolások megszüntessenek.

Polgárok! Az események rendkívüliek s a sorsnak csapásai súlyosak: ily helyzetben előleges kiszámítás lehetetlen; egyedüli tanácsom s kívánságom, hogy lakjaitokban békésen megvonulva, ellenszegülésre vagy harcba még azon esetben se keveredjete, ha várostokat az ellenség megszállaná; mert személy- és vagyoni biztonságot legtöbb valószínűséggel csak úgy fogják elérhetni, ha házi tűzhelyeiknél polgári foglalatosságaik mellett békén maradnak.

Polgárok! Mit istennek megfeythetlen végzése reánk fog mérni, tűrni fogjuk férfias elszántsággal s az öntudat azon boldogító reményében, hogy az igaz ügy örökre veszve nem lehet.

Polgárok! Isten velünk!

Ó-Aradon, augusztus 11-én 1849. Görgey Arthur.“

Megjegyzendő még, miszerint Görgey a kormány lemondását tartalmazó okmánynak vétele után azonnal Kossuthhoz küldött a koronázási jelvényekért, ezeket azonban az időközben Lugos felé útra kelt Szemere és Batthyány miniszterek már magukkal vitték.

A fentebb közölt kiáltvány kibocsátása után Görgey a *Rüdigernek* szánt alábbi levelet*) fogalmazta meg:

„Tábornok úr! Ön bizonyára ismeri hazám szomorú történetét és ezért megkimélem Önt mindazon végzetszerűen egybefüggő események fárasztó ismétlésétől, melyek minket egyre mélyebben belévittek a kétségbeesett küzdelembe, eleinte törvényes szabadságainkért — utóbb létünkért.

A nemzet jobb, és merem mondani, egyszersmind nagyobb része, nem kereste azt könnyelműen, de igenis — számos oly derék férfiak segítségével, kik hozzá nem tartoztak, de viszonyaink által belé vonattak ők is, becsületesen, állhatatosan és győzelmesen megállta.

Ekkor Európa politikája azt kívánta, hogy Oroszország cászája Ő felsége Ausztriával szövetségzén, bennünket legyőzzön s a további küzdelmet Magyarország alkotmánya mellett — lehetetlenné tegye.

Megtörtént!

Sokan a magyar igazi hazafiak közül ezt előrelátták és óva intve meg is jövendölték.

Napjaink történelme egykor le fogja leplezni, mi indította rá az ideiglenes kormány többségét, hogy fülét ezen óva-intó szöveg elöl elzárja.

Ezen ideiglenes kormány nincs többé.

*) Eredetije német, fordítása id. Görgey István tollából.

A legfőbb veszély a leggyöngébbnek találta; én, a tett embere, de nem a hiábavalóé, beismervén, hogy a további vérontás hasztalan, sőt vészthozó Magyarországra nézve — amint ezt már az orosz beavatkozás kezdetén előreláttam: ma felszólítam az ideiglenes kormányt, hogy feltétlenül köszönjön le, minthogy további fennállása a haza jövőjét napról-napra csak mind gyászosabbá teheti.

Átlátta ezt, és önként leköszönt; letévén az én kezembe a legfőbb hatalmat.

Ezen körülményt én legjobb meggyőződéseim szerint felhasználom arra, hogy embervért kiméljek, hogy békés polgártársaimat, kiket tovább is megvédelmezni gyenge vagyok, legalább a háború viszonyaitól megszabadítsam azáltal, hogy feltétlenül leteszem a fegyvert s ezáltal talán megadhatom az első lökést ahhoz, hogy valamennyi tölem elszakasztott magyar hadak vezérei, hasonló felismerésében annak, hogy ez most a legjobb, — rövid időn ugyanezt tegyék.

Ezen alkalommal Ő felsége a csár nagylelkűségébe vetem bizodalمامat, hogy ő azon számos derék bajtársaimat, kik mint korábban osztrák tisztok, a viszonyok hatalma által ezen Ausztria elleni szerencsétlen harcban belésodortattak, nem fogja egy bizonytalan sorsnak, — és egy mélyen megszomorodott nemzetet, mely az ő igazságszeretetéhez folyamodik, nem fog ellenségei szilaj boszúvágyának védtelen kiszolgáltatni; talán elég lesz, ha egymagam leszek annak áldozatja.

Ezen levelet Önhöz intézem, Tábornok úr! mivel Ön volt az első, a ki irányomban azon becsülésnek tanujelét adta, mely megnyerte bizalmamat.

Siessen — ha a hasztalan további vérontásnak elejét akarja venni — a fegyverletétél szomorú actusát a legrövidebb időben, de akként tenni lehetővé, hogy ez egyedül az orosz csár Ő felsége hadai előtt mehessen végbe; mert az osztrák hadak nem dicselkedhetnek azzal, hogy az én csapatjaimat a vitéz orosz hadsereg egy részének segítségével nélkül valaha legyőzték volna; és mert ezen segítség nélkül sohasem is sikerült volna bennünket legyőzniök. — Ön, Tábornok úr, természetesen fogja találni, hogy a vitéz katonának csak a maga győzójének, a még vitézebbnek és hatalmasabbnak adja meg magát, nem pedig egy harmadiknak, ki azt soha le nem győzte; — s ön maga igazat fog nekem adni, mikor ünnepélyesen kijelentem azt, hogy inkább fogom egész hadtestemet egy bármekkora túlerő ellen kétségbeesett csatában megsemmisíttetni engedni, mintsem oly ellenség előtt tegyem le a fegyvert, kit oly sokszor és csaknem minden alkalommal mi vertünk meg.

Én holnap, aug. 12-én Világosra indulok, holnapután, e hó 13-án, Boros-Jenőre, 14-én Beélre; mit is azon okból közlök önnel,

hogy ön az osztrák hadak s az enyeimek közé, közbe húzódhassék — körülkerítésem és azoktól való elválasztásom végett.

Ha ezen mozdulat nem talál sikerülni és az osztrák a sarkamra lépne: akkor az ő támadásait határozottan vissza fogom utasítani, hogy így azon uton az orosz császári hadseregre akadhas-sak: mert csapatjaim kijelentették, hogy egyedül ez előtt készek a fegyvert letenni.

Önnök becses válaszát a legrövidebb idő alatt elvárom. Határtalan nagyrabecsülésem kifejezésével — Görgey Arthur.“

Igy váltotta be Görgey — jóhiszeműleg és saját legjobb meggyőződése szerint-e, avagy dacz- és boszuvágyból, vagy még más indokokból, kivüle más ki tudná megmondani? — a csak rövid idővel előbb kibocsátott kiáltványában foglalt azon ígertét, hogy „mindent, mit súlyos helyzetünkben hazánkért temi lehet, megteend, harczzal vagy békés uton, akként a mint a szükség fogja parancsolni.“

A kész fogalmazvánnyal Görgey a főhadiszállásra összehívott haditanácsba ment, melynek tagjai, miután az orosz táborból vissza-érkezett hadikövetek ottani fogadtatásuk rendkívüli nyájasságát és előzékenységét alig győzték dicsérni, rövid vita után határozattá emelték Görgey proppozícióját. Csupán két tiszt, *Zámbelly* és *Markovics*, emelt a mellett szót, hogy jobb volna, ha a fegyverletétel, ha már egyáltalában elkerülhetlen, az osztrák sereg előtt hajtának végre.

A haditanács határozata értelmében Bethlen Gergely, Eszterházy István és Schmiedeggy Kálmán grófok még azon este 8 órakor útra kelték Rüdiger főhadiszállására, hogy Görgey fentközölt levelet kézbesítsék.

Ezalatt az augusztus 12-ikére szóló intézkedés is elkészült, mely a VII. hadtestnek szóló kiadványban következőleg hangzott: „Kelt 230. szám alatt Ó-Aradon aug. 11-én 1849. estve 7 órakor, mely szerint is mind a három hadtest ezen éjjel Világosra megyen; indulnak pedig: a VII. hadtest pontban esti 9 órakor, — a III. hadtest pontosan éjjélkor, az I. hadtest végre reggeli 4 órakor; az előbbeni két hadtest a maga őrszeit, úgy amint fel vannak állítva, hátra hagyja induláskor; azokat az I. hadtest szedi fel a magáéival együtt és hozza el magával; Világosra érve, a három hadtest egy összefüggő félkörben ezen helység körül szálljon táborba, a világos-pankotai úton s a világos-aradi úton keresztül; a VII. hadtest képezi a jobb szárnyat arezzal és őrszeivel Pankota felé, — a III. a hadközépet, szintűgy a simándi út felé, végre az I. hadtest Arad felé, a balszárnynon. A III. hadtest különösen járasson folyvást erős ezirkálókat a Simándról Aradra vezető út irányában. Össz-szes podgyászait mind a három hadtest mindjárt a parancs vétele után, megfelelő földűzet alatt Radnára küldje, honnan a földűzetet vezénylő főtisztnak szigorú felelőssége alatt tiltva van, fővezéri

ujabb parancs nélkül a csapatok után (vagy Radnáról a csapatok felé) mozdulni a podgyászszekér-vonattal. A főhadiszállás még ma éjjel megyen Ó-Aradról Világosra. Görgey Arthur.“

Megjegyzendő, hogy a seregnek, az utolsó haditanács tagjait kivéve, a kik azonban Görgeynek szigorú titoktartást fogadtak, az ezen intézkedés elrendelte menet céljáról tudomása nem volt s Görgey magának tartotta fenn a legalkalmasabb pillanatot megválasztani, hogy a fegyverletételi határozatot a tiszti kar többi tagjaival és a legénységgel tudassa.

A sereg a kiadott intézkedés szerint aug. 12-én reggel Világosra érve, ott elfoglalta a számára kijelölt helyet; Görgey főhadiszállását Bohus Antal kastélyában ültette fel; ide érkezett nemsohára *Duschek* pénzügyminiszter is, a kit Kossuth Radnán történt átutaztában megelőző napon oda utasított, miszerint a meglevő arany- és ezüstkészlettel, valamint a még meglevő összes pénzzel Görgeyhez menjen.

Déltájban érkeztek vissza a *Rüdiger* főhadiszállására küldött hadikövetek is, utóbbinak néhány tiszt és egy kis kozák csapat által kísért vezérkari főnökével, *Frolow* tábornokkal. Utóbbinak kijelentése szerint *Rüdiger* Görgeynek Aradról kelt ajánlatát, úgy a mint meg volt téve, egyszerűen elfogadta; semmi föltételt meg nem ígérhet, az egyet kivéve, hogy a fegyverletétel actusánál osztrák katoná nem lesz jelen. A többire nézve feltétlen megadás — megbizván a czár nagylelkűségében. Megnyugtatóul még hozzátevén *Frolow*, hogy bár parancsnoka semminemű föltételt szabni vagy elfogadni jogosítva nincsen, mindazonáltal hajlandó a magyar hadseregnek méltányos óhajtásait magasabb helyre pártolólág felterjeszteni. Görgey ennél fogva nyomban felszólította hadtesteit, nyilatkozzanak haladéktalanul kívánságaik iránt.

A beérkezett nyilatkozatok alapján *Görgey* a főhadiszálláson az alábbi 6 pontot állította össze: 1. A tábornokok és főtiszték megtarthassák kardjaikat. 2. Az egész hadsereg és a hozzája csatlakozott polgári sorsúak részére eszközöltessék ki az amnesztia. 3. Személyes szabadság és szabad rendelkezés a körülöttük levő ingó vagyonról, lóról, kocsiról stb. 4. A magyar pénzjegyek beváltása. 5. Az orosz czár Ő felsége járjon közbe Magyarország érdekében az 1848. törvényes alkotmány helyreállítása végett. 6. Legyen szabad az e végre jelentkező magyar katonatiszteknek ugyanazon ranggal orosz szolgálatba lépni.

Mialatt a táborban a kívánságokat összeírták, *Görgey* *Frolow*-val megállapította a fegyverletétel idejét, módját és egyéb körülményeit, mely szerint annak helye: a szőlősi róna, Pankotán túl, a *Osiger* patak mentén; ideje: augusztus 13-ika, délután 3 órakor; a kivitel módja: *Rüdiger* Boros-Jenőről indul Szőlős felé, *Görgey* pedig Világosról; a szőlősi rónán találkozni s erre nyomban meg-

kezdődik a fegyverletétel. Ezek után *Frolow* visszatért Ártándra, Rüdiger főhadiszállására.

Ezalatt és után úgy a főhadiszálláson, a hol Irányi a polgári államhivatalnokok sorsa miatt interpellálta meg Görgeyt, valamint a sereg körében is lázas nyugtalanság kapott lábra, mely itt-ott izgalmas jelenetekké fokozódott. Majd délután 4 és 5 óra között egyszerre csak berohan Görgey Ármin, Arthur testvére szobájába s ezen kiáltással: „A táborban zendülés tört ki!” az izgatottságot a legmagasabb fokra esigazza fel.

Most jut csak eszébe Görgeynek, miszerint egészen megfeledkezett, hogy a fegyverletételt illetőleg a sereget értesítse, mely már jóval előbb észrevette, hogy Szent-Anna irányából hosszú, kigyózó vonalban Arad felé orosz lovasság tart, de a hírvívő futárral Görgey azon rejtélyes parancsot küldé vissza, hogy a sereg csak maradjon nyugodtan s tartózkodjék mindennemű ellenségeskedéstől.

A kitört zendülés hírére Görgey vezérkarával együtt gyorsan a veszedelem színhelyére siet s ott a hadtestenkint maga köré gyűjtött tiszti kart felvilágosítja a helyzetről, kötelességévé tevén egyuttal, hogy a bomladozó rendet és fegyelmet újból állítsák helyre; beszédjét a kérlelhetetlen szigorúság hangján ekként végzi: „Uraim! a kormány tegnap leköszönt s engem ruházott fel úgy a katonai, mint a polgári főhatalommal. Elhatározásom, melyet a tegnap megtartott haditanács magáévá tett, az oroszok előtt föltétlenül kegyelemre letenni a fegyvert, de e mellett amnesztiát remélek. A fegyverletétel a jelen körülmények között, midőn a további vérontás úgylis hiábavaló volna, koránt sem meggyalázó, sőt inkább hazafias eljárás. Lesznek olyanok, kik árulásra gondolnak: nem törődöm az effélékkel. Lesznek olyanok, kik még most is győzelemről álmodoznak: oktalanság. Ám ha akad soraikban ilyen ember, lépjen elő s én azonnal agyonlövetem. Valamint eddig, úgy ezután is föltétlenül engedelmességet követelek önöktől. Szökni senki se merészkedjék, mert én szavamat adtam, hogy a sereget az utolsó perczig együtt tartom; de különben is hiábavaló volna, mert az oroszoktól máris körül vagyunk kerítve. Ezt mondják meg a jelen nem levő tiszteknek is és tudassák a legénységgel. Nem tudom, találkozzunk-e még valaha. Köszönöm a bizalmat és a szeretetet, melylyel eddig hozzám viseltettek. Isten önökkel!”

E szavakra a szigorú fegyelemhez szokott sereg, megadván magát változhatlan sorsában, lecsöndesedett.

Erre Görgey kíséretével visszatért főhadiszállására, a hova az éj folyamán Rüdigernek egyik vezérkari ezredese jelent meg hadikövet gyanánt, tudatván a magyar főparancsnokkal, mikép Rüdiger ennek a fegyverletétel foganatosítására tett javaslatával egyetért. Ennek megfelelőleg a délelőtt folyamán Szent-Annáig előbbrenyo-

mult, kozákok még tovább Arad felé, a dsidások Kisjenőről*) Si-
mándig, a lovasság zöme Kisjenőre, a gyalogságé pedig Nagy-
Zeréndig nyomult előre. Augusztus 13-án reggel *Rüdiger* tovább
folytatta előnyomulását Szöllös felé, hogy a fegyverletételre kije-
lölt helyet északról, keletről és nyugatról körülzárja, míg dél felől
az Arad és Világos között álló kozákok követték *Görgey* seregét
tisztas távolban a szomorú aktus színhelye felé.

A magyar sereg, hogy a nagyobb utat tevő oroszoknak ide-
jük legyen Szöllösre beérkezni, csak 10 óra tájban indult el Vilá-
gosról. *Görgey*, a tábornoki kar s a főbb rangú tisztok az elindu-
lást megelőzőleg a Bohus kastélyban reggelire voltak hivatalosak,
mely ekként a legmeghatóbb és legszomorúbb búcsúzás színhelye lön.

Midőn *Görgey* seregét megelőzve Pankotára ért, ott *Rüdiger*
szárnysegéde, *Bariatinszky* herczeg, tábornokának megbízásából
még egyszer kérdi *Görgey*től, komoly elhatározása-e a fegyvert le-
temni? s miután erre ez igenlőleg válaszol, az egész lovas csoport
tovább indul Szöllös felé. A malom-esatornához érve, *Bariatinszky*
elválik *Görgey*től és kíséretétől, hogy megvigye *Rüdiger*nek a ma-
gyar vezér kijelentését, kitől az nemsokára azon üzenettel tér visz-
sza, hogy az orosz tábornok esapatjainak arezvonala előtt várja a
magyar sereg főparancsnokát. *Görgey* erre kíséretét kissé hátra
hagyva *Rüdiger* elé lovagol, a ki néhány barátságos szó váltása
közben kezét fog vele. *Görgey* erre átnyújtja a honvéd sereg lét-
számkimutatását, valamint annak pontozatokba foglalt kívánságait,
melyekből *Rüdiger* az 1. és 3. pontban foglaltakat nyomban teljesíti
is, míg a többi pontozatokra nézve, melyeknek eldöntése — úgy-
mond — magasabb fórum elé tartozik, támogatását és legmelegebb
szószólását helyezte kilátásba.

Ezalatt a magyar sereg is elérte a szöllösi rónát, a hol azt
Görgey következőleg állította fel két harezvonalba: az elsőbe a
VII. hadtest *Föltenberg Ernő* tábornok alatt Szöllös felől a jobb
szárnyon és a III. hadtest *gróf Leiningen Károly* tábornok alatt a
esatorna partjáig a bal szárnyon állott fel; a második harezvonalat
Nagy-Sándor József tábornok I. hadteste és *Querlonde* ezredes aradi
tartalék hadosztálya képezte. A két harezvonal közli térségben a
tüzérség *Fszotta Móriéz* ezredes alatt, leghátul pedig a szekérszét
állott fel.

A felvonulás befejezte után kezdetét vette a lefegyverzés, mi-
közben a legszivrehatóbb jelenetek játszódtak le. Egyes esapattes-
tek darabokra tépték hadilobogóikat, melyeknek foszlányain tisztok,
legénység egyaránt megosztozkodnak. A fegyverletétel szomorú ak-
tusáról Horváth Mihály emigyen emlékezik meg munkájában: „Csak
katona érezheti voltaképen a fájdalmát, mely a katona szívét elá-

*) Lásd ezen kötet 225. oldalán

rasztja, midőn fegyvereitől, diésősége ezen eszközeitől, ily módon kell megválnia. Sokan a kétségbeesés dühében, fegyvereiket el-törték, mások forró könyek közt csókkal illették a hideg vasat; míg mások szítkozódva kiabálák, hogy vezetessenek ellenségre, de ily gyalázattól kíméljék meg őket. Voltak elég számosan, kik önmagókat végezték ki. Tisztek és közvitézek zokogva borulának egymásra s vőnek egymástól búcsút. Más csapatoknál a közlegénység átkozódva tört ki a tisztek ellen, őket önzésről, árulásról vadolván. Legsíralmasb volt a huszárok tekintete, kiknek lovaiktól keile megválniok. A ki máskor egy tagját vonaglás nélkül metszeté le, most gyermek módjára siránkozik, midőn lovától elszakadt. Sokan kedves lovukat inkább agyba lőtték vagy leszúrták, mintsem hogy más kézre kerüljenek.”

A lefegyverzés végeztével *Rüdiger* Görgey meghívására kíséretével az esti szürkületben végig lovagolt a szárnyaszegett magyar hadsorok előtt s aztán azokat *Anrep* tábornok gondjaira bízván, kíséretével együtt Zaránd irányában ellovagolt.

A lefegyverzett legénység 3 lovas-, 1 kozák ezred és 1 tüzér dandár fedezete alatt még az est folyamán a számára Zarándnál kijelölt táborhelyre vonult s innen másnap a lovakkal együtt Sarkadra kísértetett, a hova átvételükre osztrák csapatok rendeltettek ki. A fegyvereknek Nagyváradra való szállításával az egyik orosz gyalog ezred bízott meg.

Görgeyt egy orosz tiszt még 13-án éjjel *Rüdiger*nek kisjenői főhadiszállásra kísérte, a hova 14-én reggel az összes tisztek a sereghez csatlakozott polgári tisztviselőkkel együtt még pedig fedezet nélkül indultak útnak. Miután aug. 14-én délből *Rüdiger* Kisjenőn *Görgeyn* kívül még néhány főbbrangu magyar tisztet megvendégelt, mely alkalommal az orosz tábornok szomorú sorsu vendégeit még fel is köszöntötte, *Görgey* még aznap kocsin Nagyváradra szállíttatott.

Augusztus 15-én délután egy orosz tiszt *Paskiewits* elé vezeti *Görgeyt*, a kire az eleinte keményen rátámad, szemrehányólag hozván fel, hogy már Vácznál le nem rakta előtte a fegyvert s meg merte őt támadni, utóbb azonban mindjobban megnyugszik a herczeg s beszédje végén kijelenti, hogy, miután bár később, de mégis ő előtte tette le önként a fegyvert, életben maradását biztosítani fogja. Ugy is történt és már 8 nap mulva az alábbi iratot vette *Görgey* Haynautól: „Ő felsége az én legkegyelmesebb uram és császárom legmagasabb kegyelmével bocsánatban részesíti önt. A tartózkodás Magyarországon azonban nincsen önnek megengedve, hanem valamely más koronataromány és pedig egyelőre Karinthia jelöltetik ki e célra, hová *Andrássy* es. kir. őrnagy kíséretében haladéktalanul el kell indulnia. Családját és ingóságait minden akadály nélkül magával viheti. Aradi főhadiszállás 1849. aug. 26-án Haynau tábornagy.”

Meg kell még emlitenünk, miszerint *Görgey* Nagyváradról a többi magyar hadoszlopok és a várak parancsnokaihoz saját fegyverletételéről értesítéseket küldött s azokat is példájának követésére hívta fel.

A többi magyar tisztek aug. 15-én reggel szintén Nagyvárad felé indítottak el, de Nagyszalontáról váratlanul Sarkadra s onnan Békés-Gyulára vitettek, a hol augusztus 23-án orosz kézből osztrák felügyelet alá kerültek, hogy rajtuk nemsokára további, az olvasó által bizonyára ismert szomorubbnál szomorubb végzetük beteljesedjék.

A *Görgey* által átnyújtott kimutatás szerint a lefegyverzett magyar sereg létszáma a következő volt: 11 tábornok u. m. *Görgey* Arthur, Kiss Ernő, Aulich, Nagy Sándor, Pöltenberg, Leiningen, Knezius, Török, Lenkey, [Schweidel és Láhner; 1426 törzs- és főtiszt; továbbá

	gyalogos	lovas	tüzér	löveg	ló
az I. hadtestnél:	6032	1800	809	43	2562
a III. „	6850	1472	874	48	2058
a VII. „	4281	1558	864	48	2392
Querlonde hadosztályánál	6000	—	—	3	—
összesen	23.163	4830	2547	142	7012

Ezenkívül: 1 hidvonat 84 emberrel és 82 lóval; 252 társzekér 244 emberrel, 2 löveggel és 800 lóval; a pótlóvázó parancsnokság 3 szekere 16 emberrel és 28 lóval. A csapatok összes létszáma ennél fogva: 30.884 ember, 144 löveg és 7922 ló.

Ezenkívül átdatott még: 129 ágyu, 12 röppentyű állvány, 121 lőporszekrény, 69 tüzér társzekér, 21 pontonos kocsi, 46 tüzér telepkocsi, 158 röppentyű, 34.500 puskatöltény, 49.700 pisztolytöltény, 1472 hámos ló, 9 tábori kohó, 20.395 lőfegyver, 89 karabély, 3252 pisztoly, 49 kurtány, 6783 kard, 405 lándsa, 988 gyalogsági kard, 88 kasza, 2133 puska- és pisztoly cső, 318 szurony és 314 töltő vessző, végül 29 zászló és 31 lobogó.

Paskiewits a fegyverletétel nagyofontosságú tényéről Nagyváradról már aug. 13-án délben a következő jelentést küldte Miklós császárnak:

„Császári Ő felségének, a minden oroszok Czárijának Varsón. Magyarország felséged lábai előtt fekszik. A lázadók kormánya lokószönt hatalmáról és azt Görgeyre ruházta. De Görgey a felkelők főreijével az orosz hadak előtt letette a fegyvert s példáját kétségtelenül csakhamar követni fogják a többi felkelő csapatok is. A kapituláció fölötti alkuvással megbizott tisztek ugyanis késznek nyilatkoztak, hogy a mi, vagy az osztrákok biztosáival a többi csapatokhoz mennek és azokat a fegyverletételre szintén reábirják. — Van szerencsém császári felségedet értesíteni, hogy Görgey egyetlen feltétele: az engedelem, hogy a fegyvert felséged hadai

előtt tehesse le. Megtettem a szükséges intézkedéseket, hogy a felkelősereg Rüdiger által, ki a lefegyverzéssel bízott meg, haladéktalanul körül kerítették. -- A foglyok s egyéb felkelő csapatok kiadását illető rendelkezések iránt az osztrák sereg főparancsnokával teszem magamat érintkezésbe. Görgeyt pedig főhadiszállásomra hozatom, a hol felséged rendelkezéseig marad. -- Főhadiszállás, Nagyvárad, augusztus $1/13$ 1849. Paskiewits."

A világosi fegyverletétel szomorú tényével a hadjárat drámája tulajdonképpen be volt fejezve, a mi ezután következett, az már csak utójátékszámba megy.

HARMINCZKILENCZEDIK FEJEZET.

A többi magyar hadoszlopok fegyverletétele. Munkács, Arad és Pétervárad meghódolása.

A Dembinski-féle sereg romjai a temesvári veszített csata után Lugos felé özönlének, a hol *Bem* vezérkari főnöke, Guyon segítségével minden lehetőet megtett, hogy a teljesen megbomlott rend az újból előkerült és összegyűjtött esapatrészek között annyira a mennyire ismét helyreállitassék.

A menekülők földözését *Kmethy* és *Vécsey* vállalták magukra, miután az alájuk rendelt seregtestekre az augusztus 9-iki csata-vesztés kevésbbé bomlasztólag hatott. Ehez képest *Kmethy* augusztus 11-én Rékásnál 8000 főnyi gyalogsággal, 6 század huszárral és 16 ágyúval hátvédállást foglalt, melyet azonban az osztrákok közeledésének hírére már a 12-ikére hajló éjjel feladott, hogy részint az országuton, részint Bázoson át Lugosra húzódjék vissza. Itt csatlakoztak hozzá azon esapatrészek is, a melyek Szegedre vonulása előtt a Bácskában és Bánságban maradtak vissza és a melyek most Uj-Pécsen és Saághon át akartak hozzá csatlakozni, de a Bega bal partján előnyomuló *Dossen* dandár megjelenése folytán Buziás felé voltak kénytelenek kitérni.

Kmethy helyett augusztus 12-én *Vécsey* vette át a hátvéd-szolgálatot, mi czélből 7440 emberrel és 24 löveggel Kiszetónál a Bega mögött foglalt előnyös állást; előőrseit *Vécsey* Lukarecz—Topolovecz—Iktár vonalában állította fel s utóbb említett helyen a hidat teljesen elrombolta, a kiszetőit pedig csak előkészítette az esetleges fölégetéshez. Tüzérségéből 16 löveget a Bega balpartján a töltés mögött, négyet a jobb parton a hid előtt, még további négyet pedig Iktárnál állított fel. Bal oldalának biztosítása czéljából *Vécsey* egy különítményt Szinerszegre rendelt ki, mely viszont Kopetet és Buziást szállotta meg kisebb osztagokkal.

Kossuth Radnán át augusztus 12-én érkezett Lugosra s miután itt *Dessewffy* és *Kmethy* tábornokok azon véleményt nyilvánították, hogy a nagy nehezen egybegyűlt hadak nem fognak küzdeni többé, hanem az első ágyúlövésre szétszaladnak, utolsó re-

ményét is elvesztvén, Lugosról Orsovára utazott, hogy onnan aztán Perczel, Vetter, Mészáros, Dembinski s több másokkal együtt tovább, török földre meneküljön.

Egyedül *Bem* nem adta még fel teljesen a reményt; ő Kossuthnak még Aradról aug. 10-ikéről kelt levelére azt válaszolja, hogy az ügy még nincs elveszve; hogy pedig a teendők felől Kossuthal személyesen értekezzék, ő maga is aug. 11-én útra kel Arad felé, de már Radnán tudomására jut, miszerint Kossuth kormányzói méltóságáról lemondván, Lugosra menekült s hogy immár a legfőbb hatalom Görgey kezében összpontosul. Gyorsan visszafordul tehát Lugosra, de már itt sem találja Kossuthot s így futárt meneszt utána, térne vissza s ragadná meg újra kormányzói hatalmát, mert ő szentül hiszi, mikép a nemzet ügye még nincsen végkép elveszve.

Ámde Kossuth Teregováról aug. 14-én kelt válaszában kijelenti, hogy az a meggyőződése, miszerint a jelen körülmények között jelenléte a hazára nézve inkább káros mint hasznos. Egyébként „ha Görgey serege is felszólít, hogy a kormányt visszavegyem — fejezi be Kossuth levelét — ha önnek sikerül néhány hadimunkálattal végrehajtani, ha a hadsereg élrelmezése a nép ijesztése és elnyomása nélkül is biztosítva leend, ha a pénzsajtó dolgozhatnak és rendelkezésemre áll; — e három föltétel alatt a nemzet szavára visszavenném, ha nem: nem. Azt tanácsolom tehát Önnek, mint jó polgár és becsületes ember, hogy népképviselőkből alakítson biztormányt, mert csak a souverain hatalom rendelkezhetik a nép felett stb.“

Ugyanaz nap, a melyen *Kossuth* e levelét írta, *Bem* Karansebesre utazott, remélve, hogy ott utólérheti Kossuthot, mivel minden áron személyesen akart a teendők felett értekezni, de fáradozása hasztalannak bizonyulván, aug. 16-án Facsetra tért vissza, a hova a Lugosnál egybegyűlt sereg java része időközben visszahúzódt.

Haynau serege a temesvári csata utáni napon, augusztus 10-én a következő állást foglalta el: a III. hadtest az Ujvilág nevű külvárosnál, elővéddandára a buziási uton, egy—egy zászlóalja Remeténél és Medvesnél előretolva. A szintén ezen hadtesthez besorozott Schwarzenberg dsidas ezred, mely előbb a temesvári helyőrséghez tartozott, a Rékás irányában menekülő magyar csapatok üldözésére rendeltetett ki. A *Wallmoden* lovas hadosztály Girodánál, a IV. hadtest pedig Gyarmathánál állott s Vingán át fentartotta az összeköttetést az Aradnál álló I. hadtesttel. *Panjutin* hadosztálya a Vadász erdőt szállotta meg, a főtüzértartalék pedig a Mehala nevű külvárosnál ütött táborn.

Augusztus 11-én az osztrák had az előbbi napon elfoglalt állásában maradt, 12-én pedig a III. hadtest Remetén át Rékásra vo-

nult, honnan gyalogsági osztagok Schusztra és Petrovoszellora, a Schwarzenberg dsidás ezred pedig Nagy-Topoloveczig tolatott előre. A IV. hadtest Gyarmatháról Janovára nyomult és *Siegenthal* dandárát elővédviszonyba Hernyákováig toltá előre, Thésre és Alliosra pedig portyázó különítmények menesztettek.

Ugyane napon az I. hadtestnek egy 2 zászlóaljából, néhány lovas századból és 1 ütegből álló különítménye *Hoviger* ezredes alatt Lippa felé nyomult előre, melyet délután 1 óra tájban elérvén, az ottani fegyver- és kardgyárat, valamint több más értékes tárgyat hatalmába ejtett. *Haynau* a néhány magyar ujonezzászlóalj által Lippánál kifejtett gyenge ellentállást arra magyarázván, hogy *Görgey* seregével esetleg ezen irányban kitörni s *Dembinski* seregével egyesülni szándékozik, seregét egyelőre meghagyta elfoglalt állásában s csak miután 13-ika folyamán híre érkezeti, hogy *Görgey* az oroszok előtt kegyelemre megadja magát, adott parancsot a további előnyomulásra. Különben azon körülmény, hogy *Görgey* orosz és nem osztrák csapatok előtt kapitulál, Haynaut mélyen bosszantotta s ez alkalmat adott neki, miszerint orosz fegyvertársai ellen is kemény kifejezésekkel éljen.

Miután e szerint most már *Görgey*től többé nem kellett tartania, augusztus 14-én reggel az osztrák sereg tovább folytatta üldöző utánnyomulását Lugos felé. A III. hadtest Rékás és Jezviőről Budinczig hatolt, előcsapatjait Iktár és Kis-Topoloveczig tolván előre, honnan a magyarok gyorsan hátrahúzódtak. Miután úgy látszott, hogy *Vécsey* kizsetói állását tartani akarja, *Ramberg* azt gondos szemrevételezés tárgyává tette, ellenben a támadással mindaddig várni akart, míg a IV. hadtest, mely reggeli 4 órakor indult el Janováról, szintén közelebb érkezik. Mielőtt ez utóbbi menet-célját, Lukareczet elérte, elővédjét Susanoveczig, egy erősebb portyázó különítményt pedig Thésről Teregovistyen át Bálineczra tolt előre. *Ramberg* jobb oldalának biztosítására egy 3 zászlóaljából, 4 lovas századból, $\frac{1}{2}$ lov. ütegből és 2 hatfontos lövegből álló oszlop *Dossen* tábornok alatt Nagy-Kövèresen át Buziásra tolatott előre. *Wallmoden* lovas hadosztálya Dragsinán át Rakoviczáig, elővédjével Kepet és Dragojestig nyomult előre, *Panjutin* hadosztálya végre a tüzértartalékkal Rékásra rendeltetett. Ezen állásból *Haynau* 15-én reggel a III. és IV. hadtesttel a magyarok kizsetói állása ellen döntő támadásra készült, mialatt a *Wallmoden* lovas hadosztálynak egyenesen Lugos felé előrenyomulva, *Vécsey* oldalát és hátát kellett fenyegetnie; ámde ez utóbbi már 14-ike folyamán, alig hogy *Ramberg* félbehagyott előnyomulását újból megkezdte, odahagyta kizsetói állását és Kostélynál hátvédet hagyva, zömével Lugosra vonult vissza, mire *Ramberg* zömével Bálineczig hatolván, elővédjét Kostély felé toltá előre.

Augusztus 15-ikére *Haynau* a III. hadtestet, melyhez Sziner-

szegen át a *Dossen* különítménynek is be kellett vonulnia, a *Wallmoden* hadosztálylyal Lugos megvételére rendelte, mely csapatok támogatása czéljából a IV. hadtest Kostélyra rendeltetett. A vett parancs folytán *Ramberg* a mondott napon reggeli 8 órakor indult el hadtestével Belincezről és miután elővédül előreküldött 2 dsidás százada Kostély mögött magyar huszár osztagokra bukkant, melyek elől azoknak ismét a Temes mögé kellett visszahúzódnok, *Ramberg* a *Wolf* dandárt rendelte erősítésükre előre, mely azonban már alig talált ellentállásra, minek folytán a III. hadtest déltájban minden további összeütközés nélkül megszállhatta Lugost.

Az utóbbemlített helyen egybegyült magyar had már előtte való nap két részre szakadt: az egyik rész — a IX. hadtest romja — mintegy 5000 ember néhány huszár osztaggal és 52 ágyúval *Desseuffy* és *Lázár* parancsnokok alatt Karansebes felé vevé útját, a másik tekintélyesebb rész — 8-10 zászlóalj, 12 lov. század és 42 löveg — *Vécsey* és *Guyon* tábornokok alatt Facsetra húzódtott vissza; ez utóbbi csoport hátvédjét *Kmethy* képezte mintegy 3000 emberrel és 12 löveggel, mely erővel a facseti ut mentén a szőlős magaslatokon igen előnyös hátvédállást foglalt. Ámde *Ramberg* még 15-én délután tovább indult hadtestével Facset felé és miközben annak zöme az országot mentén nyomult előre, 2 dsidás század a magaslatokon át *Kmethy* jobb oldala ellen tartott. A magyarok egy ideig kitartottak állásukban, miután azonban *Ramberg* az út mentén 2 üteget felvonaltatta s az állás mindkét szárnya ellen az ottani szakadások felhasználásával erősebb gyakorlati oszlopokat hozott működésbe, *Kmethy*, még mielőtt a döntő támadás bekövetkezett volna, Poganestre vonult vissza, a hol újból megállapodott.

Ezalatt *Liechtenstein* altábornagy a *Herzinger* hadosztálylyal Kostélyig, a 14-én Susanovecznél állott *Siegenthal* elővéd dandár pedig Perulon át Hezerisre nyomult előre. Midőn *Kmethy* az utóbb- említett dandárnak Hezerisből a facseti út felé való bontakozását észrevette, azonnal odahagyta poganesti állását és egészen Bozsúrig vonult vissza, a hol azonban újból állásba helyezkedett.

Miután már különben is későre járt az idő, *Ramberg* további előnyomulását beszüntetve, a *Wolf* és *Veigl* dandárokkal Poganest mellett ütött táborn, még tovább Facset felé pedig csak egy gyengébb elővédet tolt előre, mely az összeköttetést a zömével Hezerisnél maradt *Siegenthal* dandárral csakhamar helyreállította. A III. hadtest fennmaradó része, valamint *Wallmoden* lovas hadosztálya, mely minden említésre méltó körülmény nélkül hajtotta végre Szinerszegen át kijelölt menetét, Oláh-Lugosnál ütött táborn.

Haynau még mindig Temesvárott volt és most már a III. és IV. hadtest, valamint a *Wallmoden* lovas hadosztály feletti parancsnoksággal *Liechtenstein* altábornagyot bízta meg, meghagyván neki,

miszerint a több irányban visszavonuló magyar hadcsoportokat érelyesen üldözve és velök Görgey fegyverletételét közölve, azokat vagy szintén feltétlen megadásra bírja, vagy teljesen széjjelugraszsa.

Fentebb említettük már, miszerint a magyar hadak zöme Lugosról Facsetra vonult vissza; ide érkezett 16-án Bem is Karansebesről visszatérve, még pedig azon szilárd elhatározással, hogy a bár egyenetlen harcztól körömszakadtáig folytatja. Ennek megfelelőleg a tüstént összehívott haditanács előtt kijelenté, hogy másnap Dobrára szándékozik menni a sereggel és mivel *Stein* az erdélyi sereggel Piskinél tartja magát, vele egyesülve Erdélyben még kedvező fordulatot vél eszközölhetni a magyarság ügyében. Ámde ekkor előáll Bemnek a tavaszi viszály óta különben is személyes ellensége, *Vécsey* és kijelenti, hogy ő nem Dobrára, hanem a Maroson keresztül Görgeyhez megy a seregnek hozzácsatlakozó jelentékeny részével. Erre *Bem* teljes rezignáció hangján körülbelül e szavakkal válaszolt: „Uraim! én sem gyilkos, sem hóhér nem vagyok. Állásomnál fogva hatalmamban állna elhatározásomat kényszer eszközök útján is végrehajtatni, de az ügy, a melyért küzdünk, önkéntes és szabad harcosokat kíván. Ép ez oknál fogva nem akarok senkire kényszert gyakorolni, hanem újólág felhívom önöket, hogy mindazok, a kik velem akarnak tartani, holnap reggel álljanak készen az indulásra Dobra felé, a hol sokkal jobb és kedvezőbb a hadállás.“ Evvel *Bem* távozott a haditanácsból. A tisztí kar még együtt maradt és mindinkább fokozódó szenvedélyesség hangján tárgyalta a felvetett kérdést s tanácskozásuk eredménye lőn, hogy *Guyon* hadtestéből sokan, *Kmethyéből* pedig majdnem valamennyi parancsnok *Vécsey*hez csatlakozott.

Másnap aztán a sereg, ha ugyan még annak lehet nevezni, tényleg ketté vált. A magasabb parancsnokok közötti meg hasonlítás immár azt eredményezte, hogy a legénység is pártokra szakadt; így aztán a zászlóaljok századokra, a századok még apróbb csoportokra töredeznek, melyek egy része ide, másika amoda csatlakozik, sokan pedig eldobván fegyvereiket, egyszerűen hazatérnek.

Vécsey hadoszlopának fegyverletétele.

Vécsey a hozzá csatlakozott mintegy 8000 főnyi haddal aug. 16-án reggel tényleg elindult Kápolnás felé s miután ezen helység és Soborsin között bántatlanul a Maros jobb partjára kelt át, Tót-Váradon át Világos felé szándékozott útját folytatni. Alig hagyta el az oszlop Tót-Váradot, midőn Birkis felől egyszerre csak megszólal az osztrákok tüzésége. *Liechtenstein* ugyanis megtudván, miszerint *Vécsey* Bemtől Facseton különvált, felkeresésére és üldözésére a *Siegenthal* dandár 1 zászlóalját, 6 lovas századját és 1 üteget Rakittáról a Maros völgyébe Birkisre rendelte ki, a hova az augusztus

17-én ép akkor érkezett meg, midőn *Vécsey* oszlopával Tót-Váradot elhagyva, tovább vonult Világos felé.

Gróf Neipperg őrnagy, az említett különítmény elővédparancsnoka azonnal felvonultatta ütegét, mire *Vécsey* vonata azonnal bezüntette a továbbvonulást. Ezen körülményt *báró Geysau* százados arra használta fel, hogy lovas századjával a Maroson átusztatva a mintegy 2000 szekérből álló vonatot hatalmába ejtse. A csapatok üldözését *Neipperg Medvey* századosnak tette feladatává a melléje adott lovas századdal, a ki aug. 18-án Tótváradon azon értesítést vette, miszerint *Vécsey* innen azon hirre, hogy a radna-lippai Maros átjárót *Schlick* hadtestének 2 zászlóalja, 1 lovas századja és 1 lov. ütege Hoviger ezredes parancsnoksága alatt tartja megszállva, Baján és Szlatinán át a Kőrös völgyébe tért le. Ennek folytán *Medvey* is erre vette irányát és 18-án este Bajára érve, itt a magyarok által a sárban visszahagyott 5 lövegre és 2 löszerkocsira, utjában pedig számtalan maradozóra akadt, kiknek száma a következő napon folytatott üldöző utányomulás alkalmával nöttön-nőtt, úgy hogy csupán csak *Medveynek* ezernél több honvéd adta meg magát. „A baja-szlatinai uton — írja az egyik honvédtiszt — hogy előhaladásunk megkönnyíttessék, kénytelenek voltunk ágyúinkat a hegyszakadékokba hányni. Hetvenhat ágyunktól szabadultunk meg ilykép. Erre teljesen felbomlott a rend. Nem volt ez többé sereg, hanem agyonkínzott embereknek számándó csoportja.“

Végre augusztus 20-án, miután már előző nap két hadi követet küldött előre *Rüdiger*hez, kijelentvén, hogy ő is kész *Görgey* példáját követni, Borosjenőre ért *Vécsey* hadával. Ezután ő maga 9 huszár századdal és 4 löveggel Nagyváradra ment, hadteste pedig — 26 törzs-, 479 főtiszt, 7443 ember, 1067 ló és 2 ágyu — 21-én minden feltétel nélkül rakta le az oroszok előtt a fegyvert.

A Bem és Guyon vezette hadoszlop fegyverletétele.

Bem Facetról, seregét megelőzőleg, *Stein* hadának felkeresésére indult, a kinek a nagy-esüri szerencsétlen kimeneteli csata után Szászsebesen az erdélyi sereg roncsai fölött azon meghagyással adta át a parancsnokságot,*) hogy Szászsebest minden áron megvédeni, legrosszabb esetben pedig a piskii hidat utolsó emberig megtartani igyekezzék.

Eleinte úgy látszott, mintha *Stein* a reárárt feladatnak könnyű szerrel fog megfelelni, amennyiben *Lüders* a nagy-esüri csata után hadainak mindenekelőtt 4 napi pihenőt engedett. Ezt azonban *Lüders* csak arra használta fel, hogy a parancsnoksága alá tartozó összes seregrészek helyzetét egymással összhangzásba hozza, illetőleg, hogy

*) Lásd ezen kötet 179. oldalán.

azokat a további hadműveletekhez kellőleg csoportosítsa. Tett intézkedései szerint *Clam-Gallasnak* hadával Csikszeredáról,*) a hol a 13-ik gyalog hadosztály állományából mindössze 4 zászlóalj 8 löveggel maradt vissza, Marosvásárhelyre kelle vonulnia, hogy a szükséghez képest vagy a jelenleg még utóbb említett helyen álló,**) de egyidejűleg Kolozsvár felé elindított *Grotenhjelmnnek*, vagy pedig magának a főhadoszloppal a Maros völgyén lefelé vonuló *Lüdersnek* lehessen segítségére. *Clam* beérkeztéig *Lüders* egy 8 zászlóaljból, ugyanannyi lovas és 2 kozák századból, továbbá 2 ütegből álló különítményt *Dyck* tábornok parancsnoksága alatt Medgyesre irányított. Nagy-Szeben és a Vöröstorony megszállására *Adlerberg* tábornok alatt 4 zászlóalj, 2 kozák század és 14 löveg maradt vissza. Maga *Lüders* 2 gyalog ezreddel, 1 dsidás és 2 kozák ezreddel, továbbá 6 üteggel augusztus 11-én Nagy Szebenből Szászsebes felé indult el, hogy Bemnek a nagy-csüri csata után odafelé visszavonult vert hadát újból felkeresse és csatára kényszerítse.

Utközben Szerdahelynél (Reussmarkt) megtudván, miszerint *Bem* csapatjai Szászsebesnél állást foglaltak, *Lüders* nyomban támadásra határozza el magát és egyidejűleg parancsot küld *Dycknek*, miszerint Medgyesről Balázsfalván át Mihálczfalvára nyomuljon előre, hogy ezáltal a magyarok esetleges visszavonulását Szászsebesről Kolozsvár felé már jó eleve elvágja.

Mielőtt *Lüders* 12-én Szerdahelyről tovább indult volna, az 1. szamu doni kozák ezredet a főországtutól délre hegyi utak felhasználásával a Szászsebesen innen mintegy 2 klméternyire állást foglalt magyarok hátába irányította; midőn pedig hadával harcztávolságra ért, a dsidás ezredet az uttól délre a magyarok jobb-, az egyik kozák századot pedig azok bal szárnya ellen rendelvén ki, az elővéd parancsnokának, *Engelhardt* tábornoknak a támadás bevezetésére adott parancsot. *Stein* nem sokáig fejtett ki ellentállást, hanem elég jó rendben Szászsebesre hátrált csapatjaival; ekkor jelenik meg az 1. számú doni kozák ezred a magyarok hátában, kiket arczban az orosz dsidások követnek üldözőleg; ehez járul még a kellemetlen hír, miszerint Gyulafejevárvár őrsége is kirohanást eszközölt a Maros mentén lefelé, minek folytán az eddigi rendezett visszavonulás csakhamar futássá fajul, melynek *Stein* csak Dévánál képes véget vetni.

Lüders csapatjainak fáradtságára való tekintettel Balomirnál beszüntette a további üldözést. *Stein* e napon állítólag csak foglyokban 1000-nél több embert vesztett, *Lüdersnek* ellenben csak 4 halottja és 29 sebesültje volt.

Augusztus 13-án *Lüders*, Szászsebesen *Rehfeldt* tábornok alatt

*) Lásd ezen kötet 171. oldalán.

**) Lásd ezen kötet 175. oldalán.

2 zászlóaljat, 1 század kozákokat és 2 löveget a különítmény vonatával visszahagyván, ő maga hadának fenmaradó részével Gyalmárra vonult, honnan elővédjét Szászvárosra (Broos) tolta előre. Augusztus 14-én az elővéd Piskiig, a zöm Szászvárosig nyomult, *Dyck* tábornok pedig parancsot kapott, miszerint Enyeden át Thordára meneteljen, hogy *Grotenhjelmnnek* Kolozsvár bevételénél segítségére legyen. Ezen műveletnek még jobb biztosítása végett *Clam* egyidejűleg parancsot kapott, miszerint Marosvásárhelyen csupán gyenge őrséget hagyva, hadával Beszterczére és Deésre vonuljon.

Utóbbemlített napon Déva sziklavára egy régi tűzagnának nem tudni mi okból történt felgyuladása következtében a benne volt 114 főnyi őrséggel együtt légbe röpült. Ezen szerencsétlenség újabb zavart okozott a magyar táborban, minek folytán *Stein* 15-én hadát Dobrára vezette vissza, mire Dévát azonnal az orosz elővéd szállotta meg, melyet augusztus 16-án a különítmény zöme Szászvárosból Piskiig követett. Ugyane napon *Dyck* Thordáról Szászsebesre rendeltetett, hogy oda augusztus 17-én megérkezve, rendelkezésre álljon. Ezen intézkedés leginkább azért vált szükségessé, mivel *Lüders* megtudta, miszerint *Bem* Magyarországból kapott tekintélyes erősítések élén Déva felé előnyomulva, Lesneken áll.

Bem augusztus 16-án ért Dobrára s itt annyira felindult *Stein* folytonos visszavonulása miatt s a miért parancsát, hogy Piskit minden áron tartsa, nem teljesítette, miszerint *Steint* azonnal felmentvén az erdélyi seregmaradvány vezérlete alól, avval *Beke* ezredet bízta meg. Ezután a tábornok a tiszteket összegyűjtván, előadta nekik a Magyarországon történeteket, egyszersmind azonban biztató szavak kíséretében kintartásra hívta fel őket. Midőn azonban másnap *Guyon* hadával Dobrára érkezett, az ennél annyira elharapódzott rend- és fegyelemellenesség, az általános csüggedés és levertség csakhamar az erdélyi seregre is áterjedt. Ily körülmények között *Bem* látván, hogy ennyire lehangolt seregromokkal többé már semmire sem mehet, elhatározta magát, hogy még mielőtt az utak egészen elzáratnának előle, Törökországba menekül. Ezt Faceton át már nem tehetvén, Dévát át Hátszeg felé kellett törekednie. Ez okból *Lüders* hadi követének, a kit ez Lesnekre küldött, hogy az ottani magyar csapatok parancsnokával Görgey fegyverletételt közölve, őt is hasonló eljárásra szólítsa fel, *Bem* elég furfangos módon azt válaszolta, hogy ép ellenkezőjét ennek, t. i. Dévát megtámadni szándékozik, a hova, egy különítményt 4 ágyuval *Hertelendy* és *Nedeczky* alatt a dobrái szorosnál hagyván, 17-én reggel tényleg utnak is indult. Erre az orosz elővéd Szt-Andrásra huzódott vissza, *Bem* pedig harez nélkül bevonult Dévára, a hol csapatjait a város előtt harcrendbe állította.

Erre *Lüders*, hogy a további vérontást elkerülje, újból felszólította *Bemet*, adná meg magát. *Bem* erre mindenekelőtt 24 órai

fegyverszünetet ajánlott fel, mihez *Lüders* hozzá is járult. Alig hogy ez megkötöttet, a Dobrán maradt csapatok parancsnokától jelentés érkezett, hogy emberei kevés kivétellel mind megszöktek. Ennek híre a dévai seregbe oly leverőleg hatott, hogy a legénység innen is tömegesen szökni kezdett.

Ily körülmények között *Bem Beke* ezredesnek meghagyván, hogy a fegyverszünet letelte után *Lüders*ssel a fegyverletétel iránt alkudozásokba bocsátkozzék, ő maga Guyonnal és Steinmal, továbbá még vagy 100 különféle menekülttel, 150 lengyel legióbeli gyalogosnak, 200 székelynek, *Wappler* ezredes által vezényelt 500 nádor-huszárnak és 1 lengyel dsidás szakasznak fedezete alatt Hátszegén át a vaskapui szoroshoz sietett. Innen az országot Karansebesre vezet, miután azonban ezen város már az osztrákok kezében volt, a menekülők hegyi utakon Mörul felé tértek le, a hol ép jókor érkeztek be, hogy *Kmethyt* 8 társával, kik Facsetnál a seregtől elválván, Zsidóváron át vették útjokat Törökország felé, de a kiket az oláh parasztok Mörulban elfogtak volt, megszabadítsák veszélyes helyzetükből. Megkínóztatásukat Bem kísérete avval bocsulta meg, hogy a helység biráját, Mallojescu Nikolajét megölték. Ezután *Bem* Kmethyékkel együtt Pojánára (Karansebes mellett), onnan pedig Orsován át török földre menekült.

Beke a fegyverszünet letelte után 350 tisztjével, 7760 emberével és 64 ágyujával minden feltétel nélkül megadta magát *Lüders*nek, míg a Dobránál maradt csapat maradványai több száz szekérrel együtt az augusztus 18-án hadtestével Dobrát megszálló *Ramberg* kezére jutottak, a ki még aznap helyreállította Déván az összeköttetést *Lüders*ssel. *Herzinger* hadosztálya e napon Kossóváig jutott.

Egy másik Bemtől elvált, mintegy 2000 főnyi csoport 8 ágyúval *Frummer Győző* őrnagy vezetése alatt Hátszegnek vette irányát és ott tette le a fegyvert augusztus 21-én a Piskin át odavonult *Hasford* altábornagy előtt.

Dobráról *Ramberg* minden irányban portyázó különítményeket menesztett szét, hogy az elszéledt honvéd csoportokat, melyek közül különben a mőczok nem egyet könyörtelenül lemészároltak, vagy kézrekerítsék, vagy teljesen széjjelverjék. *)

*) Maga *Ramberg* is erre vonatkozólag a következőket írja: „Streifparteien durchzogen nun alle grösseren Seitenthäler, um die letzten Reste der bestandenen Armee zu entwaffnen und die Bewohner dieser Gegenden vor Plünderung und Raub zu schützen. Das Loos dieser Flüchtlinge, welche meist gezwungen die Waffen ergriffen hatten, war beklagenswerth. Fast ohne Kleidung und ohne Nahrung irrten sie im Gebirge umher, mitten unter einer ihnen feindlich gesinnten Bevölkerung; denn aller Orten erhoben sich nun die sogenannten Motzen (Walachen) mit langgenährtem Rachegefühl, und fielen über die Unglücklichen her, so dass die Aufgabe unserer Streifkommanden mehr darin bestand, die Verfolgten aufzunehmen und zu schützen, als sie zu vernichten.“

A Dessewffy és Lázár tábornokok vezette hadoszlop fegyverletétele.

Azon magyar csoport üldözésére, mely Lugosról *Dessewffy* és *Lázár* tábornokok vezénylete alatt Karansebesnek vette irányát, *Liechtenstein* altábornagy *Simbschen* könnyű lovas dandárát 1 lov. üteggel rendelte ki, míg *Lederer* nehéz lovas dandára 1 gránátos zászlóaljjal Lugoson maradt őrségül.

Simbschen augusztus 16-án Szakulig, 17-én pedig Kavaránig nyomult előre, honnan Tinkovára, Mutnikra és Csuttára apróbb portyázó különítményeket küldött ki. Szakulra *Simbschen* kérelmére még a Lugoson volt gránátos zászlóalj 1 üteggel, továbbá a Maros völgyéből még 2 gyalog és két vadász zászlóalj 2 üteggel rendeltetett, mely csapatok felett a parancsnokságot immár gróf *Wallmoden* altábornagy vette át, a ki azokkal beérkezésük után haladéék nélkül megindult Karansebes felé. Ez utóbbi helyet *Dessewffy* és *Lázár*, miután *Török János* alezredesnek már itten álló s mintegy 3000 főnyi oszlopa is hozzájuk csatlakozott, az augusztus 18-ikáról 19-ikére hajló éjjel hagyták el, még pedig nem az eredeti irányban Orsova felé, hanem alighanem azon szándékkal, hogy ismét Bemhez csatlakozzanak, Hátszeg felé, egyelőre azonban csak Obrezsáig jutottak. Ezen hadoszlop egy része, kivált *Monti* olasz legiója és a lengyel legio nagyobb része *Vogtner* ezredes vezetése alatt Mehádia felé vevé útját.

Lázár az általános helyzetre való tekintettel és alighanem meghallván, miszerint a hátszegi ut már el van zárva, mintegy 5000 gyalogosból, 600 huszárból és 42 ágyuból álló hadával már augusztus 19-én minden feltétel nélkül lerakta a fegyvert, *Dessewffy Arisztid* tábornok pedig, a ki eleinte menekülni akart, *Liechtenstein* herczeg biztatására szintén önként jelentkezett kiesiny számú kíséretével együtt.

Ezalatt *Vogtner* a hozzá csatlakozott olasz és lengyel legionistákkal Mehádiára huzódott vissza, a hova *Kossuth* a lengyel legiónak egy részét már korábban kirendelte volt, hogy a török földre menekülni szándékozók számára ezen utat kézben tartsa.

Wallmoden augusztus 21-én Karánsebesre tette át főhadiszállását, honnan elővédjét *Mertens* alezredes alatt még aznap Szadováig, 22-én pedig Teregovánál keletkezett jelentéktelen összeütközés után Kornyaig tolta előre. Augusztus 23-án *Mertens* a 3 vadász-, 4 gránátos- és 2 lovas századból, továbbá $\frac{1}{2}$ röppentyű ütegből álló elővéddel Mehádia felé nyomult előre, honnan *Vogtner* gyenge előcsapatjai csakhamar a Bela-Reka mögé huzódtak vissza.

Erre *Vogtner* 16 löveggel ellátott mintegy 2000-nyi hadát a mehádiai szorosba vezeti vissza, a hol nemcsak sikerrel tartotta magát, hanem még sikeres ellentámadást is intézett, úgy hogy *Müller* alezredes, a ki időközben az osztrák csapatok vezényletét *Mertens* alezredestől

átvette, kénytelennek érezte magát a harcztól félbeszakítani és csapatjait régebbi táborhelyeikre, Mehádia mellé visszavezetni. E közben megindultak a tárgyalások a fegyverletétel iránt, melyek azonban, miután *Vogtner* fegyvernyugvást és 2 tisztjének kiküldetését követelte, a kik Görgey fegyverletételéről meggyőződést szereznének, célhoz nem vezettek. Erre *Vogtner* azon meggyőződésben, miszerint a még oly erős mehádiai szorosban sokáig úgy sem tarthatná magát, 24-ikére virradó éjjel elhagyta állását s még ezen nap folyamán hadával Orsovánál török területre lépett, honnan a többi átmenekült magyar csapatok és személyek gyűlőhelyére, Vidinbe kísértetett. *Wallmoden* Orsovát augusztus 25-én megszállván, ezen időponttól már ezen ut sem volt nyitva többé a menekülők számára.

Gaál és Kazinczy hadoszlopainak fegyverletétele; Inczédy hadának elszéledése.

Gaál Sándor Kászon-Ujfalunál és Bükszádnál megvert hada romjaival a Bemtől vett parancs folytán*) Csikszederéről Udvarhelyre húzódott vissza s utközben Oláhfalunál a zászlóaljával éppen ott czirkáló *Dobay* alezredest is magához vonta. *Clam-Gallas*, bár mindenütt nyomában van, csak tisztes távolban követi.

Grotenhjelm augusztus 3-án Marosvásárhelyre érve,**) hírt vett, miszerint *Gaál* oszlopa Szász-Régenen át Kolozsvár felé törekszik, minek folytán augusztus 6-án két oszlopban Szász-Régen felé nyomul előre; a 6 vadász-, 2 kordonista- és 2 lovas századból, valamint 8 lövegéből álló baloszlop *Samarin* ezredes parancsnoksága alatt a fő uton, az 1 vadász ezredből, 4 század kordonistából, 5 $\frac{1}{2}$ század dsidásból, 50 kozákból és 15 lövegéből álló jobboszlop pedig *Grotenhjelm* személyes vezetése alatt Agárdon és Kaálon át Hodosnak vette irányát, a hol *Gaál* utóhadára bukkanván, lőszerszállítmánya egy részét hatalmába ejtette.

Megtámadtatása folytán *Gaál* a szász-régeni utról letérve, Magyar-Péterlakán át Körtevényfájának vette irányt, a hol, miután *Samarin* oszlopa ekkor már Gernyeszeget érte el, még éppen jókor és bántatlanul kelt át a Maros jobb partjára, hogy aztán Vajda-Szt. Iványon és Toldalagon át mellékutak felhasználásával Kolozsvárra jusson, a hova mindössze mintegy 1200 főnyi fáradt hadával augusztus 9-én meg is érkezett.

Grotenhjelm egy kis lovas különítmény által egészen Sármasig üldöztette *Gaál* hadát, mialatt többi csapatjai augusztus 8-án újból Marosvásárhelyre tértek vissza, a hol a következő napon a Buko-

*) Lásd ezen kötet 172. oldalán.

**) Lásd ezen kötet 175. oldalán.

vinából egy egész dsidás ezred csatlakozott hozzá. Alig ért a hadoszlop Marosvásárhelyre vissza, midőn *Lüdersnek* már közölt parancsa*) ismét Kolozsvárra szólítá, minek folytán *Grotenhjelm* 12-én Marosvásárhelyről elindulva, 13-án Kis Czégig nyomult előre.

Kolozsvárott ekkor *Kemény Farkas* ezredes volt a parancsnok, a kit a Szeben felé tartó *Bem* Gálfalváról hadának egy részével újból Erdély fővárosának biztosítására küldött vissza**) s a kinek ott *Gaál* hadával együtt mintegy 7000 embere 24 ágyuval állott rendelkezésre. Az oroszok közeledésének hírére *Kemény Makray László* huszár alezredest augusztus 14-én virradatkor egy osztály lovassal és 2 ágyuval Apahidán át kémszemlére küldi ki; az ettől vett azon jelentésre, hogy elővéde a kalyáni tónál igen erős ellenséges osztagokra bukkanván, visszaveretett, *Kemény* még aznap este 11 órakor összegyűjti csapatját, hogy az éj leple alatt Kapusra, innen pedig rövid pihenő után Bánffi-Hunyadra huzódjék vissza. Ezen kényszer nélküli visszavonulás a tisztikarban nagy elégtelenséget szült, miért is augusztus 17-én a sereg fölötti parancsnokságot *Kemény* helyett *Gaál* vette át.

Grotenhjelm augusztus 15-én ugyszólván kardesapás nélkül megszállván Kolozsvárt, *Urban* ezredest, a ki hosszas betegsége után csak nem rég vállalt ismét parancsnokságot, 3 zászlóaljjal, 4 lovas századdal és 9 ágyuval Bánffi-Hunyad felé küldötte ki, melyet a lovasság még aznap ért el, míg a gyalogság csak Kapusig jutott. A kozákok jövetelének hírére *Gaál* hadának egy része hamar keireket oldott Csucsára felé. Később azonban *Gaálnak* és *Dobaynak* mégis sikerült a rendet annyira helyreállítani, hogy nemcsak a kozákokat verte vissza, hanem másnap reggel a támadásba átmenő Urbannak is mindaddig ellentállhatott, míg a vonat kellő tért nyert, a midőn aztán a sereg is megkezdé a hátrálást.

Ezen ütközetben *Urban* 11 halottat és 28 sebesültet vesztett, ellenben a magyarok vesztesége jóval jelentékenyebb lehetett; sőt midőn visszavonulás közben *Melnikow* ezredestől, — a ki, mint tudjuk, augusztus 8-án Mező-Telegre érve,***) onnan Csucsára nyomult előre s miután az ottani erődöt széjjelrombolta, ismét Telegre tért vissza, — Görgey fegyverletételének tudtul adása mellett felszólítás érkezett a feltétlen megadásra, még útközben s a következő éj folyamán *Gaál* hadának majdnem fele megszökött.

Csucsára érve megtudta *Gaál*, miszerint *Kazinczy* a Máramarosból Deésre érkezett; rögtön összeköttetésbe lépett tehát vele s felszólítá, hogy szintén Zsibóra jöjjön, a hova ő azonnal elindul.

Miután időközben *Grotenhjelm* is megtudta *Kazinczy*nak Deésre

*) Lásd ezen kötet 288. oldalán.

**) Lásd ezen kötet 175. oldalán.

***) Lásd ezen kötet 224. oldalán.

érkezését, rögtön parancsot küldött Urbannak, miszerint *Gaál* további üldözésével hagyjon fel s vonuljon be haladék nélkül Bánffihunyadra, honnan aztán *Grotenhjelm* augusztus 18-án összes csapatjaival Kolozsvárra tért vissza, hogy idővesztéség nélkül Deés felé nyomulhasson előre.

Kazinczy mintegy 8000 főnyi tartalék hadával, miután úgy Görgeytől mint Bemtől is parancsot kapott a hozzájuk csatlakozásra, augusztus első napjaiban Munkácsról Szatmár-Németire vonult, honnan több napi határozatlan veszteglés után s miután Görgeynek értesítését megkapta, miszerint vele többé nem egyesülhet s így inkább Bemhez Erdélybe menjen,*) Nagy-Bányán át Deésre vonult, a hova augusztus 15-én érkezett meg. Innen a Gaáltól vett felszólítás folytán Zsibóra vezette hadát, a hol a két had, miután Gaálé a folytonos szökések következtében 3000 emberre olvadt le, augusztus 22-én egymással egyesült.

Grotenhjelm Deésre érve, már nem találta *Kazinczyt* itten, minek folytán egyik szárnysegédjét, *gróf Timaschew* századost, különben a hadsereg főhadiszállásból Görgey felszólításával megérkezett *gróf Kornist* Zsibóra küldte, hogy *Kazinczyt* feltétlen megadásra szólítsák fel. *Görgey* levele ekképen hangzott; „Ön, vagy legyen a magyar haderőnek bárki a parancsnoka, befogja ismerni: 1. Hogy oly tulnyomó erő ellen, melyet az egyesült orosz-osztrák haderő képez, eredménynyel tovább harcolni nem lehet. 2. Hogy ilyen körülmények közt a fegyverletétel gyáva tény nem lehet, különben az én csapataim bele nem egyeztek volna. 3. Hogy minden becsületes embernek, ki Magyarország ügyéért fegyvert fogott, kötelessége lett azt önként, habár feltétlenül is letenni, miután világos, hogy minden további harc Magyarországot és népeit csak mind mélyebb nyomorba dönti, anélkül, hogy a legkisebb kilátás nyílne visszanyerni csak annyit is, amennyi már eddigelé elveszett.“

Kazinczy rögtön hadi tanács elé terjeszté az ügyet, melyen az összes törzstisztek résztvettek. Ezek egyike, *Várady Gábor* kijelenti, hogy oly idegen ellenség előtt, melylyel még ütközetben sem állottak, nem tehetik le a fegyvert; erre többen *Várady* nézetéhez csatlakoznak, sokan ellenben és különösen *Kazinczy* a fegyverletételt mellett emelt szót. Így aztán a haditanács határozat nélkül oszlott szét, mindazonáltal *Kazinczy* ígéretet tőn a Deésre visszatérő orosz hadikövetnek, miszerint hada a fegyvert le fogja tenni. Ezalatt a táborban nagy lázongás tört ki és *Várady* *Kazinczy* felszólítására írásbelileg is kijelentette, mikép a fegyvert nem teszi le és tényleg még a haditanács napján, augusztus 23-án este a hozzácsatlakozott csapatokkal — több ezer ember néhány ágyuval — elhagyá Zsibót, hogy másnap a Szamoson átkelve, Nagybányára meneteljen.

*) Lásd ezen kötet 211. oldalán.

De a legénységnek még azon része is, mely Váradyhoz nem csatlakozott, reggelre majd mind elszéledt, úgy hogy mire másnap *Grotenhjelm* Zsibóra érkezett, a volt legénységi állománynak egy jelentéktelen töredékén kívül már csak a tisztek, számra nézve mintegy százan, voltak ott, a kik aztán kardjukat a halomra gyűlt fegyverzettel, 56 ágyuval és 76 társzekérrel szótlanul adták át az oroszoknak. Gaál Sándornak és báró Kemény Farkasnak még idejekorán sikerült külföldre elmenekülni.

A Nagybányára indult oszlop nagyrésze útközben szintén elszéledt, minék folytán *Várady* ágyuit a Szamosba dobatta, egykori zászlóalját, a 105-iket pedig Mármarosba vezette vissza, a hol aztán az szintén feloszlott. *Urban* ezredes, a kit *Grotenhjelm* 1 zászlóaljával, 2 század dsidással, 40 kozákkal és 5 löveggel Várady nyomában Nagybányára küldött, itt csapat helyett már csak néhány elszéledt honvédet, 5 ágyut, több lőfegyvert és 100 mázsa lőport talált. —

Incédy portyázó hada, mely mintegy 2000 emberből állva, nagybórára *Janku* oláh népfőkelőivel állott harezban, augusztus derekán Belényes körül táborozott. Ez ellen *Paskiewits Löwenhagen* tábornokot rendelte ki egy orosz dsidás ezreddel és 4 lov. löveggel. Ezen különítmény közeledésének hírére *Incédy* csapata önként feloszlott, mire *Löwenhagen* minden nehézség nélkül szállotta meg Belényest és miután *Janku* ígéretét vette, miszerint hadai a környék lakosságát nyugtalanítani és bántani nem fogják, augusztus 24-én Nagyváradra tért vissza.

Munkács meghódolása.

Az északkeleti megyék lecsendesítésére kirendelt *Karlowits* altábornagy*) Naménynál mintegy 500 főnyi honvéd csapatra bukkant, mely azonban alig fejtvé ki ellentállást, *Karlowits* tovább folytatta útját Munkács felé. Felhívására *Mezőssy Pál* őrnagy, várparancsnok, miután a világosi fegyverletétel igaz voltáról meggyőződött, augusztus 26-án este 7 órakor megnyitotta az erőd kapuit az orosz tábornok előtt, kinek a 32 tisztből és 329 főnyi legénységből álló őrség feltétlenül megadta magát. Ezenkívül 23 löveg, több mint 500 lőfegyver, 1 zászló és 12.000 töltény, továbbá az őrség számára biztosított 1 havi élelmiszer került az oroszok kezére.

Néhány nappal előbb *Selvan* tábornok azon híre, miszerint Munkács várából Unghvárra *Rakovszky* ezredes alatt 800 gyalogos és 200 lovas érkezett, Eperjesről 1 zászlóaljával, 1/2 lovas századdal, 20 kozákkal és 4 löveggel Unghvárra vonult, honnan *Rakovszky* oszlopát rövid harez után visszavonulásra készítette. Ezen útközben *Rakovszky* állítólag 40 embert, *Selvan* ellenben mindössze 7 embert vesztett.

*) Lásd ezen kötet 225. oldalán.

Arad meghódolása.

Miután *Görgey* Aradról a fegyvert leteendő, Világosra elindult, Arad várában *Damjanich* mintegy 3800 főnyi őrséggel maradt vissza, a kit *Görgey* elővonulását megelőzőleg azon felhívással értesített elhatározásáról, követné ő is példáját s hagyna fel a további amugy is haszontalan ellentállással.

Damjanich ezen értesítés vétele után augusztus 12-én nyomban haditanácsot hívott egybe, mely még javában tanácskozott, midőn *Schlicktől*, a ki a mondott napon Ó- és Új-Aradot megszállotta, felszólítás érkezett, miszerint a vár őrsége feltétlenül adja meg magát. A felette zajos gyűlésen azonban majdnem egyhangulag határozattá lőn, miszerint a vár az oroszoknak adandó át s hogy e célból *Rüdiger*hez haladék nélkül hadi követek küldendők el. Ezen missiót *Baudisz* és *Mészáros* századosok vállalták magukra és *Rüdiger* nem kevésbé csodálkozott, midőn a hadikövetek aug. 13-án Szöllősnél jövetelük indokát előadták, mert hiszen ő eddigelé még csak fel sem szólította a vár parancsnokát a megadásra. Miután 15-én a *Paskiewitstől* erre vonatkozólag kikért utasítások megérkeztek, a magyar hadikövetek a hozzájuk csatlakozott *Buturlin* tábornokkal együtt visszatértek Aradra, a hol az utóbbi azonnal az ágyban fekvő *Damjanichhoz* ment, hogy vele, valamint a lakásán egybegyűlt törzsisztekkel a vár átadása iránt tanácskozzék. Ez alkalommal *Buturlin* a legszeretetre méltóbb szavak kíséretében tudatta az egybegyűltekkal, hogy bár *Paskiewits* az őrségnek a legcsekélyebb engedményeket sem biztosíthatja, azért ha az *Görgey* módjára feltétlenül megadja magát, biztosan számíthat az orosz czár nagylelkűségére és kegyelmére.

Damjanich erre legalább azon írásbeli biztosítékot kívánta *Buturlintól*, miszerint az őrség nem fog az osztrákoknak kiszolgáltatni, ezt azonban az orosz tábornok nem fogadta el, hanem újból a czár nagylelkűségére hivatkozott. Így aztán az egyedüli feltétel, mely mellett a várnak aug. 17-én délutáni 3 órára elhatározott átadásának végbemennie kellett, az volt, hogy annál osztrák csapatok egyáltalán ne legyenek jelen.

Ámde *Haynau* *Damjanich*nak az oroszokkal folytatott tárgyalásairól értesülvén, e miatt szörnyű haragra lobbant és még aug. 15-én szigoruan meghagyta *Schlick*nek, hogy minden áron, ha kell, fegyveres kézzel is azon legyen, hogy az általa haladék nélkül mindkét parton körülzárandó vár ő néki, ne pedig az oroszoknak adja meg magát. *Schlick* azonban átlátván, hogy ezen parancsnak szószerinti követése beláthatlan következményekkel járhatna, a körülzárólást foganatosította ugyan, egyebet azonban egyelőre nem tett, mi által időt engedett *Buturlin* tábornoknak, miszerint aug. 15-én *Haynaut* Temesvárott felkeresse és meggyőzze arról, hogy miután ő a kapitulációt Arad várával már megkötötte s annak

megtartását becsületszavával biztosította, attól az orosz hatalom már nem állhat el, vonná tehát inkább ő vissza a Schlicknek kiadott rendeletet. Különben is az egész dolog — úgy mondá — csupán a formaság kérdése, mert hiszen mihelyt a vár őrsége megadja magát, azt az oroszok a várral együtt nyomban átadandják az osztrákoknak; ha pedig sulyt helyez a tábornagy arra, hogy Arad az ő seregének adja meg magát, úgy rendelje ki az átadáshoz *Pan-jutin* hadosztályát, mely ugyszólván az egész hadjárat alatt az ő seregének kötelékében működött, de a mellett mégis orosz s így mindkét kívánságnak és feltételnek elég lesz téve.

Haynau, bár nem minden boszuság nélkül, elfogadta *Buturlin* előterjesztését és nyomban parancsot küldött Panjutinnak az Aradra való indulásra, miután azonban ez az átadás kikötött időpontjáig, másnap délutánig, a várban meg nem jelenhetett, ennek őrsége a *Buturlin* által két század kozákkal odarendelt *Chrulow* ezredesnek adta meg magát, a mi ellen *Schlick*-nek, a kit *Buturlin* időközben kellően felvilágosított, szintén nem volt ellenvetése.

A fegyverét letett 3768 főnyi legénység megfelelő fedezet alatt Sarkadra, a tisztek Gyulára kísértettek, a vár pedig a benne volt 143 ágyuval és egyéb számos és több milliónyi értékű hadi és felszerelési czikkkel este 8 órakor Schlicknek adatott át, a melyet *Hoviger* ezredes nyomban megszállott a Hartmann-ezred 2 zászlóaljával.

Pétervárad meghódolása.

Pétervárad helyzete július közepe óta, a midőn *Jellachich* hegyesi veresége folytán seregének zömével a Duna jobb partjára kelt át,*) ugyszólván változatlan maradt. Daczára annak, hogy a Ferencz esatorna mentén és attól délre működő magyar seregtestek *Haynau* gyors előnyomulása folytán egymás után Szegedre, majd Temesvárra rendeltettek, a bán még azt a fáradságot sem vette magának, hogy Péterváradot a Duna mindkét partján, tehát Ujvidék felől is körülfárja. Csak midőn július 27-én hírt vette, hogy *Haynau* 19-én Budát bevette és Szeged felé tovább indulni szándékozik, indította el *Castiglione* dandárát Iregről Zalánkemenre, hogy a Dunán átkelve, Titelre meneteljen, a hol seregének Péterváradnál nélkülözhető részét egyesíteni szándékozott, hogy *Haynau* támadó műveleteivel összhangzásban ő is újból támadólag lépjen fel. Ezt megelőzőleg *Dietrich* altábornagynak Vilovárról és Mossorinről intézendő erőszakos kémszemlék által az e tájon visszamaradt magyar csapatok erejéről meggyőződést kelle szereznie.

Ennek megfelelően július 31-én reggeli 4 órakor *Dietrich* 5 zászlóaljjal, 7½ lovas századdal és 2 üteggel Vilovárról, *Knicsanin*

*) Lásd ezen kötet 136. oldalán.

pedig egy kisebb hadoszloppal Mossorinról végre is hajtotta az elrendelt kémszemlét s az előbbivel szemben álló magyar csapatok Gyurgyevóra, az utóbbival szemben állók pedig a Tisza balpartjára huzódtak vissza. E szerint nyilvánvaló volt, hogy most már a Ferencz csatorna, a Tisza és Duna között csak alárendelt ellenséges erők állhatnak, csak hogy ugyanazon napon Pétervárad őrsége egy nagyobbszabású kitörést hajtott végre és pedig 1 zászlóaljjal és 3 löveggel a Veziracz hegy felé, melyet egy második ugyanoly erejű oszlop tartalék viszonyban Bukovecz felé követett és végül 2 zászlóaljjal és 1 üteggel Kamenicz felé, de már reggel 7 órakor anélkül, hogy nagyobbszabású harcra került volna a dolog, az oszlopok ismét a várba huzódtak vissza. Ámde ezen tüntetés elég volt arra, hogy *Jellachichot* a szándékolt támadólagos előnyomulás abbanhagyására bírja és hogy a Castiglione dandár után elindított gyalogsági tartalékot újból eredeti állásába rendelje vissza.

Ezalatt nemcsak *Kmethy*, a ki már július 28-án hagyta el hadosztályával Józseffalvát,*) hogy Dembinskihez csatlakozzék, hanem aug. 3-án Pétervárad őrségének egy része is feljebb vonult Szeged felé, úgy hogy a várban mindössze 5 zászlóaljmaradt vissza. Ezen körülmény, valamint az augusztus 5-én este Szeged bevételéről vett hír arra birták a bánt, hogy a Duna jobb partján csak a legszükségesebb számú csapatokat hagyva, haderejének zömét Titelnél összpontosítsa; csak hogy a csak hiányosan vagy éppenséggel elő nem készített Dunán való átkelés teljes 6 napot vett igénybe, miközben azt a Perlasznál álló magyar csapatok tőlük telhetőleg zavarni is iparkodtak, miből augusztus 7-én három óra hosszáig tartó elég heves ütközet fejlődött ki. Augusztus 8-án a gyenge magyar had Fehértemplom felé vonult el, mire Perlaszt a *Lang* és *Marsano* dandárok szállották meg.

Miután a csapatok átkelése augusztus 12-én befejezését nyerte, a következő napon *Dietrich* hadosztálya Nagy-Beeskerekre vonult, a hova 14-én a bán is beérkezett hadának zömével. Augusztus 16-án Uj-Pécsre ért a déli sereg, a hova a *Hompesch* és *Karajan* alezredek alatt Perlaszból a Temes és Bega között portyázásra kirendelt különítmények is beérkeztek.

Miután most már a magyar hadoszlopoknak folyamatban levő fegyverletétele folytán a hadjárat befejezéséhez közeledett, *Haynau* a déli hadsereg további előnyomulását beszüntette. Egyidejűleg *Puffer* dandárát Péterváradnak teljesebb körülzárólása céljából Ujvidékre rendelte vissza, a német és illyr-bánsági ezredeket pedig 2 üteggel *Neustädter* és *Rheinbach* tábornokok parancsnoksága alatt Fehértemplomon át Mehádia és Orsovára indította utnak, hogy a *Lázár* és *Dessewffy* üldöző *Wallmoden* hadoszlopához csatlakozzanak. Miután

*) Lásd ezen kötet 232. oldalán.

Puffer tábornok Ujvidék elé ért, még ugyanaz napon, augusztus 17-én *bárá Escherich* lovas százados Pétervárad parancsnokához, *Kiss Pál* ezredeshez menesztetett Haynau levelével, melyben ez az általános helyzetnek, valamint Görgey és Aradvára meghódolásának tudtúl adása mellett az őrséget megadásra szólítja fel. „Nincs kifogásom az ellen — írja felszólításában Haynau — hogy a várparancsnokság küldötték által az általam felhozott tények valóságáról személyesen is meggyőződjek.”

Kiss ez utóbbi ajánlatot elfogadván, *Tóth* alezredest és *Gabányi Sándor* századost rendelte ki Aradra meggyőződés szerzése végett. Alig hogy ezen küldöttség elindult, megérkezett Görgey tudósítása fegyverletételéről és felhívása a vár parancsnokához, miszerint ez is példáját kövesse. Görgey levele *Kiss*re, a ki előbbinek legodaadóbb híveinek egyike volt, igen mély és megdöbbentő hatást gyakorolt és ennek benyomása alatt az egész tisztikarnak, valamennyi altisztnek és századonként 2—2 közhonvédnek részvétele mellett nyomban haditanácsot tart, melyen *Kiss* a tények elősorolása után annak szükségét hangsúlyozta, hogy Pétervárad is Görgey és Damjanich példáját kövesse.

Ámde a legénységi állomány képviselői azon kíváncsisággal állottak elő, miszerint a dolgok valódi állásáról meggyőződést szerzendők, engedtessek meg nekik is, hogy saját kebelükből küldöttséget meneszthessenek Arad felé. *Kiss* némi ellenzés után magáévá teszi az indítványt s a legénység megbizottjait — egy őrmestert és két közembert — még aznap utnak indít Arad felé.

Még mielőtt a két küldöttség tagjai visszaérkeztek volna, *Kiss* újabb hadi tanácsot hí egybe, melyen nyíltan bejelenti, hogy a várat föltétlenül, kegyelemre feladni szándékozik. Erre azonban *Hollán Ernő* ezredes kijelenti, hogy bár ő is belátja a további ellentállás hasztalanságát, mégis bűnnek tartaná csak úgy pusztá kegyelemre föladni a várat, mely teljesen védőképes s melynek jól fegyelmezett, 3—4 hónapra mindennel ellátott védőőrsége van. *Kiss* erre azt válaszolja, hogy nem hiszi, miszerint a győző fél engedményekre lesz hajlandó, ám a tárgyalások során majd megváltik.

Miután augusztus végén a tisztikar, szeptember 4-én pedig a legénység küldöttsége visszatért s a már előbb vett szomorú híreket egytől egyig megerősíté, *Kiss* szeptember 5-én levelet írt a körülményekről had parancsnokának, *Puffer* tábornoknak, miszerint az őrség kész meghódolni s hogy az átadás részleteinek megbeszélésével *Hollán Ernő* ezredest bizza meg. Ez utóbbi a tárgyalások folyamán azon szóbeli biztositást vette, hogy az őrség teljes kegyelmet nyer és azon esetre, ha Komárom, melylyel szintén folyik az alkudozás, föltételeket kap, úgy ezek Péterváradra is ki fognak terjesztetni. Erre szeptember 7-én megtörténik a vár formaszerű átadása, mely alkalommal a Don Miguel ezred 2-ik, az Estei Ferdinand és a

Gyulai ezredek 3-ik, továbbá a 3. és 7. honvéd zászlóaljak, nemkülönben a várban volt tüzérség, összesen 8000 ember tette le a fegyvert. Az átadott lövegek száma 392-öt, a kézi lőfegyverek száma pedig 4749-et tett ki.

A volt osztrák csapatok legénysége azonnal újból feleskettetett a császári zászlóra és Eszékre szállíttatott, a tisztek és a honvéd legénység pedig a várba kísértetett vissza, előbbiek kardjaik birtokában maradtak és a legjobb bánásmódban részesültek. Végre, miután október 16-án *Haynau* előterjesztésére Ő felségének legfelsőbb elhatározása érkezett le, melynek értelmében a pétárváradí erőd ugyanazon kedvezményekben volt részesítendő, mint Komárom, ennélfogva a tisztek igazolvány mellett otthonukba bocsátattak, csupán *Kiss*, a vár volt parancsnoka tartatott vissza. Miután azonban *Hollán* Haynau-nak megírta, hogy a vár oly gyors és föltétlen megadása első sorban Kissnek köszönhető, Haynau őt is szabadon bocsátotta.

Pétervárad elestével, Komáromot kivéve, az egész ország összes hadaival meghódoltnak volt tekinthető s *Haynau* főhadiszállását augusztus 21-én Aradra tévén át, a III. hadtestet Temesvárnál, a IV-iket pedig *Wallmoden* lovas hadosztályával Aradnál egyesítette, a honnan azoknak egyes részei az egész ország megszállása céljából kijelölt állomáshelyeikre mentek széjjel. Ezek után *Haynau* augusztus végén Pestre költözött át.

Paskiewits augusztus 28-án hagyta el Nagyváradot, hogy hazájába visszatérjen, vele egyidejűleg serege is megkezdte az elvonulást Oroszország felé és *Haynau* kérésére csak Nagyváradon, Debreczenben, Nyíregyházán, Hadházon, Tokajban, Kassán, Eperjesen, Szebenben, Bártfán és Munkácsen maradtak vissza osztrák csapatok által bekövetkező felváltásukig megfelelő helyőrségek. Az ezen városokban visszamaradt csapatok november elején hagyták el az országot. Erdélyben a 15. gyalog hadosztály a 48. számú kozák ezreddel maradt vissza, mely csapatok Brassót, Fogarast, Csíkszeredát és Kézdi-Vásárhelyt szállották meg; a hadosztálynak egyik dandára október 10-én, a másik a kozák ezreddel november 3-án hagyta el az országot.

NEGYSZÁZVÉNYEDIK FEJEZET.

Komáromi események.

1849. július közepétől október elejéig.

Görgény elvonulta után Komáromban *Klapka* a II. és VIII. hadtesttel maradt vissza*) azon feladattal, hogy egyrészt a várat védje, másrészt pedig hogy támadólagos fellépés és gyakori kitörések által közvetve a mozgó sereg műveleteit is támogassa.

A várőrség hadrendje következőleg alakult:

Főparancsnok: **Klapka György** tábornok.

Törzsét alkották:

Aschermann ezredes, mint várparancsnok,
Szillányi alezredes, mint vezérkari főnök,
Prágay alezredes és *Latinovics* őrnagy, mint szárnysegédek,
Jungwirth alezredes, mint vártüzér parancsnok,
Krivácsy alezredes, mint tábori tüzérségi és külerőd-parancsnok,
Thaly alezredes, mint várerődítési igazgató,
Szabó alezredes, mint térparancsnok, ezenkívül 8 parancsőrtiszt.

II. Hadtest; par. Kászonyi ezredes.

Rakovszky ezredes hadosztálya:

a 25., 48., 52., 56. honvéd- és a Dom Miguelék egy zászlóalja,
egy 6 fontos gyalog üteg Mezey százados alatt.

Horváth ezredes hadosztálya:

a 60., 61., 63., 49. és 54. honvéd-zászlóalj,
egy 6 fontos gyalog üteg Petes főhadnagy,
egy 3 " " " Illovszky főhadnagy alatt.

Összesen: 10 zlj 4000 emberrel és 4 üteg 360 emberrel
és 24 löveggel.

*) Lásd ezen kötet 184. oldalán.

VIII. Hadtest; par. Aschermann ezredes.

Kosztolányi ezredes hadosztálya:

a 18., 37., 64. honvéd- és a Sándor-ezred 3. zászlóalja,
egy lovas üteg Mihalovics százados és
egy 6 fontos üteg Janesó főhadnagy alatt.

Janik ezredes hadosztálya:

a 70., 71., 57. és 46. honvéd zászlóaljak,
egy 3 fontos gyalog üteg Kopp hadnagy alatt.

Gróf Eszterházy ezredes hadosztálya:

a 15., 40., 98. és 99. honvéd zászlóaljak,
egy 3 fontos gyalog üteg Jancsekó főhadnagy alatt.

Összesen: 12 zlj 7200 emberrel és 4 üteg 360 emberrel és
24 löveggel.

Lovasság:

6 század Württemberg-husár,
2 „ Bocsday-husár,
3 „ Lehel-husár és
1 kún-husár század.

Ezekon kívül volt még a várban: 8 vartüzér század 1200 emberrel, 4 hidász- és 3 utász század 800 emberrel. Számításba veendő továbbá azon 3000 ujoncz is, kik kevéssel Görgey elmenetele előtt a zászlóaljak kiegészítésére a várba érkeztek. Az egész várórség 18.300 emberből, 1400 lóból és 48 lövegből állott.

A bástyákon és az elsánczott erődökben 310 nehéz ágyu volt elhelyezve s ezenkívül még 40—50 részben nehéz, részben tábori ágyu felszerelőfélben volt. Gyalogsági löfegyver mintegy 5000 volt készletben; a lőporkészlet alig haladta meg az 1000 mázsát, ugyanannyira rugott a salétromkészlet is. Élelmi czikkekből készletben volt: liszt és hüvelyes vetemény 4, hus és bor 3, zab 6, széna és szalma pedig 2 hónapra.

A vár védelmét *Klapka* a csapatok között következőleg osztotta meg: a jobbparti elsánczott tábort a hidfővel *Kászonyi* ezredes szállotta meg 13 zászlóaljjal és a Württemberg-husárok 6 századával; erődítvény-parancsnokok gyanánt szerepeltek alatta: *Janik* ezredes, a ki a Monostort és az 1., 2. és 3. számú műveket, *Rakovszky* ezredes, a ki a 4., 5., 6. 7. számú műveket és *Kosztolányi* ezredes, a ki a 8., 9. és 10. számú műveket s Ó-Szőnyt szállotta meg. A lovasság parancsnoka, melyből 2 század az előőrsi szolgálatot látta el, *Mándy* ezredes volt. A nádorvonalat az Apátia szigettel *Horváth* alezredes szállotta meg 5 zászlóaljjal és 3 huszár századdal; utóbbiakból 1 század a Csallóközben látta el az előőrsi

szolgálatot. Végül a belső két várat s a vágdunai hídőt *gróf Eszterházy Pál* ezredes szállotta meg 4 zászlóaljjal és 3 század Lehel huszárral; utóbbiakból Ó-Gyalán, Madaron, Szt.-Péteren és Mócson $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ század, Kurtakeszin pedig 1 század állott.

Julius 13-án *Klapka* alárendelt csapataihoz a következő kiáltványt bocsátotta ki: „Katonák! Elérkezett a pillanat, a melyben a legutóbb történetek folytán úgy a hadseregtől, mint a kormánytól elvágvá, saját erőnkre vagyunk utalva. — Csakis saját erőnkben bizva és szilárd kölesönös összetartás mellett nézhetünk vidám kedélylyel és megnyugvással a jövőnek elébe, a mi egyuttal nagy feladatunk teljesítésében is föleleveníteni és erősíteni fog bennünket. — Katonák! Nekünk a bizalmat, melyet a nemzet képviselői által belénk helyezett, igazolnunk kell, azért intézem a következő szavakat hozzátok, katonákhoz, a kik már nem egy véres győzelmet vívtak ki s a kik ez által az ország büszkesége és ékessége levétek. Mindenki számoljon le magával s alakuljanak a viszonyok bármikép, már most előre kijelentem, hogy ezen helyet csakis becsülettel hagyhatjuk el, avagy annak összeomló romjai bennünket is maguk alá temetnek majd. Ezért vidáman neki, bajtársaim! nagyok a rendelkezésünkre álló erők, s ha isten megsegít, mindent szerencsésen fogunk átélni. Éljen a haza és annak bátor serege. *Klapka* tábornok.”

Osztárk részről Komárom körül, miután *Haynau* serege zömmével Pest felé vonult, eleinte a II. és I. hadtest, miután pedig ez utóbbi július 23-án szintén a működő fősereghez vonatott,*) csupán csak a II. hadtest maradt vissza. Sem *Grabbe* különítményére, sem pedig *Nobili* és *Nugent* tartalékhadtesteire, mely seregrészeknek Komárom alá rendelése iránt *Haynau* a kellő lépéseket megtette, egyelőre számítani nem lehetett.

A vár körülzárására hátrahagyott csapatok beosztása és állománya:

II. Hadtest: par. báró *Csorich* altábornagy.

Vezérkari főnök: *Jungbauer* alezredes,

Tüzér igazgató: *Bähr* őrnagy.

Herczeg Colloredo altábornagy hadosztálya.

Barco tábornok dandára:

a Mazzuchelli ezred 1., 2. és 3. zlja	3 zlj,
a Paumgarten ezred 3. és landw. zlja	2 „
a 4. ottochani zászlóalj	1 „
Civallart-dsidások	2 lov. szd,
3. sz. 6 fontos üteg	6 löveg
12. sz. lov. üteg	6 „
3. és 4. sz. 12 fontos ütegek	12 „
18 fontos	2 „

Lásd ezen kötet 227., 235. és 236. oldalán.

Liebler tábornok dandára:

az István fhezg. ezred 1., 2., 3. és landw. zlja	4 zlj
a Wimpfen ezred 2. zlja	1 „
Civallart-dsidások	2 lov. szd,
3½ hatfontos üteg	21 löveg,
lov. üteg	6 „
18 fontos	16 „

A hadosztály összege: 11 zlj, 4 lov. század és 69 löveg.

Pott tábornok önálló dandára:

a Deutschmeister ezred 4. zlja	1 zlj
a Koudelka-ezred 3. zlja	1 „
a Fürstenwärther-ezred 3. zlja	1 „
a Haynau-ezred 3. és 4. zlja	2 „
Civallart-dsidások	2 lov. szd,
11. sz. 6 fontos üteg	6 löveg

Összesen: 5 zlj, 2 lov. század és 6 löveg.

Az egész II. hadtest összege: 16 zlj, 6 lov. század, 75 löveg; állománya 12.000 ember 1300 lóval.

Ezen csapatok, miután az I. hadtest Komárom körül elfoglalt állását odahagyta, következőleg helyezkedtek el: *Barco* dandára a Herkály pusztától az Ácsi erdő mentén a Dunáig huzódó vonalat szállotta meg s kisebb különítményeket Csém pusztára, Mócsára és Almásra tolt előre. *Liebler* dandára a Csallóközben állott és Aranyost, Kőszegfalvát és a nagy-léli hídfőt tartotta megszállva. *Pott* dandára a Vág balpartján Martost, Ó-Gyallát és Bagotát szállotta meg és előőrseit július 24-én Hetény, Kurtakeszi és Marczalháza vonalába tolt előre. A körülxáró vonal mentén sánczmunkálatok emeltettek. A Duna Lovadnál, a Vág Kőszegfalvánál, a Nyitra pedig Martosnál volt áthidalva s így a dandárok egymás között összeköttetést tarthattak fenn.

Augusztus 19-én *Klapka* azon örvendetes hirt vette, hogy Görgey Vácznál az oroszok fölött fényes győzelmet aratott, csak hogy ezt már másnap a keserű valóság váltotta fel, amennyiben a váci csata közben szétugrasztott néhány száz honvéd bebecsáztatást kért a várba, a kik aztán tövirül hegyire, talán kissé túlzottan is elmondották Görgeynek váci vereségét s hogy ez Vácra Losonez felé vette irányát.

Július 24-én értésére esett Klapkának, miszerint Tatán, melyet az osztrákok csak gyengén szállottak meg, jelentékeny élelmi szerek vannak felhalmozva; elhatározta tehát azok kézrekerítését. A feladat keresztülvitelével *Kosztolányi* ezredest bizta meg, a ki 1 zászlóaljjal, 1 század huszárral és 2 ágyúval a következő napon délután 4 órakor Naszály, Billeg és Grebiesen át Tatára menetelve, az ottani gyenge őrséget meglepőleg körülfogta és azt az őt levő tár-

szekerekkel és a bécsi postakocsival hatalmába ejtván, még azon éjjel visszatért Komáromba. A postakocsiban több fontos közlemény, ezek között a körülzáró hadtest teljes és részletes hadrendje találattott; egy másik iratban ellenben *Klapka* ereje mindössze 6—8000 nem igen fegyvermezett emberből állónak mondott.

Kosztolányival egyidejűleg egy az övével egyenlő erejű különítmény Mócsa felé tüntetőleg nyomult előre, mely este felé minden említésre méltó incidens nélkül újból a várba tért vissza.

A postakocsiban talált irományok tartalma alapján *Klapka* nagyobbszabású kitérés végrehajtását határozta el, mihez augusztus 29-én este a következő intézkedést adatta ki: „Egy 3 zászlóaljból, 4 lovas századból és 1 lov. ütegből álló oszlop *Kosztolányi* ezredes parancsnoksága alatt a július 29-ikéről 30-ikára hajló éjjel Komáromból a hetényi országuton nyomul előre; feladata ezen helységet birtokába ejteni, az ellenséget belőle elkergetni és összhangzólag a Rakovszky-oszloppal, Szt.-Péteren és Gyallán át Érsekújvár felé elszorítani. — A 3 zászlóaljból, 3 lovas századból és 1 hatfontos ütegből álló *Rakovszky*-oszlop Marczalházánál kel át a Zsitván, hogy az ellenséges állást Szt. Péter felől megkerülje, a hol aztán az 1-ső oszloppal egyesül. — Egy harmadik, 2 zászlóaljból és 1 hatfontos ütegből álló oszlop *Sultz* ezredes parancsnoksága alatt a tartalékot képezi és az 1-ső oszlopot megfelelő távolságban követi. — Ezen támadás leplezése céljából *Horváth* alezredes 3 zászlóaljjal, 1 háromfontos üteggel és 1 huszár századdal Aranyos felé tüntet, hogy az ottani ellenség figyelmét lekösse. — Az elánczolt tábor *Janik* hadosztálya által marad megszállva. — A Rakovszky-hadosztály egyik zászlóalja 2 hatfontos löveggel Ó-Szőnyt, a Kosztolányi hadosztály 1 zászlóalja pedig a 8. számú redoutot szállja meg.“

Kosztolányi aug. 30-án reggel 5 órakor Heténynél az ellenségre bukkanván, azt Szt.-Péter felé szorította vissza; erre a helyszínén megjelent *Pott* tábornok csapatjait harczolva a Szt.-Péter és Bagota közötti magaslatokra vezette vissza, a hol mindaddig tartani akarta magát, mignem a Kurtakeszire és Marczalházára kiküldönitve volt 2 zászlóalja, 1 szakasz dsidása és 1 lövegje hozzá nem csatlakozik. Ámde *Kosztolányi* erősen nyomja ellenfelét s miután *Sultz* oszlopa is felbukkan a láthatáron, *Pott* egy még hátrább fekvő állásba vonul vissza, a hol az előbb említett különítmény is hozzája csatlakozott, a melylyel együtt aztán Bajcsra huzódott vissza. Ezalatt *Sultz* Halomszegre érve, az ottani osztrák őrsöt Martosra, majd Káván át Kőszegfalvára szorította, mialatt egyik különítménye a Pusztá Konkoly és Csuzynál álló osztrák őrsöket Bagota felé kergette, a honnan azok Naszvadon át csatlakoztak dandáruk zöméhez.

Pott, hogy a Zsitván való átkelését biztosítsa, 3 gyalog-, 1 lovas századból és 6 lövegből álló hátvédét a bajcsi erdő megszállására rendelte ki, a hol egy teljes óránál hosszabb harc fejlődött

ki, mely után az osztrák hátvéd ép akkor huzódott vissza a Zsitva mögé, annak hidját járhatlanná tevén, a midőn *Rakovszky* oszlopa Uj-Gyalla felől kissé elkésve érkezett a harc színhelyére.

Pott, a ki még aznap Érsekújvárig folytatta visszavonulását, 219 embert, 9 lovat és 1 lószerszekeret veszített, ellenben a magyarok vesztesége jóval kevesebb lehetett.

Horváth alezredes ugyanaznap reggeli 4 órakor két oszlopban indult el Aranyos felé; a Nemes-Örsön és Ujfalun álló osztrák őrsők Pusztapálíg huzódtak vissza s miután itt tetemes erősbitéseket kaptak, az ottani árok mentén nemcsak szívós ellentállást fejtettek ki, hanem még ellentámadással is fenyegettek, minek folytán *Horváth*, kinek különben is csak tüntetnie kellett, 60 darab marhának behajtása mellett délelőtt 11 óra felé ismét a nádorvonal mögé huzódott vissza. Vesztesége 3 halottból és 11 sebesültből állott, míg a *Liebler* dandárbeli csapatoknak csak 1 halottjuk és 2 sebesültjük volt.

A balparti sikerült kitörés után *Klapka* legközelebb a jobboldalon is hasonlót akart megkísérteni, hogy azonban ezen szándékát leplezze, július 31-ike folyamán *Kosztolányi*, *Rakovszky* és *Sultz* különítményeit még a balparton hagyta és pedig Kosztolányiét Bajcsón és Bagótán, *Sultz*ét Ó-Gyallán, *Rakovszky*ét Szt.-Péteren, a honnan észak és nyugat felé gyakori járőrmeneteket kelle fentartaniok. Az egyik Surány felé indított különítmény arra birta *Pott*ot, hogy már augusztus 1-ére hajló éjjel Érsekújvárt elhagyva, Tardoskedig huzódjék vissza. A Kőszegfalva felé kiküldött mindhárom fegyvernemből álló különítmény pedig az ottani, már előtte való napon felszedett hidat elszállítani kívánt osztrák utász különítményt a legnagyobb zavarba és rendetlenségbe hozta.

Július 31-én délután *Sultz*, augusztus 1-én *Kosztolányi*, 2-án pedig *Rakovszky* ismét a táborba tértek vissza, minek folytán azon kívül csupán az előőrsök maradtak. Erre *Pott* augusztus 3-án újból Érsekújvárig vonult előre dandárának zömével.

A jobb parton tervezett kitöréshez *Klapka* augusztus 2-án következőleg intézkedett: A támadás 5 oszlopban volt végrehajtandó és pedig alakult: az első (megkerülő) oszlop *Aschermann* ezredes parancsnoksága alatt a 25., 48., 52., 56. honvéd-, a Sándor ezred 3-ik és a Dom Miguel-ezred 1-ső zászlóaljából, továbbá 1 hatfontos és 1 lov. ütegből, valamint 4 század Württemberg-huszárból; a második oszlop *Kosztolányi* ezredes alatt a 18., 37. és 64. honvéd zászlóaljából, 1 hatfontos ütegből és 2 század Württemberg-huszárból; a harmadik oszlop *Krivácsy* alezredes alatt a 61., 62. és 54. honvéd zászlóaljából, 1 hatfontos ütegből és 2 század Boeckay huszárból; a negyedik oszlop *Sultz* ezredes alatt a 15. és 57. honvéd zászlóaljából, $\frac{1}{2}$ hatfontos és 1 három fontos ütegből, vala-

mint 2 szakasz huszárból; az ötödik oszlop *Janik* ezredes alatt a 70., 71. és 46. honvéd zászlóaljból és 1 taraczk ütegből.

Aschermann oszlopának, mely *Rakovszky* és *Brunszvik* alatt két aloszlopra tagozódott, Ó-Szőnyön át Almás felé kellett vonulnia s miután az ottani osztrák őrséget visszavetette, Tömörd felé kellett letérnie; itt bevárván a hirt Mócsa elfoglalásáról, Nagy-Igmádon és Ácsen át *Barco* háta mögött a Lovad körül elterülő magaslatokat kellett megszállania, hogy ilyenformán az osztrákok visszavonulását elvágja.

A *Kosztolányi* és *Krivácsy* oszlopok, mely utóbbi amaszt tartalék viszonyban követi, Mócsa felé vonulnak s miután azt rohammal bevették, *Aschermann*al összeköttetésbe lépnek s azután Csémet és az ottani sánczokat lehetőleg oldalban támadják meg; ennek megtörténte után *Sultz* előnyomuló hadoszlopával együtt a pusztaherkályi és ácsi sánczokat veszik be és az ellenséget a Dunának szorítják.

Sultz alezredes oszlopa az igmándi uton egyenesen Pusztaherkály ellen nyomul s ott az ellenséget mindaddig foglalkoztatja, míg az előbbi oszlopok Csémet bevették, azután azokkal együtt Herkály ellen komoly támadásra indulva, ezt és az ácsi erdőt rohammal veszi be.

Az előbb említett oszlopok munkálkodása alatt *Janik* ezredes a magáéval az ácsi erdő előtt emelt sánczok ellen eleinte tüntetőleg viselkedik és csak akkor megy a nevezett erdő ellen rohamra előre, midőn a Csém és Herkály puszták bevétele után az erdőbe beszorult ellenség jobb szárnyát a többi oszlopok bekerítéssel fenyegetik.

Az elsánczolt táborban őrségül minden zászlóaljtól 2 század volt visszahagyandó. E szerint *Klapka* az ekként előírt minden esetre kissé mesterkéltséggel és komplikált művelet által az ellenség állásának, annak jobb szárnyán kezdődő fokozatos felsodrását tűzte ki célul, amit erősebb körülzáró csapatokat feltételezve, nem igen állithatunk oda követendő példa gyanánt; a kitörő félnek, hogy szándéka sikerüljön, több helyen eszközölt tüntetés mellett főerejét egy döntőnek elismert ponton kell latba vetnie.

Barco dandára a kitörés végrehajtása idejében a következő állásokat foglalta el:*) a balszárnyon, a dunamenti Megyfa-erdőt a Mazzuchelli ezred 3-ik zászlóalja, a középen, az ácsi erdőnek a műúttól keletre eső részét és Pusztaherkályt a 4. ottochani zászlóalj s végül a jobb szárnyon, a Pusztaherkálytól jobbra eső magaslatot a Paumgartten ezred landwehr zászlóalja tartotta megszállva; az ezen vonalon emelt 7 sánczban 2 tizenhatszáz és 8 tizenkét fontos löveg volt elhelyezve, 2 Civallart-dsidás szakasz előőrsön volt, 5

*) A leírandó ütközet színhelyének terepét lásd a komáromi második csata ütközettervén.

szakasz $\frac{1}{2}$ lov. üteggel pedig Herkálnál állott fel. Az ácsi erdő mögött tartalékban a Mazzuchelli ezred 1. és 2. zászlóaljja 4 tizenkét fontos löveggel állott; ezen tartalékból 3 század a löszertelep őrizetére Ács helységbe rendeltetett. Pusztá-Csémet $\frac{1}{2}$ század, Mócsát 3 század 1 dsidás szakasszal tartotta megszállva. Almáson pedig éppen *Sternfeld* őrnagynak 3 gyalog, 1 lovas századból és $\frac{1}{2}$ lov. ütegből álló portyázó különítménye tartózkodott.

Aschermann még augusztus 2-án este 9 órakor Ó-Szőnyben gyülekeztette oszlopát, a melylyel aztán Almás felé nyomulva, hajnali $2\frac{1}{2}$ órakor meglepően megtámadta *Sternfeld* őrnagynak itten álló különítményét, mely rövid ideig tartó védekezés után Neszmélyre huzódott vissza. Üldözésére *Aschermann* csak gyenge járőröket rendelt ki, hadának zömével ellenben a vett intézkedés értelmében Tömörd felé fordult, a hova reggeli 9 órakor megérkezve, fáradt csapatainak több órai pihenőt engedett.

Ezalatt *Kosztolányi* és *Krivácsynak* az elsánczott táborból reggel 7 órakor elindult oszlopai a hullámos terep által fedve észrevétlenül közeledtek Mócsa felé, melynek őrsege *Kosztolányi* által arczban és jobb oldalt, *Krivácsy* által bal oldalt, a huszárok által pedig hátulról meglepően körülkerítettén, délelőtt 11 óra tájban rövid, de makacs védekezés után lerakta fegyverét.

Az ékként elért első fényes siker után a két hadoszlop Csém felé, a szintén értesített *Aschermann* pedig Nagy-Igmánd felé folytatta előnyomulását. Rövid idő múlva *Kosztolányi* azon nyugtalanító hirt veszi, miszerint Igmándról Mócsa felé egy erős ellenséges oszlop mozog, melyről azonban csakhamar kiderült, hogy az nem egyéb mint egy 2000 ökörből álló s az osztrák-orosz főseregnek szánt marhaszállítmány, melyet a huszárok természetesen hamarosan körülfogtak és az elsánczott táborba tereltek.

Mihelyt *Barco* tábornok a Mócsán történekről értesült, a Pusztá-Herkálnál álló 5 gyalog századdal, 5 lovas szakasszal és $\frac{1}{2}$ lov. üteggel azonnal utnak indult Mócsa felé, míg az elhagyott Herkály megszállására 1 zászlóaljat és 4 tizenkétfontos löveget a tartalékból rendelt ki és egyidejűleg a történekről előljáró hadosztály parancsnokát, *gróf Colloredo* altábornagyot is értesítette. Csém mellé érve, észrevette *Barco* a szemben közeledő magyar hadoszlopokat, mire további előnyomulását beszüntette.

Rövid idő múlva *Colloredo* altábornagy is megérkezett Csémre s miután útközben jelentést vett, miszerint az Ácsi erdő felé szintén nyomulnak előre ellenséges csapatok, meghagyta *Barconak*, hogy a csapatokat ismét Herkály mellé vezesse vissza, a hol aztán *Colloredo* a még rendelkezésre álló tartalékok is magához vonván, 15 gyalog századból, 5 lovas szakasszból és 11 lövegből álló hadát következőleg vonultatta fel: a jobb szárnyon a Pusztá-Herkálytól délre fekvő magaslaton *Jantner* főhadnagy tizenkétfontos ütege foglalt

állást, arczczal Pusztá-Csémnek; ettől 200 lépésnyire balra 2 tizen-nyolczfontos vonult fel arczczal Uj-Szőnynek; ezen két tüzercesoport között 1 osztály Mazzuchelli gyalogos és 1 század Paumgarten gyalogos rajvonalba osztolt fel. A Paumgarten landwehr zászlóalj fennmaradó része osztály tömegekbe alakulva a magaslatok mögött s még jobban hátra 2-ik harczzvonál gyanánt 8 Mazzuchelli század foglalt állást. *Gróf Nostitz* ezredes végre az 5 dsidás szakasszal és $\frac{1}{2}$ lov. üteggel a jobb szárny mögött kamó alakban visszahúzza a veszélyeztetett jobb oldal biztosítására állott fel.

Amint *Klapka*, *Kosztolányi* és *Krivácsy* oszlopaival délután 3 óra tájban Csém alá ért, ott már csak a Herkályra visszavonult ellenség utóhadára bukkant, mely azonban szintén kitért a támadás elől, néhány társzekeret hagyván vissza az üldöző huszárok martalékául. Csémről *Klapka Sultz*nak és *Janik*nak parancsot küldött támadólágos előnyomulásuk megkezdésére s bár *Aschermann* közreműködésére, a ki időközben a nagy-igmandi magaslatokon újból megállapodott hadával, egyelőre nem számíthatott, délután 4 és 5 óra között a Kosztolányi-Krivácsy oszlopokat döntő támadásra rendelte, melyek ellen kivált Nostitz félütege *Scherpon* főhadnagy alatt kiváló tevékenységet fejt ki, úgy, hogy e szárnyon a támadás csak lassan halad előre. Ekkor azonban döntőleg közbelép *Sultz* hadoszlopával Uj-Szőny felől s bár *Colloredo* végső tartaléklul visszattartott $\frac{1}{2}$ századját ellentámadásra rendeli ellene, az osztrák dandár hősies védekezés és a magyarok túlereje daczára egy óránál tovább tartó dicséretes kitartás után, mely alatt holtakban és sebesültekben 5 tisztet és 76 embert vesztett, hátrálni kénytelen.

Colloredo az Ácsi erdő délkeleti csücskénél csapatjainak egy részével egyidőre újból állást foglal, hogy hadának zöme lehetőleg zavartalanul kelhessen át Ácsnál a Czonzó patakon; ugyanezen czélból maradt vissza az üldöző huszárokkal szemben *Nostitz* is lovasságával hátra, a ki feladatának többszöri merész közbevágásai által valóban dicséretes módon felelt meg.

Mialatt *Colloredo* azon volt, hogy a közvetlen parancsnoksága alatt álló osztagoknak Ácson és Lovadon át a Duna balpartjára való visszavonulását lehetővé tegye, aközben az Ácsi és Megyfa erdőben is, a hol *Teuchert* tábornok vezette az ütközetet, kenyértörésre került a dolog. Mihelyt ugyanis *Janik* ezredes *Sultz* előnyomulásáról értesült, ő is megkezdte támadó előnyomulását a nevezett erdők felé, a hol az osztrák csapatok már az általános helyzetre való tekintettel sem fejthettek ki hosszabb ideig ellentállást. Mire azonban hátrálásuk közben az Ácsi erdőből a Czonzó patak felé bontakozni kezdenek, újabb veszedelem érte őket, amennyiben *Klapka Colloredo* üldözésével Ácson át csupán a Kosztolányi—Krivácsy oszlopokat bizván meg, *Sultz*ot a Czonzó patak és az Ácsi erdő között a Duna felé indította utnak, hogy ezáltal a nevezett erdőben harczoló

osztagoknak teljesen elvágja a visszavonulást. Ilyenformán az említett patakon még át nem kelt osztrák csapatok a magyarok leghevesebb tüzelése közben a pataknak a Dunába való beömlése helyére tömörültek össze, a hol óriási tolongás és zürzavar közepette a patakon átgázolni iparkodtak, miközben azonban két darab tizenkétfontos az iszapban megakadván, az üldöző magyarok kezébe került; hasonlóan foglyul esett a hátvédül kirendelve volt egyik Mazzuchelli század is.

Colloredo a Czonczon nagy ügygyel-bajjal átkelt csapatjait a lovadi hid köré gyülekeztette, a hova *Lübler* a Barco dandár felvétele céljából 1 zászlóalj, 1 szárny dsidást és 1 hatfontos úteget rendelt ki, mely csapatok esti 6 órától kezdve *Nostitz* dsidásaival egyetemben a legönfeláldozóbb módon teljesítették reájuk rótt feladatukat, minek folytán a *Barco* dandárnak erősen megviselt osztagai a teljes felbomlást és elfogatást elkerülhették. Nagyban hozzájárult ehhez, hogy *Aschermann*, a kinek intézkedészerűen a lovadi hid környékét már jó eleve meg kellett volna szállania, már csak akkor érkezett oda, midőn este 8 óra tájban az osztrák hátvéd a Duna balpartjára átkelvé, a lovadi hidat maga mögött részben hasznavehetlenné tette.

A harcban részt vett osztrák csapatok még aznap este Nagy-Lélig hátráltak, Klapka pedig csapatjait következőleg helyezte el: *Aschermann* és *Janik* oszlopait Ács és Lovad között, *Kosztolányi* és *Krivácsyét* Ács előtt, *Sultzét* ugyanezen helység mögött; előőrsök úgy Gönyő, mint Nagy-Igmánd irányában állítottak ki.

Az osztrákok vesztesége igen jelentékeny volt; Szillányi szerint a foglyok száma 1500 körül lehetett, ezek között 28 tiszt; Raming a foglyul esettek számát szintén 1000 főnél többre teszi; azonkívül 5 halott és 12 sebesült tisztet névleg nevez meg. A halottak és sebesültek száma hozzávetőleg 300-ra tehető. Ezenkívül zsákmányul esett: 74 ló, 2 tizennyolcz-, 2 tizenkét- és 2 hatfontos löveg, 1 hétfontos hosszú taraczk, 4 lőszerkocsi, 7 tár- és 32 podgyászszekér; továbbá augusztus 4-én Gönyőn 700 mázsa lőpor, Nagy-Lélen pedig még 14 tizennyolczfontos, melyeket az osztrákok beszőgezve hagytak hátra. A magyarok vesztesége: 80 halott és 130 sebesült.

Augusztus 4-én az egyesült *Barco* és *Liebler* dandárok Nyárasd és Guttáig, 5-én Lég és Szerdahelyig, 6-án pedig Csölle (Waltersdorf) és Bruckig huzódtak vissza, a hol egyelőre megállapodtak. Evvel kapcsolatban *Pott* szintén parancsot kapott a Vág mögé, illetőleg a Pozsonyba való vonulásra, de már Diószegnél megállíttatván, újból a Vág-vonal megszállására rendeltetett előre.

Klapkának augusztus 3-án kivívt fénys sikere más körülmények között, ha t. i. a főhadiszíntereken még nem állottak volna oly végtelen rosszul a dolgok, az osztrák főserg műveleteire is esetleg

döntőleg érvényesíthette volna befolyását, amennyiben *Haynau* közvetlen összeköttetése Béccsel tényleg megszakadt. Így azonban tudjuk, miszerint a tábornok a komáromi események hírére csupán *Jablonowski* dandárát küldötte vissza, ő pedig azon biztos reményben, hogy a magyar főszereg, ha erőlesen és nyomon követi, sokáig nem igen tarthatja magát, feltartóztatás nélkül haladt tovább a cél tudatosan megállapított irányban előre.

Klapka, nem lévén értesülve a délvidéki és erdélyi eseményekben beállott szomorú fordulatról, a legjobb reménytől sugárzó levelekben tudosítá Kossuthot és Görgeyt augusztus 3-án kivitt győzelméről, csak hogy ezen közleményeket Kossuth már csak Törökországban, Görgey pedig a fegyverletétel után Nagyváradon kapta meg.

Hogy imént kivitt sikerét tőle telhetőleg kizsákmányolja, elhatározta *Klapka*, miszerint seregének egy részével Győr felé nyomul előre, másik részét pedig *Aschermann* és *Kászonyi* alatt az elsánczolt táborba küldi vissza. Ezen műveletekhez seregét következőleg osztotta be:

Mozgó hadtest.

Kosztolányi hadosztálya: a 18., 37., 64. honvéd- és a Sándor ezred 3-ik zászlóalja; Mezey és Jancsó hétfontos ütegei; 1 osztály Württemberg-husár.

Rakovszky hadosztálya: a 25., 48., 56. honvéd- és a Dom Miguel ezred 1-ső zászlóalja; Mihálovics lov. ütege; 1 osztály Württemberg-husár.

Gróf Eszterházy hadosztálya: a 15. és 57. honvéd zászlóalj; Illovszky háromfontos ütege és $\frac{1}{2}$ tizenkétfontos üteg; 1 osztály Württemberg-husár.

Megszálló hadtest.

A 98., 99., 70., 71., 52., 46., 60., 61., 63., 49., 54. és 40. honvéd zászlóalj; Petes hat- és Janesco háromfontos ütegei, 1 tarack-üteg és Kern $\frac{1}{2}$ hatfontos ütege; 3 század Lehel-husár, 2 század Bocskay-husár és 1 század kún-husár.

Augusztus 4-ikét *Klapka* pihenő napul szánta; 5-én *Kosztolányi* Gönyőig, az itt állott huszár század pedig Győrig nyomult előre; honnan az 1 zászlóalj- és 6 lövegéből álló osztrák őrség már a 3-ikáról 4-ikére hajló éjjel Pozsonyba vonult vissza. *Rakovszky* hadosztálya augusztus 5-én Pusztaszent Jánosig, 1—1 huszár század Bőny és Szent Iványig, az *Eszterházy* hadosztály Ácsig vonult.

A megszálló hadtest augusztus 5-én az elsánczolt táborba vonult; innen, az 52. honvéd zászlóalj, 1 osztag Bocskay-husár és $\frac{1}{2}$ háromfontos üteg *Mednyánszky* őrnagy alatt a fölkelés szervezése céljából augusztus 6-án Kocsra, 7-én Kis-Bérre, 8-án Romándra, 9-én Zirczre, 10-én pedig Veszprémbe menetelt. Egy másik, a 49. honvéd zászlóaljból, 6 szakasz Lehel-huszárból és 2 háromfontos lövegéből álló különítmény *Bobory* őrnagy parancsnoksága alatt

Tatára küldetett. Végül *Horváth* hadosztályának 3 zászlóalja 2 huszárszázaddal és Kern $\frac{1}{2}$ hatfontos ütegével a Csallóközben a mozgó hadtesttel egyenlő magasságra tolatott előre.

Augusztus 6-án délután 2 órakor *Klapka* a Kosztolányi és *Rakovszky* hadoszlopok élén Győrbe vonult be, előőrseit Lesvárig és Abdaig tolván előre; *Eszterházy* e napon Gönyőt, *Horváth* Nagy-Megyert érte el.

Augusztus 7-én *Eszterházy* hadosztálya Győrött a másik két hadosztályhoz csatlakozott, *Horváth* pedig egy-egy oszloppal Böst és Szerdahelyt érte el. Győrött *Klapka* — ámbár a komáromi túlvérmes párt, melynek élén *Thaly* alezredes állott, azt kívánta, hogy a honvédek most már Bécsig meg se álljanak — mindaddig megállni szándékozott, míg a főszereg műveleteiről biztos hírek birtokába jut; a Győrött talált tömérdek hadi és élelmi készleteket, melyeket ott az osztrákok egybegyűjtöttek volt, *Klapka* azonnal Komáromba küldötte, hasonlóan oda szállíttatta a néhány nap alatt felavatott 5000—6000 ujonezot is, a hol azok 5 új zászlóaljba osztatván, azonnal felfegyvereztettek és begyakoroltattak.

Hogy az osztrákokat, a kik Mosony tájékán, mint alább látni fogjuk, újból gyülekezni kezdenek, szándékai felől tévutra vezesse, augusztus 8-án *Klapka Kosztolányi* hadosztályát Enesére toltta előre, honnan az Bő-Sárkányt és Csornát kisebb osztagokkal szállatta meg.

Augusztus 9-én *Klapka* tábori isteni tiszteletet és csapatjai felett szemlélt tartott, mely alkalommal a 3-iki kitörés alkalmával magukat kitüntetett egyéneket sajátkezőleg díszítette fel a nekik adományozott érdemrendekkel. Ugyanaznap érkezett be *Mednyánszkytól* a hír, miszerint *Noszlopy* kormánybiztos, a ki eddigelé *Nugent* hadait többször sikerrel támadta meg és nyugtalanította, a Balatonon átkelve, a 127. honvéd zászlóaljból, 2 század vadászból és 1 század huszárból álló hadával Füredre érkezett. *Klapka* erre *Noszlopyt* is *Mednyánszky* parancsai alá helyezte, meghagyván ez utóbbinak, miszerint ekként megerősített hadával Székes-Fehérvárt szállja meg s onnan Buda felé portyáztasson.

Ezalatt osztrák részen is minden lehetőet elkövettek, hogy a Felső-Duna mentén egy tekintélyes sereg szerveztessék, melynek feladata leend *Klapkát* újból Komáromba visszaszorítani. E czélból mindenekelőtt a szétugraszott II. hadtest újabb erősbitések bovonása mellett Pozsony tájékán gyülekezett s állománya most már ismét 13.000 emberre és 43 lövegre szaporodott fel. Ennek erősbitésére a hadügyminister a 3-iki események hírére a gróf *Nobili* altábornagy alatt Bécs körül és a Morva völgyében gyülekező I sz. tartalék hadtestet mintegy 8000 főnyi állománnyal és 26 löveggel Magyar-Óvár felé rendelte előre. Hasonlóan parancsot kapott *Nugent* is, miszerint a mintegy 10.000 emberből és 30 lövegből álló II. számú tartalék hadtestével Székes-Fehérváron át *Klapka* hátában

jelenjék meg, s végül a Sárvár tájékán portyázó *Lederer Ágost* dandárnak északi irányban Szt. Miklós felé kellett támogatólag közreműködnie.

Miután *Nobili* hadtestének zömével augusztus 10-én Mosony és Magyar-Óvárra ért, ennek csapatjai a II. hadtesthez csatoltattak, miáltal ennek állománya 30 zászlóaljra, $9\frac{1}{2}$ lovas századra és 69 lövegre — összesen mintegy 32.000 embernyi létszámmal — emelkedvén, a következő újabb beosztást nyerte:

Gróf Nobili altábornagy *hadosztálya* a *Chizzola* és *Lederer Ágost* dandárokkal: 9 zászlóalj, 2 lovas század és 18 löveg;

Herczeg Colloredo altábornagy *hadosztálya* a *Liebler* és *Barco* dandárokkal: 10 zászlóalj, $3\frac{1}{2}$ lovas század és 18 löveg;

Pott tábornok önálló dandára: 5 zászlóalj, 2 lovas század és 6 löveg;

Teuchert tábornok önálló dandára: 6 zászlóalj és 2 lovas század és végre

a *hadtest tüzértartalék*: $4\frac{1}{2}$ üteg, vagyis 27 löveg.

Klapka ez időtájt azon eszmével foglalkozott, hogy míg hadának egy tetemes részét, a *Straube* hadosztályt, Mosony felé támadólag rendeli előre, addig ő annak fenmaradó részével Sárvár—Körmenten át a stajer főváros felé nagyobbbszabású eseltámadást intéz. Ezen művelet megkezdését megelőzőleg *Klapka* augusztus 11-én ismét tábori misét és csapatszemlét tartott, melynek befejezte után összes tüzrésztestjeit lakomára hívta meg magához. A midőn ez a legjobb hangulatban majdnem vége felé járt, azon jelentéssel szólították ki Klapkát az asztaltól, hogy valaki sürgősen óhajt vele beszélni. És ez a valaki *Almásy Pál* volt, az országgyűlés alsó házának elnöke, majdnem a felismerhetlenségig szegényesen öltözve, megfáradtan s fájdalommal adván tudtára Klapkának, hogy véleménye szerint az ország ügye veszve van; *Nagy Sándor* serege Debreczennél, *Dembinskié* Szeged—Szőregnél szétveretett, *Bem* serege pedig Segesvárnál teljesen feloszlott; ily viszonyok között kedvező fordulat már alig várható.

Klapkát ezen nem várt megszorító hír, melyet egyelőre nem is közölt tiszti karával, mélyen lesújtotta, úgy, hogy azonnal lemondott minden további támadó mozdulatról. Még megdöbbenőbb színben tünt fel a helyzet, midőn 13-án egy újabb hírnök a temesvári vesztett csata hírével állított be Klapkához, a ki erre rögtön a Komáromba való visszavonulást határozta el, mely következőleg hajtatott végre: *Kosztolányi* hadosztálya még aznap Bánára, *Eszterházyé* Mező-Eörsre vonult, Győrött csak *Rakovszky* maradt vissza hadosztályával. *Mednyánszky* parancsot kapott, hogy 16-án Kis-Bérre érkezzék. 14-én *Kosztolányi* Nagy-Igmándig, *Eszterházy* Kis-Bérig, *Rakovszky* — 1 lovas századnak Győrött való visszahagyása mellett — Bánáig jutott. *Horváth* hadosztálya a Csallóközben Nem. Bogyáig

vonult vissza. 15-én Mednyánszky kivételével a többi oszlopok pihenőt tartottak. Augusztus 16-án *Kosztolányi* és *Eszterházy* Mócsára, *Rakovszky* Ácsra, *Horváth* pedig Aranyosig vonult vissza hadosztályával.

Még ugyanaznap *Klapka* haditanácsot tartott, melyen a beérkezett megszorító híreket előterjesztvén, erre a tagok egy része kétkedőleg rázta fejét. Hosszasabb vitatkozás után határozatba ment, miszerint a sereg, — *Mednyánszky* az 52. és 56. honvéd zászlóaljból, 2 század vadászból (somogyi önkéntesek), 2 század huszárból és $\frac{1}{2}$ hatfontos, 1 háromfontos és $\frac{1}{2}$ egyfontos hegyi ütegből álló és a Balaton mentén a Bakonyban visszamaradó portyázó különítményének kivételével, melynek feladata leend, hogy a Komárom újbóli körülzárására előnyomuló ellenséget nyugtalanítsa, — az elszáncolt táborban vonandó össze.

Augusztus 18-án tudta meg *Klapka* egy ujság czikkéből a megdőbbséget hirt *Görgey* világosi fegyverletételéről. Ugyanaznap a sereg következőleg helyezkedett el az elszáncolt táborban: *Kosztolányi* hadosztálya a 8., 9. és 10. számú műveket, *Eszterházy* a csillagszáncot, *Rakovszky* a 4., 5., 6. és 7. számú műveket, *Janik* pedig a Monostort szállotta meg. A lovasságból $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ század Csémen, Mócsán és Ácsra maradt vissza; ezek előőrseiket kiállítva, Bábolna, Gönyő és Pusztaszent János irányában portyáztak. A lovasság fenmaradó része Uj-Szöny melletti régi fektanyáját foglalta el.

Az osztrákok részén augusztus 12-én a *Chizzola* dandár Mosonyból Lébény (Leyden) és Öttevény (Hochstrass) felé szemrevételeztetett, mely alkalommal kiderült, miszerint az említett két helység már csak gyengén van a magyarok által megszállva. Augusztus 14-én gróf *Gyulay* altábornagy hadügyminiszter jelent meg a sereg körletében, minek legelső következtetése lett, hogy a hadak azonnal újból előre tolatnak Komárom körülzárására. A kiadott intézkedések szerint a *Chizzola* és *Barco* dandárok augusztus 15-én Öttevényt, Szt. Miklóst és Lébényt szállották meg, a *Teuchert* dandár pedig Mosonyig nyomult előre. E mellett a baloldalon Héderváron át Dunaszegre, a jobb oldalon pedig Szt. Péteren át Bő-Sárkányra oldaloszlopok küldettek, mely utóbbi a Szt. Miklóstól Csornára előrenyomult. *Lederer* dandárral állította helyre az összeköttetést. Azon hirre, hogy Győrt a magyarok már 13-ika folyamán odahagyták, *Lederer* dandára még 15-ike folyamán Eneséig folytatta előnyomulását, a Csalóközben álló *Liebler* dandár pedig Csütörtökig (Luipersdorf) és Somorjaig (Sommereim) nyomult előre. A 4 zászlóaljból, 3 lovas századból és 2 ütegből álló *Jablonowszki* dandárt, melyet *Haynau* Pestre visszairányított s a mely oda augusztus 13-án érkezett meg, *Gyulay* Székesfehérváron át *Klapka* hátába irányította.

Augusztus 16-án az osztrák sereg akadály nélkül Győrt szállotta meg, honnan 17. és 18-ika folyamán Pápa és Székesfehérvár

felé erősebb portyázó különítmények küldettek ki, melyek a Bakony erdőben *Mednyánszky* jelenlétét konstatálták.

Augusztus 19-én *Lederer* dandára F. Szt. Jánosra, *Chizzoláé* Gönyőre, *Barcoé* Bőnyre vonult, míg *Teuchert* dandára tartalék gyanánt Győrig jutott, *Liebler* dandára pedig a Csallóközben Megyert és Guttát szállotta meg. *Jablonowski* dandára Esztergomból Tatára vonult, *Pott* dandára ellenben a Vág és az Érsekujvári-Dunaág mentén elfoglalt állásában maradt.

E napon délután *Liebler* az alábbi levelet intézte Klapkához: „Lak, 1849. augusztus 19-én. Hadtestparancsnokom, báró Csorich altábornagy ur megbízásából Büttner törzskari főhadnagyomat hadiszokás és népjog szerint hadikövetül Komárom várába küldöm, hogy önnek Haynau tábornagynagy ur idecsatolt kiáltványait kézbesitse. — Ebből világosan látható, hogy a további ellentállás eltávolítaná önt és csapatait a császár Ő felsége legmagasabb kegyelmétől. — Ezért hadtestparancsnokom parancsára ez irányban törzskari főhadnagyom által alkudozásba bocsátkozom s ezennel fel is hatalmazom őt, hogy nevemben beszéljen és cselekedjék. Figyelmeztetem önt, kövesse Görgey példáját és ezzel az emberiest és jogost méltányolva, vessen véget a szerencsétlenséget hozó és pusztító háborúnak. — Jóságos uralkodóm határtalan kegyelméről számtalan példa biztosíthatja önt. És én azon leszek, hogy az ön várfeladási ajánlatai előljáró hadtestparancsnokságom által Ő felsége elé terjesszessenek. — Válaszát még ma elvárom itt Lakon törzskari főhadnagyom által. *Liebler*, vezérőrnagy, dandárnok.“

Klapka a levélben foglaltakat a nyomban összehívott haditanács elé terjesztette, mely hosszas vitatkozás után az alábbi válaszadásban egyezett meg: „Komárom, 1849. augusztus 19-én. Tábornok urnak szolgálati értesítésére azt válaszoljuk, hogy ide a bánsági és aldunai események felől még semmi hivatalos közlemény sem érkezett s így mi anélkül, hogy a hazaárulás vádját magunkra vennők, semmiféle tárgyalásokba sem bocsátkozhatunk. Komárom vára haditanácsából: *Klapka* tábornok.“

Ugyane napon *Bobory* különítménye*) is bevonult Tatáról s a 49. honvéd zászlóalj a háromfontosakkal Ó-Szőnyben, a lovasság pedig az elsánczolt táborban helyezkedett el. *Mednyánszky* portyázó különítménye Zirezre vonult.

Augusztus 20-án a *Lederer*, *Chizzola* és *Barco* dandárok Ácsig jutottak s a Czonczó patak mögött foglaltak állást; egy gyengébb különítmény Bábolnán át Nagy-Igmándra rendeltetett, a jobb oldal biztosítása céljából pedig Pérré és Mező-Eörsre kisebb osztagok küldettek ki.

E napon érkezett *Isakow* orosz alezredes Ácsra, a Görgey

*) Lásd ezen kötet 311. oldalán.

világosi fegyverletételéről és Arad átadásáról szóló hivatalos értesítéseket hozván magával. Az említett alezredes *gróf Alcaini* osztrák alezredes kíséretében hadikövetek gyanánt még aznap Klapkához küldettek, hogy ezt Görgey példájának követésére, illetőleg a vár feladására szólítsák fel. *Klapka* tagadó válaszára *Isakow* alezredes egy 14 napi fegyvernyugvás eszméjét pendítette meg; Klapka ezt a már különben is együtt volt haditanács eldöntése alá bocsátotta, mely hosszas pro és contra vitatkozás után az ajánlathoz hozzájárult. Ehez képest a küldöttség tagjai *gróf Zichy Otto* és *Szillányi* alezredekkel nyomban visszatértek *Gyulay* osztrák hadügyminiszter ácsi főhadiszállására, a ki a magyar követeket igen előzékenyen fogadván, tudokra adta, miszerint másnap az osztrák és orosz meghatalmazott a fegyvernyugvás megkötése végett újból megjelenend Komárom várában. Így is történt és ez alkalommal a vonatkozó egyezség a következő pontozatokba foglaltatott össze: „Mai napon egyrészt báró *Csorich* altábornagynak, a Komárom előtti figyelő-hadtest parancsnokának rendeletére, másrészt pedig *Klapka* komáromi várparancsnok megegyezésével tizennégy napi fegyvernyugvás kötöttet, mihez meghatalmazottak gyanánt a figyelő-hadtest részéről *gróf Alcaini* cs. kir. alezredes ur, a várórség részéről pedig Szillányi alezredes törzskari főnök nevezettek és jelöltettek ki. — Az alulírott meghatalmazottak ennek folytán, felsőbb jóváhagyás fentartása mellett, a következőkben egyeztek meg: 1. Mai naptól kezdve, még pedig déli 12 órától kezdve az osztrák-orosz csapatok és a várórség közt mindennemű ellenségeskedés beszüntetetik. Az ellenségeskedések ezen beszüntetése azon csapat-osztagokra is kiterjed, melyek jelenleg a várparancsnok közvetlen parancsnoksága alatt állanak. 2. Az ellenségeskedések beszüntetésének tartama tizennégy napban állapittatik meg azon kikötéssel, hogy az mindkét részről az ellenségeskedések megkezdése előtt 48 órával fölmondassék. 3. Ezen idő alatt mindkét meghatalmazott által a cs. kir. osztrák és szövetséges orosz csapatok részére a következő figyelő állás határoztatott meg: a) a Duna jobbpartján a cs. kir. osztrák vagy orosz csapatok megszállják: a Czoncez balpartját Ács fölött, Nagy-Igmándot, Tömördöt, Tatát, Szomodot és Süttőt; a Duna balpartján: Némát, Tanyt, Megyert, Ekecsét, Guttát, innen a Vág jobbpartját Szeredig, innen az utat Nyitrán, Verebélyen át Léváig és azután a Garam balpartját lefelé a Dunába való beömlésig. c) Semleges terület marad a Duna jobbpartján azon rész, mely a föntnevezett vonal és Herkály, Csém, Mócsa, Grebits, Naszály, Almás és Neszmély, a balparton pedig a fönt megjelölt vonalak és Ékel, Keszegfalva közt terül el; azután a Vág balpartján egyrészt a Mocsonokról Érsekújváron át Párkányra vezető országut, másrészt a mellékut, mely Ujlakról Úrményen, Komjátin, Hullon és Farnáton át Kéméndre vezet, ugyszintén valamennyi ezen utak

között fekvő helység. 4. Miután a komáromi várparancsnok ur a Délmagyarországon történtek felől magának bizonyosságot akar szerezni, szabadságában áll, négy biztos urat egy cs. kir. osztrák tiszt kíséretében az ottani események kíséretében kiküldeni, hogy azok a tényállásról személyes meggyőződést szerezzenek. Ezen kiküldött urak kellő meghatalmazást és biztos kíséretet kapnak 5. A várhoz tartozó, de künn levő portyázó csapatok, melyek a jelen egyesség megkötéséig a bevonulásra parancsot kaptak, akadály nélkül és biztos fedezet mellett visszatérhetnek a várba. 6. A cs. kir. osztrák és cs. orosz seregek által megszállott területen ujonczozás, politikai elfogatás nincs megengedve, ugyanez a várórség részéről is figyelembe vétetik. A jelen föltételek alólirottak által a felsőbb megerősítés kikötése mellett, a mai napon állapítottak és kötettek meg. Kelt a komáromi várban augusztus 21-én 1849. Gróf Alcaini cs. kir. alezredes. Szillányi alezredes a táborkar főnöke..

Az osztrák főhadiszálláson támasztott nehézségek folytán az egyezés a következő záradékkal hagyatott jóvá: „A fent irt föltételek a 6. czikk kivételével megerősítettén, kicseréltetnek. Ácsi főhadiszállás, augusztus 21-én, 1849. b. Csorich altábornagy, Klapka, a komáromi hadsereg és vár parancsnoka: Jungbauer, cs. kir. alezredes, a táborkar főnöke.”

Az egyezmény 4. czikke értelmében Thaly és Ruttkay alezredesek, a polgárság részéről pedig Kathona Zsigmond és Csapó József egy-egy cs. kir. osztrák tiszt kíséretében még aznap Nagyváradra és Aradra utaztak, a sereg pedig a kötött fegyvernugvás idejére következőleg helyezkedett el: *Kosztolányi* hadosztálya a melléje adott 3 század Lehel-huszárral, Szt. Pétert, Ó-Gyallát és Imely helységeket szállotta meg; *Rakovszky* hadosztálya számára Kurtakeszi, Hetény és Marczalháza jelöltetett ki; *Horváth* és *Janik* hadosztályai az elsánczolt táborban maradtak; *Eszterházy* hadosztálya a Nádor- és Vág-vonalat szállotta meg. A Württemberg huszár ezred Ó-Szőnyben, 1 század Boeckay-huszár Madaron, 1 pedig Ujfalun helyeztetett el.

Az osztrák sereg augusztus 22-én a következő állásokba vonult: *A Barco* dandár Ácsot, Pusztá Lovadot és Gönyőt, a *Lederer* dandár Nagy-Igmándot, Tömördöt és Kocsot, a *Chizzola* dandár Tatát, Tóvárost, Szomodot és Süttőt, a *Teuchert* dandár Győrt, a *Liebler* dandár Gellért, Lakot, Szilast, Megyert, Ekecsot és Guttát s végül *Pott* dandára a Vágon és Vág-Dunán kijelölt részt szállotta meg. A *Jablonowski* dandár, miután 19-étől kezdve Székesfehérvárból *Mednyánszky* portyázó különítményével szoros érintkezésbe lépett, melylyel azonban az egyezés folytán a további ellenségeskedést be kellett szüntetnie, 22-én Moórig nyomult előre, a hol szeptember 1-ig meg is maradt.

Nugent, a ki hadtestének zömével augusztus 4-én Pécsot érte

el és előcsapatjait tudvalevőleg a Dunáig tolta előre*) és a ki az augusztus 3-iki események hírére szintén parancsot kapott, miszerint hadtestével Komárom környékére vonuljon,**) ennek folytán *báró Burits* altábornagyot 3 zászlóaljjal, 2 lovas századdal és 1 üteggel nyomban Paksra rendelte ki, a hová azonban az csak augusztus 15-ike folyamán érkezett meg. Ezen különítményhez a következő napokban még 4 zászlóalj, 3 lovas század és 2½ üteg csatlakozott, mely csapatokkal aztán *Burits* augusztus 20-án Duna-Földvárig, 21-én pedig Székesfehérvárra vonult, a hol 22-én az egész had együtt volt. Baranya és Tolna megye megszállva tartására *gróf Palffy* altábornagy alatt csupán 3—4 zászlóalj, 2½ üteg és néhány lovas osztag maradt vissza.

A fegyvernagyvadás ideje alatt, miközben *Klapka* 4 ujonczzászlóaljból és az augusztus 25-én az egyezség 5. cikke alapján a várba bevonult *Mednyánszky* portyázó csapathoz tartozó 127. honvéd zászlóaljból *gróf Zichy Ottó* ezredes alatt egy új hadosztályt alakítottatott, a következő említésre méltó dolgok adták elő magukat: Augusztus 26-án két újabb hadikövet, *Anitskow* orosz ezredes és *Jungbauer* alezredes, Csorich altábornagy vezérkari főnöke jött a várba, hogy az utat annak átadásához lehetőleg egyengessék. Ez alkalommal *Anitskow* ezredes Görgeynek alábbi levelét nyújtotta át Klapkának:

„Kedves barátom Klapka! A mióta nem láttuk egymást, bár nem váratlan, de eldöntő dolgok történtek. A kormány örökös önzése, némely tagjainak aljas féltékenysége oda juttatta a dolgot, a hogyan én azt már áprilisban megjövendöltem. Midőn az oroszokkal becsületesen megvívott több ütközet után Tokajnál a Tiszán átkeltem, az országgyűlés kinyilvánítá, hogy engem óhajt fővezérnek. Kossuth titokban Bem-et nevezte ki. Az ország azt hitte, hogy én vagyok az, mert Kossuth annak ajánlatára jezsuita feleletet adatott. Ezen gázság volt forrása mindannak, a mi később történt. Dembinski Szőregnél megveretett, Bem Maros-Vásárhelynél széjjel ugrasztatott. Utóbbi Temesvárra sietett, melynek falai alá Dembinski visszavonult. Bem a temesvári csata alatt érkezett a harcztérre, helyre is állította néhány órára az ütközetet, de azután oly mérvben vettettet vissza, hogy 50.000 emberből — Kossuth számítása szerint — csak 6000-en maradtak együtt. A többi mind szét robbant, amint ezt nekem Vécsey jelenté. E közben az osztrákok Temesvár és Arad között mindjebb előre nyomultak. A hadügyminister megparancsolta Dembinskinek, hogy természetsszerűen a barátságos Arad várra és ne az ellenséges Temesvárra huzódjék vissza. Dembinski azonban ezen parancs ellenére cselekedett. Miért? nem tudom meghatározni. De

*) Lásd ezen kötet 37. fejezetének végén.

**) Lásd ezen kötet 312. oldalán.

igen számos adat arra enged következtetni, hogy ez irántam való féltékenységből történt úgy. Mindennek az lett a következménye, hogy én azon hadtesttel, melylyel Komáromot elhagytam, leszámítva abból a Vác-, Rétság-, Görömböly-, Zsolca-, Gesztely-, és Debreczennél szenvedett jelentékeny veszteségeket — egyedül állottam, délről az osztrákok, északról az oroszok főereje által fenyegetve. Volt ugyan még egy hátrálási vonalam, Aradról Radnán át Erdélybe. De a hazámra való tekintet, melynek minden áron békét akartam szerezni, arra indított, hogy a fegyvert tegyem le. Előbb felszólítottam az ideiglenes kormányt, lássa be, hogy a hazán többé úgy sem segíthet, sőt azt még csak mélyebben döntheti a szerencsétlenségbe, tehát mondjon le. Ezt meg is tette és a polgári és katonai főhatalmat az én kezembe helyezte, mire én, minthogy az idő sürgetett, azt a gyors, de mindazonáltal jól megfontolt határozatot hoztam, hogy Ő felsége az orosz czár serege előtt feltétlenül leteszem a fegyvert. Seregem legvitézebbjei és legderekabbjai hozzájárultak ehhez s az összes csapatosztályok Arad közvetlen környékéről önként csatlakoztak hozzám. Arad vára is Damjanich-csal élén kijelenté, hogy hasonlólt akar cselekedni. Eddigélő oly bánásmódban részesültünk, a milyet derék katonának derék katonától várnia lehet. Fontold meg mit lehet és mit kell tenned. Nagyvárad, augusztus 16-án 1849. Görgey Arthur.“

Klapka a küldöttek előtt kijelentette, hogy feltétlen feladásról soha szó sem lehet, a kiküldött biztosok visszaérkezte előtt még csak tárgyalásokba sem bocsátkozhatik. Ezek végre augusztus végén vissza is érkeztek küldetésükből. *Ruttkay* alezredes, a ki *Csapóval* Nagyváradon Paskiewitsnél járt úgy nyilatkozott, hogy ez utóbbi őket barátságosan fogadta s azt a tanácsot adta, hogy Komárom lehetőleg gyorsan kövesse Görgey példáját. Ez utóbbival is beszélt a küldöttség, a ki azt üzentette *Klapkának*, hogy legyen óvatos. Értésükre esett továbbá a küldötteknek, hogy a fegyvert önként letett magyar tisztek máris ki lettek szolgáltatva az osztrákoknak.

Még szomorubb benyomásokkal érkezett vissza a *Kathonával Haynaunál* Aradon járt *Thaly*, a ki meglehetősen kimérten bánt el a küldöttekkel s a ki *Klapkának* az alábbi levelet továbbította: „*Klapka* urnak, ez idő szerint Komárom parancsnokának. Az ön által ide küldött követek, *Thaly* és *Kathona*, személyesen meggyőződtek arról s a Görgey seregéből itt fogva levő tisztek szájából egész határozottan hallhatták, hogy a Szegednél, Temesvárnál és Lugostól Dóváig a cs. kir. hadsereg által személyes vezetésem alatt kivívott győzelmek után az avval szemben állott hadtestek felbomlottak, hogy a hadtestek parancsnokai, a legénység és tisztek legnagyobb része kezünkbe s az összes lövegek birtokunkba jutottak. Éppugy Görgey serege is le van fegyverezve s tisztjei, legénysége és hadikészlete kezünkben van. Így tehát úgy-

nevezett magyar sereg igazán nem létezik többé s a még megtartott Komárom vára egészen magára van hagyatva, anélkül, hogy felmentésre legesekélyebb kilátása volna, de egyszersmind anélkül, hogy őrsége, ha a vár önként és mielőbb meg nem adná magát, részünkről a legkisebb kiméletre is számíthatna. Csapatainak sorsa tehát az ön kezében van. Szükségtelen sanyaruságot hozna ön rájuk, ha a vár kitartó védelmezésével kapcsolatos hadidicsőség tévhitétől vezettetve, törvényes királyával és urával szemben saját kárára még tovább is lázadó ellentállásban akarna maradni. Komolyan felszólítom tehát, hogy a várat a körülzáró sereg parancsnokának, báró Csorich altábornagynak azonnal adja át, nehogy még továbbra is a legsúlyosabb felelősségnek tegye ki magát, melyet az átadás minden halogatása az ön fejére halmoz. Ó-aradi főhadiszállás, augusztus 27-én, 1849. Haynau tábornoszernagy cs. kir. sereparancsnok.

A visszatért meghatalmazottak elbeszélései nyomán a helyzet egész kétségbeejtő valójában tárult fel a várőrség előtt s így a Klapka által szeptember 1-ére összehitt haditanácsnak akarva-nem-akarva meg kellett barátkoznia a kapituláció eszméjével, melynek feltételeit az alábbiak szerint azonnal papírra is vetették. „Komárom várának haditanácsa. Feltételek, melyek mellett Komárom vára a cs. kir. csapatoknak átadható. 1. Általános amnesztia a nemzet számára. 2. Általános kegyelem nemzetiségi különbség nélkül az egész magyar sereg számára, mely már lerakta a fegyvert, vagy azt a jövőben fogja lerakni; továbbá haladéktalan hazabocsátása az eddig hadifogságba jutott magyar katonáknak. 3. A magyar kincstár által kibocsátott papírpénz értékesítése. 4. A tartózkodási hely szabad megválasztása mindenki által, úgy bel- mint külföldön; a külföldre menők számára a szükséges útlevelek kiszolgáltatása. 5. Komárom őrségének szabad elvonulása, mely katonai díszszel történik. 6. A tiszteknek egyhavi illeték, a legénységnek 10 napi zsold, még pedig bel- és külföldön egyaránt teljes értékű pénznemben. 7. A magántulajdon megtarthatása mindenki által. 8. Ezen megadási feltételek jóváhagyott példányainak 8 nap alatti, tehát 1849. szeptember 8-ig történő kiserélése. 9. Komárom városa és lakosai számára teljes feledés és semminemű politikai üldözés, továbbá a vár kormányzósága által kibocsátott minden papírpénz beváltása. 10. Kártalanítása mindazoknak, a kik a komáromi várparancsnoksággal szerződést kötöttek. Komárom, 1849. szeptember 1-én. Klapka, magyar tábornok.

Ezen feltételeket *gróf Eszterházy* és *Kászonyi* ezredek Klapka alábbi levelének kíséretében még aznap Tatára az ostromló sereg főhadiszállására vitték. „Komárom 1849. szeptember 1. Az osztrák sereg sikerei az alvidéken nem leptek meg bennünket. Azon pillanattól kezdve, a midőn Görgey fegyverletételét megtudtuk, a nagy küzdelmet befejezettnek tekintettük. A követek, kiket oda küldtünk

hogy a dolgok állásáról megbízható híreket hozzanak, immár visszaérkeztek. A leírás, melyet nekünk az ottani viszonyokról nyújtottak, mélyen megrendített bennünket és kiáltó ellentétben áll azon békebiztosításokkal, kibéküléssel és politikai kiegyezéssel, melyet részint az ön hadikövetei részint az ön főhadiszállásáról visszatért hadikövektől hallani alkalmunk volt. A béke pálmája helyett, melynek e szerencsétlen ország számára meg kellett volna hoznia a rég várt nyugalmat, vérpadokat állítanak fel; a helyett, hogy a kibékülés szavait hirdetnék, haditörvényszékeket tartanak és ítéleteket hirdetnek ki és a mi szegény testvéreinket, kik fegyvereiket letették, hogy a szerencsétlen országnak, ha mást nem, legalább úgy megadják a békét, halálra ítélik és kivégzik. A helyett, hogy nagy-lelkű magatartással a nemzetet megnyerni törekednék, az osztrák hadsereg főparancsnoka azt tartja, hogy ezentul is ragaszkodnia kell üldözési rendszeréhez, melynek már annyian áldozatul estek. A következmények mutatkozni fognak majd. Altábornagy ur pedig be fogja látni, hogy ezen hírek éppen nem alkalmasak a kedélyeket a vár átadására hajlandóbbakká tenni, ellenkezőleg, a helyőrség nagyrésze immár a kapitulációról sem akar többé hallani s Haynau tábornagynak nyers felhívása a vár feltétlen átadására a legigazságosabb megütközést vonta maga után. Altábornagy ur! A felmentés reménytelenségéről meggyőződve, ne tessék szilárd és rendíthetlen elhatározásunkat, melyre ilyen körülmények között jutottunk, bizonyos illúziók következményeiül, hanem csakis azon meggyőződésünk eredményeül tekinteni, hogy ezen az uton becsületünknek mint katonák és magyarok eleget tehetünk. A kapituláció feltételei, melyek alapján Komárom vára alkudozásba bocsátkozni késznek nyilatkozik, mellékelvék. Ha ezeket a cs. kir. ostromló sereg parancsnoka a fegyvernynyugvás lejártáig elfogadja, akkor Komárom kapui a cs. osztrák csapatok előtt megnyílnak; ha nem, akkor tudni fogjuk, mivel tartozunk katonai kötelességünknek és a nemzetnek, mely ezt a drága kincset reánk bízta és e szerint fogunk eselekedni. Altábornagy ur! Ezt a határozatot az összes tisztí kar hadi tanácsa hozta, egy oly tisztikár, melynek minden egyes tagja, hazájára és szerencsétlen testvéreinek szomorú sorsára gondolva, életét teljesen értéktelennek tekinti. Fogadja stb. Klapka, magyar tábornok.

A Csorich-csal közölt megadási feltételeket Klapka egyszersmind Pétervárad parancsnokának és őrségének is megküldötte, azt hasonló eljárásra híván fel.

Alig tért vissza *Kászonyi* és *Eszterházy* Csorichtól, a ki a hadiköveket előzékeny szivességgel fogadta, szeptember 2-án Komáromban újabb hadikövet jelent meg Haynaunak következő tartalmu levelével: „Komárom várparancsnokának, Klapka urnak. Pest, augusztus 31-én, 1849. Jóllehet nem kételkedem, hogy a várból

seregem táborába küldött két követnek saját meggyőződésén alapuló jelentései folytán, nemkülönben önhöz intézett felhívásom következtében is, Komárom vár őrsege minden további szükségtelen ellentállással felhagy s magát a törvényes kormánynak aláveti, azért a megkötött fegyverszünet letelte előtt mégis ismétlem parancsnok ur, önhöz intézett felhívásomat, hogy a mennyire hatalmamban áll, minden további szükségtelen vérontást elkerüljek. Ennélfogva ezen átírat vétele után őrségével együtt késedelem nélkül feltétlenül adja meg magát a cs. kir. osztrák ostromló csapatok parancsnokságának, Komárom várát pedig szolgáltatassa ki minden benlevő hadiszerral együtt jogos kormánya közegének. Nem mulaszthatom el önt komolyan óvni azon elhatározástól, hogy a várát a cs. orosz hadseregnek adja át, mert becsületszavamra biztosíthatom önt, hogy az orosz sereg nemcsak a fölkelők összes vezéreit, hanem a magukat megadó csapatokat is az összes hadikészlettel együtt legott az én kezembe szolgáltatja ki, a hogyan ez Görgey hadtestével és Arad várának őrségével is történt. Az esetben pedig, ha az őrség megkísérленé, hogy magát a törvényes kormánynak való meghódolás alól kivonja, ebből nemcsak hogy előny nem származnék önre nézve, sőt ezáltal még minden igényét a kiméltre is eljátszaná; mert becsületszavamra ismétlem, hogy mindazon felkelők, kik a cs. orosz csapatoknak adták meg magukat, úgy a vezérek, mint a csapatok és minden hadiszér immár kiszolgáltattak kezeimhez. Önt illetőleg parancsnok ur még hozzá tehetem, hogyha a vár haladéktalanul és feltétlenül átadatik az osztrák csapatoknak, ön személyét illetőleg teljes megnyugvással számíthat nagylelkűségemre, egyébként is olyan ember lévén, a ki mind ígéreteit, mint fenyegetéseit be szokta váltani. Végül tudomására hozom, hogy Görgey Arthur egy általam hozzá intézett levél szerint, teljes bocsánatot nyert. Haynau táborszernagy."

Klapka ezen felhívást is a haditanács határozata elé terjesztette s ez akként formulázta a választ, hogy az őrség már alkudozásokba bocsátkozott *Csorich* altábornagygyal s hogy a vár kapui csak a közölt feltételek elfogadása mellett nyílnak meg az osztrák csapatok előtt, ellenben feltétlen megadásról soha szó sem lehet.

Szeptember 2-án délben a fegyvernnyugvás felmondására kiszabott határidő letelvén, *Csorich* altábornagy a következő levelet intézte *Klapkához*: „Tata 1849. szeptember 2-án délben. Miután 4-én délben 12 órakor a kötött fegyverszünet lejár, és a vár átadására vonatkozólag közölt kapitulacionális pontok nem felelnek meg a föltétlen megadásnak: a fegyverszünet ezennel felmondatik. *Csorich* altábornagy."

Az ellenségeskedések újbóli megkezdése esetére *Klapka* csapatait augusztus 2-án következőleg helyezte el: *Kosztolányi* hadosztálya O-Szőnyt és a 8., 9. és 10. számú műveket, *Rakovszky*

hadosztálya a 4., 5., 6. és 7. számúakat, *Janik* hadosztálya a Monostort, *Zichy* hadosztálya a belső várat, *Horváth* hadosztálya, melynek parancsnokságát Horváth megbetegedése folytán szeptember 7-én *Nedbál* alezredes vette át, a Nádor-vonalat és az Apáliaszigetet s végül *Eszterházy* hadosztálya a vágmenti műveket szállotta meg. Előőrök gyanánt kijelöltettek: a Duna jobb partjára 10 huszár szakasz s ezek mögé második vonalba 2 zászlóalj gyalogság; a balpartra és pedig a Csallóközbe, Ujfalu és Keszegfalva megszállására 1 század Bocskay huszár, Léva felé pedig 3 század Lehel-huszár, melyek Hetényt, Ó-Gyallát és Szt. Pétert szállották meg.

A körülzáró csapatok körében a fegyverszünet ideje alatt még a következő mozdulatok hajtottak végre:

Székesfehérvárról *Nugent* Veszprém, Füred és Tihany megszállására erősebb különítményeket rendelt ki s azonfelül a Balaton mentére, különösen Kenese, Siófok és Szántódra, az időközben a Balaton mindkét oldalán, Marezal és Tapolezáig előrenyomult *Knezevich* dandárral való összeköttetés helyreállítására apróbb mozgó csapatokat küldött ki. 10 zászlóalj, 5 lovas század és 5 $\frac{1}{2}$ ütegből álló főerejét *Nugent*, augusztus utolsó napjaiban Székesfehérvár és Veszprém között egyesítette, honnan Komárom felé elvonulván, szeptember 1-én a Ozonczó patakon Csépnél foglalt állást.

Hasonlóan Komárom felé vonatott *Paskiewits* hozzájárulásával a Tisza mellől a bányavárosok megszállására visszairányított *Grabbe* különítmény is, mely augusztus 24-én Báthig, 25-én Lévaig mentelt, hogy onnan a Garamot Ó-Barstól kezdve a Dunába való beömlésig megszállja.

Nugent beérkezte után azonnal átvette a főparancsnokságot a körülzáró had fölött, mely most már a következő csapatokból állott:

II. hadtest báró Csorich altábornagy alatt.

Colloredo hadosztálya

a *Pott* és *Liebler* dandárokkal: 13 zászlóalj, 4 lovas század és 28 löveg;

Nobili hadosztálya

a *Teuchert* és *Lederer Ágost* dandárokkal: 10 $\frac{1}{3}$ zászlóalj, 3 lovas század és 18 löveg

összesen: 23 $\frac{1}{3}$ zlj, 7. lov. szd. és 46 löveg.

II. tartalék hadtest gróf Nugent tábornagy alatt.

Pálffy hadosztálya

a *Chizzola*, *Jablonowski* és *Alcaini* dandárokkal: 15 $\frac{1}{2}$ zászlóalj, 4 $\frac{1}{2}$ lov. század és 24 löveg;

Burits hadosztálya

a *Jablonski*, *Montenuovo* és *Barco* dandárokkal: 9 zászlóalj és 11 lovas század;

összesen: 24 $\frac{1}{2}$ zlj, 15 $\frac{1}{2}$ lov. szd. és 24 löveg, továbbá a tüéztartalék 84 lövege.

Mindkét hadtest összege: $47\frac{5}{6}$ zlj, $22\frac{1}{2}$ lov. század és 154 löveg; állománya 44.000 ember és 5446 ló.

Ehez járult még *Grabbe* különítménye 16 zászlóaljjal, 16 lovas századdal és 56 löveggel.

Kölesönös megállapodás szerint szeptember 3-ikára Klapka és Csorich között Mócsán értekezletnek kellett volna lennie, mely alól azonban Klapka többek rábeszélésére betegség ürügye alatt a következő levéllel mentette ki magát: „Azon betegségbe való visszaesés, a melyből csak az imént lábadtam fel, gátol, hogy a megtisztelő tanácskozáson altábornagy urral részt vehessek, a mi engem annál kellemetlenebbül érint, mivel meg vagyok győződve, miszerint a személyes találkozás altábornagy urral nem egy véleménykülönbséget oszlatna el s hogy az a békének, melyet senki sem óhajt inkább mint mi, csakhamar útját egyengetné. Klapka tábornok.”

Szeptember 4-én a körülzáró sereg összes csapatjai közelebb vonultak Komárom felé. *Colloredo* hadosztálya a Csallóközben Aranyos tájékán foglalt állást és előőrseivel Szt. Pált, Ujfalut, Nemes-Örsöt, továbbá Keszegfalvát és Vizvárt szállotta meg. A jobbparttal való összeköttetés céljából a Ceres nevű gőzös Lovad mellett kötött ki és egyidejűleg intézkedés tétetett, hogy Nagy-Lénél hadihíd veressék. *Nobili* hadosztályából *Teuchert* dandára Ácsot és az ácsi erdőt, *Lederer* dandára Pusztá-Herkályt szállotta meg. *Jablonowski* dandára Pusztá Csémnél, *Chizolac* Grebits és Billegen, *Jablonskii* Mócsán, *Barco* lovas dandára pedig Ácsnál állott. *Grabbe* különítménye Hetény, Kurtakeszi és Szt. Péternél foglalt állást. Egyszersmind *Nagent* mindennemű intézkedéseket tett a vár esetleges ostromlására, mely már szeptember 5-én teljesen körülkerítettnek és elzártnak volt tekinthető.

Utóbb említett napon *Csomortányi* őrnagy 3 század Lehel-huszárral Klapka jelenlétében Hetény mellett egy ellene támadásra indult kozák különítményt szétugrasztván, abból több kozákot lovasul elfogott.

Szeptember 7-én *Grabbe* különítménye átkelt a Zsitván, a Duna jobbpartján Süttőnél álló csztrák csapatok pedig Almásig vonultak előre, miáltal a gyűrfű még szorosabbra vonatott. A Württemberg-husár ezred erre Ó-Szőnyből a hol csupán 1 zászlóalj, $\frac{1}{2}$ háromfontos üteggel maradt, az elsánczott táborba húzódott vissza.

Szeptember 10-ikére *Klapka* kisebbszerű kitérést tervezett a *Grabbe* által elfoglalt vonal ellen, a kirendelt különítmény azonban az oroszok ébersége folytán csakhamar újból visszahúzódott.

Felemlítendőnek tartjuk e helyen, miszerint, bár az őrség hangulata és viselkedése általában igen jónak volt mondható, részint az ország minden részeiből érkező lesújtó hírek, részint a vár belsőjében szított fondorlatok behatása alatt, előbb a 48. zászlóaljnál majd a nagyobbára tót és oláh ujonezokkal kiegészített 60. zászló-

aljnál mind gyakoriabbak lettek a szökési esetek. Ezen felette veszélyes jelenség Klapkát a rögtön ítélő bíróságok kihirdetésére indította, minek folytán két 48. zászlóaljbeli szökevény elrettentő például rögtönítélet alapján azonnal főbelövetett; hasonlóan átadattak a rögtönítélő bíróságnak az elfogott 60. zászlóaljbeli szökevények is.

Még nagyobb lett a veszély, midőn a Bocskay-huszár ezred egyik századjának legénysége egy szép napon felmondta a szolgálatot s fegyvereit elhanyagolva, azonnali elbocsáttatását követelte. Hasztalan igyekezett őket parancsnokuk, *Kaszap* őrnagy kötelességükre visszatéríteni, sőt miután még *Klapka* jóakaratu figyelmeztetésére sem hallgattak, mindannyian a rögtönítélő törvényszéknek adattak át, mely őket kivétel nélkül a többi gyalogságbeli szökevényekkel együtt, halálra ítélte. Klapka ezen halálos ítéletet a Bocskay-huszároknál megtizedelésre, a 60. zászlóalj szökevényeinél pedig csak a legbűnösebbeknél erősítette meg. Ennek folytán az ítélet 7 huszáron és 8 honvéden augusztus 14-én a Czigánymezőn golyó és lőpor által végrehajtatott. A drasztikus példa hatott, mert ezentul sem szökések, sem lázongások nem fordultak többé elő.

Szeptember 11-én *Klapka* a következő értesítést vette *Haynautól*: „Pétervárad vára f. hó 7-én föltétlenül megadta magát s azt a cs. kir. csapatok szállották meg. Midőn erről a vár és csapatparancsnokságot értesitem, a várparancsnokságot és Komárom őrségét ismételtelen felszólítom hasonló megadásra, ellenkező esetben csak magának tulajdonítsa az őrség kivétel nélkül a hosszabb, hasztalan vonakodásból és ellentállásból okvetlenül származó és jól megfontolandó szomorú következményeket.”

Erre *Klapka* a haditanács nevében következőleg válaszolt: „A vár feltétlen átadását illetőleg tegnap ideérkezett felhívásra van szerencsénk válaszolni, miszerint Komárom szilárdul el van határozva, hogy inkább utolsó emberig tartja magát, semhogy becsületteljes feladási feltételek nélkül feltétlenül megadja magát. A komáromi várban tartott haditanácsból, 1849. szeptember 12-én, Klapka, magyar tábornok.”

Szeptember 14-én *Klapka* újabb haditanácsot hívott egybe, a melyen hosszabb beszéd kíséretében a szomorú helyzetet egész valójában tárta fel, azután pedig ekképpen szólt: „Ha nem is harcolhatunk többé hazánkért, kérni még kérhetünk érte; indítványozom tehát hagyjuk el a szabott feltételek első négy pontját, s kérelem alakjában terjeszszük azokat Ausztria császára elé, mert meg vagyok győződve, hogy feltételképpen soha, kegyelemképpen igenis elérhetjük azok teljesülését.” Hevesebb vita után a haditanács magáévá tette *Klapka* indítványát, melyet *Aschermann* ezredes azzal tödött meg, hogy az osztrák foglyokat szabadon kellene bocsátani.

Ehez képest nyomban az alábbi két szolgálati levél szerkesztett: „*Gróf Nugent* tábornaszernagy önagyméltóságának és az os-

tromló sereg parancsnokának. Mellékelve van szerencsém Nagy-méltóságodnak a komáromi helyőrségnek egy ő felsége Ausztria császárához intézett kérvényét megküldeni. Ezen kérvény a megszabott feltételekben felsorolt első négy pont engedélyezése iránti kérelmet tartalmazza, melyet mi, a császár ő felségének igazságszeretetében bízva, előterjeszteni bátorkodunk. Miután tehát ezen négy pont, melyet szerencsétlen hazánk nevében ő felsége a császár kegyelmére bízunk, elesik, a helyőrség nevében, késznek nyilatkozom, hogy a többi pontok alapján, melyeket csak katonai szempontból és mint katonák és becsületes emberek szabtunk, részletes tárgyalásba bocsátkozom; ezen alkalomból Exczellenziád ismert humanitására számítok s azon reményt táplálom, hogy Exczellenziád egy a legvégső védelemre elszánt helyőrség eme követeléseit tekintetbe véve, oda fog hatni, hogy minden további vérontásnak mihamarabb eleje véssék. A helyőrség kívánsága, hogy az említett kérvényt, egy a helyőrség és városi lakók 2—2 tagjából álló küldöttsége személyesen vigye ő felsége a császárhoz, hogy az erre vonatkozó határozatot, közvetlenül ő felségétől hallja. Ha ezen kiküldetés ellen nem merülne fel kifogás, úgy szíveskedjék engem erről értesíteni; ellenkező esetben csupán Exczellenziád neve az, mely nekünk azért kezeskedik — s mi számítunk arra, hogy ezen alázatos kérvény ő felsége a császár trónjáig el fog jutni. Klapka tábornok.“

A másik irat magyar fordításban ekképpen hangzik: „Az itt levő osztrák hadi foglyok közt körülbelül 600 beteg és lábbadozó van, kik az eddigi elhelyezésben (sátrakban és barakkokban) a most beállt hűvös időjárás mellett nem csak hogy nem szedhetik magukat össze, hanem az éghajlat szokatlan volta miatt még emésztő lázba is esnek. Emberi érzéstől áthatva, van szerencsém Exczellenziádnak tudtára adni, miszerint kész vagyok ezt a 600 embert minden akadály nélkül a cs. kir. osztrák táborba szabadon bocsátani, a hol ápolásukról önök jobban, mint mi a legjobb akarat mellett is, gondoskodhatnak. Mire nézve Exczellenziád becses választát kérem, Klapka, tábornok.“

A foglyok átadására vonatkozó ajánlatot *Nugent* egy szeptember 16-ikáról kelt levelében örömmel vette tudomásul, a kérvényt illetőleg pedig kijelenté, hogy ő azt haladéktalanul ő felsége elé terjesztette, kinek erre vonatkozó további parancsait várja. Midőn ezt Klapka a nyomban összehítt haditanácsesal közlé, *Thaly* alezredes hosszabb beszédben, melyben erősen kardoskodott a már eddig is folytatott alkudozások és a vár feladása ellen, egyszerre csak Klapkát gyanusítani kezdé, mire ez az alezredest rögtön fogságba helyezte. Ebből aztán *Thaly* barátjai a „Komáromi Lapok“ hasábjain nagy hű-hót csaptak.

Szeptember 19-én *Hartmann* ezredes, ő felsége szárnysegédje

és *Jungbauer* alezredes, az ostromló sereg vezérkari főnöke érkezett a várba s a következő tartalmu iratokat nyújtották át Klapkának: „Ácsi főhadiszállás, 1849. szeptember 19. Legalázatosabb előterjesztésemre ő felsége a császár és király engem Schönbrunnban f. hó 17-én kelt legmagasabb kéziratával megbizni méltóztatott, hogy a Komárom várának átadására vonatkozólag a vár- és csapatparancsnokság által f. hó 15-iki kelettel közölt feltételeket és kérelmeket a mellékelt utasítások szerint intézzem el. Elvárom, hogy a vár- és csapatparancsnokság ezen közlésre elhatározását az ő felsége által megszabott határidőn belül, azaz ezen sorok vételétől számított 48 óra leteltével tudatni fogja és nem mulaszthatom el hozzátenni, hogy ha ezen határidő be nem tartatnék, vagy ha a válasz kielégítő nem lenne, én bár őszinte sajnálattal, de minden esetre kitartó erőlyvel ki fogom vinni azon felette szigorú rendszabályokat, melyeket a körülmények parancsoló kötelességemmé tesznek. Nugent, táborszernagy.“

A mellékletként csatolt utasítások következőleg hangzottak: „Politikai tárgyak a tárgyalásból egészen ki vannak zárva. Az összes legénység őrmestertől lefelé, mely a forradalom kitérésének pillanatában a cs. kir. csapatok soraiból átment s Komáromban vagy Komárom mellett tartózkodik, teljes amnesztiát nyer. Azon hadapródok és ex propriiik vagy altisztek, kik a fölkelőkhöz történt átlépésük után tisztekké lettek előléptetve, ezen amnesztiába belefoglaltatnak, nemkülönben a fölkelők azon tisztjei is, kik előbb nem szolgáltak a cs. kir. seregben és a kik különösen megjelölve nincsenek, azonban a beosztásuk és alkalmazásuk iránti további rendelkezés fentartásával. A komáromi helyőrség azon tisztjeinek, kik a cs. kir. seregből mint ilyenek mentek át a fölkelőkhöz, ki kell jelenteniök, haditörvényszék elé akarnak-e állíttatni, vagy pedig el akarják-e hagyni 10—12 napi határidőn belül a cs. kir. országokat, hogy azokba soha többé vissza ne térjenek, mert máskülönben a törvényes eljárásnak utólag vettetnének alá. Ezen feltételek elfogadása iránt a helyőrségnek 48 órán belül nyilatkoznia kell. Nugent, táborszernagy.“

Klapka a közlemények vétele után még aznap délután 5 órára haditanácsot hívott egybe, melyre a rendes tagokon kívül minden törzstisztet berendelt. A zajos ülésen a feltételek visszautasítása miatt hova-tovább oly ingerültek lettek a kedélyek, hogy a tanácskozást más napra kellett halasztani, a midőn hosszas ingerült vita után elhatározzák, hogy az őrség igenis hajlandó alkudozásokba bocsátkozni, de csakis a közölt feltételek alapján, mi czélból *Kászonyi József* és gróf *Eszterházy Pál* ezredesek elnöklete alatt még aznap 14 tagu bizottság indult *Nugent* főhadiszállására.

Szeptember 22-én este a bizottság azon válaszzsal tért vissza a várba, hogy *Nugent* nem térhet el a Bécsből vett utasításoktól.

Erre *Klapka* 23-án újabb haditanácsot tart s miután ezen a bizottság eljárásáról beszámolt, ünnepélyes hangon, jobbját ég felé emelve, ekképpen szól: „Esküszöm a mindenható istenre, hogy mi az utolsó haditanácsban kimondott elveinkhez hiven, mint magyarok és katonák becsületünkre hivatkozva, a várat az utolsó emberig védelmezni fogjuk.“ Zajos és egetverő éljenzés követte *Klapka* eme szavait, melynek hatása alatt este fáklyásmenetet rendeztek tiszteletére.

Az alkudozásokban beállt fordulatról *Klapka* bajtársait a következő kiáltványyszerű napiparancsossal értesíté:

„Bajtársak! Ravaszság és árulás vitte szegény hazánkat a romlás szélére. Az erről szóló hír a legtisztább igazságban jutott hozzátok és ti azt bár mély fájdalommal, de egyszersmind azon nyugalommal és elszántsággal vettétek tudomásul, mely az erőteljes, rendíthetetlen férfihez illik és a mely az igazságos ügyet, melyért eddig véreteleket ontottátok, emlékekbe véste. Bajtársak! ismerlek benneteket, ismerem gondolkozásmódotokat; nem kellett hazudozásokhoz folyamodnom, nem kellett csalóka reményekkel kecsegtetnem benneteket, reményeket, minők a gyávák fölemelésére szükségesek, hogy a félelemtől, mely az elpuhultat és a gazembert megreszketeti, szabaduljanak, a mely azonban előttiünk férfiak előtt, a kik százszor néztiünk a halál szemébe, ismeretlen. Igazsággal szolgáltam én nektek, jól tudva, hogy az igaz beszéd a legjobb. És ti, bajtársak, megcségyenítettétek azokat, a kik azt hitték, hogy hiu áltatások szükségesekek arra, hogy ti szent köteleességeket és esküföket hiven teljesítétek. Mindennemű szerencsétlen hírek daczára szilárdan, határozottan és lelkesebben álltok ti most, mint valaha, mert fölfogtátok dicső feladatotokat. A megegyezés útja, melyen mi a fegyverek letétele által a hazának — nem magunknak . . . nem! — csakis a szegény elvérzett hazának szolgálni akartunk, most már el van vágva, mert a részünkről megszabott követelések visszautasítottak, mi által mi kényszerítve vagyunk, hogy a már kialvófélben volt harcot újból életre, halálra folytassuk, hogy legdrágább kincsünket, fegyvercink becsületét megmentsük, vagy férfiasan diesteljes halált haljunk a hazáért. Bajtársak! mi egyedül önmagunkra vagyunk utalva; segítség és szabadulás csakis tőlünk, egyetértésünktől és együttműködésünktől várható. Jaj annak, a ki ezt szétrombolni akarná! — A gondviselés sorsotokat kezembe tette le és rajtam nyugszik isten és ember előtt a felelősség gondoskodni arról, ne hogy az néhány nyomorultnak gyalázatossága és árulása folytán kockákára tétessék. Bajtársak! ti ismertek engem; életem, eddigi működésem a haza és az általános jólét érdekében nyíltan áll előttem. Vizsgáljátok meg minden léptemet, minden tetteimet és akkor kérdezzétek meg magatokat, megérdemlem-e bizalmatokat? — A szeretet hozzátok, azon férfiakhoz, a kikkel én örömben és bá-

natban, dicsőségben és veszélyekben osztozkodtam, ezen ragaszkodás hozzátok és a határtalan szeretet hazánkhoz az egyedüli indokok, melyek tetteimet eddig vezérelték és ezentul is vezérelni fogják. Öntudatom tisztasága adja meg az erőt, hogy ezen eldöntő pillanatban vezérek legyek, ez erősít meg egyuttal elhatározásomban, hogy ott, a hol szükséges, a rendet és fegyelmet fentartsam. — Csak nehéz szívvvel nyulnék a szigor végső eszközeihez, ha ezt a szükség és kitűzött becsületteljes célunk megkövetelné; de megtenném, ha becsületek és létetek megkívánná és nem rettennék viszsza százakat tönkre tenni, ha azok ezreknek sorsát veszélyeztetnék. — A hol veszély fenyeget, ott engem életeken fogtok látni. — „Halál a hazáért“ marad jelszavunk, ha a végzet becsületeink más megmentését kizárná. Bátorság, egyetértés, bizalom! és sorsunk nem lehet kétséges. Istén velünk! Komárom, 1849. szeptember 25-én Klapka tábornok.”

Szeptember 26-án ujából megkezdődtek az ellenségeskedések. Egy osztrák hadoszlop korán reggel Ó-Szöny felé nyomult előre, hogy azt elfoglalja, a mit azonban *Füsti* őrnagy a 37. honvéd zászlóaljjal, $\frac{1}{2}$ háromfontos üteggel és egy gyorsan odarendelt huszár osztálylyal csakhamar meghiusított, mire az osztrák oszlop ujából visszahúzódott. Ez volt a függetlenségi harcnak utolsó fegyverténye.

Az osztrák vezetőség átlátván a Komárom rendszeres ostromából keletkező óriási idő- és pénzvesztegetést, végre még engedmények árán is a vár kézrekerítését határozta el. E célból *Haynau*, a ki 26-án Ácsra érkezve, személyesen vette kezébe az ostromsereg vezetését, a következő levelet intézte Klapkához: „A vár és csapatparancsnokságnak Komáromban. Ácsi főhadiszállás, 1849. szeptember 26-án d. u. $\frac{1}{2}$ 4 órakor. Éppen most érkeztem ide s átvetem a vár körülfoglalásának közvetlen vezetését. Erről azon okból értesitem a vár- és csapatparancsnokságot, mivel szükségesnek tartom, hogy a vár- és csapatparancsnoksággal leendő személyes összefüvetel és megbeszélés által a vár átadása érdekében folyamatban levő tárgyalásokat befejezzem. Ezen megbeszéléshez személyesen eljövök s felhivom a vár- és csapatparancsnok urat, hogy ahoz szintén személyesen jelenjék meg s mindazon vezetőket és főnököket magával hozza, a kik leginkább ellene vannak az átadásnak, vagy a kiknek jelenlétét a vár- és csapatparancsnokság kívánatosnak tartaná, hogy az egész tényállás körülményesen megvitatható és végleges határozat hozható legyen. A hely megválasztását, illő távolságban a váron kívül, talán Puszt-Csémen vagy Herkályon, avagy a várparancsnokság által bármely más alkalmasnak látszó helyen, a várparancsnokságnak engedem át. A megbeszélésnek holnap 27-én reggel 10 és 11 óra között kellene megtörténnie és a választ e meghívásra, valamint a megbeszélésre kiszemelt helynek tüzetes megjelölését sziveskedjék 27-én reggeli 7 óráig velem kö-

zólni. Fedezetül félszázad huszárt kérek elhozni, magam is hasonló osztagot fogok magammal vinni. Hogy egyébiránt ezen meghívásomnak semmiféle más, az igazi katonai becsülettel és szavammal ellenkező szándék alapul nem szolgál, talán nem szorul biztosításra. Haynau tábornoszernagy.”

Klapka már előbb elhatározván magában, hogy többé semmiféle alkudozásban nem vesz részt, Haynau levelét azon kijelentéssel adta át a haditanácsnak, hogyha ez további alkudozásokba bocsátkozni szándékozik, úgy bízson meg ezzel azonnal egy bizottságot, mert ő a maga részéről a meghívásnak nem szándékozik eleget tenni. A haditanács erre elhatározta, hogy a korábbi feltételek 27-én délelőtt *Haynau* tábornoszernaggyal még egyszer közöltessenek, mielőtt őt még előtte való nap este értesítették.

A kijelölt időben és helyen mindkét fél bizottsága, melyben *Haynau* adlatusának *Susan* tábornoknak kíséretében jelent meg, kölesönös üdvözlés után nyomban hozzálátott a feltételeknek pontonkénti tárgyalásához, miközben Haynau kivált az egykori osztrák sorkatonaság szabadon bocsátása és a komáromi pénzjegyek beváltása ellen foglalt állást, két órai tárgyalás után végre minden pontra nézve létre jött a megegyezés. A megkötött kapituláció, melyet Haynau azonnal, *Klapka* pedig este 9 órakor Komárom várában írt alá, következőleg hangzott:

„1. Az őrség szabad elvonulása fegyver nélkül; a tisztek kardja tulajdonuk marad. Azon tiszteknek, kik előbb a cs. kir. seregben szolgáltak, külföldre útlevét adjatik, azoknak, kik illet nem igényelnek, szabadon hazatérhetnek, kivéve azokat, a kik önként jelentkeznek. A honvéd tiszteknek, vagyis azoknak, a kik előbb nem szolgáltak, a szabadtartózkodás hazájukba jövődő alkalmaztatásuk fentartása nélkül engedtetik meg. A cs. kir. ezredek legénysége kegyelmet kap s hasonlóan mint azon egyének, kik időközben tisztekké léptek elő, szintén szabadon bocsátattik s az itt említettek semmiféle további birói üldözésnek kitéve nem lesznek. 2. Utlevél külföldre mindazoknak adatik, a kik azt 30 napon belül igénylik. 3. A tiszteknek egy havi illeték a legénységnek 10 napi zsold adatik osztrák bankjegyekben a cs. kir. hadiilleték szerint. 4. Az őrség által hadipénztári utalványok által elvállalt különböző kötelezettségek kiegyenlítésére 500.000 pengő forint fizettetik ki osztrák bankjegyekben. 5. A Komáromban levő nyomorékok s a kórházakban fekvő beteg harcosok ellátása. 6. Ingó és ingatlan magánvagyonát általában véve mindenki megtarthatja. 7. A fegyverletétel ideje, helye, és módja utólagosan állapittatik meg. 8. Mindenemü ellenségeskedés mindkét részről azonnal beszünttetetik. 9. A vár hadiszokás szerint s megtörtént kölesönös ratifikáció után adatik át. Kelt a Herkály-pusztán, szeptember 27-én 1849. Haynau

táborszernagy, Takács százados, Gasparitz százados, Mednyánszky alezredes, Prágay alezredes, gróf Zichy Ottó ezredes, gróf Eszterházy Pál ezredes, Janik János ezredes, Szabó Zsigmond ezredes, Kászonyi József ezredes, Aschermann Ferencz ezredes-várparancsnok, Klapka György vár- és csapatparancsnok.

Az átadás és fegyverletétel következőleg ment végbe: Október 2-án az elsánczott tábor és a dunai hidfő adatott át, az őrségből pedig a *Janik*, *Rakovszky* és *Kosztolányi* hadosztályok tették le a fegyvert. Október 3-án az ó- és uj erőd, valamint a Duna-sziget adatott át; az őrségből *Zichy* hadosztálya és a Württemberg-huszár ezred rakta le a fegyvert. Végül október 4-én a vágmenti védőművekre, a Nádorvonalra, az Apália-szigetre és a városban levő kinestári épületekre és mindennemű készletekre került az átadás sora, löveg összesen 519 darab adatott át. Miután e napon a Czigánymezőn az *Eszterházy* és *Nedbál* hadosztályok is lerakták fegyverüket, délután 4 órakor nem volt többé fegyveres honvéd.

Ezzel a magyar állam eddigi formájában egyidőre megszűnt létezni, de csak azért, hogy az isteni gondviselés kegyelme folytán rövid idő múlva a győző és győztes félnek teljes egyenjogúsítása mellett, tehát annál szebben, annál tündöklőbben támadjon fel hamvaiból.

A nemzet és uralkodója között támadt ezen félreértést jelenleg éppen félszázadnak engesztelő leple borítja, mely idő alatt, kivált az 1867-iki kiegyezés nagy művétől kezdve, úgy a nemzet mint legnemesebb szívű uralkodója vállvetve versenyeztek egymással, hogy a félreértés ütötte seb behegedjen. És bár adná az egek ura, hogy a bizalom és szeretet a nemzet és dinasztíája között a tökéletességnek oly fokát érje el, hogy mihamarabb még a sebnek helye és emléke is teljesen a feledés tengerébe merüljön.

Értelemzavaró sajtóhibák és egyéb helyesbítések.

AZ I. KÖTETHEZ.

A használt források jegyzékéhez pótlólag felveendő még:

24. A cs. és kir. bécsi hadilevéltárnak a tárgyalat hadjáratra vonatkozó forrás- és adatgyűjteménye.
 25. Szinnyi József, Komárom 1848—49-ben.
 26. Die Vertheidigung der Festung Ofen vom 4. bis 21. Mai 1849 durch den k. k. Generalmajor von Hentzi.
 A 18. old. alul. a 15. sorb. „Perlak“ helyett olvasd: „Perlasz“.
 A 35. „ „ a 9. „ „viselő“ és „sor“ szavak közé b szurandó: „62“.
 A 41. „ „ az 5. „ „vált“ és „szívvel“ „ „ „a nemzeti őrsereg“.
 A 71. „ föl. a 10. és 12. „ „szeptember“ helyett olvasd: „október“.
 A 82. „ alul. a 2. „ „Weissenberg“ „ „ „Wessenberg“.
 A 86. „ „ a 18. „ „vállatában“ „ „ „vállalatában“.
 A 117. „ „ a 11. „ „Fenlakez“ „ „ „Fönlak“.
 A 119. „ „ a 17. „ „Márassy“ „ „ „Máriássy“.
 A 131. „ fölül. a 6. „ „hegységet“ „ „ „helységeket“.
 A 162. „ „ a 18. és 19. „ „Kaposváron“ „ „ „Kapunváron“.
 A 168. „ alul. a 7. „ „hegységet visszavonulásban“ helyett olvasd: „helységet visszavonulásban“.
 A 192. „ fölül. a 4. „ „Magyarország helyett“ olv: „Felső-Magyarország“.
 A 197. „ alul. a 18. „ „Joblonski“ „ „ „Jablonski“.
 A 198. „ fölül. a 4. „ „Károlyvárosig“ „ „ „Károlyfejérvárig“.
 A 202. „ „ a 3. „ „Szepességbe“ „ „ „Szepességre“.
 A 242. „ alul. a 15. „ „Perrot“ „ „ „Parrot“.
 A 284. „ fölül. az 1-ső „ „Füzes-Abonyban“ „ „ „Nagy-Abonyban“.

A II. KÖTETHEZ.

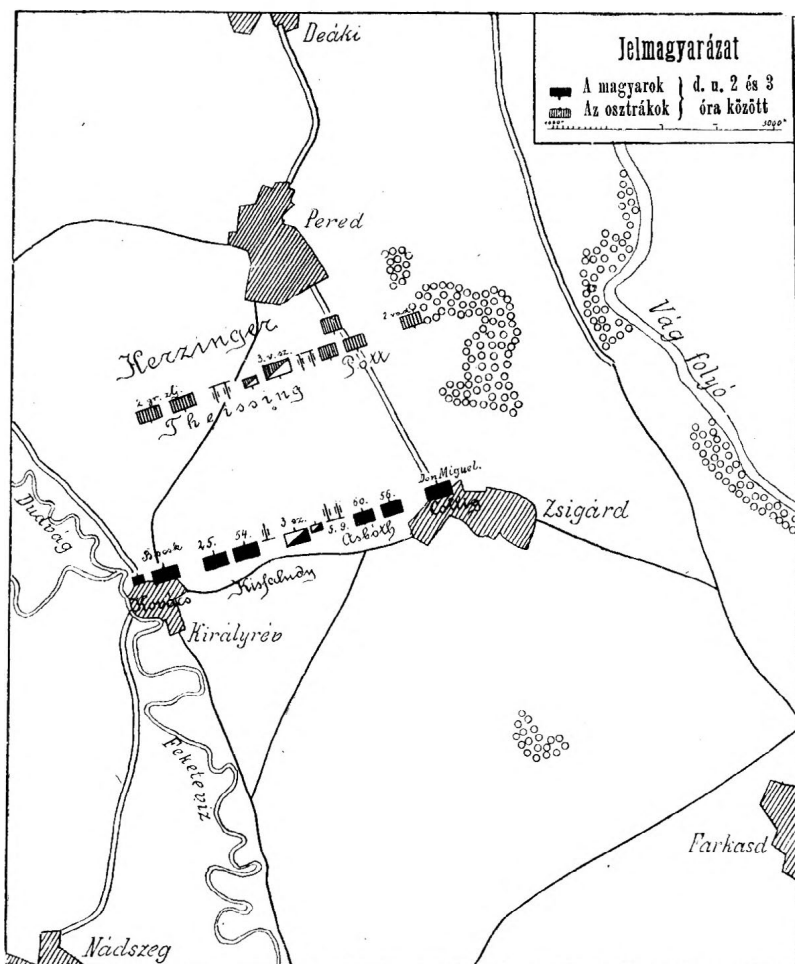
- A 8. o'd. alul. a 2. sorb. „1-én“ helyett olv: „3-án“.
 Az 56. „ fölül. az 1-ső „ „Wisock“ „ „ „Wisocki“.
 A 109. „ alul. a 4. „ „április“ „ „ „május“.
 A 135. „ fölül. a 18. „ „16-iki“ „ „ „18-iki“.
 A 165. „ alul. a 6. „ „Jankovácztól“ helyett olv.: „Jarkovácztól“.
 A 167. „ „ a 8. „ „Turun-Severinun“ „ „ „Turnu-Severinun“.

A III. KÖTETHEZ.

- Az 5. old. fölül. a 13. sorb. „Gieller“ helyett olv.: „Gfeller“.
 A 17. „ alul. a 18. „ „Jurics“ „ „ „Zurics“.
 A 32. fejezetben „Harkály“ helyett olvasd mindenütt: „Herkály“.
 A 104. old. alul. a 8. sorb. „támogatásaira“ helyett olv.: „támogatásukra“.
 A 105. „ „ a 8. „ „időjt“ „ „ „időtájt“.
 A 118. „ „ a 19. „ „helyezte“ „ „ „helyezze“.
 A 144. „ fölül. a 9. „ „alkalmuk“ „ „ „alkalmunk“.
 A 168. „ „ a 10. „ „szent-györgyi“ és „ütközet“ szavak közé be-
 szurandó: „második“.
 A 174. „ alul. a 7. „ „miután“ és „rövid“ szavak közé beszurandó:
 „azt“.
 A 184. „ „ a 24. „ „18“ helyett olv.: „48“.
 A 205. „ fölül. a 3. „ „megmaradjon“ „ „ „megmaradjanak“.

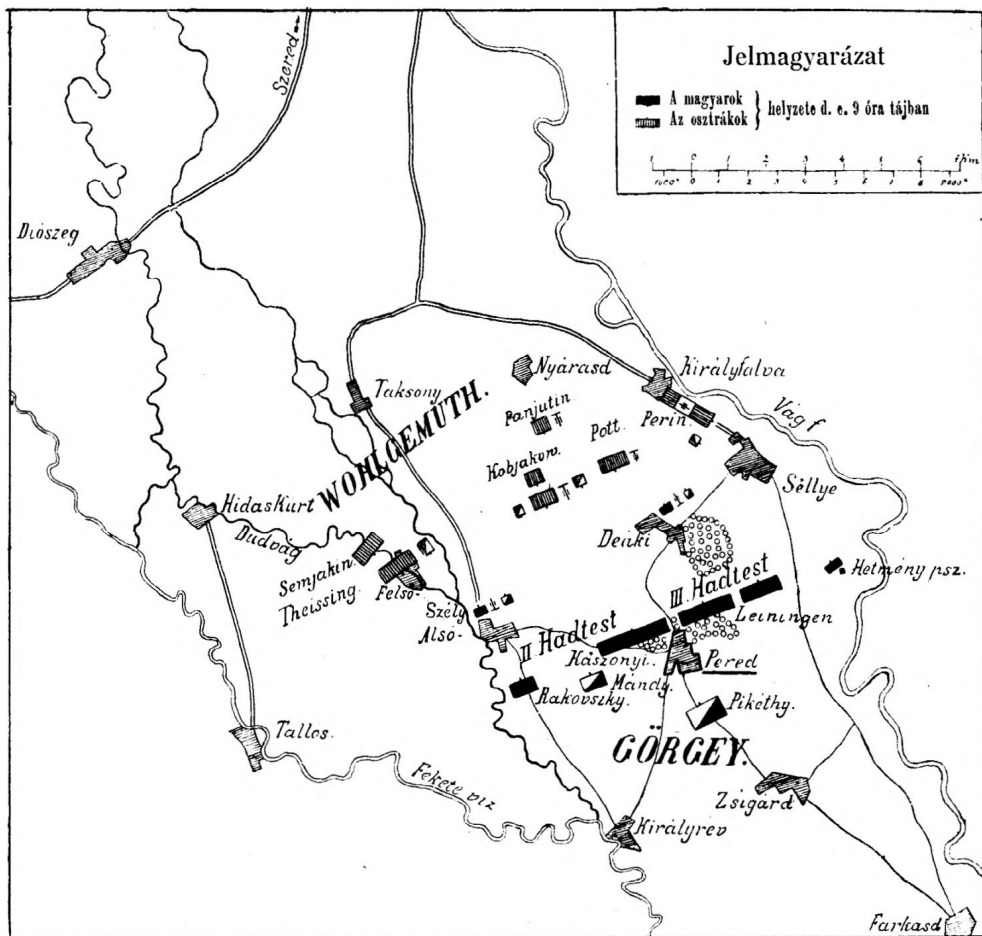
A ZSIGÁRDI ÜTKÖZET

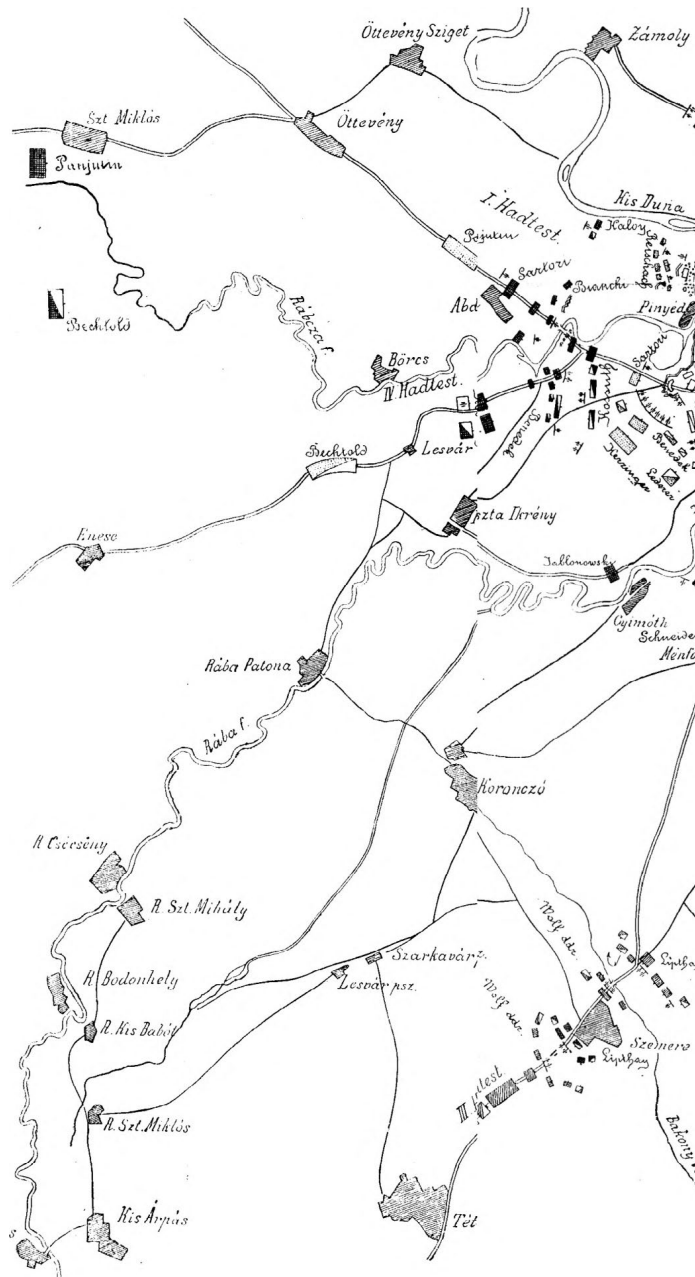
1849. június 16-án.

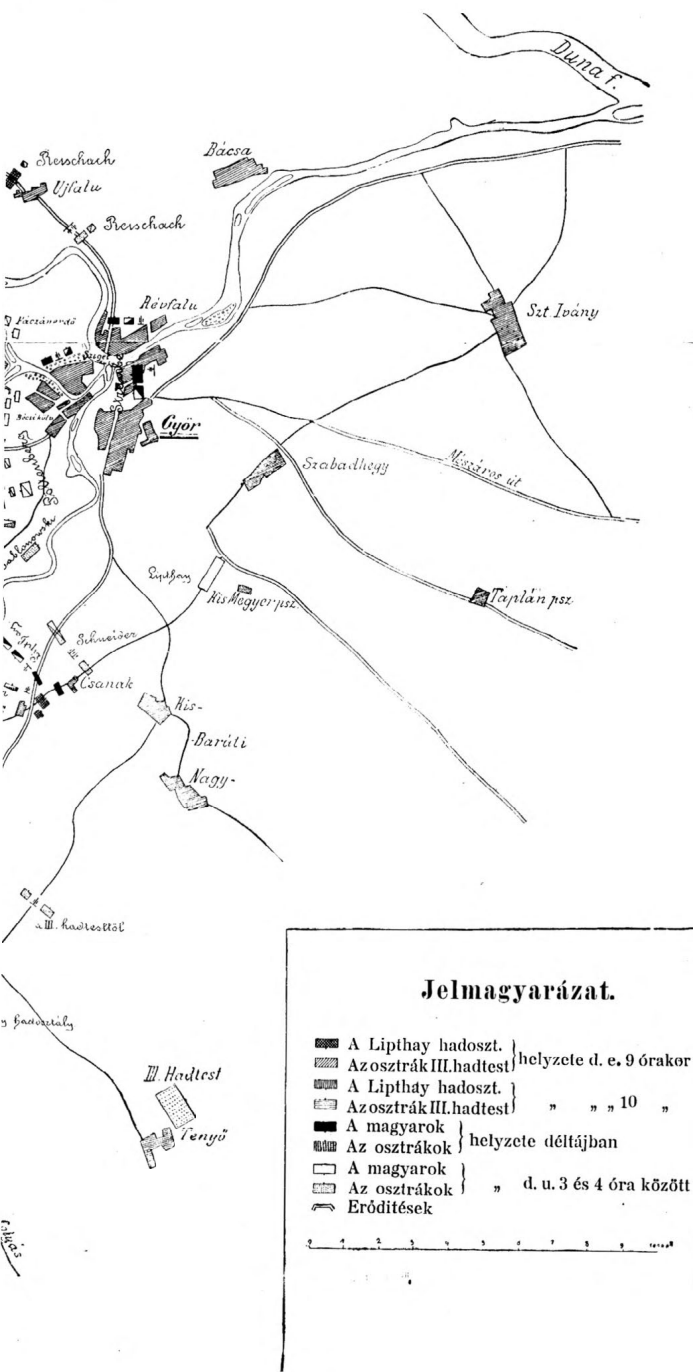

A PEREDI CSATA

1849. június 21-én.

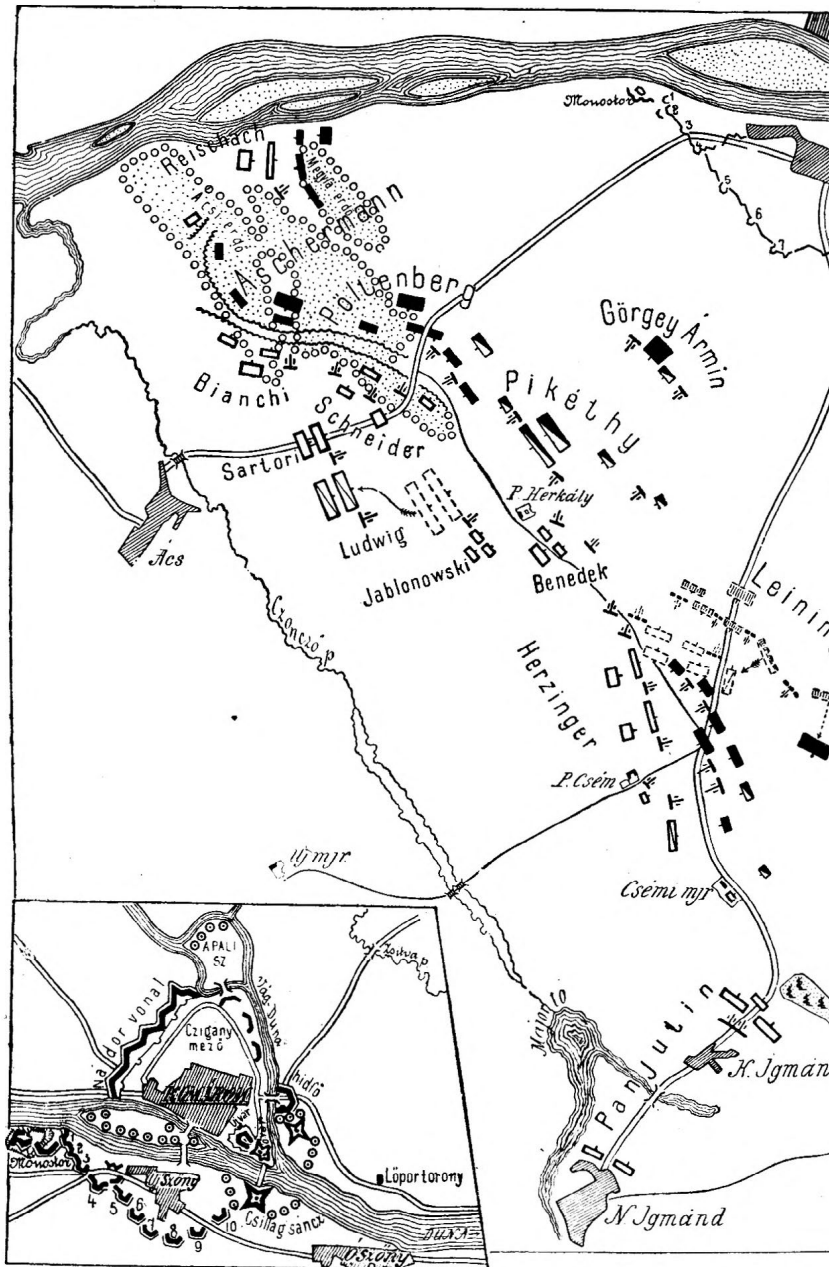

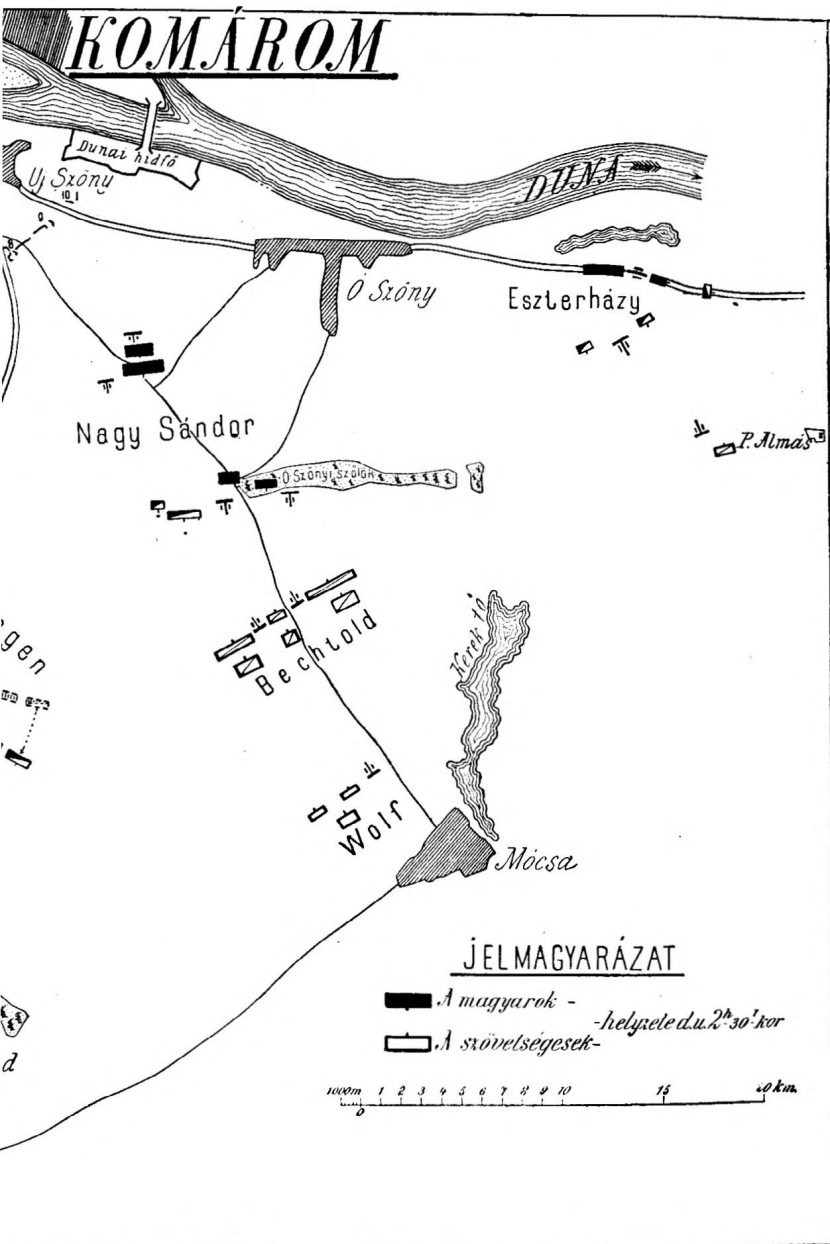
A KOMÁROMI M

1849. juli

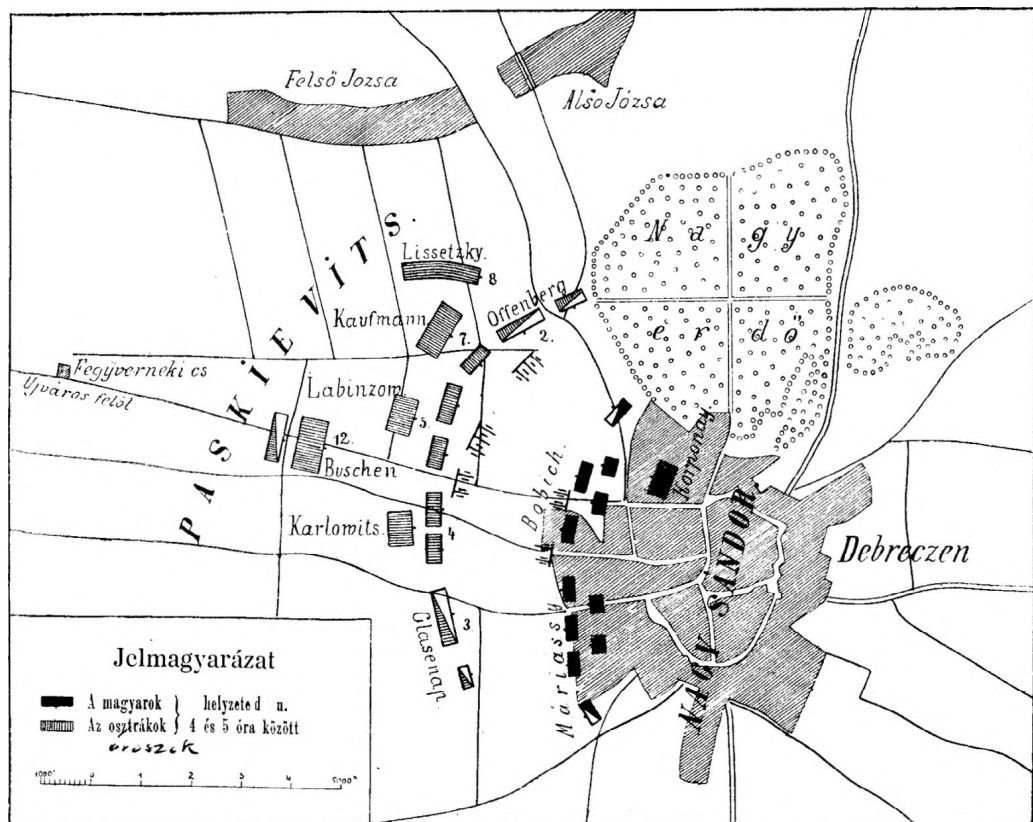
II. ÉSODIK CSATA

1914. július 11-én.

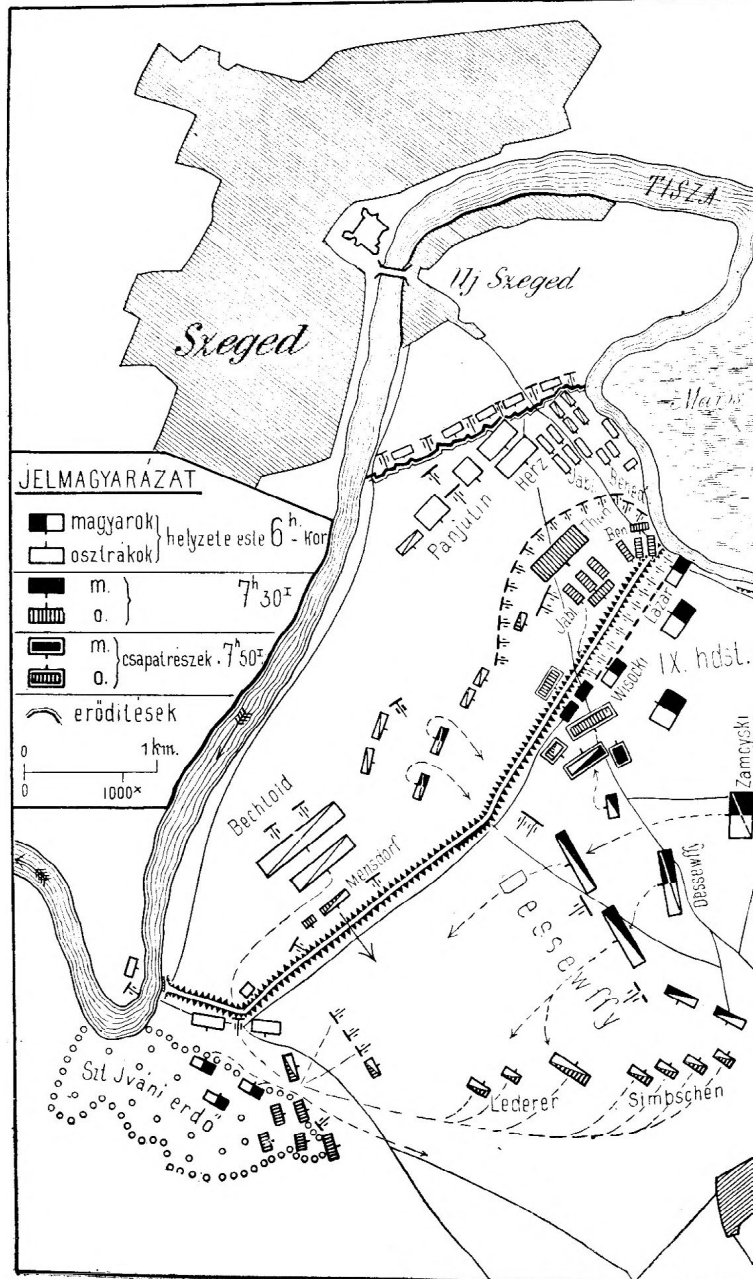
A DEBRECZENI CSATA

1849. augusztus 2-án.

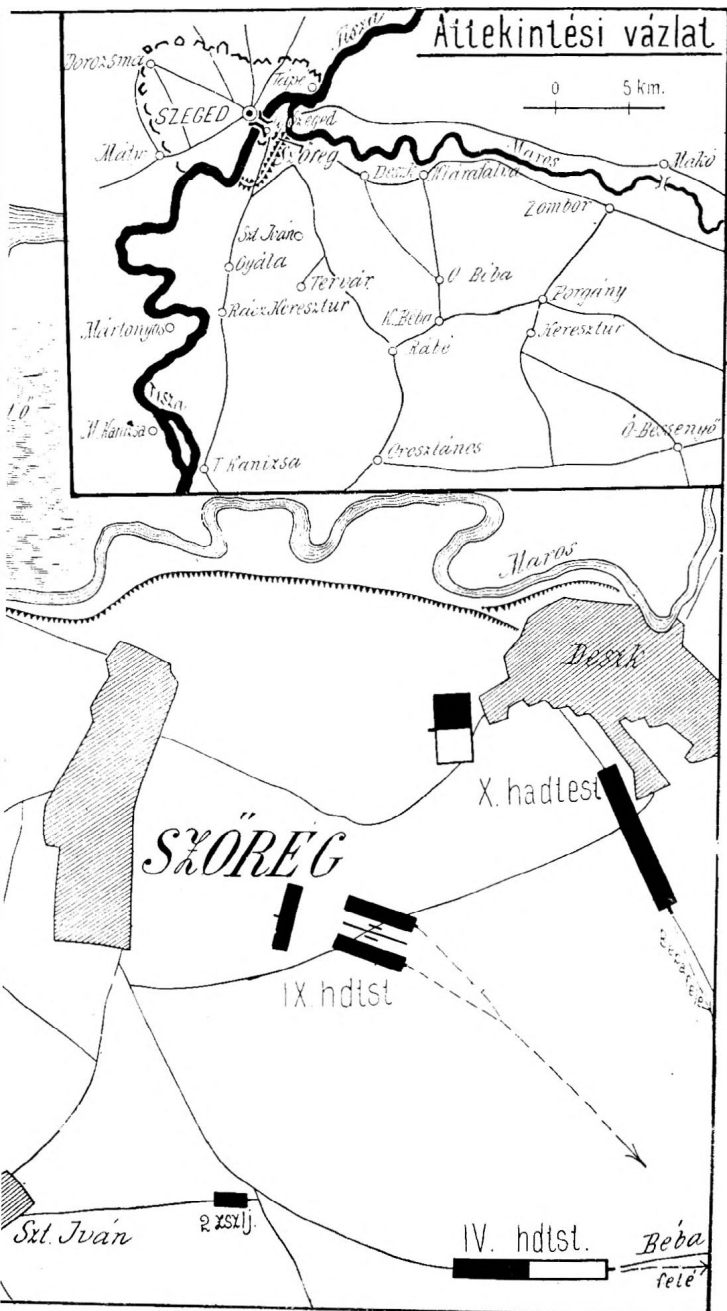

A SZŐREK

1849. augus

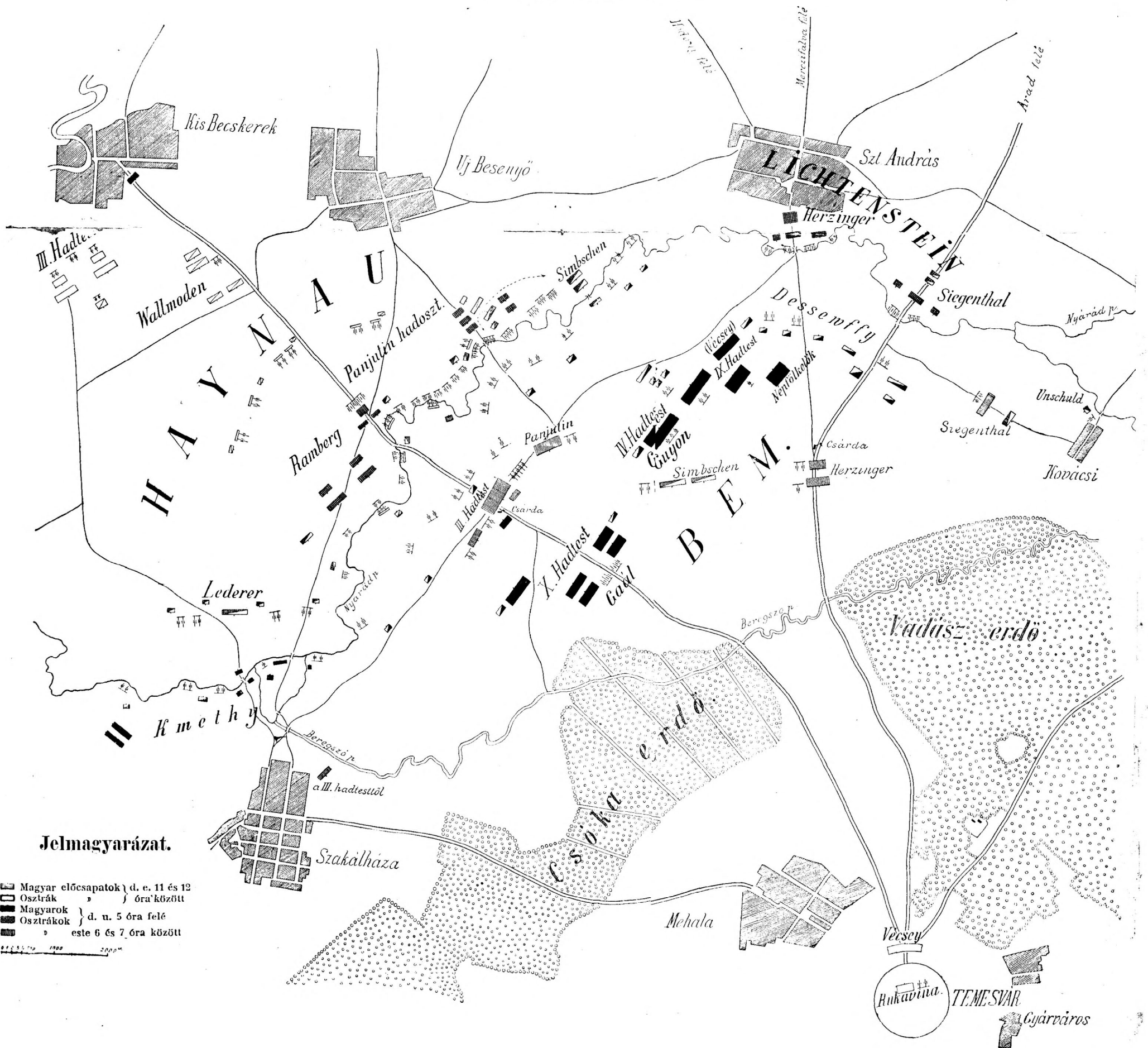

1945. május 5-én.

A TEMESVÁRI CSATA

1849. augusztus 9-én.

ÁTTEKINTŐ

Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harca

VÁZLAT

ségi harcának hadműveleteiről.

